

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM

LXXI. ÉVFOLYAM

1955

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest VIII. Múzeum krt. 14—16. Telefon: 339—162/165

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1955

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: VARJAS BÉLA, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója, az irodalomtudományok kandidátusa, P. I. NYIKITYIN, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tudományos Tájékoztató Intézetének h. igazgatója, SZENTMIHÁLYI JÁNOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, TÖRÖK BÁLINT, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, VÖRÖS KÁROLY, a Levéltárak Országos Központja munkatársa, B. KOROKNAY ÉVA, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője, GULYÁS PÁL ny. múzeumi igazgató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, ECKHARDT SÁNDOR egyetemi tanár, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TARNAI ANDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FALVY ZOLTÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZEKERES MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAJKOSSY GYÖRGY, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, H. MALÁN MAGDA, a Magyar-Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztályának titkára, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának csoportvezetője, BÁN IMRE egyetemi adjunktus, Debrecen, MALLER SÁNDOR, a debreceni Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, KOVÁCS MÁTÉ, a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, a Magyar Enciklopédia főszerkesztője, VAS MARGIT, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa, JÁNSZKY LAJOS, az Országos Műszaki Könyvtár osztályvezetője, MORAVEK ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, FREY TAMÁSNÉ, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

TARTALOM

<i>Domanovszky Ákos</i> : A leltározás és raktározás új rendje a budapesti Egyetemi Könyvtárban. — New System of Accession and Shelving in the Budapest University Library	161
<i>Esze Tamás</i> : A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. — The Kolozsvár Press in the Service of Francis Rákóczi II.	281
<i>B. Koroknay Éva</i> : Győr régi könyvkötészete. — Die alte Buchbinderkunst der Stadt Győr (Raab)	88
<i>Moravcsk Endre</i> : Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából. — Die Typen der Veröffentlichungen vom Gesichtspunkte der Katalogisierung.....	253
<i>P. I. Nyikityin</i> : Új referáló folyóiratok a Szovjetunióban.....	23
<i>Rácz Aranka</i> : Megyei könyvtárak tájismereti anyaga. — Das heimatskundliche Material der Komitatsbibliotheken	178
<i>Soltész Zoltánné</i> : A sárvár-újszигeti nyomda könyvdiszei. — Die Buchverzierung der Druckerei zu Sárvár-Újsziget	192
<i>Szentmihályi János—Török Bálint</i> : A tudományos könyvtárak olvasószolgálatának néhány kérdéséről. — О вопросах обслуживания читателей в научных библиотеках.	29
<i>Tóth András</i> : Haladás és reakció küzdelme a budapesti Egyetemi Könyvtár új épülete körül. — Luttés politiques autour de la construction du bâtiment de la Bibliothèque Universitaire de Budapest	41
<i>Varjas Béla</i> : A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere. — Grundprinzip und System der Bibliothekswissenschaft	1
<i>Veregy Gyula</i> : Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink. — Klassifikationstätigkeit im Jahre 1954 und Aufgaben der Arbeitsgemeinschaft für Klassifikation	263
<i>Vörös Károly</i> : Egy győri nemes könyvtára a forradalom előtt. — La bibliothèque d'un gentilhomme de Győr avant la révolution hongroise de 1848.....	72

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Bán Imre</i> : Debreceni könyvjegyzék a Rákóczi-korból	299
<i>Bertók Lajos</i> : „Exemplárok Cathalogusa”	305
<i>Borsa Gedeon</i> : Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez.....	296
<i>Borsa Gedeon</i> : Ismeretlen Manlius-naptár	114
<i>Busa Margit</i> : Adatok Felvinczi György egyik munkájához	121
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Petöfi-vers ismeretlen változata	319
<i>Donáth Regina</i> : Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. századvégi történetéhez	307
<i>Eckhardt Sándor</i> : Egy ismeretlen Balassi-kiadás	118
<i>Falvy Zoltán</i> : Beethoven — Maelzel — Festetich	128
<i>Fülöp Géza</i> : Gyulai Pál levele Ferenczi Zoltánhoz Móricz Zsigmond érdekében... ..	223
<i>Gulyás Pál</i> : A magyar irodalom első bibliográfiai szereplése.....	111
<i>Stoll Béla</i> : Világi énekek és versek	221
<i>Szekeres Margit</i> : Regnum Mortuorum	131
<i>Tarnai Andor</i> : Bél Mátyás ismeretlen művei.....	123
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A kisbetti régi magyar nyomdászaton.....	212
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A könyv karéja	298
<i>V. Windisch Éva</i> : Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének történetéhez	312

FIGYELŐ

<i>Bán Imre</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára	144
<i>Barabási Rezső</i> : Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai	224
<i>Bibó István</i> : Kézirattárosok szerzői jogi problémái	325
<i>Falvai Alfréd</i> : A magyar élelmiszeripari szakirodalom	329
<i>Gerő Gyula</i> : „A magyar könyv tíz éve” kiállítás — könyvtáros szemmel	229
<i>Horányi Mátys</i> : Színháztörténeti kongresszus	331
<i>Kovács Máté</i> : A Magyar Enciklopédia előkészítése	148
<i>m. e.</i> : Az új német katalogizálási szabályzat előmunkálatai	146
<i>H. Malán Magda</i> : A Magyar–Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztálya	137
<i>Maller Sándor</i> : Arne J. Moeller	331
<i>Maller Sándor</i> : Az IFLA huszadik ülészaka	148
<i>Maller Sándor</i> : Nemzetközi könyvkiállítás Londonban	330
<i>Moravék Endre</i> : Heinrich Uhlendahl, 1886–1954	152
<i>Pajkossy György</i> : A Könyvtártudományi Főbizottság	135
<i>T. B.</i> : A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája	227
<i>Tőkés László</i> : Könyvtárak igényei a mikrofilm-olvasókészülékekkel szemben	244
<i>Vas Margit</i> : A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának tudománytörténeti kiadványai	150
<i>V. Waldapfel Eszter</i> : A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdéséhez	236
<i>Wallshausen Gyula</i> : A szakkatalógus szerkesztése	320
(–): Ankét az új szovjet szakrendszerről	138

SZEMLE

Batsányi János összes művei. (Ism. <i>Hankiss János</i>)	251
A forradalom és szabadságharc levestára. (Ism. <i>Bélay Vilmos</i>)	337
Hajnal István: L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales. (Ism. <i>Mezey László</i>)	247
Hatályos könyvtári szabályok gyűjteménye. (Ism. <i>P. Gy.</i>)	159
Könyvtári Tájékoztató. (Ism. <i>Frey Tamásné</i>)	159
Magyar könyvtári szabványok gyűjteménye. (Ism. <i>Moravék Endre</i>)	157
Louise-Noëlle Malclès: Cours de bibliographie. (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	156
Pecsat' SzSzSzR. 1917–1954. (Ism. <i>Papp Sámuel</i>)	332
Periodiceszkaja pecsat' SzSzSzR. 1917–1949. (Ism. <i>P. Gy.</i>)	334
A Szovjetunió Lenin-renddel kitüntetett Állami Lenin Könyvtárának 1953. évi működése. (Ism. <i>Török Bálint</i>)	153
Z bratislavských knižníc. (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	334

A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere

1.

A „könyvtártudomány” — legalábbis könyvtáros szakkörökben — elég gyakran használt kifejezés, tartalmilag azonban még könyvtárosok előtt sem mindig egyértelműen világos és teljesértékű fogalom. Nem is szólva arról, hogy igen sokan, akik nem ismerik a könyvtári munkát, gyanakvással kapják fel a fejüket, s igen hamar odavetik: van egyáltalán könyvtártudomány?

A kérdés annál kevésbé lehet meglepő, mert a felszabadulás előtt nálunk a könyvtártudomány létezéséről alig néhány száz „beinfentes” tudott csak, ami egyébként jellemző egész könyvtárügyünk akkori fejletlenségére.

Tíz év óta ugyan nagyot fordult a világ. A tekintélyes állománnyal bíró régi könyvtáraink továbbfejlesztése mellett népi demokráciánk az újak egész szövevényes hálózatát teremtette meg. S bár a könyvtárak nemcsak a kutatómunka műhelyei, hanem a legidőállóbb hatású műveltség-terjesztő és -elmélyítő intézménnyé növekednek s a könyvtártudomány az egyetemen is tanszéket kapott, sőt a könyvtártudományról nemcsak beszélünk, hanem annak több ágát eredménnyel műveljük is, arra nálunk máig sem került sor, hogy megvizsgáljuk ennek a tudománynak a tartalmát. Önmagunk és mások számára is világosan megfogalmazzuk: mi is a könyvtártudomány?

Egy-egy szaktudomány kialakulása hosszas, néha évszázadokra nyúló fejlődési folyamat eredménye. Amikor egy tárgykör ismeretanyagát először kísérelik meg rendszerbe foglalni, törvényszerűségeit megállapítani, továbbfejlesztetni, a megfelelő szaktudomány valójában már régen megvan, él és virágzik.

Tudatos, rendszeres művelése csak fokozza fejlődését, eredményeinek hasznosítását. S minthogy ez a fejlődés sohasem lehet lezárt, befejezett, szükségképpen minden szaktudomány rendszere, tartalma, felosztása is változik, fejlődik.

Igy a könyvtártudománynak is megvan a saját fejlődése, története, amelyet most nem célunk társadalomtörténetileg részletesebben elemezni. Még csak vázlatát sem nyújthatjuk ennek, pusztán néhány fő vonását szeretnénk megrajzolni. Azokat, amelyek a múltban hazai könyvtári viszonyainkra leginkább hatottak és a könyvtártudományról vallott mai felfogásunk kifejtéséhez és értékeléséhez is szükségesek.

2.

Amint általánosan ismeretes, a „könyvtártudomány” kifejezést először Martin SCHRETTINGER használta 1808-ban megjelent kézikönyvének címében: *Versuch eines vollständigen Lehrbuches der Bibliothek-Wissenschaft*. SCHRETTINGER, a müncheni bajor udvari könyvtár fiatal könyvtárosa ki is fejté művében az új tudomány lényegét, amikor azt írja, hogy: „szilárd alapelveken nyugvó rendszeres foglalata mindazoknak a tanoknak, amelyek alapján a gyűjtött könyvanyag célszerű könyvtárrá szervezhető”, mégpedig — amint hozzáfűzi — „minden tudományos igény gyors kielégítése céljából”.¹

Ez a csaknem 150 évvel ezelőtt kialakított megfogalmazás, ha erősen praktikus színezetű is, valójában igen sok lényeges elemét foglalja magába a könyvtártudomány mai tartalmának. A meghatározás szavai mögött sokkal több rejtőzik, mint amennyit SCHRETTINGER a könyvtártudományról szóló művében valóban rendszerbe öntött. Munkájában kizárólag a könyvtári szervező és feldolgozó gyakorlattal foglalkozik. (Lényegében tehát azzal, amit ma szűkebb értelemben vett könyvtártannak nevezünk.) De nyilvánvaló, hogy minden tudományos igény gyors kielégítésére megfelelő könyvtárat teremteni pusztán a könyvében foglalt ismeretek alapján nem lehet. Ezt kétségtelenül SCHRETTINGER is tudta. Hiszen maga is járatos volt irodalomban, történelemben és tudománytörténetben. De ő a gyakorlatból indult ki. A szűkség kényszerítette rá, hogy olyan könyvtári problémák elméleti megoldásán fáradozzék, amelyekkel előtte rendszeresen senki sem foglalkozott. Abban a korban élt, amikor a nagykönyvtári szervezés égető szükségé vált.

A francia forradalom idején és azt követően Európa legtöbb országában a polgárság birtokába veszi a fejedelmi, főúri és egyházi könyvtárak jelentős részét s ezekből új nagy nemzeti, városi és egyetemi könyvtárakat alakít, vagy legalábbis arra kényszeríti a feudális világi és egyházi hatalmasokat, hogy addig elzárt könyvtáraik nyilvános használatát engedélyezzék. A történeti változások, a társadalmi átalakulás következtében lesz tehát sürgetően időszerű a százazrekre rúgó összehordott könyvanyag célszerű könyvtári rendezése és feldolgozása.

Ez készítette SCHRETTINGERT arra, hogy a könyvtári szervezés elméletét kidolgozza. Éppen ezeknek az ismereteknek a rendszerezésével akart könyvtáros kortársainak segíteni. Az eladdig 20–30 ezer kötetnél ritkán nagyobb, korlátozott nyilvánosságú könyvtárak gondozása ilyen problémák elé nemigen állította a könyvtárosokat, az irodalomban is csak elvétve és futólag érintenek szervezési kérdéseket. A XVI. századtól kezdve — hogy csak a jelentősebbeket említsük — először talán a svájci Konrad GESNER (1545), a modern bibliográfia atyja, a francia Gabriel NAUDÉ (1627), RICHELIEU és MAZARIN könyvtárosa, a skót John DURIE (1651), aki a közművelődés fontosságát hangoztatva, annak a forradalmi gondolatnak a megvalósítására törekszik, hogy minden könyvtár annyit ér, amennyire olvasóinak hasznára válik, és végül LEIBNITZ (1695), aki a könyvtár legfőbb értékét szintén a haszná-

¹ A mű első és második része 1808-ban, a harmadik 1810-ben, a negyedik és utolsó pedig 1829-ben jelent meg. Heft I., IV. 1.

latban látja, felvetnek néhány szervezeti problémát is.² De a könyvtárostól a XVIII. század végén mégis kizárólag csak könyvtörténeti, bibliográfiai és tudománytörténeti ismereteket követelnek meg speciális szaktudásként az irodalmi és történelmi vagy egyéb tudományos képzettségen kívül. Ennek a speciális könyvismereti szakanyagnak voltak már a XIX. század előtt is rendszerezői. Közülük Michael DENIST kell kiemelnünk, aki 1777-ben megjelent *Einleitung in die Bücherkunde* című kétkötetes művében a legteljesebben foglalta össze azt az ismeretanyagot, amelyre a könyvtárosnak szüksége van.³

A történettudományok kifejlesztésének nagy százada, a XVIII. század, elmélyíti a könyvekről szóló ismereteket is. A francia forradalom után pedig a könyvekről szóló tudomány még tovább szélesedik. A bibliográfiai, könyvtörténeti problémák a nagykönyvtárak alapítását követően sokasodnak meg igazán. Az intenzívebbé vált tudományos kutatás és a könyvtári rendszerező, feldolgozó munka a könyvtörténeti vizsgálódást egészen új, töretlen területekre irányítja és sajátos módszerének kialakítása felé vezeti. Példaképpen gondoljunk csak HAIN ősnymtatvány-kutatására. A könyvtárosok mindenkor világosan látták is, hogy a könyvtári munkában nélkülözhetetlenek a könyvtörténeti és bibliográfiai ismeretek. De ezeket mint történeti studiumokat egyelőre a történettudomány egyéb ágaival kapcsolták össze. A könyvtörténetet és a könyvtártant még nem érezték egy rendszerbe tartozónak, mert még nem ismerték fel szerves összefüggésüket. Ez volt az oka, hogy nemcsak SCHRETTINGER, hanem utána hosszú ideig még mások sem egyesítették közös rendszerben a könyvtártudomány történeti részét a könyvtári gyakorlat elméletével. A könyvtártudomány fogalma tehát tartalmában szinte a XIX. század végéig a könyvtárszervezés ismerete maradt. Megrekedt annál, amit SCHRETTINGER műve magába foglalt, az pedig jóval kevesebb, mint amennyit maga a szerző a könyvtártudományról szóló meghatározásában tartalmilag felölelt. A könyvtörténet, a bibliográfia és a SCHRETTINGER-féle könyvtártudomány külön élt és fejlődött egymás mellett, s hol az egyik, hol a másik került előtérbe közülük, aszerint, hogy a társadalmi fejlődés milyen igényeket támasztott a könyvtárakkal szemben.

A XIX. században jó ideig senki sem kísérelte meg, hogy SCHRETTINGER meghatározásából a következtetéseket levonva, a könyvtártudomány rendszerét a gyakorlati könyvtártanban túl is kiépítse. Sőt Németországban a század második felében egy indokolatlanul szigorú irányzat azt is kétségbe vonta, hogy jogos-e könyvtártudománynak nevezni a csupán könyvtári szervezésre vonatkozó tanokat s ezek összefoglalására a szerényebb *könyvtártan* elnevezést igyekezett elterjeszteni.⁴ Ugyanakkor — legalábbis nevében —

² GESNER, Konrad: *Bibliotheca universalis*. Zürich 1545.

NAUDÉ, Gabriel: *Advis pour dresser une bibliothèque*... Paris 1627.

DURIE, John: *Reformed library keeper*. 1651. (Ld. »The Library«. vol. 4. 1892. 81—89. l.)

LEIBNIZ: *Opera omnia*. Genevae 1768. Tom. 5. 209—214. l.

³ DENIS, Michael: *Einleitung in die Bücherkunde*. Wien 1777—1778. I. része a könyvtörténet ágaival foglalkozik; II. része tudománytörténet szakok szerint.

⁴ Ennek a XIX. század második felében Németországban jelentkező felfogásnak a hatását tükrözi nálunk FERENCZI Zoltán: *A könyvtártan alapvonalai*. Bp. 1903. című műve s a *könyvtártan* szónak nálunk kialakult jelentése, amely tartalmában nem a könyvtártudomány egészét, hanem csak a szűkebb könyvtárszervezési és technikai ismeretek rendszerét foglalja magába.

egy lépéssel közelebb hozták a könyvtörténeti studiumokat a könyvtárhoz, amidőn ezeknek a göttingeni egyetemen 1886-ban *könyvtári segédtudományok* elnevezéssel tanszéket szerveztek. Ezáltal a helyzet úgy fordult, hogy a könyvtörténet, írástörténet, kéziratlan, ősnymtatványismeret polgárjogot nyert az egyetemi oktatásban és a tudományok között, viszont a SCHRETTINGER által könyvtártudománynak nevezett könyvtárszervezési ismereteket kirekesztették az egyetemi oktatásból, sőt, már-már a tudományok köréből is. S éppen Németországban történt ez így, míg Olaszországban és az Egyesült Államokban ugyanez időben ennnyire nem becsülték le a könyvtártant.

A technika fejlődése nyomán a századforduló idején azonban a világszerte hatalmas arányokban megnövekedett sajtó és könyvtermelés, amely nyomónkísérte és siettetette a társadalmi átalakulást, újra a könyvtárszervezeti kérdéseket helyezte előtérbe. Mégpedig két irányban. Egyrészt a nagykönyvtárak millióssá növekedett gyűjteményei szétfeszítették a régi szervezeti formákat, módszereket és eljárásokat. Az irodalom és a tudományok roppant differenciálódása következtében az anyagban való tájékozódás különösen a katalógizálási, osztályozási, raktározási rendszerek korszerűsítését követelte meg, de ezen kívül a kutatás és az olvasás igényének megnövekedése egy sereg új feladat és probléma elé is állította a könyvtári szolgálatot. Másrészt a könyvtárhasználat popularizálódása, a népkönyvtárak egész hálózati kiépítése, olyan szervezési és könyvtári módszertani kérdéseket vetett fel, amelyeknek elvi-elméleti kifejtése, megoldása és továbbfejlesztése halaszthatatlanná vált.

A könyvtártan megújulása, a könyvtártudomány gyakorlati ágainak elméleti továbbfejlesztése legerőteljesebben az Egyesült Államokban indult meg. Amerika gazdasági és társadalmi fejlődése a public library-k egész tömegét hívta életre, amelyeknek nemcsak az a célja, hogy a kapitalista termelés számára képzett munkásokat neveljenek, hanem egyúttal az is, hogy a bevándorlók millióit az amerikai államrend engedelmes polgáraivá tegyék. Ennek a könyvtári fejlődésnek nem egy világviszonylatban is messzeható eredményére hivatkozhatnánk. Csak kiragadott példaként említem ennek illusztrálására DEWEY tizedes osztályozási rendszerét. De a kényszerítő körülmények hatására hamarosan Európában is mindinkább szükségét érzik annak, hogy a modern követelményeknek megfelelően foglalkozzanak a könyvtárakban folyó gyűjteményszervezési munkával, a könyvtártani problémák kidolgozásával és megvitatásával. Ennek következtében századunk első évtizedeiben egyre tarthatatlanabbá válik és fokozatosan megváltozik az a méltánytalan felfogás, amely tudománynak csak a *könyvtörténeti* studiumokat volt hajlandó elfogadni, de a *könyvtártant* is felőlelő *könyvtártudomány* létjogosultságát nem akarta elismerni. S valóban az egyetemi fokú amerikai, angol, francia, olasz és német könyvtárosképzésben is — néhol ugyan eléggé háttérbe szorítva — megtaláljuk a könyvtörténetiek mellett a könyvtártani előadásokat, mint amelyek a könyvtárosok számára elismerten nélkülözhetetlen szakmai ismereteket közölnek. Ezzel egyidőben a szakirodalomban mind határozottabban alakul ki az az elvi állásfoglalás, hogy a könyv- és könyvtártörténeti studiumok, valamint a könyvtártani ismeretek együttesen alkotják a könyvtártudományt. Hovatovább tehát megszűnik a szétszaggatottság: történeti és elméleti rész, könyvtörténet és könyvtártan végre egymásra talál a könyvtártudományban. Ez a lépés igen nagy jelentőségű, mert a könyvtártudomány fogalma, tartalma ezáltal lényegesen kiszélesedett. A vita

most már a tartalom és a két ág (a történet és elmélet) súlya, egymáshoz való viszonya közül forgott. Így Németországban több oldalról is megkísérelték a könyvtártudomány rendszerének kiépítését. Ezek a rendszerezések szükségképpen egyoldalúak voltak, mert a német társadalmi fejlődésben az uralkodó könyvtártípus az évszázados hagyományokból kialakult tudományos könyvtár volt s e rendszerezések is kizárólag a tudományos könyvtárak igényeit szolgálták. A polgári tudomány a rendszerezés tekintetében általában csak részleteredményekig jutott el, de az összes felvetett problémára megnyugtatóan válaszolni nem tudott. Éppen ezért az utolsó három évtized vitái néhány szempontból számunkra is tanulságosak.

A vitában résztvevők között nem annyira a könyvtártudomány rendszerét, mint inkább tartalmát és feladatait vizsgálva, Adolf von HARNACK, a berlini porosz állami könyvtár főigazgatója, 1921-ben részben igen egyoldalú, másrészt viszont igen termékeny és előremutató gondolatokat vetett fel.⁵ Programjában a könyvtártudományi tanszék témakörét igyekezett felvázolni. Szerinte, ha a könyvtártudomány könyvtártant, kéziratant, paleográfát, könyv- és könyvtártörténetet jelent, akkor nincs szükség könyvtártudományi tanszékre, mert a könyvtárant és a „régí könyv” önmagában kevés egy tanszék programjául, a többit pedig a paleográfai tanszék is elláthatja. Programjának ezzel a negatív részével már kortársai sem értettek egyet. Másik, pozitív felének valóra váltására pedig — legalábbis Németországban — még nem értek meg a társadalmi előfeltételek. HARNACK ugyanis a könyvtártudomány valódi feladatát a *mai könyv- és sajtóügy tudományos vizsgálatában* látta, s azt kívánta, hogy ez a vizsgálódás pedagógiai, technikai és kereskedelmi szempontokra egyaránt kiterjedjen. Tanulmányozza a könyvstatistikát, a könyvtermelés feltételeit, a könyvkiadás és könyvkereskedelem feladatát és hatókörét, a könyv- és folyóirat-elosztást a tudományos szükségletek szempontjából, foglalkozzék a népművelés könyvtári kérdéseivel, a tudomány népszerűsítésének elvi problémáival és dolgozza ki az állami és társadalmi szervek könyvtárainak kezelésére és szervezetére vonatkozó irányelveket. HARNACK programja nem rendszeresen elgondolt, kidolgozott tervezet. Egyrészt teljesen megfelel a könyvtártudománynak egyik fontos ágáról, a bibliográfiáról, másrészt kirekeszt belőle olyan alapvetően hozzátartozó studiumokat, amelyek nélkül az ő általa követelt feladatoknak sem tudna az megfelelni. Amennyire elavult volt nézeteinek egyik fele, annyira előrelátó a másik. Ezt ma már aligha kell bizonyítanunk.

Mindaz, ami HARNACK elgondolásaiban életrevaló volt, és tovább szélesíthette volna a könyvtártudomány horizontját, nem Németországból indult ki. Az ő programja elsikkadt, a fasizmusba torkolló német imperializmus nem tudott, de nem is akart megvalósítani belőle semmit.

A könyvtártudomány új ágai egyrészt az Egyesült Államok, másrészt viszont — s számunkra ez a fontosabb, mert a szocialista társadalom szükségleteiből fogantak, — a Szovjetunió könyvtári gyakorlatából nőttek ki. A nyomában felvirágzó szovjet könyvtári szakirodalom igen jelentős eredményeket hozott. V. E. VASZIL'CSENKO, Ju. V. GRIGEROV, A. V. KLENOV, V. N. DENISZEV, Z. N. AMBARCUMJAN, E. I. SAMURIN, L. N. TROPOVSKIJ és mások tanulságokban gazdag munkássága beszédes bizonyítékai ennek.

⁵ HARNACK, Adolf von: *Erforshtes und Erlebtes*. 1923. 218—223. l. De a cikk már korábban is megjelent a *Vossische Zeitung* 1921. július 24-i számában.

fogalmazta meg legvilágosabban, amikor 1940-ben a rendszerezéseket bírálva ezt írta: „A hiábavaló küzdelem végső oka azzal az egyszerű ténnyel magyarázható, hogy a könyvtártudomány nem más, mint egyes diszciplínák egymás mellé helyezett sorozata, amelyek nem tartalmilag, hanem csak egy alkalmi külső burok, a könyv teste által függenek össze. Hiányzik belőle az egységes szellemi mag, márpedig minden tudománynak ebből kell kifejelenie.”⁸

LEYH egyébként nem a könyvtártudomány létezését vonta kétségbe. Ezzel a megállapításával csak arra világított rá, hogy a könyvtártudomány helyes alapelvét még nem ismerték fel, s így annak megnyugtató módon való belső rendszerezése sem sikerülhetett. S kétségtelenül ez a körülmény volt az oka annak, hogy egyesek abban is kételkedtek, vajon létezik-e egyáltalán könyvtártudomány.

A második világháború után a könyvtártudományról folytatott vita 1949-ben újra megindult, s a könyvtárosok — LEYH figyelmeztetését követve — éppen a könyvtártudomány alapelvét igyekeztek megtalálni, s erre építeni annak rendszerét. De most már észrevehetően hatással volt rájuk az Egyesült Államok és a Szovjetunió könyvtárügyének fejlődése és természetesen a Német Demokratikus Köztársaság társadalmi átalakulása, amelyben a népkönyvtárügy fontos tényezővé vált. Ez a hatás — amint látni fogjuk — az alapelv megválasztásában és a felosztásban is érezhető. Elsőnek Joris VORSTIUS kísérelte meg a rendszeralkotást, aki 1949-ben megjelent tanulmányában elfogadta LEYH-nek azt a kifogását, hogy a könyvtártudományt csak a „könyv teste” tartja össze, ami pedig nem elégséges alap egy tudomány számára, annál kevésbé, mert a könyv lényege a tartalom; ő hát most a könyv tartalmából indult ki, s azt bizonyította, hogy a könyvtártudomány legfőbb feladata, vezető elve „a könyvtár gyűjteményeiben felhalmozott irodalom értékesítése a különböző kulturális célok szolgálatában”. Ehhez a meghatározáshoz nyilván abból a megfontolásból jutott el, hogy a vezérelni olyannak kell lennie, amely tudományos és népkönyvtárakra egyaránt érvényes. Kétségtelen, hogy a könyvtárakban összegyűjtött irodalom hasznosítása a kutatás és közművelődés számára könyvtári feladat, de mégsem fogadható el a könyvtártudomány és annak rendszerezési alapelveül, mert nem öleli fel a könyvtártudomány feladatainak összességét, hanem annak csak egy részét. S VORSTIUS maga is arra kényszerül, hogy a könyvtártudomány tartalmának tagolásában sokkal tágabb — amint ő mondja — filozófiai-szociológiai alapvetésből induljon ki. Rendszere egyébként — amelyet bővebben nem részletez — két főfejezetre oszlik: „könyvtártanra és könyvtártörténetre”; ehhez járulnak még egyfelől a különleges könyvgyűjtemények (közművelődési és szakkönyvtárak) sajátos problémái, másfelől az irodalomismeret, egyetemes irodalomtörténet és az irodalomértékesítés általában (dokumentáció). A könyv külső története viszont (írás, nyomtatott könyv), csak segédtudománynak tekinthető.”⁹

VORSTIUS is összekeveri tehát rendszerében a könyvtártudomány sajátos ágait más szaktudományokkal, s az alapelv kérdésében sem jutott el az elfogadható megoldásig. Könyvtörténet és könyvtártörténet között képtelen belső

⁸ LEYH, Georg: *Die deutschen Bibliotheken von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Bd. 3. 750. l.

⁹ VORSTIUS, Joris: *Bibliothek, Bibliothekar, Bibliothekswissenschaft*. ZfB. Bd. 63. 1949. 172—185. l.

összefüggést teremteni, elszakítja egyiket a másiktól, olyannyira, hogy a könyvtörténetet kellő ok nélkül segédtudománynak minősíti.

Igazságtalan volna, ha elhallgatnók, hogy minden hibája mellett VORSTIUS felfogásában van haladó vonás is, amit felosztása nem tükröz és nem is tükrözhet, de elvi állásfoglalásában kifejezésre juttat. A könyvtártudomány német művelői — HARNACK javaslatai ellenére — a népkönyvtárügy kérdéseinek tudományos vizsgálatát nem tekintették feladatuknak. A MILKAU által szerkesztett nagy kézikönyv például még a könyvtártörténetben sem emlékezik meg a népkönyvtárakról.¹⁰ VORSTIUS igen helyesen amellett száll síkra, hogy a népkönyvtárügy problémáit tudományos vizsgálat tárgyává kell tenni, mert ez is könyvtártudományi feladat.

A könyvtárügy egységét még világosabban látja Albert PREDEEK, aki VORSTIUSSzal csaknem egyidejűleg közzétett tanulmányában szintén megkísérelte a könyvtártudomány alapelvét megfogalmazni és rendszerét kifejteni.¹¹ De PREDEEK alapvetése is hibás. Szerinte a könyv- és könyvtárszociológia megteremtése válhatna a könyvtártudomány igazi feladatává. Felfogására jellemző, hogy részben a szovjet, de főként az amerikai könyvtárak vizsgálatából jut el ehhez a tetszetős, de valójában tarthatatlan elvi megállapításhoz. A polgári szociológia külsőséges és kívülről adaptált szempontjai nem fogadhatók el egy szaktudomány elvi alapjának. Ezt magából a szaktudományból, annak tárgyából kell kifejteni. Rendszerét nem is tudta PREDEEK erre az elgondolásra egységesen felépíteni. Ezt érezte meg benne KÓHALMI Béla is, aki *Vita a könyvtártudományról* című cikkében „egészben véve rögtönzés jellegű”-nek minősítette a felosztást.¹²

PREDEEK a könyvtártudomány studiumait hat főcsoportban foglalja össze: I. a könyvtártudomány fogalma, feladata, II. segédtudományok, III. a könyvtárak berendezése és működése, IV. a könyvtárak funkciói, V. személyzet és képzés, VI. könyvtártörténet. Az első főcsoportba sorolja még a könyvtártudomány történetét és más szaktudományokhoz való kapcsolatainak vizsgálatát. A második főcsoport, a segédtudományok tarka egyvelege, eléggé túlméretezettnek tűnik. Kissé szédítő egymásutánban sorakoznak fel benne a szaktudományok: diplomatika, forrástörténet, irodalomtörténet, tudománytörténet, írók-tudósok életrajzai, tudományos szervezetek, összehasonlító nyelvészet, filozófia, pszichológia, pedagógia, történelem, művelődéstörténet, társadalomtörténet, közigazgatás, jog és statisztika. S ez még nem minden, mert ebbe a csoportba számúzi az írás- és könyvtörténetet összes ágazati diszciplínáival, beleértve a sajtóügyet is, valamint a bibliográfiát. Érdemes ennél egy pillanatra megállnunk, mert ime a könyvtörténetet PREDEEK is segédtudománynak tekinti. Feltűnő, hogy a rendszerezők közül éppen az utolsó kettő képviseli ezt a felfogást, de közelebből egyik sem indokolja meg állásfoglalását, holott a könyvtörténetet évtizedek óta általában a könyvtártudomány szerves részének ismerik el. A kirekesztő nézet megerősödésében nyilván része van LEYH ama megállapításának, hogy a formális könyvtörténet és annak ágazati studiumai (írástörténet, kéziratos könyv, nyom-

¹⁰ Ezt a hiányt a *Handbuch* most készülő második kiadásában pótolni fogják.

¹¹ PREDEEK, Albert: *Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitäts-lehrfach*. Aus der Welt des Buches. Festgabe zum 70. Geburtstag von Georg LEYH. Leipzig 1950. 169—184. l.

¹² KÓHALMI Béla: *Vita a könyvtártudományról* c. tanulmánya megjelenik Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1954. sajtó alatt levő kiadványban.

tatott könyv, könyvkiadás, könyvkereskedelem, könyvillusztrálás stb. története), amelyeket csak a „könyv teste” kapcsol egymáshoz, valamint a szűkebb könyvtártan gyakorlati ismeretei megfelelő közös elvi alap nélkül nem foglalhatók szervesen össze egy szaktudomány keretében. VORSTIUS hozzá is fűzi: LEYHnek igaza van, mert belső összefüggés hiányában a könyvtörténet egyes ágai szétesnek és öncélú studiumokká válnak.¹³ Alighanem ebből vonták le azt a következtetést, hogy a könyvtörténetet ilyenformán nem lehet szervesen beleépíteni a könyvtártudományba. Noha LEYH nem tagadta, hogy a könyvtörténet része a könyvtártudománynak. Hogy a könyvtörténet öncélú studiumok széthulló sorozatává vált, amelynek belső összefüggéseit nem látták meg s a könyvtártudományba sem tudták szervesen beleilleszteni, annak oka nem a könyvtörténetben, hanem a polgári történet szemléletben keresendő. De úgy látszik, más körülmény is elősegítette azt, hogy PREDEEK a könyvtörténetet, sőt a bibliográfiát is kiszorította a segédtudományok közé. Maga a „könyvtártudomány” kifejezés arra csábít, hogy csak azt érezzék bele tartozónak, ami *legszerosabban* a könyvtárra, annak szervezetére, funkciójára vonatkozik. S így az a neveltséges helyzet áll elő, hogy a könyvekre vonatkozó ismereteket kivetik a könyvtártudományból. (Ezek után már csak az hiányzik, hogy a könyveket is kiszorják a könyvtárakból.) A könyvtártudománynak ez a betűhöz tapadó értelmezése úgy látszik, nem egészen tréfa, mert Joachim KIRCHNER, aki a könyvtörténetet és a bibliográfiát az eddig általában elfogadott nézet szerint a könyvtártudomány részének tekinti, azt magyarázgatja: annak ellenére, hogy a könyvre vonatkozó studiumokat a könyvtáriakkal együtt a könyvtártudomány ágazati diszciplínáiként fogjuk fel, az egész szaktudománynak névadója azért még lehet annak könyvtári része.¹⁴ PREDEEK ezzel szemben arra törekszik, hogy „homogén” könyvtártudományi rendszert alakítson ki, akár öncsonkítás árán is.

Felosztásának III., IV. és V. csoportjában a könyvtártani témákat sorolja fel. A III.-ban a könyvtártípusok, a könyvtáráépület, felszerelés, állomány, szerzeményezés, raktározás, megóvás, katalógusok, használat, valamint a könyvtárjog és hatósági feladatok kérdéseit számlálja elő. A IV.-ben a könyvtár funkcióit foglalja össze. Ezt négy fejezetre bontja. Az első kettőben a tudományos és közművelődési könyvtárak speciális feladatkörét határozza meg: az előbbinél a szerzeményezéspolitikát, a felvilágosítást és dokumentációt, valamint a publikációkat, az utóbbinál az olvasók lélektanát, irányítását, rendezvények, kiállítások szervezését említi. E két fejezetben felosztásának jellegéből kifolyólag részben ismétlésekbe esik, részben pedig egységes témaköröket elszakít egymástól, azt a látszatot keltve, mintha azok kizárólag csak az egyik vagy másik könyvtártípus sajátos feladatai volnának. Míg oktatási szempontból esetleg hasznos lehet az anyag ilyenfajta szétbontása, tudományos rendszerezésben megengedhetetlen, hogy összefüggő témakör részeit a felosztás különböző területeire szétdobjuk (pl. szerzeményezés, — tudományos könyvtárak szerzeményezési politikája). A IV. csoport 3. fejezete a könyvtárak szociológiai és filozófiai problémáit érinti (ide sorolja a könyvtárstatisztikát is); a 4. fejezet pedig a könyvtárügyi vonatkozásokat: könyvtárközi együttműködés, könyvtárak telepítése, könyvtárhálózatok).

¹³ VORSTIUS i. m. 177. l.

¹⁴ KIRCHNER, Joachim: *Bibliothekswissenschaft*. (Buch- und Bibliothekswesen Heidelberg. 1951. 1. l.)

nemzetközi szervezetek, főbb címszavakat tartalmazza. Az V. csoportban a könyvtárosképzéssel, a könyvtártudományi intézetekkel; végül a VI. csoportban a könyvtártörténettel foglalkozik, amely így elszakítva a többi történeti studiumtól a levegőben lóg a rendszer végén.

A felosztásban elég sok az egyenetlenség és mesterkélttség. Olykor túl-méretezett, mint ezt a segédtudományok felsorolásában tapasztaltuk, ami nyilván abból a helytelen nézetből ered, amely minden ismeretanyagot, amire a könyvtárosnak szüksége van, bele akar erőszakolni a könyvtártudomány rendszerébe, holott a könyvtáros sokoldalú tudományos felkészültségének és a könyvtártudomány rendszerének tartalma nem azonos.

Máskor szükséztűen elsiklik fontos részek felett (I. III. csoport témáit), de ugyanakkor főlemlít viszonylag jelentéktlenebb témákat. Rendszerének jelentékeny hiányai is vannak. Csak példaképpen ragadunk ki néhányat: megfigyelt a különgyűjteményekről (kéziratok, hírlapok, térképek, zeneművek, plakát- és aprónyomatvány stb.), a módszertani munka elméletéről és gyakorlatáról, a könyvtáraknak más tudományos és kulturális intézményekkel való kapcsolatáról stb.

Hibái és hiányosságai ellenére is PREDEEK rendszere — polgári viszonylatban — egyike a legrészletesebbnek. A könyvtártudomány alapelvének kérdésére ugyan megnyugtató választ ő sem adhatott, mert ahhoz hiányzott belőle is a történelmi materializmus módszere és szemlélete s ennek következtében rendszerét sem tudta szilárd alapon harmonikus egységbe olvasztani, de tanulmányával ő is bizonyosságot tett arról, hogy a könyvtártudomány él és létezik, akkor is, ha a polgári tudományosság elvi alapját fölismeri nem is tudta. Pedig van ilyen elvi alap.

3.

A tudományok összességének és az egyes szaktudományoknak rendszerezése nem elvont tudományos kérdés. Egy szaktudomány tárgyának, fogalmának és feladatának meghatározása e feladatoknak belső összefüggésük szerint történő kibontása, valamint az egész szaktudománynak más szaktudományoktól való elvi elhatárolása s ugyanakkor szoros összefonódásuk feltárása, nem elméleti probléma csupán. Ezeknek új szempontú megfogalmazása támogat a tudományos kutatás elmélyítésében, annak megtervezésében, a tudományos szakképzésben s végső fokon a gyakorlati munkában is. A Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi nagygyűlésén éppen ezért indított vitát a tudományok osztályozásáról. FOGARASI Béla ez alkalommal elhangzott előadása többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy nemcsak a tudományok osztályozása általában, hanem az egyes szaktudományok rendszerezése is igen elhanyagolt kérdés. „Az osztályozási rendszerek csak az egyes tudományok megkülönböztetésével foglalkoznak. Teljesen hiányzik az egyes tudományokon belül a belső felosztás, a belső osztályozás, illetőleg amennyiben ez az oktatási és szervezeti kívánalmak nyomása alatt létrejött, teljesen empirikus, esetleges jellegű.”¹⁵ Ez a megállapítás fenntartás nélkül vonatkozik a könyvtártudományra is, sőt ennek még egyértelmű megkülönbözt-

¹⁵ FOGARASI Béla: *A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései.* A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei. V. köt. 1—4. sz. Bp. 1954. 1—20. l.

tetése, elhatárolása sem történt meg a többi tudománytól. Pedig a szakmán belül is felmerült ennek igénye. Legutóbb KÖHALMI Béla a már fentebb idézett tanulmányát éppen azzal a felhívással fejezte be, hogy „az új szisztematika kérdését még meg kell beszélnünk.”¹⁶ Amit még sürgetőbbé tesz az a körülmény, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának programjában ott szerepel „egy nagy magyar könyvtártudományi kézikönyv megírása. Ez a munka a MILKAU-féle *Handbuch*-hoz hasonló kollektív szintézis lesz.”¹⁷ Ennek megtervezéséhez és szerkesztéséhez is elengedhetetlen a rendszer kérdésének tisztázása. A megbeszéléshez azonban legalábbis egy vitaindító tervezet szükséges. Tanulmányomban megkísérlem ennek fölvázolását, többek között azért is, mert a probléma már évek óta élénken foglalkoztat, s 1950 óta egyetemi előadásaimban — ha nem is az alábbi részletességgel, de a mostanival azonos elvi alapvetésből kiindulva — igyekeztem a kérdésre válaszolni.

A tudományokat a dialektikus és történelmi materializmus szerint a mozgásformák szempontjából osztályozzuk.¹⁸ A társadalmi jelenségek szövevényesen összetartozó és egymásba átmenő mozgásformái ma még sok tekintetben felderítetlenek s így kiindulásként a társadalmi jelenségeket vizsgáló tudományokat egymástól inkább tárgyuk és jellegük szerint különböztetjük meg. A tárgyból és jellegből kiindulva azonban — amint látni fogjuk — eljuthatunk valamely szaktudomány, jelen esetben a könyvtártudomány által vizsgált sajátos mozgásforma felismeréséhez.

A könyvtártudomány tárgyának, tartalmának, jellegének vizsgálatában szándékosan a legegyszerűbb módszert választva, magából a szaktudomány anyagából indulunk ki. Mindenekelőtt tehát a könyvtár fogalmát és funkcióját kell meghatároznunk. S e tekintetben megelégedhetünk azzal az általánosan elfogadott megfogalmazással, hogy a könyvtár mint intézmény, könyvek rendezett, céltudatosan fejlesztett gyűjteménye a kutatás és művelődés szolgálatában.

Ebből a meghatározásból is világosan kitűnik, hogy a könyvtár két legfontosabb eleme egyrészt a könyvgyűjtemény, másrészt az a funkció, amelyet ez a gyűjtemény betölt. Amiből egyúttal az is következik, hogy könyv nélkül nincsen könyvtár, azaz minden könyvtárban a könyv az elsődleges. Ha pedig könyvtár nem létezik könyvek nélkül, akkor a könyvtáraknak mint gyűjteményeknek legsajátosabb alkotóelemét, a könyvet a könyvtártudomány tárgyának kell tekintenünk. Tehát eleve elhibázottnak látunk minden olyan felfogást, amely a könyvre vonatkozó ismereteket, annak tudományos vizsgálatát (bibliográfiát, könyvtörténetet) kizárja a könyvtártudomány tárgyköréből, illetőleg azokat segédtudományként kezeli.

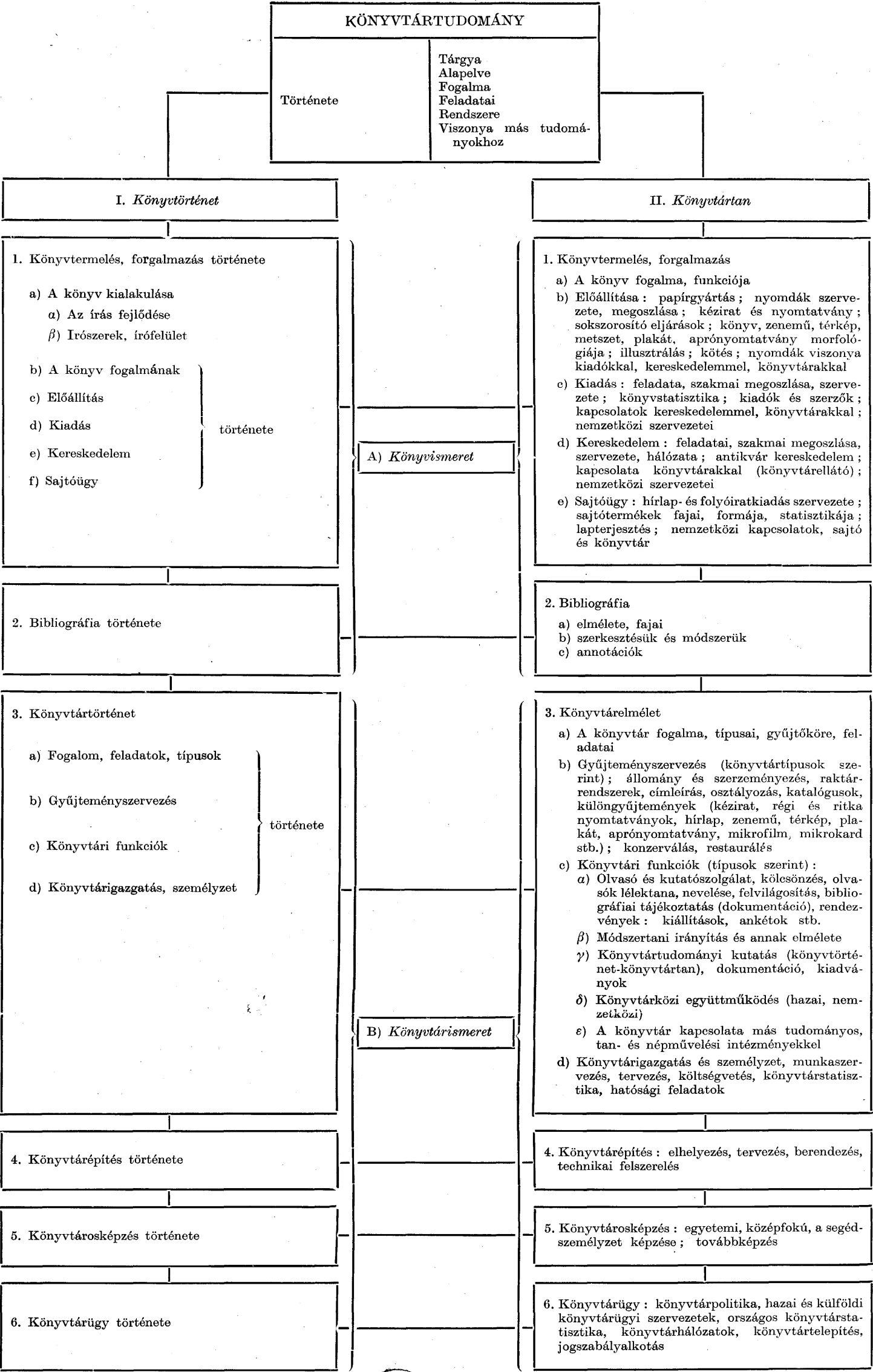
Éppen abból a felismerésből, hogy a könyv a könyvtárnak s így a könyvtártudománynak is elsődleges alkotóeleme, nyilvánvaló, hogy szaktudománynak elvi alapját és egész rendszerét csak ebből kiindulva lehet helyesen kialakítani.

A könyv társadalmi-történelmi produktum. A társadalmi fejlődés viszonylag magas fokán, a rabszolgaság korának nagy folyamamenti kultú-

¹⁶ KÖHALMI Béla i. m.

¹⁷ KÖHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VI. köt. 3—4. sz. Bp. 1954. 365. l.

¹⁸ ENGELS: *A természet dialektikája*. Bp. 1952. Szikra, 259. l.

ráiban keletkezett, egymástól függetlenül, akár csak az írás is, Kínában, Mezopotámiában és Egyiptomban. De kialakult önállóan másutt is az előbbiekkal azonos társadalmi körülmények között, bár több ezer évvel később, a középmérikai maya és azték kultúrában. Anyaga és formája egyidejűleg is más és más volt Kínában (bambuszkötet), Mezopotámiában (agagrtábla) és Egyiptomban (papirusztekeres). De egy-egy kultúrán belül is megváltozott a történelem során. Így Kínában a bambuszkötetet felváltotta a selyemtekeres, ezt a papírtekeres, majd a papírkötet. A Földközi-tenger mellékén az Egyiptomból elterjedt papirusztekeres kizorította a hártakódex, majd ezt a papírkódex és a modern nyomtatott könyv. Bármennyire is változó volt azonban a könyv anyaga és külső formája, egy nem változott meg a lényegét illetően, a könyv funkciója, amelyért a társadalom létrehozta. Hordozója és megőrzője lett az emberi gondolatnak, közvetítője és terjesztője időn és téren át az emberi tudás és ismeretek évezredek során felgyülemlett kincseinek. Ez a történelmi jelentőségű, társadalom-formáló funkció egyúttal a könyv fogalmi meghatározásának egyetlen, nem változó jegye. Hiszen a könyv a legtagabb értelemben nem egyéb, mint megőrzésre és terjesztésre szánt anyagi-alaki szempontból meghatározott foglalat az ember írásjelekkel rögzített szellemi alkotásainak. Amint láttuk, az anyagi-alaki foglalat helytől és időtől függően változhat, de állandó a *könyv társadalmi funkciója*. S a könyv egész történeti fejlődése bizonság arra, hogy mindaz, ami anyagi és formai kialakítása, előállításának és forgalmazásának meggyorsítása (nyomdászat, könyvkiadás, könyvkereskedelem), megőrzésének, használatának és terjesztésének kiszélesítése (könyvtárak) érdekében történt, valójában azt az egy célt szolgálja, hogy a könyv társadalmi szerepét minél tökéletesebben betölthesse. Ha pedig igaz az, hogy a könyv termelése szempontjából alapvetően fontosak azok az intézmények, amelyek a könyv előállításával és forgalmazásával foglalkoznak, ugyanígy az sem kétséges, hogy a kész könyv megőrzése, hozzáférhetővé tétele és használata tekintetében a könyvtárak azok a legmagasabb rendű intézmények, amelyeket az emberi társadalom éppen a könyv társadalmi funkciójának betöltése érdekében életre hívott. Minthogy pedig e következtetések eredményeként azt állapíthatjuk meg, hogy könyvtár csak a könyv által létezik, s egész működését és funkcióját a könyv társadalmi funkciója határozza meg s abból ered, ezek szerint tehát *a könyvtártudomány valódi átfogó elvi alapja sem lehet más, mint éppen a könyv társadalmi funkciójának, társadalmi mozgásának vizsgálata.*

Ennek az alapelvnek a helyességét a következők igazolják:

1. magából a könyvtártudomány anyagából fejtettük ki;
2. annak sajátos lényegét, a jelenség mozgásformáját ragadja meg;
3. a könyvtártudomány tartalmát, és feladatát megfelelően elhatárolja minden más szaktudománytól;
4. dialektikus, átfogó és egységes szempontú;
5. szaktudományunk rendszere harmonikus egészként épülhet fel rá.

Az első két ponban foglaltak — az elmondottak után — alig szorulnak további bizonyításra. A 3—5. pontot azonban szeretnők kissé részletesebben is megvilágítani.

A fent említett követelményeknek sem a LEYH által is keveselt „könyv teste”, sem VORSTIUS irodalomértékesítése, sem PREDEEK szociológiája nem felelhetett meg. A most kifejtett alapelv viszont a könyvtártudományt egységes egészzé kovácsolja s éppen azért, hogy a benne összefoglalt vala-

mennyi ágazati diszciplinának „a könyv társadalmi funkciója” a közös vezérlő elve, ez egyúttal minden más szaktudománytól élesen el is határolja. Ezen elvi alapon a könyvtártudománynak nincs szüksége arra, hogy idegen tollakkal ékeskedjék és más szaktudományok studiumait a sajátjaként bekebelezze. Sőt ezáltal teremt önálló létalapot magának, anélkül, hogy más szaktudományok határait megsértené. Mert ennek az alapelvnek egyik jelentősége (s ez nem is csekély) abban van, hogy így a könyvtártudománynak a többiekétől eltérő sajátos szempontja új színnel, új tartalommal gazdagítja a társadalomtudományokat. Segíti és kiegészíti amazok ismereteit, mint ahogyan a többi szaktudomány is segíti és kiegészíti a könyvtártudományt.

A könyv társadalmi mozgása nem szegényes és elégtelen szempont, mint a „könyv teste”, mert például a könyvtörténetre alkalmazva, belső egységbe foglalja az eddig széthullónak vélt diszciplinákat s ugyanakkor például a könyvnyomtatás, kiadás és kereskedelem történetét nem mint ipar- és gazdaságtörténeti studiumokat fogja fel és sajátítja ki. Ezeknek a történeti szaktudományoknak megvannak a saját iparfejlődési és gazdasági szempontjai, amelyet a könyvtörténet igenis felhasznál. De a könyvtörténetnek is megvan a maga sajátos szempontja, amikor a könyvnyomtatás, kiadás és kereskedelem történetében azt vizsgálja: hogyan és milyen részük volt abban, hogy a könyv betölthesse társadalmi szerepét.

A könyvtártudománynak azonban más vonatkozásban is a maga sajátos elve szerint kell feladatait meghatároznia. A könyv társadalmi funkcióját nemcsak a múltban vizsgálja, hanem a jelenben is. A könyvtártudomány horizontja a gyakorlatban már régen kiszélesedett, nem pusztán a könyvtárra vonatkozó tudomány, jóval több annál. Egyrészt mert a könyvtár a mi új társadalmunkban nem passzív tényező többé, hivatásának meg sem tud felelni, ha például a könyvtártudomány nem foglalkozna elvi szempontból a mai könyvkiadás kérdéseivel. De ezideig éppen az hiányzott, ami a könyvnyomtatás múltját, a bibliográfia elméletét, a könyvtárak történetét, a mai könyvkiadás és a katalógusrendszerek elvi kérdéseit, ezeket a látszólag össze nem függő studiumokat egységbe foglalja, belső kapcsolataikat megvilágítja. Ilyen átfogó alapelv a könyv társadalmi funkciója, amely a könyvtártudomány feladatait nem oldja fel és nem keveri össze más szaktudományokéval.

Ez az alapelv azonban nem jelenti azt, hogy a könyvtártudományt a könyv társadalmi mozgásán kívül a könyv tartalma nem érdekli. Ellenkezőleg, hiszen a könyv társadalmi szerepét, annak tartalmi ismerete nélkül meg sem lehet ítélni. De a könyv tartalmával való beható foglalkozás, annak szakmai-irodalmi értékelése (a könyvtártudományi szakirodalmat kivéve) nem a könyvtártudomány, hanem a megfelelő szaktudományok feladata, amelyeknek eredményeit a könyvtártudomány saját célkitűzéseinek szolgálatában felhasználja. A könyvtárosnak széleskörű irodalomismeretre igen nagy szüksége van, de a könyv tartalmát értékelő ismereteket javarészből más szaktudományokból meríti. A könyvtártudománynak a többi tudománnyal való összeműködése elemi követelmény, minthogy a könyvek heterogén tartalma szükségessé teszi a könyvtártudomány számára a komplexutátásokat, amelyeket egyébként ma már egyetlen szaktudomány sem nélkülözhet.¹⁹

Az eddig elmondottakból is kitűnt, hogy a könyv társadalmi funkciója, mint alapelv, átfogó, egységes és dialektikus szempontú, amely a könyvtár-

¹⁹ Komplexutátásokra vonatkozólag l. FOGARASI Béla i. m. 3—4. l.

tudomány történeti és elméleti részét (könyvtörténet, könyvtártan) az elszakíthatatlan folyamat egységében szemléli, amennyiben minden könyvtártudományi studiumnak megvan a múltbeli, tehát történeti része és mai gyakorlatának elmélete. Ez az alapelv azonban nemcsak a diakrónikus és szinkrónikus vizsgálat elvi egységét teremti meg, hanem arra ösztönöz, hogy a kiválasztott kutatási területen belül értékeljük is: az adott történeti, illetőleg elméleti lehetőségek közül melyek bizonyultak a legeredményesebbeknek a könyv társadalmi funkciója és a társadalmi haladás szempontjából.

A történetnek és elméletnek az az elvi azonosságból eredő kapcsolata, amely biztosítja a könyvtártudomány belső rendszerezésében minden egyes ágazati tudomány története és mai elmélete között az egységet, a könyvtártudományon belül egymás között is összefűzi a különböző ágazati tudományokat és meghatározza egyúttal azok történeti-logikai egymásutánját a rendszerben. Alapelvünk azonban nem kényszerít zárt rendszer kialakítására, sőt ellenkezőleg, a könyvtártudomány tartalmi felosztásának továbbfejlesztését nemcsak lehetővé teszi, hanem meg is kívánja.

Miután meggyőződünk arról, hogy a könyvtár működését és tevékenységét a könyv funkciója határozza meg s a könyvtártudománynak is ez az elvi magja, akkor ebből le kell vonnunk azt a következtetést is, hogy a könyvtártudomány nem csupán a könyvtárszervezésre vonatkozó tanok összességét jelenti, hiszen a könyv társadalmi funkciójának betöltésére életre hívott intézmények és szervezetek között — igaz, hogy a legjelentősebb szerepet tölti be —, a könyvtár mégis csak az egyik intézmény. Ha a könyvtártudomány tárgykörét így megcsonkítanók, részt nyújtana csak az egész helyett. Feladata tehát nem lehet kisebb és kevesebb, mint amennyit a tárgyból kifejtett alapelv jelöl ki számára, azaz *a könyvtártudomány a könyv társadalmi funkciójának vizsgálatával, e funkció betöltésére vonatkozó ismeretek rendszerezésével, törvényszerűségeinek megállapításával és azoknak a gyakorlatra támaszkodó elvi-elméleti továbbfejlesztésével foglalkozik.*

Mindez azt jelenti, hogy kutatnia kell a múltban és a jelenben a könyv társadalmi mozgását, kezdve keletkezésén, előállításának körülményein. Rendszereznie kell, hogy hol, mikor, milyen és mennyi könyv jelent meg, ezek hogyan és kikhez jutottak el, milyen hatással voltak a társadalom életére, illetőleg a társadalom hogyan hatott vissza a könyv mozgására. Keresnie kell tehát e jelenségek törvényszerűségeit s rendszereznie és továbbfejlesztnie mindazokat a könyvre (bibliográfia), valamint ennek előállítására, forgalmazására (kiadás, nyomtatás, kereskedelem), gyűjtésére és használatára szervezett intézmények (könyvtárak), valamint ezek működésére vonatkozó ismereteket, amelyek a könyvet funkciójának betöltésében előmozdítják.

A könyvtártudomány alapelve és imént körvonalazott feladatai egy-szersmind kijelölik a könyvtártudomány két fő ágát, a múlttal foglalkozó történeti és a jelen gyakorlatával foglalkozó elméleti studiumok csoportját. E kettő a valóságban természetesen sohasem választható el mereven egymástól, hiszen a jelen gyakorlata a múltra épül, abból fejlődik, vagyis egy folyamat pillanatnyi eredménye, amely maga is múlttá válik. A könyvtártudomány e két főrészének jelölésére megtarthatjuk a már meghonosodott könyvtörténet, illetőleg könyvtártan elnevezéseket, noha mindkettő témaköre felosztásunkban lényegesen bővebb, mint az eddigi rendszerekben. Egyrészt, mert a könyvtörténet, alapelvünknek megfelelően a könyvtártörténetet is magába foglalja. Számunkra teljesen elfogadhatatlan az a történetfelfogás,

amely a könyv történetét ennek előállításával és forgalombahozatalával befejezte. Ez megfeleltethet a „könyv teste”-szemléletnek, de mi, akik a könyv társadalmi mozgását a maga folyamatosságában, egészében vizsgáljuk, a régi, mereven elválasztó szemlélettel nem érthetünk egyet, annál kevésbé, hiszen a könyv élete, története igazán még csak azután kezdődik, hogy a kereskedésből a gyűjtő, a könyvtár, az olvasó, a kutató kezébe kerül. Ugyanez az elavult felfogás a könyvtártörténetet viszont teljesen elszakította a könyvtörténet többi részétől, noha az nem egyéb, mint annak szerves tartozéka, egyik fejezete. Ha tehát könyvtörténetről beszélünk, abba mindig bele kell értenünk a könyvtártörténetet is. Másrészt, a könyvtártan témaköre is kibővült, ugyancsak alapelvünk s a vele teljesen harmonizáló modern gyakorlat követelményei szerint. Nemcsak a régi, hanem a már hagyományossá vált könyvtartani studiumokkal együtt a mai könyv kiadására, forgalmazására stb. vonatkozó ismeretek rendszerezése, a kibővült könyvtári funkciók, a megnövekedett könyvtárügyi organizáció problémáinak módszeres vizsgálata és elméleti továbbfejlesztése is a könyvtártudomány diszciplinái közé tartozik.

Szaktudományunk tárgyköre és annak két fő ága rávilágít a könyvtártudomány sajátos jellegére. Ezek szerint egyik felét tekintve történeti tudomány, a jelen gyakorlatra vonatkozó elméleti része viszont alkalmazott tudomány. Tudományos szempontból nézve a két ág fontosságát, azt kell mondanunk, hogy a kettő feltételezi egymást és egyensúlyban van egymással.

Anélkül, hogy a társadalomtudományokon belül a könyvtártudomány helyét szorosabban meghatároznók, annyit kétségtelenül megállapíthatunk, hogy az ideológiai felépítménnyel, az ideológiai intézményekkel és azok történetével foglalkozó tudományok csoportjába tartozik.

4.

A könyvtártudomány tartalmi felosztásában három szempontra szeretnénk előre felhívni a figyelmet.

A könyvtárak — amint ez mindenki számára nyilvánvaló — általában a könyveket s ezek periodikus formában megjelenő változatait, a sajtótermékeket gyűjtik. A nagyobb könyvtárak túlnyomó többsége azonban nem korlátozhatja gyűjtőkörét kizárólag (kéziratos és nyomtatott) könyvekre, hanem szükségképpen ki kellett azt terjesztenie a nem könyvalakú kéziratok-, levelek-, zeneművek-, térképek-, plakátok- és más aprónyomtatványokra is. Ennek okát abban lelhetjük meg, hogy részben forrásai (kéziratok), kiegészítői (pl. térképek) a könyvekbe foglalt irodalomnak. Gyakran pedig megértésüket, értékelésüket (pl. a zeneműveket, plakátokét) segítik elő az irodalmi művek, illetőleg ezek (plakátok, metszetek stb.) szolgálnak segítségül irodalmi művek tanulmányozásában. Azonkívül, hogy a könyvvel tartalmuk, előállításuk tekintetében is rokontermékek, a tudományos kutatás szempontjából szervesen illeszkednek a könyvtárak gyűjtőkörébe, s így a könyvvel együtt e különgyűjtemények anyagát a könyvtártudomány tárgyának kell tekintenünk, akár csak a könyvet pótló, helyettesítő mikrofilm és mikrocárd stb. gyűjteményeket is. Felosztásunkban tehát a velük foglalkozó studiumoknak helyet kell adnunk.

A könyv, valamint mindazok a vállalkozások és intézmények, amelyek ezzel kapcsolatban létrejöttek, sőt a rájuk vonatkozó ismeretek rendszerei is, a társadalmi fejlődés során történetileg alakultak ki. Céljuk, rendeltetésük, hivatásuk ugyancsak társadalmi-történeti jellegű. Helytelen volna, ha a könyvtártudomány belső felosztását nem tárgyának és jellegének megfelelően, történetileg, hanem valamiféle mesterségesen kiagyalt sorrend szerint építenők fel. Természetesen a történeti renden belül az egyidejűleg, egymás mellett kibontakozó jelenségek, valamint a tárgykör szerint összetartozók, csak logikai egymásutánban számlálhatók elő. Ennélfogva az egész felosztásban történeti-logikai rendnek kell érvényesülnie.

Felosztásunk semmiképpen sem merev, zárt rendszer. Nem is lehet az, mert tudatosan számol a szükségyszerű továbbfejlesztéssel. De nem törekedtünk az egyes diszciplínák részletezésére sem. Inkább a rendszer egységes egészét igyekeztünk kidomborítani, mintsem aprólékos felosztását kidolgozni. Hiszen akármilyen részletezők lettünk volna is ebben, nincs olyan felosztás, amelynél még részletezőbbet ne lehetne könnyűszerrel készíteni.

Az áttekinthetőség kedvéért a könyvtártudomány rendszerét táblázatban állítottuk össze.

Ebben a könyvtörténetet nem részleteztük oly mértékben, mint a könyvtártant, hiszen a mai könyvtártani studiumok eléggé rávilágítanak arra, hogy milyen megfelelő ágazati kutatásokat kell végeznünk, akár a könyvnyomtatás, akár a kéziratosság korának vizsgálatában. A felosztásban mindenütt csak röviden, egy-egy szóval utaltunk a témára, de mind a könyvtörténeti, mind a könyvtártani kutatásban elemi követelménynek tekintjük az értékelés szempontját. A problémák kidolgozása sohasem rekedhet meg a puszta ténymegállapításnál, nem lehet csupán leíró jellegű, mert igazi tudományos értéke csak az adatokból leszűrt helyes következtetéseknek, általánosítható elvi, elméleti eredményeknek van. Éppen ezt a célt biztosítja a dialektikus és történelmi materializmus módszerének alkalmazása, amelynek természetesen a könyvtártudományban is teljes egészében érvényesülnie kell.

A felosztást a könyvtártudomány története, illetőleg annak mai elmélete vezeti be (1. a táblázatot). Ezután következik a könyvtártudomány két fő ágának: a könyvtörténetnek, illetőleg könyvtártannak további részletezése. Mindkettőben az 1. és 2. fejezet a könyvre, a 3—6. pedig a könyvtárra vonatkozó ismereteket rendszerezi. A könyvtörténet a mindenkori társadalmi-történeti fejlődésen belül a könyvek és könyvtárak szerepét, történetét vizsgálja, a könyvtártan pedig a mai könyvek és könyvtárak elvi, elméleti problémáival foglalkozik a jelen és a jövő társadalmi fejlődése szempontjából.

A két ág fejezeteinek egymásutánjában a történeti sorrend érvényesül. Elöl a könyv előzményeire, kialakulására, fogalmára, termelésére és forgalmazására, majd a sajtóügyre vonatkozó diszciplínák állnak. A könyv fogalma — minthogy a könyv anyaga és alakja a fejlődés folyamán többször is megváltozott, az anyagára és alakjára vonatkozó jegyeket is újak váltották fel — történetileg szintén változó fogalom, amelynek egyetlen jegye, a könyv funkciója, maradt csak állandó. A könyv előállítás, kiadása és kereskedelme természetesen a könyvtörténet folyamán eléggé későn választható csak olyan határozottan külön, amint azt felosztásunkban tettük. Hosszú időn át az előállító egyszemélyben kiadó és kereskedő is. Sőt koronként a könyvtárak is ellátnak bizonyos mértékig efféle tevékenységet, pl. az antik világ leg-híresebb alexandriai könyvtára saját műhelyében megrendelésre idegeneknek

is készített másolatokat. Hasonló ehhez a mai könyvtárak mikrofilm- és microcard-szolgálat, amely ugyan szintén nem kereskedelmi vállalkozás, de egyik jelentősége éppen az, hogy akkor segít, amikor a könyvkiadás és kereskedelem nem tudja kielégíteni a kutatás igényeit. Az előállítás, kiadás, kereskedelem és a könyvtárak tevékenysége nemcsak kiegészíti egymást, hanem sokszorosan össze is fonódik, amit az imént említett példán kívül még számos mással is megerősíthetünk. Így a középkori kolostori könyvtárak egyúttal másolóműhelyek is; a nagyközönség igényeit szolgáló legelső, újabbbkori kölcsönkönyvtárakat pedig sokféle (így nálunk is) könyvkereskedők rendezik be saját üzlethelyiségeikben.

Felosztásunk történeti-logikai rendjében a bibliográfia és annak története, a könyv előállítása és forgalmazása után, mint a könyvismeret második főrésze logikusan illeszkedik egyfelől a könyvtörténetbe, másfelől a könyvtár-tanba. Történeti kifejlődését illetően ugyan nem előzi meg a könyvtárakat, célját és lényegét tekintve azonban a könyvismereti studiumok közé tartozik, hiszen a bibliográfiai leírás adatai a könyv megismerését és annak minden más kiadványtól (másolattól) való megkülönböztetését szolgálják. Ugyanakkor azonban a bibliográfia szorosan összefügg a könyvtárak gyűjteményeivel s a bibliográfiák elmélete és szerkesztése elsőrendű könyvtári feladat. (Ezért beletartozik a Könyvtári funkciók: γ) könyvtártudományi kutatás című pontjába is; 1. a táblázaton a Könyvtártan 3. fejezetét.) Ez a könyvtárnak egyúttal egyik olyan tevékenysége, amellyel saját falain és gyűjteményén túl is kihat a könyv társadalmi mozgására. Az általános, nemzeti, szak- stb. bibliográfiákban feldolgozott könyvanyag rendszerint nem egyetlen könyvtárban, hanem legfeljebb a könyvtárak összességében lelhető fel, sőt a bibliográfiák leírják — igen helyesen — azokat a műveket is, amelyekből ma már egyetlen példány sem ismeretes. Így a bibliográfia túlmutat a könyvtárakon, részben kevesebbet tartalmaz (minthogy a legnagyobb gonddal szerkesztett bibliográfia sem lehet teljes), részben többet, mint a könyvtárak állománya együttvéve. A megjelent könyvek összességét a könyvtárak gyűjteményeivel a bibliográfia, mint a könyvek „irodalmi gyűjteménye” foglalja egybe. Ennél fogva összegezője egyrészt a könyvismeretnek, másrészt bevezető az általános irodalomismeretbe s ezáltal társtudománya is minden más szaktudománynak.

A könyvismeret egyúttal alapja és előfeltétele, nélkülözhetetlen eszköze a könyvtári gyűjteményszervezésnek és használatnak. Az ember könyvekben rögzített szellemi alkotásainak kiadása, forgalombahozatala, a bibliográfiákban történő nyilvántartása azonban csak fél út ahhoz, hogy a könyv hivatását betölthesse. Már a könyv kialakulásával párhuzamosan a társadalom részben magánjellegű gyűjteményeket, részben hivatali, hatósági szervei által olyan intézményeket hoz létre, amelyek a könyveket céltudatosan gyűjtik és rendezetten megóvják, hovatovább pedig használatukat is mind szélesebb körben lehetővé teszik. Az ősi kínai, sumir, vagy akár a görög-római könyvtáraktól azonban több ezer éves fejlődés vezet el a mai tömegkönyvtárak és nyilvános nagykönyvtárak sokrétű gyűjteményeinek, funkcióinak és bonyolult munkaszervezetének kialakulásához. A könyvtár csak legújában vált a társadalom egyik valóban aktív formálójává, és a könyvekre és könyvtárakra vonatkozó mindenfajta tudományos kutatás is csak fokozatosan talált otthonra és művelőkre bennük. Ma valamennyi nagykönyvtár funkciói között ott kell, hogy szerepeljen a könyvtártudománynak modern, mind a könyvismeretre, mind pedig a könyvtárismeretre kiterjedő művelése. Természetesen nem foglal-

kozhat minden könyvtár valamennyi könyvtártudományi problémával. Mint ahogy a működési terület és gyűjtőkör szempontjából is megoszlanak, típusokra bonthatók a könyvtárak, a könyvtártudományi feladatok is eszerint oszthatók meg közöttük. Nem egy vagy egynéhány könyvtár, hanem csak a könyvtárak összessége oldhatja meg az összes feladatokat. De ugyanígy nem egy vagy egynéhány, hanem a nagy könyvtárak és az általuk irányított kisebbek együttvéve látják el azt a szerepet, hogy a könyv a legmagasabb igényű tudományos kutatás és a legszélesebb körű népművelés céljait aktív módon s mentől hiánytalanabban kielégíthesse. Éppen e feladatai és szerepe miatt jelentettük ki, hogy a könyvtár a legfontosabb és legmagasabbrendű intézmény, amelyet a társadalom a könyv élete, funkciójának betöltése szempontjából létre hozott.

Az előbb elmondottak azt is kétségtelenné teszik, hogy bár a könyvtáraknak sokféle típusa van, a könyvtárügy egy és oszthatatlan. A könyvtártudománynak pedig egyaránt kell foglalkoznia valamennyi könyvtártípus tudományos problémáival. Táblázatunkban röviden utaltunk is erre.

A felosztás 3. fejezetében a könyvtárakra, mint gyűjteményekre vonatkozó történeti, illetőleg elméleti studiumokat csoportosítottuk négy alfejezet köré: *a)* a könyvtár fogalma, típusai, gyűjtőköre, feladatai; *b)* gyűjteményszervezés; *c)* könyvtári funkciók; *d)* könyvtárigazgatás és személyzet. A 4. fejezet a könyvtárat mint céléptményt tanulmányozza, de mint minden könyvtárról szóló fejezetben, ebben is könyvtártípusok szerint kell a könyvtártervezés, berendezés és technikai felszerelés kérdéseit vizsgálnia. Nem lehet ez másképpen a következő 5. fejezetben sem. A könyvtári munkatársak képzésében is figyelemmel kell lenni az általános követelmények mellett a könyvtártípusok sajátos szükségleteire, nemcsak az egyetemi és középfokú oktatásban, hanem a könyvtárosok továbbképzésében is. Végül a 6. fejezetben foglaltuk össze a könyvtárügyre, a könyvtárpolitika irányelveire, a könyvvel, a könyvtárakkal, könyvtárosok érdekeivel foglalkozó állami és társadalmi szervezettek és intézmények (tehát nem a közvetlenül könyvnyomtatói, kiadói, kereskedelmi és nem a könyvtári gyakorlatot folytató, hanem ezeket összefogó, irányító szervek) célkitűzéseire, tervező, jogszabályalkotó és végrehajtó működésére vonatkozó vizsgálatokat.

A könyvtártudománynak ahhoz, hogy feladatait elláthassa, eredményeivel az emberiség fejlődésének helyes megértését előmozdítsa és a társadalom továbbhaladását szolgálja, szüksége van más szaktudományok támogatására, mint ahogy valamennyi tudománynak is szüksége van a többiek segítségére. Noha a könyvtártudománynak minden tudománnyal vannak kapcsolatai (hiszen a tudományos ismeretek általában könyvekben halmozódnak fel), ezek közül mégis ki kell emelnünk azokat a szaktudományokat, amelyekkel problémái gyakran alig szétválaszthatóan összefonódnak, vizsgálódásuk tárgya azonos, szempontjaik azonban különbözőek, kutatási területük egymást kiegészíti. Ezeket a könyvtártudomány társtudományainak kell tekintenünk. Ilyenek mindenekelőtt az irodalom- és tudománytörténet, a történelem, nyelvtudomány, filozófia, lélektan és pedagógia. Korántsem állítjuk, hogy ezzel a társtudományok körét kimerítettük, csupán a legfontosabbakat kívántuk megemlíteni. Az irodalom- és tudománytörténeti, történelmi, nyelvészeti ismeretekre általában a könyvtörténet, a könyvtermelés és forgalmazás, a bibliográfia, a könyvtári gyűjteményszervezés, valamint az olvasó- és kutatószolgálat vizsgálatában, a filozófiára különösen az osztá-

lyozásban, a lélektanra és pedagógiára pedig az olvasók irányításának, nevelésének elemzésében van leginkább szükség. Viszont az is nyilvánvaló, hogy a könyvtártudomány elsősorban ezeknek a társadalmi-történeti tudományoknak nyújt segítséget (pl. könyvtörténet az irodalom és tudománytörténetnek, írástörténet a nyelvtudománynak stb.).

Anélkül, hogy megismételni azt, amit már más vonatkozásban eddig a könyvtártudománynak egyéb tudományokhoz való viszonyáról mondtunk, az előadottak után csak újra megállapíthatjuk: azáltal, hogy a könyvtártudomány a könyv társadalmi szerepét vizsgálja és arra törekszik, hogy a könyvekben összegyűjtött emberi tudást és ismereteket az általános művelődés és a tudományos haladás számára minél kiterjedtebben felhasználhatóvá tegye, azaz jelentős mértékben hozzájáruljon a társadalmi fejlődés biztosításához és irányításához, mindezen sajátos feladatai révén a könyvtártudomány önelvű szaktudományként szervesen és hasznosan illeszkedik bele a tudományok egyetemes rendszerébe s egészíti ki a többi tudomány célkitűzéseit.

A könyvtártudománynak tárgyából most kifejtett elvi alapja, fogalma, feladatai, rendszere elméleti jellegűek, amelyek közvetlenül a tudományos kutatást kívánják szolgálni, s így ez a felosztás például nem szükségképpen azonos egy, a könyvtárosképzést szolgáló gyakorlati rendszerrel. Mennyit, hogyan és milyen elrendezésben veszünk fel ebből az egyetemi oktatás vagy a felsőbbfokú könyvtáros továbbképzés programjába, azt a tapasztalati-didaktikai szempontok határozzák meg. Az is nyilvánvaló, hogy nem minden ismeret tartozik a könyvtártudomány tárgykörébe, amire a könyvtárosnak hivatása gyakorlása közben szüksége van. Ezek kiválasztása más szaktudományok területéről az oktatás számára, valamint a könyvtártudománynak tantervi felosztása és kidolgozása nem e tanulmány feladata, hanem külön megvitatást igényel. De a fentebb előadottakat igenis alapul használhatjuk fel az oktatás és általában a praktikum számára is.

Meggyőződésünk, hogy abból a zsákutcából, amelybe a polgári szemlélet a könyvtártudományt vitte, a mi társadalmi fejlődésünk mutatta meg a kivezető utat. Ez vezetett el ahhoz a „szellemi mag”-hoz, amelyet LEYH oly igen hiányolt s amelyre a könyvtártudomány egységes rendszerét felépíthettük. Úgy véljük, sikerült a könyvtártudomány elvi alapját helyesen meghatároznunk és ebből folyó feladatainak és felosztásának legfőbb kereteit megvonnunk, s így — noha a részleteket még külön-külön tanulmányoznunk kell — a könyvtártudomány elméletileg szilárdan megalapozott, önálló és továbbfejleszthető szaktudományként áll előttünk.

VARJAS BÉLA

BÉLA VARJAS: GRUNDPRINZIP UND SYSTEM DER BIBLIOTHEKS-WISSENSCHAFT

Im ersten Teile seiner Untersuchung bietet der Verfasser einen knappen Überblick über die geschichtliche Entwicklung der Bibliothekswissenschaft. Der Ausdruck *Bibliothekswissenschaft* wurde zum erstenmal von Martin SCHRETTINGER in seinem 1808 erschienenen Handbuche gebraucht, in dem er die auf die bibliothekarische Geschäftsführung bezüglichen Kenntnisse zu systematisieren trachtete — im wesentlichen also all das, was man heute als Bibliothekslehre zu bezeichnen pflegt. SCHRETTINGER versuchte jedoch nicht, den historischen Zweig der Bibliothekswissenschaft mit der Theorie der bibliothekarischen Praxis in ein gemeinsames System zu bringen, es

taten dies noch geraume Zeit hindurch auch andere Fachleute nicht. Bis gegen Ende des Jahrhunderts lebten Buchgeschichte, Bibliographie und Bibliothekswissenschaft nebeneinander her und entwickelten sich sozusagen unabhängig voneinander. Zeitweise rückte eine oder die andere dieser Disziplinen mehr in den Vordergrund, den jeweiligen Ansprüchen gemäss, welche die gesellschaftliche Entwicklung den Bibliotheken gegenüber erhob. Erst im Laufe der letzten 50 Jahre kam die Ansicht zur Geltung, dass Buch- und Bibliotheksgeschichte, sowie Bibliothekslehre *gemeinsam* die Bibliothekswissenschaft ausmachen. In Deutschland unternahm man es nun von verschiedenen Seiten her, das System der Bibliothekswissenschaft auszubauen, und ihre Aufgaben näher zu bestimmen. Adolf v. HARNACK warf — wenn auch mit gewisser Einseitigkeit — fruchtbringende Gedanken auf, indem er der Bibliothekswissenschaft die Untersuchung des »modernen Buches« zum Ziele setzte. LEIDINGER und MILKAU betonten demgegenüber die Bedeutung der historischen Studien im Rahmen der Bibliothekswissenschaft. Jeder von ihnen beging jedoch den Fehler, bei der Gliederung der Bibliothekswissenschaft entweder einzelne Disziplinen, die organische Bestandteile, spezifische Zweige der Bibliothekswissenschaft sind (Buchgeschichte, Bibliographie), auszulassen, bzw. als Hilfsdisziplinen zu qualifizieren, oder aber selbständige Fachwissenschaften (Literaturgeschichte, Wissenschaftsgeschichte) als spezifische Bestandteile der Bibliothekswissenschaft zu betrachten, wo doch letztere für die Bibliothekswissenschaft nur als Hilfswissenschaften in Frage kommen können. Diese Fehler waren z. T. unabwendbare Folgeerscheinungen der schwerwiegenden Tatsache, dass es allen bisherigen Systematisierungen an einem globalen, einheitlichen, das Wesen des Gegenstandes erfassenden und ausdrückenden prinzipiellen Gesichtspunkt mangelte. Auf dieses Hauptübel der bürgerlichen Bibliothekswissenschaft hat schon Georg LEYH hingewiesen (*Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, Leipzig 1940. Bd. 3. S. 750.). Die Auseinandersetzungen über die Bibliothekswissenschaft lebten nach dem Zweiten Weltkrieg im J. 1949 wieder auf und nun trachteten die Bibliothekare — der Mahnung LEYHS eingedenk — eben das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft klarzustellen und deren System hierauf zu gründen. Als erster versuchte dies Joris VORSTIUS, wobei er als Hauptaufgabe, als leitendes Prinzip der Bibliothekswissenschaft »die Auswertung der in den Bibliotheken niedergelegten Literatur zu verschiedenen kulturellen Zwecken« bezeichnete. Zweifellos ist die Literatúrauswertung eine bibliothekarische Aufgabe, als Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft kann diese jedoch trotzdem nicht akzeptiert werden, da sie nicht die Gesamtheit der bibliothekswissenschaftlichen Aufgaben umschliesst, sondern bloss einen Teil davon erfasst. VORSTIUS selbst sieht sich demzufolge gezwungen, bei der Gliederung der Bibliothekswissenschaft von einer viel breiteren — seiner Benennung nach philosophisch-soziologischen — Basis auszugehen. Jedoch vermengt auch er in seinem System spezifische Zweige der Bibliothekswissenschaft mit anderen Fachwissenschaften. Zwischen der Buchgeschichte und der Bibliotheksgeschichte vermag er keinen inneren Zusammenhang zu schaffen, er trennt eines vom andern und geht so weit, Buchgeschichte als blosser Hilfsdisziplin zu behandeln. Ähnlich verfuhr Albert PREDEEK, als er es unternahm, das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft zu umreissen und eine neue System zu schaffen. Für ihn ist sogar auch die Bibliographie eine blosser Hilfswissenschaft. Auch PREDEEKs Grundlegung selbst ist verfehlt. Seinen Worten nach sollte »die Schaffung einer Soziologie des Buches und der Bibliothek« die eigentliche Aufgabe der Bibliothekswissenschaft sein. Die am Äusserlichen haftenden und von aussen her adaptierten Gesichtspunkte der bürgerlichen Soziologie sind aber als prinzipielle Grundlage einer Fachwissenschaft nicht annehmbar. Die Grundsätze sind aus der Fachwissenschaft selbst, aus deren Gegenstand zu entwickeln. — PREDEEK ist es auch nicht gelungen, von seiner Konzeption ausgehend, ein einheitliches System zu schaffen. Seine Gliederung ist gekünstelt, die Hilfswissenschaften nehmen darin einen überwiegenden Teil ein, was offensichtlich noch ein Überrest der Ansicht ist, in die Bibliothekswissenschaft sollte jeder Wissensstoff, dessen der Bibliothekar bedarf, hineingezwängt werden, wo ja doch die erforderliche vielseitige Erudition des Bibliothekars und das System der Bibliothekswissenschaft nicht Begriffe identischen Inhalts sind. Die bürgerliche Gelehrsamkeit vermochte also das eigentliche Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft nicht zu erkennen und war demzufolge nicht imstande, das System dieser Wissenschaft in befriedigender Weise, harmonisch und einheitlich auszubauen.

Im zweiten Teile der vorliegenden Untersuchung wird das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft, von deren Stoffe ausgehend, klargelegt. Die zwei wichtigsten Elemente des Begriffs der Bibliothek sind: einerseits die Büchersammlung, andern-

teils die Funktion, die von der Büchersammlung erfüllt wird. Woraus zugleich folgt, dass in jeder Bibliothek das Buch das Primäre ist, dass also dieses spezifischste Element der Bibliothek als der Gegenstand der Bibliothekswissenschaft anzusehen ist. Das Buch jedoch ist — im weitesten Sinne des Wortes — nichts anderes als ein zum Bewahren und zur Verbreitung bestimmter, stofflich-formal determinierter Träger der schriftlich festgehaltenen Geistesschöpfungen des Menschen. Material und Form des Buches ändern sich je nach Ort und Zeit im Ablauf der Geschichte, konstant aber blieb *die gesellschaftliche Funktion des Buches*, zu deren Erfüllung es von der Gesellschaft geschaffen wurde. Da die Existenz der Bibliothek durch das Buch bedingt ist und ihre ganze Wirksamkeit und Funktion von der gesellschaftlichen Funktion des Buches bestimmt wird, *kann nichts anderes die wahrhaft umfassende prinzipielle Grundlage der Bibliothekswissenschaft sein, als eben die Untersuchung der gesellschaftlichen Funktion, der gesellschaftlichen Bewegung des Buches*. Dieses hier niedergelegte Prinzip schweisst die Bibliothekswissenschaft zu einem einheitlichen Ganzen zusammen und gerade dadurch, dass »die gesellschaftliche Funktion des Buches« als gemeinsames Leitprinzip aller der darin beschlossenen Zweigdisziplinen gilt, wird die Bibliothekswissenschaft auch gegen die übrigen Fachwissenschaften klar abgegrenzt. Denn die Bedeutung dieses Grundprinzips liegt nicht zum geringsten gerade darin, dass dadurch eine bisher ignorierte Lücke im Bereich der Gesellschaftswissenschaften organisch ausgefüllt wird.

Aus diesem Grundprinzip folgt nicht, dass sich die Bibliothekswissenschaft dem Inhalte der Bücher gegenüber gleichgültig verhält. Dies ist keineswegs der Fall — könnte ja doch die Rolle, die das Buch im Leben der Gesellschaft spielt, ohne Kenntnis seines Inhalts überhaupt nicht beurteilt werden. Aber die Werke (abgesehen von der bibliothekswissenschaftlichen Literatur) fachlich-literarisch zu werten, ist nicht Aufgabe der Bibliothekswissenschaft, sondern die der entsprechenden Fachwissenschaften. Enge Zusammenarbeit der Bibliothekswissenschaft mit allen anderen Fachwissenschaften ist unerlässlich, da der heterogene Inhalt der Bücher komplexe Untersuchungen erfordert, die heute keine einzige Fachwissenschaft mehr entbehren kann.

Die notwendige Verbindung der Buchgeschichte mit der Bibliothekslehre, die eine Konsequenz des identischen Grundprinzips ist, sichert einestails innerhalb des Systems der Bibliothekswissenschaft die Einheit der Geschichte und der heutigen Theorie jeder einzelnen Teildisziplin, andernteils werden hiedurch die einzelnen Wissenszweige auch gegenseitig miteinander verbunden, und es wird zugleich ihr geschichtlich-logisches Nacheinander im Systeme bestimmt.

Die Aufgabe der Bibliothekswissenschaft kann nicht geringer sein als es ihr das, aus dem Gegenstand dieser Wissenschaft ermittelte Grundprinzip vorschreibt, d. i.: *Untersuchung der gesellschaftlichen Funktion des Buches, Systematisierung der auf die Erfüllung der gesellschaftlichen Funktion des Buches bezüglichen Kenntnisse, Feststellung ihrer Gesetzmässigkeiten und, auf die Praxis gestützt, prinzipiell-theoretische Weiterentwicklung dieser Kenntnisse*. Dies alles will besagen, dass die Bibliothekswissenschaft die gesellschaftliche Bewegung des Buches in Vergangenheit und Gegenwart zu untersuchen hat, anfangen von dessen Ursprüngen und den Umständen seiner Herstellung; sie hat festzustellen, wo, wann, wieviel und was für Bücher erschienen sind, auf welchem Wege und zu wem diese Bücher gelangten, welche Wirkung sie auf das Leben der Gesellschaft ausübten, bzw. wie die Gesellschaft auf die Bewegung der Bücher rückwirkte. Die Bibliothekswissenschaft hat also die Gesetzmässigkeiten aller dieser Erscheinungen zu ermitteln und alle die Kenntnisse zu systematisieren und fortzubilden, die sich auf das Buch (Bibliographie), sowie auf dessen Herstellung (Ausgabe, Druck, Buchhandel), auf die, zur Sammlung und Benützung von Büchern organisierten Institutionen (Bibliotheken) und auf deren, das Buch in der Erfüllung seiner Funktion fördernde Wirksamkeit beziehen.

Das Grundprinzip der Bibliothekswissenschaft und die soeben umrissenen Aufgaben bestimmen zugleich die beiden Hauptzweige der Bibliothekswissenschaft: die Gruppe der sich mit der Vergangenheit, und die Gruppe der sich mit der Gegenwart befassenden theoretischen Studien. Zur Benennung dieser zwei Hauptteile können die bereits eingebürgerten Bezeichnungen »Buchgeschichte«, bzw. »Bibliothekswissenschaft« beibehalten werden, obgleich der Themenkreis beider in unserem System viel weiter gespannt ist, als in allen bisherigen. Wir brauchen von dieser Bezeichnung z. T. auch deshalb nicht abzugehen, weil z. B. in die Buchgeschichte, unserem Grundprinzip entsprechend, als besonderes Kapitel auch die Bibliotheksgeschichte mit eingeschlossen ist. Unannehmbar erscheint uns die Auffassung, dass die Geschichte des Buches abgeschlossen ist, sobald es hergestellt und in Umlauf gebracht wurde, beginnt ja

doch das Leben, die Geschichte des Buches eigentlich erst dann, wenn es aus der Buchhandlung in den Besitz des Sammlers, der Bibliothek, des Lesers, des Forschers übergeht.

Das Buch sowohl als auch alle Unternehmungen und Institutionen, die im Zusammenhang damit zustandekamen, sowie die Systematisierungen der diesbezüglichen Kenntnisse sind im Laufe der gesellschaftlichen Entwicklung entstandene historische Gebilde. Es wäre verfehlt, wollten wir die innere Gliederung der Bibliothekswissenschaft nicht, ihrem Stoffe und Charakter entsprechend, historisch, sondern auf Grund einer künstlich ausgeklügelten Reihenfolge durchführen. Selbstverständlich können innerhalb der historischen Einordnung die sich gleichzeitig, nebeneinander entfaltenden, sowie die thematisch zusammengehörigen Erscheinungen nur in logischem Nacheinander dargestellt werden. Die Aufteilung innerhalb des Systems darf keinesfalls starr, streng geschlossen sein; die notwendige Weiterentwicklung ist bewusst in Rechnung zu ziehen.

Das System der Bibliothekswissenschaft veranschaulicht der Verfasser mittels einer Tabelle. Es wird hier die Buchgeschichte weniger ausführlich berücksichtigt, als die Bibliothekslehre, da die gegenwärtigen Erscheinungen untersuchenden Studien des letzteren Hauptzweiges zur Genüge erkennen lassen, welche entsprechenden Spezialuntersuchungen sowohl für die Zeit der handschriftlichen Überlieferung, als auch für die Epoche des Buchdrucks durchgeführt werden müssen. An der Spitze der Einteilung figuriert die Geschichte der Bibliothekswissenschaft, bzw. deren heutige Theoretik. Hierauf folgt die weitere Gliederung der beiden Hauptzweige, d. h. der Buchgeschichte und der Bibliothekslehre. Bei beiden werden in Kapitel 1. und 2. die auf das Buch, in den Kapiteln 3—6. die auf die Bibliothek bezüglichen Kenntnisse systematisiert. In der Reihenfolge der einzelnen Kapitel jedes der beiden Hauptzweige kommt die historische Folge zur Geltung. Voran gehen die auf die Entstehung, den Begriff, die Herstellung und den Vertrieb des Buches, sodann die auf das Pressewesen bezüglichen Disziplinen. Nach dem Kapitel über die Herstellung und In-Umlaufsetzung des Buches fügt sich, als zweiter Hauptteil der Bücherkunde, die Bibliographie und ihre Geschichte einerseits in die Buchgeschichte, anderseits in die Bibliothekslehre logisch ein. Was die historische Entwicklung der Bibliographie anbelangt, ging diese der der Bibliotheken zwar nicht voraus, ihrem Zweck und Wesen nach gehört sie jedoch zu den bücherkundlichen Studien. Im 3. Kapitel der Aufteilung bilden die, die Bibliotheken als Sammlungen betreffenden historischen, bzw. theoretischen Disziplinen 4 Untergruppen: a) Begriff der Bibliothek, Bibliothekstypen; b) Organisation der Büchersammlung; c) Funktionen der Bibliothek; d) Bibliotheksverwaltung und Personal. Das 4. Kapitel untersucht die Bibliothek als Zweckbau, das 5. handelt von der beruflichen Ausbildung der Bibliothekare und das 6. befasst sich mit den Problemen des Bibliothekswesens im engerem Sinne (Büchereipolitik, Bibliotheksstatistik des Landes, Verteilung der Bibliotheken, Rechtsnormen, einheimische und internationale Organisationen des Bibliothekswesens, usw.) Durch das Prinzip der »gesellschaftlichen Funktion des Buches« sind also die spezifischen Aufgaben der Bibliothekswissenschaft erhellt, die sie als theoretisch fest verankerte, eigengesetzliche Fachwissenschaft erkennen lassen; von demselben Grundprinzip ausgehend kann auch das einheitliche innere System der gesamten Bibliothekswissenschaft ausgebaut werden.

Új referáló folyóiratok a Szovjetunióban

A természettudományok és exakt tudományok egyes szűkebb szakterületeinek fejlődése sok esetben függ a szomszédos vagy gyakran akár egészen távoli tudományterületeken korábban elért eredmények ismeretétől. Mielőtt a kutató, mérnök vagy tervező hozzáfogna valamely tudományos vagy technikai probléma kidolgozásához, mélyrehatóan át kell tanulmányoznia mindazokat az ismereteket, amelyeket az emberiség az adott kérdéssel kapcsolatban felhalmozott, mégpedig nemcsak előzetesen kell gondosan tanulmányoznia a meglevő irodalmat, hanem figyelemmel kell kísérnie azt a kutatás ideje alatt is. Ez a munka gyakran több időt és munkát vesz igénybe, mint maga a kísérlet.

A világ könyvtermését az összes ismeretágakban együttesen jelenleg évi 200 ezer címre és 80 ezer időszaki kiadványra becsülik, amelyekben kb. 3 millió cikk jelenik meg. A természettudományok, exakt tudományok és műszaki tudományok területén megjelenő tudományos szakfolyóiratok száma kb. 40 ezer cím, az ugyanezen szakterületen megjelenő könyvek száma pedig évi 50 ezer cím. Ezenkívül évente kb. 200 ezer szabadalmat közölnek.¹

Az állattan területén, amely viszonylag szűk terület, havonta körülbelül 1000 cikk jelenik meg.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Tudományos Tájékoztató Intézetének kétévi munkája alapján, valamint a külföldi kémiai referáló folyóiratok munkájának tapasztalata nyomán a kémiai publikációk, cikkek, szabadalmak, könyvek, disszertációk számát évi 80–90 ezerre becsüljük.

Ilyen körülmények között még szűken körülhatárolt probléma esetén sem képes egyetlen kutató sem áttekinteni az egész világirodalmat. Ebben van segítségére a tudományos tájékoztató szolgálat, amely épp ezért különleges jelentőségre tesz szert. E szolgálatnak az a feladata, hogy az egész tudományos irodalmat regisztrálja, osztályozza a tudomány egyes szűk problémakörei szerint és valamely formában eljuttassa az olvasóhoz. Ezzel kapcsolatban nemcsak az irodalom kimerítő feldolgozása fontos tényező, hanem a feldolgozás ideje is.

A tudományos tájékoztató szolgálat alapján két irányban fejlődik: a bibliográfiai tájékoztatók, pl. a referáló folyóiratok kiadásának irányában és az úgynevezett expressz-tájékoztatások irányában, amikor az olvasó az

¹ *Dokumentation im Industrie-Betriebe*, von Dipl.-Ing. W. JANITZKI, Mikrotechnik, 1954, 8. N. 6. K. R. SZIMON és G. G. KRICEVSKIJ: *A szovjet referáló folyóiratok és szervezésük legközelebbi feladatai*. Vesztnyik AN SzSzsR, 1952. 9. sz.

illető kiadványról szóló bibliográfiai kartonlap vagy rövid annotáció alakjában kap jelzést.

Az első referáló folyóiratok a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején, a fizikai-matematikai, kémiai és műszaki tudományok rohamos fejlődésének időszakában jelentek meg. Erre az időre esik a világ legrégibb referáló folyóiratának, a német „*Chemisches Zentralblatt*”-nak megjelenése, amely 1954 áprilisában ünnepelte fennállásának 125-ik évfordulóját. Csakhamar ezután referáló folyóiratok jelentek meg a biológia és az orvostudomány területén is. Csaknem 80 évvel később alapították a „*Chemical Abstracts*” című amerikai kémiai folyóiratot (1907-ben), majd az angol „*British Chemical Abstracts*” című folyóiratot (1926-ban). Ezek a referáló folyóiratok nemcsak a legrégibb ilyen jellegű tudományos tájékoztató kiadványok, hanem a bennük referált tudományos irodalom mennyiségére nézve is a legteljesebbeknek tekinthetők. Például a „*Chemical Abstracts*” 1952-ben 63 214 cikkreferátumot, könyvek bibliográfiai leírását és recenzióját, valamint szabadalom-leírást közölt. A referátumok kb. 4000 féle időszaki kiadványt dolgoztak fel.

Oroszországban a referáló folyóiratok létrehozásának eszméje M. V. LOMONOSZOV, a zseniális tudós nevéhez fűződik, aki azt javasolta, hogy a folyóiratok közöljék „a megjelenő művek pontos és hű kivonatait”. Ezt a gondolatot csupán 1928-ban sikerült megvalósítani, amikor az első referáló folyóirat „*Központi orvosi referáló folyóirat*” címen megjelent. Hamarosan követte a „*Kémiai referáló folyóirat*”, a „*Biológiai referáló folyóirat*” és a „*Fizikai-matematikai referáló folyóirat*”. Ezek a folyóiratok fontos szerepet töltöttek be a szovjet tudomány és technika fejlesztésében az első öt éves tervek idején. 1941-ben, a háborús nehézségekkel kapcsolatban szűntek meg.

A háború utáni korszakban a szovjet tudomány és technika rohamos fejlődése oly komoly feladatokat tűzött a tudományos tájékoztatás elé, amelyek végrehajtása nem mutatkozott megoldhatónak a régi referáló folyóiratok egyszerű újramegindításával. Ezek a folyóiratok ugyanis nem feleltek meg teljes mértékben azoknak a követelményeknek, amelyeket a tájékoztató szolgálat fejlődésének mai színvonala az ilyen jellegű kiadványokkal szemben támaszt, nem ölelték fel az egész irodalmat, a cikkek és referátumok megjelenése között pedig túlságosan hosszú idő telt el.

1952-ben a Szovjetunió Tudományos Akadémiája keretében létrehozták a Tudományos Tájékoztató Intézetet. Az Intézetnek az a feladata, hogy olyan referáló folyóiratokat adjon ki, amelyek rendszeresen és kimerítően megvilágítják a természettudományok és egzakt tudományok területén megjelenő egész világirodalmat. A tudományos tájékoztató szolgálatnak hasonló szervezetével sehol másutt a világon nem találkozunk.

A világon több, mint 100 különböző referáló folyóirat és tematikus bibliográfiai útmutató jelenik meg az időszaki kiadványokról. E folyóiratok mindegyike saját tervek alapján, a teljességgel kapcsolatban saját maga által támasztott követelmények figyelembevételével jelenik meg.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Tudományos Tájékoztató Intézete a referáló folyóiratkiadást egészen új alapokon szervezte meg, amely lehetővé teszi, hogy a világ tudományos irodalmát a legteljesebben és a legegyszerűbben s anyagi szempontból a leggazdaságosabban használják fel. Az Intézet ezt mindenekelőtt úgy éri el, hogy egész folyóirat-sorozatot ad ki. Ezek egy része — „*Csillagászat és geodézia*”, „*Matematika*”, „*Mechanika*”, „*Kémia*”, „*Fizika*”, „*Biológia*”, „*Geológia és földrajz*” már megjelent. Ezek

a sorozatok 6500 féle külföldi tudományos folyóiratból, valamint az összes szovjet időszaki és folytatólagos kiadványokból (valamely intézmény munkái, tudományos feljegyzései stb.) publikálják a cikkeket.

Rendszerint minden ilyen folyóiratban vannak olyan cikkek vagy más publikációk, amelyek két, három vagy néha még többféle referáló folyóirat szerkesztőségét érdeklik. Ha ezek a sorozatok önálló folyóiratokként jelenének meg, úgy mindegyik számára nagymennyiségű olyan irodalmat kellene megrendelni, amelyre — a külföldi referáló kiadványok tapasztalata szerint — a különböző sorozatoknak egyidőben van szükségük. Pl. a „*Chemisches Zentralblatt*” 1952-ben 4925 folyóiratból, 17 nemzeti bibliográfiai kiadványból, 16 szabadalmi lapból használt fel anyagot, noha a tisztán kémiai folyóiratok ennek mindössze 10—15%-át tették ki, a többi pedig a fizikai, biológiai, geológiai és műszaki folyóiratokból került ki. Annak a körülménynek, hogy egy intézmény a referáló folyóiratok egész sorozatát adja ki, még az is előnye, hogy lehetővé teszi a tudományos, valamint a műszaki-tudományos személyzet ésszerűbb kihasználását.

* * *

A Tudományos Tájékoztató Intézet gyökeresen különbözik a Szovjetunió Tudományos Akadémiájához tartozó más tudományos intézetektől. Leginkább a tudományos irodalom feldolgozására szolgáló különleges gyárhoz hasonlítható, amelyben minden folyamatot gondosan ki kell dolgozni és egybe kell hangolni.

Az Intézet a világ 81 országából kap 40 féle nyelven megjelenő irodalmat, köztük kínai, japán és arab nyelvű irodalmat is. Egyes kiadványok oly ritkák és a nyelvi nehézségek miatt annyira hozzáférhetetlenek, hogy sok szakembernek fogalma sem volt létezésükről. A japán nemzeti bibliográfia² adatai szerint Japánban 1953-ban kb. 1100 féle természettudományi, orvosi, mezőgazdasági, műszaki és egzakt tudományos folyóirat és kb. 1200 féle társadalomtudományi folyóirat jelent meg s az összes természettudományi és műszaki folyóiratok 35%-a csak japán nyelven, 28 folyóirat japán nyelven és angol nyelvű kivonatokkal jelenik meg s csupán 9% jelenik meg angol nyelven. Természetes, hogy sok értékes tudományos és műszaki anyagot tartalmazó japán nyelvű folyóirat hozzáférhetetlen volt a Szovjetunió és az európai országok tudósai számára, akik közül vajmi kevesen tudnak japánul. Ezt a következtetést mással is alá tudjuk támasztani. A „*Japán kémiai referáló folyóirat*”³ referálásra 735 japán folyóiratot használ fel, amelyek közül mindössze 67 jelenik meg angol nyelven. A szovjet referáló folyóiratok valamennyi cikket referálják, függetlenül attól, hogy milyen nyelven jelentek meg.

Az Intézetbe érkező folyóiratokat még aznap nyilvántartásba veszik és továbbítják a rendszerező csoportokhoz, a cikkek kijelölése céljából. Itt jólképzett és idegen nyelveket jól bíró tudományos munkatársak kiszignálják a cikkeket a referáló folyóiratok szerkesztőségeinek. Minden egyes kiválasztott cikkhez megfelelő számú bibliográfiai kartont állítanak ki az ellenőrző kartotékok számára. A kartonokból néhány példány kíséri a cikket, amely vagy eredeti alakjában, vagy mint fotokópia kerül az illetékes szerkesztőségbe. 1954-ben

² „*Kokunaj szuppanbucu mokuroku*”, *Japanese National Bibliography*. 1953.

³ „*Nihon kagaku szoran*” — „*Complete Japanese chemical abstracts*”. 1953.

a 7 meglevő szerkesztőségbe kb. 270 ezer cikk, szabadalom, bibliográfiai leírás, könyv és disszertáció érkezett.

A szerkesztőségbe érkezett cikkeket haladéktalanul nyilvántartásba veszik, szűkebb tudományterületek szerint szétválogatják és eljuttatják a referálókhoz. Ugyanakkor a referálóktól más cikkek érkeznek be referátumokkal ellátva, amelyeket itt lektorálnak, kész kéziratná elkészítenek és a kiadóhoz továbbítanak. Mindezek a folyamatok a folyóiratoknak az Intézetbe való megérkezésétől a kéziratnak a kiadóba való leadásáig oly szorosan összefüggnek egymással, hogy az egyik helyen keletkező legkisebb fennakadás azonnal megmutatkozik a többi láncszem munkájában.

A fent felsorolt, 1953–54-ben megjelent 7 referáló folyóirat-sorozat, mint mondtuk, felölelte az exakt és természettudományok egész komplexumát. Valamennyi sorozat megvilágítja a megfelelő tudományterület történetét, filozófiájának és módszertanának kérdéseit, a tudományos intézmények, szervezetek, főiskolák, valamint az egyes személyek életét.

A folyóiratok referálják a szovjet és külföldi folyóiratokban, művekben, gyűjteményekben, évkönyvekben és más időszaki kiadványokban megjelenő cikkeket, összefoglalásokat és közleményeket, közlik könyvek, brosurák, recenziók, disszertációk autoreferátumainak, valamint szabadalmi referátumok bibliográfiai leírását. Minden egyes folyóirat utolsó része közli a szerzők névsorát, a referátumok számának megjelölésével, év végén pedig egész évre kiterjedő szerzői, tárgyi és képlet-katalógust ad.

Három sorozat, mégpedig a „*Csillagászat és geodézia*”, a „*Matematika*” és a „*Mechanika*” a tudományok matematikai ciklusa körében megjelent irodalmat világítja meg. Ezek 1953-ban jelentek meg először, havonta, egy-egy szám terjedelme pedig 6–6,5 ív terjedelmű, ami évenként 70–75 ívet tesz ki.

A „*Csillagászat és geodézia*” kezdetben „*Csillagászat*” néven jelent meg, de hamarosan kiderült, hogy a geodézia területéhez tartozó beérkező anyag rendkívül bőséges. Ezért ezt a részt kibővítették, a folyóirat pedig 1954 január 1-től kezdve „*Csillagászat és geodézia*” címen jelenik meg. A világon ez az egyetlen olyan referáló folyóirat, amelyből nyomon követhető és tanulmányozható a csillagászat és a geodézia területén megjelenő egész időszaki irodalom. Az olvasó a folyóiratban referátumokat találhat a bolygóközi összeköttetés problémájáról, az elméleti csillagászatról, égi mechanikáról, asztrometriáról, asztrofizikáról, csillag-asztronómiáról, rádióasztronómiáról, a nappól, a naprendszeréről, kozmogóniáról és kozmológiáról, asztronómiai optikáról, csillagvizsgálókról, geodéziáról és topográfiáról, légifelvételekről és fotogrammetriáról, felsőbb geodéziáról, a Föld alakjának elméletéről, gravimetriáról, a mérések elméletéről és módszertanáról, geodéziai és fotogrammetriai műszerekről.

A matematikai referáló folyóiratban helyet kapnak az elméleti matematika összes ágai, köztük a topológia, a valós függvénytan és komplex függvénytan, differenciál- és integrálegenletek, variáció-számítás, geometria.

Külön helyet foglal el a matematikai gépek és műszerek elmélete és alkalmazása, a matematikában alkalmazott numerikus és grafikus módszerek, valamint táblázatok.

A „*Mechanika*” c. folyóirat referálja az általános mechanika körébe tartozó anyagot, beleértve a mozgási szilárdságot, valamint a gépek és mechanizmusok elméletét. Külön rész foglalkozik a gáz- és aerodinamika, a hidro-

dinamika kérdéseivel, a hullámelmélettel, a turbulencia elméletével, a hajóelmélettel, a rugalmasság és a képlékenység elméletével.

A felsorolt három referáló folyóirat-sorozat mindegyike évenként 5—6000 publikációt fog referálni.

A fizikai referáló folyóirat azt a célt tűzi ki maga elé, hogy kimerítő teljességgel világítsa meg mindazokat a tudományos és műszaki irodalomban megjelenő cikkeket, közleményeket, szabadalmi leírásokat és egyéb anyagokat, amelyek a megfelelő tudományágban és műszaki területen dolgozó tudományos és műszaki dolgozókat érdekelhetik. A folyóirat terjedelmére nézve jelentősen túlszárnyalja a fent említett sorozatokat. Havonta jelenik meg, 20 ív terjedelmű füzetekben. Az 1954-ben megjelent számok 14 200 cikkreferátumot, könyvek és disszertációk bibliográfiai leírását tartalmazzák az elméleti fizika, atomfizika, többek közt a magreakció, magtechnika, valamint energetika köréből. Az egyes rovatokban az olvasó anyagot talál a szilárd testek fizikájáról, villamosságtanról, a mágnesség elméletéről, az elektronikáról, rádiófizikáról és optikáról.

A fizikai referáló folyóirat a referált anyag teljességére nézve jelentősen felülmúlja a külföldi fizikai referáló folyóiratokat — a „*British Abstracts*”, „*Science Abstracts*” és „*Physikalische Berichte*” címűeket.

1954 októberében az Intézet kibocsátotta a „*Geológia és földrajz*” című új referáló folyóirat-sorozatot. Ehhez hasonló folyóiratot más országban nem találunk. Havonta egyszer jelenik meg a fizikai folyóirattal azonos terjedelemben. A folyóirat két részre — geológia és földrajz — tagozódik.

A következő két referáló folyóirat-sorozat tárgya két igen régi és nagy tudomány: a kémia és a biológia.

A „*Kémia*” című referáló folyóiratot kezdetben évenként 24-szer megjelenő, egyenként 20 ív terjedelmű kiadványnak terveztük. A gyakorlat bebizonyította, hogy még ez a terjedelem sem biztosítja az egész kémiai irodalom felölését. Ezért 1955 január 1-től kezdve a „*Kémia*” című folyóirat egy-egy számának terjedelmét 24 ívre emeltük fel, a „*Biokémia*” című részt pedig önálló, 6 ív terjedelmű füzeté alakítottuk át, amely ugyanolyan időközökben jelenik meg, mint a „*Kémia*”. A „*Kémia*” eddig megjelent 29 száma 51 047 publikációt tartalmaz.

A folyóirat megvilágítja a modern kémia összes területeit, ideértve a fizikai, analitikai, szerves és szervetlen kémiát, a geokémiát és a hidrokémiát, a kémiai technológiát és a korrózió, valamint az ellene való védekezés kérdéseit.

A folyóirat külön része foglalkozik az általános laboratóriumi technikával, a vegyipari folyamatokkal és berendezésekkel, munkavédelmi és egészségügyi technikával.

A „*Kémia*” című folyóirat a publikált anyag mennyiségére nézve csak kevésel marad a világ legrégebbi referáló folyóiratai — a „*Chemisches Zentralblatt*” és a „*Chemical Abstracts*” mögött.

A „*Biológia*” című referáló folyóirat első ízben 1954 októberében jelent meg, havonta kétszer. Terjedelme közel akkora, mint a kémiai referáló folyóiraté — számonként 20 ív.

A folyóirat megvilágítja a biológia összes kérdéseit, továbbá a mezőgazdaság és az orvostudomány biológiai alapjait. Külön rovatok referálják a mikrobiológiával, vírusológiával, botanikával és növénytermesztéssel, állattannal és paleontológiával, az ember és az állatok morfológiájával és fizioló-

giájával, onkológiával, gyógyszerterannal és állattenyésztés biológiai alapjaival és az állatorvostudománnyal foglalkozó irodalmat. Egy-egy szám 2000, vagy több cikk- és szabadalmi referátumot, könyvek és disszertációk bibliográfiai leírását tartalmazza.

A szovjet referáló folyóiratok az olvasók széles körének — tudományos kutatóintézetek, laboratóriumok, kutatóállomások, rezervátumok és más tudományos intézmények munkatársainak; egyetemi és főiskolai tanároknak, aspiránsoknak, egyetemek és főiskolák felső évfolyamai hallgatóinak szólnak. A „*Biológia*” című folyóirat nagy érdeklődésre tart számot az agronómusok, állattenyésztők, állatorvosok és középiskolai biológiatanárok körében is. A kémiai, mechanikai, fizikai és részben a matematikai folyóirat viszont a tervezőintézetek és az üzemek mérnökei és műszaki személyzete körében is olvasókra talál.

A referáló folyóiratok kiadásra kerülő sorozataiban az olvasó kimerítő anyagot talál az őt érdeklő kérdésekre (az adott sorozat profiljának megfelelően), 1953-tól kezdve. Természetes, hogy a referálás teljessége nem meríthető ki egy évfolyammal; ehhez 2—3, esetleg több év kell. A nagy tapasztalattal és tapasztalt szakértői gárdával rendelkező „*Chemical Abstracts*” 1952-es évfolyamában az 1952-ben megjelent cikkek referátumai az összes referátumok 30%-át, az 1951-ben megjelent cikkek referátumai 42%-át, az 1950-ben megjelent cikkek referátumai 10%-át, az 1949-ben és még előbb megjelent cikkek referátumai az összes referátumok 9%-át tették ki. Hogy azonban a legfontosabb anyagokat a leggyorsabb idő alatt referálhassuk, ezek feldolgozására különleges rendszert dolgozunk ki. Ezt a rendszert kiterjesztettük az összes szovjet és népi demokratikus folyóiratokra, valamint a 300 legértékesebb más országbeli tudományos folyóiraatra.

A természettudományokat és a fizikai-matematikai tudományokat felölelő hét referáló folyóirat-sorozat rövid idő alatt megvalósított kiadása a szovjet kultúra nagy eredménye. Minden bizonnyal elő fogja mozdítani a hazai tudomány és technika gyors felvirágzását.

A Tudományos Tájékoztató Intézet 1955-ben hozzáfog második feladatának — új műszaki referáló folyóirat-sorozatok kiadásának — megvalósításához. Munkatársaink tudományos tájékoztató szolgálatban szerzett tapasztalatai biztosítják e feladat sikeres végrehajtását is.

P. I. NYIKITYIN

A tudományos könyvtárak olvasószolgálatának néhány kérdéséről

A könyvtár és az olvasó az olvasószolgálaton keresztül találkozik egymással. A könyvtár egész munkáját az olvasószolgálat tevékenységén mérik le. Az olvasószolgálat tapasztalatai, ha nem is határozzák meg, de befolyásolhatják és kell is, hogy befolyásolják az egész könyvtár tevékenységét. Az olvasók nemcsak munkát, de szárnyakat is adhatnak egy könyvtárnak. Ha a könyvtár jellegének megfelelő az olvasótábor, akkor ez egyre újabb és újabb feladatokat állít a könyvtárosok elé s kikényszeríti fejlődésüket. Az élet tehát a fejlődés, a haladás felé viszi a könyvtárakat is. A társadalmi lét a megoldandó feladatokat parancsolóan állítja a könyvtárak elé.

A felszabadulás, méginkább a fordulat éve után ilyen egymást kiegészítő, célját tekintve azonos, kettős feladat elé állította az élet a magyar könyvtárügyet. Egyrészt hozzáférhetővé kellett tenni a könyveket a tömegek számára, hogy ki tudjuk elégíteni a dolgozóknak felszabadult és egyre fejlődő olvasási vágyat, másrészt biztosítani kellett a szocializmus építését szolgáló kutatómunkát állandóan támogató tudományos könyvtárhálózat kiépítését, illetve megfelelő színvonalra emelését.

Ami a kettős feladat első részét illeti, meg kell állapítani, — nem érintve a tömegkönyvtári hálózat tevékenységét és eredményeit, — hogy a tudományos könyvtárak ma már olyan mértékben teljesítenek közművelődési funkciót, különösen a társadalomtudományi anyaggal, szépirodalommal rendelkezők, hogy ez már bizonyos mértékig gátolja speciális feladataik teljesítését.

A szocialista építést (ami természetesen tudományos, pedagógiai, sőt művészi munkát is jelent) szolgáló tudományos könyvtárhálózat kialakítása és továbbfejlesztése terén komoly eredményeket értünk el. Ma már van központi könyvtára az agrártudományoknak, a közgazdaságtudománynak, a műszaki tudományoknak is: az Országos Mezőgazdasági Könyvtár, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, az Országos Műszaki Könyvtár, a tudományos könyvtárhálózat hiányzó láncszemeit pótolják ma már, egyre eredményesebben szolgálva a nép szolgálatában álló tudományos kutatást. Ezek a könyvtárak a felszabadulás előtt vagy nem léteztek, vagy kis kari könyvtárakként csak zártkörű olvasóközönséget láttak el, a rendkívül labilis alapot jelentő társadalmi támogatásra utalva tengődtek. A korábban zárt jellegű Országgyűlési Könyvtár is szélesre tárta kapuit az olvasók előtt. A többi tudományos könyvtár forgalma is jelentős mértékben megnőtt. Az egyetemi könyvtáraknak nagyjában változatlan olvasótermi férőhellyel ötszörannyi egyetemi hallgatóból kikerülő olvasótábort kell kielégíteniök s ha

figyelembe vesszük, hogy az ötszörös növekedésen belül a munkás és paraszt hallgatók arányszáma 5%-ról 55%-ra ugrott, világosan láthatjuk, hogy az egyetemi könyvtárak megterhelése nem ötszörös, hanem jóval több. Még akkor is többszörös megterheléssel állunk szemben, ha figyelembe vesszük, hogy az egyetemi hallgatók igénybe veszik az Országos Műszaki Könyvtárat a Műegyetemi Könyvtár mellett, az Országgyűlési Könyvtárat az Egyetemi Könyvtár mellett, a Szabó Ervin Könyvtárat és az Országos Széchényi Könyvtárat minden egyéb mellett, sőt nem egy esetben minden más könyvtár előtt. 1955 januárjában például a Széchényi Könyvtárban a könyvet olvasóknak több mint 65%-a egyetemista volt. A könyvtárat legnagyobb számban műegyetemisták, februárban pedig a természettudományi karok hallgatói látogatták. Nem vizsgaidőszakban általában véve bölcsesek frekvenciájuk leginkább a Széchényi Könyvtárat, ami maga is jelzi, hogy nem sajátos könyvtári igények kielégítéséről van itt szó, hanem sokaknak csak tanulóhelyül szolgál az ország leggazdagabb könyvtárának olvasóterme.

Tudományos könyvtáraink igénybevétele maximális, sőt időnként a „megelőző karbantartást” gátló módon megnövekedett. A Széchényi Könyvtár megkészszerelte az olvasóhelyeket, a Szabó Ervin Könyvtár 25-tel feleremelte; az Országgyűlési Könyvtár nyilvánossá tétele egyszerre 160 ember számára biztosít könyvtári helyet, a Közgazdasági Egyetemi Könyvtár 317 olvasótermi székkal növelte a budapesti tudományos könyvtárak befogadóképességét. Jelentősen kitolódtak a nyitvatartási idők. Általánossá vált a vasárnapi nyitvatartás (9—13 óráig), s tudományos könyvtáraink este 9—10 óráig az olvasók rendelkezésére állnak.

Mindezeket figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy tudományos könyvtáraink a tömegek igényeinek megfelelően kitérték kapuikat a nép széles rétegei előtt, hogy sokat tettek a szocialista építés szolgálatában. Ma jelentősen előbbre vagyunk, mint 10 évvel, vagy akár 5 évvel ezelőtt. A fenti példák is jelzik azonban, hogy fejlődésünk mai stádiumában eredményeink egy része felvet egy sor olyan kérdést, amelyekkel éppen feladataink jobb ellátása érdekében szembe kell néznünk. Teljesen egyetértünk KÓHALMI Bélával, amikor a „*Könyvtártudományunk feladatai*” című cikkében megállapítja, hogy a tudományos könyvtárak működése „nem volt eléggé hatékony a kultúrforradalmi feladatok megoldása területén és nem tudott hatékony munkaeszköz lenni a termelést segítő kutatómunka szolgálatában.”¹ Nyilvánvaló — KÓHALMI soraiból is —, hogy a tudományos könyvtáraknak részt kell vállalniuk a kultúrforradalomból, csak az a kérdés, hogy mik ennek az ésszerű és célszerű formái. Nyilvánvaló, hogy a tudományos könyvtáraknak fokozniuk kell (ez nem okvetlen mennyiségi, elsősorban *minőségi* feladat) a szocialista építést szolgáló tudományos tevékenységet, meg kell találni ennek formáit, lehetőségeit.

A felvetődő kérdések többségükben az egész könyvtárat, az egész könyvtárügyet érintő problémák, de *megoldásuk* elsősorban olvasószolgálati problémák megoldását jelentik.

A tudományos könyvtárak olvasószolgálatának feladatait, a feladatok ellátásának körülményeit, a belőlük folyó tennivalókat vizsgáljuk meg két

¹ KÓHALMI Béla: *Könyvtártudományunk feladatai*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei. VI. kötet 3—4. sz. Bp. 1954. 372. l.

szempontból. Nézzük meg egyrészt, hogy milyen közművelődési feladatok ellátása tartozik a tudományos könyvtárakra, másrészt, hogy a tudományos kutatás fokozott támogatásának előmozdítása érdekében milyen feladatok állnak tudományos könyvtáraink előtt.

Közművelődési feladatok

A szocialista könyvtárak LENIN által meghatározott feladata „a tömeg, a nép, az utca számára is” hozzáférhetővé tenni a könyvtárakat. Ebből a kultúrforradalom szempontjából igen fontos feladatból következett, hogy a fordulat éve után tudományos könyvtáraink szélesre tárták kapuikat a tömegek előtt, hogy minél több dolgozó olvasási szomját elégíthessék ki. Fokozottan szükségessé tette ezt a kapunyitást az a körülmény is, hogy a dolgozók érdeklődése gyorsabban nőtt, mint ahogy a tömegkönyvtári lehetőségek szaporodhattak. A szükséglet ezen a téren is előtte járt a lehetőségeknek. Fokozta a tudományos könyvtárak megterhelését az a helytelen könyvtári politika is, amely egy ideig a szépirodalomnak a kelleténél kisebb helyet biztosított a tömegkönyvtárakban, függetlenül attól, hogy az olvasók, különösen a kezdő olvasók érdeklődése teljesen indokoltan ez irányban nagyobb. Fokozta a nehézségeket az a téves kiadói politika is, amely jó ideig nem biztosított kellő mennyiségű papírt a szépirodalom számára. Egy időben — a megnövekedett igényekhez képest — kevés magyar és világirodalmi klaszszikus jelent meg.

Kevés érdekes, izgalmas, „szerelmes” könyvet tudtak adni a tömegkönyvtárak; ezekért is a tudományos könyvtárakat keresték fel az érdekes, izgalmas, „szerelmes” olvasmányokhoz makacsul ragaszkodó olvasók.

Nem tudta levezetni az olvasók áradatát a szakszervezeti könyvtárak egyre fejlődő hálózata, de az a 44 Szabó Ervin Könyvtár fiók sem, amelyből 29-et az utolsó tíz évben hívott életre az olvasóknak a népi állam által megértett igénye.

Ezek a tényezők azt eredményezték, hogy tudományos könyvtáraink — különösen a budapestiek, — a kelleténél nagyobb mértékben látnak el közművelődési funkciót. Véleményünk szerint közművelődési kérdés az is, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók egy része nem a tanulmányaival kapcsolatos irodalom tanulmányozása, tehát szaktárgya alaposabb elsajátítása céljából jön tudományos könyvtárainkba, hanem tanulni (jegyzetből, tankönyvből).

Ez a megállapítás természetesen nem vonatkozik arra az egyre növekvő rétegre, mely elmélyülten foglalkozik szaktárgyával. (Ezek a kezdő tudományos kutatók!)

Felmerül hát a kérdés, mennyiben feladatuk a tudományos könyvtáraknak közművelődési funkciók ellátása? Ez a kérdés nem egyszerűen szervezeti kérdés, hanem politikai, mélységesen elvi probléma. Ma már nincs hazánkban olyan tudományos könyvtári dolgozó, aki sommásan intézné el ezt a kérdést, mondván, hogy a tömegek számára ott vannak a tömegkönyvtárak, a tudományos könyvtárak pedig a kutatóké. A magyar könyvtárosok a lenini elveket vallják! A lenini célkitűzések vállalása azonban nem lehet ürügy a dolgok végig nem gondolására. Helyesen fogta meg a kérdést KUDRJAVCEVA szovjet könyvtáros még 1947-ben, amikor erre a kérdésre — egyetemi viszonylatban — a következő választ adta: „Országunkban, ahol a tudomány

és az egyetem szorosan össze van fűzve a néppel, az egyetemi könyvtárak kapuinak nyitva kell állniuk mindenki számára, akinek erre szüksége van. Mindössze azokat a *formákat és méreteket* kell megtalálni, amelyeknek keretében az egyetemi könyvtárak nem szakadnak el alapvető feladataiktól: az egyetemek tudósainak és hallgatóinak a szolgálatától.”² A lenini elvnek ezt a marxista értelmezését vallották a magyar tudományos könyvtárak olvasószolgálati munkaközösségének a tagjai is, amikor a kérdés vizsgálatánál kijelentették, hogy a közművelődési feladatok ellátását feladatuknak tekintik és perspektivikusan is annak tekintik, csak a *formák és méretek* tekintetében látnak szükségesnek bizonyos változtatásokat. Meg kell teremteni a feltételeket arra, hogy a tudományos könyvtárak nagyobb mértékben szolgálhassák a tudományos kutatás igényeit, és ugyanakkor a közművelődési olvasóknak elsősorban a tömegkönyvtárak módszertani támogatása által nyújthassanak segítséget.

A *mérték* tekintetében a helyes arányokat az jelenti, ha azokat a közművelődési olvasókat tekintik saját olvasóiknak a tudományos könyvtárak, akik túlfelüdtek a tömegkönyvtárak keretein, akiknek a tömegkönyvtár sem anyag (olvasmány), sem irányítás tekintetében nem tud már eleget tenni, egyszóval, akik a legjobb úton vannak afelé, hogy tudományos olvasókká váljanak. (Természetesen itt nem *alkotó* tudományos olvasóra gondolunk, bár későbbi kiválasztódás útján ennek lehetősége is fennáll!) Az ilyen olvasókkal éppen a tömegméretek miatt nincs mód olyan mértékben foglalkozni, ahogy megérdemelnék. De meg kell szüntetni azt a helytelen állapotot is, hogy sorbanállással (ruhatárnál) és indokolatlan várakozással (az olvasóteremben) riasztják el kutatóinkat és tudományos olvasóinkat, mert a helyek egy részét olyan olvasók foglalják el, akik a régi folyóiratokat időtöltésként lapozgatják, a raktári dolgozók pedig szórakoztató irodalom kikeresésével is meg vannak terhelve.

A *forma* tekintetében meg kell állapítani, hogy a *mérték* függvénye. Ha csak a tömegkönyvtárakból kinőtt olvasók fogják használni a tudományos könyvtárakat, akkor lehet ezekkel alaposan foglalkozni, tehát komoly segítséget nyújtani nekik. Ez azt fogja eredményezni, hogy az ilyen olvasók propagálni fogják a tudományos könyvtárakat, mert azok elősegítik fejlődésüket. Az egyéb formákra (patronálás, ajánló bibliográfia összeállítása, módszertani irányítás) nem térünk itt ki, mert azok nem sajátosan olvasószolgálati feladatok. Annyit azonban meg kell állapítani, hogy a tudományos könyvtárak feladata az, hogy az idősebb testvér szerepét töltsék be a tömegkönyvtárakkal szemben. Az idősebb, tehát tapasztaltabb, műveltebb, tudományosan képzetebb, bölcsőbb testvérét.

A mérték és a forma vizsgálata tehát megmutatta, hogy a helyesen értelmezett közművelődési feladatok ellátása érdekében is véget kell vetni a lenini útmutatás mechanikus, tehát antimarxista értelmezésének, a számok, a mennyiségi eredmények hajhászásának!

Felvetődik a kérdés, hogy itt van-e már az ideje annak, hogy a tudományos könyvtárak csak ilyen értelemben tárják ki kapuikat, hogy csak azok számára legyenek hozzáférhetőek, akiknek *valóban* szükségük van rájuk? Először is meg kell állapítanunk, hogy a tudományos könyvtárak *alapvető feladata* mégiscsak a tudományos kutatás támogatása. Ma már ott tartunk

² Bibliotekar'. 1947. 9. sz. — Aláhúzások tölem. T. B.

hogy a tudományossá váló olvasók, a kutatók nem egyszer kiszorulnak, elmaradnak könyvtárainkból, mert nincs időnk velük foglalkozni (pedig szükségük van rá), illetve nem tudunk megfelelő kutatási feltételeket biztosítani számukra. Ez pedig súlyos hiba.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének márciusi határozata sok meggondolni valót ad könyvtárpolitikai vonatkozásban is. A nehézipar az alap akkor is, ha a dolgozók szükségleteit közvetlenül a könnyűipar és a mezőgazdaság elégíti ki. A tudományos könyvtárak fejlődése az alapja a tömegkönyvtárak tevékenységének, függetlenül attól, hogy a tömegkönyvtárhálózat ad a dolgozók nagyobb részének könyvet a kezébe. Ha a tudományos könyvtárosok nem tudnak a legmagasabb színvonalon dolgozni, akkor nem fejlődhet tovább a tömegkönyvtárosok munkája sem. Márpedig a magyar könyvtárak — tudományos és tömegkönyvtárak — munkája egyaránt jelenti a tudományos igények és a mindennapi olvasási, tanulási vágy kiszolgálását is.

Véleményünk szerint itt az ideje a felvetett probléma megoldásának! Annál is inkább, mert — mint ahogy a következő részben látni fogjuk — a tudományos funkciók ellátása terén is van mit tenni. S ezek a feladatok a szocialista építés szolgálatával, tehát a tömegek szolgálatával kapcsolatos feladatok.

Tudományos feladatok

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a tudományos könyvtár valóban a kultúrforradalom, a szocialista építés tényezőjévé vált-e, úgy meg kell vizsgálnunk, hogy hálózatunk a felsőoktatás támogatását a hallgatók és a tanszemélyzet irodalom iránti igényeit ki tudta-e elégíteni, segíteni tudta-e az országban folyó tervszerű tudományos kutatómunkát, könyvek, folyóiratok rendelkezésre bocsátásával, az irodalom állandó feltárásával.

E feladatok ellátására a tudományos könyvtárak könyvanyaga, folyóiratai, munkatársainak felkészültsége teszi alkalmassá.

A kultúrforradalom csodálatos üteme, a tudományos intézmények gyors fejlődése, az egyetemi és főiskolai hallgatók számának megsokszorozódása, az aspiránsképzés, a tudományos ismeretterjesztő munka erőteljes fellendülése, a többnyire nagy múlttal rendelkező tudományos könyvtárakat nagy erőfeszítésre, szocialista jellegű munkamódszerek kialakítására készítették.

„Az olvasók segítése, igényeik fokozott kielégítése az elmúlt tíz esztendő alatt új értelmezésű, fokozott jelentőségű tevékenységgé vált. „A korszerű tudományos könyvtárat, főképp a szocialista könyvtárat tájékoztató és bibliográfiai szolgálata különbözteti meg elsősorban a polgári korszak könyvtáraitól” — állapítja meg könyvtártudományunk feladatait, jövő perspektíváit gondosan elemző tanulmányában KÓHALMI Béla.³

Nem véletlen tehát, hogy tudományos könyvtáraink tájékoztató bibliográfiai szolgálatukat a felszabadulás óta eltelt tíz esztendő folyamán fejlesztették ki.

A könyvek ajánlása, az olvasószolgálatnak a mindenkori felsőoktatási programhoz, az aktuális, megoldandó feladatokhoz, tudományos tervekhez való alkalmazkodása új tartalmat adott a könyvtári munkának.

Nem vitás, hogy tudományos könyvtáraink — az újak és a régiek egyaránt — nagyjában és egészében ki tudták elégíteni a felsőoktatás, a szakmai továbbképzés és a tudományos kutatás részéről velük szemben támasztott igényeket.

³ I. h. 373. l.

Nem vitás azonban az sem, hogy ez csak komoly erőfeszítések árán sikerült.

Nem lehet ugyanis kétségbevonni KÓHALMI Béla idézett tanulmányának azt a megállapítását, „hogy tudományos könyvtáraink fejlesztése nem tudott lépést tartani társadalmi fejlődésünk ütemével.”⁴

A megnövekedett munkát tudományos könyvtáraink ugyanabban a többnyire korszerűtlen épületben (Széchényi Könyvtár, budapesti Könyvtár, Országos Műszaki Könyvtár stb.), a vállalt feladatokhoz mérten a régivel alig több munkaerővel, a könyv és folyóiratállománynak a rohamosan növekvő szükségletekhez képest nem kielégítő növelésével, a gépi berendezések lényeges felújítása, kibővítése nélkül látják el. Az olvasóhelyek kihasználása szempontjából nem közömbös adat, hogy míg a budapesti egyetemi hallgatók száma megsokszorozódott, addig az olvasóhelyek száma alig növekedett. A tájékoztató bibliográfiai szolgálat ellátásához elengedhetetlenül szükséges segédkönyv-gyűjtemények, az anyagi eszközök hiánya miatt a legtöbb könyvtárban nem érték el a korszerű színvonalat.⁵

Mint látjuk, a problémák a társadalmi fejlődés gyorsulásával sűrűsödnek, a megoldandó feladatok dandárja áll előttünk. Erdemesnek látszik az egyes kérdéseket kissé részletesebben elemezni.

a) *A felsőoktatásban részesülők könyv- és folyóiratellátása*

Szerte a világon mindenütt, ahol egyetemi oktatás folyik, komoly gondot okoz a hallgatók könyv- és folyóiratellátásának zavartalan biztosítása. Ha a könyvtári olvasóhelyek száma megközelítené a hallgatók létszámát és a könyvtárak könyv- és folyóiratállományát oly mértékben lehetne növelni, hogy mindenkinek mindenből jusson, a problémát véglegesen rendezettnek tekinthetnénk. Ez a megoldás azonban olyan hatalmas anyagi erőfeszítést kívánna, hogy azt fejlődésünk mai szakaszában korántsem tekinthetjük soronlevő feladatnak. De sajnálatos, hogy még a kezdő lépések sem történtek meg annak a könyvtári szervezetnek megalkotása felé, amely a Szovjetunióban oly jól működik és amely a Szovjetunió egyetemi könyvtárait a szocialista nevelés, az épülő kommunizmus jelentős tényezőivé avatja.

A könyvanyag megosztása a szükségleteknek megfelelően fakultás-könyvtárak létesítése révén, a tanulmányi színvonal állandó emelése az olvasószolgálat szakosítása révén, a könyvtári munka és az oktatás legszorosabb kapcsolatának megteremtése ma még többnyire jámbor óhaj.

A Szovjetunió egyetemi könyvtáraiban pedig a hallgatók könyv- és folyóiratellátásának kérdését mintaszerűen oldották meg. A hallgatók könyvigényeit a tanulmányok első két esztendejében a fakultáskönyvtárak elégítik ki. Ebben a tanulmányi időszakban a hallgatóknak elsősorban összefoglaló művekre, tankönyvekre van szükségük. Ezt az igényt a tankönyvtár-jellegű fakultáskönyvtár tudja a legmegfelelőbben, a leggyorsabban kielégíteni. A központi könyvtár a maga szakosított olvasótermeivel, központi folyóirat-olvasótermével csak a felsőbb évfolyamok hallgatóinak áll rendelkezésére.

⁴ I. h. 371. l.

⁵ I. h. 373. l.

Ez a megoldás, az olvasószolgálatnak ez a megszervezése teszi lehetővé az igényeket kielégítő gyors és pontos kiszolgálást, az olvasókkal való elmélyültebb foglalkozást, ami elsősorban bibliográfiai segítségnyújtást jelent.

Egyetemi könyvtáraink felismerték a feladat fontosságát. Tájékoztató bibliográfiai szolgálatuk megszervezése mellett gondot fordítottak tankönyvtárak szervezésére is és kísérletképpen bevezették a térítéses tankönyvkölcsönzést is. Ezek a szervezeti formák, intézkedések azonban a fakultáskönyvtárak funkcióit nem tudták betölteni. Nem enyhült a tudományos könyvtárak olvasóterméinek zsúfoltsága és különösen a vizsga-időszakban ma is nagy azoknak az egyetemi és főiskolai hallgatóknak a száma, akik kiszorulnak a könyvtárak olvasóterméiből és kölcsönkönyvhöz, egyes tankönyvek kivételével, ma is nehezen jutnak.

A növekedés nehézségei legszembeötlőbb módon a tudományos könyvtárak olvasóterméinek zsúfoltságában mutatkoznak meg. Régi panasza a Széchényi Könyvtárnak, hogy később érkező tudományos kutatóknak, akik a munkájukhoz szükséges könyv- és folyóiratanyagot kizárólag a nemzeti könyvtárban találhatják meg, képtelenek olvasóhelyet biztosítani, mert azokat vizsgára készülő egyetemi hallgatók foglalják el. Ezek az olvasók pedig olyan könyveket, folyóiratokat tanulmányoznak, melyekhez könnyűszerrel kellene másutt is hozzájutniok és melyekről semmiképpen sem lehet elmondani azt, hogy azok kizárólagos lelőhelye az ország nemzeti könyvtára. A budapesti Egyetemi Könyvtár hasonló nehézségekkel küzd. Itt kizárólag az Egyetemi Könyvtárban fellelhető külföldi könyv- és folyóiratanyag zavartalan használata nehezen biztosítható a kutatók számára.

Az olvasótermék zsúfoltsága régi panasz. Már a múlt század 80-as éveiben közöltek a budapesti napilapok panaszos cikkeket, amelyek a Nemzeti Múzeum Könyvtárában és az Egyetemi Könyvtárban az olvasóhelyek biztosítása körül lejátszódó tumultuózus jelenetekről számolnak be.

Azóta természetesen a tudományos könyvtárak száma és ezzel az olvasóhelyeké is lényegesen megnövekedett, a nyitvatartási idő hosszabb lett. Tény azonban az, hogy két legnagyobb tudományos könyvtárunk, a Széchényi Könyvtár és az Egyetemi Könyvtár ma is ugyanabban az épületben, ugyanabban a nagyolvasóteremben bonyolítja le olvasóforgalma zömét, mint a múlt század nyolcvanas éveiben.

A fakultáskönyvtárak hiányát az egyes tanszékek, szemináriumok könyvtárainak olvasószolgálatára hivatott pótolni. Állandó erőfeszítések történnek e könyvtárak szervezeti, anyagi megerősítésére. A múlt nyomasztó öröksége a tanszéki könyvtárak szervezeti elválása az egyetemek központi könyvtáratól, ami azok olvasószolgálatának alakulását is befolyásolta. Kéves az olyan egyetemi intézet, melynek könyvtárát szakképzett könyvtáros gondozná; többnyire a tanszemélyzet egy tagja mellékfoglalkozásként törődik a könyvtárral, az olvasóval. Elsősorban az állományfejlesztés, a feldolgozás és az olvasószolgálat korszerűsítése és gazdaságossá tétele indokolta a lassan már széthullással fenyegető intézeti könyvtárhálózat szervezeti egységének létrehozását a szocialista munkaszervezés alapelveinek figyelembevételével. Ennek végrehajtása, az intézeti hálózatban főfoglalkozású könyvtárosok alkalmazása az olvasószolgálat lényeges javulásához, a nagy tudományos könyvtárak olvasószolgálatának egészséges tehermentesítéséhez fog vezetni.

A múlt öröksége, mint látjuk nem egyszer súlyos terhet jelent könyvtáraink számára. Mennyivel szabadabban, korszerűbben tud fejlődni az a

könyvtár, amelyet nem terhel ilyesfajta örökség! Példa erre a Marx Károly Közgazdasági Egyetem Könyvtára. Az egyetemet a szocializmust építő társadalom szükségletei hívták életre és az oktatást támogató könyvtári szervezet együtt nőtt, fejlődött az egyetemmel. A könyvtár teljes egészében a szocializmust építő tevékenység eredménye. Nem véletlen tehát, hogy korszerű olvasóterme nem zsúfolt, csak jól kihasznált, kézikönyvtára az oktatás szükségleteihez alkalmazkodó, kölcsönzői tevékenysége jól szervezett; ugyanígy nem véletlen az sem, hogy a központi könyvtár és az intézeti könyvtárak között a tervszerűséget, az oktatómunkát és a tudományos kutatást biztosító egység és az olvasóforgalomnak az egyes könyvtárak közti egészséges megoszlását biztosító decentralizáció létrejött.

A szervezeti egység, a könyvtári hálózat egyes könyvtárai közti szoros együttműködés és a decentralizáció átgondolt megvalósítása az olvasószolgálat megjavulásához, a felsőoktatásban részesülők jobb könyv- és folyóiratellátásához fog vezetni.

A könyv- és folyóiratellátás megszervezését a hallgató lakóhelyén kell megkezdeni. A fűtött olvasószoba a diákszállóban, jól felszerelt kézikönyvtárral, a legkényelmesebb tanulási lehetőséget biztosítja. Az illetékeseknek meg kell vizsgálniuk, hogy vajon gondoskodtak-e ezen előfeltételek megteremtéséről.

Következő lépésként a fakultáskönyvtárak, illetve kari könyvtárak megalkulásáig az egyetemi intézeti könyvtárak olvasószolgálatának megerősítését kell végrehajtánunk. Gondoskodni kell az intézetek mindegyikében a könyvtári rend teljes fenntartásáról, biztosítani kell az olvasók kényelmét, a meleg helyiséget, a csendet, a jó világítást és nem utolsósorban a szükséges könyvanyagot.

Módot kell találni arra, hogy az intézeti könyvtárak vezetése lehetőleg mindenütt szakképzett könyvtárosok kezébe kerüljön és szerzeményezésük kiterjedjen a tudományszakot speciálisan érdeklő könyveken és folyóiratokon kívül az általános jellegű tankönyvekre, összefoglalásokra is, ezzel is támogatva a hallgatóság tanulmányait.

A decentralizáció, amely a felsőoktatásban részesülők érdekeit szolgálja, egyben a nagy tudományos könyvtárak tehermentesítését is jelenti. A felszabadult erőket és helyeket a tudományos könyvtárak fokozottan tudják a felsőbb tanulmányok, a tudományos kutatás és a termelés által támasztott igények kielégítésére fordítani.

Az erők e gazdaságos beosztására annál is inkább szükség van, mert a könyvtárak tájékoztató-bibliográfiai és dokumentációs tevékenysége a szocialista építés ütemének gyorsulásával jelentőségben és kiterjedésben napról-napra növekszik.

b) *A tájékoztató bibliográfiai és dokumentációs tevékenység*

Nem vitás, hogy az, ami a tudományos könyvtárak olvasószolgálatában teljesen új, szinte előzmény nélkül való, az azoknak tájékoztató bibliográfiai tevékenysége. Ezzel a megállapítással semmiképpen sem kívánjuk azoknak a haladó szellemű könyvtárosoknak, — SZABÓ ERVIN, BRAUN RÓBERT, DIENES LÁSZLÓ, KÓHALMI BÉLA stb. — érdemeit lebecsülni, akik már a század első évtizedeiben tájékoztató tevékenységet folytattak és harcot indítottak a vas-

kalapos, elzárkózó, osztályérdekeket szolgáló könyvtárpolitika demokrati-
zálásáért.

Ma az a helyzet, hogy nincs olyan tudományos könyvtárunk, amelynek
ne volna tájékoztató bibliográfiai szolgálata.

Nyugati szerzők általában azzal indokolják a tájékoztató bibliográfiai
tevékenység szükségességét, hogy az irodalmi termékek száma oly mértékben
megnövekedett, a könyvtárakkal szemben támasztott igények annyira diffe-
renciálódtak, hogy külön szolgálatot kell fenntartani, amely segíti az olvasókat
az irodalom feltárásában.

Ez a megállapítás formai szempontból helytálló. Azonban a szocialista
típusú könyvtárat épp az különbözteti meg a burzsoá könyvtártól, hogy nem
elégzik meg az irodalom álobjektív, mennyiségi feltárásával, hanem a
szocialista nevelés, a tudományos kutatás támogatása lévén célja, a legjobb
irodalom, az olvasó igényeit a legteljesebben kielégítő irodalom pártos fel-
tárására törekszik.

Ez a minőségi tényező jelentkezik teljesen újként a szocialista tudomá-
nyos könyvtár munkájában és ez tette elsősorban szükségessé a különböző
könyvtárak tájékoztató bibliográfiai szolgálatának kifejlesztését.

A mennyiségben megnövekedett és állandóan növekvő irodalom feltá-
rásának a könyvtári katalógus csupán egyik, — bár igen fontos, — segéd-
eszköze. Korlátai könnyen felismerhetők. Csak a könyvtár könyvanyagát
tárja fel. Ha az olvasó tájékoztatását kizárólag a katalógusra bizzuk, lemondunk azon könyvek feltárásáról, amelyek nincsenek meg a könyvtárban, pedig
ezek is megszerezhetők, — és lemondunk a folyóiratcikkek feltárásáról, holott
köztudomású, hogy a tudományos szempontból fontos közléseknek talán
legnagyobb része a folyóiratok hasábjain jelenik meg.

A korszerű tájékoztatás tehát két pilléren nyugszik. A folyóiratcikkekre
is kiterjedő, az olvasó által igényelt szempontok szerint rendezett analitikus
katalóguson és az egyes kérdések teljes irodalmát feltáró bibliográfi-
ákon.

Nagy tudományos könyvtáraink katalógus-hálózata a felszabadulás óta
eltelt tíz esztendő alatt hatalmas fejlődésről tanúskodik. A tájékoztatás
munkáját megkönnyítő katalógusok egész sora áll ma a nagykönyvtárak
olvasóinak rendelkezésére. Csak példaképpen soroljuk fel a Széchenyi Könyvtár
folyóiratcikk-katalógusát, a budapesti Egyetemi Könyvtár és a Szabó Ervin
Könyvtár ideológiai politikai analitikus témakatalógusát, az Országos Műszaki
Könyvtár folyóiratcikk-fordításkatalógusát, a Műszaki Egyetemi Könyvtár
bibliográfia-katalógusát stb. Ezek a katalógusok, melyeknek létrejöttében az
olvasók megváltozott, megnövekedett igényeinek van elsősorban szerepe, a
tájékoztatási munka komoly segédeszközei.

A katalóguson kívül a tájékoztatás elengedhetetlen segédeszköze a
bibliográfia, mégpedig annak minden formája. Minél tökéletesebb a rendel-
kezésre álló bibliográfiai apparátus, minél gazdagabb a könyvtár segédkönyv-
gyűjteménye, annál magasabb színvonalú, alaposabb az adott tájékoztatás.

Abban az időben, amikor nagykönyvtáraink megkezdték tájékoztató
bibliográfiai tevékenységüket, még nem volt ritka az olyan könyvtár, amelynek
tájékoztató tevékenysége nem támaszkodott számottevő segédkönyvgyűjte-
ményre. Ma már az a helyzet, hogy a legszükségesebb segédkönyvek, biblio-
gráfiák, mutatók, referáló folyóiratok minden nagykönyvtárban a tájékoztató
szolgálat rendelkezésére állanak.

Szerencsés helyzetben volt e tekintetben a budapesti Egyetemi Könyvtár, ahol gondos elődök rendezett és aránylag teljes segédkönyvtárat létesítettek, amelynek nyomtatott katalógusa már 1912-ben megjelent.

A többi könyvtár felzárkózása hamarosan bekövetkezett. Ma majdnem minden könyvtárunk rendelkezik segédkönyv-gyűjteménnyel. Mindezek ellenére KÓHALMI Béla megállapítása, hogy „nagy tudományos könyvtáraink egyike sem rendelkezik valóban korszerű segédkönyvtárral”,⁶ teljes mértékben helytálló megállapítás.

Az utóbbi években ugyanis nem csupán az irodalmi termékek száma növekedett meg jelentős mértékben, hanem az irodalmi termékeket nyilvántartó bibliográfiák, mutatók, repertóriumok száma és volumene, a nélkülözhetetlen referáló folyóiratok, a dokumentációs kiadványok száma is.

Mivel a tudományos könyvtárban az irodalom kiválasztása nem mechanikus munka, hanem az olvasó szempontjait figyelembe vevő válogatás, a feltárás pedig különleges szakértelmet kívánó tevékenység, ezért a tájékoztatás szakosításának megvalósítása fontos feladattá vált.

A tájékoztató bibliográfiai jegyzékek elkészítéséhez, ha a napról napra növekvő igényeket ki akarjuk elégíteni, hatalmas segédeszközzapparátusra, komoly felkészültségű dolgozókra és korszerű technikai berendezésekre van szükség.

A tájékoztatáshoz elengedhetetlenül szükséges bibliográfiai ismeretek „menetközben” csak hiányosan szerezhetők meg, az irodalom feltárásának rendszerességét a találomra elővett, kéznél levő segédkönyvek konzultálása biztosítja. A bibliográfiai ismeretek elsajátítását tudományos könyvtáraink már régóta megkövetelik dolgozóiktól. A múlt század hetvenes éveitől kezdve az Egyetemi Könyvtár pl. kinevezendő könyvtárosaitól vizsga letételét követelte meg, amelynek egyik tárgya a bibliográfiai ismeretében való jártasság volt. Könyvtárosképzésünknek, a szakmai továbbképzésnek egyik legfontosabb feladata az olvasószolgálat színvonalának emelése érdekében a bibliográfiai ismeretek állandó fejlesztése.

Az olvasószolgálat technikai segédeszközeinek korszerű fejlesztése egyik legfontosabb soronlevő feladatunk. A gépi feltárás technikai és módszertani problémáinak tisztázása, a mikrofilm szolgálat korszerű kiépítése, — a kezdő lépések itt megtörténtek, — a mikrokártya felhasználása, a kölcsönzési adminisztráció ésszerű gépesítése, a könyvszállítás meggyorsítása gépi berendezések alkalmazásával, az olvasótermi világítás korszerűsítése, mind olyan feladat, amelynek megoldása előttünk áll. E technikai átalakítások végrehajtását, az újítások bevezetését elsősorban a gazdaságosság szempontjai indokolják. A segítségükkel elért munkaerő- és anyagmegtakarítás bőségesen kárpótol a többnyire nagyszögű beruházásokért.

A tudományos könyvtári olvasószolgálat problémáit felvázolva, a dokumentáció kérdését sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A dokumentációt Magyarországon a szocializmust építő társadalom szükségletei hívták létre. „Komoly tudományos munka a meglévő eredmények elemzése, más munkákkal való összehasonlítás, kritika és önkritika nélkül lehetetlen” — hangsúlyozza W. RITTNER a társadalmi tudományok dokumentációjáról írott cikkében.⁷ Elsősorban a Szovjetunió és a népi demok-

⁶ I. h. 373. l.

⁷ RITTNER, W.: *Zur Einführung einer Dokumentation in den Gesellschaftswissenschaften*. Dokumentation. I. Jg. 1953—54. 133. l.

ratikus országok irodalmának megismerése, a nyugati irodalom figyelésének szükségessége hozta létre a ma már igen elterjedt dokumentációs tevékenységet.

Műszaki dokumentációnk a figyelőszolgálat mintaszerű megszervezésével állandóan hozzájárul termelési eredményeink növeléséhez, technikánk tökéletesítéséhez. A mezőgazdasági dokumentáció ugyanazt a szerepet tölti be a mezőgazdasági termelés fokozásáért, a mezőgazdaság szocialista átalakulásáért folytatott munkában.

A népgazdaság érdekei azonban megkívánják, hogy a szerteágazó dokumentációs tevékenység minden egyes szektorát az arra illetékesek gondosan vizsgálják meg, hogy vajon az igények, a szükségletek és a végzett tevékenység arányban állanak-e egymással.

Különösen komoly megtakarítás érhető el a társadalmi tudományok dokumentációjánál az olvasók tényleges szükségleteinek figyelembevétele, bővebb referátumoknak csak tényleges rendelésre való elkészítése révén.

Sommázva tennivalóinkat, hármas feladat áll a magyar könyvtárügy előtt:

1. Az olvasótábor növekedése miatt tudományos könyvtáraink az indokoltnál nagyobb mértékben látnak el közművelődési feladatokat. Meg kell teremteni annak előfeltételeit, hogy ez a normális mérték csökkenjen, és hogy ennek következtében tudományos könyvtáraink intenzívebb segítséget tudjanak nyújtani a tömegkönyvtáraknak módszertani-bibliográfiai téren. Ennek érdekében fokozni kell a tömegkönyvtári hálózat fejlesztését a tényleges igények felmérése alapján, nagyobb gondot kell fordítani az iskolai könyvtárakra s a gyermekkönyvtárak mostohán kezelt kérdésére.

2. Az egyetemi és főiskolai hallgatók könyv- és folyóiratellátásának biztosítása érdekében az olvasóforgalom szovjet mintára történő decentralizálására, fakultás- és kari könyvtárak létesítésére, illetve ezek hiányában a tanszéki könyvtárak szervezeti egységének és olvasószolgálatának megerősítésére van szükség.

3. A tájékoztatószolgálat szerepe a szocialista könyvtár munkájában új, minőségi tényezővel bővül, ez az irodalom feltárásának pártossága. Ennek érdekében elengedhetetlenül szükséges a katalógushálózat állandó bővítése, korszerűsítése, a tudományok fejlődésével lépést tartó segédkönyvtár kiépítése és mindennek kiegészítése a modern technikai segédeszközök felhasználásával. Ennek megfelelően fokozottabb gondot kell fordítani a bibliográfiai ismeretek elsajátítására a könyvtárosképzés és a szakmai továbbképzés területén.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS—TÖRÖK BÁLINT

ЯНОШ СЕНТМИГАЛИ—БАЛИНТ ТЁРЁК:

О ВОПРОСАХ ОБСЛУЖИВАНИЯ ЧИТАТЕЛЕЙ В НАУЧНЫХ БИБЛИОТЕКАХ

В статье из проблем научных библиотек выдвигаются два важных вопроса. Разбираются обязанности научных библиотек, возникающих в связи с их просветительной работой и задачи поддержки исследовательской работы.

В введении с одной стороны освещаются успехи, достигнутые в области венгерского библиотечного дела в связи с построением сети научных библиотек, с другой стороны в сильнейшей мере возросший спрос широких масс на книги.

При рассмотрении просветительных задач разбираются причины, вызывавшие обязанность научных библиотек больше времени уделять читателям ищущим просвещения. Авторы статьи устанавливают, что научные библиотеки в будущем должны со-

кратить непосредственное обслуживание таких читателей, ввиду того, что главнейшей задачей научных библиотек является оказание поддержки исследователям. Одновременно научные библиотеки должны усиливать поддержку тем читателям, которых массовые библиотеки уже не удовлетворяют, и в тоже время усилить поддержку в деле методических указаний массовым библиотекам, так как, научные библиотеки только таким образом могут правильно и сознательно исполнить принятые задачи.

При рассмотрении научных задач авторы статьи обсуждают с одной стороны вопросы снабжения книгами студентов университетов и вузов, а с другой — вопросы справочно-библиографической деятельности. Они указывают, что единственным способом снабжения студентов книгами является построение децентрализованной организации, ввиду того, что крупные научные библиотеки с централизованной организацией не могут надлежащим образом обслужить их, число которых выросло в пять раз по сравнению ко времени до освобождения Венгрии. Говоря как о справочной и библиографической, так и о документационной деятельности они обращают внимание на то, что несмотря на некоторые прогрессивные начинания в этой области до освобождения Венгрии, только требования строительства социализма предоставляют возможность для углубленной разработки этих работ. Постройки этих отраслей библиотечных работ. Наши научные библиотеки достигли значительных успехов в этой области, но нарастающие запросы читателей требуют дальнейшего развития справочно-вспомогательных средств, углубления библиографического знания библиотекарей относительно документационной деятельности. Статья подчеркивает важность учитывания настоящих потребностей читателей.

В заключении статьи в связи выдвигаемыми вопросами авторы устанавливают непосредственные задачи научных библиотек.

Haladás és reakció küzdelme a budapesti Egyetemi Könyvtár új épülete körül

A budapesti Egyetemi Könyvtár jelenlegi épületét 1876 március 28-án adta át rendeltetésének „előkelő, díszes, nagy közönség jelenlétében”¹ THAN Károly, az egyetem rektora. A könyvtár új hajléka méltó volt mind könyvpolcainak gazdag tartalmához, mind az egyetemi oktatás és a tudományos kutatás egyre fokozódó igényeihez. Ugyanekkor beleilleszkedett a lendületesen fejlődő, akkortájt egyesített főváros más, hasonló stílusban emelt hatalmas középületeinek együttesébe.²

Az új könyvtárárpület létrejöttéhez vezető út nem volt mentes a nehézségektől. Különböző érdekcsoportok, társadalmi osztályok szinte évszázados küzdelmének eredményeként született meg az akkor már mintegy 200 000 kötet, az évente több mint 25 000 könyvtárlátogató új otthona. Messze kell visszanyúlnunk a történelemben, ha világosan akarjuk látni: hogyan gátolták egyházi reakció, pénzügyi nehézségek, háborús viszonyok a könyvtár egészséges fejlődését, — miért csak 1876-ban (s nem egy emberöltővel előbb) lehetett biztonságba helyezni az ország egyik legnagyobb szellemi kincsét a már-már összedúlással fenyegető régi épületből. Ahhoz ugyanis, hogy a könyvtár építkezése megindulhasson, tisztázódnia kellett egy régen húzódó jog-

A dolgozat megírásához a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak (VKM) és a budapesti Tudományegyetem Rectori Hivatalának (Rekt.) az Országos Levéltárban (OL) őrzött iratanyagát, a Budapesti 1. sz. Állami Levéltárban (Bp. 1. ÁL) található vonatkozó irat- és térképanyagot, valamint az Egyetemi Könyvtár irattárát (EK.) használtam fel.

Megjegyzendő, hogy

a) a hosszadalmas pereskedés eredményeként a vonatkozó iratanyag többsége az OL VKM iratokban gyűlt össze, mégpedig az 1867. évi miniszteriális, valamint az ez évi és az azt megelőző évek visszaállított helytartótanácsi (Htt.), helytartósági (Stth.) és régi helytartótanácsi (Htt.) iratai általában az 1867. évi III. kútfő (kf.) 2. tétel (t.) 459. alapszám (asz.) — a későbbi éveké az 1868. II. kf. 2. t. 735. asz.; 1869. II. kf. 2. t. 341. asz.; 1870. II. kf. 2. t. 964. asz.; 1871. II. kf. 2. t. 4081. asz. és 1872. III. kf. 2. t. 1154. asz. alatt. A jegyzetekben olvasható jelzetek az illető éveknek megfelelő, fent idézett alapszám alatt található egyes ügyiratokat jelzik.

b) A pesti ferences rendház iratanyagát nem állt módomban feldolgozni, mivel az Pozsonyban, a rendtartomány akkori székhelyén található.

¹ MÁTÉ Sándor: *A budapesti magyar királyi Tudomány-Egyetem könyvtára 1774—1895.* Bp. 1896. 14. l.

² Nem foglalkozunk itt sem az új könyvtárárpület építészeti és stílári megoldásainak kétségtelen problémáival (kupola és tympanon), sem pedig a könyvtár belső, könyvtártechnikai berendezésének az akkori pénzügyi válsággal magyarázható hiányosságaival.

vitának, amely az Egyetem és a pesti ferencrendi zárda között folyt s amely minden egészséges kibontakozást lehetetlenné tett.

Az Egyetem és a rend közötti jogvita gyökerét 1690-ben — pár esztendővel Budának és Pestnek a török uralom alól való felszabadítása után találjuk meg. A török uralom és az 1686-i ostrom különösen Pesten szinte „tabula rasa”-t hagyott maga után, megsemmisítve a török korszak előtti virágzó fejlődés emlékeit.³ A régi lakosság kihalt vagy elmenekült s a visszafoglalt várost nagyrészt németajkú jövevények serege népesítette be. A régi tulajdonosok távozása, a visszafoglalt területeken mindenütt bevezetett új rendszer, mely a korábban magyar területeket az osztrák központi katonai és polgári közigazgatás alá helyezte, — azzal az eredménnyel járt, hogy Pest város területén is megindult az elhagyott területek kiosztása és betelepítése. A betelepítés teljhatalmú intézője mindenütt az ún. kamarai inspektor volt, aki az egyes inspektorátusok területén a közigazgatás vezetőjeként szerepelt.

A Pest város területén már a török idők előtt letelepedett ferences rendnek WERNLEIN István János báró, Buda, Esztergom és Érsekújvár teljhatalmú kamarai inspektora adta meg az újbóli letelepedési engedélyt. Ő adományozta⁴ a rend syndicusának (világi jogvédőjének), CISSERICH Sámuelnek kérésére⁵ a rend számára azt a hatalmas, több mint 4000 négyszöglől terjedelmű területet, amelyet ma az Egyetem utca (Ferenciek tere, Barátok tere), Kossuth Lajos utca (Hatvani utca, Egri utca) és Reáltanoda utca (Kolbacher utca, Zöldkert utca) határol s amely kelet felé magába foglalta a jelenleg a Magyar utca és Szép utca között elterülő háztömbnek több mint felerészét. Az adományozással kapcsolatban RÓMER Flóris megjegyzi,⁶ hogy a rendnek jó hírben kellett állania a császári hatóságok előtt, mert ekkora területet csupán a főtiszték számára hasítottak ki. Akár elfogadjuk RÓMER feltevését, akár nem, hogy ehhez az ostromban jelentős szerepet játszott ferencrendi FRA GABRIELE is hozzájárult, — kétségtelen az, hogy a ferencesek voltak az első szerzetesrend, amelynek letelepedését az új közigazgatás elősegítette.

A telek sarkán, a mostani templom helyén akkor török mecset állott. A mecsetet lebontották s alapjain kezdődött meg a templom és mellette a rendház építkezése, amely egészében a XVIII. század közepén fejeződött be.

1777-ben jelent meg a színen — igaz ugyan, hogy ekkor még csak a Duna túlsó partján — a bennünket érdeklő jogvita másik szereplője, az egyetem, illetve közelebbről annak könyvtára. Az egyetemet, amelyet MÁRIA TERÉZIA a jezsuita rend 1773-ban elrendelt feloszlatása után a rend számos birtokával (így a könyvtárral is) megajándékozott, — 1777-ben költöztették Budára. A Nagyszombatban elfoglalt helyiségek helyett — az 1780-as egyetemi nagy privilegialis levélben is megerősített jogügylettel — az egyetem *csereként* a királyi várpalota helyiségeinek egy részét kapta meg. Itt kapott szállást a könyvtár is. A Várhegy azonban nem bizonyult megfelelő elhelyezésnek tudo-

³ RÓMER Flóris: *A régi Pest*. Bp. 1873. és SCHMALL Lajos: *Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez*. I—II. Bp. 1899.

⁴ Az adománylevél eredetijéről 1849-ben készített hiteles másolat: OL Sthh. 1338/1854. — 1715-ben készített átirata: OL Sthh. 12570/1851 és PALUGYAY Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása*. Pest. 1852. 355. l.

⁵ BALÁZSOVITS, Ö.: *Brevis historia conventuum ordinis S. Francisci*... Pozsony, 1869. 127—128. l.

⁶ RÓMER i. m. 175. l.

mányos intézmények számára. Ezért II. JÓZSEF, trónralépése után hamarosan, felvetette az egyetem Pestre való áttelepítésének kérdését, mivel véleménye szerint a fejlődőképesebb balparti város e célnak jobban megfelelt. Az uralkodó a könyvtár iránt különös érdeklődést tanúsított s azt még Budán két ízben is felkereste. 1783-ban rendelte el — a csillagvizsgáló és a gimnázium kivételével — a Pestre való átköltözést. Ekkor a teológiai kar a mai központi épület helyén, a bölcsészeti és jogi kar az ún. curiai épületben (a mai könyvtári épülettel szemben), az orvosi kar először a volt pálos kolostorban, majd a Hatvani utca és az Újvilág utca (Simmelweiss utca) sarkán álló volt jezsuita rendházban helyezkedett el. A könyvtár elhelyezéséről is történt gondoskodás s ezzel elérkeztünk az egyetem és a rend közötti jogvita kiindulópontjához.

II. JÓZSEF 1784 május 11-én elrendelte,⁷ hogy „a pesti ferences rendház nagy része a királyi egyetem használatára minél hamarabb kiüríttessék”. Az uralkodó a ferences rendet nem oszlatta fel, azonban működését megszorította. Éppen ezért a rendháznak meghagyott kisebb részben csupán annyi szerzetes tartózkodását engedélyezte, amennyi a plébániai szolgálat ellátásához szükséges volt. Az egyetemnek átadott részben nyert elhelyezést a könyvtár, a mérnökiskola (az Institutum Geometricum, — a Műszaki Egyetem őse), valamint a rendház kertjében a fűvészkert. A telken ekkor a rendház és a templom állott, valamint a Reáltanoda utcai fronton és az udvarban különböző konyha- és lakóépületek. Maga a rendház egyemeletes épület volt, az egyéb épületek földszintesek. Az 1784-i átköltözés alkalmával a könyvtár a rendház teljes nyugati (a Barátok terére néző) szárnyát, valamint a déli szárny földszintjét kapta meg. A déli szárny emeleti részébe a mérnökiskola költözött. A rendnek csupán a keleti szárny maradt meg, kicsiny udvarrészsel,⁸ mivel a nagyudvar a fűvészkertnek jutott és az udvari lakások nagy részébe egyetemi (részben könyvtári) alkalmazottak költöztek be.

1784-től 1807-ig a könyvtár zavartalanul birtokolta az ingatlan neki jutott részeit. 1807-ben azonban a rend kísérletet tett az ingatlan visszaszerzésére. Ekkor a helytartótanács utasította az egyetemi alapot, hogy a fűvészkerti részért fizessen ki a rendnek „egyszer és mindenkorra, kártalanítás címén”⁹ 7000 forintot. Ez meg is történt, aminek következtében az ingatlant telekkönyvileg is a könyvtár nevére írták. Azonban az 1811-i pénzügyi műveletek során ez az összeg 1/5-ére csökkent, amit a rend a későbbiek során állandóan úgy emlegetett fel, mintha az értékcsökkenéssel a kártalanítás ténye is bizonyos fokig meg nem történtté vált volna.

Még ugyanebben az évben megtörtént a régi GRASSALKOVICH-féle teleknek egyetemi fűvészkert céljára történő átengedése. GRASSALKOVICH Antal ugyanis a szűknek bizonyuló fűvészkert helyett saját, a mai Rákóczi út és Múzeum körút sarkán fekvő telkét cserébe átengedte, a cserébe kapott telket viszont a Nemzeti Múzeum építése céljára ingyen átadta. A telekcserének a jogvita későbbi sorsa szempontjából az a jelentősége, hogy később az egyetem perdöntő tényként hivatkozott arra, hogy a cserét törvénybe is iktató 1808 : 8. törvénycikk a régi fűvészkerttről, mint a „pesti királyi egyetem fűvészkertjé”-ről emlékezik meg.

⁷ OL Htt. 11094/1784. (Az eredeti ügyirat a per folyamán elveszett. Tartalmát kivonatokból ismerjük.)

⁸ BALÁZSOVITS i. m. 129. l.

⁹ OL Htt. 10992/1807.

A kártalanítás után, 1812-ben az egyetemi alap a régi telek keleti, nagyobbik részét árverés útján több mint 100 000 forintért értékesítette.¹⁰ E telekrészből keletkezett a mai Szép utca, valamint az utca két oldalán elhelyezkedő házsorok is. A megmaradt telekrészen viszont további udvari helyiségek épültek. Az 1812-i telekeladás is állandóan szerepelt a jogvita későbbi fejleményei során. A rend az összegszerűséget illetően azzal érvelt, hogy az egyetem csupán 7000 forint kártérítést fizetett, viszont a telket ennek az összegnek mintegy tizenötszöröséért adta el. Viszont érvelt azzal is, hogy a kártérítés — éppen annak összegszerű különbözete miatt — nem vonatkozhatott az egész telekre, hanem csupán annak egy részére, értelemszerűen a később eladott részre. A későbbiek során természetesen már nem volt megállapítható, hogy az 1807-i helytartótanácsi rendelet „füvészkert” kitétele vajon az egész, vagy csupán a későbbi maradék telekrészre vonatkoztatandó-e. E kérdés megválaszolatlan volta is hozzájárult ahhoz, hogy a jogvita csupán évtizedek múlva intéződött el véglegesen.

1814-ben a rend újabb kéréssel állt elő: most már az összes könyvtári helyiségeknek a rend birtokába való visszaadását kérte.¹¹ A kérelmet az államszámvévőség akkor méltányosnak véleményezte; a helytartótanács azonban nem hozott döntést az ügyben, amely ezzel közel egy emberöltőre lekerült a napirendről.

Az 1814-i sikertelenség után a rend csupán 1841-ben jelentkezett új kérelemmel, azonban ekkor már sokkal szerényebb keretek között: csupán két szoba visszaadását kérte, hivatkozva a rendtagok növekvő számára. Kérésük nyomán felvetődött, hogy az 1814-i tulajdonjogi tárgyalások fonalát újból felveszik, ez azonban ismét elmaradt. A rend csupán két szobát kapott vissza, a déli szárny földszintjén, térítvény ellenében, használatra, a tulajdonjog említése nélkül.¹² A tulajdonjog, valamint újabb helyiségek visszaszerzése szempontjából szintén eredménytelen maradt a rend 1846-i kérése, amely szorosan összefüggött az új egyetemi épületek és könyvtár építkezésével kapcsolatos, ebben az évben felmerült tervekkel.

1846-ban minden jel arra mutatott, hogy a pesti egyetem régen esedékes elhelyezési kérdései — JÓZSEF nádor megértő segítségétől támogatva — végre megoldást nyernek, „itt lévén azon időpont, melyben a tudomány méltóságához és az idő igényeihez képest ezen tudományos egyetemre nézve az ohajtott változások fognak végbe vitetni.”¹³ Az év elején az uralkodó jóváhagyta STÁHLY Ignác protomedicus-királyi biztosnak az építkezésekkel kapcsolatos javaslatát. Ennek megfelelően a helytartótanács július 14-én értesítette az egyetemi tanácsot a döntés részleteiről s egyúttal intézkedett a költségek biztosítása felől. STÁHLY a rendeletet azzal küldte meg az egyetemi tanácsnak, hogy a „célszerű legnagyobb takarékossgal párosult és az Egyetem méltóságának megfelelő külsínt is szemügyre vevő tervet és a hozzávaló költségvetést” alátámasztó igényeket a tanács haladéktalanul terjessze fel. A legfelsőbb elhatározás értelmében a könyvtár számára a régi füvészkert telkén, tehát közvetlenül a rendház mellett veszélyeztetett „állapotú jelen hajléka helyett az e’ melletti sarokteleknek a kapútul kezdő,

¹⁰ OL Stth. 12570/1851. Vö. BALÁZSOVITS i. m. 129. l.

¹¹ OL Htt. 18339/1814.

¹² OL Htt. 11954/1841.

¹³ Rekt. 217. és 218/1846.

innét pedig a Zöldkert utzába átnyúló, a szomszéd Bay- és Patay-féle házakig terjedő és most a könyvtári személyzet lakásait magában foglaló része [!], az újabb tapasztalatok és igényekhez alkalmazott, kellő olvasótermekkel... ellátott... építmény állíttassék, melybe az alkat elkészültéig, régi helyen közhasználatul meghagyandó könyvtár” a leggyakorlatibb módon átszállítható lesz.¹⁴ Ahhoz azonban, hogy az építkezés megkezdhető legyen, a fűvészkertet át kellett volna telepíteni a Ludovicæum melletti, e célra vásárolt FÉSTETICH-féle telekre. A GRASSALKOVICH-féle telken viszont — amelyen a fűvészkert az 1807-i adományozás ellenére sem került felállításra — az új orvostári épületeket kellett volna felállítani.

A könyvtár igazgatója, TOLDY (akkor még SCHEDEL) Ferenc egy hónap múlva benyújtotta az építkezésekkel kapcsolatos megjegyzéseit, valamint a műszaki terveket.¹⁵ E tervek szerint külön helyiséget kapott volna a ritkaságtár, a pénz- és régiségtár, a folyóíráttár, a katalógus-terem, az igazgatói iroda az irattárral, valamint a nagy olvasóterem. A raktárhelyiségek kérdésében TOLDY határozottan a „szobarendszer” mellett foglalt állást a „teremrendszer”-rel szemben, „melly a szelidebb olasz ég 's az ott uralkodó építészeti szenvedélyek alatt keletkezett” s olasz építészek munkája nyomán terjedt el Közép-Európában és Észak-Európában. „Az illy könyvtárpaloták körül kifejtethető architekturai hatásoknál fogva az építészek és mind azok, kik inkább a fényt, mint a' czélszerűséget tekintik, a teremrendszer mellett vannak: minden nem-híű könyvtárnok azonban, ki a használhatóságot, a kezelés könnyűségét, s mi életkérdés, a könyvek fentartását nézi, a szobarendszert pártolja”, mint például a British Museum, a párizsi Bibliothèque du Roi, valamint a müncheni és göttingeni új könyvtárak.

A szobarendszer mérsékelt magasságú szobákban vagy folyosókon lehetővé teszi a megfelelő (13° R) raktári hőmérséklet fenntartását. Ez a teremkönyvtárakban (például a bécsi nagy könyvtárakban) nem érhető el. „És még a tiszték egészsége! Nincs egy is ki rendszerint csúzos kórokban ne szenvedne.” A nehezen hozzáférhető galéria az olvasók gyors kiszolgálását is megakadályozza s erősen kifogásolható a rend, tisztaság, helykímélés és költségmegtakarítás szempontjából. „Építsen tehát palotát könyveinek, ki azokat fényűzésül tartja, pompázzon az olvasatlanul hagyandó kötetekkel” — modern könyvtárat azonban csak szobarendszerrel, vagy méginkább folyosórendszerrel szabad felépíteni. A továbbiakban TOLDY részletes műszaki megjegyzéseket tesz az építőanyagot, vasajtó- és ablakberendezést, a raktárak napfénymentességét, a világítást stb., stb. illetően.

TOLDY javaslata és általában az egész 1846-i könyvtárépítési terv a jogvita szempontjából azért nagy jelentőségű, mert a helytartótanács említett rendelete nem is tett említést arról, mintha a könyvtári telek tulajdonjogi helyzete vitatható lenne s ezt mint ténykérdést kezelte.

A könyvtárépítkezési tervvel kapcsolatban a könyvtári telekre és az udvari épületekre igényt jelentett be a mérnökiskola is. PETZELT József egyetemi tanár, az iskola akkori vezetője 1846 augusztusában tervezetet nyújtott be az egyetemi tanácsnak, melyben azt javasolta, hogy az iskola számára a könyvtári telek Reáltanoda-utcai oldalán emeljenek fel egy (az akkori

¹⁴ OL Htt. 27316/1846.

¹⁵ EK »Könyvtárépítés 1846«. A javaslathoz készített műszaki tervek — mint általában a könyvtárépítéssel kapcsolatos tervanyag — nem volt fellelhető.

méretek szerint) jelentős, kétemeletes épületet s magát a kertet fűvészkertnek rendezték be.¹⁶ PETZELT arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Barátok terére és a Reáltanoda utcára nyíló, akkor nagyrészt beépítetlen telekrész a könyvtár céljaira elegendő; ő is abból indult ki tehát, hogy az akkor a könyvtár birtokában volt ingatlan minden kétséget kizáróan a könyvtár tulajdona.

A könyvtár kérdése tehát már a reformkor végén, a szabadságharcot megelőző években a hivatalos fórumokat és a magyar tudományos élet képviselőit élénken foglalkoztatta. De nem csak a könyvtár került így előtérbe. Szó esett — mint láttuk — az egyetem és az orvoskar új épületeiről, új mérnökiskoláról, új fűvészkerttről is. A politikai függetlenségért vívott küzdelem természetes velejárója volt, hogy egyre erősebben nyilvánult meg az önálló és független magyar tudományos élet megteremtésére irányuló szándék.

A lendületes, szépen induló tervezgetésnek a szabadságharc katonai eseményei, majd bukása vetettek véget. A fegyveres küzdelem hatalmas erőfeszítései során nem vált lehetővé mélyreható változások megvalósítása, új épületek emelése. Világos után viszont az uralomra került reakció kíméletlenül elnyomta a haladó szellemű megnyilatkozásokat, az önálló magyar tudományos élet megteremtésére irányuló törekvéseket. Nem meglepő tehát, ha a könyvtár és a rend vitája is új stádiumba lépett s a rend komoly segítségével talált az abszolutizmus reakciós kormányhatóságainál.

A rend fokozott energiával lépett a küzdőterre akkor, amikor az időpont politikai szempontból különleges lehetőségeket biztosított. A jelek szerint már 1849 januárjában tervbevette, hogy a könyvtárat a volt rendházi épületből kitessékeli. Ismerjük ugyanis a WERNLEIN-féle eredeti adománylevélnek egy 1849 január 20-án kelt hiteles másolatát,¹⁷ amelynek kiállítatásával a rendnek aligha lehetett más célja, mint hogy akkor, amikor Buda és Pest ideiglenesen császári közigazgatás alatt állt, megpróbálja régi célkitűzéseinek megvalósítását. A helyzet különösen alkalmassá vált a szabadságharc bukása után s ezt a rend nem is késlekedett kihasználni. A siker reményét megnövelte az is, hogy a mérnökiskola 1850 második felében egybeolvadt az ipartanodával s az így megürült helyiségekbe a könyvtár költözött be.

1850 végén DENK Agápius, a pesti zárda házfőnöke Pest város tanácsához beadványt intézett, melyben az egész ingatlannak (könyvtárépületnek, udvarnak és udvari lakásoknak) a rend birtokába való visszajuttatását kérte. DENK a következő indokokat sorakoztatta fel — a szerinte nem is vitatható tulajdonjogi érven kívül — kérése támogatására:

a) a rend iskolát akar létesíteni, amely a jelenlegi rendházban nem helyezhető el;

b) a rendtagok száma az eltelt idő alatt oly mértékben növekedett meg, hogy elszállásolásukra, valamint vendégeik fogadására a rendház elégtelen;

c) a jelenleg a könyvtár birtokában lévő, a térre nyíló épület, roskadozó állapota miatt könyvtár céljaira alkalmatlan, városszépészeti szempontból pedig erősen kifogásolható.

A kérdésben a tanács véleményét ugyanaz a SÁGODY Sándor alpolgármester fejtette ki, aki 1849-ben kiállította a rend számára a WERNLEIN-féle

¹⁶ OL Htt. Térképek Div. XI. no. 5. V. ö. FODOR Ferenc: *Az Institutum Geometricum, az egyetem bölcsészeti karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet*. Bp. (1955) 11—13. és 188 — 189. 1.

¹⁷ Vö. a 4. jegyzetet.

adománylevél másolatát s aki — ez a helyzet megismerése és a további fejlemények szempontjából döntően fontos! — a kegyúr Pest városa megbízásából syndicusa is volt a rendnek. A városi tanács és a rendi körök elfogulatlanságot kizáró egybefonódása világosan mutatja, hogy a város mennyire jogellenesen vette kézbe — már az első peretől kezdve — a szőnyegen forgó kérdés elbírálását.

A tanácshoz írt referátumában¹⁸ SÁGODY kifejtette — a történeti előzmények részreahajló ismertetése után — hogy a rend kérése nem csupán jogilag indokolt. Az iskolára feltétlenül szükség van a rossz belvárosi iskolaviszonyok miatt. A templomnak csak egy bejárata van (a másikat ugyanis a könyvtár elhelyezése után befalazták), ez zavarja a gyóntatás nyugodt menetét. A város lakosságának állandó növekedése komoly feladatokat ró a rendház egyre növekvő létszámú tagjaira: a lelkipásztorkodás terén munkájuk nélkülözhetetlen, mivel az 1784-i 39 főnyi létszám helyett most kb. feleannyian vannak, a pálosok és domonkosok azóta eltávoztak a városból, amelynek lakossága viszont a négyszeresére emelkedett.

A küzdelem tehát már az első percben politikai térre térelődött. Az abszolutizmus politikája ugyanis — amelynek csúcspontja kulturális téren is az 1855-i konkordátum volt — a politikai agitáció elsőrendű eszközeként igyekezett felhasználni az iskolát és a szószéket. SÁGODY egyik, a helytartóság felé hangoztatott érve szépen tükrözi ezt a politikai tendenciát. Véleménye szerint a rend kérése azért is indokolt, mert tagjai „az utóbbi idők zavaaraiban valóban lojális magatartást tanúsítottak” és 1849-ben önfeláldozóan ápolták a nagyszámú *császári* sebesülteket.

SÁGODY alpolgármester és a tanács tehát teljes mértékben a rend álláspontját támogatták, azonban a tanács a tulajdonjog kérdésében a telekügyben hozandó végleges döntésig nem óhajtott elkötelezően nyilatkozni. 1850-ben tehát még a ferences renddel politikai szempontból teljesen összefonódott pesti tanácsháza sem látta minden kétséget kizáróan eldönthetőnek a tulajdonjogi kérdést.

A helytartósághoz 1851 júliusában felterjesztett kérés már nem maradt megválaszolatlan, mint a korábbiak; azonban egy nagyobb horderejű kérdésnek, az egyetemi építkezések kérdésének kellett előtérbe lépnie ahhoz, hogy a rend megvalósíthassa terveit. A helytartóság ugyanis 1852-ben újból elővette az egyetemi építkezések tervét, és MIRTIS Ferdinándot, az építészeti főigazgatóság vezetőjét ezügyben miniszteri biztosnak rendelte ki. A miniszteri biztos feladataként a rendelet könyvtári szempontból azt jelölte meg, hogy

a) a könyvtárat a központi egyetemi épület Szerb utcai szárnyán építendő, új, háromemeletes építményben helyezze el, de ugyanakkor

b) készítesen tervet arra az esetre is, ha az egész központi épületet és a könyvtárat a könyvtári telken építenék fel.¹⁹

TOLDY véleményét is megkérdezték, ő az egyetem és a könyvtár együttes elhelyezését sem a Szerb utcában, sem a Barátok terén nem tartotta alkalmasnak, „kivéve ha nem akarjuk a tudományos haladás eredményeit az építészeti felfelé-törekvés útján egy hatemeletes építményben kifejezésre juttatni.” Egyedüli helyes megoldásnak azt tartotta, ha a jelenlegi könyvtári telken épül meg az új könyvtár; ebben az esetben a rendet is végleg ki lehet

¹⁸ DENK beadványa, SÁGODY referátuma és felterjesztése: OL Stth. 12570/1851*

¹⁹ OL Stth. 19202/1852.

elégíteni, a tulajdonjogi kontinuitás sérelme nélkül, az új épület déli szárnyán átengedendő egyes földszinti és emeleti helyiségekkel. TOLDY az új építkezési tervekkel kapcsolatban általában 1846-i véleményét ismételte meg a könyvtár technikai berendezését illetően, azonban kiegészítette ezt a legújabb tapasztalatokkal (raktári fűtés, vas-tetőgerendázat, nagy ablakkeretek, legújabb tűzbiztonsági szempontok). Utalt a raktári vasajtók feltétlen szükségességére s példaként az Akadémia könyvtárának az 1849-i ostrom okozta tűzvésztől történt megmenekülését idézte. Külön hangsúlyozta — s ez újdonság a korábbi tervvel szemben — a belső világítás fontosságát az esti órákban való nyitvatartás érdekében: ez hihetetlen mértékben megnövelné a könyvtár használatát, „mivel a hivatalnokok, üzletemberek, jogászok, kereskedők (a használatból) nappal nagyrészt ki vannak zárva”.²⁰ TOLDY-nak ez a könyvtár nyitvatartásának kiterjesztésére utaló megjegyzése arra mutat, hogy mint könyvtárigazgatónak²¹ is volt tudomása a fejlődő polgárság tudományos igényeiről s azoknak az adott keretek között lehetséges kielégítése érdekében a maga részéről mindent elkövetett.

Az 1852-ben felmerült terv lassan bár, de megtette a maga útját. A műszaki tervet az Országos Építészeti Főigazgatóság az elhangzott vélemények figyelembevételével 1853 nyarára dolgozta ki.²² A terv tekintélyes udvart irányzott elő a könyvtár számára. Az épület előcsarnoka a térre nyílt volna, a kocsibejárat a Reáltanoda utcára. A földszinten hivatali lakások, kétszobás könyvkötőműhely és két nagy raktárhelyiség, az I. emeleten a raktárak, olvasótermek és különgyűjtemények nyertek volna elhelyezést, általában a TOLDY-féle elképzelésnek megfelelően. A tervezetet, amely a könyvtár fejlődési lehetőségeit is figyelembe vette, a bécsi vallás- és közoktatásügyi minisztérium elfogadta és kivitelezését engedélyezte. Úgy látszott, hogy minden a legjobb úton van s az új könyvtár felépül.

Az építkezéssel kapcsolatos tervek kiszivárgása azonban a rendet is fokozottabb tevékenységre serkentette. Most már nem elégedtek meg beadványok szerkesztésével, mivel ez irányú tapasztalataik nem voltak kedvezőek. Magasabb pártfogó után néztek s ezt meg is találták a reakciós politikai felfogásáról közismert SCITOVSKY János esztergomi érsek személyében. A küzdelem kiélesedett: az érsek közbelépésének eredményeként megmozdult a könyvtár érdekében az egyetemi tanács is. VIROZSIL Antal rektor a primás közbelépésével kapcsolatos feljegyzésében utalt a könyvtár roskadozó állapotára s kérte a helytartóságot, hogy a rend kérelmeit elfogultságtól mentesen vizsgálja ki. Megjegyezte, hogy a minisztérium építkezési terve nyomán a kérdéses telek részben vagy egészen felszabadul, tehát a rendnek nem lehet jogcíme arra, hogy a kérdés megoldását akadékoskodással késleltesse. Teljesen méltánytalan lenne, ha a rend a nagyértékű telket, mintegy „ius postliminii”-t igényelve kapná meg.²³ Sőt, nyíltan felvetette a kérdést: vajon az egyetemi

²⁰ EK »Könyvtáráépítés« 1852. Könyvtáráépítésettörténeti szempontból érdemes feljegyezni a TOLDY javasolta helyiségek méreteit: általános 2,5 öl magasság (1 öl = 1,89 m) mellett 30 raktárszoba egyenként 4 × 2, nagyolvasó 8 × 4, tanári olvasó, kéz-irattár, igazgatói és katalógusszoba egyenként 4 × 4 négyzetögl terjedelemmel.

²¹ Jelen tanulmány keretei közt csupán Toldy Ferenc könyvtárigazgatói tevékenységére térhetünk ki az adott jogvita keretén belül.

²² OL Stth. 22764/1853.

²³ Nemzetközi jogi elv, melynek értelmében az ellenség által elfoglalt terület visszafoglalásakor a tulajdonjog az eredeti helyzetnek megfelelően áll helyre.

könyvtár, mely a főváros egyetlen ilyen jellegű intézménye, nem érdemel-e bizonyos méltányosságot? A könyvtár királyi elhatározás alapján kapta meg a vitás helyiségeket, azokat évtizedek óta birtokolja, a kérdés eldöntése tehát az uralkodó elé tartozik s a méltányosság kompromisszumot kíván.

A kérdésben az állami számszék véleményét is kikérték. A számszéknek minden valószínűség szerint SÁGODY adatai alapján keletkezett szakvéleménye a rend érdekeit képviselte. A vélemény szerint az ingatlan legalábbis részben a rendet illeti meg, mivel a rend azt adományozási örökjogon kapta, az egyetem pedig csupán egy időleges szükséglet következtében keletkezett királyi elhatározásra támasztja jogigényét. Amint 1784-ben azt kívánta a közjó, hogy az ingatlant az egyetem kapja meg, most a közérdek azt kívánja, hogy a rend azt visszakapja s így egyúttal a primás kérésének is eleget tegyenek.²⁴ Így a primási közbelépés nyomán újra fellángolt tulajdonjogi vita elterelte a figyelmet a döntő kérdéstről, az új egyetemi épületek megteremtéséről. Hosszú évek teltek el ennek következtében meddő jogi vitatkozásokkal.²⁵

Maga a helytartóság sem tudott egyértelmű állásfoglalásra jutni. Az év elején a rend, az év vége felé az egyetem álláspontja felé hajlott, azonban bármelyik oldalra billent is át a mérleg nyelve, a referensek mindig azt hangoztatták, hogy a méltányossági szempontot mindenestre figyelembe kell venni. A kincstári jogügyigazgatásnak is az volt a véleménye, hogy a kérdést nem szabad kizárólag magánfelek közti jogesetként elbírálni, hanem számot kell vetni azzal, hogy két közintézményről van szó, amelyek mindegyike fontos közművelődési szerepet tölt be. Mindezek alapján szükséges és lehetséges, hogy a legfelsőbb elhatározás is figyelembe vegye a kölcsönös méltányosságot és a szükségleteket.²⁶ A „legfőbb kegy” azonban másként határozott; nem hiába fordult a rend Esztergomba, nem hiába került — mint TOLDY írja egy későbbi röpiratában²⁷ — az egyetem és a könyvtár ellen folytatott harc főhadiszállása a primás székhelyére, nem hiába lépett közbe 1853 óta több ízben is SCITOVSZKY érsek: 1855 június 1-én THUN Leó kultuszminiszter közölte a helytartósággal, hogy az uralkodó döntése értelmében a volt mérnökiskola helyiségeit azonnal át kell adni a rendnek és haladéktalanul meg kell indítani a tárgyalásokat az egész könyvtárnak más épületben való elhelyezése érdekében.²⁸

A döntés teljes egészében beleilleszkedett az elnyomó kormányzat politikai rendszerébe. Az abszolutizmus első éveinek elsőrendű célja a reakció hadállásának minél teljesebb kiépítése volt: a katonai és közigazgatási reakció mellett a rendszér egyik fő támaszának, az egyházi reakciónak megerősítése fontos szerepet játszott. Kétségtelenül közrejátszott a döntés meghozatalában az is, hogy Rómában 1854 végén, Magyarországon 1855 május

²⁴ OL Stth. 20606/1853.

²⁵ TOLDY Ferenc egyik, később részletesen ismertetésre kerülő röpirata (*Egy országos intézet veszedelmének nyílt és titkos, érdekes története*. Pest, 1870.) szerint az 1852-i építkezés sikertelenségéhez az is hozzájárult, hogy a pesti mérnöki hivatal, melynek vezetője SÁGODY József, a syndicus-alpolgármester testvére volt, a terveket eltüntette s azok csupán akkor kerültek elő, amikor a kérdés már nem volt aktuális. TOLDY ez állítása (14. l.) elképzelhető, de nem bizonyítható.

²⁶ OL Stth. 1620/1854. és 22986/1854. Az első ügyiratban a kincstári jogügyigazgatóság jó összefoglalása olvasható a jogvita akkori helyzetéről.

²⁷ TOLDY: *Egy országos intézet*... 12. l.

²⁸ OL Stth. 13006/1855.

5-én hirdették ki a szeplőtelen fogantatás sok vihart keltett dogmáját,²⁹ s hogy a ferences rend, az „ordo seraphicus” a Mária-kultusznak már a középkori hitviták óta oszlopos támasza volt. A legjelentősebb szerepet azonban ezen a téren a konkordátummal kapcsolatos tárgyalások játszották.

A szabadságharc bukásától kezdve egymást érték azok az intézkedések, amelyek a Monarchiában uralkodónak tekintett katolikus egyház hatalmi helyzetét voltak hivatva megerősíteni.³⁰ Az 1850-i császári pátensek kiterjesztették a püspökök bíráskodási jogát lelkeszeik felett s hatályon kívül helyezték a „jus placeti”-t, feladva ezzel az uralkodónak a Vatikántól való formai függetlenségét is. 1851—52-ben a házassági jogrendszer átszervezésével kapcsolatos tárgyalások folytak, majd 1852 végével egyre határozottabban kezdtek kibontakozni a Rómától való gyakorlati függőséget is megteremtő konkordátum körvonalai. A megegyezés szövegét ugyan csak 1855 novemberében hozták nyilvánosságra, azonban RAUSCHER, SCITOVSZKY és SCHWARZENBERG érsekek, a konkordátum létrehozói már a nyáron rávették az udvari és kormányzati köröket a pápai szék minden igényének kielégítésére. Természetes tehát, hogy a SCITOVSZKY támogatását élvező ferences rend a küzdelemnek ebben a menetében felülmaradt és legalábbis részleges sikert ért el.

A konkordátum kihirdetése politikai szempontból Magyarországon is kiélezte a helyzetet. Az ifjúság oktatása, a cenzúrával kapcsolatos jogkörök, a házassági jogszabályalkotás területén a katolikus egyház szinte korlátlan hatalomhoz jutott. A felekezetek egyenjogúsága gyakorlatilag megszűnt, „mértéktelen térítgetések” zavarták meg az ország felekezeti békéjét. Az természetes, hogy a protestáns egyházak elítélték a konkordátumot és szellemét; — azonban a kormányzati, sőt katolikus egyházi körök sem fogadták az új rendszert egyhangú lelkesedéssel. Az idősebb nemzedékből sokan (akiket még érintett a jozefinizmus, ill. a reformkor áramlata), a fiatalabbak közül számosan (kik már a fejlődő polgárság eszméit hordozták), az alpapság tekintélyes része (mely felháborodottan vette tudomásul a főpapság jogkörének mérhetetlen megnövekedését) — szembenálltak a konkordátummal. Az új szellemmel szemben tehát részben tudatos, részben öntudatlan ellenállás nyilvánult meg, még kormányzati vonalon is. Ennek megfelelően kiéleződött a reakciós elemek és a haladó gondolat híveinek ellentéte.

A konkordátum szelleme mindenütt érvényesülni igyekezett. Hogy mit jelentett ez az oktatás (ezen belül különösen az egyetemi oktatás) számára, érdemes utalnunk a konkordátummal kapcsolatos felsőoktatási vonatkozású rendeletanyag elvi alapjaira.³¹ RAUSCHER érseknek a konkordátummal kapcsolatban a pápai nunciushoz intézett egyik levele szerint „ő Felségének különös gondja lesz rá, hogy az egyetemeken a vallás viruljon és gyümölcsöző legyen. Az emberi tudománynak sokféle hasznát különösen a XVIII. század óta a tévedések mint fellegek homályosították el s az emberi társaságnak jóléte kívánja, hogy azokat az igazság sugarei oszlassák szét. Sok

²⁹ Ebből az alkalomból — akkor, amikor a legélesebb küzdelem folyt az egyetem és a rend között a mérnökiskola helységeiért — az egyetem teológiai kara a rendet ezüst-kehellyel ajándékozta meg. (BALÁZSOVITS i. m. 121—135. l.) A rend sikerét a szerző a következő szavakkal értékeli: »Dum divi Francisci sodales a potentibus premuntur, ab Omnipotente consolantur.«

³⁰ BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849—1865.* Bp. 1925. II. k. 74. skk. l.

³¹ BERZEVICZY i. m. 78—79. l.

tekintetben kívánatos volna, ha az egyetemi kancellárok helyére püspökök lépnének; de minthogy ez nem vihető mindig keresztül, szükséges, hogy legalább a teológiai karra elhatározó befolyással bírjanak.” Ennek megfelelően az egyházi tanszékek jelöltjeit a megyéspüspök vizsgáztatja „hite és tanítási készsége” szempontjából. Tekintettel arra, hogy a pesti egyetem „keletkezését egyházi alapítványnak köszöni”, a jövőben csak katolikus tanárok lesznek itt alkalmazhatók. Jóllehet a korszellem természetes ellenállása különösen ez utóbbi elképzelést nem engedte megvalósulni, ez az egy példa is jól mutatja, hogy a konkordátum politikai szempontból — mint azt a kortársak megállapították — nem a XIX. század, hanem a XV. század bélyegét viselte magán. Célja az volt, hogy — mint mindenütt — az egyetemi oktatás területén is megerősítse az egyházi reakció befolyását.

Ilyen körülmények között nem volt tehát meglepő, hogy az egyetem a jogvita akkori stádiumában a magas közigazgatási fórumok részéről is jogosnak tartott minimális méltányossági szempontok érvényesülését sem tudta elérni. Az abszolutizmus egyik legfontosabb célja az volt ugyanis, hogy felszámolja a jozefinizmus minden haladó jellegű szellemi maradványát. Az egyetem viszont mint elsőrendű jogalapra támaszkodott egy olyan II. JÓZSEFTŐL származó intézkedésre, amely különlegesen felkelthette az abszolutizmus kormányzati köreinek ellenszenvét: a könyvtár elhelyezésének kérdése szorosan összefüggött a szerzetesrendek feloszlásával, illetve működésük megszűnésével. Az abszolutizmus viszont mint egyik legmegbízhatóbb fegyvertársára számított a szerzetesrendekre, — világos tehát, hogy ezek anyagi érdekeit mindenekelőtt szem előtt tartotta. Az elvi vonatkozások mellett volt a kérdésnek személyi háttere is: a könyvtár akkori igazgatója, TOLDY Ferenc személyét az egyetem teológiai kara nem látta szívesen a könyvtár élén. Több ízben szemére vetették, hogy a könyvtár szerzeményezési politikáját nem irányítja helyesen, nem veszi kellőképpen figyelembe a teológiai kar kívánságjegyzékeit s az azokban szereplő művek helyett „nem egyszer protestáns teológiai munkákat szerzett be.”³²

Az 1855-i császári parancs végrehajtása nem ment simán. A rend megkapta ugyan a mérnökiskola helyiségeit a déli szárny emeletén (1855 július 11.), azonban tüstént új követeléssel állt elő: kívánta azokat az udvarrészben elhelyezett lakásokat is, amelyekben régebben a mérnökiskola tanára, akkor pedig a könyvtár két alkalmazottja lakott. Az akció irányítója a már jólismert SÁGODY alpolgármester volt, aki már augusztus 16-án kijelentette, hogy ha a helyiségek kulcsát nem kapja meg, karhatalmat fog alkalmazni, „még ha fel is jelenti őt a rektor”.³³ SÁGODY és a rend manipulációját TOLDY sürgős közbelépése állította le, de csupán időlegesen. A rend újabb igényével kapcsolatban az egyetemi tanács kifejtette, hogy az „accessorium sequitur suum principale” (a tartozék követi a fődolgot) jogelv csak akkor alkalmazható, ha a jogalap vitathatatlan; ez azonban itt nem áll fenn, mivel az ügyet eddig csupán „via politica” és nem „via juris” intézték. A helytartóság is

³² HERMANN E.—ARTNER E.: *A hittudományi kar története 1635–1935*. Bp. 1938. 388. és 405. l. (*A kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem története* I. kötet.) — TOLDY e szerzeményezési politikáját meg is indokolta azzal, hogy a katolikus teológiai kar működéséhez protestáns teológiai művek is szükségesek. (Vö.: SZÁSZ Károly: *Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár*. Bp. 1871. 22–23. l., mely rész TOLDY szövege alapján készült; ezt l.: EK. »Könyvtárépítés 1869«.)

³³ TOLDY jelentése az egyetemi tanácsnak. EK. »Könyvtárépítés 1852«.

erre az álláspontra helyezkedett, amikor — már kissé óvatosabban — kijelentette, hogy a rend igényét nem látja megokolttnak és támogatását csupán akkorra ígérte meg, hogy a könyvtár elhelyezésének kérdése rendeződött.³⁴ Mindezek ellenére azonban nyitvamaradt a kérdés, hogy vajon a mérnökiskola átadása nem vonja-e maga után az udvar és az udvari lakrészek egy részének átadási kötelezettségét is.

Még súlyosabb probléma volt, hogy vajon a *könyvtár hogyan és hová költözködjék?* TOLDY a költözködés mikéntjét illetően megjegyezte, hogy addig, amíg a könyvtárnak új helyisége nincs, a statusquo-t fenn kell tartani, mivel egy könyvtárat nem lehet, még rövid időre sem, ládákba elcsomagolni. Helyiségként a volt curiai épületet javasolta, a könyvtár épületével szemben. Az egyetemi tanács teljes mértékben támogatta TOLDY-t s kijelentette, hogy e könyvtárat „nem lehet egyszerűen az utcára dobni”. Az egyetemi tanács azt javasolta, hogy az új könyvtárépületet az udvari telken kell felépíteni, a régi tervek szerint, mivel ez a pont a város legmagasabb, árvízmentes pontja. A tanács véleményének egyhangúságát (jellemzően) csupán a teológiai kar dékánja bontotta meg.

Az egyetemi tanács a könyvtár kérdését kifejezetten politikai jellegűnek tartotta. Túlzás lenne természetesen azt állítanunk, hogy álláspontja kifejezetten antiklerikális volt, kétségtelen azonban, hogy az egyetem vezetősége nem csupán a kérdés birtokjogi vonatkozásai miatt került szembe a rendi-egyházi körökkel. Erre mutat a tanácsi felterjesztés egyik szakasza: „vajjon egy kolostorkert a város közepén... szükségesebb, mint egy könyvtár...? Vagy kevesebb méltányosságot érdemel-e az egyetem, mely a fővárosban az egész ország javát szolgálja?”

A helytartóság a gordiusi csomót nem tudta, valószínűleg nem is akarta sem megoldani, sem kettévágni s a minisztériumnak vagy új könyvtárépület építését, vagy a könyvtárnak a Nemzeti Múzeum épületébe való átköltöztetését javasolta.³⁵

A könyvtár azonban — s adott pillanatban ez volt a lényeges — helyén maradt, kiszolgált évente több ezer olvasót; hiába ajánlotta fel DENK Agáp házfőnök az év végén „nagylelkűen” még azt is, hogy a könyveknek időleges elhelyezésére (tehát a könyvtár működésének megszüntetésére!) helyiségeket bocsát rendelkezésre, csakhogy az épületet visszakapja.³⁶ THUN miniszter csupán annyit jelenthetett az uralkodónak, hogy az utasítás második felének, a könyvtár máshol való elhelyezésének a maga idejében eleget fognak tenni.³⁷

A ferences rendben azonban egyáltalában nem volt meg a hajlandóság a kérdés barátságos, méltányos és a közérdeket is figyelembe vevő megoldására. Változatlanul merev — a primás által is támogatott — álláspontjuk célja a régi helyzet maradéktalan visszaállítása volt, jóllehet a minisztérium kijelölte a kérdés megoldásának útját az 1852-i tervnek megfelelően s ugyanakkor kifejezetten utasította a helytartóságot, hogy igyekezzék a rendet álláspontja megváltoztatására, akadékoskodása megszüntetésére rábeszélni. DENK házfőnök például egyik beadványában a többi között kifejtette, hogy a rendnek azért van haladéktalanul szüksége a teljes rendházra, mivel a legújabb szerzetesi reform értelmében minden rendtagnak a clausurában kell

³⁴ OL Stth. 17575 és 19781/1855.

³⁵ U. o.

³⁶ OL Stth. 13006/1855.

³⁷ OL Htt. 72379/1866. (Benne: bécsi VKM 17092/1855.)

laknia, s mivel az udvarban lakó gyermekek és más lakók lármája zavarja a rendház nyugalma. A primás viszont ugyanekkor kijelentette, hogy ragaszkodik az egész ingatlan átadásához s az udvarrészen való könyvtárépítés ellen „főpásztori hivatalából, apostoli visitatori tisztéből kifolyóan” tiltakozni fog.³⁸

A helytartóság CONRAD pesti polgármester jogi szakvéleményét is bekérte; CONRAD szerint nem állapítható meg, hogy az 1807-i kártérítés a kertnek melyik részére vonatkozott, tehát a tulajdonjog kérdése sem tisztázható, — így tehát vagy meg kell egyezni, vagy más helyet kell biztosítani a könyvtár számára. A helytartóság és CONRAD egy 715 négyszögöles Főherczeg Sándor (Bródy Sándor) utcai telket ajánlottak fel erre a célra, hogy így a könyvtár építésének problémáját is megoldják és a klérus kívánságának is eleget tegyenek.³⁹

A könyvtár másutt való elhelyezésének kérdése a következő években is állandóan felszínen maradt. A Sándor utcai építkezés terve — jóllehet ahhoz a minisztérium és TOLDY is hozzájárult — hamarosan lekerült a napirendről, viszont már 1857 januárjában új terv merült fel: a Hatvani utcai orvostársulat épület átalakításának terve. Ennek a tervnek a megvalósulását viszont az nehezítette meg, hogy előbb az orvoskar új épületeinek kellett elkészülniök. A könyvtár átköltöztetése tehát továbbra is csak terv maradt.⁴⁰

A rend ennek ellenére sem adta fel a küzdelmet. Miután a könyvtári helyiségek megszerzése nem sikerült, törekvése arra irányult, hogy az egyetem fizessen hasznobért a helyiségekért. Ez a megoldás az egyetem részéről jogfeladást jelentett volna, tehát az egyetemi tanács a javaslatot nem fogadta el. A rend szinte szünet nélkül kérvényekkel ostromolta a különböző hatóságokat, ami végül is oda vezetett, hogy 1857-ben a helytartóság is ingerülten jegyezte meg: „a ferences atyákat most már valóban indokolatlan követelődéseikkel kapcsolatban türelemre kellene utasítani”. Két év múlva pedig a budai országos törvényszék határozottan elutasította a rendnek azt a kérését, hogy a vitatott és az egyetemi könyvtár nevén álló ingatlant telekkönyvileg a rend nevére írja át.⁴¹

Komoly veszteség érte azonban a könyvtárat az udvari lakások kérdésében. A rend — látva, hogy a kifejezetten könyvtári helyiségek megszerzése gyakorlatilag lehetetlenné vált — oldaltámadást indított, minek következtében a könyvtár elvesztette az udvar és az udvari lakások tekintélyes részét. Az udvart egy átlós kerítéssel két részre osztották, REGULY Antal első őrnök, a kiváló, haladó szellemű földrajztudósnak és NAGY Iván első tisztnak, a magyar genealógiai és helytörténeti irodalom neves művelőjének pedig el kellett hagyniok szolgálati lakásaikat, — jóllehet az akkor általános könyvtári gyakorlat szerint legalábbis az első őr mindenütt a könyvtárban lakott.⁴²

A Monarchia súlyos bel- és külpolitikai, valamint gazdasági válsága következtében a könyvtárral kapcsolatos tervek hosszú időre lekerültek a napirendről. A rend továbbra is kérvényezett ugyan, de eredménytelenül; új könyvtári épület sem épült s a könyvtár élte a maga megszokott életét. Évenként egyre több és több olvasónak adta meg a tanulás és tudományos

³⁸ OL Stth. 28230/1856 és 7935/1857.

³⁹ OL Stth. 12203 és 28230/1856.

⁴⁰ OL Stth. 7935, 8559, 9133, 13558, 17279/1857 és 2289/1858.

⁴¹ OL Stth. 3625 és 13076/1857, valamint Landesgericht Ofen 5966/1859.

⁴² OL Stth. 7936 és 37241/1857.

munkálkodás lehetőségét. TOLDY a maga részéről kitartott amellett, hogy a könyvtár számára az orvoskari épület a legmegfelelőbb, s hogy a könyvtár nem költöztethető ki az épületből, mivel a könyveket nem lehet egyszerűen elcsomagolni.⁴³ A hatvanas évek elején új könyvtárépítési műszaki tervet nyújtott be. Ez lényegileg nem tért el a korábbi tervektől, azonban a harminc, egyenként 8 négyszögöles raktárszoba helyett tizenkét, egyenként 26 négyszögöles raktárhelyiséget javasolt, ami 30%-os növekedést jelentett. Az olvasóterem terjedelmét viszont a korábbi 32 négyszögöl helyett 52 négyszögölben (+ 62%) kérte megállapítani.⁴⁴ Ezt a számszerű emelkedést mindenben megmagyarázza a könyvtár forgalmának hatalmas emelkedése, amelynek következtében az egyetemi tanácstól 1862-ben a könyvtár átalakítását, az érem- és régiségtár eltávolítását és helyére új olvasóterem létesítését kérte a könyvtár vezetője. Ez általa megadott, a korabeli jelentésekből ellenőrizhető jellemző forgalmi adatok — melyeknek alapján a munkálatok megindítását kérte — a következők:

Év	Olvasók	Növekedés	Időtartam
1835/36	4,359	—	—
1845/46	6,586	2,047	10 év
1855/56	10,180	3,594	10 év
1860/61	13,941	3,761	5 év
1861/62	18,212	4,271	1 év

„Mellőzöm — írja ezzel kapcsolatban TOLDY — ez öröndetes jelenet okainak fürkészését, melyek kétség kívül az egyetemi ifjúság növekvő számának, de a tudományos haladó szellem terjedésének s tán némi részben a nevelt könyvtári budget czélszerű felhasználásának is tulajdonítandók: a tény mindenestre áll, hogy az egyetem ez intézete egykor tán nem is gyanított virágzásban van.” Ilyen körülmények között a férőhely elégtelen; az olvasók egyrésze állva olvas, ami az ellenőrzést lehetetlenné teszi; a levegő tűrhetetlen. Kérte ezért a megfelelő átalakítások végrehajtását s egyben annak engedélyezését — s ez jól megvilágítja TOLDY könyvtárszemléletének haladó, az olvasók felé forduló jellegét, — hogy a jelenlegi kézikönyvtár, „melyben a tanárok és idősb tudósok is szoktak olvasni, s a másodór dolgozik, nagyobb részben szintén megnyittasék a fiatal olvasó közönségnek...” Az egyetemi tanács TOLDY kéréseinek eleget tett.⁴⁵ A könyvtár és felettes szervei 1864-ben újabb lépést tettek az olvasási idő meghosszabbítása érdekében: az olvasóterembe is bevezették a gázvilágítást. A sajtó kedvezően fogadta ezt a változást s utalt arra a „világosságra” is, mely „a hazának, a haza jelen és jövő magzatainak csak hasznára, csak testi, lelki üdvére válhatnak.”⁴⁶

A könyvtár és a rend közti jogvita eldöntése a provizórium éveiben sem történt meg s egészen 1866-ig a rend részéről sem történt újabb lépés az ingatlan visszaszerzése érdekében. 1866 tavaszán azonban, amikor már komoly politikai tárgyalások folytak a kiegyezés megteremtése érdekében, a rend (érezve, hogy a születő új korszak tervei megvalósítása szempontjából nem lesz oly kedvező, mint az abszolutizmus éve) — régi fegyvertársával, a pesti város-

⁴³ OL Htt. 42587/1861.

⁴⁴ Ek. »Könyvtárépítés 1863«.

⁴⁵ Rekt. 1861/1862. év 780. sz. és EK. »Könyvtárépítés 1862.« Vö.: Budapesti Hírlap 1860. 152. sz.

⁴⁶ Sürgöny 1865. 27. sz.; EK. „Könyvtárépítés 1864—65”.

házával karöltve újabb akciót kezdett oly párját ritkító erőszakos formában, mely általános felháborodást keltett s végül is legfelsőbb kormánysszervek beavatkozását tette szükségessé.

1866. március 21-én hatalmas szélvihar dühöngött a fővárosban. Az orkán a könyvtári telek Reáltanoda utcai oldalán fekvő — régen könyvtári, 1857 óta azonban a rendházhoz tartozó — lakások fedelét és tűzfalát mintegy két öl hosszúságban az utcára döntötte. A városi hatóság, közbiztonsági érdekre való hivatkozással — elrendelte a Reáltanoda utcai teljes épületsor lebontását. Csodálatosképpen azonban — amikor április 3-án hajnalban ROTTENBILLER Lipót polgármester parancsára a hirhedt THAISZ Elek városi kapitány vezetésével csendbiztosokból, mesteremberekből álló különítmény jelent meg és megkezdte az épületek bontását — nem csupán a szélvész által megrongált épületeket kezdték lebontani, hanem elsősorban azokat, melyeket a szélvész épen hagyott, amelyek az udvarnak a könyvtár birtokában maradt részén voltak s amelyekben CSERY József könyvtári őr, az egyetem történetírója és DOBROCSÁNYI könyvtári szolga laktak.

A fegyveres asszisztenciával a város középpontjában végrehajtott erőszakos jellegű eljárás hatalmas felzúdulást keltett. CSERY, TOLDY, a prorektor, majd WENZEL Gusztáv rektor ismételten tiltakoztak és hivatkoztak arra, hogy egyrészt a lebontást elrendelő tanácsi határozatról az egyetem semmilyen értesítést nem kapott, másrészt pedig arra, hogy a lebontani rendelt könyvtári lakások a mérnöki szakvélemények szerint kifogástalan állapotban vannak s a közbiztonság azok lebontását nem kívánja meg. A helytartótanács másnap bizottságot küldött ki, amely az egyetemnek adott igazat, azonban az épületek bontása ennek ellenére tovább folyt s az a veszedelem fenyegetett, hogy a két könyvtári alkalmazott a szó szoros értelmében fedél nélkül marad. GERLÓCZY főjegyző a rektor tiltakozását minősíthetetlenül durva levélben utasította vissza, mondván, hogy e tiltakozás nem egyeztethető össze a rektori méltósággal. Végül is TOLDY és WENZEL kénytelenek voltak táviratozni MAJLÁTH kancellárnak Bécsbe. A kancellária még aznap utasította a helytartótanácsot, hogy a további rombolást akadályozza meg. Az egyhetes önkényes bontási munka következtében azonban a két lakás tetőszerkezete teljesen elpusztult.⁴⁷

A kérdés újabb kivizsgálására, a kártérítés és helyreállítás problémáinak tisztázására a helytartótanács SUHAYDA János helytartósági tanácsost küldte ki biztosként. SUHAYDÁnak e megbízása következtében jelentős szerep jutott a könyvtár sorsának további alakulásában.

TOLDY már közvetlenül az események idején, majd később, már említett röpiratában kifejtette azt a meggyőződését, hogy a ROTTENBILLER—THAISZ vezette rombolás és a rend szándékai között szoros kapcsolat áll fenn: a rend, véleménye szerint, a könyvtári épületek lerombolása útján próbált hozzájutni az udvartér sokat vitatott s még a könyvtár birtokában maradt nyugati részéhez. Kétségtelennek tartotta azt is, hogy a kérdésben SÁGODY alpolgármester játszotta a kezdeményező szerepet.⁴⁸ Nincs birtokunkban olyan írásbeli bizonyíték, amely közvetlenül erősítené meg TOLDY véleményét.

⁴⁷ Az egész kérdésre: OL VKM 459/1867. asz. ügyesomó 1866. évi anyaga, valamint TOLDY i. m. 16—28. l.

⁴⁸ TOLDY SUHAYDÁnak ápr. 17-én: »Nagyságos Uram! méltóztassék megmutatni, hogy a NM. Helytartó Tanács hatalmasabb a barátok és syndicusuk ármányainál...«

Az alábbi közvetett bizonyítékok azonban kétségtelenné teszik, hogy véleménye helyes volt :

a) DENK Agáp házfőnök sorozatos kérvényei egyikében március 22-én az udvari lakások visszajuttatását kérte Pest város tanácsától, mint „dicső pártfogójától”. ROTTENBILLER polgármester a helytartótanácsához pártolónan terjesztette fel a kérést, a következő — csupán az első pillanatra érthetetlen — indoklással : „... miután a ferencrendiek ezen épületrész saját céljaikra felhasználni szándékolják, kérelmük annál inkább is méltánylandónak tekinthető, minthogy a nevezett épületrész jelenleg odonszerű és düledező külseje nemcsak hogy belvárosunk azon részét eldíszteleníti”, hanem közbiztonsági szempontból is veszélyes. — Azt, hogy egy ódon és düledező épületet, melyet le kell bontani, hogyan óhajt a rend a saját céljaira felhasználni, — csupán az magyarázza meg, hogy a rend elsősorban nem az épületet akarta használatba venni, hanem az ingatlan egy újabb részére akarta a kezét rátenni.

b) DENK Agáp április 7-én és 8-án két levelet intézett ROTTENBILLERhez. Április 7-én szónoki frázisokkal telt, „szívhezszóló” levelet fogalmazott : „Hozzád szólnak, érdemtelves Uram! a 9-ik zsoldár szavai :

Magárahagyatott a szegény,
Az árvának te leszel támasza!

Nehogy a világ *minket* kinevessen s új éneket zengjen a jogtalanság...”, gondoskodjék a polgármester a felsőbb szervek megfelelő informálásáról. Másnapi levele már tárgyilagosabb és minden kétséget kizáró : „Hallom, hogy az Universitas egy fiscalist rendelt volna, ki ellenünk fellépend in crimen laesae Majestatis, contra amplissimum Magistratum Pestiensem et Guardianum Franciscanorum (felségsértés miatt, a tekintetes pesti tanács és a ferences házfőnök ellen).”

A két levél hangja, különösen pedig a bennük használt többszám első személy erősebbek minden közvetlen bizonyítéknál. Kétségtelen tehát, hogy ROTTENBILLER csak úgy, mint korábban SÁGODY a rend, a klérus érdekeit védelmezte, hogy a pesti városháza vezetői szoros kapcsolatban álltak az egyházi körökkel. Teljesen indokoltan nevezte tehát TOLDY, — amikor metsző gúnnyal megírt röpiratában ezt a „civilizált világban s a XIX. században (forradalmakat s a régi magyar restaurációkat kivéven) kétségkívül hallatlan attentátumot” ismertette — az egész „alattomos aknamunka” érdemi szerzőjének a rendet, közvetítőnek a „furfangos, genialitásáról ismert” SÁGODYT és kivitelezőnek ROTTENBILLERT, „ki ezentúl mint rettenthetlen *Faltörő* fog Pest évkönyveiben ragyogni... Adjuk át a halhatatlanságnak!”

Haladóbb álláspontot képviselt a helytartótanács, elsősorban SUHAYDA tanácsos, akinek referátuma alapján az április 27-én tartott tanácsülés elrendelte, hogy az egyetem tulajdonjogát fenn kell tartani, a rend által kárpótlásként felajánlott helyiségeket (mint egyenlőtlen ellenértéket) nem kell igénybevenni, a helyreállítást a pesti magisztrátus elleni visszkereseti jog fenntartásával kell elvégeztetni, a tulajdonjog és a visszkereset ügyében a Közalapítványi Ügyigazgatóság, a könyvtár állapota ügyében az Országos Építészeti Igazgatóság véleményét kell kikérni s fenti Igazgatóságot utasítani kell a helyreállítási munkálatokra. SUHAYDÁT a tanácsülés egyúttal megbízta, „hogy a könyvtárnak az udvari helyiségekbeni elhelyezése iránt (tehát azon

a területrészen, amelyet a rend a faltörő-eljárás során meg akart szerezni) bizalmas úton buzgólkodjék.”

A helyreállításnak a porosz – osztrák háború napjaiban folyó munkálatai során a rend újból tanújelét adta annak, hogy nem hajlandó magára nézve kötelezőnek elismerni az állami szervek rendelkezéseit. A házfőnök kijelentette, hogy a helyreállítási munkálatokat meg fogja akadályozni, viszont CSERY és DOBROCSÁNYI részére bérszállást hajlandó biztosítani. Amikor a rend tiltakozása egymagában elégtelennek bizonyult, újból jelentkezett a régi szövetséges, a városi tanács, mely a helytartótanács által elrendelt helyreállítási munkálatokat többször, utóbb karhatalommal is megakadályozta.⁴⁹ Végül is július 3-án, a königgrätzi csata napján SUHAYDA bejelentette, hogy a helyreállítási munkálatok befejeződtek.⁵⁰

A „faltörő eljárás” izgalmas hetei ezzel lezárultak. Az egész kérdés azonban már magában foglalta a jogvita újabb, most már döntőnek ígérkező fejleményeit: azzal, hogy a helytartótanács a már említett április 27-i ülésen utasítást adott arra, hogy a közalapítványi ügyigazgatóság véleményét a tulajdonjog kérdésében meg kell kérdezni, az ügy a „via politica” mellett a „via juris”-ra is rálépett, tehát megindult a kérdésnek az igazságszolgáltatás fórumai előtt való tárgyalása is.

A probléma ilyenén való felvetését a könyvtáráépület egyre veszedelmesebbé váló állapota is siettetette. Az Országos Építészeti Igazgatóság 1866 októberében tett jelentést a könyvtár helyzetének felülvizsgálatáról. Ez a jelentés⁵¹ szomorú képet tár elénk, REITTER Ferenc főmérnök tollából, aki SUHAYDA mellett szintén komoly pártfogója volt a könyvtár ügyének.

A jelentés szerint a könyvtáráépület tetőzete és mennyezete már régóta rossz állapotban van. A köldökgerendázatnak vaskapsokkal való megerősítése, a kötőgerendázat megkettőzése után 1823-ban, majd 1841-ben a mennyezetet kellett alátámasztani. Ennek ellenére a mennyezet süllyedése akkor 2 öltre 3 hüvelyk volt. Az épület állapota olyan, hogy minden javítást csak a legnagyobb óvatossággal szabad elvégezni. A jelentés megjegyezte, hogy a helyreállítás csupán egy-két évre jelent biztonságot, mivel a könyvtáráépület pusztulásra van ítélve. A könyvtár elhelyezéséről gondoskodni kell, mivel „egyetem könyvtár nélkül, — legalább példa nélküli unicum lenne a műveltségi világban, (mondja REITTER főmérnök) — és ez által úgy anyagi költségek, mint erkölcsi veszteségek is keletkeznének.”

A könyvtár katasztrofális helyzete sürgetően parancsolta tehát a tulajdonjogi kérdés tisztázását. SUHAYDA tanácsos szerint, aki már a faltörő-ügyben is az egyetem álláspontja mellett nyilatkozott s a város szerepét „vétkes eljárás”-nak minősítette, — a tulajdonjogi kérdésben az egyetem joggal hivatkozhat az elévülésre, a hosszú és zavartalan birtoklásra, valamint a telekkönyvi helyzetre. A helytartótanácsban SUHAYDÁnak sikerült álláspontját elfogadtatnia. Így, amikor az ügyigazgatóság 1866 június 18-án részletesen indokolt jogi véleményében kifejtette,⁵² hogy az egyetem az összes valaha is könyvtári, mérnökiskolai és fűvészkerti helyiségek és ingatlanok kétségtelen tulajdonosa, a tanácsülés elrendelte, hogy mindezek visszaszerzé-

⁴⁹ OL Htt. 48859 és 50134/1866.

⁵⁰ OL Htt. 52848/1866.

⁵¹ OL Htt. 86067/1866.

⁵² OL Htt. 72379/1866.

sére bírói úton kell keresetet indítani, a korábban kiállított, ellenkező értelmű tulajdonjogi bizonyítványoknak ellent kell mondani és a városi tanácsot kártérítésért kell perelni.⁵³

A rend számára ismét szükségessé vált magasabb pártfogók igénybevétele. Újból Esztergom jelentkezett: SCITOVSKY primás augusztus 29-én felségfolyamodványt nyújtott be a rend érdekében. Kifejtette, hogy a rend igazáról, kérelmeinek jogos voltáról meggyőződött. Véleménye szerint azonban a rend álláspontját nem csupán a jogi érvek kétségtelen volta támasztja alá, hanem az is, — itt ismétli SÁGODY és DENK régi érveit, — hogy a főváros egyre növekvő számú lakosságának pasztorációja terén a rend tagjaira komoly szükség van.

Ennek következtében kérte az uralkodót, hogy szerezzen érvényt 1855-i elhatározásának és a könyvtárat másutt helyeztesse el.

A primás beadványa hat nappal a porosz—osztrák háborút befejező prágai békekötés után kelt. Ez az időpont természetesen nem volt alkalmas arra, hogy a folyamodvány döntően befolyásolja a kérdés megoldását. A folyamodvány már az „alkotmányos” út megtartásával, a kancellárián keresztül érkezett le a helytartótanácsához. Pár nappal később futott be ugyanoda a primásnak az ügyigazgatósághoz intézett levele,⁵⁴ melyben SCITOVSKY kifejtette, hogy a telek soha nem volt az egyetem tulajdona. Ugyanekkor az éppen tervbevelt nagyobbarányú könyvtárhelyreállítási munkálatokkal szemben ellentmondást jelentett be.

A helytartótanács választását SUHAYDA fogalmazta az egyetem részéről beadott dokumentumok, valamint az ügyigazgatóság fentemlített véleménye alapján. Kétségtelennek tartotta az egyetem tulajdonjogát s jelezte, hogy a helytartótanács véleményét a rend ismételt beadványai nem tudják megváltoztatni. Szerinte az 1855-i császári rendelet úgy jöhetett csak létre, hogy az egyetemi alap érdekeit akkor senki sem képviselte megfelelő eréllyel. Egyben utalt arra is, hogy a tulajdonjogi kérdés már bírói útra terelődött. A helytartótanács felterjesztése után pár héttel, február 17-én megalakult az ANDRÁSSY-kormány; az ún. „alkotmányosság” tehát — a koronázás kivételével — helyreállt. A király március 14-én kelt elhatározásában úgy döntött, hogy a kérdésben véglegesen csak akkor fog határozni, ha a peres eljárás befejeződik.⁵⁵ Ennek nyomán az ügyigazgatóság április 5-én formális keresetlevelet nyújtott be Pest város törvényszékéhez, amelyben az ingatlan mindazon részének a könyvtár birtokába való visszaadását kérte, amelyek valaha is a könyvtár birtokában voltak.

A jogvita bírói útra való terelése nem mozdította elő a könyvtár pillanatnyi helyzetét; a magyar bírósági eljárás hosszadalmassága, az ügy elintézése elé gördített mesterséges akadályok sorozata lehetetlenné tette a kérdés gyors megoldását, melyet pedig a könyvtár helyzete egyre sürgetőbbé tett. TOLDY ismételt fellépésére szeptember 12-én egy újabb műszaki bizottság vizsgálta meg a könyvtár állapotát s megállapította, hogy a tető beomlását csak azonnali beavatkozással lehet megakadályozni. Ez a szükségmegoldás is csak egy-két évre szól, „azontúl nem lévén emberi lehetőség az egész épület

⁵³ OL Htt. 48765 és 48770/1866. A városi tanács elleni eljárást az OL VKM 1915/1867 szüntette meg.

⁵⁴ OL Htt. 74117/1866.

⁵⁵ OL VKM 459/1867.

összeomlását elfordítani, mely a könyvtárak világtörténetében egyetlen!" Ha az új épület munkálatait 1868 kora tavaszán elkezdik, 1869 őszén megtörténhetik az átköltözés. A tervek készen állanak, a szükséges mintegy 100 000 Ft-nyi összeg a költségvetésben nem jelentős tétel.⁵⁶ Ami a telket illeti — fejtette ki TOLDY — „van az is. Mert lehetetlen, hogy Ő Cs. kir. Apostoli Felsége, *helyesen informáltatva a Minister Ur Ő Excja* [Eötvös] által, oda ne módosítsa 1855-iki legmagasb kéziratát, hogy tehát az egykori ferenczrendi klastromnak 83 év előtt egyetemünknek cserében a kir. várpalotáért, királyilag conferált része (hol most könyvtári helyiségeink vannak) a barátoknak ajándékozgatván, az ezen négyszög mellett fekvő telek a könyvtár birtokában maradjon."

TOLDY tehát — most már konkrétan rámutatva a megegyezés tárgyi alapjára — újfent új épület létesítése mellett tör lándzsát s határozottan elveti az ideiglenes elköltözés gondolatát, mely megoldás a könyvtár munkáját évekre megbénítaná. Így „a könyvtár, egyetemi ifjúságunk e tudományos dajkája, sőt a tudósoknak is e nélkülözhetetlen tárháza évekre megszűnnék használhatni." Tehát: új épület (lehetőleg a könyvtári telken) az egyedüli megoldás, mellyel a miniszter „új életre hívhatja a végveszélybe sodort intézetet".⁵⁷

A könyvtár vezetőjének kétségbeesett segélykiáltása⁵⁸ eredménytelen maradt: 1868 elején a minisztérium még mindig az átköltöztetésről tárgyalt s csupán akkor tett le erről az elképzelésről, amikor TOLDY jelentette, hogy az e célból kirendelt bizottság az egész belvárosban nem talált a könyvtár elhelyezésére alkalmas épületet, tehát legalább a tatarozást minél hamarabb el kell kezdeni.⁵⁹

A rend merev álláspontja azonban nem csupán a per, hanem a tatarozás végrehajtása során is megnyilvánult, lehetetlenné téve itt is a kibontakozást. Jóllehet a ferences házfőnök és pártfogója, ROTTENBILLER polgármester képmutató módon több esetben felhívták illetékes körök figyelmét a könyvtár veszélyeztetett állapotára,⁶⁰ akkor azonban, amikor a tatarozás végrehajtására került sor s a jószándékot tettekkel lehetett volna bebizonyítani, a rend óvást jelentett be a rendházi padlásfeljáró használata ellen. DENK kifejtette, hogy a tetőjavítási munkálatokba csak akkor egyezik bele, ha ez tulajdonjogi vonatkozásban jogcímet nem jelent a könyvtár részére, ha a könyvtár haszonbért fizet s ha a minisztérium az egész frontot tataroztatja. Ha erre nincs mód, akkor a rend még városszépészeti szempontból se legyen kötelezhető a javításra, mivel „könyöradományokból él"⁶¹ és szegénységének oka az, hogy „a tőle abszolút kormányzás [II. JÓZSEF] idein elfoglalt és most is elfoglalva

⁵⁶ Költségvetési szempontból TOLDY nem ítélte meg jól a helyzetet. A VKM egész 1869. évi költségvetési kirende lb. 1.2 millióforint volt.

⁵⁷ EK. »Könyvtárépítés 1867/68«.

⁵⁸ A könyvtár roskadozó állapotát TOLDY és REITTER főmérnök több feljegyzése ismerteti i. Nyomtatásban a legjobb MÁRKI József: *Könyvtári nefelejts vagy a budapesti m. k. tudományegyetem könyvtárának rövid ismertetése* (1778—1874). Bp. 1874. 8—13. l.

⁵⁹ OL VKM 6126/1868.

⁶⁰ BALÁZSOVITS i. m. 130. l. így sóhajt fel: »Faxint superi, ut praepotens (klaszszikus értelemben!?) universitas hungarica post tam longum sub tectis alienis gratuitum inquilinatum, suam bibliothecam ad sua recipiat!«

⁶¹ BALÁZSOVITS i. m. 135. l. szerint 1858—1863. között kegyes adományokból 16,000 Ft-ért építette fel a rendház a templom új tornyát. (A könyvtár évi dotációja ebben a korszakban 2000 Ft volt.)

tartott” rendházat nem kapja vissza.⁶² A minisztérium — jöllehet az egyezkedés elől elvileg nem zárkózott el — e zsarolási kísérlettel szemben erőlyesen lépett fel és felszólította a rend pozsonyi tartományfőnökét, utasítsa a pesti házfőnököt az ellenszegülés megszüntetésére. Mivel ez a lépés sem vezetett eredményre, 1869. június 20-án NEDECZKY ügyigazgatósági alügyész felkereste a házfőnököt s kérte, hogy engedje meg a tetőre való feljutást. A házfőnök a közben beszólított szerzetesekkel elállta a feljáratot s kijelentette, hogy csak az erőszaknak enged. Az ügyigazgatóság erre elszánta magát a végső lépésre: karhatalmat helyezve kilátásba, nyolc napos záros határidőt adott. Csúpán ennek az erőlyes fellépésnek lett eredménye: a rend engedett és a tetőjavítás még a tél beállta előtt befejeződött.

A keresetlevél beadásától két év telt el, míg Pest város törvényszéke 1869. április 18-án meghozta az elsőfokú ítéletet. Már a fent ismertetett, a tetőjavítással kapcsolatos másodlagos jogvita tanulságai is arra mutatnak, hogy a kiegyezés politikai ténye nem jelentett lényeges változást a minket érdeklő kérdéssel kapcsolatos erőviszonyok terén. A polgári szervek hangneme ugyan egyre öntudatosabbá, erőlyesebbé vált, az egyetem számára az abszolutizmus és provizorium éveihez képest szabadabb, liberálisabb, szabadgondolkodó elvi alapok hangoztatása vált lehetővé, a reakció erői azonban nem csökkentek. Sőt: látva a liberális fejlődés előtt álló lehetőségeket, erőit átcsoportosította és fokozta támadó lendületét. Éppen azokban az években, amikor a per folyt, zajlott le egy kemény egyházpolitikai küzdelem,⁶³ melynek egyik gyűjtőpontjában éppen a könyvtár sorsában is erősen érdekelt Eötvös József kultuszminiszter állott.

Eötvös már 1867-ben felvetette — a népoktatás decentralizálásának és bizonyosfokú laicizálásának érdekében — a „népnevelési egyletek” létesítésének kérdését. Javaslata, majd különösen az állami népoktatásra vonatkozó javaslat a klérus viharos ellenállását váltotta ki. A klérus részéről a harcot az új primás, SIMOR János vezette, akinek az volt a véleménye, hogy az alkotmány rendelkezései az uralkodót a kegyúri vonatkozású kérdésekben nem kötik meg. Elképzelése szerint a katolikus egyház államot alkotott az államban. Érthető tehát, hogy SIMOR primásnak és a klérusnak sem a népművelés elmélyítését, állami ellenőrzését jelentő törvényjavaslatok nem nyerték meg tetszését, sem pedig abba nem nyugodhattak bele, hogy az egyetem és könyvtára, a tudományos képzés egyik központja, egyházi intézménnyel szemben pernyertes legyen. Eötvös az egyetemi oktatással kapcsolatban is azt tartotta szem előtt, hogy a papképzés felett is az állam gyakorolja a főfelügyeletet és az egyetemi vagyon ne kerüljön teljesen az ultramontanizmus szolgálatába. A katolikus autonómiával kapcsolatos tárgyalásoknak is az volt a fő célja, hogy az egyházkormányzatban minél erősebb legyen a világi elem. Azonban éppen az autonómiával kapcsolatos tárgyalások során — különösen az 1870-i autonómiai kongresszus alkalmával — Eötvös ráébredt arra, hogy a magyar klérus is híven követi IX. PRUS 1864-ben kiadott *Syllabus*ának elveit s az

⁶² OL VKM 4790/1869. Ugyanitt kiköti a házfőnök, hogy az építkezés vásár- és ünnepnapokon ne folyják, »mint ezt már fővárosunkban is gyakorolni kezdik«. A további fejlemények: OL VKM 11536, 12080, 12377 és 13004/1869.

⁶³ Az egyházpolitikai küzdelemre l. SÖTÉR István: *Eötvös József*. Bp. 1953. 371. skk. l. és FERENCZI Zoltán: *Báró Eötvös József*. Bp. 1903. 255. skk. l., valamint PACH Zsigmond Pál: *A dualizmus rendszerének első évei Magyarországon*. Századok 1955 (89) 1. szám, különösen 62—67. l.

autonómiát (tehát az egyháznak az államtól való elválasztását) úgy értelmezi, hogy az államon belül az egyház teljes függetlenséghez jusson pl. az oktatás kérdésében is. Az 1869-ben összehívott vatikáni zsinat tárgyalásai, valamint a csalhatatlansági dogmának 1870 júliusában történt kihirdetése még csak fokozták a klerikális és liberális elemek éles küzdelmét. A dogma kihirdetését a kormány a püspöki karnak megtiltotta, ami újabb kemény belpolitikai vitára vezetett. A korabeli politikai röpiratok és élelapok (köztük elsősorban a *Borsszem Jankó*) éles, gúnyos, rendkívül kemény hangnemben tárgyalták a haladó erőkkel szemben fellépő klerikális mozgalmak szerepét s bírálták, kipellengérezték tevékenységüket.⁶⁴

E politikai küzdelem éveiben folyt le a könyvtár és a rend pere a bírói fórumok előtt. A könyvtár vezetője, TOLDY Ferenc sem maradt el a maró gúny fegyverének használatában a röpiratirodalom mögött s mindkét, a könyvtár ügyében kiadott írásában, valamint a miniszterhez írt felterjesztéseiben éles hangon támadta meg azokat, akik a könyvtár ügyét nem viselték eléggé szívükön, vagy részesek voltak abban, hogy a bírói fórumok nem ismerték el a könyvtár igazát.

Első röpiratát 1868 november 12-én adta ki⁶⁵ „proximus ardet Ucalegon” mottóval akkor, amikor a képviselőház pénzügyi bizottmánya SZONTAGH Pál javaslatára a könyvtár építésére előirányzott 100 000 forintot a költségvetésből törölte. TOLDY e hitel előirányzását a sürgősségre való tekintettel már a múlt esztendőben kérte. TOLDY szerint SZONTAGH arra való hivatkozással javasolta a törlést, hogy az egyetem katolikus intézmény s az állam veszedelmes elvet proklamálna egy egyházi intézmény segélyezésével. Ily vonatkozásban az egyetemi könyvtár és az egyetem ügye szoros kapcsolatba került az egyházi autonómia kérdésével, valamint a kérdésnek azzal a vetületével, hogy a katolikus autonómia megvalósítása a nemzetiségi egyházak hasonló jellegű és a polgári társadalom „magyar állameszmé”-je szempontjából veszedelmes törekvésekre vezethetett volna.

Kitűnik ez abból is, ahogy az 1868 november 12–13-i képviselőházi ülések az egyetemnek nyújtandó 50 000 Ft-os hitelkeret ügyét tárgyalták.⁶⁶ A képviselőházban TISZA Kálmán a kérdésben a következőket mondta: „nagyon szükségesnek tartanám, hogy tudjuk azt tisztán és határozottan, hogy a tisztelt miniszter úr ezen egyetemet hogyan tekinti: úgy-e, mint államintézetet? úgy-e mint felekezeti intézetet?” A liberális képviselők határozott választ kértek a minisztertől, a klerikális beállítottságúak viszont a kérdés elnapolását javasolták. Az ügyben DEÁK Ferenc is felszólalt s felszólalásával el is döntötte a vitát. Az egyetem történetéből vett adatokra, az egyetem teljes államosítását már elrendelő 1848: 20. t. c.-re hivatkozva kijelentette, hogy az egyetemet állami tanintézetnek tekinti. Javasolta, hogy a minisztérium ne csupán az egyetem költségvetése felől tájékoztassa a házat,

⁶⁴ Az antiklerikális röpiratirodalom egyik legharcosabb művelője TOLDY Ferenc fia, TOLDY István volt. (Vö.: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. k. 233–237. l.) Az élelapok anyagára l.: KORODA M.—GYÓRY M.: *A sötétség trónállói*. Antiklerikális karikatúrák. Bp. 1953.

⁶⁵ T. . . . : *Nyílt levél Sz. P. orsz. képviselő úrhoz a M. K. Egyetemi Könyvtár ügyében*. Pest, 1868. (Sz. P. = gömöri SZONTAGH Pál. Vö. SZINNYEI i. m. XIII. k. 1077–1078. l. és *Révai Nagy Lexicon* XVII. 709.)

⁶⁶ Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának a) naplója X. k. 285. és 291. skk. l. b) jegyzőkönyve V. k. 93–94. l. c) irományai VI. k. 143–147. l.

hanem adjon felvilágosítást az egyetemi alapok világi és egyházi elemeinek összetétele felől is; kijelentette, hogy a kormány nem óhajtja elvenni az egyháztól jogos tulajdonát, azonban az állami tulajdon felett való döntés jogához ragaszkodik.

Az egyetem jellegének kérdése tehát a politikai küzdelem egyik tényezőjévé vált s az is maradt hosszú éveken keresztül. Ezen a vonalon kapcsolódott be a vitába TOLDY Ferenc röpirata, mely első fejezetében történeti adatokkal bizonyítja, hogy az egyetem csupán kezdetben volt egyházi jellegű s MÁRIA TERÉZIA óta állami intézménnyé vált. Ha pedig az egyetem állami, akkor fenntartása is az állam feladata. Az egyetem felekezeti jellegét sem az alapok eredete, sem a teológiai kar katolikus volta, sem temploma nem bizonyítja, amely utóbbi különben is „megszűnt az egyetem tényleges része lenni, mióta annak járása többé nem kötelező a kath. ifjúság számára.” „Az egyetem a tanításért van”, „minden nem katolikus, mint katolikus honpolgárok számára.”

Szintűgy az egyetem könyvtára is, „azon egyetlen egyetemes, rendszeres és rendezett ily élő intézete hazánknak, mely nyolczvannégyszáz év óta egymaga nyitva áll folyton, naponként minden honfinak úgy, mint az egyetemi polgárnak.” A különben katolikus TOLDY logikusan bizonyítja be azt is, hogy a protestáns SZONTAGH Pál, akkor amikor az egyetemtől a támogatást azért tagadja meg, mert az „pápista” intézmény, — nem a haladás gondolatát szolgálja. A felekezeti jelleg kérdése — fejti ki — „gyakorlatilag egyáltalán semmi súlyjal nem bír már ma, s még kevésbé bírand ezentúl, midőn azt a kor szelleme hallgatólag, de határozottan eldöntendi, és a hazafiak nem ezt kérdezik egymástól, ki milyen módon imádja istenét, hanem azt, hogy hű és hasznos polgára-e a közös hazának?” A röpirat újabb segélykiáltással záródik, a törvényhozásra hárítva a felelősséget a könyvtár közeljövőben várható összeomlásáért.

Az elsőfokú ítélet⁶⁷ két évvel a keresetlevél beadása után, 1869 tavaszán született meg. Az eltelt két esztendő alatt zajlottak le a fent már ismertetett egyházpolitikai küzdelmek. Alperesként KUBITS Mór ferencrendi tartományfőnök, felperesként HAMAR Pál közalapítványi ügyigazgató szerepeltek. A bíróság tagjai AGORASZTÓ Miklós főbíró, POPOVITS Sándor és THURY István tanácsosok voltak. Az ítélet a felperest keresetével elutasította s az alperes ferencrendet az általa bírt ingatlanrész birtokában meghagyta a következő indokok alapján:

- a) a rend 1784 előtt az ingatlant háborítatlanul birtokolta;
- b) annak egyes részeit 1855-ben, ill. 1857-ben visszakapta;
- c) 1855-ben a könyvtár más épületbe való elhelyezése az uralkodó kívánalmai között szerepelt;
- d) a telekkönyvi kivonat csak a „birtoklás” tényére vonatkozik s nem a felvállalás alapon való tulajdonjogra;
- e) a rend 1859-ben telekkönyvi átírás iránt beadott keresetét csupán „kellő felszerelés hiányában” utasították el.

Az ítélet már önmagában is homályos volt, mert — mint az ügyigazgatóság kifejtette — „belőle azt sem lehet megtudni, mi történjék az

⁶⁷ A keresetlevél, a három ítélet és a semmitőszéki döntés: Bp. I. ÁL. Pest város törvényszéke 3147/1867., az első- és másodfokú ítélet másolata: OL VKM 8353/1869 és 964/1870.

könyvtári helyiségekkel, miután az ítélet a szerzetet csak azon helyiségek birtokában és használatában hagyja meg, melyekben eddig is volt; a miből azt lehet következtetni, hogy a könyvtári helyiségek az egyetemnek ítéltettek meg hallgatag.”⁶⁸

Az ítélet indokolásához fűzött érvek megfelelő értékeléséhez és megértéséhez adalékul szolgálhat KUBITS Mórnak a királyhoz 1868-ban benyújtott folyamodványa. KUBITS ebben kifejti,⁶⁹ hogy „habár Felséged [1855-i] legmagasb elhatározása per tárgya nem lehet”, — a per mégis megindult. HAMAR Pál, „megfelejtkezve arról, hogy ő Felséged alattvalója, mindazáltal arra vetemedett, hogy... Felséged... legmagasb elhatározását *szomorú* emlékü, és minden törvény- és törvényes eljárás nélküli okmánynak nevezze.” Ez esetben a HAMAR-hivatkozta osztrák polgári törvénykönyv is törvénytelen. Kéri tehát az 1855-i elhatározás érvényrejuttatását „Isten dicsőségére, és a buzgó catholicus nép lelki építése és boldogítására”, mivel „Felséged legmagasb elhatározásai által adott fejedelmi szent szavát semmiféle Bíróság, annál kevésbbé felperes Hamar Pál meg nem ingathatná...”

A ferences tartományfőnök tehát egy évvel a kiegyezés után, ravasz fogással, az uralkodónak az abszolút korban hozott elhatározására, mint szent és megváltozhatatlan uralkodói szóra hivatkozik, oly szóra, melybe az alkotmányos korszak bíróságainak nincs beleszólása. Ugyanekkor viszont — s ez az akkori közhivatali hangulatra is jellemző — a vallás- és közoktatásügyi minisztérium számvevőségének az a véleménye,⁷⁰ hogy a „rend semmi esetre sem fog megnyugodni s ő cs. s ap. kir. Felségének legmagasb kegyéhez fog folyamodni, mely aligha nem az 1855. évben megindult irányban fog nyilvánulni.”

Az ítélet után a minisztériumban is megerősödött az egyezkedési hajlandóság, a rend álláspontja viszont érthetően még merevebbé vált. Az ügyigazgatóság az ítélet ellen (annak homályos volta miatt) semmisségi panaszt, ítéltető része miatt pedig fellebbezést jelentett be. A fellebbezésben rendre cáfolta az ítélet indokolását s kifejtette, hogy „törvényes jogokat közigazgatási úton és hatalommal megsemmisíteni nem lehet, ... hogy a felség nevében az abszolút kormány nem volt jogosítva az egyetem tulajdonát elajándékozni.”

Amint tehát az egyetem és könyvtár kérdése az építkezés hitelkeretének elmaradásakor a kultúrpolitikai küzdelem egyik tényezője lett, úgy a peres eljárásnak ez a fázisa a politikai küzdelem egy másik, akkor „közjogi harc”-nak nevezett vonalán emelte a közvélemény érdeklődésének előterébe ezt az önmagában sem jelentéktelen kérdést.

A másodfokú ítélet feltűnően hamar, már 1869 október 19-én megszületett. A pesti ítéltábla FÁBRY István elnökletével, BLASKOVICH Kálmán előadásában foglalkozott az ügygel és az elsőfokú ítéletet „felhozott indokainál fogva” helybenhagyta. A másodfokú ítélet ellen beadott semmisségi panaszt 1870 április 23-án utasították el. A táblai ítélet után, 1870 augusztusában jelentette meg TOLDY második röpiratát,⁷¹ mely már szorosabban függ össze a peres eljárással. A röpirat szövegén már régen dolgozott. 1867-ben,

⁶⁸ OL VKM 8353/1869.

⁶⁹ OL VKM 7414/1868.

⁷⁰ OL VKM 8319/1868.

⁷¹ »Egy országos intézet...« (Vö. 25. jz.) Mindkét röpirat szerzősége az EK.-ban és az OL.-ban lévő TOLDY-szövegek alapján kétségtelen.

az akkori építkezési tervekkel kapcsolatban jelezte egyik felterjesztésében, hogy „megjő az idő, hogy elmondom a világ előtt, mikép kapta könyvtárunk bizonyos részről, mely magának az egyetem körül érdemeket igényel” (— itt az egyetemen belül működő egyházi reakcióra utal —) „a halálos sebet.”⁷² Majd az első, már ismertetett röpiratában utalt arra az „ármányszövedékre”, mely az 50-es évek elejétől kezdve megakadályozta a könyvtár felépítését s maró gúnnyal jegyezte meg, hogy míg az abszolút kormányzat, „ezen nemzetiségellenes kormány a tudományos érdekek iránt rokonszenvvel viseltetett”, addig „magyar elleneink” (— azaz a politikai és egyházi reakció magyar származású képviselői —) 1852-ben megakadályozták a könyvtárépítést.⁷³

A per menete, az első két bírói fórum egyházpolitikai befolyásmentesnek egyáltalán nem nevezhető ítélete, valamint nem utolsó sorban a könyvtár egyre súlyosabbá váló helyzete⁷⁴ szükségessé tették, hogy mint a könyvtár felelős vezetője a szőnyegen forgó valamennyi kérdéssel a nyilvánosság elé lépjen. Röpirata bevezetésében utal arra, hogy a könyvtár kérdése — így vagy úgy — a fővárosi közvéleményt erősen foglalkoztatja. „Difficile est satiram non scribere” (nehéz satírárt nem írni) akkor, amikor a közvélemény egyik része „kárörömmel” várja, hogy a soronkövetkező kúriai „szükségképpen” helybenhagyó ítélet nyomán „az ország értelmi haladására oly dicsően működő, világhírű műveltségű, tudós és szentséges franciscánus atyák vendégszobákkal, és egy pompás bérházzal gyarapodhassanak, melynek jövedelmei csupán a haza szellemi haladása előmozdítására lesznek általok fordítva.” — A továbbiakban a könyvtár történetét ismerteti, kezdve a nagyszombati időktől, különös tekintettel a telekügy fejleményeire. Ahogy közeledik a napi eseményekhez, úgy válik hangja egyre élesebbé, ostorozóbbá: különösen az 1866-i „faltörés” eseményeivel kapcsolatban. Jelzi a helyzetet a másodfokú ítélet után: „tomboló öröm minden színű és szabású barátok táborában, kísérve a syndicusok és faltörők török muzsikájától.” A röpirat utolsó fejezete „vissza és előre pillantás”, melyben TOLDY utal a kérdés kettős, magán- és közjogi oldalára.

Magánjogi szempontból hangsúlyozza, hogy az 1807-i csere alkalmával a rend a kártérítést minden jogfenntartás nélkül fogadta el, jöllehet a leirat „egyszer mindenkorra, multa és jövőre” szól. Viszont 1814–1846 között a rend nem törvény útján jogfenntartással, hanem csupán folyamosodásokkal élt. Közjogi szempontból viszont azzal érvelt, hogy az 1548 : 12. t. c. szerint a királynak jogában áll elhagyott szerzetesi javakat más — vallásos vagy oktatási jellegű — intézménynek adományoznia. II. JÓZSEFnek erre annak ellenére megvolt a joga, hogy nem volt megkoronázva, mivel 1784-ben nem privilégiumról vagy donációról volt szó, hanem egyszerű politikai intézkedésről. Az 1791 : 32. és 36. t. c.-nek viszont csak a koronázatlan király privilégiális-donacionális intézkedéseit érvénytelenítették, egyebeket nem. FERENC JÓZSEF viszont 1855-ben az egyetem, tehát *világi* intézmény *magán*vagyona felől intézkedett, amire pedig még koronás királynak sincs joga.

Az 1855-i elhatározásért „a felelősség is nem ő felségét, hanem abbeli tanácsosát illeti, az akkori primást, SCITÓVSZKY[!] Jánost, kinek még sírjában

⁷² EK. »Könyvtárépítés 1867/68«.

⁷³ »Nyílt levél...« 18. l.

⁷⁴ 1869 elején már a két olvasóterem sem volt elegendő a növekvő forgalom lebonyolítására. (EK. »Könyvtárépítés« TOLDY EÖTVÖSNEK 1869. március 9-én.)

is zengjen utána a méltó vád, hogy nemes uralkodónktól jogsértést kért... De zengjen az [a vád] fülébe minden bírónak is, ki az egyetem a szentesített jogát törvénytelen ítélet által csorbítani merészlette.”

TOLDY a röpiratot közvetlenül megjelenése után, 1870 szeptember 1-én megküldte Eötvösnek.⁷⁵ Kísérőlevelében, (melyet a minisztérium iktatóhivatala „vádirat”-nak nevezett), éles hangon kelt ki mindazok ellen, akik eddig nem mozdították elő kellőképpen a könyvtár ügyét. S élesebben, mint a röpiratban veti fel a közjogi kérdést is: „Excellenciád a Scitovszky által mystificált fejedelemtől a „melius informandus princeps”-hez appellálhat; s ő, ki országos dolgokban is engedett, hogy ne engedhetne a magántulajdoni jog terén.” A pernek két fórumon való elvesztését HAMAR Pál közalapítványi jogügyi igazgató számlájára írja, akinek jelleme ellen nem támaszt ugyan kifogást, azonban képességeit a semmivel egyenlőnek, elfogulatlanságát kétségesnek tartja, mivel egykor SCITOVSZKY ügyvédje volt s most is confratere a barátoknak.⁷⁶

Végül megjegyzi, hogy a könyvtár érdekében kifejtett tevékenysége talán túllépi a köteleesség határát; erre azonban szükség van, mivel „még az Egyetemi Tanács is — (hol a papi és papos elem nem csak reverendában, hanem atilában is érvényeskedik és zsibbasztja a többiek meggyőződését is) — nem örködik úgy az egyetemnek egyik legbecsesebb birtoka felett, mint kellene.”⁷⁷ — TOLDY levele a jelek szerint már nem jutott el Eötvös kezeihez. A szeptember 1-én kelt beadványt — nem tudjuk, miért? — csak november 13-án iktatták és azt a könyvtárügy miniszteriális referense, STAUDINGER Benedek titkár anélkül, hogy a miniszternek bemutatták volna, irattárba tétette. Eötvös viszont december elején újból súlyosan megbetegedett és 1871 február 2-án meghalt. Valószínűleg nem olvasta tehát TOLDY felterjesztését (talán magát a röpiratot sem); nem is volt már módja arra, hogy a per további menetébe beleszóljon.⁷⁸ Az az éles kritikai hang azonban, melyben TOLDY az ügy részletei felől a minisztert tájékoztatta, arra enged következtetni, hogy Eötvös és TOLDY között már korábbi kapcsolat volt a könyvtár s talán az általános tudománypolitika elvi kérdéseit illetően.

A táblai ítélet után másfél évvel, 1871 február 7-én (érdekes módon éppen az Eötvös halála és PAULER Tivadar miniszteri kinevezése közötti héten) hozta meg a Curia ítéletét, mely újfent a rend felfogása mellett foglalt állást. A magas bíróság személyi összetétele már eleve biztosította a rend érdekeinek megfelelő döntést: a kúriai tanács elnöke ugyanaz a FÁBRY István volt, aki az ügyet a táblán tárgyalta; beosztott bírāja RÁTH Károly

⁷⁵ OL VKM 25865/1870.

⁷⁶ HAMAR Pál korábban valóban ügyvédje volt SCITOVSZKYNAK. (Vö.: SZINNYEI i. m. IV. k. 381. l.) — »Confrater« a többek közt »confraternitas«-nak is nevezett egyházi jellegű egyesület tagja. Ezek az egyesületek a megyéspüspökök irányítása alatt működtek; tagjaik nem tettek szerzetesi fogadalmat, de vállalták a rendi s általában egyházi célkitűzések megvalósításáért való tevékenységet. A rendi jogvédő (syndicus) minden esetben confrater volt. — Vö. a 83. jegyzetet.

⁷⁷ A jogvita során az abszolút kormányzat által kinevezett VIROZSIL Antal rektor, majd az 1865/66. tanévre választott WENZEL Gusztáv rektor kivételével az egyetem rektorai nem álltak a könyvtár ügye mellett.

⁷⁸ TOLDY felterjesztésének margóján ismeretlen kézírással a következő irón-bejegyzés olvasható: »Kinek köszönheti alulírott (Toldy), hogy fiából pap lett? egy leánya zárdában nevelkedik? talán ezt és még sokkal többet is a papoknak«. A bejegyzés is mutatja, hogy az egyházpolitikai küzdelem a társadalom meglehetősen széles rétegeit érdekelte.

volt. Az ítélet a törvényszéki indokolást még ki is bővítette kifejtve, hogy az egyetem soha nem volt az ingatlan tulajdonosa, ott csupán tetteleges elhelyezést nyert, a telekkönyvi bejegyzés felvállás híján nem biztosít tulajdonjogot, elévülés esete nem áll fenn, mivel a felperes nem bizonyította a tulajdonjogot, az 1807-i kárpótlás is a rend tulajdonjogát bizonyítja stb. stb. Az indoklás egyes pontjai kimutathatóan szinte pontról-pontra egyeznek a rend és SCITOVSKÝ felterjesztéseinek pontjaival, az azokban foglalt érvekkel. Az ítélet ellen az ügyigazgatóság semmisségi panaszt jelentett be. A Curia mint semmitőszék 1871 június 13-án a panaszt elvetette, mivel a felperes a harmadbíróság ítéletét ugyanolyan semmisségi indokokkal, mint a másodbíróságét „megtámadni jogosítva nincs; az ítélet indokai pedig semmisségi panasz tárgyát egyáltalán nem képezték.” A könyvtár és a rend közötti jogvita bírósági fejezete ezzel lezárult.

A felperes könyvtár nem kapta vissza még azokat az ingatlanrészeket sem, melyek régebben birtokában voltak; az alperes ferences rend viszont nem tudta elérni, hogy a könyvtár kiköltözködjék az épületből. Mindkét fél helyzete tisztázatlan maradt. A könyvtár a per elvesztése miatt került kényelmetlen helyzetbe, a rend viszont a belpolitikai körülmények alakulása következtében nem örülhetett tiszta szívből a részleges sikernek. Ez a mindkét fél számára tisztázatlan helyzet már eleve magában hordta a kölcsönös megegyezés lehetőségét. Még bizonyos időnek kellett azonban elteltie, amely ezt a szándékot megérlelte.⁷⁹

A semmitőszéki ítélet és a megegyezés közti időszak könyvtári történetére a parlamenti naplók, valamint egy Szász Károly kezéből származó röpirat nyújtanak felvilágosítást. A magyar könyvtárügy, az egyetem és az egyetemi könyvtár kérdése ugyanis az 1869–1872 között ülésező országgyűlés tárgyalásai során minden évben többször szerepelt, mint erre Szász Károly röpiratának bevezető sorai is utalnak.⁸⁰ A parlamenti napló soraiból valóban élénk táruznak tudománypolitikai közéletünknek mindazon lényeges kérdései, melyek ez idő tájt az érdeklődés központjában állottak: az egyetem jellege, az egyetemi tanárok fizetése, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kettéválasztása, az egyetem szervezeti és oktatási reformja, a magyar könyvtárügy és az egyetemi könyvtár kérdései. Élénk lépnek az akkori tudománypolitikai közélet azon szereplői is, akik a minisztérium egyházpolitikai vita jellegét öltő költségvetési tárgyalásai során a haladó álláspontot képviselték és sikraszálltak az egyetem világi jellege, anyagi érdekei mellett.

A haladó álláspont egyik vezéralakja — ha most csak a könyvtári kérdést vizsgáljuk — HENSZLMANN Imre, a kiváló régész. Az 1870. évi költségvetési tárgyalások során kijelentette, hogy „az úgynevezett vallások, de valóban csak hitfelekezeti célokra tett költség”-nek „az ismeretek és tudományok terjesztésére tett költségek”-hez való aránya 1.61 : 1.77, tehát a tudományos ismeretek terjesztésére szánt összeg alig valamivel haladja túl az egyházi célokra szánt összeget. Ennek egyik eredménye az, hogy a három pesti nagy könyvtár (Egyetemi Könyvtár, Akadémiai Könyvtár, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára) egyenként 5000, összesen 15 000 Ft-ot kap összes szükségleteire, mely összeg 1/5-e annak az összegnek, melyet a British Museum

⁷⁹ RÓMER i. m. 177. l. annyit jegyez meg, hogy bár a rend a pert megnyerte, „tanácsosabbnak vélté a megegyezést.”

⁸⁰ Szász Károly i. m. 37. l.

könyvtára évente — könyvkötésre fordít. Ugyanekkor hiányolta az új könyvtár építésére szánt összeget is, mely akkor, amikor a könyvtár „szánandó, három ízben összefoltozott és összezerendázott” épületét a ferences atyák igénylik maguknak, elsőrendűen szükséges lenne.⁸¹

Ugyanebben az ülészakban — melyen élesen felvetették az egyetem jellegének, az egyetemi alapok összetételének kérdését — pár nappal később újból megemlítette a dotáció kérdését s akkor a bécsi császári könyvtár évi 20 000 Ft-os költségvetésével érvelt. Ezzel szemben a magyar könyvtárak ellátása „valóságos nyomorúság, ez iszonyu! ily tételekkel nem léphetünk a külföld elé!” Már maga az a tény is, hogy a miniszter értekezletre hívta a három nagykönyvtár vezetőit a szerzeményezési tervek egybehangolása céljából, önmagában mutatja, „mily nagy a szegénység nálunk.” A rosszul értelmezett takarékosággal azonban fel kell hagyni és mindhárom könyvtárnak egyenként legalább évi 10 000 Ft dotációt kell engedélyezni. Eötvös válaszában azt javasolta, hogy az összeg nagyobb részét a múzeumi könyvtárnak adják, mivel az egyetemi könyvtárban az épület állapota nem engedi meg tekintélyesebb új könyvanyag elhelyezését.⁸²

A következő évben, pár nappal Eötvös halála és a Curia ítélete után HENSZLMANN kifejezetten a telekperben jelentett be interpellációt azzal a céllal, hogy az új minisztert, PAULER Tivadart színvallásra kényszerítse. Három kérdést tett fel:

a) jól védelmezte-e HAMAR Pál az egyetem ügyét s igaz-e, hogy ő „confrater franciscanorum”?

b) szándékozik-e a miniszter a pert felülvizsgáltatni?

c) a per végleges elvesztése esetén hajlandó-e a királynál cseretelek ügyében közbenjárni?⁸³

PAULER több mint két hónap múlva adta meg a választ és „színt vallott”, mint a polgári liberalizmus formalizmusának kendőzetlen képviselője. Kijelentette, hogy a „bírói hatalomnak függetlensége, a hozott ítéleteknek tiszteletbentartása és szentsége a polgári szabadságnak egyik oszlopát képezi”, — éppen ezért nem óhajta a kérdés igazságszolgáltatási részébe beleszólni. Ami HAMAR szerepét illeti: ügybuzgóságában nem kételkedik; 1855-ben valóban syndicusává választotta az érsekújvári ferences rendház, azonban erről a megbízatásáról még a per megindulása előtt lemondott. A harmadik kérdésre nem válaszolt.⁸⁴

A telekper ügyében TÁNCICS Mihály is felszólalt s megkérdezte a minisztertől, „nem szándékozik-e a Ferencz rendiek szerzetét utasítani, hogy az egyetem könyvtárát, illetőleg helyiségét sajátjukul tulajdonítani ne merészeljék?”⁸⁵ PAULER ekkor is formális és kitérő választ adott megjegyezve, hogy a törvényes bíróságok ítéleteit politikai hatóság nem változtathatja meg.

A kérdést azonban a képviselőház haladó szellemű, hazafias tagjai a semmitőszéki döntés után sem hagyták elaludni. 1871 decemberében P. SZATHMÁRY Károly szólalt fel a könyvtár érdekében. Rámutatott arra, hogy a könyvtár lehetetlen állapota miatt most már súlyos nehézségek mutat-

⁸¹ Napló V. k. 404. skk. l. (1870. febr. 17.) Ugyanitt javasolja a VKM kettéválasztását is.

⁸² Napló VI. k. 171—172. l.

⁸³ Napló XIII. k. 169—170. l.

⁸⁴ Napló XVI. k. 66—67. l.

⁸⁵ Napló XIV. k. 189. l.

koznak az olvasók kiszolgálása terén, majd rátért a per kérdésére. Véleménye szerint a per eredménye nem indokolja azt, hogy a könyvtárról ne gondoskodjanak. Meg kell szüntetni azt a lehetetlen állapotot, hogy az „egyetemi könyvtárnak egy szép reggelen azt fogják mondani az illető házi urak: tessék kimenni. Miután ott közelben az egyetemnek birtoka nem létezik, körülbelül egy-két évig a fiatalságnak nem lesz egyetemi könyvtára.”⁸⁶ 1872 januárjában még tovább ment és felvetette a kérdést: „hogy ha lehet a kisajátítási törvényt igénybevenni akkor, midőn a közegészség... szempontjai lebegnek az ember szeme előtt, ha lehet lerontani a polgárok lakát, melyekben, őseik, szüléik éltek, akkor nem tudom, miért ne lehetne akkor is igénybe venni, midőn arról van szó, hogy ne kelljen egy tudományos intézet könyvtárát, mely az ifjúság fő szellemi táplálékát képezi, átvinni egészen más helyre, mely legalább két évet fog igényelni, míg újra használható lesz.”⁸⁷ Ugyanezen az ülésen határozati javaslatot is terjesztett elő, melyben „tekintetbe véve országos gyűjteményeink — különösen országos könyvtáraink összefüggéstelen és szervezetlen állapotát, hiányait és célszerűtlen elhelyezését, de figyelembevéve azt is, hogy e hiány és szervtelenség, valamint... túlköltekezés kikerülése céljából a törvényhozás egy országos könyvtár felállítását már különben is sürgette és elrendelte” — egy országos bizottság kiküldését javasolja.⁸⁸

A magyar könyvtárügynek ezzel a könyvtárpolitikai szempontból lényeges kérdésével foglalkozik Szász Károly röpirata, mely első fejezetében a kérdés elvi oldalát tárgyalja. Vitatja, hogy vajon helyes lenne-e, ha a három tudományos nagy könyvtár mellett egy negyedik, Országos Könyvtár létesülne. Szerinte arra kell inkább törekedni, hogy valamilyen kapcsolat keletkezzék a három nagy könyvtár között. Erre két lehetőség kínálkozik: a három nagy könyvtár szervezeti egyesítése vagy köztük szoros együttműködés megteremtése. Az egyesítés ellen szól a három könyvtár jellegének, funkciójának különböző volta, a helyiség és a pénzbeli keret hiánya. Maradna tehát a szoros együttműködés megteremtése, mely többek között tervszerű gyarapítást, a fennálló hézagok kiegészítését tenné lehetővé. Így el lehetne érni, hogy a három könyvtár „együttvéve mégis egy teljes, egyetemes országos könyvtárt képezzen.” Ezzel természetesen együttjárna bizonyos szakmai „profil” kialakítása is. Véleménye szerint a Múzeumi Könyvtár „tisztán magyar könyvtár”, azaz Hungarica-gyűjtemény, az Akadémiai Könyvtár elsősorban a magyar nyelv-, irodalom- és történelem-tudomány szakkönyvtára, az Egyetemi Könyvtár pedig „amennyiben a más kettő által födözve nincs, egyetemes jellegű.” — A röpirat második fejezete (amely majdnem teljes egészében TOLDY adatai és szövege alapján készült),⁸⁹ egyenként ismerteti a három könyvtár történetét, könyvanyagának jellegét. Az Egyetemi Könyvtárral kapcsolatban utal a könyvtár épületének nyomorúságos állapotára, valamint arra, hogy az új épület létrejötte „az ismeretes pör elvesztése után a ferenczrendiekkel szemben ismét beláthatlan távolba van odázva.” — A harmadik fejezet az országos könyvtár megteremtésének gyakorlati feltételeit vizsgálja.

⁸⁶ Napló XIX. k. 371. l.

⁸⁷ Napló XX. k. 96. l.

⁸⁸ Napló XX. k. 70. l. Az országos könyvtár kérdését a képviselőház első ízben 1871. jan. 25-én (Napló XII. k. 165–166. l.), második ízben 1871. dec. 7-én (Napló XVIII. k. 314–315. l.) tárgyalta.

⁸⁹ EK. »Könyvtárépítés 1869«. TOLDY véleményes jelentése a könyvtárügyben.

A vezetés kérdését egy országos könyvtári főigazgató kinevezése oldaná meg, aki a három nagykönyvtár igazgatójával collegiumot alkotna. E collegium feladata lenne a könyvtárügy elvi és gyakorlati kérdései terén való javaslat-tétel, ill. intézkedés, főként a beszerzési tervek egybehangolásának vonalán.

Szász Károly röpirata, valamint az ismertetett parlamenti vitaanyag világosan mutatja, hogy a magyar könyvtárügy, benne az egyetemi könyvtár kérdése széleskörű érdeklődést keltett. Az egyetemi könyvtár és a rend perében létrejött jogi holtponthoz — mint ez a röpiratból is kitűnik — megnehezítette a kérdés megoldását. Viszont ez a holtponthoz ugyanekkor, kapcsolatban az általános érdeklődéssel, elő is segítette a kibontakozást és lehetővé tette a megegyezés létrejöttét. Abban, hogy ez a megegyezés megszületett, többek között szerepet játszott az is, hogy az egyetem ügye általában s a könyvtár kérdése ezen belül (különösen az egyházipolitikai küzdelmek során) magasabb szinten is szóba került.

A már régen esedékes megegyezés („Egyesség”) 1872 május 26-án jött létre.⁹⁰ Ebben a tanévben TOLDY Ferenc volt az egyetem rektora; magas állása, valamint az a tisztelet, amely személye, több évtizedes tudományos kutatómunkája iránt megnyilvánult,⁹¹ szintén hozzájárulhattak ahhoz, hogy a kérdés rendeződött. — A megegyezés szerint a vitatott ingatlant telek-könyvileg is megosztották s az egyetemnek jutott a rész, ahol jelenleg a könyvtár áll. A régi könyvtári helyiségek teljes berendezését az egyetem kapta meg. A könyvtári helyiségek — addig, míg az új könyvtárépület el nem készül, de legfeljebb öt évig — az egyetem használatában hagyták meg, viszont az egyetem az építkezés megkezdésétől évi 2000 Ft haszonbér fizetésére kötelezte magát. A rend az egyetemnek jutó telekrészen lévő épületek használatában az építkezés kezdetéig megmaradt. — A megegyezést a király 1872 augusztus 1-én kelt elhatározása alapján TREFORT Ágoston, az új miniszter október 29-én hagyta jóvá. A jóváhagyás után gyors ütemben indultak meg a könyvtárépítkezéssel kapcsolatos tárgyalások. Ezek eredményeként SZKALNICSZKY Antal műépítész — a Központi Egyetem, az orvostudományi épületek és a Főposta építője — 1873 május 1-én benyújtotta a könyvtári építkezés teljes költségvetését.⁹² Ezzel kezdetét vette a könyvtár történetének új fejezete, a jelenlegi épület felépítése.

Az adott társadalmi viszonyok között az egyetem és a könyvtár természetesen nem tudott teljesen kielégítő eredményt elérni s nem tudta megszerezni mindazt, amiért 1867-ben a küzdelembe indult. Az eredmény azonban — éppen az adott viszonyok figyelembevételével — kielégítőnek mondható. A haladás erői — elsősorban a könyvtár vezetője, a közigazgatásban szerepet játszó haladó felfogású közalkalmazottak, az egyetem haladó professzorai, valamint az országgyűlés antiklerikális elemei — megakadályozták azt, hogy világraszóló kultúrbotrány keretében az egyetem könyvtára hontalan legyen és évekre lehetetlenné váljék kincseinek felhasználása az egyetemi ifjúság,

⁹⁰ OL Rekt. 1872/1873. tanév 175. és 342. szám.

⁹¹ Napló XX. k. 205. skk. I. HORVÁTH Mihály javaslatára 1872. január 15-én az ötvenéves írói jubileumát ülvő TOLDY-nak a képviselőház 4000 Ft évdíjat szavazott meg, »kárpótlásul azon hivatalos díjakért, melyekről ez esetben lemondana«, hogy így a »mellékes hivataloskodás«-tól mentesítve teljes munkaejét a magyar irodalom története megírására szentelhesse. — A »mellékes hivataloskodás« a könyvtárigazgatásra, melytől TOLDY csak 1874-ben vált meg, nem vonatkozott.

⁹² OL VKM 4041/1874.

a tudomány haladása érdekében. Kizárólag a ferences rend és a magas egyházi körök merev, reakciós állásfoglalása akadályozta meg azt, hogy ez a megegyezés már nem jóval hamarabb jött létre. A rend ez irányú tevékenysége során felhasználta az összes számbajövő tényezőket: a mindenkori esztergomi érseket, a politikai és tudományos közélet klerikális felfogású személyiségeit, elsősorban a pesti városháza reakciós vezetését.

Az Egyetemi Könyvtár története — mint láttuk — nem volt független (mint ahogy egyetlen jelentős vagy jelentéktelen intézmény története nem lehet az) a kor társadalmi fejlődésének egészétől. Az abszolutizmus és a korai polgári liberalizmus haladó és reakciós erőinek küzdelme a könyvtár életében és sorsában is világosan kirajzolódik. Az egyes intézmények története azonban nem csupán a társadalmi fejlődés egészének nyújtja kicsinyített képét, hanem világot vet az illető intézménynek a felettes szervekkel, testvérintézményekkel való kapcsolatára is.

Így az Egyetemi Könyvtár története nem választható el sem az Egyetem, s a többi magyar nagykönyvtár történetétől, mivel a könyvtárak — s ez a művelődési szempontból jelentős könyvtárakra fokozott mértékben vonatkozik — az ország tudomány- és kultúrpolitikájának mindig alkotó és tevőleges szereplői voltak.

TÓTH ANDRÁS.

ANDRÁS TÓTH: LUTTES POLITIQUES AUTOUR DE LA CONSTRUCTION DU BÂTIMENT DE LA BIBLIOTHÈQUE UNIVERSITAIRE DE BUDAPEST

La construction du nouvel édifice de la Bibliothèque Universitaire fut achevée en 1876, c'est-à-dire quelques années après la conclusion d'une longue et fastidieuse action possessoire entre la bibliothèque et le couvent des franciscains de Pest.

C'est en 1690, que l'Ordre reçut le terrain en question par un acte de donation de la part de l'inspecteur caméral de Bude. En 1784, lors de la réduction des effectifs de l'Ordre, le terrain et la plus grande partie du couvent — construit dans la première moitié du XVIIIe siècle — furent donnés par décret royal à la Bibliothèque Universitaire. Au début du XIXe siècle, l'immeuble fut dûment porté au registre foncier en faveur de la bibliothèque qui, depuis ce temps-là, n'a pas quitté le bâtiment.

Les franciscains faisaient des démarches répétées afin de pouvoir rentrer dans leur bien, mais jusqu' à 1848, toutes leurs tentatives échouèrent : les autorités ne reconnurent pas la légitimité de leur réclamation. En 1846 par exemple, il devint évident à propos des débats sur les projets de construction de l'Université que, pour l'opinion publique aussi bien que pour les autorités, l'immeuble en question fut considéré comme propriété indiscutable de la bibliothèque.

Après la débâcle de la guerre pour l'indépendance, la situation fut changée. Alors, les franciscains pouvaient compter sur l'appui du gouvernement absolutiste, de sorte qu'ils croyaient le moment favorable à réaliser leur ancien projet. En choisissant la «via politica», et appuyés par le conseil municipal de Pest et par le cardinal d'Esztergom ils emportèrent un décret de FRANÇOIS JOSEPH, selon lequel la bibliothèque aurait dû déménager du bâtiment. Mais il était impossible de trouver un nouvel édifice pour la bibliothèque de sorte qu'elle ne put être délogée et permettait à un nombre toujours croissant de lecteurs de trouver accès aux livres.

En 1866, à la veille du rétablissement du gouvernement constitutionnel, la bibliothèque se décida à exercer des représailles contre les moines et contre le conseil municipal ; elle passa à l'offensive et demanda par voie judiciaire la remise du bâtiment entier à sa disposition. Cette action — malgré qu'elle fût d'abord au centre de l'intérêt public et le sujet d'une controverse de pamphlets — ne réussit pas. Le tribunal de première instance fit le jeu du conseil municipal : le déboutement était donc à attendre. Les sentences de deuxième et de troisième instance furent également négatives. Enfin à la cour de cassation l'appel fut rejeté pour vice de forme, sans être traité à fond.

C'est ainsi qu'après une procédure judiciaire de quatre années, la controverse arriva au point mort : ni la bibliothèque, ni les franciscains n'ont reçu l'immeuble en entier. Mais la question ne fut pas encore enlevée de l'ordre de jour : un débat parlementaire en est la preuve. A cette époque d'ailleurs, les deux adversaires cherchèrent déjà le moyen de se tirer d'affaire à l'amiable. En 1872, un accord se fit, selon lequel le terrain fut définitivement partagé en deux. Ce fut bien le dernier moment pour commencer la construction du nouveau palais de la bibliothèque, étant donné que l'ancien bâtiment était déjà dans un état tellement délabré qu'il menaçait ruine à chaque instant.

Les opérations politiques, culturelles et judiciaires de la bibliothèque contre les prétentions réactionnaires et antiscientifiques du conseil municipal et des cléricaux étaient conduites par François TOLBY, directeur de la bibliothèque. Il fut soutenu dans cette lutte par les facultés de l'université et par des intellectuels — fonctionnaires, savants, politiciens, ingénieurs, etc. — qui considéraient la bibliothèque comme centre de l'enseignement et des recherches scientifiques, et qui — après 1867 — affrontèrent ouvertement le danger des aspirations ultramontaines.

Egy győri nemes könyvtára a forradalom előtt

(*Adalék reformkori általános műveltségünk történetéhez*)

1.

1847 november havának 29-ik napján Győr vármegye törvényszéke csődöt rendelt el Szűts Adolf volt megyei alügyész ellen. Elrendelte a törvényszék egyúttal nevezett vagyonának összeírását és zár alá vételét, zárgondnok kinevezését s felhívta, hogy „értékének hit alatti felfedezése és bukása okainak beadása végett” december 18-án a törvényszék előtt jelenjék meg.¹

A vagyonbukott a fejérmegyei kisnemesi baracskai Szűts családból származik.² Apja Szűts Antal, Győr vármegye volt első alispánja, aki megyéjét az 1832–36-i és 1839–40-i országgyűlésen képviselte, ekkor már néhány éve halott. Az édesanya sz. BUUS Terézia azonban még él. Maga Szűts már szintén családos ember: felesége — sz. SÁRKÖZI Zsófia — és egy kislánya van.

Már korábban is könnyelmű életet élt: szülei „azon reményben, hogy ezzel magára nézvést is veszedelmes hajlamát megváltoztatandja”, már 1843-ban 8076 Ft-nyi adósságait kénytelenek megváltani. Férje halála után az anya még tovább megy: „félve fiamnak hasonló botlásaitól, hogy férjem halála után némely önállóságot nyerhessen”, használatra átadja neki töltéstavai birtokát; — „... teljes reményben lévén aziránt, hogy ily előgondoskodás által fiam kezei kötve lévén, valamint egyrésről hitele csökkenni fog, úgy másrésről óvakodni fog oly költségektől, melyek magának és családjának csak nyilvános kárát s végromlását okozhatják.”³

Reménye azonban, hogy önállósodott fia ilyen módon józanabb életmódra fog térni, nem teljesedik. Fia, ki első balesete után — jövődő örökségére számítva — továbbra sem hagyott fel könnyelmű életmódjával, ekkor már ismét uzsorások karmaiban van. „Győrben senki nem csinált olyan Geschäftet, mint ő” — dicsekszik ismerőseinek 1847 nyarán egyik főhitelezője — „ki Szűts Adolfnak pénzt kölcsönözvén az már neki annyit fizetett vissza, hogy a nála lévő váltói már semmiben nincsenek és mégis meg kell

¹ A csődper iratai a Győri Állami Levéltárban, Győr Vármegye Levéltárában Törvényszéki Iratok 1801–1849: 1720. sz. jelzet alatt fekszenek. A perirat egyes darabjait a továbbiakban »per« szóval és az iratnak a peren belüli jelzete szerint fogjuk idézni.

² NAGY Iván: *Magyarország családjai*. X. köt., Pest 1863. 899. l. Az idősb. Szűts 1792-ben született.

³ Per, B.: özv. Szűts Antalné igénykeresete.

neki fizetni mindazon váltóknak egész értékét.”⁴ 1847 őszén mégis ugyanő bepereli szerencsétlen áldozatát. Mikor Szűts 1847 december 18-án a bíróság előtt bemondja adósságait, kiderül, hogy összesen kb. 50 000 pengőforintnyi irtózatossal összeggel tartozik: ebből kb. 28 000 Ft különféle uzorások követelése és néhány, párszáz forintos adósság mellett anyjának további 15 000, feleségének pedig 5000 Ft-tal adósa.⁵ „... Midőn egyrésztől bizonyos az, hogy örökösödésem megnyitásával mindenkinek elégséget tehetni reményltem, úgy másrésztől az uzorának száz meg száz, újabb várakozással kecsegtető alakjai által oly tömkelegben süllyedtem, hogy abban végvesztemet végrehajtani hitelezőimnek csak csekélység volt”⁶ — mentegetődzik rezignáltan. — Minden hiába, a lavina már megindult.

2.

A csődeljárás során keletkezett iratokban Szűts Adolf vagyonáról két összeírást is találunk. Az első még ő maga készítette 1843 októberében, mikor a szülei által kifizetett tartozások fejében minden ingó vagyonát nekik kötötte le. Ez az összeírás, mint az anya igényét támogató dokumentum került a csődiratok közé. A másik, mely már csaknem minden ingó és ingatlan vagyonára — s így az általa kezelt töltéstavai birtokra is kiterjed, a zárolóbizottság 1847 november 22—26-án készült munkája.⁷ Feleségének értékeit, ki érthető módon menteni igyekezett sajátját az összeomlásból, egy harmadik, 1844-i, valószínűleg házasságkötésével egyidejűleg készült jegyzék tünteti fel.

Számunkra azonban jelenleg csupán az első két, Szűts saját és kezelt vagyonát kimutató összeállítás érdekes, elsősorban azért, mert többek között a tisztii alügyész könyvtárára, s ezen keresztül némi általánosítással sejtethetően egy egész réteg és generáció irodalmi műveltségére és könyvkultúrájára is érdekes adatokat nyújtanak.

A két jegyzék könyvekre vonatkozó részletei a következők (betűhív közlésben, s csupán a jellemzőbb hibákra híva fel a figyelmet):

⁴ Per, A: ./.. melléklet.

⁵ Per, A. — A pengőforint e korban a váltóforint értékének általában két és fél-szeresét jelentette; a következőkben az értékek megjelölésénél mindig figyelembe veendő: váltó- vagy pengőforintról van-e szó? (1 forint 60 krajcárból áll!) — Az értékekre jellemző, hogy 1847 nyarán aratás előtt Győrben 1 pozsonyi mérő (kb. 62,5 liter) tiszta búza ára 14—17 forint, — (1848 januárjában 8—10 forintra száll le), 1 mázsa elsőrendű búzaliszt 1848 januárjában 23 váltóforint, a győri magyar színház 14 előadásból álló 1847—48. évi IV. bérletének összbevétele 2174 váltóforint, kiadása 3256 váltóforint, KILÉNYI színikazgató egész évi fizetése pedig 2000 váltóforint. Egy takácslegény Pozsonyban a BRUDERN-féle manufaktúrában heti 9 váltóforintot keres, a kőműves 36—48 krajcárt kap naponta (váltóban). Bars megyében 13 ember 5 nap alatt 65 váltóforintért kaszált le 67 magyar holdnyi rétet, — akönyvek árára ld. PETRIK bibliográfiáját. — Egy tisztii alügyész évi fizetése 250—300 pengőforint, az I. alispáné 7—800, a főispáné 1500 pengőforint. Levéltáros évi 2—300 pengőforintot kap, a 270,000 adózóval bíró Zemplén vármegye évi állami, adója 73,000 pengőforint.

⁶ Per, A.

⁷ Az 1843-i összeírás: Per, B: Sz A NB ./.. melléklet, — az 1847-i összeírás Per, B: Sz A 4 NB ./.. melléklet. A feleség vagyonáról készült összeírás: Per, SÁRKÖZY Sónia, Szűts Adolfné igényfolyamodása ./.. melléklet.

I. »Az 1843-ik évi Octóber hó 21-ik napján összeveitrt ingó javaimnak
Jegyzéke

5ör könyvek			ft pp
1	Vilhelm természet históriája	27 kötet	50
2	Jean Paul munkája	33 kötet	40
3	Schachesspeare [!]	8 kötet	8
4	Lamartine	6 kötet	6
5	Vaiblinger	8 kötet	8
6	Malerische Deutschland	7 kötet	50
7	Geschichte der franz. Revolution	1 kötet	8
8	Geschichte des Kaisers Napoleon	1 kötet	8
9	Der Deut. Kaisersaal	1 kötet	5
10	Zschocke	1 kötet	5
11	Cooper	9 kötet	12
12	Plató	5 kötet	4
13	Árvízkönyv	3 kötet	3
14	Herlosson	7 kötet	7
15	Rousseau	15 kötet	15
16	Bulver	58 kötet	28
17	Valter Scott	70 kötet	20
18	Voltaire	26 kötet	8
19	Külföldi Regénytár	17 kötet	11
20	Chronique Scandaleuse	6 kötet	6
21	Haine [!]	1 kötet	2
22	Beranger	1 kötet	3
23	Mayers Conversations Lexicon	103 kötet	40
24	Geschichte der Kreutczüge	6 füzet	2
25	Életképek	8 füzet	5
26	Ausland	12 füzet	5
27	Fényes Statistikája	6 kötet	8
28	Schvaizer Kronik	1 kötet	6
29	Szemere utazása	2 kötet	3
30	Plutarch	7 kötet	7
31	Budai Ézsaiás	3 kötet	3
32	Kövy törvénytudomány ..	1 kötet	3
33	Szolgabírói hivatal	1 kötet	2
34	Aristocratische Untriebe	1 kötet	1
35	Magyar és francia szótár	2 kötet	5
36	Petrarcha	1 kötet	4
37	Ariosto	3 kötet	8
38	Tasso	1 kötet	4
39	Dante	4 kötet	8
40	Theatre française	3 kötet	2
41	Lamenais	4 kötet	4
42	Taschenbuch	2 kötet	5
43	Lelia	1 kötet	1
44	Reichstadt	1 kötet	1
45	Räuber	2 kötet	2
46	Eine Dame v. Stande	2 kötet	2
47	Nonne	2 kötet	2
48	Schiller	2 kötet	14
49	Jósika	19 kötet	20
50	Francia Classikusok	10 kötet	25
51	Bilder Album	2 kötet	6
52	Frauen Anmuth	1 kötet	2
53	Pariser Hof	2 kötet	2

költ mint fellyebb,

Szüts Adolf mk.*

II. (Kívül:)

»T. Szűts Antalné Asszonyság részére T. Szűts Adolf Urnak összeírtt, megbecsült s Birói zár alá vett ingóságairul szóló Jegyzék. ddo 22—26 Novembr 847.

(Belül:)

Összeírási Jegyzék

F. szám	A Tárgy Neme	v. czéd	Bees.-ár		F. szám	A Tárgy Neme	v. czéd.	Bees.-ár	
			fr	xr				fr	xr
	<i>Első Szoba</i>				41	Maler Nordamerica 1	«	2	
				42	Tragedie v. Sophocles 1	«	2	
	<i>Könyvek</i>				43	Preussens Verfassung 2	«	3	
5	Galanterie Abend- theuer	4 darab	5	—	44	Bilder Galerie	1	2	
6	China.....	1 «	5		45	Der Ewige Jude ..	5	1	
7	Held u. Corvin Weltgeschichte ..	2 «	7	30	46	Josika munkái.....	21	7	30
8	Magyar-Német zsebszótár	1 «	1		47	Regélő	2	1	
9	Goethe munkái ...	40	20		48	Honderú	2	1	
10	Politische Briefe ..	1 «	1	15	49	Nagy Ignázt munkái	1	«	30
11	Sieben Tod Sünden .	4 «	5		50	Geschichte der Heu- heley	1	«	30
12	Oesterreich u. Italien	2 «	1	30	51	Myster d. Bruxelles	3	«	2
13	Der Mönch v. Simies	1 «	2		52	Fáy munkái.....	8	«	3
14	Laien Evangelium .	1 «	1		53	Vörösmarty munkái	2	«	2
15	Gedichte v. Schäffer	1 «	1	30	54	Myster de grand Mond.....	2	«	1
16	Kelch u. Schwerth .	1 «	1	30	55	Sue. Juif errant ...	10	«	2
17	Bürger Sämtliche Werke	8 «	3		56	Drames inconnus ..	6	«	2
18	Maiern Schriften ..	8 «	5		57	Amours de Paris ..	5	«	1
19	Haufs Werke	5 «	3		58	Clemence	2	«	1
20	Galetti Atlas	1 «	3		59	Comte de Guich ..	2	«	1
21	Tavaszi	1 «	1		60	Livre Mystique ...	2	«	1
22	Myster de Paris ...	6 «	4		61	Si jeunesse	2	«	1
23	Lichtenbergs Werke	9 «	3		62	Bannanier.....	2 darab	1	
24	Croquis aus Ungarn	1 «	1		63	Aojur [?]	1	«	30
25	Eugen Sue	5 «	1		64	Sophia	1	«	30
26	Mariath	26 «	20		65	Antonia.....	2	«	1
27	Zsokke	10 «	5		66	Maison Rouge	2	«	1
28	Geheimnisse der In- quisition	4 «	3		67	Honderú 1844	1	«	30
29	Blumauer	3 «	3		68	Pesti Divatlap.....	1	«	30
30	Geheimnisse v. Lon- don	8 Hefte*	2			<i>Kötetlen Könyvek</i>			
31	Cheautobrian (!) ..	5 «	10		69	Spindler Werke ...	53 füzet	10	
32	Francia Nyelvtan	2 «	1		70	Jesuit	29	«	2
33	Fogarasi Magyar Törvény	1 «	1	30	71	Die Jesuiten	11	«	1
34	Frauen der Bibel ..	1 «	2		72	Montolon	5	«	30
35	Scenes des Animaux	2 darab	7	30	73	Nők világa	1	«	30
36	Generale der Repub- lic.....	1 «	7	30	74	Kurze [!] Briefe .	1	«	30
37	Mal Wanderung d. Paris	1 «	2		75	Kloster Spiegel	1	«	30
38	Oesterreich. Ehren- spiegel	1 «	2		76	Párhuzam	1	«	30
39	Aradi Vésznapok ..	1 «	3		77	Ósiség	1 füzet	30	
40	Panoram Oest.- Monarchie.....	3 «	4		78	Gyöngyök	1	«	12
					79	Katekismus der Pápste	1	«	12
					80	Blumenhagen	2 kötet	30	
					81	Jagdwissenschaft ..	1	«	30
					82	Jagdkunde	1	«	
					83	A nevendék nőnem	1	«	12
					84	Öesterreich u. Un- garn	1	«	30

* Feltehetőleg utólag beleírva. V. K.

F. szám	A Tárgy Neme	v. czéd.	Becs-ár		F. szám	A Tárgy Neme	v. czéd.	Becs-ár	
			fr	xr				fr	xr
85	Országgyűlési Almanach	1 kötet			123	Histoire universal . 1 füzet			12
86	Reitkunst	1 «			124	Conversations Lexicon.....24 «	2		
87	Döbler & Bosco ...	1 «			125	Archiv für Natur	1 «		6
88	Képek a politikai életből	2 «			126	Systematische B. Atlas	82 «	5	
89	Götzendienst	1 «			127	Magyar Ország 1814[!]-ben	4 «	1	
90	Jesuiten Büchlein .	1 «			128	Zimmer Verzierungen	1 «		12
91	Szökött katona	1 «			129	Der Landwirth	11 «	1	
92	Zsidó	1 «			130	Bajza Világtörténete	8 «	2	
93	Két pisztoly	1 «			131	Törvény czikk 1832 és 1840	2 «		10
94	Frangepán Kristófné	1 «			132	Der Ung. Schutzverein	1 «		12
95	Gyulai Pál	3 «	1		133	Eszme töredék	1 «		6
96	Selyem tenyésztés..	1 «			134	Das Deutse Volk ..	1 «		6
97	Gyümölcsfa nemesítés	1 «			135	Joseph der zweite .	2 «		6
98	Horarik	1 «			136	Austria Kalender 1847.....	1 «		10
99	Camera obscura ...	1 «			137	Europische Galerie	1—31 «	6	
100	Maria Louisa	1 «			138	Shakspeare Galerie	1—33 «	4	
101	Louis Philipp [!] ..	8 «	1		139	Nemzeti Encyclopedia	1 «		30
102	Geschichte der Pápste	5 «			140	Galerie der Herrscherinnen	2 «		12
103	Uti tárcza	5 «			141	Josika István.....	5 «	1	30
104	Cronique galante .	12 «	1		142	Historie der Girondisten, franczia .	2 «		12
105	Europische Geheinnisse	1 «	1		143	Piquillo Attiage ...	8 «	1	30
106	Kalmár és Tengerész	1 «			144	Der Wartthurm ...	2 «		40
107	Leona	1 «			145	Budoir de Paris ...	1 «		10
108	Illustrierter [!] Kalender	1 «			146	Croix de Berny....	1 «		10
109	Szolgabírói Hivatal.	1 «	1		147	Maison Rouge	3 «		40
110	Justinus Schönbro-nius	1 «			148	Das deutsche Volk.	2 «		10
111	Magyar hajdan és jelen	4 «	2		149	Louis Philippe 1... 1 «			6
112	Staats Lexicon	6 «	1		150	Stahlstich Galerie .	1 «		6
113	Weltgeschichte	2 «			151	Geschichte der Pápste	1 «		6
114	Der Kunstverein....	6 «			152	Uj Plutarch	1 «		6
115	Visegrádi Album....	1 «			153	Magyarföld és Népei	6 «		30
116	Consulat	3 «			154	Voltaire.....	10 «	1	
117	Ritterorden	12 «	2		155	Novellen Zeitung 846 & 847	1 «		30
118	Völker der Erdeballs.....	11 «	2		156	Casperle in frakk .	13 «		30
119	Magyar Nemzet Napjai	3 «			157	Illustirter Zeitung 845 félev	—		30
120	Die Erde	3 «							
121	Reise auf Gemeinschaft	8 «							
122	Les Jesuites	1 «							

Hogy a fentebbi 1—212. számig jegyzett ingóságokat hitünk letétele mellett a kitett summákban becsüképp megállapítottuk ezennel bizonyítjuk. Kelt Győrben Novb 25-én 847.

Limbeck Vincez mk mint böcsüs — Farkas Ferencz mk mint böcsüs —

Joseph Müller mp als Schätzer — Malha Elek mk mint becsüs

Grosz Áron als Schätzer

Jelenlétemben Kolosváry Kálmán mk Végrehajtó eskütt.»

3.

A két jegyzék vizsgálatánál persze nem veendő tekintetbe a közöttük lévő 4 év időkülönbség, s a talán ezzel, talán az értékesebb könyveknek, sorozatoknak a zárlat alá kerülő lakásból előzőleg történt elszállításával magyarázható tartalmi eltérés. A könyvtárat e két jegyzék alapján egységben, mint Szűts Adolf ez időbeli irodalmi és politikai érdeklődésének dokumentumát kell látnunk és — ha röviden is — értékelnünk.

A könyvtár legjellegzetesebb vonásaként első pillantásra megállapítható, hogy mind magyar, mind idegen nyelvű anyagát tekintve teljesen modern. A művek — minimális kivétellel — csaknem mind száz évnél fiatalabbak, legtöbbjük éppen XIX. századi. Tekintetbe véve a XVIII—XIX. század fordulójának nagy eseményeit: a francia forradalmat, a burzsoázia uralomra jutását a nyugat-európai országokban, önmagában ez a körülmény is sokat elárul a könyvtár tulajdonosáról. Szűts Adolf modern ember: érdeklődése, ízlése saját átalakuló korának érdeklődésével, ízlésével azonos.

Tovább vizsgálva megállapítható, hogy a könyvtárból csaknem teljesen hiányzanak a kor magyar feudális uralkodóosztálya jellegzetesnek tekintett olvasmányai, a latin és görög klasszikusok. Az antikitást csupán egy PLATON, egy PLUTARCHOS és egy SOPHOKLES kötet képviseli, — utóbbi már német fordításban. Ugyanígy szinte teljesen hiányzik a könyvtárból a vallásos jellegű irodalom, — helyette éppen ellenkezőleg számos, a korabeli magyar viszonyok következtében kizárólag idegen nyelvű és igen vegyes színvonalú antiklerikális, a jezsuitákat, a pápaságot s annak intézményeit támadó és leleplező röpiratot találunk. LAMMENNAIS „*Les paroles d'un Croyant*”-ja, a „*Geheimnisse der Inquisition*”, „*Jesuit*”, „*Die Jesuiten*”, „*Kloster Spiegel*”, „*Katechismus der Päpste*”, „*Jesuiten Büchlein*”, „*Les Jesuites*” c. munkácskák, a nyilván szintén nem klerikális beállítottságú pápaságtörténetek, valamint DIDEROT híres „*La Religieuse*”-ének német fordítása („*Die Nonne*”) mellett igen érdekes, hogy megvan HORÁRIKNAK, TÁNCSICS barátjának nagy port felvert „*Kampf mit Hierarchie*” című, 1847-ben megjelent híres antiklerikális munkája is.

A könyvtár nem magyar nyelvű szépirodalmi anyagát tekintve érdekes, hogy költői művel alig találkozunk. A könyvtár gazdája úgy látszik nem szereti a költészetet, a művek legnagyobb része próza. Erről viszont egyértelműen megállapítható, hogy az uralkodó európai romantika jegyében áll. Az anyag jelentős része JEAN PAUL, LAMARTINE, VAIBLINGER, COOPER, HERLOSSEN, BULWER, Walter SCOTT, SPINDLER, SUE, BÜRGER, CHATEAUBRIAND, a romantika — bár irányzatokban egymástól sokban eltérő, de alapján mégis rokon — íróinak műveiből áll. A romantika e többé-kevésbé reprezentatív képviselői mellett persze nem hiányzik a kor irodalmi selejtje sem: a SUE „*Mystères de Paris*”-ja nyomán elburjánzó különféle „*Mystère de Londres*”, „*Mystère de Bruxelles*”-féle kalandregény — valamint a kor érzelgős szalonregényei és divatos botránykrónikái sem. Szűts láthatólag lépést tart a külföldi irodalommal: e munkák jórésze alig néhány éves kiadás, sőt látható, hogy Szűts csődje idején még megjelenés alatt álló összkiadásokra is előfizet.

Jellemző ugyanakkor azonban az is, hogy a romantika olykor reakciósan a múltba forduló vonásait a könyvtárban még mennyire ellensúlyozza a felvilágosodás hagyománya. A XVIII. század örökségeként a könyvtárban megtaláljuk VOLTAIRE és ROUSSEAU gyűjteményes kiadásait, mellettük a

két kor nagy összekötőit, GOETHET és SCHILLERT is — előbbi valószínűen 1832—40-i stuttgarti COTTA-féle kiadásában. De megvannak a felvilágosodás és a racionalizmus néhány későbbi, a korhoz közelebb álló kisebb képviselőinek, — LICHTENBERG, BLUMAUER, ZSCHOKKE — művei is. Jellemző, hogy még tovább nyúlva visszafelé, a XVIII. századnál régebbi irodalmat már csupán SHAKESPEARE, ARIOSTO, DANTE és TASSO képviseli, mintegy tanúságaként annak: mily kevés felhasználható értéket lát a kor felvilágosodott polgára e régmúlt századok irodalmi hagyatékában.

Áttérve a könyvtár nem szépirodalmi részére MEYER *Conversations Lexicon*ának kötetei ütik meg szemünket: a „Bildung macht frei” már jellegzetes polgári ideológiát tükröző jelszavával megindult vállalkozás kötetei a kor polgári enciklopédikus műveltségét adják meg olvasóiknak. A könyvtár tulajdonosának ugyanilyen igényeire látszik utalni természettudományi téren a nagy 27 kötetes természethistória, földrajzi vonatkozásban pedig a számos különféle útleírás, atlasz, a romantika szemléletében fogamzott „festői” tájképekkel díszített kötetek stb.

Kifejezetten politikai jellegű mű a szépirodalommal szemben aránylag kevés van a könyvtár nem magyar nyelvű anyagában. Sajnos a pongyolán felvett címek sem minden esetben adnak szilárd azonosítási alapot. A francia forradalom s a napoleoni kor történetéről írott művek — „*Geschichte des Kaisers Napoleon*”, „*Generale der Republik*”, „*Geschichte der französischen Revolution*”, a NAPOLEONT Szentilonára elkísérő MONTMOLON emlékiratai, „*Consulat*”, „*Histoire der Girondisten* [!]” (PETŐFI kedvenc olvasmánya ezekben a napokban) — nagy számából mindenesetre megállapítható, hogy SZÜTS érdeklődéssel tanulmányozza a kor nagy polgári forradalmának s a burzsoázia uralmát megszilárdító NAPOLEONnak történetét. De megtaláljuk a könyvtárban az 1848—49-i német forradalmi mozgalmakban majd jelentős szerepet vivő szélső radikális HELD és CORVIN „*Illustrierte Weltgeschichte*”-jét is. S talán a második jegyzék 112. száma alatt felvett „*Staatslexicon*”-ban nem ok nélkül keressük a korabeli magyar ellenzéki politikusok kézikönyvének, a ROTTECK—WELCKER-féle, jellegzetesen liberális *Staatslexikon*nak valamely töredékét.

A könyvtár idegen nyelvű anyagának nagy része német, — megemlítenő azonban SZÜTS erősen megfigyelhető törekvése a francia műveltség elsajátítására. A könyvtárban francia szótárak, francia nyelvtankönyv s számos francia nyelvű munka található, — jeleként annak, hogy a könyvtár tulajdonosa már nem tartja kielégítőnek a kor polgári kultúrájának csupán német forrásokból, vagy a német fordítások szűrőin át történő megismerését.

A könyvtár magyar nyelvű és vonatkozású anyagának vizsgálata érdekesen fejleszti tovább az előzők alapján kialakulni kezdő összképünket. A könyvtár magyar része ugyanúgy, mint az idegen nyelvű, teljesen modern. Gerince a 40-es évek magyar szépirodalmának termékeiből adódik. A központ — az előzőekben megállapítható romantikus szemléletnek megfelelően — JÓSIKA. A könyvtárban műveinek — három kötet híján — valószínűleg 1836—45 között HECKENASTnál megjelent gyűjteményes kiadása található. Megtaláljuk az *Árvízkönyv* köteteit is: lapjain SZÜTS EÖTVÖS *Carthausiját*, JÓSIKA *Adorjánok és Jenők* című színművét, VÖRÖSMARTY *Cillei és a Hunyadiak*-jának egy részletét olvashatta. Az *Aradi Vészlapok*-ban EÖTVÖS *Éljen az egyenlőség* című vígjátéka mellett PETŐFI-versek találhat. Fellelhető a könyvtárban FÁY összes munkáinak, valószínűleg 1843—44-i 8 kötetes kiadása

is, — a VÖRÖSMARTY oeuvre viszont — a kötetszám után ítélve — csonka. Jellemző SZIGLIGETI népszínműveinek és mellettük CZAKÓ — PETŐFI barátja — jellegzetes polgári színműveinek (*Kalmár és tengerész, Leona*) megléte. (Sikeres darabjai ezek ebben a szezonban a győri magyar színjátszó társaságnak.) Láthatjuk, hogy SZÜTS megjelenése után azonnal megvásárolta EÖTVÖS nagy regényét, a *Magyarország 1514-ben*-t is. S talán egykori iskolájára való emlékezésének köszönhető a pápai kollégium TARCZY Lajos által szerkesztett „*Tavaszi*” című zsebkönyvének — lapjain PETŐFI, JÓKAI, ORLAI PETRICH írásaival, — valamint az ugyancsak TARCZY összeállította német költői antológiának jelenléte is.

A könyvtárban több kötet irodalmi folyóiratot is — *Életképek, Regélő, Honderű, Pesti Divatlap* — találunk. Sajnos pontosan megállapítani évfolyamaikat nem lehet: a megnevezett 1844-i *Honderű*n kívül csak az *Életképek* egyik meglehetősen jelentéktelen tartalmú évfolyamát tudjuk biztosan évszámra (1843) azonosítani. A folyóiratok ilyen összeválogatása azonban sejteni engedi, hogy SZÜTSnek az irodalom terén megmutatkozó ellentétekben még nem volt kialakult álláspontja.

Jellemző végül, hogy az európai irodalom számos nagy alkotásával SZÜTS már közvetlen magyar fordításban ismerkedhetik meg. Ezek között már a polgári realizmus nagy alakjait is megtaláljuk, köztük olyanokat, akik a könyvtár német nyelvű anyagában még nem szerepelnek. A Kisfaludy Társaság Külföldi Regénytárának kötetei ezek: a sorozatban, mely úgy látszik SZÜTSnek csaknem teljesen megvan, BALZAC *Eugenie Grandet*-je, DICKENS *Twist Oliver*-je is szerepel CERVANTESSEL, MARX kedves írójával együtt.

A könyvtár magyar irodalmi anyagára azonban a meglévő művek mellett legalább olyan jellemzők azok a költők és szépirodók, akik hiányzanak SZÜTS könyvszekrényének polcairól. Bár SZÜTSnek a versektől való idegenkedésével sok minden magyarázható, mégis PETŐFIT és KÖLCSEYt (apjának alig egy évtizeddel előbbi követársát) hiányolhatjuk. Hogy az egy generációval már előttük járó CSOKONAI, BERZSENYI, KAZINCZY nem szerepel a jegyzékben, — a még korábbiakról nem is beszélve, — még valamennyire érthető, e nagy kortársak műveinek hiánya azonban mindenesetre feltűnő. Ennek ellenére is kétségtelenül megállapítható, hogy a meglévő anyag is elég határozott képet ad SZÜTS irodalmi ízléséről.

A kor politikai irodalmának a könyvtárban található, bár meglehetősen ötletszerűen válogatott darabjai SZÜTS politikai nézeteiről adnak hű képet. Az ellenzéki szellemben megírt „*Croquis aus Ungarn*”, VAHOT 1845-i országgyűlési almanachja, az ugyancsak ellenzéki „*Camera obscura*” s a „*Képek a magyar politikai életből*” című röpiratok, SZÉCHENYIek a Tiszavölgy rendezésére vonatkozó „*Eszmetöredékei*”, az ősiség ellenes „*Ősiség*” című pamflet, a Védegylet céljait és munkáit ismertető német nyelvű kiadványok — mind világosan mutatják tulajdonosuk reformigényeit. S e politikai állásfoglalásnak megfelelő gazdasági érdeklődés bizonyítékeként ott találjuk a könyvtárban FÉNYES *Statisztikáját*, a magyar polgárosodás gazdasági lehetőségeinek e nagy számbavételét, s a VAHOT szerkesztette „*Magyarföld és népei*” című kiadványt, hasábjain az iparosodásról, Dunagőzhajózásról, Védegyletről, Magyarországi statisztikájáról (utóbbit FÉNYES írja) szóló cikkekkkel. S a magyar polgárosodás európai ösztönzésének dokumentumaként SZEMERE nyugat-európai utazásairól készült útikönyveit is megtaláljuk SZÜTS könyvtárának polcain.

Hazai történelemből BUDAI Ésaiásnak a protestáns iskolákban használt s nyilvánvalóan még diákkorából maradt századeleji száraz történeti összeállításán kívül — ismerve a könyvtár szépirodalmi anyagának romantikus jellegét — nem csodálhatjuk ha éppen a romantikus JÁSZAI Pálnak, BATHYÁNYI későbbi titkárának a Mohács utáni magyar történelemről írt művével (*A magyar nemzet napjai* ...) találkozunk; — HORVÁTH Mihálynak akkor már elkészült több kötetes magyar történelme viszont hiányzik. Jellemző ugyanakkor, hogy a megyei alügyész könyvtárában mennyire nem találjuk meg a feudális magyar jog tulajdonképpen mesterségéhez tartozó szakmunkáit. Még *Corpus Iuris*-a sincs — majd a töltéstavai majorságban fogunk rátalálni — csupán a FOGARASSY átdolgozta KÖVY-féle magyar magánjogi kézikönyvet, ZSOLDOS Ignácnak a megyei tisztviselő gyakorlati közigazgatási és igazságszolgáltatási teendőit ismertető kitűnő „*Szolgabírói Hivatal*”-át, valamint a legutolsó országgyűlések törvényeit látjuk a könyvjegyzék rova-
taiban.⁸

4.

Összesen kb. 200 mű, csaknem 1000 db füzet, illetőleg kötet könyv, összesen kb. 600 pft értékben:⁹ ez tehát Szűts Adolf könyvtára. Nem megvetendő mennyiségű írott betű, még mai mértékkel sem. Önmagában alkalmas lenne arra, hogy ha csak egy részének pontos azonosítása után is, de következőket vonjunk le belőle tulajdonosa irodalmi igényeire, s talán politikai állásfoglalására is. A rendelkezésünkre álló forrásanyag azonban alkalmat nyújt arra, hogy a vizsgálódásunkat tágabb körben, a könyvtár környezetének és anyagi alapjainak pontos ismeretében, ezekkel összefüggésbe hozva végezhesük el.

Különös értékük ugyanis az összeírásoknak, hogy megmutatják azt a környezetet, feltárják azt az anyagi alapot is, melyben a könyvtár található, s melyből ez az egész kultúra kinő. Segítségükkel lehetővé válik a könyvnek s az általa kifejezett politikai és kulturális magatartásnak még teljesebben: az életforma egyéb jellemzőivel, a lakás- és öltözködéskultúrával, valamint mindezek anyagi alapjaival együtt egyetlen, a részletek kölcsönös megértését fokozottan elősegítő egységben való szemlélete. E szemléletben a könyv jelentősége az egész vagyonkomplexumhoz képest talán kissé háttérbe szorulni látszik, maga a kép egésze ellenben, s benne a könyvtár is, mélyebb és színesebb lesz, melyben világosabban érthetővé válik a könyvtár funkciója is.

A periratokból s az összeírásokból megtudjuk, hogy Szűts Adolf lakása 1847 márciusa óta Győr nagy piacára nyíló 6 szobából, konyhából, élés-

⁸ A pongyolán felvett címek azonosítása különféle magyar és külföldi bibliográfiai, életrajzgyűjtemények és lexikonok segítségével történt: az összesen 210 tételből kb. a felét sikerült annyira azonosítani, hogy általuk — többnyire éppen a legjellemzőbb művekről lévén szó — megnyugtató módon lehetett levonni bizonyos következtetéseket. Az ezzel kapcsolatos apparátus a pontos címek felsorolása és a kevésbé ismert írók működésének ismertetése azonban akár a cikkekben, akár a jegyzetekben nehézkes lett volna.

⁹ Mint néhány pontosan megállapítható mű ismert bolti árával való összehasonlításból kiderül, az 1847-ben eljáró becsüsök a könyvek értékét általában a bolti ár 1/4-ére becsülték. Szűts a saját maga által készített jegyzékben általában ennél magasabb árakat ad meg. Az összérték kiszámításánál (figyelembe véve a váltó- és pengőpénz eltérését is) azt az összeget igyekeztünk megközelítőleg kiszámítani, amit Szűts a könyvtárba befektetett. Tehát mindig a bolti ár kulcsát használtuk.

kamrából és faskamrából áll, padlás és pince használattal. A ház tulajdonosa GYÖRGYI Mihály táblabíró, kinek bér fejében Szent Mihály és Szent György napkor fizetendő összesen 650 váltóforint házbér jár.¹⁰

A könyvtár a lakás első szobájában van, ahol a 200 váltóforintra becsült „3 osztályú” feketére politúrozott könyvtárszekrény mellett csupán egy gömbölyű diófa asztal s körülötte elhelyezkedő csíkos huzatú pamlag és 4 szék áll. Az ablakon értékes csíkos függönyt látunk. A második szobában, mely úgylátszik ebédlőül szolgálhatott, hat kukoricalevélből font székekkel körülvett négyszögű diófa asztalt, valamint egy „kékvirágos fényvászonnal” bevont nyugágyból s két karszékből álló garnitúrát találunk. A falon fekete rámás tükör, egy fegyvergyűjtemény s egy 170 váltóforintra értékelt ingaóra. A harmadik szobában nincs említésre méltó bútortat, a negyedik szobában egy diófa pohárszék, egy fenyőfa asztal és 8 fényezett fájú, tarka szalmaszék áll. Az ötödik szoba hálószoba lehetett: két diófa sifonér, két ugyancsak diófából készült ágy, egy négyfiókos diófa szekrény, egy fenyőfa mosdó asztal, vörös bőr karszék és 2 csíkos vászonszék, valamint egy fehér cseresznyefa ruhatartó alkotják bútortatát. Falain arany rámás tükör és egy hasonló rámás olajfestmény, az ablakokon 2 fehér függöny. Az utolsó szoba úgy látszik cselédszoba: benne almáriomok mellett csak egy gömbölyű fenyőfa asztalt és egy fenyőfa ágyat találunk. — A lakás egész bútortatának értéke összesen kb. 1800 váltóforint.

Külön említendő a lakás falain az egyes szobákban függő képek. A leltár szerint 480 váltóforint értékben 1841 és 1842-ből való műegyleti képek, 6 kisebb könyomat, 4 kisebb színezetlen kép, 2 nagyobb, egészen színezett kép, 12 nagyobb francia színezett kép, 2 olasz élénken színezett kép és 6 közepszerű fekete kép — mind arany rámásban — képezik a lakás falainak díszait.

A leltárban tovább lapozva jellemző, hogy a házigazda díszmagyarja („egy kék posztó, fehér atlással bélelt atilla aranyra, hasonló színű nadrág, egy meggyszín bársony palást aranyra, szürke prémmel, hasonló kalpag, egy fehér toll, meggy szín kevert arany öv”, kardkötő és kék bársony tokos kard) több mint 2/3-a az egész bútortat értékének (1310 vft). Emellett az összeírt ruhatár meglehetősen szegényes: egy aranyozott ezüst gombos, egy fekete kőgombos, vászonból való és egy egyszerű atillából, valamint egy 40 váltóforintra becsült juhászbundából áll.

Az 1843-i jegyzékben felsorolt ruhadarabok azonban jelentősen kiegészítik a házigazda megjelenésének lehetőségeiről alkotott képünket. Eszerint egy zöld és egy barna nyári kabát, fekete, kék és barna frakkok, őszi kabát, vadász kabát, 2 fekete tricot nadrág, 2 kockás és 2 színes szövetből készült nadrág, 4 fehér nyári nadrág, 4 bársony és 4 közönséges mellény a ruhatára. Ő maga ezeknek értékét összesen 171 pengőforintra becsülte. Csupán az elengedhetetlen díszruha ekkor még nem a megyei tisztviselő pompás díszmagyarja, csak a jurátus egyszerűbb öltözeke: „fekete atilla dolmány, egy prémes mente, nadrág övvel, kardkötővel, aranygombokra, prémes kalpag arany vitézkötéssel és sastollal, úgy szinte aczél görbe karddal, valamint egy háromszínű és egy vörös kardkötővel, egy asztragán kalpaggal” — értéke így is

¹⁰ Per, 4. sz., — a berendezést és a gazdasági felszerelést a leltárak az előbbieken már nem közölt — mert nem a könyvtárra vonatkozó — részletei alapján igyekszünk rekonstruálni.

több, mint az összes többi ruhadarabé együtt: 220 pengőforint. Ujjain gyűrűk, zsebében egy cylinder aranyóra láncsal. Komplet lovaglószerszám és vívőfelszerelés egészíti ki az ifjú dandy ruhatárát (előbbi 70, utóbbi 38 pft értékben). Ha utazni indulna „utazó szekrény készülettel” s utazó táská fogadja magába holmijait, — „ezen felül vagyon egy látsövem” — teszi hozzá.

Szobája falán már 1843-ban is képek függenek; — sajnos nem lehet pontosan megállapítani, mennyiben azonosak az 1847-ben leltározottakkal. A jegyzékben 1 aranyozott rámásban lévő nagyobb kép, egy „olaj festés”, 9 darab arckép rámásával, 8 darab kisebb arckép, s egy nagyobb rámásatlan acélmetszet szerepel; — az összesen 17 arcképben talán nem ok nélkül keressük olvasmányainak íróit vagy főszereplőit: hazai irodalmunk s közéletünk kiemelkedő személyeit, — s talán a francia forradalom és a napoleoni kor egyes alakjait.

5.

Bár — mint anyagi romlásának talán nem jelentéktelen okát és az életformának nem háttérbe szorítható tényezőjét — nem lenne érdektelen ismertetnünk felesége gazdag ruhatárát, piperecikkeit sem — nézzük meg végül azt az anyagi alapot, mely a gazda léha életmódja mellett, mint láthattuk, már *nem* elégséges az öltözködés-, lakás- és könyvkultúrának hordozására. Az 1847-i jegyzék részletesen ismerteti a Pér mellett, Győrtől délkeletre kb. 12 km távolságban fekvő töltéstavai birtokot. Puszták vannak erre felé „sok réttel és legelővel”, mint az egykorú statisztika írja. A kis négyszobás major-sági épület bútorgzata is sokkal szerényebb, mint a győri pompás lakásé; — értékét összesen 750 váltóforintra becsülik. Mintegy szimbólum azonban, hogy a tiszti alügyésznek győri könyvtárában nem található *Corpus Iuris*át, mint az egész ház egyetlen könyvét itt a birtokon találjuk meg: a benne lefektett elvek még védik a birtokot akkor, mikor az uzsorásokkal szemben már nem tudják megoltalmazni gazdájukat.

A birtok legeltetésre alkalmas voltából következőleg túlnyomólag birka-tenyésztésre van berendezve. Mint az anya által készítettett átadási jegyzék mutatja, 1846 novemberének végén 1183 birka legelt legelőin, istállóiban 24 jármos ökör, 6 tinó, 4 tehen és 4 ló áll. Az állattenyésztés mellett a szántó-földi művelés így eléggé háttérbeszorul: 1847 őszén az összeírók csupán kb. 110 holdnyi 2000 váltóforint értékű vetést találnak, nagyobb részében tiszta búzát. A felhalmozott takarmány értéke összesen 3000 vft, — jellemző a birtok modernizálódó vezetésére, hogy takarmánynövényt — zabosbük-könyt — is természetnek.

400 zsák krumpli, 500 pozsonyi mérő zab, 500 „fonyás” kukorica vár vevőre 1500 vft értékben. Az anya javára készült összeírás a birkákat nem említi, de az akkor ottlévő 4 hámoslovat, 2 tehenet, 1 bikát, 5 hízót, 1 kas méhet 1200 vft-ra becsüli. A gazdasági felszerelés szintén elég korszerű gazdálkodásra mutat: a színben két 9 vasú eke, kukoricatöltő eke, szecskavágó gép, modern rosta a jelentősebb darabok. A földeket trágyázzák: kb. 200 szekér trágya vár felhasználásra. A birtokhoz kis üvegház is tartozik, melyben 300 cserép virág található.¹¹ A föld maga azonban még nem szerepel az össze-

¹¹ Az 1846 novemberi jegyzék, mellyel az anya fiának a birtokot átadta: per, B: Sz A 3 NB alatt. — A Töltéstavára vonatkozó egykorú statisztika: FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. Pest, 1851. IV. k. 217. l.

írt vagyonban: e hónapokban — a magyar feudalizmus utolsó hónapjai ezek — még megmozdíthatatlan: védi az ósiség törvénye.

6.

A város — hogy a könyvtár tartalmának, szűkebb környezetének, s mindezek anyagi alapjának vizsgálata után most befejezésül legtágabban vett környezetét is szemügyre vegyük — ezekben az években már Magyarország egyik legjelentősebb, lepolgárosodottabb városa. Lakosainak számát a korabeli statisztika 18 ezerre teszi, 13 ezer háza van. „Itt tartatik 6 országos vásár, amelyek kivált lovakra, aztán szarvasmarhákra nézve nevezeteseek. 1104 mesteremberei közül legszámosabbak a vargák és szabók kivül a molnárok, takácsok, szücsök, fazekasok és mészárosok. Kereskedése igen élénk gabonával, borral, dohánnyal, gubaccsal, nyers bőrökkel, sertésekkel, lovakkal és ökrökkel.”¹² 1840-ben a 35 nagy győri hajótulajdonos hajóin 2 328 000 pozsonyi mérő, más vidékiek hajóin pedig három millió mérőnél is több gabona érkezik Győrbe.¹³ A kereskedők felhalmozott vagyonai 1844-től már a Győri Takarékpénztárban gyűlnek össze, s 1846-ban a legelső magyar iparkiallítások egyikét Győrben tartják. A város jó piaca egyúttal a táj ártermelő nemesi birtokainak: Töltéstava termékei is biztos vevőre találhatnak Győr vásárain.

A fejlett gazdasági élet fejlett kulturális életet alakít ki. Ez években a városban akadémiát, magyar nyelven tanító bencés főgimnáziumot, evangélikus gimnáziumot, katolikus teljes elemi (normális) és rajziskolát, evangélikus alsó elemi fiú és leány tanítóintézetet, református és görögkeleti iskolát találunk. A városnak van nyomdája és könyvkereskedése is. 1836 óta magyar olvasóegylet, 1837-től kezdve magyar színészetet biztosító egylet, 1846-tól fogva dalegylet működik.¹⁴ 1847 január 2-ától magyar nyelven jelenik meg Győr újságja, s a Szűts csődjét közvetlen megelőző hónapokban átmenetileg e lap, a „*Hazánk*” csaknem egyetlen fóruma a haladó magyar irodalomnak. PETŐFI, ARANY, VAJDA János, LISZNYAY, PÁLFFY Albert, DEGRÉ dolgozik ide,¹⁵ hasábjain jelenik meg többek között PETŐFI „*Egy gondolat bánt engemet*”, „*A XIX. század költői*”, „*Magyar vagyok*” című költeménye is.¹⁶

Szűts irodalmi érdeklődésével és magánkönyvtárával nem áll magányosan a városban, ezt mutatja pl. KOLTAI HORVÁTH Dániel könyvtára is.¹⁷ Sokkal kisebb ugyan, mint Szűtsé, de benne játékszíni zsebkönyvet, NAGY Ignác „*Magyar Titkok*”-ját, gazdasági tudósításokat, a Magyar Gazdasági

¹² FÉNYES: i. m. II. k. 72. l.

¹³ SZÁVAY Gyula: *Győr*. Győr, 1896, 125–126. l.

¹⁴ A győri gazdasági és kulturális intézményekre FÉNYES: i. m. II. k. 72. l. SZÁVAY: i. m. 124–125. l. — továbbá BOROVSKY Samu (szerk): *Magyarország vármegyéi és városai: Győr vármegye*. H. n., é. n. 283–84. l.

¹⁵ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 84. l.

¹⁶ *Hazánk*, 1847: 28. sz. (*Egy gondolat bánt engemet*), 42. sz. (*A XIX. század költői*) stb. — a 43. számban SZELESTEY László PETŐFIhez írott üdvözlő költeménye.

¹⁷ KOLTAI HORVÁTH Dániel (1842–46 közt Győr vármegye másodalispánja) csődperének iratai Győri Állami Levéltár. Győr vármegye levéltára, Törvényszéki iratok 1801–1849: 1584. sz. — Ő nem uzsorások kezén ment tönkre; — különféle környékbeli birtokosoknál volt kisebb-nagyobb összegekkel eladósódva, akik — úgy látszik — egyszerre kezdték követelni pénzüket. Az iratok között itt megvannak az árverési jegyzékek is, melyekből megállapítható: milyen könyvek végül is mennyiért keltek el az árverésen.

Egyesület által készített emlékiratot, BALÁSHÁZY — SZÉCHENYI egyik előfutárja — „*Okos Gazdá*”-ját, mellettük BÖRNE színikritikáit, Walter SCOTT „*Kenilworth*”-ét, az 1840-i pestmegyei követjelentést s GOLDSMITH híres korai romantikus regényét, a „*Wakefieldi pap*”-ot is megtaláljuk, utóbbit angolul. E tarka gyűjteményben ott van FÁY összes munkája, az országgyűlési ellenzéknek a szabad királyi városokról szóló törvényjavaslata, TASSO „*Megszabadított Jeruzsálem*”-ének egy eredeti olasz nyelvű köteté és egy olasz — francia, valamint egy olasz — német szótár is, jelölül annak, hogy tulajdonosa a német és francia mellett olaszul is kívánt tanulni. Egy német nyelvű északamerikai útikönyvet BAY főszolgabíró ad kölcsön HORVÁTHnak. De megvan itt az *Árvízkönyv* és EGGENBERGER egy régi könyvjegyzéke mellett a Győri Olvasótársaság könyvtárjegyzéke is, — tulajdonosának Szűtsnél idősebb voltát csak a jogi könyvek valamivel nagyobb száma mutatja. Szobája falán mindenestre DEÁK Ferenc arcképét tartja.

Jómódú, erős — már a céhes kereteket is szétfeszítő — városi kereskedő polgárság, erősen polgárosuló birtokos nemesség és hangját majd 48-ban éreztető radikális értelmiségi fiatalság:¹⁸ Győrben ez években az egész átalakuló Magyarország valamennyi haladásra képes vagy azt igénylő rétegét megtaláljuk.

A város vagy akár a megye társadalmában sem a Szűts, sem a BUUS család nem játszik különösen jelentős szerepet. Nem tartoznak a megye törzsökös jómódú középirtokos családjai közé, vagyonuk sem lehet túlságosan jelentős.¹⁹ Arra elég, hogy a kor viszonyainak megfelelő gondtalan és független megélhetést biztosítson, de különösebb luxust vagy költekezést már nem bír el. Az apa úgy látszik szorgalmas és lelkiismeretes hivatalnok: 1832—36-ban másodalispán, 1836—42 közt az első alispáni tisztségben látjuk.²⁰ Megyéjét az 1832—36 és 1840—41-i országgyűlésen követként képviseli. Az udvar titkos jegyzéke, mely az 1832—36-os országgyűlés követeinek pártállítását regisztrálja, követtársával együtt jobb középpártinak, tehát kormánytámogató elemnek tekinti s ő valóban részt is látszik venni kormánypárti megmozdulásokban. Ezen az országgyűlésen keveset szól, de nem egy döntő kérdésben mégis a reformokat követelő ellenzékkel szavaz.²¹

Jellemző magatartás ez nemcsak az idősebb Szűtsre, hanem a követutasítást adó győrmegyei birtokosnemességre, sok vonatkozásban pedig az egész reformkori középnemességre is. E nemesség a tájnak a győri s távolabbról a bécsi piacokhoz való közelsége révén az árutermelés szempontjából igen kedvező helyzetben van. Vannak is bizonyos reformigényei, amelyek a polgári átalakulás irányában való lassú fokozatos haladást célozzák. Ezért szavaz az idősb Szűts is az örökváltság mellett és jobbágy és nemes perében az úri-

¹⁸ Utóbbira SZÁVAY: i. m. II. részét: Győr 1848—49-ben.

¹⁹ A Szűts családra NAGY Iván i. h., — ugyanő a BUUS családról már nem tud semmit, — a BUUSOKRÓL KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. II. k. Bp. 1911 475., 480. lapokon mond néhány általános szót. Jellemző, hogy a XX. század elején készült BOROVSKY-féle monográfiásorozat egyik számbajöhető dunántúli megyében sem ismer már BUUS családot.

²⁰ BOROVSKY: i. m. 405. l.

²¹ S. SÁNDOR Pál: *A jobbágykérdés az 1832—36-i országgyűlésen*. Bp. 1948. A titkos jegyzék 165—168. l. — a kormánypárti megmozdulásra 101. l. — a szavazatokról ld. a megfelelő szavazásokra vonatkozó helyeket. Az idősb Szűts állásfoglalására nézve még megnézhetők KOSSUTH *Országgyűlési Tudósításainak* eddig megjelent, BARTA István által kiadott kötetet, — az 1849—40-i országgyűlésre pedig az országgyűlés naplója.

szék fenntartása ellen. De ugyanakkor éppen kedvező helyzete folytán e birtokosnemesség nem érzi olyan sürgető szükségét a viszonyok megváltoztatásának, hogy rátévedjen a forradalmi változást követelők útjára. Ezért tekinti a kormány az idősb Szűtsöt ugyanakkor mégis a saját hívének.²² Jellemző magatartás ez: reformer, de nem forradalmár, akarja Magyarország polgárosodását, de nem gondol gyökeres polgári átalakítására. S még a birtokosnemesség egészét jellemző e megállapítás mellett is különösen jellemző éppen a Győr megyeiek sajátságos vonásaira az a körülmény, hogy az említett titkos jegyzék a több száz követ közül a két győrin kívül még csupán két másik követet illet a középutas „jobbközép” jelzővel, a többiek pártállásának jellemzésére sokkal határozottabb kategóriái vannak. S hogy végeredményben a fiú is megmarad apja útján, világosan megmutatkozik 1848-ban: Szűts Adolf nevét nem találjuk ott a város oly jelentős szerepet vivő radikális ifjúsága vagy a forradalom mellett kiálló nemesei sorában.

7.

A könyvtár tartalmának, szűkebb és tágabb környezetének, anyagi alapjának, tulajdonosa családi hagyományainak ismeretében végül ismét fel kell tennünk az előljáróban említett kérdést: mennyiben tekinthető tipikusnak Szűts Adolf könyvtára, — mennyiben tipikus megjelenési formája egy meghatározott gazdasági helyzet, politikai magatartás kulturális felépítménye fontos részét jelentő könyvkultúrájának? (Tipikus alatt persze nem kötetekig lemenő azonosságot, hanem az adott társadalmi, gazdasági helyzetet legmegfelelőbben kifejező jelleget kell érteni.)

A vizsgálatnak a könyvtár pusztá tartalmán messze túlnyúló lehetőségei — talán nem indokolatlan ezzel kapcsolatban is felhívni a figyelmet a kultúrtörténet effajta komplex módszerrel folytatott vizsgálatának előnyeire — választ adnak erre a kérdésre. Modern ember modern könyvtára ez, kerete tágabb értelemben egy fejlett árutermelő birtokosnemesség és egy jómódú városi kereskedő és iparos polgárság. Anyagi alapja egy meglehetősen modernül kezelt kisebb birtok, amely tulajdonosát már nem teszi okvetlenül érdekeltté a feudalizmus fenntartásában. A könyvtár már nem elszigetelt jelenség, fejlett polgári és nemzeti kultúra veszi körül, annak légkörében alakul, formálódik. Összetételét nyilván erősen befolyásolják az olvasóköri olvasmányai, a barátok könyvtárai és a folyóiratok bírálatai is. S az otthon, amelyben a könyvszekrény áll, már nem az elmaradt vidéki vagy kisvárosi nemes „pök és pipafüst”-fertőzte tanyája, hanem derűs polgári lakás, vidám színű, új ízlésű bútorokkal, falain festményekkel és modern metszetekkel. A ház úrnője a bécsi divatot követi és gazdája sem a vidéki nemesúr, hanem a jómódú városi polgár öltözetében jár. Polgárosodó gazdasági alapokon erősen polgári jellegű kultúra, s az ebből származó polgári jellegű igények, — tipikus gazdasági alapja s ebből kinövő tipikus életformája ez a reformkor haladást igénylő közepnemességének. Mint ahogy tipikus az a politikai magatartás is, melyet a

²² A Győr megyei birtokosnemességnek ezt az érdekes magatartását már a megye történetét a BOROVSKY-féle sorozatban megíró REISZIG Ede is észreveszi, amikor így ír: »A vezetés továbbra is megmarad a birtokos nemesség kezén, amely ekkor még a konzervatív irányhoz hajlik, de azért a nemzeti nyelv művelése és terjesztése kérdésében is eredményes munkásságot fejt ki.« — i. m. 383. l.

hasznos helyzetű Győr megyei birtokosnemességet képviselő idősb Szűts esetében is megfigyelhetünk. De ahogy megtaláljuk a könyvtárban e réteg haladó, általánosságban a reformok felé mutató, azokat igénylő vonásait, úgy válnak e komplex vizsgálat nyomán most észrevehetővé a könyvtár azon pontjai is, amelyek e réteg ingadozását, a gyökeres polgári átalakulástól való, még megfigyelhető idegenkedését mutatják. Így válik feltűnővé, hogy JÓSIKÁN és FÁY ANDRÁSON kívül a kor magyar irodalmát jóformán csak látható ötletszerűséggel kiválasztott töredékkötetek képviselik. De mintha a könyvtár tulajdonosa JÓSIKÁBAN is csupán BULWER, SCOTT, vagy akár SUE tanítványát látná, s nem a magyar romantikus regény egyik megteremtőjét. Az előbbieken már utaltunk azokra az írókra, akik hiányoznak Szűts Adolf könyvtárából, — most felhívhatjuk a figyelmet arra a fontos politikai szerepre is, amit a haladó magyar irodalom e korban — a nyílt politikai állásfoglalás erős korlátozottságának korában — betölt. KÖLCSEY, PETŐFI, az ifjú ARANY, a Tizek Társaságának hiánya a könyvtár polcairól talán nem is magyarázható csupán a tulajdonosnak a versek iránti közönyével, inkább arra enged következtetni, hogy Szűts legjobb esetben nem jutott el még addig a fokig, hogy e művek pusztán irodalmi értékén túl politikai jelentőségüket is lemérhesse. Ezt bizonyítja a folyóiratok gyűjtésében megfigyelhető tájékozatlansága is. S kell-e jellemzőbb dokumentum ennek igazolására, mint az a tény, hogy a könyvespolcon még SZÉCHENYIT is csupán a meglehetősen jelentéktelen tiszaszabályozási javaslata képviseli? — Mind magyar, mind idegen nyelvű anyagát tekintve a könyvtár jellege — figyelembe véve az előbb felsorolt formáló tényezőket is — valóban tipikus, kész polgári ízlésről tesz tanúbizonyságot, — ezt mutatja romantikus és ugyanakkor antiklerikális, gazdasági és természettudományi vonatkozások iránt is érdeklődést mutató jellege. De a magyar polgári átalakulás felé közvetlenül mutató út képviselői ugyanakkor még hiányoznak belőle, — mintha a könyvtár tulajdonosa csak távolról tisztelné e polgári kultúrát anélkül, hogy hazai megvalósulásának elengedhetetlen előfeltételeit tudomásul venné. Mi sem jellemzőbb erre a fáziskülönbségre, mint BÉRANGER és HEINE jelenléte, — ugyanakkor PETŐFI és KÖLCSEY önálló kötetének hiánya. S talán Szűts csődjének története is mutat ezzel némi rokonvonásokat : polgári jellegű spekulációkba kezd akkor, mikor vagyonának alapjait még feudális kötelek nyűgözik.

A könyvtár egészét tekintve mindezen ellentmondások Szűts osztályának tipikus ellentmondásaiból, ingadozásaiból vezethetők le : tipikus alapproblémáit hűen érzékeltető, valóban tipikusnak tekinthető felépítményének egy részével állunk szemben.

* * *

Csődügye 1848 tavaszán természetesen félbeszakad, — az ősiség eltörlesztésével együtt azonban nyilván néhány éven belül újra kerül földbirtoka is. Nevével utoljára 1848-ban találkozunk : a volt megyei alügyész egyszerű köznemzetőr Győr akkor „majorok”-nak nevezett nádorvárosi kerületében.²³ A század végére már a család emlékezete is eltűnik Győr megyéből : sem nemesi múltja, sem földbirtoka nem tartja fenn nevét.²⁴ De Szűts Adolf

²³ SZÁVAY : i. m. 359. l.

²⁴ A Szűts családot már az idézett megyei monográfia sem említi meg a megye nevezetesebb nemes családai között, a XX. század eleji, a 100 holdnál nagyobb birtokosokat felsoroló *Gazdacímár* pedig sem Győr, sem Komárom megyében nem tud sem Szűts-, sem BUUS-birtokról. Töltéstava ekkor már BAY- és SKARGAY-birtok.

könyvtárának lajstroma számunkra mindenesetre különös érték: kivételes lehetősége annak, hogy pontosan ismert anyagi alapok és életforma, konkrétan következtethető politikai magatartás kulturális felépítményét az ezt tükröző könyvtárral s tulajdonosa irodalmi ízlésével, könyvkultúrájával együtt egyetlen, minden részletében alaposan megismert egységben vizsgálhassuk, -- érdekes adalékaként reformkori nemzeti kultúránk, általános műveltségünk történetének.

VÖRÖS KÁROLY

KÁROLY VÖRÖS : LA BIBLIOTHÈQUE D'UN GENTILHOMME DE GYŐR AVANT
LA RÉVOLUTION HONGROISE DE 1848

En s'appuyant sur les relevés des juges-commissaires, l'auteur décrit la bibliothèque d'un propriétaire foncier qui en automne 1847, fut poussé à la faillite par des usuriers.

Les 1000 volumes qui constituent le fonds de la bibliothèque sont si bien choisis, que presque tous les grands noms de la littérature européenne de l'époque y sont représentés par quelques ouvrages. Le gentilhomme en question lit en allemand aussi bien qu'en français, mais il ne néglige pas non plus de collectionner des livres hongrois. Le trait principal de la bibliothèque est qu'elle est relativement moderne : le nombre des livres du XVIIIe siècle est fort réduit par rapport aux ouvrages appartenants au romantisme. Le choix de livres accuse chez le propriétaire de la bibliothèque un goût particulier pour l'histoire et -- d'autre part -- pour la littérature anticléricale ; il est attiré par la Révolution Française et l'époque napoléonienne. Mais son intérêt pour les problèmes économiques de la Hongrie n'est pas moins vif. -- Sur la base des mêmes relevés, l'auteur décrit en détail le milieu social entourant la bibliothèque de notre gentilhomme, ainsi sa demeure, ses vêtements et ses domaines, il analyse ses traditions domestiques et politiques, il brosse enfin un tableau de la situation économique et culturelle de la ville de Győr.

En résumé, l'auteur constate que la bibliothèque reflète la situation et les exigences culturelles, politiques et économiques de la noblesse terrienne aisée de la Hongrie contemporaine, c'est-à-dire celles d'une couche sociale qui est réformiste, mais hostile aux transformations révolutionnaires.

Győr régi könyvkötészete

A magyar könyvkötőipar és a művészi könyvkötések történetének megírása nagy feladatot ró a kutatóra. Egy-két valóban mélyreható, de csak részlettel foglalkozó cikket leszámítva, nem történtek meg még a kezdő lépések sem. Azok a munkák, amelyekben kísérletet tettek a magyar általános könyvkötéstörténet megírására — kellő részleteredmények hiányában — nem juthattak túl a felületen. Éppen ezért elsődleges feladatnak véljük, hogy mielőtt egy általános történet megírására vállalkoznánk, az egyes regionális csoportokat és helyi műhelyeket vizsgáljuk. Az ilyen teljességre számottartó munka folyamán természetesen, hogy elsősorban a történeti elemek jutnak túlsúlyra, sőt az esztétikai szempontokat jóformán teljesen kénytelenek vagyunk mellőzni. Esztétikai válogatásra s az egyes csoportok stíluskritikai méltatására csak a történeti adatok lehető teljességének birtokában érezzük munkánkat hivatottnak.

Fenti szempontok szem előtt tartásával bocsátjuk nyilvánosságra kutatásunk újabb eredményeit.

Győr város könyvkötőinek tevékenységéről ROMHÁNYI¹ és BEDY² írtak. ROMHÁNYI azonban egyetlen könyvkötő létét sem tudta felderíteni, csupán azt feltételezte, hogy a könyvek kötésével a STREIBIG nyomdász család foglalkozott.³ Adatszerű bizonyítékokkal ezt a feltevést sem tudta alátámasztani. Míg kutatásaink során csaknem teljességgel sikerült a XVII—XIX. századi könyvkötők névsorát összeállítanunk, éppen a STREIBIG család könyvkötő tevékenységére vonatkozólag nem találtunk semmilyen adatot.⁴ Ezzel szemben már az eddigi vizsgálódások során is kitűnt, hogy a győri könyvkötészet számai mélyebbre nyúlnak az időben, mint ahogy a STREIBIG család Győrben a színre lép.

¹ ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században*. Bp. 1937. 63—64. old és 64., 82., 229., 273., 347., 417., 424., 535., 554., 566., 577., 594., 595., 606., 621., 641., 677., 671., 672., 681., 697., 705., 713., 718., 723., 919., 920., 920., 921., 923., 926., 927., 928., 929., 930., 931., 934., 937., 938., 940., 941., a XIX. századnál pedig 8., 26. számok alatt. — ROMHÁNYI felsorolásában több, ma már nem létező könyvtárból veszi anyagát, továbbá minden győri nyomtatványt győri kötésnek jelöl anélkül, hogy azokat alaposabb stílus vizsgálatnak vetné alá. A fenti okokból kifolyólag nem foglalkozunk valamennyi ROMHÁNYI által megadott kötésemlékkel.

² BEDY Vince, *Adalékok a győri ipar történetéhez*. Győri Szemle, 1942. XIII. éf. (Könyvkötők 188. oldalon.)

³ ROMHÁNYI, i. m. 64. old. és 566. sz.

⁴ Azok a karélyos, szalagfónadékos sarok- és magyar címeres középdíszú munkák, amelyeket ROMHÁNYI STREIBIGnek tulajdonít, megállapításaink szerint HOLTZER Simon győri könyvkötő művei.

1627-ből a győri mészáros céh iratainak igénytelen kötését ismerjük, amelynek barna bőr gerincborítását a gyakran használatos — görgetővel készült — medaillonos szalagminták díszítik, tábláit viszont egy régebbi kéziratos pergamenlap burkolja. A görgetős minták kopottak, ma már alig kivehetők (Függelék 1. sz.).

Egy másik, művészetiileg ugyancsak nem jelentős darabunk 1676-ból kelt bejegyzést tartalmaz. E sima, pergamen-kötés érdekessége a győri jezsuitáknak a táblába nyomott superexlibrise. A könyv valószínűleg II. JÓZSEF uralkodása alatt a szerzetes rendek feloszlásakor került Győrből a zirci apátság könyvtárába⁵ (Függelék 2. sz.).

A XVIII. század legvégéről két teljesen azonosan díszített vöröses-barna bőrkötés maradt fenn, amelyeket PROFONT mester munkáinak tart-hatunk. A táblát medaillonos, rozettás sáv, ezen belül vonalkeret határolja. A két keretet a sarkoknál harántsávban kettős vonalak kötik össze. A belső keret sarkait egy-egy kis virág, a tükröt pedig ovális mezőbe helyezett Krisztus-fej, illetve Madonna díszíti. A középdísz alatt az 1688, illetve 1697 évszám olvasható (Függelék 3–4. sz.).

PROFONT mester neve az 1688. évi adólajstromban került szemünk elé.⁶ Ekkor egy, de 1691-ben már két háza után fizeti az adót.⁷ Az adókönyvek a következő években is említik a „compactor”-t, azonban névtelenül. Úgy látszik, egy mester van csak a városban, akit úgyis ismernek név szerint. Csak az 1719–20-as összeírásokban találkozunk SMÉDERER Chrisztján könyv-kötővel, aki ugyancsak két házáért fizet adót ebben az időben, meglehet ugyanazokért, amelyekben korábban PROFONT mester lakott. SMÉDERER halálának évét megállapítani ez idő szerint nem tudjuk, a későbbi, hiányosan fennmaradt adólajstromok 1737-ben maradékait (Relicta) említik.⁸

A levéltári adatokból kapott helyzetképet maga a könyvkötés emlék-anyag is megerősíti.

A mintegy 1695 és 1720 között keletkezett kötések között szerepel egy csoport azonos dúclenyomatokkal. Tekintettel arra, hogy csupán PROFONT és SMÉDERER mester működéséről tudunk ebben az időben, nyilvánvaló, hogy e kötések az egyik, vagy a műhelyét átvevő másik, illetve mindkét mester kezennyomat viselik. Két meglehetősen hasonló kötés nyitja meg a sort (*I. tábla*).

Az egyik vaknyomásos (Függelék 5. sz.), a másik aranyozott (Függelék 6. sz.), mindkettő alapanyaga vöröses-barna bőr, az előbbié durvább felületű, az utóbbié sima. A táblákat háromsoros csipkés és rozettás medaillonos sáv

⁵ E győri vonatkozású könyvre BORSA Gedeon és DÖRNYEI Sándor könyvtárosok hívták fel figyelmemet, ez úton mondok köszönetet szíves segítségükért.

⁶ BEDY i. m. 188. old. csupán annyit közöl, hogy könyvkötő van ekkor már Győrben, akinek háza van és ezért 1 frt. adót fizet. Az adólajstrom »Compactor Profont mester úr« megjelölést használ. 1691-ben utcák és utak javítására 20 dénárt fizet.

⁷ Győr város adókiivetése 1651–1756. 1691-ben »Profont mester háza kiben az Wizendorfné lakik« és »Profont mester háza« 16 és 19 oldalakon említve. Ugyanez és másik füzetében »Profont mester házaitul« 4,50 frt.-ot fizet. (13. l.)

⁸ Régi conscriptiók, 1743 előtt. — JENEI Ferenc szíves közlése, ez úton mondok köszönetet azért, hogy a fenti adaton kívül a győri polgárkönyv és a kamarási számadások adatait, továbbá hogy a háztörténeti kutatásai során felszínre került könyvkötő vonatkozású adatokat rendelkezésemre bocsátotta.

SMÉDERER neve egyszer bukkan még fel a városi adóösszeírásokban, amikor utódait 1737-ben említik. Ebből azonban még nem következtethetünk arra, hogy SMÉDERER valóban csak ezidőtájt halt vona meg.

keretezi, a tükör sarkait és közepét apró, hajló virágos indákból összeállított dísz tölti ki. A sarok- és középmintát egyaránt ellentétes irányú rocailleok sora keretezi, amelyek a sarokdíszeket oly módon kapcsolják össze, hogy a középdísz számára csupán egy ovális felületet hagynak szabadon. A minták tiszta rajza, pontos lenyomata és ritmikus elhelyezése gyakorlott és tehetséges könyvkötő kezére mutat. A vaknyomásos tábla mintái változatosabbak; apró virágos indái pontozott körvonalúak, a középdísz kis sugaras minták és köröcskék veszik körül. Mindkét kötés csaknem egy időben: 1695 körül készült.

Egy 1708-as kötésen (Függelék 7. sz.) új mintakészlet között megtaláljuk e fentemlített kötések dúcaival teljesen egyező rocailleokat, valamint a háromszöget kitöltő sarokdíszeket. A tábla egyébként csipkésen és indásan keretelt, a két keret sarkait harántsáv köti össze.

A csoport utolsó darabja 1718-ban készült (Függelék 8. sz. és *II. tábla 1. kép*). Az előzőkhöz hasonlóan keretelt, de a medaillonos sáv itt megkésztet. Ezen belül hullámvonalú indás szalag, legbelül pedig a tükör körül palmettás dísz fut körbe. A tükör alsó fele és két felső sarka az előbbiekekkel egyezően, ellentétes irányú rocailleos díszekkel határolt. Az alsó és középső rocailleból egyenes virágtő indul ki, amely fent csipkés díszrel kitöltött legyezőkorongban végződik. Az egyenes tőből két-két hajló inda ágazik ki jobb- és balfelé, amelyek kisebb szívmentás legyezőkorongban végződnek. A legyező feletti üres teret még egy kisebb rozettás inda tölti ki, s az oldalsó indákat középen megszakítja egy-egy virág. A leveles indák között rozetták és apró madarak kapnak helyet, hogy még gazdagabbá tegyék a minták dús szövevényét.

Ide kapcsolódik még a győri székesegyház egyik legyeződíszes kehelytokja (Függelék 9. sz., *II. tábla 2. kép*). Oldalai hat rocailleos sávval és csipkével díszítettek, új mintaként jelenik meg a sűrű pikkelydísz. A tok felső lapja rocailleos keretű, legbelül csipkével kitöltött legyezőkoronggal. A két díszítmény között apró rozetták sora fut körül.

Jóllehet a legyeződísz szórványosan nagyszombati kötésekben is szerepel már a XVII. században, mégis ez a főként Erdélyben otthonos motívum az ország nyugati felében csak ritkán szerepel⁹ és akkor is általában szárazabb, sematikusabb megfogalmazásban. Az 1718-as győri kötés nemcsak e motívum jelenléte miatt figyelemre méltó, hanem szokatlanul kötetlen elrendezése, a változatos mintákban való tobzódása és a természetes ornamentika elemeinek alkalmazása révén. Ebben inkább az erdélyi és debreceni munkákkal rokon, mint a nagyszombatiakkal.

Még egy könyvtábláról kell megemlékeznünk, mely ugyancsak a fenti típushoz kapcsolódik, de semmiképpen nem lehet győri könyvkötő munkája. Ez 1713-ból való (Függelék 10. sz.) kéziratot tartalmaz. Tábladísz csupán jellegénél fogva mutat némi rokonságot az 1718-as kötéssel, mintái azonban egyedülállóak. A táblát keretező lendületes vonalú, gazdag, virágos és madaras indadíszben belül keskeny csipke fut körbe, a tükör négy sarkát pedig csigákból alkotott minták töltik ki. A tükör közepén rozetták által körülvevett legyezőkorong helyezkedik el, a tükör alsó és felső részének közepéből két-két leveles

⁹ RMK. II. 1700. Bp. Ráday könyvtár és ugyanezen munka magántulajdonban levő példányának kötésén. Mindkettő azonos nagyszombati műhelyből került ki az 1690-es években.

inda hullámszik oldalt felfelé, s a legyező két oldalán valamennyi egy-egy virágban végződik. Az üresen maradó felületet, különböző kisebb-nagyobb díszek, csillagok, koszorúk, pettyek borítják be sűrűn.

Könyvkötésünk mesterére valamely más városunk vizsgálatánál feltétlen ráakadunk, kvalitásos munkája biztossá teszi, hogy több művészi könyvtáblát hozott létre életében. Valószínűleg megfordult Győrben és akkor készíthette a fenti munkát. A győri könyvkötészet folyamatába csak oly módon kapcsolódik bele, hogy újfajta díszítésmódot mutatott meg a győrieknek és feltehetőleg ihletőként hatott a szokásostól eltérő, 1718-as legyezős-indás könyvtábla készítőjére.

*

Csupán egyetlen olyan emlékünkn van, amit SPAJZER Ferencnek tulajdoníthatunk, ez ugyanis 1720-ban SMÉDERERÉTŐL eltérő szerszámokkal készült (Függelék 11. sz.). Anyaga fehér pergamen, díszítése ugyancsak jó kézzel mutat. A széles sávban elhelyezett változatos indás kereten kívül a sarkoknál aprómintás, indákból alkotott, belül virágtöves sarokdíz helyezkedik el. A tábla közepében babérággal körülvett kétfejű sas látható.

1722 és 1725 között SPAJZER Ferenc „compactor Uramat”¹⁰ három alkalommal említik. Nem sokkal később hiába keressük már Győrben, mivel 1728-ban már mint pozsonyi könyvkötő és könyvtáros naptárkiadási szabadságot kap.¹¹ 1740 körül többek között a győri STREIBIG nyomdásszal pereskedik Pozsonyból.¹² A SPAJZEREK mind könyvkötők és a kor szokásának megfelelően könyvtárosok, többnyire Pozsonyban dolgoznak, de közülük eggyel a század végén Budán is találkozunk.¹³

1739 és 1743 között egy mindössze három darabból álló, művészetileg nem túl jelentős csoportot kell megemlíteni.

Mindhárom könyvtábla vaknyomásos, görgetős szalagokkal díszített. Háromféle minta fordul rajtuk elő: egymást metsző palmettás ívsorok, a palmetták mellett kétoldalt elhelyezkedő egy-egy kis virággal; keretszerű díszekkel kapcsolatos négyzetek és körök sorából alkotott szalag és végül hullámvonalú virágos inda, az ágak között futó állatokkal és kiterjesztett szárnyú madarakkal. A táblák többsorosan kereteltek, a tükröt vagy szalag és vonalzó dísz (Függelék 12. sz.), vagy középen vízszintes sáv és vonalzó dísz tölti ki (Függelék 14. sz.).

*

A XVIII. század 40-es éveitől kezdve az évről-évre fennmaradt összeírások¹⁴ pontos képet nyújtanak az iparosokról. Ezt még kiegészítik a polgár-

¹⁰ BEDY i. m. Kápt. Itár, Cons. Civium, 1722. 20. T. 2090. Továbbá Régi conscriptio. Győr. Áll. Itár. Végül Kamarási Számad. 1725. X. 26-án. »Az Nemes város számára Spaiszer Compactor Uram csinált egy könyvet az quartélokhoz fizettünk 1,24 1/4 frt.«

¹¹ GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*. Bp. 1917. 23. l.

¹² ROMHÁNYI i. m. 90. l.

¹³ 1794 május 31-én kelt kimutatás szerint SPAISER Christián Budán a várban dolgozik. Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr.

¹⁴ Győr város összeírása, Győr, Áll. Itár. — A hivatkozást ezúttal adjuk meg, összeírás vagy conscriptio említésekor mindig a fenti iratok értendők, az évet a szövegben minden alkalommal közöljük.

könyv adatai.¹⁵ Ezek alapján a század közepén három könyvkötő-műhelyről, az ÁRPÁS-, a MÜLLER- és a HOLTZER-féléről tudunk. Ennek megfelelően emléktanyagunk három egymástól elválasztható csoportot mutat.

ÁRPÁS Mihályról a győri iratok csak 1748-tól kezdve beszélnek, mi azonban már 1737-ben ismerjük. Ekkor mint könyvkötő-legény Debrecenbe vándorol és július 14-én — magyar neve ellenére németül — bejegyezte magát a debreceni könyvkötő-legénytársaság könyvébe. Megírta itt, hogy győri születésű és hogy Debrecenben CsÓKA Istvánnál kapott munkát.

„Der Schlaghammer ist mein Acker
Der Hubel [Habel] ist mein fuch [Pflug]
Damit verdien ich Geld genug.”¹⁶

hirdeti bejegyzése végén leírt verses jelmondata.

ÁRPÁS 1748 március 6-án mint „Révfalliensis Compactor” kapott győri polgárjogot. Az összeírások Új Városban — Ante Portam Viennensem — az első negyedben említik, ahol 1767-ben háza is van. Egészen 1790-ig szerepel ugyanitt, de 1768 és 1771 között neve mellett a kismesterként feltüntetett „Exiguus” megjelölés szerepel. Ebben az időben munkáinak folyamata is megszakad.

Az ÁRPÁS-féle kötések mintakészletének jellegzetes motívumai a bőség-szarus, az egymást metsző palmettás ívsoros és a kétféle hullámvonalas-indás szalagdíszek. Az utóbbiak közül az egyik nyújtottabb, a másik erősebben öblös, minden hajlásban — virágdísz alatt egy-egy madárkával. Ez az utóbbi 1755 körül megjelenő kedves, változatos díszű szalag rokon a kőszegi könyvkötők mintáival.¹⁷ Előfordul e kötésekben a hajló virágos és makkos indákból alkotott háromszöget kitöltő minta, a gránátalmás virágtő, rocaille stb. apróbb díszítmények.

Úgy tűnik, hogy ÁRPÁS, aki győri polgárjogát mint révfallusi könyvkötő kapja meg, részben magával hozza annak a műhelynek dúckészletét, ahol mint inas vagy legény dolgozott. Az 1731-ből való győri molnár céhkönyv kötésén (Függelék 16. sz.), valamint az evangélikus egyház 1731-től 49-ig vezetett anyakönyvének kötésén (Függelék 15. sz.) olyan dúclenyomatokkal találkozunk, amelyek ÁRPÁS kétségkívüli munkáin is megtalálhatók.

ÁRPÁS főként levéltári kötések készített. A nagyobb méretű táblákon általában háromsoros keretdíszet alkalmaz, közbül üresen hagyott sávokkal, amelyeket kisebb mintákkal díszít. A tükörben sarok- és középdíszeket helyez el. Nem tér el a győri, illetve az országosan általános levéltári kötéstípustól.

Ezek a kötések részben a városi, részben a káptalani levéltárban találhatók. A városi levéltár számára ÁRPÁS még 1755 előtt dolgozott. 1755-ben egy naptárkötésen mintakészlete az említett madaras indadíszszel bővül, mely a 60-as évekből való káptalani levéltári kötésekben gyakran szerepel.

ÁRPÁS többek között naptárakat is kötött, naptárkötései a Győrben otthonos típushoz igazodnak. Az itteni naptárkötések eltérnek a Nyugat-Magyarországon általában szokásos formáktól. Míg másutt ugyanis — s így főleg Nagyszombatban — az egész felületet kitöltő tábladísz egy dúcra

¹⁵ Győr város polgárkönyve, Győr, Áll. Itár.

¹⁶ Debreceni könyvkötő legény társaság könyve, Debrecen, Déri Múzeum.

¹⁷ VÉGH Gyula, *Régi kőszegi könyvkötések*. Vasi Szemle 1939. Klny. III. tábla, 7.

nyomják, addig Győrben a naptárkötések tábladíszének kialakítása a könyvek díszítési eljárásával azonos módon történik. További sajátosságuk még, hogy borításuk általában élénkpiros, lila, sárga vagy zöld papiros, esetleg színes-mintájú előzékpapír. A barna bőrkötések ritkábbak. Az ÁRPÁS-féle naptárkötések e tekintetben is a helyi szokáshoz idomulnak, mintakészletük egyébként megegyezik a mester más kötéseinek alkalmazottakkal.

ÁRPÁS mintakészlete 1770 után új motívumokkal gazdagodik. E tény mellett nagyobb jelentőségű az, hogy a kötéstípusban, kompozíciója szellemében olyan változás megy végbe, amit aligha tarthatunk az idős mester kezdeményezésének. Az ebből az időből való oklevelek ÁRPÁS mellett más könyvkötőkről is tesznek ugyan említést, ezek munkáinak esztétikai jellege azonban más természetű. Ez arra mutat, hogy ÁRPÁS műhelyében, vele együtt, új könyvkötő dolgozik. Ez a Bécsből jött SCHATTEN, akivel még találkozzunk.

A másik műhely megalapítója MÜLLER Jakab, aki 1737-ben „militaris Jacobus Müller compactor”-ként szerepel az adólajstromokban. Polgárjogot azonban mint „coloniensis ad Rhenum compactor” csak 1743 máj. 7-én kap. A belvárosban lakik, ahol 1747-ig az első, ettől kezdve pedig a 3. negyedben említik. Kevés művét ismerjük, ennek oka az, hogy inkább kereskedéssel, semmint iparral foglalkozott. Amikor fia polgárjogot kap, könyvkereskedő fiaként említik. Habár kisebb mértékben, mint a többi könyvkötő, iparát is folytatja, 1743-ban dolgozik a városnak.¹⁸ Az evangélikus egyház 1763-tól kezdődő protocollumának egyszerű kötését is készíti (Függelék 36. sz.). Az előző évből a győri asztalosok céhkönyvének aranyozott bőrkötése az ő keze munkája. Keretelése fonadékos palmettá, tükrének közepében a rocailleok által körülvéve a magyar címer, illetve Mária Terézia portréja kap helyet. Dolgozott a levéltár részére is, kötéseinek általában vaknyomásosak és a szabványos típust követik. Ezeken fonadékos négyszöget kitöltő kis díszeket alkalmaz a tükrök sarkaiban; ugyanezzel a mintával találkozunk az evangélikus egyház említett protocollumán. Általában sajátos ez a kisebb és nagyobb méretben szereplő palmettás fonadék, ugyanúgy, mint egy vaskos fogalmazású hullámvonalas indadísz. A minták zártak és stilizáltak. A műhely folytatója és munkatársa, MÜLLER Jakab fia, Ferenc 1778-ban nyert könyvkötőként polgárjogot. Apjához hasonlóan ő is foglalkozott könyvkereskedéssel, amint erről 1792-ből értesülünk;¹⁹ de erre mutat egy 1797-ből való adat is, ekkor ugyanis tőle és SCHATTENTŐL tiltott könyveket koboznak el.²⁰ Tudjuk róla egyébként, hogy ő is egyik könyvkötő az országban azok közül, akik működési területükön kölcsönkönyvtárat, azaz „olvasó kabinétot” vagy „Museum Lectorium”-ot létesítenek. Erről NOVÁK Chrysostom censor 1798 október 11-én tesz jelentést a Helytartótanácsnak²¹ és innét tudjuk azt is, hogy a kölcsönzendő könyvek német és magyar nyelvűek.²²

¹⁸ »zallt an Jakob Miller Buchbinder seinen auszüge mit ... 4,30 frt.« Kamarási számadások. 1743/44. No. 37. — Ugyanekkor azonban HOLTZER Simonnak 17,— frt-ot fizetnek ki.

¹⁹ Orsz. Levéltár. Htt. rev. Libr. 1792. I. — 55. »Formalem cum Expositionibus Libris Questum exerces.«

²⁰ Orsz. Levéltár, Htt. Rev. Libr. 1797. I—38.

²¹ Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr.

²² TIMÁR Kálmán, *Az első »Olvasó kabinéte«*. Győri Szemle, 1930. 179—180. I. (További hivatkozás Mindenés Gyűjtemény, 1789. okt. 28. számára.)

MÜLLER Ferenc valamennyi eddig ismert munkája levéltári kötés. Az ő idejében apja mintakészlete nagymértékben kibővül, de nemcsak a minták mutatnak nagyobb változatosságot és gazdagabb variációkat, mint pl. egy könnyebb hajlású virágdiszes inda, keskeny koszorú, rocaille-sor és más apróbb indák, hanem maga a szerkezet, a kompozíció szelleme is könnyedebbé, szabadabbá válik.

E korszak legjelentősebb és legtehetségesebb könyvkötője a Tirolból bevándorolt HOLTZER Simon. 1743 május 8-án kap polgárjogot és ebben az évben már a belvárosban lakik, ahol háza van. Ugyanekkor említik a kamarási számadások kiadási rovatában.²³ 1747-től, sajnos, az egyes iparosoknak kifizetett összegeket negyedévenként egy summában jegyzi fel és a summa részletezése hiányzik, nem sorolják fel a munkákat. HOLTZER műveinek sajátosságait azonban már az előző években megismerhettük, így megállapíthatjuk, hogy a továbbiakban is — egészen 1775-ben bekövetkezett haláláig, — a levéltári kötések legnagyobb részben az ő munkái.

HOLTZER Simon nevével nemcsak a munkadíjak kifizetésénél találkozunk, hanem szerepel a város hitelezői között is,²⁴ amikor a kamatokat fizetik ki számára.

HOLTZER Simon haláláról több irat értesít bennünket. A városi összeírásokban 1776-ban neve helyett maradékai: „Successores Holtzeriani” szerepelnek és ugyanekkor a lakók között feltűnik HOLTZER Miklós compactor neve. Megőrizték azonban a városi levéltárban inventáriumát és 1775 augusztus 29-ről kelt végrendeletét is.²⁵ Eszerint rokona, HOLTZER Miklós, aki már sok éven át mint inas, majd pedig mint könyvkötő, mellette dolgozott, öröklő mesterségét és a műhelyt: „nebst der buch binder profession allen zu den Handwerk benöthigten Werkzeug . . .”, a ház teljes berendezését, a kötött és a kötetlen könyveket.

HOLTZER Miklós Simon halála évében, 1775 szeptember 20-án kap győri polgárjogot: „Nicolaus Holtzer compactor ex civitate Hall in Districtu Tyroliensi”, tehát ő is tirolai könyvkötő volt. 1776-ban házat vesz 3500.— frt-ért,²⁶ de nem sokkal később, 1778-ban meghal, mint azt 1778 július 23-án kelt végrendeletéből megtudjuk.

A városi számadásokban még 1778 február 10-én szerepel, amikor munkáiért pénzt vesz fel. Mint csaknem valamennyi győri könyvkötő, könyvek árusításával is foglalkozott; egy 1775-ben készült kimutatás szerint a nagyszombati nyomda bizományosa volt.²⁷ Feltehetőleg ebben is követte HOLTZER Simont.

A HOLTZERek joggal voltak keresett könyvkötők; műveik ízlésesek és jó kivitelűek, bár szépségüket elsősorban a rendelkezésre álló gazdag minta-

²³ Kamarási számadások, 1743/44. No. 59., továbbá 1745/45. No. 16. és 1746/47. No. 114.

²⁴ Kamarási számadások 1761/62-ben 200,—, 1762/63-ban 500,— és végül 1771—72-ben 1500,— frt. után fizetnek számára kamatot.

²⁵ Protocollum Testamentorum Liber 4. 1774. 103—106. l. Győr, Városi ltár. — HOLTZER Simon végrendeletével és inventáriumával, továbbá HOLTZER Miklós és MÜLLER Jakab végrendeletével — melyek a városi levéltárban ugyancsak megtalálhatók — nem foglalkozunk itt, ezeket több más, az egész magyar iparművészeti kutatás szempontjából is fontos végrendelettel együtt JENEI Ferenc fogja közzétenni.

²⁶ Felvállási Jegyzőkönyvek, III. 385 l. 487. sz. Győr, Áll. ltár.

²⁷ IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ: *A királyi magyar egyetemi nyomda története 1588—1927.* 191. l.

készlet adja meg. HOLTZER Simon munkái a táblabeosztásban nem mutatnak nagy változatosságot. Általában kétszeres vagy háromszoros keretelésűek, a tükör alatt és felett a keretek között üresen hagyott sávval, amelyekben kisebb díszítmények helyezkednek el. A tükör középdíszbe legtöbb esetben a magyar címer, amely néha egyedül, de igen gyakran karélyos, félkörös mezők által körülvéve jelenik meg. Ritkább a címer körül a virágos keret. Előfordul, hogy a középdíszet virágtövek által kitöltött szalagfonadékos, karélyos mezőkből alkotja. A sarokdíszeket általában félkörös szalagfonadék, ritkábban naturálisan megfogalmazott virágtő képezi. Gyakori az ötszirmú palmetta használata a karélyos mezők csúcsában vagy önállóan.

Változatos keretdíszei az egymást metsző palmettás ívsor, kétféle tört vonalú inda, lágy hajlású, tiszta rajzú hullámvonalú, virágos inda és apróbb szalagdíszek. A 60-as évek felé tűnik fel egy keskenyebb és egy szélesebb rocaileos szalag és egy újfajta hullámvonalú, virágos inda. A zártabb mintájú, gránátalmás virágtő mellé fellép egy lazább szerkezetű, krizantémos virágtő és más könnyebb virágok. Ezek a minták HOLTZER Miklós önálló időszakának fő díszítőelemei.

A 60-as évektől előfordul, hogy a korábban középdíszekhez felhasznált fonadékos, karélyos vagy félkörös részletminták nem zárt keretként csoportosulnak, hanem ki-behajolva oldottabb körvonalú keretet alkotnak. Ettől az időszaktól kezdve, — bár az előbbi táblabeosztás változatlan marad, — némi lazulás vehető észre mind a részletekben, mind azoknak összeillesztésében.

Valószínűleg ezek a változások jelentik HOLTZER Miklós Győrbe érkezését és így ezt az 1759—60 körüli időkre tehetjük. HOLTZER Miklós önálló működése tehát nem hoz sok változást a HOLTZER-műhely munkásságában. Tovább készülnek a táblák a kialakított típus szerint, az előbbieken vázolt, 1760 óta fennálló módosításokkal. Szembetűnő viszont az, hogy míg 1775-ig kizárólag a koronás magyar címer szerepelt a HOLTZER-kötésekben, ezután csaknem teljesen eltűnik és helyébe lép a kétfejű sas által közrefogott kis magyar címer. A továbbra is előbukkanó kevészámú magyar címeres könyvtábla a végrendeletben említett HOLTZER Simon-féle örökség lehet.

Meg kell említenünk egy győri nyomtatványt 1746-ból (Függelék 47. sz.), melynek nagyméretű tábláit csupán keskeny palmettás és láncdíszes szalag kereteli, sarkait pedig egy-egy félkörös fonadék által határolt mezőben elhelyezett egyenesszárú stilizált tulipános virágtő díszíti. A könyv címlapjának alján olvasható szöveg szerint a nyomtatványt Győrben HOLTZER Simon, Pozsonyban pedig SPAISER Ferenc compactor árusítja.²³ Feltehető, hogy a nyomtatványokat a fenti könyvkötők kötötték be.

HOLTZER Simon munkáinak legnagyobb része, Miklósénak pedig csaknem valamennyi ismert darabja levéltári anyagot tartalmaz. Ennek megfelelően a táblák díszbe főként egyszerű vaknyomásos technikával készült. De a levéltári kötések között is találunk egy aranyozott, gazdagabb kivitelű munkát, amely HOLTZER Simon nevéhez fűződik (Függelék 50. sz.). Ez az 1754-ből való könyvtábla HOLTZER Simon művei között kiemelkedő helyet foglal el. Típusban nem tér el az előzőktől, talán kivitele gondosabb, bár a HOLTZER-féle levéltári kötések általában pontos, jó munkák.

²³ »Simonis Holtzer, Compactoris, Civis Jauriensis, et Francisci Dominici Spaiser, Compactoris, Civis Posoniensis«.

Nagyobb összeget szánnak a céhek egy-egy kötéstábla elkészíttetésére, ezek legtöbbször aranyozott munkájúak. Két céhiratot ismerünk HOLTZER Simon-féle kötésben, az egyik 1752-ben (Függelék 48. sz.), a másik 1759-ben (Függelék 60. sz.) került bekötésre a táblára felírt évszám tanúsága szerint (*III. tábla 1. kép*). Az előbbi kétsoros keretelésű, közbül keskeny szalaggal, míg a tükör közepét a már ismertetett szalagfonadékos karélyos mezők által közrefogott magyar címer tölti ki. A másik, a kisebb méretnek megfelelően, csupán egysoros keretelt, tükrének közepében a magyar címer helyezkedik el: felette felirat, alatta az 1759-es évszám látható.

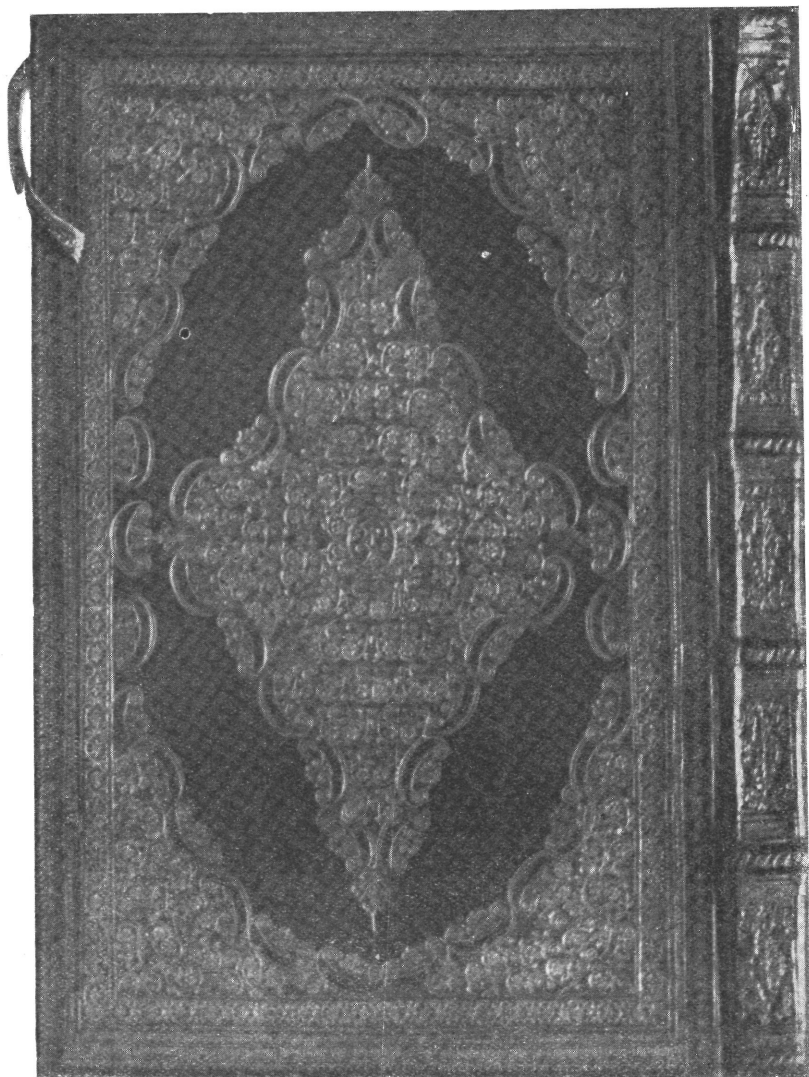
HOLTZER Miklós 1775-ben köt be egy céhiratot (Függelék 63. sz.), amelynek vörösesbarna bőr tábláját aranyozott rocailleos kerettel és krizantémos sarokdísszel látja el. A tükör közepét fonadékos félkörös mezők által határolt figurális mintákkal díszíti. (*III. tábla 2. kép*).

A HOLTZER-műhely mintakészletét csaknem egészében viszontlátjuk két, 1780 körüli, tehát a HOLTZEREK halála után készült könyvtáblán (Függelék 64–65. sz.). Mindkettő alapja vörösesbarna bőr, díszítésük aranyozott (*IV. tábla*). A keret fűrészfog által határolt rocailleos díszű, az előbbinek sarokdísze krizantémos, az utóbbié apró, egyenesszárú virágtöves. A tükör közepét mindkét esetben az ismertetett kétfejű sas által körülvett magyar címer alkotja. Ezt négyyszög alakban övezik a HOLTZEREK műhelyének laza virágtövei, a csúcsokban krizantémos virágdísszel. A közép minta mellett kétoldalt két-két apró, kerek koszorú által határolt fekete bőrberakás helyezkedik el, közepében rozettával. Lent és fent a keskeny oldalak közepénél egy-egy olasz korsó áll, melyből egyenesen felfelé haladó és kétoldalt két-két ágban hajló virágos, leveles inda nő ki. Az előbbi táblánál az indák között rozettasor, kétoldalt két-két, s az olaszkorsó jobb- és baloldalán ugyancsak két-két szembeforduló madár helyezkedik el. Az utóbbi táblán lent a madarak helyén ugyancsak rozettás díszeket találunk.

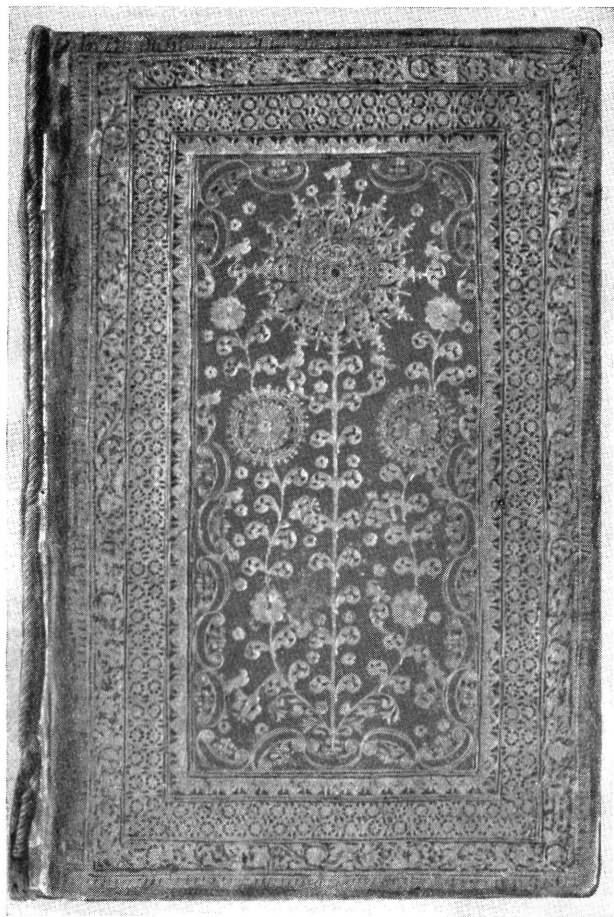
Ezt a két kötetet vagy valamely HOLTZER Miklós özvegyénél dolgozó legény készítette, vagy — tekintettel arra, hogy ezt a lehetőséget kizárni látszik az a tény, hogy az asszony az összeírásokban nem szerepel ipart folytató özvegyként, — a HOLTZER-műhely dúckészlete más, a városban dolgozó könyvkötő kezére került.

A HOLTZEREK után SCHATTEN József, majd fia, SCHATTEN Ferenc lesz a város legkiemelkedőbb és legkeresettebb könyvkötője. „Josephus Schatner[sic] Austriacus Viennensis compactor” 1780 február 16-án kap Győrben polgárjogot. Fel kell tételezzük azonban, hogy munkásságát csaknem egy évtizeddel korábban kezdte meg. Rámutattunk ugyanis arra, hogy 1771-ben a lehanyatlott ÁRPÁS-műhely ismét fellendül, s ettől kezdve az „exiguus” megjelölés helyett ismét feltüntetik adóklassisát, ugyanakkor régi mintakészlete bővül, s a díszítés kompozicionális szelleme is megváltozik.

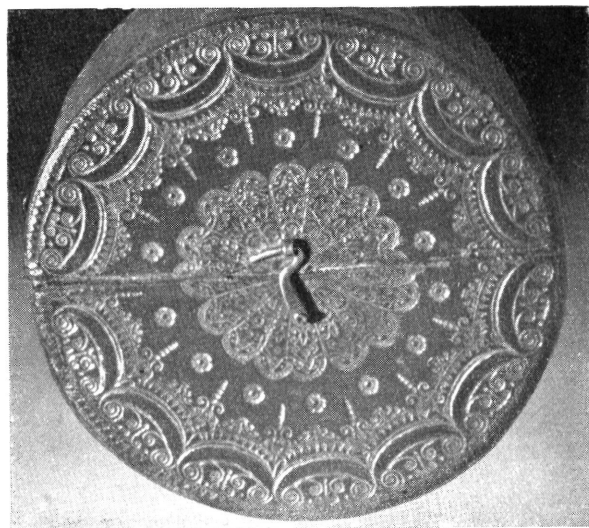
Tekintettel arra, hogy ezeket az új mintákat és ezt az új szellemet éppen SCHATTENNAK kell tulajdonítanunk, biztosra vehetjük, hogy munkásságát az ÁRPÁS-műhelyben az említett időpontban kezdte meg. Érdekes ebből a szempontból egy 1770-ben készült könyvtáblát megvizsgálunk (Függelék 30. sz.). Csipkés keretdíszét könnyed hajlású indák képezik, a hosszoldalak közepénél koszorúcskákkal, kerete háromkarélyosan szélesedik ki. Itt és a sarkokban is szőlőfürtök helyezkednek el. E laza, játékos kerettel ellentétben a tükör közepét a magyar címer körül csoportosuló zárt minta alkotja, mely ÁRPÁS munkáiból ismeretes.

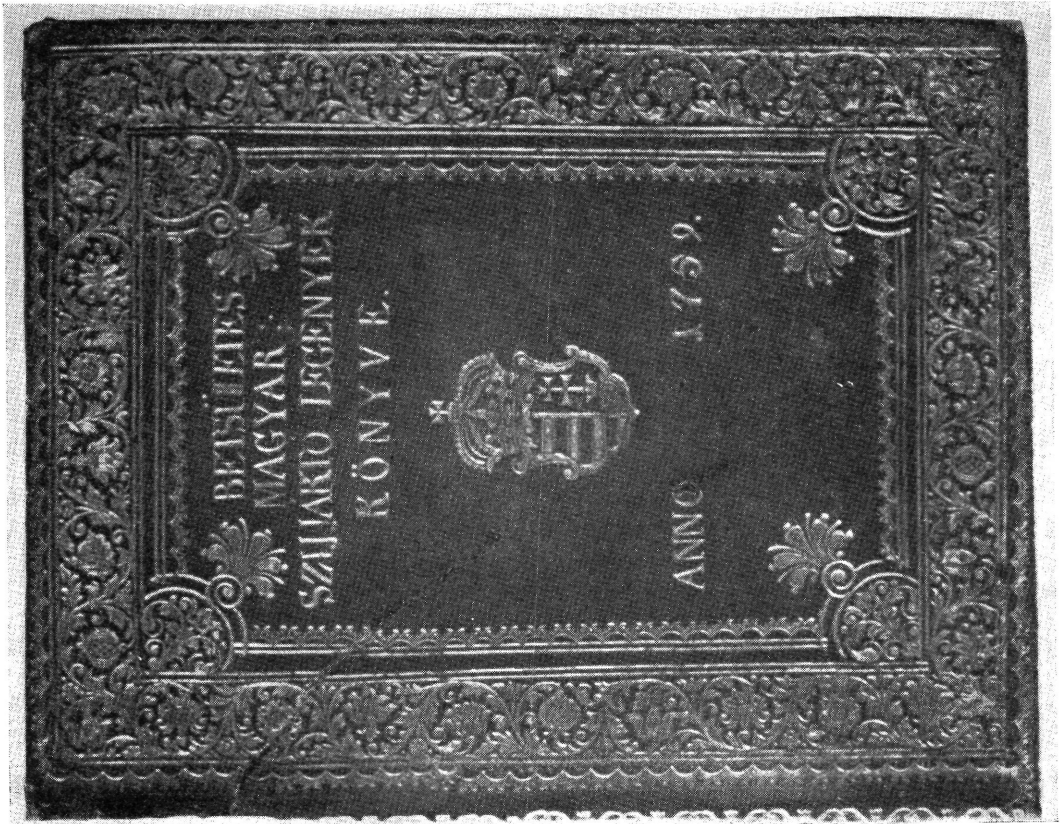
Profont-műhely, 1695 körül.

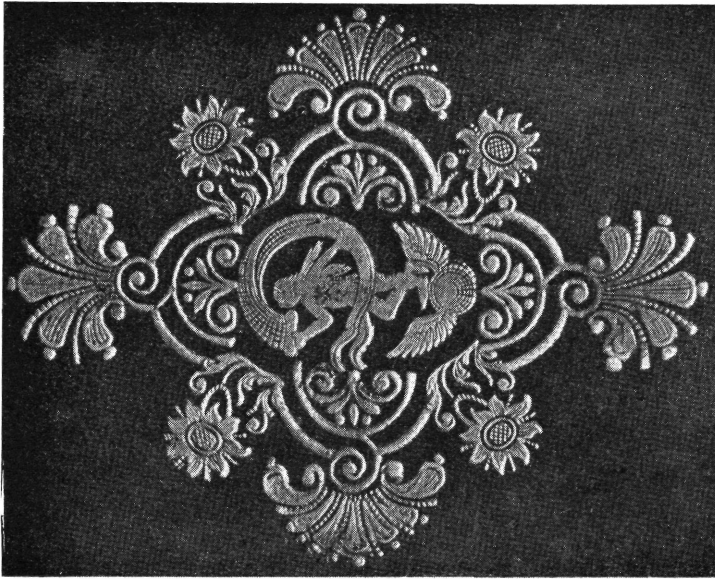
1. Smederer Christián kötése 1718-ból.

2. Kehelytok felső lapja, 1718 körül.

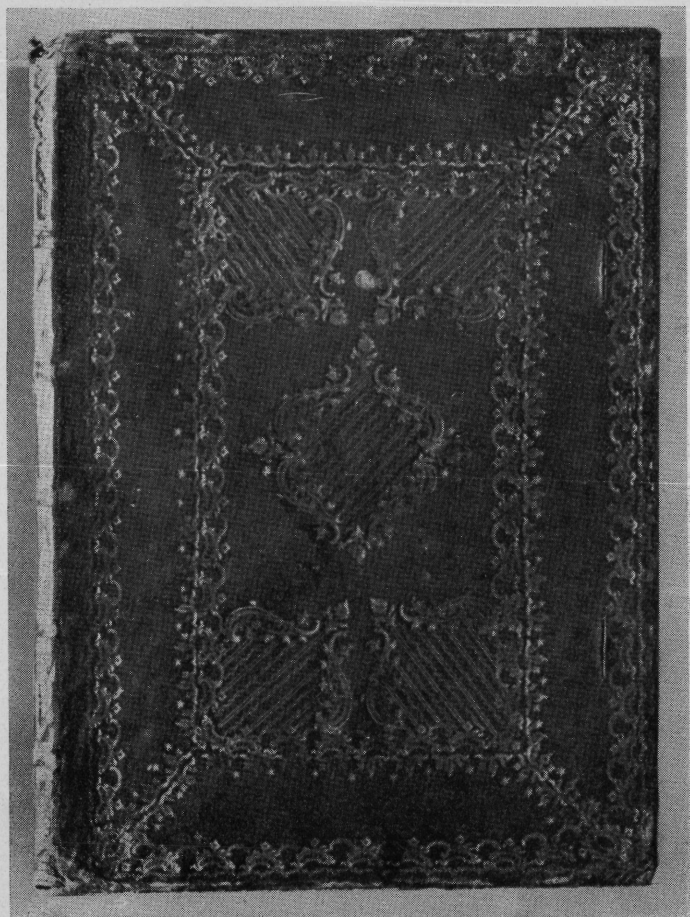
1. Holtzer Simon kötése 1759-ből.

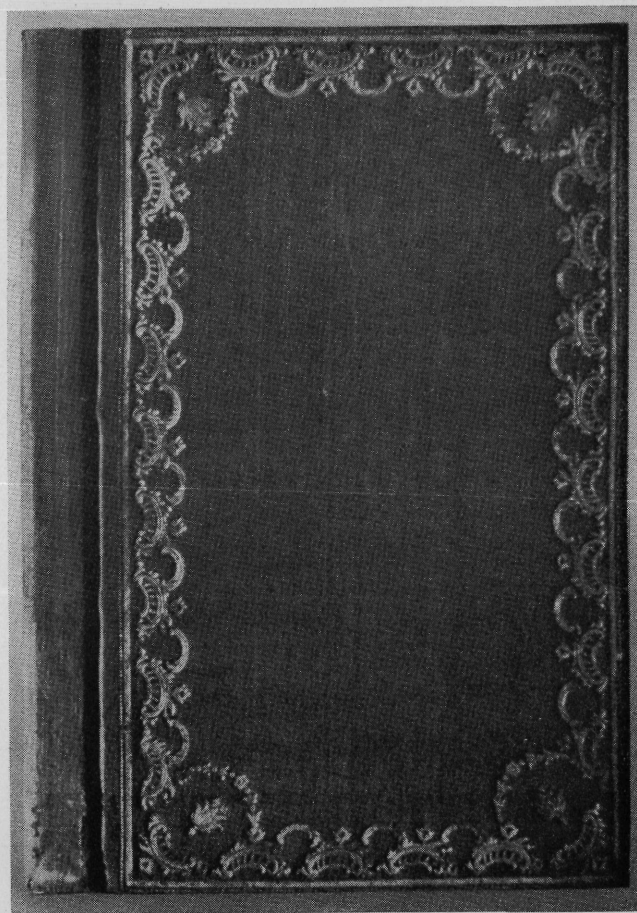
2. Holtzer Miklós 1775-i kötéstáblájának középdisze.

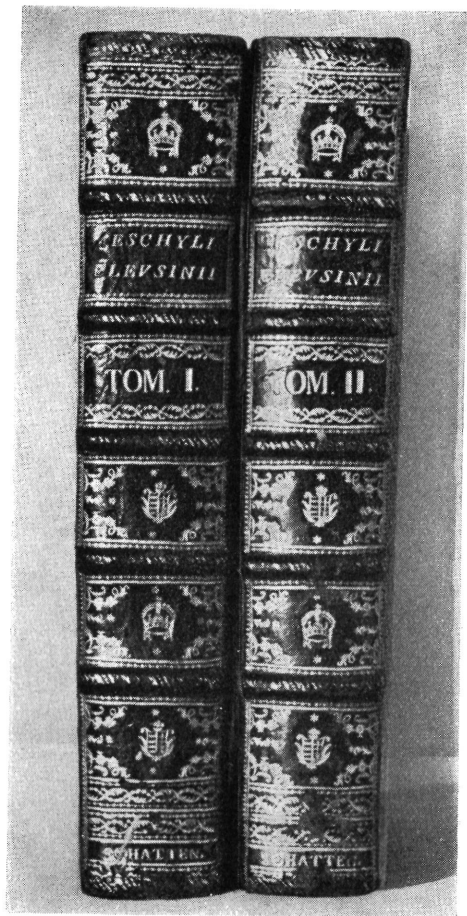
A Holtzer-műhelyben ismeretlen mester által készített munka, 1780 körül.

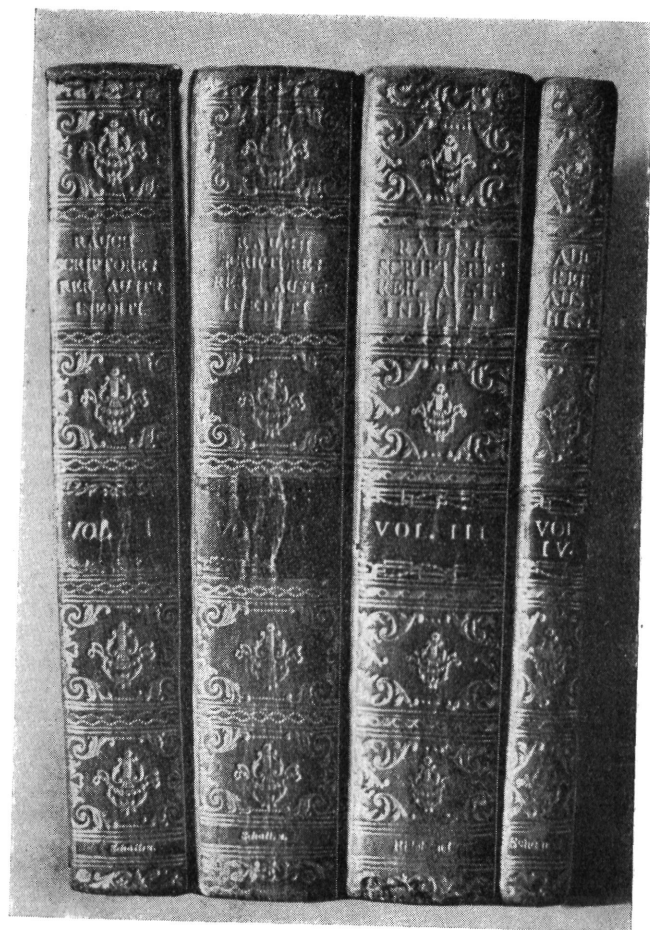
1. Schatten József munkája, 1782.

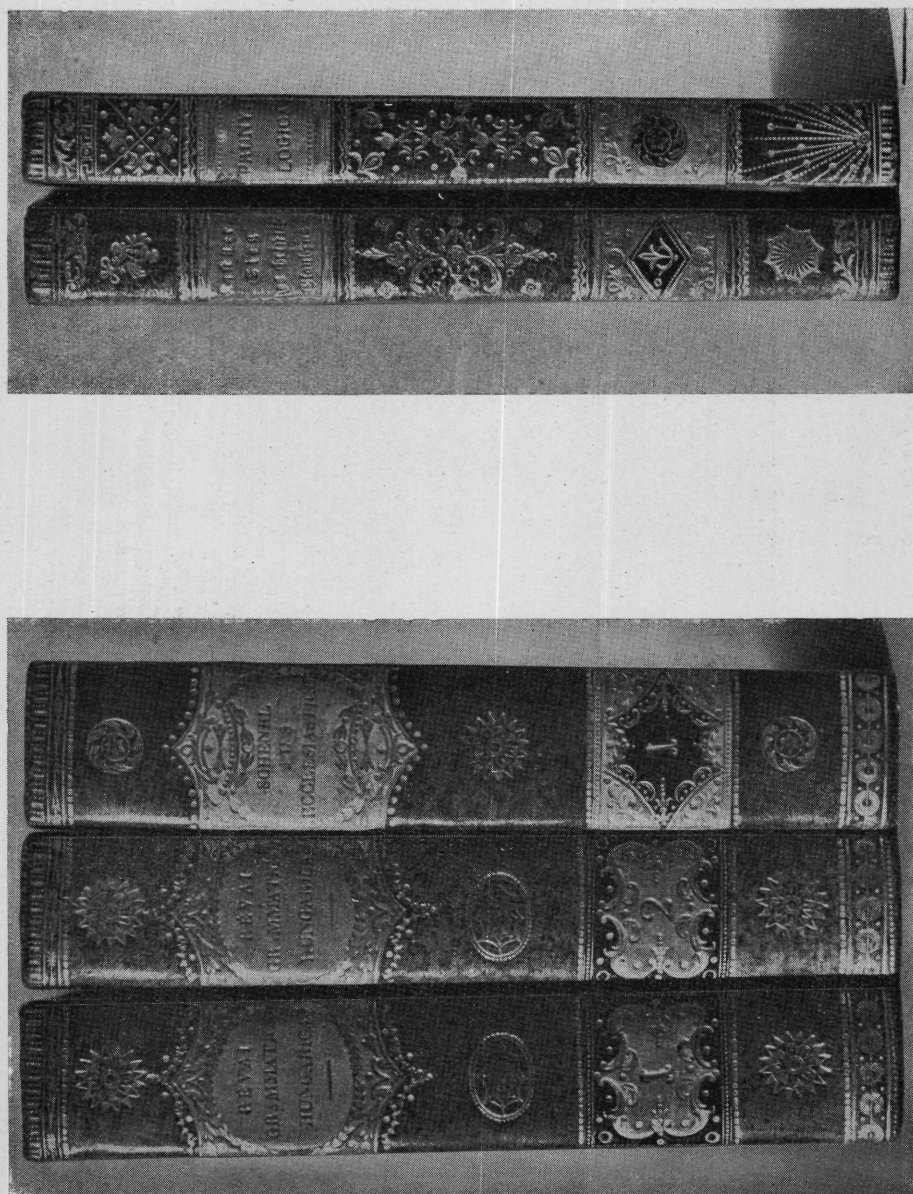
2. Schatten József munkája, 1782 körül.

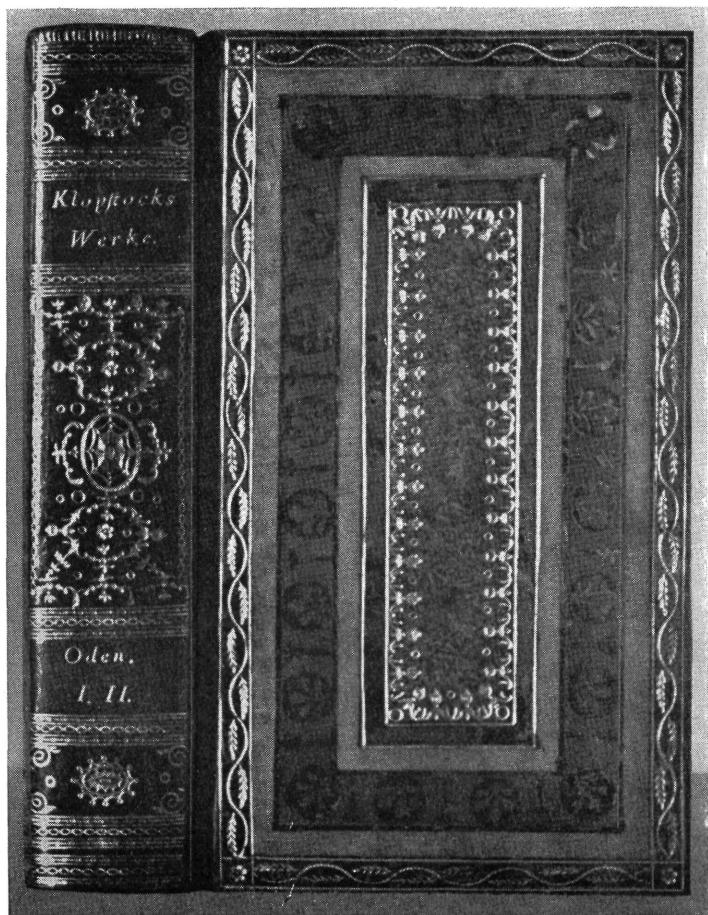
1. Címeres könyvgerincek Schatten József műhelyéből, XVIII. század vége.

2. Lantdiszes könyvgerincek Schatten, Hilebrand, Schoenecker jelzésével, 1793—4.

11–12. Könyvgerincek a XIX. század első feléből.

1. Győri kötés 1828 körül.

2. Könyvkötés középdisze.

Úgy látszik azonban, hogy SCHATTEN 1774-ben megváltik ÁRPÁSTól és HOLTZER Simonhoz szegődik. Ebben az évben ugyanis egy levéltári kötésen a HOLTZER-féle mintakészlet SCHATTEN mintáival keverve szerepel (Függelék 68. sz.).

A két dúckészlet azonban később is megjelenik egymás mellett, valószínű, hogy a HOLTZERek halála után SCHATTEN folytatja a műhelyüket. Megerősíti ezt az a tény is, hogy idővel házukat is megszerzi.²⁹

Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy ez mikor történt meg, mert a házat utólag, SCHATTEN unokájának idejében, 1851-ben írták csak át. Az összeírások a számunkra érdekes időben, a 80-as években hiányosak voltak. Tudjuk azonban, hogy 1791-ben SCHATTEN József könyvkötőnek háza van a belvárosban, s az elkövetkezendő fél évszázad alatt a SCHATTENek mindig ugyanezen a helyen szerepelnek, tehát ennek kellett az egykori HOLTZER-háznak lennie.

SCHATTEN József könyvek árusításával is foglalkozott, ezt két akta is bizonyítja, melyek szerint tiltott könyveket koboznak el tőle.³⁰ Egy 1794-es, nyomdászokkal, könyvkereskedőkkel és könyvkötőkkel foglalkozó kimutatás szerint Győrben ebben az időben az egy nyomdászon és egy könyvkereskedőn (bibliopola) kívül három könyvkötő (bibliopéga) működik, „omnes hi questum cum libris [könyvárulás] exercent”.³¹ Jóllehet valamennyien foglalkoznak könyvek árusításával, mégsem esnek teljesen egyenlő elbírálás alá. A város által készített 1792-es kimutatás szerint „Josephus Schatten... una simul quastum [sic!] cum libris exercet”.³² A városi összeírásokban több évben megtaláljuk SCHATTEN neve mellett a „questor librorum” megjelölést is a compactor mellett, de több alkalommal elmulasztják ezt bejegyezni. Könyvkötői tevékenysége azonban kiterjedt volt.

SCHATTEN nevével a kifizetésekkel kapcsolatban is találkozunk.³³ 1797–98-ban különösen nagy összeget, 42 forintot vesz fel.

SCHATTEN levéltári kötésein az előírással táblabeosztást követi. A többsoros keretet üres sávokkal lazítja, a tükörben virágos, fonadékos vagy címeres közép- és megfelelő sarokdíszeket alkalmaz. Két leggyakrabban használt keretdísz egy vastag szárú, hullámvonalú virágos inda és egy egymást metsző ötszirmú palmettás ívsor. Ehelyett feltűnik néha a HOLTZER-féle hasonló, de más megfogalmazású szalag is. Ezeken kívül sokféle keskeny indás csipkedísz alkalmaz. Címeres dísz az ÁRPÁS-félével teljesen azonos, ugyancsak egyezést mutat a makkos, csúcsában gránátalmás díszítmény is. Medaillonos szalagfonadékos mintái ugyancsak ÁRPÁS vagy HOLTZER kötéseiről ismeretesek.

Annak ellenére, hogy szemmel láthatólag alkalmazkodik a kialakult levéltári kötéstípushoz és hogy átvészeli elődeitől mintákat, új és egyéni

²⁹ Alkotmány-u. 16. sz. alatti házat 1776. szeptemberében VEJDINGER János és felesége eladták HOLTZER Miklós könyvkötőnek és feleségének, SCHREINER Anna Máriának 3500,— frt-ért és 48 frt. kulcspezért. HOLTZER a házat utódának, SCHATTEN könyvkötőnek adta el, de dem írták át az ő nevére. Ez csak 1851 augusztus 1-én történt meg (JENEI Ferenc összeállítás).

³⁰ Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr. 1794. 2–132. és Htt. Rev. Libr. 1797. 1–38.

³¹ Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr. 1794. 3–105.

³² Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr. 1792. 1–55. Ugyaninnen MÜLLER Jakabra vonatkozó meghatározást már az előbbieken közöltük. Szerepel még ezenkívül »Jos. Árpás... nonnullas Compactos Libros vendere solet» megszorítással, és a kimutatás szerint ugyanez áll HILEBRAND Ferencre is.

³³ Kamarási számadások, 1793/94, 161. l. és 1797/98. ekkor 42 frt-ot vesz fel.

hangot szólaltat meg még a levéltári anyag kötéstábláin is. A SCHATTENek munkásságukkal a győri könyvkötészetet a legmagasabb művészi fokra emelik.

Már az eddigi irodalom ismertetett egy meggypiros színű jó aranyozású könyvtáblát, amelynek készítése ideje 1782-re tehető (Függelék 74. sz.), ROMHÁNYI külön kiemeli kötésünket a magyar XVIII. századi emlékek közül, s mint egyedülálló darabot említi meg (*V. tábla 1. kép*). Ugyanakkor feltetelezi, hogy talán győri kötés.³⁴ A könyvtábla rocailleos keretelésű, s a minták között még kisebb rocailleos díszek helyezkednek el. A folio méretű táblának megfelelő kettős keretet hullámos, leveles harántsáv köti össze a saroknál, míg a tükröt nagyméretű rocailleos díszekből alkotott kartusok díszítik. A csúcokban ott találjuk a SCHATTEN munkáin oly sokszor előforduló apró virágtövet.

A kutatások során előkerült egy győri nyomtatvány zöld selyem kötésben (*V. tábla 2. kép*), amelynek finom, rokokó ízlésű csipkedíszes keretét az előbbi könyvtábláról ismert rocaillesor képezi (Függelék 75. sz.). A sarkokban egy-egy tulipán felett kis félkoszorúcska helyezkedik el. Ugyancsak most került felszínre egy márványozott világosbarna bőrkötés, mely 1784-es győri nyomtatványt tartalmaz (Függelék 76. sz.). A bőrfelületet még sötétebb színű karikákkal tarkítja a mester, s a táblát aranyozott, az előbbinél még gazdagabb csipkés keretdísszel látja el. Ez lágyan hajló, apró mintákból alkotott, a sarkoknál és a hosszoldalak közepénél félkörös, illetve háromkaréjos vonalban húzódó koszorúk által szélesedik ki és áttöri a körbefutó szalagkeretet. A minták között fent és lent öt-öt tulipán látható. A tulipánok és a sarok koszorús díszei teljesen egyeznek az előbbi zöld kötés hasonló mintáival.

Első pillantásra szembetűnő, hogy a fenti három munka ugyanabból a műhelyből került ki, s nagyjából egykorúak. A céhírat 1782-ben, az utóbbi nyomtatvány 1784-ben, a harmadik darab pedig szintén az 1780 körüli időkben látott napvilágot. Mindhárom tábla a magyar könyvkötészet kiemelkedő művészi emléke.

A céhírat és a zöld selyem kötés rocailleos keretdísz szerepel egy levéltári kötésen is (Függelék 71. sz.), ahol a tükröt határolja. Egy másik 1782-ből való levéltári kötés (Függelék 72. sz.) középdíszét nyolcszorosán megtört koszorúdísz veszi körül, amely tökéletesen egyezik a mi két nyomtatványunk tábláinak sarkában elhelyezett koszorúcskákkal. E koszorúdíszek először 1770-ben fordulnak elő (Függelék 30. sz.).

E franciás finomságú, könnyedrajzú, csipkedíszes könyvtáblák tehát SCHATTEN könyvkötő munkái. Csipkedíszes kötések ritkán készültek ugyan Magyarországon, ilyen magas művészi színvonal azonban különösen szokatlan.

Ugyancsak SCHATTEN munkájának tartható egy harmadik csipkedíszes könyvtábla, mely 1800 körüli nyomtatványt tartalmaz (Függelék 77. sz.). E fekvő formátumú könyvecske tábláit pirosra festett pergamen borítja, díszítése aranyozott. A keretet háromszöget kitöltő laza minták sora alkotja, amely a hosszoldalaknál közepén füzérdíszekkel szélesedik ki, a minta felett pedig egy-egy hurkolódó szárú, körteidomú, virágos ág helyezkedik el. A szalagkeretet áttörő sarokdísz két-két csigába hajló leveles minta alkotja, közepén copf ízlésű koszorúval körülvett medaillon helyezkedik el. A sarok levéldísz szerepelnek a gerincmezők sarkában is, itt azonban mindig annyit nyom le

³⁴ ROMHÁNYI i. m. 64. l. Leírás 713. sz. alatt.

belőlük a mester, amennyi az adott helyen esztétikusan elhelyezhető. Gyakran megállapítható, hogy a minta a keretdíszben kissé túlterjed.

A fenti könyvtáblával mutat rokonságot egy 1794-ből való emlék-könyv aranyozott piros bőrkötése (Függelék 81. sz.). A merev csigás díszekből alkotott kerethez képest túl oldottak a sarkok csokrai és a kiszélesedő középső résznél a hajlékony koszorút zárt formájú csillagokból alkotja a könyvtábla készítője. A díszítés hatása nem oly egységes és művészi, mint a fenti könyvtáblákon.

*

A XVIII. sz. folyamán egyszerűsödik a könyvtáblák díszítése. Oka az, hogy a könyvek mind nagyobb példányszámban jelennek meg s az aranyozott bőrkötések készíttetése rendkívül költséges. Ezért egyre gyakoribb a papírtáblás könyvborítás, s egyre általánosabb az, hogy a könyveknek csak a gerincét látják el aranyozott mintákkal. A XVIII. sz. vége felé s a XIX. sz. első felében nagy súlyt helyeznek a könyvek gerincének művészi díszítésére és a bőr vagy papírtáblákat egyre inkább díszítetlenül hagyják. A gerincdíszítések is magas művészi fokot érhetnek el, amint ezt éppen a győri tanúságok fényesen bizonyítják. Annál feltűnőbb, hogy a díszített gerincekkel a magyar szakirodalom eddig úgyszólván nem foglalkozott.

A győri félbőrkötések külön sajátossága, hogy a gerinc alját a könyvkötők igen sok esetben névjelzéssel látják el. A szignált kötések mintegy 1780 és 1806 között jelentkeznek.

A kutatások eddigi eredménye alapján a szignált kötések 10 típusát tudjuk megkülönböztetni. Ezek :

1. tulipános,
2. címeres és koronás,
3. virágos, négykaréjos kehellyel,
4. bojtsoros,
5. lantdíszes,
6. virágtöves, sokszirmú kehellyel,
7. hurkolódó szárú virágtöves,
8. függő lantos,
9. urnás és koszorús,
10. madaras és lantos.

Készítők szerint ezek így oszlanak meg: az 1–4. típus kizárólag SCHATTEN József mintája. Az 5–6. csoport darabjai váltakozva viselik SCHATTEN, HILEBRAND és SCHOENECKER névjelét, a 7. és 8. csoport kötéseit SCHOENECKER készítette, a 9–10. csoport gerinceit pedig SKOLNIK. Valamennyi szignált kötés egyházi tulajdonban van vagy onnan származik, nevezetesen legfőként a győri szeminárium és az egykori karmelita rendház könyvtárából. Valószínűleg e két helyről kerültek más egyházi könyvtárakba is könyvek. Erre következtethetünk abból, hogy címeres gerincdíszű kötések tihanyi (Függelék 101. sz.), esztergomi (Függelék 109. sz.) és pannonhalmi (Függelék 103. sz.) egyházi tulajdonban is fellelhetők voltak. Csupán néhány jelzett kötés eredete bizonytalan. Ezidőszerint nem tudunk válaszolni arra, hogy ebben az időszakban miért szignálták a győri mesterek kötéseiket, valamint arra sem, hogy az 5–6. típuscsoportba tartozó könyvsorozatok

egyes kötéseit miért készítette több kéz. Lehetséges, — bár okmányszerű bizonyíték nincs rá, — hogy a győri könyvkötők, akik helyi céhszervezettel nem rendelkeztek, elszámolási viszonyban állhattak egymással.

A művészi félbőrkötések készítésében is iránymutató a SCHATTEN-család. SCHATTEN József jellegzetes gerincei az 1–4. típuscsoportba tartoznak.

1. csoport. Elsőként kell megemlítenünk a tulipános gerinceket. Ezek 1780 és 90 között készülnek, a könyvek többnyire egészbőrkötésűek, a gerinc gyakran feketére festett. A gerincmezők sarokdíszeit ezeknél is csigásan hajló levél képezi, a könyvek alján többnyire keskeny indadísz hullámsík végig. Egy esetben előfordul, hogy a táblát is indadísz kereteli és a sarkokban egy-egy tulipán helyezkedik el (Függelék 96. sz.). Egy másik gerincen a megszokott sarokdíszek helyett a mezők két oldalán egy-egy rocailleot találunk s a mezőknek nem mindegyikét díszíti a tulipán, hanem gyűrűbe foglalt ágas mintákkal váltakozik. A tulipános kötések között találkozunk jelzetlen példányokkal. A jelzettek minden esetben SCHATTEN nevét mutatják, az analógiák alapján megállapíthatjuk, hogy a többiek is az ő kezétől származnak.

2. csoport. A gerincmezők középdíszét váltakozva a magyar korona, illetve a címer alkotja (VI. tábla 1. kép). A mezők sarkait általában az ismeretett csigásan hajló leveles minta — kisebb vagy nagyobb részlete — tölti ki. Ez a minta háromféle méretben fordul elő, míg a korona, illetve címer csak kétféle nagyságban jelenik meg. Ebben a csoportban az is előfordul, hogy a sarokdísz egy rendkívül kecses hajlású, hurkolódó, rozettás inda alkotja, a könyv alján pedig egy finomrajzú, egymást metsző hullámvonalban haladó gyöngysor, illetve inda fut végig. A többféle keskeny szalagdísz között talán ez a legfigyelemreméltóbb. A kötések nem minden esetben szígnáltak.

A század 90-es éveitől kezdve a címeres kötések egy másik, egyszerűbb fajtája is ismeretes. Ezek a könyvek általában kisméretűek, a díszítést csupán a bordázatlan gerinc mezőit elválasztó szalag és az előbbieknél kisebb címeres középdísz képezi. A váltakozó középminta az előbbiektől eltérően nem a korona, hanem kétféle urnadísz. Címeres kötések szórványosan egészen az 1830-as évekig készültek, valamennyi a SCHATTEN-műhelyből került ki. Bár 1806 után a könyvek gerincét nem jelzik, a korábbiakban megismert stílusjegyek alapján a mesterek kezemunkája később is felismerhető.

Nem tudunk róla, hogy más városunk könyvkötészetében is lenne arra példa, hogy a gerinceket a magyar címer ékesíti, figyelemre méltó és érdekes jelenség ez, még abban az esetben is, ha a munkák művészi megjelenését nem vesszük tekintetbe.

3. csoport. Ide eddig egy 1793-as nyomtatványt tartalmazó kötetet sorolhatunk. Sima gerince érmes-fűzéres sávokkal 6 mezőre osztott, ezekben — a rózsaszín, illetve kék cím és kötetszám mező kivételével — fűzéres-virágos sarok-, valamint virágtőves középdíszek helyezkednek el. A darab jelzett.

4. csoport. Itt még egy egészen egyszerű példányt kell megemlítenünk, melyen a márványozott barna bőr alapon csupán a gerincmezők felső és alsó szélénél vaknyomásos bojtsoros szegélye alkotja a díszítést. A fekete, illetve kék címmezők felirata és mintája aranyozott (Függelék 118. sz.).

A következő két csoportban — mint említettük — két újabb könyvkötő neve bukkan fel.

HILEBRAND Ferenc pozsonyi származású könyvkötő 1791-ben kap polgárjogot. Jóllehet Győrben készült munkája még 1794-ből ismeretes, már ez év május 31-én kelt kimutatás szerint Budán a várban (In Praesidio) dolgozik.³⁵ Helyette új név jelenik meg a győri összeírásokban, a soproni származású SCHOENECKER Józsefé. Jóllehet csak 1795 február 25-én kap győri polgárjogot, feltételezzük, hogy már 1794-ben ő is itt dolgozott HILEBRAND műhelyében. Kétségtelen, hogy annak műhelyét veszi át és vezeti tovább, távozása után pedig átadja azt az újonnan érkező SKOLNIKnak. SCHOENECKER az 1798–99-es összeírásokban már nem szerepel a városban, de ugyanez évben kap polgárjogot a nyitrai származású SKOLNIK.

5. csoport. A gerincmező középdíszé lantminta, a sarok és egyéb szalagdíszek változatlanok (VI. tábla 2. kép). A győri Szemináriumi Könyvtár egyik négykötetes munkájának első két kötetét (kiadási év 1793) SCHATTEN, a harmadik kötetét HILEBRAND, negyedik kötetét SCHOENECKER (III–IV. kötet kiadási éve 1794) köti be (Függelék 111, 112, 113. sz.) és látja el névjelzésével. HILEBRAND és SCHOENECKER pontosan követi SCHATTEN típusát, de középdíszek valamivel kisebbek, sarokmintáik valamivel nagyobbak. A részletminták — főleg a leveles sarokdíszek — csak igen alapos vizsgálat után mutatnak csekély rajzbeli eltérést. SCHATTEN lágy, biztos vonalvezetésű levéldíszei náluk valamivel keményebbek és esetlenebbek. SCHATTENnek több lantdíszes munkája ismeretes, a másik két mester neve azonban nem szerepel többé hasonló gerinceken.

6. csoport. Virágtőves díszű gerincek képviselik, jellemző középdíszüktől eltekintve mindenben az előbbi csoporttal egyeznek meg.

A Szemináriumi Könyvtár egyik négykötetes munkájának (valamennyi kötet kiadási éve 1792) első három kötetét SCHATTEN, negyediket HILEBRAND köti be és szignálja (Függelék 114–115. sz.). A két mester munkája közötti különbségek ugyanazok, mint a lantdíszes típusnál, a virágtőves dúcok a két mester munkáján egyezők. A győri Szemináriumi Könyvtárban az évente megjelenő kiadványok hol SCHATTEN (Függelék 116. sz.), hol SCHOENECKER munkáiként szerepelnek (Függelék 117. sz.). Mindhárom mester köt be ilyen módon más munkákat is.

Míg HILEBRANDnak más műve ez ideig nem ismeretes, SCHOENECKER készít másféle, SCHATTEN kötéseivel nem egyező gerinceket is. 1794 körül köt be egy 16 kötetből álló sorozatot (Függelék 119. sz.).

7. csoport. A gerincmezőkben laza indás sarokdíszeket és hurkolódó szárú virágtőves középdíszeket találunk. A gerincen lent és fent sávozott mintájú szalag fut végig, lent a névjelzés felett indadísz helyezkedik el.

1794 körüli időre tehető SCHOENECKER másik jelzett munkájának készítési ideje, mely 1789-es kassai nyomtatványt tartalmaz és a győri karmeliták könyvtárából való (Függelék 121. sz.).

8. csoport. Apró rozettás oldaldíszek és álló, illetve váltakozva zsinóron függő lantdíszek láthatók a gerincmezőkben. Mesterünk munkái közül kivetelben ez a legfinomabb, amelyhez ebből a szempontból is közel áll egy 1797-es váci nyomtatvány kötése (Függelék 120.). A mezőkben az előzővel egyező oldaldíszek és apró virágtőves középdíszek helyezkednek el.

Az 1800 körüli időkben még egy név tűnt fel a győri kötések gerincének alján: SKOLNIKÉ. SKOLNIK Mihály (Magister bibliopagus) az ez évi össze-

³⁵ Orsz. Levélt. Htt. Rev. Libr. 1794. 3–59. Május 31-i dátummal.

írásban — talán tévedésből — mint „bibliopola” szerepel, de a továbbiak már bibliopega, azaz könyvkötőként említik, ugyanúgy, mint a polgárkönyv bejegyzése. 1800-ban SCHOENECKER előbbi lakhelyén, a Benkő-házban lakik. 1802-ben a belváros második negyedében már saját háza van. Itt lakik egészen 1813-ig. Az 1813–14. évi összeírások KRIZSÁN könyvkötőt tüntetik fel az ő helyén.

9–10. csoport. A jelzett SKOLNIK-kötéseknek kétféle típusát ismerjük. A folió méretű könyvek gerincén alkalmazza a nagyméretű urna és fonadékos keretelésű csokros, kerek medaillonos díszeket. Sarokmintáit általában hurkolódó vonalas indák alkotják, amelyek csúcsos virágban végződnek. Használja a SCHOENECKER-nél tárgyalt füzéres lantot és a már említett szalagdíszeket. Annak ellenére, hogy átvész elődeitől szerszámokat, önálló utakon jár, új díszei eredetiek, mint pl. a virágos inda által körülölelt, kiterjesztett szárnyú madár. Nincs példa rá eddig, hogy mint HILEBRAND vagy SCHOENECKER, más mester műveit utánozta volna, illetve — hogy valakivel közösen készített volna el sorozatot. Jelzett kötése a győri Szemináriumi Könyvtárban találhatóak (Függelék 122–127. sz.) és főként a BALOGH-hagyatékából származnak.

Mint láttuk, a jelzett gerincdíszes könyvkötések 5–10. típuscsoportjában HILEBRAND és SCHOENECKER és SKOLNIK között nemcsak típus-, hanem dűcegyezéseket is találunk. E tényt, egybevetve a hézagos okmányyszerű adatokból levonható következtetésekkel, biztosan mondhatjuk, hogy HILEBRAND egykori műhelyének szerszámkészlete több kézen keresztül vándorol. Nem áll meg ez a folyamat a XIX. században sem, amikor SKOLNIKOT KRIZSÁN követi a sorban.

*

Nemcsak a fentemlített könyvkötők készítettek gerincdíszes félbőr- vagy egész bőrkötéseket. SCHATTEN József szignált és szignálatlan gerincei és kötéstáblái mellé méltán sorakoznak fia Ferenc munkái. Nem tudjuk pontosan megállapítani, hol végződött SCHATTEN József munkássága és hol kezdődött a műhelyét folytató SCHATTEN Ferenc működése. Az összeírásokban SCHATTEN Ferenc csak 1808-ban, SCHATTEN József halála után jelenik meg, viszont az 1799-es számadások tanúsága szerint a város már ekkor 26 forintot fizet számára az előző évben végzett munkáiért.

Három félbőr-kötés gerincének aranyozott díszé lent és fent egymást metsző hullámvonalú indából alkotott rozettás szalagból áll. Az alsó szegély felett háromszöget kitöltő, laza díszítmény helyezkedik el, amelynek alsó részét a már ismertetett SCHATTEN-féle csigábahajlító levél, középdíszét pedig az ugyancsak említett körteidomú minta (mint Függelék 77. sz.) alkotja. A gerincfelületen csupán a címező határolt, a többi rész osztatlan. Felette az alsó körteidomú virág ismétlődik meg, alatta bőségszaru kap helyet. A színes bőrberakásos címező még változatosabbá teszi az amúgy is finom aranyozott gerincet (Függelék 129–131. sz.). Fenti kötéseink talán még az apa munkái, de felépítésben, díszítésben már a klasszicizáló stílust mutatják.

Karélyos, pasztell színű berakott címezők más SCHATTEN-kötésben is előfordulnak, legtöbb esetben a berakott felületen egy koszorúval körülvett kerek vagy ovális alakú, másféle színű újabb berakással (VII. tábla 1. kép). A gerinc alsó felében a kötetszámot feltüntető mező ugyancsak színes,

gyakran kétféle színű berakással. A nagy felületet kitöltő színes berakások között különböző, többféle ovális és kerek rozetta, koszorú stb. díszek helyezkednek el. Ki kell emelnünk egy rendkívül kedves, gyakran alkalmazott kis mintát, a medallionban álló apró, bunkót tartó Ámor alakját. De előfordulnak a szokásos lant, hangszer, virágtő, virág, urna, gyűrűbe foglalt három ág, a korona és címer motívumok is. Egyik felépítésében az utóbb tárgyalat kötéssel rokon könyvgerincen lent sugaras, hangszeres minta látható, felette apró, Napoleon-kalapos férfi helyezkedik el (Függelék 135. sz.).

Az 1820-as évek vége felé jelenik meg néhány olyan gerinc, amelyen címező és a kötetszámnak szánt mező közötti középső részt apró urnákból alkotott díszminta tölti ki, míg a többi felületen az idősebb és ifjabb SCHATTEN munkáiról ismert mintákat (*VII. tábla 2. kép*) látjuk viszont. Az alsó mezők sarokdíszeként a címeres kötéseknel ismertetett finomrajzú laza indák bukannak újra fel.

Kisebb számban ugyan, de a XIX. században is készültek könyvtábladíszek. Egy folió méretű fehér pergamen kötés (Függelék 78. sz.) ugyancsak SCHATTEN Ferenc munkásságához kapcsolódik. A tábla kétszeresen, bojt-soros mintával keretelt, a két szalagot a sarkoknál harántsáv köti össze (mint a Függelék 118. sz. jelzett SCHATTEN-kötésen), de megjelenik a sarkokban a többször tárgyalat tulipándísz is. A tükröt már az empire kötéstábla díszítő stílusának megfelelően keretelt, ovális mező foglalja el, amelyben két repülő angyal tartja a magyar koronát.

Végezetül még két kiemelkedő kötéstáblát kell ismertetnünk, amelyeket bár nem tarthatunk teljes biztonsággal SCHATTEN munkáinak, mégis az ő általa készített emlékekkel mutatnak rokonságot.

Az Iparművészeti Múzeum egyik újszerzeményű világosbarna bőrkötésű könyve KLOPSTOCK műveinek 1798-as kiadását tartalmazza (Függelék 88. sz.). Táblája hullámvonalú indás díszszel, szalagkerettel és égetett technikájú palmettás díszekkel határolt, ezen belül natur és feketére festett szalagkeret fut körbe, melyen belül apró urnás díszek képezik az üresen hagyott tükröket keretét (*VIII. tábla 1. kép*). A gerinc a cím és a kötetszám mezőjével két felső és két alsó, továbbá egy nagyobb középső részre tagolt. Ez utóbbit ovális, pókhálószerű dísz körül csoportosuló apró urnák töltik ki. A gerinc ilyen tagolása, továbbá az urnás és a pókhálószerű díszek mintája közeli rokonságot mutat az 1820 és 1828 közötti SCHATTEN-kötésekkel.

A győri Szemináriumi Könyvtár kétkötetes 1800-as londoni kiadású VERGILIUSÁNAK (Függelék 89. sz.) kötése színben, technikában és felfogásban igen közel áll a fentiekben tárgyalat lipcsei kiadású könyv kötéséhez. Az égetett palmetták és egyenesvonalú díszek a két munkán teljes egyezést mutatnak. Az utóbbin azonban a tükrök sarkait is égetett, — a korabeli bútorokon is előforduló — legyezős díszek töltik ki, míg a tükrök közepében az első és hát-lapon más és más — ovális mezőt kitöltő romantikus felfogású rézmetszetű tájkép, illetve zsánerjelenet látható (*VIII. tábla 2. kép*).

Ez a két munka kétségtelenül egy műhelyből származik. Az a tény, hogy az Iparművészeti Múzeum példánya a győri SCHATTEN-kötésekkel — és csakis azokkal — tart rokonságot, továbbá hogy a hozzá teljesen közelálló munka éppen győri könyvtárban található, valószínűvé teszi, hogy ezek a magyar empire könyvkötészet eddig ismeretlen alkotásai győri mester műhelyéből kerültek ki. Az Iparművészeti Múzeum példányának készítési idejét az 1828 körüli időre, a győri példányét pedig a gerincdíszek és a metszetek

alapján néhány évvel későbbre tehetjük. Így a metszetek készítése ideje körülbelül egybeesik azzal az idővel, amikor a győri születésű HOFBAUER János rézmetsző néhány évre visszatér szülővárosába (1831 és 1838 között).³⁶ Ő készíthette a könyvkötő számára a metszeteket.

A XIX. sz. elején a levéltári kötések még a régi típus szerint, díszesebb kivitelben készülnek. Érdekes megjegyeznünk, hogy itt az új stílusnak megfelelően urnás és egyéb copf és empire díszekkel helyettesítik az egykori mintákat, de táblabeosztásban mindenben követik az előző korszakokat. Nem sokkal később azonban megszakad ez a gazdag és szép folyamat és dísztelen, egyszerű gerincdíszekkel ellátott, vagy azokat is nélküldő kötések készülnek.

Jóllehet a XIX. században a győri könyvkötők száma az előző századhoz viszonyítva megkétszereződik, s az 1828-as országos adóösszeírás³⁷ szerint 6 könyvkötő és 5 legény dolgozik a városban, egyre kevésbé jönnek létre figyelemreméltó alkotások. A század második feléből származó céhkönyv fekete bőrkötésének egy lemezről préselt tábladisze az előző idők hasonló alkotásainak messze alatta marad.

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy a két legénnyel dolgozó SCHATTEN Ferencen kívül a század első két évtizedében itt dolgozik még az 1795-ben polgárjogot kapott VOLNER vagy VALLNER Pál (kezdetben Új Városban lakik), SCHMIDMAYER Mátyás, CZAITER Sámuel, továbbá KRIZSÁN Ferenc, 1816 és 1823 között KRIZSÁN József és az 1823-tól az előző mester helyén szereplő LUDVIG Sámuel.

*

Győrnek fejlett könyvkötészete a város virágzó kulturális életét bizonyítja. A könyvkötők általában vagyonos polgárok, PROFONTnak két háza is volt, de a többiek is valamennyien saját házukban laktak.

Kétségtelenül lendítőleg hatott a győri könyvkötészetre a STREIBIG-nyomda működése is, a nyomda létesítése utáni időkben ugyanis az addigi egy könyvkötő helyett három működik. Tudjuk, hogy valamennyi győri könyvkötő foglalkozott könyvek árusításával — legalábbis az 1790-es években — s a könyvkereskedelem is virágzóbb nyomda közelében. A győri könyvkötők más városok nyomdáinak termékeit is árusítják, így Nagyszombatnak van győri bizományosa és tudjuk, hogy SCHATTEN a váci nyomdásszal is kapcsolatban állott. MÜLLER Ferenc a pozsonyi nyomdatermékeket árusítja Győrben.³⁸ Debrecennek itt nem volt bizományosa a debreceni nyomdai iratok tanúsága szerint, csupán a század 20-as éveiben élő könyvkereskedő: DÁMER Ferdinánd kapott onnan nyomtatványokat.³⁹

A könyvkötők megélhetési viszonyai kapcsán nem mellőzhető a győri könyvtárak szerepe sem. Meg kell említenünk az egykori karmelita könyvtárat, amelynek könyvtáráját ma már csak a véletlen segítségével vizsgálhatjuk,

³⁶ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951, 54., 60., 141. l.

³⁷ Orsz. Levéltár.

³⁸ Adatszerűleg csak HOLTZER Miklóst ismerjük mint a nagyszombati nyomda győri bizományosát, azonban valószínű, hogy már HOLTZER Simon is az volt. — 1794-ben SCHATTEN az elkobzott váci nyomtatványokkal kapcsolatban említi, hogy ő azokat a váci nyomdástól vásárolta. Egy 1786-os pozsonyi »Híradás«-ból tudjuk (Kecskemét, Áll. Itár), hogy ekkor MÜLLER Ferenc Győrben a pozsonyi nyomda bizományosa.

³⁹ Debreceni Áll. Itár. Rationes Typographiae.

holott állománya sok érdekes adattal és emlékekkel gazdagíthatta volna ismereteinket. A karmeliták nyilván súlyt helyeztek a művészi kötések készítésére, hiszen könyvtáruk berendezése is — amely a münsteri születésű RICHTER Ferenc, azaz Domonkos testvér keze munkáját dicséri — páratlan szépségű iparművészeti remekmű. Így a Szemináriumi Könyvtár könyvkötései nyújthatnak támpontot arra, hogy milyenek lehettek az egykori karmelita könyvtár kötései, hiszen valószínűleg azonos mesterek dolgoztak a két könyvtár számára.

Az egyházi megrendelők lehettek a legnagyobbak, utánuk maga a város következik. Az egyházi megrendeléseknél azonban ki kell kapcsolnunk az evangélikus és a református egyházak szerepét, ez utóbbiaknak vagy pénzük, vagy igényük nem volt Győrben díszes könyvkötések készíttetésére.

A mesterek nevével megismerkedtünk a kutatás folyamán, az összeírások azonban nem említenek meg egyetlen könyvkötőlegényt sem, holott megfordulnak vándorlegények Győrben is. HOLTZER Simon végrendeletében két könyvkötőlegényről tesz említést, de több Győrben megfordult legény nevét olvashatjuk a debreceni legénytársaság könyvében is. Innét tudjuk, hogy 1744-ben DIÓSZEGI András, 1755-ben pedig GUTMAN Jakab és EGRI József járt itt, de 1747-ben innét vándorolt tovább a híres soproni SCHRABS Gottlieb Mihály is.⁴⁰

A győri vizsgálatok eredménye, hogy sikerült néhány eddig ismeretlen — a magyar könyvkötészet egésze számára is jelentős — emléket felkutatnunk és ezeknek mesterét megállapítanunk. A győri — egyik legnagyobb dunántúli — műhely stílusjegyei tisztán állanak előttünk, és ez fontos támpontot nyújthat további munkásságunkhoz. Fontos, hogy megdőlt az az eddig elfogadott állítás, ami szerint minden nagyszombati nyomtatvány kötése is nagyszombati. Több nagyszombati nyomtatványt borít győri, nem egy esetben szignált győri kötés. Valószínű, hogy a nagyszombati nyomda ugyanúgy, mint a többi nyomdák, gyakran bocsátott kötetlen könyveket a főként könyvkötő bizományosok rendelkezésére.

Kutatásaink során nem törekedtünk — és nem törekedhettünk — természetesen valamennyi, a győri könyvkötőkre vonatkozó levéltári adat felderítésére. Ilyenek remélhetőleg még nagy számban kerülnek majd felszínre a várostörténeti kutatások során. Eddig végzett levéltári és stílusvizsgálataink lehetővé teszik, hogy az újonnan felmerülő adatok beilleszthetők legyenek a már megállapított történeti körvonalak közé.

B. KOROKNAY ÉVA

⁴⁰ Debreceni legénytársaság könyve, mf.

Függelék

Függelékben közöljük a kutatásnál felhasznált fontosabb művek jegyzékét és a győri vagy Győrben megfordult könyvkötők névsorát.

KÖNYVKÖTÉSEK

XVII. sz. Ismeretlen műhelyek.

1. Mészáros céh irata, 1627. Győr, Xantus J. Múzeum.
2. *Exercitia spiritalia*. Prága, 1674. Orsz. Széchényi Kvt. Zirci Tudományos Könyvtára.
3. Kézirat, Georgius SZÉCHÉNYI, 1688. Győr, Kápt. m. ltár.
4. Kézirat, *Constitutiones veteres*, 1586, másolat 1697-ből. Győr, Kápt. m. ltár.

PROFONT-SMEDERER műhely (1690 körül–1718-ig).

5. Kézirat. Győr, Kápt. m. ltár.
6. Kézirat, *Liber hospitalis Ungarici Jauriensis*, 1618–1695. Győr, Kápt. m. ltár.
7. *Győri posztósok articulussai*, 1708. ROMHÁNYI 229. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
8. *Győri puskaművesek art.*, 1718. ROMHÁNYI 273. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
9. Kehelytok, 1718 körül. Győr, Székesegyház.

Különböző műhelyek a század első feléből

10. *Visitatio generalis* 1713. (Idegen mester.) Győr, Kápt. m. ltár.
11. *Győri üveges céh art.* 1720. (SPAJZER Ferenc?) Győr, Xantus J. Múzeum.
12. *Protocollum Ord.* 1739, 1740, 1741. (mint 13. és 14. ismeretlen mester) Győr, Áll. Ltár, Városi ltár.
13. *Prot. Ord.* 1743-tól. (Mint 12. és 14.) Győr, Áll. Ltár, Városi ltár.
14. *Protocollum Testamentorum* 1743. (Mint 12. és 13.) Győr, Áll. Ltár, Városi ltár.

ÁRPÁS Mihály vagy elődje.

15. Evangélikus egyházi anyakönyv, 1731–1749. Győr, Evang. Egyh.
16. *Győri molnár mesterek mesterkönyve*, 1731. Győr, Xantus J. Múzeum.
17. *Győri tímár céh articulussai*, 1754 ROMHÁNYI i. m. 600. l. 424. szám. Győr, Xantus J. Múzeum.

ÁRPÁS Mihály.

18. *Calendarium Jauriense*, 1749. Bp. Egyetemi kvt.
19. *Calendarium Jauriense*, 1750. Bp. Egyetemi kvt.
20. *Liber testamentorum*, 1750. Győr, Áll. Ltár.
21. *Protocollum Ord.* Liber 4. 1753. Győr, Áll. Ltár.
22. Gombkötő és szabó mesterkönyv, 1754. ROMHÁNYI i. m. 239. l. 621. sz., Győr, Xantus J. Múzeum.
23. *Calendarium Jauriense*, 1755. Bp. Orsz. Ltár.
24. *Calendarium Jauriense*, 1755. Bp. Egyetemi kvt.
25. *Calendarium Jauriense*, 1757. Bp. Orsz. Ltár.
26. Gazdasági könyv, 1761–1767. Győr, Káptalani m. ltár.
27. Gazdasági könyv, 1764–1785. Győr, Káptalani m. ltár.
28. *Calendarium Jauriense*, 1765. Bp. Orsz. Ltár.
29. *Instructiones pro officialibus* 1770. Győr, Áll. ltár.
30. *Győri csizmadia ifjú társaság articulussai*, 1770. ROMHÁNYI i. m. 649 l. 677. old. Győr, Xantus J. Múzeum.

MÜLLER Jakab és Ferenc.

31. *Protocollum ord.* Liber 3. 1748. Győr, Áll. ltár.
32. *Bipartita Cynosura, universi Juris Ungarici*, Jaurini, 1749. Győr, Megyei kvt. 114.
33. Győri cipészek céhlevele, 1754. ROMHÁNYI 575. sz. Győr, Xantus J. Múzeum
34. *Calendarium Jauriense*. 1760. Bp. Egyetemi kvt.
35. *Győri asztalos céh articulussai*, 1762. Győr, Xantus J. Múzeum.
36. *Protocollum* 1763-tól. Győr, Evangélikus egyház.

37. *Beírókönyv*, 1775. Győr, Xantus J. Múzeum.
38. *Protocollum Inventariorum*, 1779. Győr, Áll. Ltár.
39. *Protocollum Ord.* 1798. Győr, Áll. Ltár.
40. *Protocollum Ord.* 1799. Győr, Áll. Ltár.
41. *Acta Tavernicalia*, 1803. Győr, Áll. Ltár.
42. *Protocollum Ord.* 1800–1805-ig azonos kötésben. Győr, Áll. Ltár.
43. *Protocollum Ord.* 1751. Győr, Áll. Ltár.
44. Győri cipészek céhlevele 1754-ből. Győr, Xantus J. Múzeum.

HOLTZER-műhely.

45. *Representatio et instant.* 1743-tól. Győr, V. Ltár.
46. Felterjesztések a helytartótanácsához közigazg. ügyekben. 1743., 1745. Győr, V. Ltár.
47. Antonii de GVEVARA, *Epistolae ac Dissertationes*, Jaurini, 1746. Győr, Szem. kv. G. XVI. 1. 19.
48. *A győri magyar vargák articulussai*, 1752. ROMHÁNYI i. m. 225. l. 554. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
49. *Protocollum contra civitatis particularis*, 1754-től. Győr, V. Ltár.
50. *Liber tribunatus*, 1754. ROMHÁNYI, 566. sz. ?. Győr, V. Ltár.
51. *Protocollum Ord.* Liber 5. 1754. Győr, V. Ltár.
52. *Protocollum Ord.* Index. 1754. Győr, V. Ltár.
53. *Protocollum expeditionum copiarum.* Liber secundus, 1755. Győr, V. Ltár.
54. *Protocollum Ord.* Liber 7. 1756. Győr, V. Ltár.
55. *Protocollum Ord.* 1758., 1759., 1760. Győr, V. Ltár.
56. *Protocollum expeditionum copiarum* Liber 4. 1759-től. Győr, V. Ltár.
57. Mint fent, 1771–72. Győr, V. Ltár.
58. Mint fent, 1773–74. Győr, V. Ltár.
59. *Acta tavernicalia*, 1759. Győr, V. Ltár.
60. Szijgyártó legénykönyv, 1759. ROMHÁNYI i. m. 235. l. 606. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
61. *Liber inventariorum*, 1762. Győr, V. Ltár.
62. LUTHER: *Biblia*, Lipcse, 1756. Győr, Evang. Egyh. Ab. 61.
63. *Győrszigeti német asztalos legénytársaság szabályai*, 1775. Győr, Xantus J. Múz.
64. *Győri fazekas legények szabályzata*, 1780. Győr, Xantus J. Múz.
65. *A győri német üvegesek céhszabályai*. ROMHÁNYI i. m. 270. l. 795. sz. Győr, Xantus J. Múz.
66. *Protocollum Ord.* 1780. (csaknem egyező 55–57-el). Győr, V. Ltár.
67. *Protocollum Officii Jurid.* Liber III. 1787. Győr, V. Ltár.

SCHATTEN-műhely

68. *Protocollum ord.* 1774–1775. Győr, Áll. Ltár.
69. *Protocollum expeditionum cop.* 1775–1777. Győr, Áll. Ltár.
70. *Protocollum Ord.* 1778–1779. Győr, Áll. Ltár.
71. *Gazdasági könyv*, 1778–1795. Győr, Káptalani m. Ltár.
72. *Acta sedis tavernicalis*, 1782. Győr, Áll. Ltár.
73. *Protocollum ord.* 1789–1791. (3 kötet). Győr, Áll. Ltár.
74. *Cipész ifjú társaság articulussai*. 1782. ROMHÁNYI i. m. 713. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
75. *Positiones ex universa philosophia*. Győr, é. n. Bp. O. Sz. K. Könyvelosztó.
76. Josephi Francisci *Dissertatio physica*, Jaurini, 1784. Bp. Orsz. Széchényi kv.
77. *Morgen Gebet*, 1800 körüli német ny. nyomt. Győr, Szemináriumi kv.
78. *A győri aranyművesek articulussai*, 1801. ROMHÁNYI i. m. 322. l. 26. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
79. *Protocollum ord.* 1812. Győr, Áll. Ltár.
80. *Győri illetőségűek nyilvántartása*, 1839. Győr, Áll. Ltár.

Ismeretlen műhelyek, 1780 után.

81. *Emlékkönyv*, 1794. ROMHÁNYI i. m. 264. l. 765. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
82. *Auserlesene Andachtsübungen*, Mödling, 1724. Győr, Szemináriumi kv.
83. *Kurtz und Gut*... 1792. (kézirat) Győr, Szemináriumi kv.
84. *Elementa Hydrotechniae*, Jaurini, 1783. Győr, Megyei kv.

85. *Protocollum Ord.* 1804. (kb. 1812-ig azonos) Győr, Áll. Ltár.
86. *Protocollum Ord.* 1816. és 1817. kötet. Győr, Áll. Ltár.
87. *Protocollum Intribulat'onale*, 2. kötet. XIX. sz. Győr, Áll. Ltár.
88. KLOPSTOCKS *Werke*, Leipzig. Bp. Iparművészeti Múzeum. Kvra. 54. 174.
89. VERGILIUS Maronis *Opera*. London, 1800. 1–2. kötet. Győr, Szemináriumí kv. G. XV. 4. 5–6.
90. *Meister Buch*, 1803–1873. Győr, Xantus J. Múzeum.

DÍSZÍTETT KÖNYVGERINCEK

Tulipános középdísszel.

91. Kiad. év 1785. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 6. 43.
92. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. XX. 5. 8–9.
93. Kiad. év 1789. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. 425/1923.
94. Kiad. év 1763. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparművészeti M. 54. 179.
95. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparművészeti M. Ltsz. 54. 178.
96. Kiad. év 1774. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. XIV. 2. 29.
97. Kiad. év 1788. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 10–21-ig.
98. Kiad. év 1787. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 8.
99. Kiad. év 1756. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparműv. Múz. Ltsz. 54. 1723.

Címeres és koronás középdísszel.

100. Kiad. év 1745. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. III. 2. 4–5. (2. köt.)
101. Kiad. év 1801. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 177.
102. Kiad. év 1800. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. 54. 1344.
103. Kiad. év 1762. SCHATTEN jelzéssel. Pannonhalmi apáts. Kv. 82. C. 22.
104. Kiad. év 1785. SCHATTEN jelzéssel. O. Sz. K. *Notitia Rerum Hungaricarum* ed. III.; 2. és 3. kötet.
105. Kiad. év 1798. SCHATTEN jelzéssel. Mint fent; *Institutiones arithmeticae*.
106. Kiad. év 1733. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. XV. 1. 3.
107. Kiad. év 1800. jelz. nélkül Győr, Megyei könyvtár 402.
108. Kiad. év 1782. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparműv. Múzeum htsz. 540. 1333.
109. Kiad. év 1803. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparm. Múzeum. Ltsz.

Virágtöves négyszirmú kehellyel.

110. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparműv. Múz. Ltsz. 54. 1806.

Lantos középdísszel.

111. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. V. 3. 10–11. (2 k.)
112. Kiad. év 1794. HILEBRAND jelzéssel. Győr, Szem. kv. V. 3. 12.
113. Kiad. év 1794. SCHOENECKER jelzéssel. Győr, Szem. kv. V. 3. 13.

Virágtöves sokszirmú kehellyel.

114. Kiad. év 1791. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 4/6.
115. Kiad. év 1791. HILEBRAND jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 7.
116. Kiad. év 1790. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XII. 3. 58.
117. Kiad. év 1793. SCHOENECKER jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XII. 3. 59.

Egyéb jelzett kötetek.

118. Kiad. év. 1784. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XXI. 5.
119. Kiad. év 1794. SCHOENECKER jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 6. 24–33. (16 kötet).
120. Kiad. év 1797. SCHOENECKER jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 563.
121. Kiad. év 1789. SCHOENECKER jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 557.
122. Kiad. év. 1713. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. I. 2. 22.
123. Kiad. év 1754. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 1. 28. 30.
124. Kiad. év 1773. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. Kv. III. 4. 34. 2. kötet.
125. Kiad. év 1762. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. Kv. I. 3. 7.
126. Kiad. év 1770. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. Kv. IV. 3. 10.
127. Kiad. év 1800. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. Kv. III. 2. 25.

A SCHATTEN-műhely fentiekől eltérő típusú jelzeten kötése, 1800—1835. között.

128. Kiad. év 1801. Győr, Szem. kvt. XIII. 3. 32.
129. Kiad. év 1763. (egyező 130. és 131-el). Győr, Szem. kvt. XXXIX. 2. 5.
130. Kiad. év 1766. Győr, Szem. kvt. XXIII. 5. 31.
131. Kiad. év 1819. Győr, Szem. kvt. III. 6. 44.
132. Kiad. év 1814. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 558.
133. Kiad. év 1789. Bp. Iparm. Múz. Ltsz.
134. Kiad. év 1816. Bp. Iparm. Múz. Ltsz.
135. Kiad. év 1819. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 181. 1.
136. Kiad. év 1806. (2 kötet) Győr, Xantus J. Múz.
137. Kiad. év 1823. Győr, Szem. Kvt. G. XVI. 4. 7.
138. Kiad. év 1819—1821. (3 kötet). Győr, Szem. Kvt. G. XXX. 4. 30—32.
139. Kiad. év 1823. Győr, Szem. Kvt. G. XVIII. 4. 3.
140. Kiad. év 1828. Győr, Szem. Kvt. G. XIX. 4. 35.
141. Kiad. év 1789. (bejegyzése : »Compact 1 F. 30. X. 1819«). Győr, Szem. Kvt. G. XIX. 5. 44.
142. Kiad. év 1800. (12 kötet). Győr, Szem. Kvt. G. XII. 6. 47—51.
143. Kiad. év 1796. Győr Szem. Kvt. G. XII. 5. 57.
144. Kiad. év 1802. (3 kötet). Győr, Szem. Kvt. G. XII. 4. 4—5.
145. Kiad. év 1806. Győr, Szem. Kvt. G. XII. 5. 9.
146. Kiad. év 1799. Győr, Szem. Kvt. G. XII. 4. 32.
147. Kiad. év 1828. Győr, Szem. Kvt. G. XIX. 4. 3.
148. Kiad. év 1827. Győr, Szem. Kvt. XLVIII. 4. 6.

*

A GYŐRI KÖNYVKÖTŐK NÉVSORA

- ÁRPÁS Mihály 1737., 1748. és 1789. között.
 ÁRPÁSI József 1790. és 1794. között.
 CZAIRER Sámuel 1825., 1828.
 HILEBRAND Ferenc 1791. és 1794. között.
 HOLTZER Miklós 1775. és 1778. között (feltehetőleg már 1760. körül).
 HOLTZER Simon 1743. és 1775. között.
 KRIZSÁN József 1816—1823.
 KRIZSÁN Ferenc 1813—1816.
 LUDWIG Sámuel 1823., 1825.
 MÜLLER Ferenc 1791. és 1805. között (előbb apja műhelyében).
 MÜLLER Jakab 1737—1778.
 PROFONT 1688, 1691.
 SMEDERER Christján 1718/19.
 SCHATTEN József 1780—1809. (feltehetőleg már 1770 óta itt működik).
 SCHATTEN Ferenc 1809-től (korábban apja műhelyében dolgozik).
 SCHOENECKER József 1795—1797.
 SPAJZER Ferenc 1722., 1725.
 SCHMIDMAYER Mátyás 1826., 1828.
 SKOLNIK Mihály 1798—1813.
 VOLNER Károly 1823.
 VOLNER Sándor 1795—1804.
 VOLNER Pál 1795-től, 1828-ban még dolgozik.

GYŐRBEN MEGFORDULT KÖNYVKÖTŐLEGÉNYEK.

- DRÓSZEGI András (1744-ben Győrből megy Debrecenbe).
 Michael Gottlieb SCHRABS (1747-ben Győrből megy Debrecenbe).
 Jakob GUTMANN (1755-ben Győrből megy Debrecenbe).
 EGRI József (1755-ben Győrből megy Debrecenbe).

ÉVA B. KOROKNAY: DIE ALTE BUCHBINDERKUNST DER STADT GYŐR (RAAB)

Schriftliche Aufzeichnungen und sachliche Denkmäler, sowie stilistisch-kritische Forschungen ermöglichen es, die Geschichte der Buchbinderkunst in Győr vom XVII. Jahrhundert an etwa bis 1830 zu erschliessen; die Geschichte eines Handwerks, welches in Ungarn auf eine grosse Vergangenheit zurückblickt und immer von künstlerischer Bedeutung war. In diesem Zeitabschnitt hergestellten Werke knüpfen sich — wie im Lande anderswo und auch in anderen Epochen — stilistisch an die in Europa allgemein einheitlichen Formen an. Ihr örtlicher Charakter wird besonders durch die vielfältige ornamentale Anwendung von naturgetreuen Pflanzen-, seltener Tierabbildungen gekennzeichnet. Das Blumenmuster kommt in Ungarn auch in den Speichen der im XVII. Jahrhundert in ganz Europa allgemein verbreiteten, jedoch fast ausschliesslich mit geometrischen Mustern gefüllten „Fächerverzierungen“ am häufigsten vor. Die Fächerverzierung selbst ist hingegen meistens nicht als selbständige Zierde, sondern als Blume zwischen reichbllühten Ranken dargestellt. Ausser den individuellen Mustervorräten ermöglichen diese Stilsonderheiten — abgesehen von der Herkunft der einzelnen Meister — von einem autochtonen ungarischen Stil sprechen zu können.

Der aus Tirol stammende Simon HOLTZER (1743—1775) führt die Anwendung des ungarischen Wappens als Buchdeckelzierde ein. Das mit der Krone abwechselnde Wappen als Rückenzierde ist seit den 1790-er Jahren in Győr gebräuchlich und wird zum spezifischen Kennzeichen der Bucheinbände von Győr. Diese Verzierungsart bildete der aus Wien stammende Josef SCHATTEN (1780—1809) aus; er führte auch die Angabe des Namens des Meisters unten am Rücken ein, darin folgten ihm der aus Pozsony (Pressburg) stammende Franz HILEBRAND (1791—1794), Josef SCHOENECKER von Soproner Herkunft (in Győr 1795—1797) und zuletzt der aus Nyitra stammende Michael SKOLNIK (1798—1813). Die Namenszeichnung der Bucheinbände etwa zwischen 1780 und 1806 kommt häufig vor. Diese Werke wurden meistens für das Priesterseminar von Győr und die ehemalige Bibliothek des Karmeliterordens verfertigt.

Ausser den oben erwähnten arbeiteten noch mehrere Buchbindermeister in der Stadt. PROFONTS Namen finden wir im Jahre 1688 als ersten vor. Seine Werkstatt wurde wahrscheinlich von Christian SMEDERER bis etwa 1719 weitergeführt. 1722 bis 1725 findet sich der Name Franz SPAJZERS, dessen Spur wir später in Pozsony verfolgen können. Den Namen von Michael ÁRPÁS finden wir zum erstenmal im Buche des Debrecener Gesellenvereins. Er arbeitete bis 1789 in Győr. Auch Jakob MÜLLER betätigte sich hier zwischen 1737 und 1778. Ausser diesen bedeutenden Namen wissen wir noch von einigen kleineren Meistern, von denen aber kein bedeutendes, hervorragendes Werk hinterblieb.

Im XVIII. Jahrhundert betätigten sich im allgemeinen 3 Buchbinder in der Stadt, im XIX. Jahrhundert aber verdoppelte sich ihre Zahl. Die Zusammenschreibung vom Jahre 1828 führt 6 Meister und 5 Gesellen an. Unter ihnen sind Paul VOLNER oder VALLNER, Mathias SMIDMAYER, Samuel CZAITER, Franz KRIZSÁN, Josef KRIZSÁN, Samuel LUDWIG zu erwähnen, die Wirksamkeit des Franz SCHATTÉN, Sohnes von Josef SCHATTEN überragte alle übrigen.

*

Győr spielte im Laufe der ungarischen Geschichte in den Handels- und Kulturverbindungen stets eine wesentliche Rolle. Schon in der Zeit der Könige aus dem Hause der Arpaden war die Stadt mit dem Stapel- und Mautrecht für Ein- und Ausfuhr bekleidet. Nach der Befreiung von der türkischen Herrschaft lebte ihre Rolle in dem Transit-Verkehr von neuem auf. Die Kaufleute und Handwerker erhoben die Kultur der Stadt auf ein hohes Niveau. Diese Umstände, sowie dass die Stadt schon im romanischen Zeitalter eine Domkirche besitzende bischöfliche Residenzstadt war und es auch blieb, erklären, dass ihre Buchkultur hohen Rang errang. Ihre Buchbinder, die vermögenden Bürger waren, standen im Dienste dieser Kultur. Sie bildeten keine selbständige Zunft, sondern gehörten wahrscheinlich zu der Pozsonyer Zunft. Für ihre Beschäftigung sorgten kirchliche und private Besteller, vor allem aber die örtliche Druckerei. Scheinbar trug auch das am Ende des XVIII. Jahrhunderts gegründete „Lesekabinet“ zu ihrer ausgedehnten Tätigkeit bei. Unsere Untersuchungen umfassen vor allem die in den Győrer Bibliotheken und Archiven, ferner in den Budapester Bibliotheken und in dem Landesarchiv aufbewahrten Stücke. Im Lichte archivalischer Angaben hat es den Anschein, dass die Zahl der Győrer Einbände zukünftig noch vermehren wird, wesentliche neuere Ergänzungen bezüglich des oben erwähnten Zeitalters können wir jedoch kaum mehr erwarten.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A magyar irodalom első bibliográfiai szereplése. A magyar (értsd magyarországi) irodalmi termelés első bibliográfiai számbavétele Konrad GESNER (1516–1563), a java férfikorában elhunyt zürichi orvos és polihisztor bámulatos erudicióról és töretlen szorgalomról tanúskodó bio-bibliográfiai művével, a Zürichben 1545-ben megjelent *Bibliotheca universalis*-ával, azaz helyesebben az abból készült kivonat, *Epitome* 1574 febr. 14. után, de 1573. évjelzéssel kibocsátott bővített kiadásával kapcsolatos. Az alapmunka, miként azt alcíme részletezi, a szerzők keresztnévének betűrendjében s rövid életrajzi vázlatok kíséretében felsorolja mindazokat a régi és új, tudós és nem tudós munkákat, amelyek a kiadás időpontjáig latin, görög vagy héber nyelven nyomtatásban megjelentek, vagy kéziratban a könyvtárakban rejtőznek, illetve csak címük szerint ismeretesek.¹

A bővítésekkel kiegészített kivonatot először LYCOSTHENES (Wolfhart) Konrád, a grammatika és dialektika tanára adta ki 1554-ben Bázelen *Elenchus scriptorum omnium . . . ante annis aliquot a . . . Conrado Gesnero . . . editus, nunc vero primum . . . in compendium redactus et . . . auctus* címen, majd a következő 1555. évben LYCOSTHENES bővítései figyelembe vételével, de újabb adalékokkal megszerelve újból közzétette Zürichben *Epitome bibliothecae Conradi Gesneri* címen a coppeti születésű Josiah SIMLER, a hazánkban is nagy tekintélyű Heinrich BULLINGER zürichi reformátor tanítványa és veje, maga is jeles teológus, történetíró és matematikus, aki mint az Új Szövetség tanára működött Zürichben. Ezt adta ki újabb tetemes bővítésekkel ugyancsak Zürichben 1573 (1574)-ben az akkor 36 éves Johann Jakob FRIESE (latinosan Frisius) zürichi ev. lelképásztor és hittanár. Munkájának ezt a kor szokásának megfelelő hosszú címet adta: *Bibliotheca instituta et collecta, primum a Conrado Gesnero: Deinde in Epitomen redacta, & nouorum librorum accessione locupletata, tertio recognita, & in duplum post priores editiones aucta, per Josiam Simlerum: Iam vero postremo aliquot mille, cum priorum tum nouorum authorum opusculis, ex instructissima Viennensi Austriae Imperatoris Bibliotheca amplificata, per Johannem Jacobum Frisium Tigurinum.*² A máris hosszú cím után apró betűkkel a kiadvány nagy hasznát fejtegető következő előszóféle olvasható: „Ime kedves olvasó, a világ kezdetétől mind a mai napig szinte valamennyi létező és nem létező, kinyomtatott és mindenfelé a könyvtárakban lappangó írásműnek

¹ *Catalogus omnium scriptorum locupletissimus, in tribus linguis, Latina, Graeca & Hebraica: extantium & non extantium, ueterum & recentiorum in hunc usque diem, doctorum & indoctorum publicatorum & in bibliothecis latentium.*

² Azaz: Az először Gesner Konrád által létesített és összegyűjtött könyvtár, mely ezután kivonatatosan megszerkesztve, új könyvek felvételével gazdagított, harmadszor Simler Józsué által átnézetelt s az előző kiadások után kétszeresére bővítettet, most pedig igazán legutóljára Frisius János Jakab által úgy régi, mint új szerzők néhány ezer iratával a kiválóan gazdag bécsi császári könyvtárból kiegészítettet.

legteljesebb jegyzéke. E munka, nem csupán a létesítendő nyilvános és magánkönyvtárak részére szükséges, hanem bármely mesterség vagy tudomány művelőinek is föltöbb hasznos tanulmányaik jobb kialakítása érdekében.”³

FRIESE munkájában a következő negyvenhat, a legtöbb értelemben vett magyarországi író szerepel: BAKFARK Bálint (Sz[ínnyei] I. : 363. h.), BRENNER Márton (Sz. I : 335. h.), CYBELIUS Bálint (Sz. II : 460. h.), DÉVAY BIRÓ Mátyás (Sz. II : 839. h.), DUDITH András (Sz. II : 1108. h.), ERDÉLYI Miksa (Maximilianus Transylvanus) (Sz. VIII : 910. h. s. v. Maximilianus és XIV : 521. h. s. v. Transyalvanus!), FORTUNATUS Máté (Sz. III : 660. h.), FRANGEPAN Farkas (tersati gr.) (Sz. III : 715. h.), GELEUS (Tordai) Zsigmond (Sz. III : 1096. h. s. v. Geleus és XIV : 311. h. s. v. Tordai), GEORGIEVICS Bertalan, három különböző személyként Bartholomaeus Georgieuitz, Bart. Georgius és Barth. Georgius Hungarus címszó alatt (Sz. III : 1129. h.), HELTAI Gáspár (Sz. IV : 865. h.), HONTERUS János (Sz. IV : 1053. h.), ILLICINUS Péter, két különböző személyként Petrus Illicinus és sajtóhibával Petrus Ollicinus alatt (Sz. V : 42. h.), JÁNOS boszniai püspök (Sz. IX : 971. h. s. v. Németországi bold. János), JANUS PANNONIUS (Sz. II : 18. h. s. v. Cesinge János), ILLYRIUS Szaniszló (Sz. nem ismeri!), KÁROLI Péter (Sz. V : 1100. h.), KOLOZSVÁRI Imre (Sz. II : 92. h. s. v. Colosvarinus), LASKAI Osvát, neve említése nélkül a 367/2. l. (Sz. sem Laskai, sem Osvát v. Ozsvát néven sem említi!), LÁSZLÓ magyar király (Sz. nem ismeri. Csak V. Lászlóról lehet szó, minthogy FRIESE szerint V. MIKLÓS pápát dicsőítő beszédéről van szó, mely „legitur inter orationes ab Alberto de Eyb collectus, quarto ordine”. Megjegyzendő, hogy ALBERTUS ab Eybe címszó alatt ez a kiadvány nem szerepel!), LITERATUS Péter (Sz. nem említi; igaz, hogy Exegetica ad arma fumanda contra Turcam c. II. MIKSA császárnak 1564-ben ajánlott munkája kéziratban volt meg a császári könyvtárban!), MAGYAR Pál (Sz. VIII : 300. h.), MAGYARORSZÁGI Mihály (Sz.-nél ez a nagy népszerűségnek örvendett prédikátor sem Magyar, sem Magyarországi, sem Mihály vagy Michael címszó alatt sem szerepel!), MELIUS Péter (Sz. VIII : 1053. h.), MIKLÓS modrusi püspök (Sz. nem ismeri!), OLÁH Miklós (Sz. IX : 1267. h.), PANNONIUS Pál (Sz. X : 61. h.), PESTI Gábor (neve említése nélkül, s. v. Aesopus Phrygius, ilykép : Aesopus in Hungaricam linguam converfus ab innominato. Viennae 1536.) (Sz. X : 825. h.), RANZANUS Péter (Sz. XI : 581. h.), ROGERIUS mester, két személyként : s. v. Rogerius canonicus Varadiensis és Rogerius quidam (Sz. XI : 1075. h.), RUBIGALLY Pál (Sz. XI : 1343. h.), SÁMBOKY János (Sz. XII : 108. h.), SCALICHUS Pál (Sz. XII : 293. h.), STAPHILEUS János szebenikói püspök (Sz. nem eml.), STÖCKEL Lénárt (Sz. XIII : 1125. h.), THEODERICUS horvát püspök (Sz. nem eml.), TEMESVÁRI Pelbárt, kétszer is úm. Pelbart Osvaldus de Temesvár és Stellarium címszó alatt, utóbbinál „incertis auctore” megjelöléssel (Sz. X : 720. h. s. v. Pelbárt Oszvánd), THOMASIUS István (Sz. nem ismeri!), THURI Pál, kétszer is s. v. Paulus Thurias és P. Thurius, s utóbbi esetben Albana h. sajtóhibával Athena szerepel a hitvita színhelye gyanánt! (Sz. XIV : 151. h.), THUROCZI János (Sz. XIV : 145. h.), VERANCICS Antal (Sz. XIV : 1075. h.), VERGERIUS Péter Pál (Sz. XIV : 1130. h.), VETÉSI László (Sz. XIV : 1179. h.), WERBŐCZI István (Sz. XIV : 1079. h.). Ha még hozzá vesszük, hogy a firenzei származású, de az erdélyi udvarban élt BLANDRATA Györgyöt és DÁVID Ferencet nem ugyan külön cikkben, de Michael SERUETUS címszó alatt mint az unitárius eretnekség akkori vezetőit (Seruetanae haerefeos duces hodie funt Georgikus Blandrata & Franciscus Daudis) szintén megemlíti, úgy kettő híjár. félszáz azoknak az íróknak és

³ HABES hic, optime lector catalogum locupletissimum fere fcriptorum, a mundi initio ad hunc vsque diem, extantium & non extantium, publicatorum & pafsim in Bibliothecis latitantium. Opus non Bibliothecis tantum publicis priuatifque instituendis necessarium, fed studiosis omnibus, cuiuscunque artis aut scientiae, ad studia melius formanda vtilissimum.

tudósoknak a száma, akik ebben a nemzetközi seregszemlében hazánkat képviseli. Mindent összevéve, meg lehetünk elégedve ezzel a névsorral. Legfeljebb BRODARIC István, SYLVESTER János és TINÓDI Sebestyén kimaradását kifogásolhatnók, mert hiszen az olyan jelentékeny XVI. századi íróink, minők BALASSI Bálint, BORNEMISZA Péter, KÁROLI Gáspár és TELEGDÍ Miklós írói pályája csak a század utolsó negyedében bontakozott ki!

Természetesen felmerül a kérdés: ki vagy kik járhattak SIMLER és FRIESE kezére a magyarországi anyag egybegyűjtésében? A SIMLER és FRIESE által közösen jegyzett előszó különös halálával említi BLOTIUS Hugót, a bécsi császári könyvtár vezetőjét s kétségtelen, hogy a pécsi származású LITERATUS Péterre vonatkozó adat tőle való. Rajta kívül a század legnagyobb magyar könyvgyűjtőjére, az ugyancsak Bécsben élő SÁMBOKY Jánosra is gondolhatunk, akinek görög és latin kéziratokban gazdag gyűjteményét könyvünk az egyes ókori auctorokkal kapcsolatban lépten-nyomon idézi s akinek szentelt cikkely keretében nemcsak tényleg megjelent munkái, hanem irodalmi tervei is felsorolhatnók, ami SÁMBOKY személyes közreműködését föltételezi. De gondolhatunk azokra a magyar teológusokra is, minők DUDITH András, KÁROLYI Péter, MELIUS Péter, PAKSI Mihály és THURI Mátyás, akik BULLINGERT és SIMLERT személyesen fölkeresték vagy velük levelezésben állottak. PAKSINAK 1572/3-ban SIMLERHEZ ÍRT HÁROM LEVELE MA IS MEGVAN, ÚGY SZINTÉN THURI MÁTYÁSNAK BULLINGERHEZ ÍRT LEVELE, melyben a zürichi reformátort MELIUS haláláról értesíti.⁴ Utóbbi értesülést a MELIUSNAK szentelt cikkely végén SIMLER—FRIESE fel is használja, mondván: „Obijt (superiori (ni fallor) anno 1572.” Ugyanebben a cikkben MELIUS több kiadatlan munkájáról is megemlékezik.⁵ Valószínűleg KÁROLI Péter személyes közlésére megy vissza az az adat, hogy az új ariánusok (BLANDRATA és DÁVID) tévelygéseit cáfoló munkával készült el, „mely, teszi hozzá bibliográfusunk, remélhetőleg rövidesen kikerül a sajtó alól”.⁶ Sajnos SIMLER—FRIESE rossz augurnak bizonyult. KÁROLI e munkája, melyet 1575-ben küldött el kiadás végett Genfbe Théodore de BÈZE-nek, sohasem látott nyomdafestéket.⁷

Az *Epitome* ismertetését nem zárhatjuk le anélkül, hogy két, a hazai humanizmus és könyvgyűjtés története szempontjából egyaránt fontos adatát ne említsük, melyek mindeddig elkerülték kutatóink figyelmét. Az egyik BORNEMISZA Pálra, az 1579-ben elhunyt erdélyi püspökre vonatkozik. Könyvtárából eddigelé csak a nyitrai székes-egyház könyvtárában őrzött, 1480-ban Veronában készült *Missalé*-jét ismertük.⁸ Az *Epitomé*-ből kiderül, hogy becses kéziratokban gazdag könyvtára lehetett. Ennek egyik darabját, a tíz hires athéni szónok egyikének, HYPEREIDESnek töredékeit tartalmazó kódexét FRIESE (s talán már GESNER is?) jónak látta megemlíteni,⁹ ami kétségtelen jele annak, hogy BORNEMISZA könyvtárának a külföldi tudósok előtt is híre volt. A másik adat ugyancsak görög kéziratra vonatkozik, melyet a francia kir. könyvtárban őrzött kéziratok során mint „ex bibliotheca Vngarica” valót említ bibliográfiánk. CONSTANTINUS császár περί τὸν βασιλικὸν c. ngyalakú kéziratok görög kötete ez, mely, ha az adat megáll, csak a Corvinából kerülhetett Párisba.¹⁰

GULYÁS PÁL.

⁴ Vö. RÁTH György: *Bullinger Henrik és a magyar reformáció*. IK, 1896: 88/9. l. és ZOVÁNYI Jenő cikkei. Bp., 1940., sv. Thuri.

⁵ »dicuntur praeterea eius scripta complura extare nondum tamen publicata«.

⁶ »Scripsit item Confutationem omnium haerefium & errorum quae sparguntur a novis istis Arrianis, breui (ut spero) publicandam«.

⁷ ZOVÁNYI, I. m. s. v. KÁROLY.

⁸ Vö. SZINNYEI, I. s. v. BORNEMISSZA Pál.

⁹ »Hyperidis fragmenta quaedam orationum extant apud Paulus Bornemissa episcopum in Hungaria«.

¹⁰ FÖGEL nem ismeri.

Ismeretlen Manlius-naptár. A soproni Állami Levéltárban a közelmúltban MANLIUS egy eddig ismeretlen, Németújváron nyomtatott kalendáriumára bukkantam. A negyedréti alakú könyvecske — a többi korabeli naptárhoz hasonlóan — kalendárium és prognosticon részre tagozódik.

A négy íves (A—D jelű) kalendárium rész 14 levélből áll, nem számítva az egyes levelek közé bekötött 12 üres levelet, melyen több, korabeli — nyilván soproni — német nyelvű feljegyzés található. Az első három ív teljes, tehát négy levélből áll, míg a negyedik csak kettőből. A címlapot az a fametszet övezi, amelyet MANLIUS már 1578-ban használt a Ljubljában nyomtatott VRAMECZ, Anton : *Kronika vezda* . . . c. munka¹ első oldalán. A címlap, akár csak az egész kalendárium rész fekete-piros nyomással készült. Szövege : Schreibkalender. // Auff den alt vnd neuen // form Auff das Jar nach vn- // sers Herrn vnd Seligmachers // Jesu Christi geburt. // M. D. LXXXIII. // Gestelt durch // M. Georgium Caesium // Rotenburgensem. // Gedruckt zu Güssing in Vn- // gern durch Hansen Mannel. A címlap verzója üres. A második levélen jelmagyarázat áll. Ennek hátlapján kezdődik a tulajdonképpeni kalendárium, mely a további 11 levél verzóján folytatódik. Egy-egy lapon egy hónap adatai állanak, míg a szembenlevő lapon — a következő levél rektóján — csak a keret van előnyomtatva, a többi — nyilván a bejegyzések számára — üres. A kalendárium egymásmelletti hasábkokban közli mind a régi, mind az új naptár adatait. Minden szempontból (csillagállás, időjósítás stb.) a régit veszi alapul, így a naptár az új időszámítás szerint az 1584 jan. 11 és 1585 jan. 10 közötti időre szól.

A naptár második része a Prognosticon, mely már a pirosnyomás felhasználása nélkül készült. Három ívből tevődik össze, 10 levélen : az első — jelzés nélküli — ív csak két levélből, míg a másik kettő — „a”, illetve „b” jelzéssel — négy-négy levélből áll. A Prognosticon külön címlappal van ellátva, amelyet MANLIUS ismert fametszetes kerete övez.² Ezt a dűcot a nyomdász már 1578-ban használta Ljubljában,³ de a Magyarországon nyomtatott könyvekben is többször alkalmazta.⁴ A címlap szövege : PROGNOSTICON. // Auff das Jahr nach vnsers // HERRN vnd Seligmachers // Jesu Christi geburt M. D. LXXXIII // Nach erschaffung der Welt 5546. // Auß der Planetenlauff vnd Finster- // nussen genommen vnd mit son- // dern vleiß auff das kürtzt // beschrieben. // Durch // M. Georgium Caesium. // Rotenburgensem. // Gedurekt zu Güssing in Vngern // durch Hansen Mannel. A címlap verzója itt is üres. A következő két lapon a nyomdász ajánlását olvashatjuk. Az utolsó nyolc levél — azaz a tulajdonképpeni Prognosticon rész — tartalma : jóslások a következő év időjárásáról, a várható terméskilátásokról, betegségekről, hold- és napfogyatkozásokról stb. Mindezek végén LEOPOLDUS Austriacus-tól vett hat soros latin szövegű *Prognosticon Perpetuum* áll.

A naptár említett példánya érdekes fényt vet MANLIUS és általában az akkori nyomdák működésének néhány fázisára is. Az egyes lapok átfestékeződése a szember fekvőkre azt bizonyítja, hogy az egyes munkafázisok (a kétszínű nyomás, hajtogatás és az üres levelek „belövése”) gyors egymásutánban történtek. Mindezeket a friss lenyomatokon keresztül figyelemmel lehet kísérni. Ezenkívül pontosan kimutatható, hogy előbb a fekete nyomás készült és csak azután a piros. Június hónapban ugyanis a 18. napnál (régii időszámítás szerint) az előbb nyomott fekete csillagjegy (halak) jól kivehető, bár a piros színnel történt nyomás során egy pont került rá, méghozzá rendkívül mélyre préselődve a papírba. Fordított sorrendű nyomás esetén a fekete jel itt nem érte volna a papírt. Magának a kétszínű nyomás szedésének technikájára érdekes fényt vet a

¹ RMK. III. 4808.

² GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* Bp. 1929. LXI. mell.

³ Magy. Könyvszle. 1905. 139. l.

⁴ RMK. I. 212—214.

kalendárium októberi lapja. Itt ugyanis két helyen (az ó kalendárium 8. és az új kalendárium 31. napján) egy, illetve két betű mindkét színnel levonásra került. A két menetben a betűk pontosan egymásra kerültek. Ebből következtethetünk a nyomdász gyakorlatára. Eszerint először a fekete színben nyomtatásra kerülő betűket szedték ki, nyomot nem hagyó vakbetűkkel töltve ki a piros színű levonatra szánt szavak helyét. A fekete színű levonatok elkészülte után a szedést nem bontották szét, hanem sorról-sorra haladva eltávolították a fekete nyomásnál használt betűket és helyükre egyidejűleg töltékléceket tettek, az eddigi vakbetűk helyére pedig ugyanakkor elhelyezték a pirossal nyomtatni kívánt betűket. Így tudták elérni, hogy a két menetben nyomtatott szöveg – a legtöbb esetben – pontosan kiegészítette és nem fedte egymást.

Végignézzük a hazai kalendáriumokra vonatkozó szakirodalmat megállapíthatjuk, hogy ez a MANLIUS-nyomtatvány a Magyarországon készült legrégebb ismert német nyelvű naptár. A fennmaradt hazai, német nyelvű kalendáriumok közül az első kolozsvári az 1588., szebeni 1612., kassai 1628., brassói 1643., lőcsei 1650., bátfai 1671. és nagyszombati 1676. évre szól.⁵

A naptár szerkesztője, Georgius CAESIUS a németországi Rotenburg an der Tauber városának fia. Lelkész, ki csillagászattal és naptárkészítéssel is foglalkozott.⁶ Az Országos Széchényi Könyvtárban nyolc darab eredeti CAESIUS-féle naptárt találhatunk az 1576–1592 közötti évekből, melyek mind Nürnbergben jelentek meg. Az ajánlásokból megállapítható, hogy azok már az előző év június–augusztus hónapjaiban elkészültek a következő évre. Tekintettel arra, hogy az ismertetett MANLIUS-féle naptár ajánlása november 20-ról van keltezve, joggal feltételezhető, hogy nyomdászunk nem külön erre az alkalomra készítette a kalendáriumot, hanem akár kéziratban, akár már nyomtatásban szerezte meg annak szövegét.

MANLIUS, a naptár nyomtatója, működését az 1575. évben kezdte meg a krajnai Ljubljában. Az ott készült nyomtatványai közül 26-ról tud a szakirodalom.⁷ Ezek egy részéből ma már egyetlen példányt sem ismerünk, míg a fennmaradt művek zöméből – mint komoly könyvészeti ritkaságból – nemzetközileg csak egy-két darabot tartanak nyilván.⁸ MANLIUS ljubljainai működésének az vetett véget, hogy KÁROLY főherceg parancsára, lutheránus meggyőződése miatt 1582 április elején el kellett hagynia a várost, de még ebben az évben Németújváron, a BATTHYÁNYIaknál folytatja működését.

MANLIUS ljubljainai nyomtatványai közül csak két kalendáriumról tudunk (mind a kettő német nyelvű): az egyik az 1576. évre szólt, de nem maradt fenn,⁹ a másiktól – mely az 1579. évre készült – RADICS Péter talált egy példányt a ljubljainai levéltárban.¹⁰ Magyarországon készült naptáraiból eddig csak kettőről volt tudomásunk: az egyiket Németújváron, a másikat Sicen nyomtatta és az 1584., illetve 1593. évre

⁵ Vö. MONSBERGER R. Ulrik: *A hazai német naptáirodalom története 1821-ig*. Bp. 1931. és PUKÁNSZKY Béla: *Die Anfänge der deutschen Kalenderliteratur in Ungarn*. Deutsch-ungarische Heimatblätter. Bp. 1929. I. évf. 16. l.

⁶ JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. Leipzig, 1750. I. 1544–5.

⁷ Vö. AHN, Friedrich: *Johann Mannels lateinische Druckwerke*. Mitteilungen des österreichischen Vereins für Bibliothekswesen. IV. és V., AHN, Friedrich: *Johann Mannels deutsche Druckwerke*. Mitteilungen des Musealvereins für Krain, 1906. és AHN, Friedrich: *Die slovenischen Erstlingdrucke der Stadt Laibach*. Graz, 1896.

⁸ Itt kell megjegyeznünk, hogy az Országos Széchényi Könyvtár is őriz egy korai, 1575. évből származó MANLIUS nyomtatványt: KHISL, Georgius: *Herbardi Aurspergii... vita et mors...* c. művét (az RMK. III. 469. jelzetű kolligátum 6. tagja), melyből AHN csak egy ljubljainai és egy bécsi példányt ismert.

⁹ DIMITZ, August: *Geschichte Krains*. Laibach, 1875. III. 190. l.

¹⁰ Laibacher Zeitung. 1905. 150–152. sz.

szól.¹¹ Mindkettő magyar nyelvű és csak csonkán maradt meg belőlük egy-egy példány. Az előbbi tehát ugyanarra az évre készült, mint az ismertetett naptár. Korábbi ajánlása (október 12) lehetővé teszi azt a feltevést, hogy nyomdászunk elégedetlen volt annak szövegével. Másrészt az is elképzelhető, hogy nem ismerve még a magyarországi érdeklődést és ízlést (előző évben érkezett hazánkba), több szerző kalendáriumával is próbálkozott. Akármi is volt az oka ennek a „változatosságnak”, MANLIUS egy szerző mellett sem tartott ki, ahogy pedig ezt korának számos nyomdásza tette. Mind a négy ismert naptárának más a szerzője: az 1579. évre szóló ljubljanai naptáré a steyer Jacobus STRAUSS,¹² az 1584. évi magyar nyelvűé az osztrák Georgius STADIUS, a német nyelvűé Georgius CAESIUS, az 1593. évié pedig a krakkói Valentinus FONTANUS.

Magának a nyomtatványnak ismertetésénél nem tértünk ki az ajánlás pontosabb leírására, mert azzal kissé részletesebben kell foglalkoznunk. A Prognosticon első íve (ezen van az ajánlás) jelzés nélküli és más papíron készült, mint a naptár többi része, ami azzal magyarázható, hogy külön nyomtatták. Ennek oka vagy az, hogy csak a naptár kinyomtatása után döntötte el MANLIUS, hogy kinek ajánlja, vagy a másnak készített naptár példányainak egy részét új ajánlással látta el.

Példányunk ajánlása Sopron városának szól, vagy pontosabban, ahogy MANLIUS írja: „Den Edlen, Ehrvesten, Fürsichtigen, Ehrsamem vnd Wolweisen Herrn N. Burgermeister, Richter vnd Rath, der Königlichen Freystatt Edenburg in Vngern &c. Meinen hochgünstigen Herrn.” A két lap terjedelmű ajánlásában MANLIUS hosszasan arról ír, hogy miképpen lehet a „szabad művészeteket” jóra is, meg rosszra is felhasználni. Az ajánlás utolsó bekezdése így szól: „Dieweil dann E. E. F. W. jeder zeyt allen Freyen Künsten sehr geneigt, auch dieselben Herrlichen befürdern. Hab ich nicht vnderlassen sollen noch mögen, alss der ich erst jns Landt kommen, mit einem Newen Jahr zuuerehren, mich gantz schuldig erkenne, darneben vndertheniglichen bittend E. E. F. W. wollen nicht ansehen diese meine geringe arbeit, sondern viel mehr, das geneigte Hertz so ich zu E. E. F. W. trage, auch jeder zeyt getragen habe. Thue mich hierüber E. E. F. W. in allen vnterthenigen gehorsamb befehlen. Datum Güssing den 20. Nouemb: 1584 [!] Jahr. E. E. F. W. dientswilliger Hanns Mannel Buchdrucker zu Güssing.”

Ezzel a szövegrésszel kapcsolatban a következőket állapíthatjuk meg. Sopron városa valóban számottevő mecénás volt abban az időben, pártolta a „szabad művészeteket”. Így linzi, würzburgi stb. születésű szerzők: JOANNEL Péter (1569), KOLB János (1572), HECKEL György (1571), SPANGL Máté (1579), KOLER János (1580), LINDENMAYER György (1580), RHEDER Gáspár (1580), DEGEN Lénárd (1581) Velencéből, Bécsből, Boroszlóból stb. ajánlották műveiket Sopron városának,¹³ nyilván a szokásos jutalomért. Bizonyítja ezt JOANNEL 1571. évből fennmaradt levele,¹⁴ melyben sürgeti az ajánlás fejében várt pénzt. Hogy MANLIUS kapott-e pénzt naptáráért Soprontól, vagy sem, nem tudjuk. A városi levéltár anyagában nem találtam erre utalást.

Az ajánlás idézett részéből következtethetünk arra is, hogy az 1583. évre nem nyomtatott kalendáriumot.

Ami azt a kitételét illeti, hogy már fordult ilyen ügyben Sopronhoz, kétféleképpen érthetjük: vagy elveszett egy ilyen mű, vagy MANLIUS általában a várossal fennálló kapcsolataira hivatkozik. Ez utóbbit bőven alá lehet támasztani. Ljubljanából történt kényszerű távozása után MANLIUS továbbra is, következetesen csak protestáns műveket

¹¹ Magy. Könyvszle. 1892/3. 221–222. l.

¹² AHN, Friedrich: *Johann Mannels deutsche Druckwerke*. 20. l.

¹³ Vö. GAMAUF, Theofil: *Geschichte der evangelischen Kirche in Oedenburg*. I. 343. (OSzK. Kézirattár: Quart. Germ. 414.)

¹⁴ Soproni Városi Levéltár, Lad. XXIV et Y fasc. V. 283.

nyomott. Az akkori nyugatmagyarországi luteranizmus egyik fellekvára éppen Sopron városa volt. Az új vallás követőit ezenfelül pártfogolták és támogatták a jelentős birtokkal és hatalommal rendelkező NÁDASDY, BATTHYÁNYI és ZRINYI családok is. Ha végig tekintjük MANLIUS nyomdájának magyarországi termékeit (leszámítva az utánnyomásokat), csaknem valamennyinél találunk ezekhez közvetlen vagy közvetett kapcsolatot. Így BEYTHE István, kinek tucatnyi műve¹⁵ került ki MANLIUS sajtója alól, előbb Sárovaron a NÁDASDYaknál, majd Sopronban volt az evangélikusok magyar papja, végül Németújváron működött, mint a BATTHYÁNYIak udvari lelkésze. Egy másik MANLIUS-nyomtatvány¹⁶ szerzője, DRAGONUS Gáspár Sopronban mint BEYTHE utóda tevékenykedett. Az első magyar nyelvű, nyomtatott orvosi könyvet MANLIUS nyomta,¹⁷ szerzője FRANKOVITH Gergely, kit a soproni akták mint „doctor medicus in civitate vestra” neveznek.¹⁸ HOMBURGER Jeremiás gráci evangélikus pap, több MANLIUS-nyomtatvány¹⁹ szerzője, „*Flosculus Eden*” c. munkáját egyenesen Sopron városának ajánlja. Ebben említett tesz a nála vizsgázott soproni lelkészjelöltekről is. Sopron német nevét: Oedenburgot elemezve, nem kis hízelgéssel Edenburg-nak dicséri.

Említésre méltó Sopron, illetve MANLIUS kapcsolata a németországi Tauber melletti Rotenburg városával. Mint írtuk, az ismertetett naptár összeállítója, Georgius CAESIUS ennek a városnak szülöttje, illetve ott működött mint lelkész. Ugyancsak onnan származott Primus TUBERUS, a krajnai protestantizmus atyja, kivel MANLIUS élénk kapcsolatban állott.²⁰ Ugyanebben a németországi városban tevékenykedett GERENGEI Simon is, mielőtt 1565-ben Sopron első, tulajdonképpeni evangélikus lelkésze lett volna.²¹

Külön érdekessége a leírt naptárnak, hogy az 1584. évre szól, mikor bevezették az új, ún. Gergely-féle naptárat. Miután a pápa rendelte el a naptárreformot, Európa-szerte a protestánsok élénk ellenkezésére talált. Így mikor DRASKOVICH György, győri püspök 1583. szeptember 21-én elrendelte az új naptár bevezetését és ezt írásban a soproni Szt. Mihály templom kapujára is kifüggesztették, a város dacolt és a karácsonyt — a rendelet kifejezett utasítása ellenére is — a régi időszámítás szerint ünnepelte. Az ebből keletkezett vita, illetve összetűzés eredménye az volt, hogy császári parancs kényszerítette Sopron városát az új naptár elfogadására, illetve a luteránus papok és tanítók eltávolítására. A városi levéltárban őrzött eredeti *Stadtbuch*-ban ezt a következőképpen örökítették meg 1584 júniusában: „Den 24 nach dem alten Calendar ist der Neue Callend[arius] auff Ernstlichen Iro K[önig]l[ichen] M[a]j[estät]s Bevelch angenommen worden.” MANLIUSban azonban, úgy látszik, a jó üzletember győzött a hithű protestáns, mikor a naptárban mindkét időszámítást közölte.²²

Az ajánlás kelte 1584 november 20-ról szól. Az évszám nyilvánvaló sajtóhiba, hiszen az 1584. évre szóló naptár már feltétlenül elkészült az előző évben. A naptár évszámában nem lehet tévedés, mert az valóban az 1584. évre szól. Talán éppen a Prognosticon jóvendölési részeiben oly sűrűn használt 1584 szám tévesztette meg a szedőt.

A korabeli, egészsbörkötés, amelyben a naptár ráánkmaradt, feltehetően szintén MANLIUS műhelyéből származik. A Sopronnak ajánlott példányt — amelyet azóta is

¹⁵ RMK. I. 199., 200., 211., 212., 213., 214., 355., 1819., II. 175., 177., 273., 274.

¹⁶ RMK. I. 248.

¹⁷ RMK. I. 223.

¹⁸ *Sopron sz. kir. város monographiája*. Sopron, 1894. II. 126. l.

¹⁹ RMK. II. 169., 177., 184.

²⁰ ELZE, Theodor: *Primus Tubers Briefe*. Tübingen, 1897. 550. l.

²¹ PAYR Sándor: *A soproni evangélikus egyházközség története*. Sopron, 1917. 99. l.

²² Érdekes megjegyezni, hogy távozása után a ljubljanai könyvkereskedők panaszkodtak a helyi hatóságoknak, hogy a helyi nyomdász hiányát nagyon érzik, mert az új kalendáriumot sem Grázból, sem Bécsből nem tudják beszerezni. (Vö. DIMITZ i. m. III. 194.)

a város levéltárában őriznek — nyilván bekötve küldte a nyomdász. Az Országos Széchényi Könyvtárban és a Budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött egy-egy MANLIUS—nyomtatvány²³ kötése arra enged következtetni, hogy a nyomdász egyben könyvkötő is volt és ezeket a példányokat az ő műhelyében kötötték be. Kalendáriumunk kötése csak hasonlóságot mutat és nem azonosságot a fentiekkel, amit viszont az eltérő méret (nyolcad-, illetve negyedrét) magyaráz.

BORSA GEDÉON

Egy ismeretlen Balassi-kiadás. A BALASSI-ünnepségek idején az Országos Széchényi Könyvtár a Központi Antikvárium útján vett egy BALASSI—RIMAY-kiadást, amely eddig teljesen ismeretlen volt.¹

A kötet a jól ismert kis csatos imakönyvforma, kis tizenkettedrét 50 × 95 mm nagyságú papíron; egykorú kapcsolai még használható állapotban vannak, de a szürkés-fekete bőrkötésnek az oldala már leszakadt.

Címlapja: Az // *Néhai Tekintetes és Nāgos Vitéz* // URNAK, GYARMATI BALASI BA- // LINTNAK, Es amaz jó emlékezetű, *Istenben* // boldogul ki múlt Néhai // NEMZETES // RIMAI JANOSNAK, Igaz haza fiának, és a' Magyar nyelvnek két ékeffegének ISTENES ENEKI, Mellyet a' Váradí negyedek *Editio* [zerint egynehány új Enekekkel és Imádságokkal // ki-botsátott : // LÖTSEN, Bréver Samuel, 1671.

A címlap után tíz számozatlan levélén a más kiadásokból is ismert bevezető versek : Ovenus in Appendice Epigrammatum — Elogia Spectabilis ac Magnifici Domini Valentini Balassa de Gyarmat — In eundem Janus Balogus Tolnaeus — Ungarico idiomate per Johannem Rimai reddita in hunc modum : Isten a[í]zfizonyokkal stb.

Ezután következnek BALASSI versei, majd az énekek táblája a 2—535. számozott levélén. Hozzákötvé találjuk az elengedhetetlen *Via Jacobaea*, // az az : JAKOB PATRI- // ARKANAK *Olly úta*, // Mely mindē UTON-JARÓ, // s' bujdosó igaz Izraelitakat, // bátorságos és bóldog // DEREK UTRA igazgat, // Egynehán Oktató Regulák, // és Iítenes Imádságok által. // Terem. 48 15.6. // Amaz Iíten kinek előtte jár- // tanak az en Atyáim, Abraham // és Ifak ; amaz Iíten a' ki táplált // engem eleitől fogva mind e' mai napiglan, amaz Angyal, ki meg // [zabadított engemet mindē // go- // noítol, aldgya meg az igaz // úton JAROKAT! // LÖTSEN, // Brever Samuel által, 1671. címlappal ellátott művet.

Ez a melléklet 48 számozott lapot foglal el.

Tudvalevő, hogy a RADVÁNSZKY Kálmán tulajdonában volt s ma a Széchényi Könyvtárban van egy szinten löcsei kiadás (RMK I. 1106/ab), melyet már DÉZSI leírt bibliográfiájában (30. l.), azt *második* löcsei kiadásnak nevezve. Keltét is ő állapította meg, mégpedig, mivel a példány címlapja hiányzik, a szintén hozzácsatolt *Via Jacobaea* alapján, hogy 1670-ben nyomták.

Igy tehát az újonnan szerzett BALASSI—RIMAY-kiadás első pillantásra nem bírna különösebb érdekekkel, mert hiszen ugyanannak a kiadónak és ugyanannak a kiadásnak egy évvel később megjelent új lenyomata.

A valóságban azonban másképp áll a dolog. Az új szerzemény ugyanis több tekintetben megérdemli figyelmünket.

Először is, mivel a RADVÁNSZKY-féle példánynak a címlapja és bevezető verseinek eleje hiányzik, megállapíthatjuk, hogy az új kötet nyújtja a legrégebb címlapot, ahol BALASSI és RIMAY versei már külön említve szerepelnek és ahol a negyedik váradí

²³ RMK. II. 184., ill. 212.

¹ Röviden szóltam róla RIMAY-kiadásomban 169. l.

„editio”-ra történik hivatkozás. Eddig ezt a címlapot csak az 1676-os pozsonyi kiadásból ismertük.

Másodszor itt találjuk először együtt a BALASSI dicsérő bevezető verseket a maguk teljességében.

De maga a kötet sem egyszerű újranyomás, ahol a kiadó esetleg egyszerűen csak a dátumot frissítette volna fel. BRÉVER teljesen új, tiszta betűkkel, szélesebb tükörrel, sorközökkel, jobb papíron adta ki ezúttal BALASSI-t és RIMAY-t, míg az 1670-i kiadás igen rossz típussal és technikával készült, úgyhogy igen sokszor a betűk olvashatatlanok, elmosódottak és így a szöveg sokszor csak más kiadások segítségével volt kibetűzhető.

Az új kiadás betűi átlagban kétszerakkorák mint az 1670.-éi: két milliméter nagyságúak. Csupán egyes részeket vallanak arra, hogy a korábbi szedést is felhasználták: így az énekek táblájánál, ahol csak a lapszámokat kellett megváltoztatni és a *Via Jacobaea* címlapjának bibliadézetében.

Nagyobb érdeklődéssel kísérhetjük azonban BRÉVER Sámuel javító munkáját a szöveg szempontjából. Ez nem annyira BALASSI, mint inkább RIMAY verseire és bevezető elmélkedéseire vonatkozik. Tudvalevő ugyanis, hogy míg BALASSI nyomtatott verseinek szövegei a bécsi és bártfai kiadás óta nem változtak és a már eddig is ismert 1670.-i löcei kiadás alig ad érdekes változatokat, RIMAY szöveg hagyománya szempontjából az 1670.-i löcei kiadás nagy gazdagodást jelent.

Az 1671. újnymomat nem ad új szövegeket, de az előző évi kiadást sok helyen kijavítja, és az addigi értelmetlenségeket sok esetben kiküszöböli. E javítások egy részét már RIMAY-kiadásomban felhasználtam, de nem lesz érdektelen, ha a változtatásokkal kissé bővebben foglalkozunk.

Kiadásom számozása szerint BALASSI szövegében a következő lényeges változtatásokat találjuk: 92, 10: Ebreflzheté? (1670: Ebreflzhethé?); 6, 16: meg-emélfz (1670: meg-emélfzt); 7, 6: minden kedve gerjed (1670: terjed); 36, 55: mennyekbe (1670: mennyégbe); 93, 21: zengéffel, bongáffel (1670: kongáffel).

A változatok közül csak a két első jelent újságot a korábbi kiadásokkal szemben. Ezek is sajtóhibák lehetnek, mint ahogy több sajtóhiba és szövegrontás az 1671.-i kiadásba is becsúszott, így: 7, 3: fzegeénység (1670: fzegeénység, ami a helyes olvasat). A többi változat az 1670.-i kiadás durva sajtóhibáinak kijavításai és a szedő eltérő vesszőrakásának vagy hangállapotának eredménye: Sirókkal (1670: Sirokkal); voltodból (1670: vóltodból); ád (1671: ad); ditsérjen (1670: ditsirjen); fzerzé (1670: fzerzé) stb.

A legérdekesebb változatot a továbbra is BALASSI neve alatt szereplő RIMAY-versekben találjuk (Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép) 37, 6 sorában: Szab-lyádnak bő soldja nagy oltoságofsa (1670: értelmetlenül „méltóságofsa”-t ad). Ebben a löcei 1671.-i kiadás a bártfai kiadással egyezik.

RIMAY szövegében a lényegesebb változtatások: 41. bevezetés: fzivárkozó (1670: kívánkozó). Itt érdekes, hogy a Madách-kódex is a javítással egyező szöveget ad. — 42. bevez.: vádláft teven magokról (1670: valláft). — 43, 21: Félen tévén: (1670: térvén). Itt a korábbi kiadások is a helyes változatot adják. — 44. bevez. fzamáról-is el-fzaka/fztván (1670: fzámától-is). — 44, 2: irét (1670: iret). Ez valószínűleg az 1671.-i kiadás sajtóhibája. — 45. bevez.: vétkeinknek fíkeres árában (1670. helyesen: fíkeres farában, vagyis lucskos sarában); — uo. meg-túrult felhőjében (1670. helyesen: meg-sűrült); — uo. gyengefege (1670. helyesen: genyetfege). — 50, 8: S'utodra igazitod (1670: S'utokra, ami helytelennek látszik). — 30, 23: hó pénz (1670: hű pénz). — 60, 20: Ha pénzed nints lehetz ehez (1670: ehez lehetz; ez látszik valószínűbbnek). — 32, 32: úttol (1670: utról; a „kuttól” rím az 1671.-i kiadást igazolja). — 36. 72:

illette rész űft (1670. téves igeidővel : illeti). — 37, 47 : Kevefes kézzel (1670 : értelmetlenül : Keferves).

Nagyon érdekes változatot találunk a HOMONNAI István számára írt ének címében (38.) : „Homonnai István uram kértére tsinálta ez következő két éneket.” Már DÉZSI észrevette, hogy az 1806.-i kiadásban ez a szöveg áll, amit úgy magyarázhatunk, hogy ez a kiadás az 1671.-i löcsei kiadást vette alapul. Az 1670.-iben „kis éneket” áll. Lehet, hogy sajtóhibával van dolgunk, de lehet az is, hogy valóban az utána következő éneket is HOMONNAI írt. Ez pedig az *Egy katonának* című (28.) „Katonák hadnagya” kezdetű vers, amely csakugyan a katonák harci életének színes leírása és a „Vitézek mi lehet” reminiscenciáival készült buzdítás s így valóban BOCSKAI—HOMONNAI hajdúi számára íródott. Ez volna ilyesformán a legközvetlenebb hatású hajdú-marseillaise. A nehézséget csak abban látom, hogy a vers 9. sorában a költő a „pogány vér szagától” lelkesedő katonákról beszél és hozzászól :

„Krisztusát mert ez nép szidja kárhoztatja . . .”

Ebből tehát az következik, hogy a darabot eredetileg törökellenes éneknek szánta s legfeljebb utólag küldte el HOMONNAI-nak a katonai erények felfokozására szolgáló induló gyanánt.

Temérdek egyéb apró változat választja még el az új kiadást az előző évitől, de ezekre már nem terjeszkedhetünk ki. Egy bizonyos : az a tény, hogy egy éven belül második kiadást hoz ki a löcsei kiadó az öt váradi kiadás után, arra vall, hogy BALASSI—RIMAY-nak csodálatos sikere volt a XVII. századi magyar olvasóközönségben.

Meg kell még állapítanunk, hogy az 1676-i pozsonyi FABER-kiadás, nem az átjavított 1671-es löcsei, hanem a hibásabb 1670-i kiadást használta és annak csak a legszembetűnőbb tévedéseit javította ki. (Pl. az „Oh szegény megromlott s elfogyott Magyar nép”-ben megtartja az értelmetlen „méltóságossá” szót az 1670.-i kiadásból).

Ki kell még tértünk a rejtélyes és még eddig csak egy négy oldalas töredékből ismert váradi kiadásokra is. Tudjuk, hogy ezek egyikében választotta el a váradi kiadó BALASSI és RIMAY énekeit egymástól. Mindkét löcsei kiadás (az 1670.-i elveszett címlapját a szolgailag utánzó pozsonyiból állíthatjuk helyre) a váradi *negyedik* editio-ra hivatkozik, címlapján jelezve, hogy annak alapján készült. Ebből tehát az következik, hogy az elválasztás munkája csak az ismeretlen negyedik váradi kiadásban ment végbe. Hogy eddig ebben a vonatkozásban a másodikról beszéltünk, az DÉZSI-nak egy következtetésén alapszik : DÉZSI ugyanis (Bibliogr. 58) idézi az 1677.-i kolozsvári kiadás előszavát : „Mivel az néhai jó hírrel nével tündöklő vitéz Urnak a' Tekintetes és Nágos Gyarmathi Balasi Balintnak Istenes Eneki ; Amaz jó emlékezetű, Istenben búoldogul ki-mult Néhai Nemes é[!] Nemzetes Rimai Janos ékes Enekivel annyira edgyűvé voltak elegyedvén, az elébbi Bártfai, Lőcsei, sőt még a' Váradi első ki-bocsátásban-is, hogy mellyek legyenek a' meg-nevezet Ur elméjének Istenes rajzati, a'más fő [zemélynek vízfzont idve]sége találmányi, a' ki ugyan gyakran olvafta légyen-is a' két rendbéli munkát, alig tudhatott (avagy ugyan nem-is) válaftást közöttök tenni.”

Ebből a szövegből azt következtette DÉZSI, hogy 1. volt egy első „kevert” löcsei kiadás ; 2. hogy csak az első váradi kiadásban voltak a két költő versei összeelegyedve. Ezért az 1670-i példányról mindenütt mint második löcsei kiadásról ír és ezért az elválasztott típusú kiadásokat a második váradi kiadás csoportjának nevezi.

Szerintünk azonban DÉZSI Lajos túlbecsülte a kolozsvári kiadó jólétesültségét. Már az a tény, hogy ez magának tulajdonítja a két költő versei elválasztásának érdemét, mutatja, hogy megbízhatatlan forrás és bevezető mondókája alighanem csak az egyik váradi kiadás kivonata. Másrészt különös, hogy a löcsei kiadásról, mint megtévesztő

editióról beszél, holott 1677 előtt már két löcsei kiadás is jelent meg, ahol az elválasztás megtörtént. Ezekről azonban hallgat, ami arra vall, hogy talán nem is látott löcsei kiadást. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy mikor az első váradi kiadásról, mint megtevesztő elrendezéséről beszél, még nem akarja okvetlenül azt mondani, hogy a második kiadás már rendezett volt! (A kolozsvári kiadó különben címlapjáról teljesen el is hagyta a váradi negyedik editióra való hivatkozást.)

Úgy gondolom tehát, hogy a rosszul értesült vagy felületes kolozsvári kiadóval szemben a löcsei kiadónak kell igazat adnunk, aki a negyedik váradi kiadást emlegeti mintája gyanánt, mert ha a második váradi kiadás már elvégezte volna az elkülönítés munkáját, akkor nem a negyediket emlegette volna kiadása címlapján.

Ilyesformán tehát ki kell küszöbölnünk BALASSI—RIMAY könyvészetéből a löcsei „első” rendezetlen kiadást. Másrészt a rendezett kiadások első mintájaképpen a löcsei és később pozsonyi kiadásokon említett negyedik váradi kiadást kell elfogadnunk, amely mint a többi váradi kiadás, Várad elfoglalása előtt (1660) kellett, hogy megjelenjen.

ECKHARDT SÁNDOR

Adatok Felvinczi György egyik munkájához. Előkerült FELVINCZI György eddig csak az irodalomból ismert egyik munkája: „*Az Anglia Országban lévő Salernitana Scholanak jo egesegről való Meg-tartásnak módgyáról írott könyve: Mellyet a Nemes és Híres Angliai Salernitana Schola irt völt Deák nyelven, az immár régen elmúlt Efstendőkbén. Moftan penig Magyarra fordítottatt Rhythmusokban alkalmaztatva Fel-Vinczi György által. 1693-ban, Pünk. Havában. Kolosvaratt, Nyomt. Veres-Egyhazi Istvan 1693.*”¹ SZABÓ Károly bibliográfiája csak a második kiadás egyik példányát ismeri, mely Lőcsén, 1694-ben jelent meg.² Erről megjegyzi, hogy „Ez az első ismert kiadás”, hivatkozik TOLDY Ferenc adatára, mely szerint „Felvinczy Györgytől a Salernói iskola egészség megtartásáról írott könyve (1693. s azontúl többször)... ismeretese.”³

Nem tudunk róla, hogy könyvünk a két kiadásnál „többször” is megjelent volna.⁴ Ez az eddig csak TOLDY adatából ismert, 1693. évi kiadás a M. T. Akadémia Könyvtára egyik kolligátumából került elő, mint annak harmadik tagja. Két kolozsvári kiadvány előzi meg: TÓTFALUSI KIS Miklós „*Siralmas panasz ... 1697.*”⁵ és WERŐCZI Ferenc „*Lelki Hartz ... 1691.*”⁶

A két FELVINCZI-munka szövegét összevetve látjuk, hogy a magyar nyelvű verses szabályok fordítása és elrendezése teljesen azonos. Míg azonban az 1693. évi kiadás egészen magyar nyelvű, addig az 1694. évi kiadás a magyar nyelvű versek előtt latin, nagyrészt prózai szövegben tolmácsolja az egyes strófák mondanivalóját. Talán ez a latin szövegű kiegészítés azt is bizonyítja, hogy nem vált csak népszerű kiadvánnyá, hanem esetleg iskolákban használt, ismeretterjesztő tankönyv lett. Erre is gondolhatunk, mert megvan az Orsz. Széchényi Könyvtár kéziratтарыában a munka első, az ételekről szóló részének versbefoglalt, kétnyelvű, magyar-latin kivonata. Csak tartalmi egyezéseket találunk, ezért nem tudhatjuk, hogy melyik FELVINCZI-kiadást

¹ MTA. R. M. Ir. O. 74.

² RMK. I. 1459.

³ *A magyar költészet története.* 2. kiad. Pest, 1867. 299. l.

⁴ DÖRNYEI Sándor szíves közlése szerint van a kolozsvári Erdélyi Múzeum könyvtárában az első kiadásnak egy kézirat másolata 1758-ból.

⁵ RMK. I. 1505.

⁶ RMK. I. 916. és 1409.

használta a verselő, de a kézirat címéből kétségtelenül kiderül, hogy iskolai használatra szánta verses összefoglalását: „Schola salernitana seu De conservanda valetudine, Praecepta Metrica, Nunc primum Hungaricisque verbis expressa in ufum scholaſticae Juventutis. N Kőröfi nsiensis Anno 1766.”⁷ A második kiadásnak címe is latinul kezdődik: „De Conservanda Bona Valetudine Liber Scholae Salernitanæ...” Ezután következik az első kiadástól jelentéktelenül különböző magyar nyelvű cím.

A most előkerült első kiadás címlapján az „Anglia” szót ismeretlen egykorú kézírás áthúzta és „Nápoly”-ra javította. Kérdés, hogy helyesen járt-e el. A középkorban annyira híres salernói orvosi egyetem mintájára megindult az orvosképzés egész Európában,⁸ s lehet, hogy FELVINCZI olyan könyvből fordított, amelyet a salernói tanítás hatása alatt Angliában adtak ki, vagyis már az „Anglia Salernitana Schola irt vólt Deák nyelven”, ahogy ezt a címlap is magyarázza. A fordítás alapjául szolgáló kiadványt nem ismerjük.

Feltételezhető, hogy ezeknek a hasznos orvosi tanácsoknak Magyarországon is nagy sikere volt és talán erre a kötetre vonatkozik kolligátumunk egykorú, szép bőrkötésének belső lapján olvasható kézíratos bejegyzés: „Ezenn könyvetske ugy el fogyott hogy Kolosvárt a Magistratualis Urak is más örögök is csak nállom látták mint szép Ujságot az el futott Idők[ne]k. Én csak ugyon Kolosvárt Fedeztem fel 1831-ben L Nemes Samuel.”⁹ Felmerül a kérdés, mennyire vonatkozik ez az adat a kolligátum másik két tagjára? A „*Síralmas panasz ; Istennek Kolosváron fekvő nagy haragjáról, abból származott ... 1697 Efstendőben ... ifzonyu tüzzel való megpu/ztitásáról ... íratott M Tótfalusi K. Miklós által. Nyomtatott Kolosvádratt 1697 Efstendőben.*” c. munkának csak egy kiadását ismerjük. Kolligátumunk második tagja a WERŐCZI Ferenc „*Lelki Hartz Avagy ... Halotti Prédikációs rövid tanítás ... Mellyet Sáros-Patakon prédikállott W. F. Moſtan penig ujjobban, némelly kegyes Lelkek kívánságára ki-nyomtatott Kolosvaratt, Veres-Egyházi István. 1691.*” A munka, első kiadása harmincöt évvel ez előtt Váradon, 1656-ban jelent meg. Címe: „*Lelki Hartz ... Mellyet prédikállott Sáros-Patakon, 1656 efstendőben W F*” WERŐCZI munkájának két kiadása között elmúlt harmincöt év a könyv sikerét és hosszú életét igazolja, de nem kétségtelenül bizonyítja azt, hogy teljesen elfogyott. A kézíratos bejegyzés talán leginkább azért illeti meg a FELVINCZI-kötetet, mert egy év alatt fogyott el úgy, hogy második kiadása is szükségessé vált.

Még egy érdekes adatunk van, a könyvet megnyitó, a Patronushoz, HUSZÁR Mihályhoz intézett ajánlóvers záró sora, mely nem szerepel az eddig ismert második kiadásban: „Nemzetes Uramnak alázatos szolgája N. Colosvár városának edgyik hűes Szolga-Birája, Fel-Vinczi György.”

FELVINCZI György életéről olyan keveset tudunk, hogy még azt is értékelnünk kell, hogy saját maga mondja el tartózkodási helyét és foglalkozását. Munkájának megtalált első kiadásával pedig egy adattal szolgáltunk a FELVINCZI-kutatást.

BUSA MARGIT

⁷ Quart. Hung. 3112. ff. 74-79.

⁸ Olasz tartomány és fővárosának a neve Salerno. Nápoly, Caserta, Avellino, Potenza, a Salernói öböl és a Tirreni tenger között. A XI. sz.-ban a bencések orvosi egyetemet alapítottak itt, mely a XIV. sz.-ig nagy hírvé volt. Mintájára szervezték Európa orvosi egyetemeit.

⁹ LITTERATI NEMES Sámuel irodalombarát és műgyűjtő.

Bél Mátyás ismeretlen művei. A XVIII. sz. első, BESSENYEI fellépése előtti szakasza művelődéstörténetünk legkevésbé ismert korszakai közé tartozik. E „nemzetietlen kor” jellemző vonásai: a magyar nyelvű irodalom feltűnő szegényessége, a latinság uralma okozza főként, hogy a kutatók alig foglalkoznak történelmünknek ezekkel az évtizedeivel. A nagyobb összefoglalások, kézikönyvek írói jórészt kézzől kézre adják azokat a sovány adatokat, melyekkel mégis jellemezniük kell a korszakot; megtörténik, hogy a „kiemelkedő” alakok működését is 50–100 éve megjelent cikkek, monográfiák alapján ismertetik. TRÓCSÁNYI Zoltán mondja, hogy azt sem tudjuk megmondani, melyik XVIII. századi könyv értékes, melyik nem, mert a könyvtermés nincsen körültekintően számbavéve: nemzedékeken át öröklődnek olyan könyveknek a címei, amelyeket senki nem látott, s ugyanakkor kézben levő munkákat hiába keresünk a bibliográfiákban.¹ Pedig a korszak korántsem olyan sivár, mint első pillantásra látszik, és amilyenek a közhiedelem tartja. Főleg értékes tudománytörténeti anyag kínálkozik itt a feldolgozásra, s ha az utóbbi években megindult, újmódszerű, tervszerű kutatások a várakozásnak megfelelően folynak, néhány jelentős alakkal gazdagodhatik ebből a korból is a magyar tudományosság története.²

A korszaknak kétségtelenül legemlegettebb alakjai közé tartozik BÉL Mátyás. Mint pedagógusnak és a *Notitia* írójának tagadhatatlan érdemei vannak, s mégis: évtizedenként ha megjelenik róla néhány olyan cikk, amely életművének egy-egy mozzanatát új szempontból világítja meg, vagy szerteágazó európai kapcsolataira hívja fel a figyelmet. BÉL körül pedig sok a tennivaló; még műveinek, hátrahagyott kéziratainak jegyzéke sincsen hiánytalanul összeállítva. Az alábbiakban néhány ismeretlen, elveszett vagy lappangó kiadványára hívjuk fel a figyelmet.

1. BÉL a XVIII. század tízes éveiben, nagy munkája tervét érlelgetve, főként tankönyveket adott ki. Meg kell mondani: nem mindegyikkel volt szerencséje. Retorikája és CELLARIUS után átdolgozott latin nyelvtana mindössze egy kiadást ért meg; ez utóbbi még a pozsonyi iskolából is kiszorult, mikor BÉL leköszönt rektori állásáról, s grammatikája helyét újból a RHENIUSÉ foglalta el.³ Christophorus CELLARIUS munkája egészen más, bővebb átdolgozásban lett népszerű tankönyvvé Magyarországon. Annál nagyobb sikere volt CELLARIUS *Liber memorialis*ának kiadásával. Mellőzve ezúttal a könyv és általában BÉL jelentőségét a hazai latin-tanítás történetében, csak magát a mű történetét adjuk elő, s felhívjuk a figyelmet egy elveszett kiadására.

BÉLnek besztekercebányai tanárkodása idején első dolga volt, hogy COMENIUS erősen kifogásolt latinságú tankönyveit⁴ és minden egyéb szójegyzéket száműzött isko-

¹ A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása. Bp. 1938. 7–8. l.

² L. NÁDOR György: *A tudománytörténeti munka legközelebbi feladatai*. A MTA Társadalmi-Történeti Osztályának Közleményei. 1953. 3. köt. 1–2. sz. 187–191. l.

³ BEER 1724-i tanterve szerint a latin nyelvtant újból RHENIUS alapján tanították Pozsonyban. (MARKUSOVSKY Sámuel: *A pozsonyi ág. hitv. evang. Lyceum története*. Pozsony, 1896. 228. l.)

⁴ COMENIUS tankönyveinek latinságát illető kritikák már a szerző életében elhangzottak. COMENIUS védőiratot is írt érdekében. (*Pro latinitate Januae Linguaevarum suae, illiusque praeceptorum Comicae, Apologia*. L.: *Opera didactica omnia*. Amsterdami, 1657. Pars IV. 38–41. l.) Az *Apologia* azonban a BÉLTől is idézett, nagytekintélyű MORHOFIUS véleménye szerint maga is védelemre szorul (*Polyhistor literarius*. Lubecae, 1732. Tom. I. Lib. II. cap. IV. §. 19–20.; Tom. II. Lib. I. Cap. XV. §. 18.). E külföldi bírálatok első magyarországi jelentkezése tudomásom szerint abban a tantervben mutatkozik, amelyet RÖSCHEL Ker. János készített a soproni evangélikus iskola számára. (RIBNY János: *Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae*. Tom. II. Posonii, 1789. 131. l.) BÉL nyilatkozatait COMENIUS latinságát illetően l. latin nyelvtana és a két *Liber memorialis* előszavában. Csak az említettek után következik a sokat idézett SZILÁGYI Sámuel véleménye. (L. JANCÓS Benedek: *Magyar nyelvtudomány-történeti tanulmányok*. Bp. 1881. 131–132. l.)

lájából, s helyettük egyebek között CELLARIUS *Liber memorialis*-át vezette be. Ezt már Németországban tanította, szerzőjének pedig a hallei egyetemen tanítványa volt.⁵ A *Liber memorialis* szóanyagát a tanterv szerint négy „cursus” alatt végezték el az iskolában.⁶ Mivel Besztercebányán BÉL tanítványai német és szlovák anyanyelvűek voltak, CELLARIUS könyvét szlovák (cseh) értelmezésekkel is el kellett látni, s hogy szélesebb körben elterjedhessen, magyarral is. Így jött létre már a besztercebányai évek folyamán a magyarországi nyelvi viszonyoknak megfelelően háromnyelvű *Liber memorialis*.⁷ Kiadására csak BÉL pozsonyi rektorsága idején került sor. A nyomtatás azonban — Nürnbergben, Peter Conrad MONATH könyvkereskedő költségén — késett; BÉL már 1715-ben, a könyv megjelenése előtt 4 évvel elküldte Németországba a kéziratot, de csak 1719-ben jelent meg.⁸ Iskolai bevezetését sokhelyütt magas ára nehezítette. BÉL tehát, a németországi iskolák mintájára, a legelső osztályok (prima et secunda cursus) anyagát kiemelte a nagyobb kiadványból, s ezt külön is kiadatta MONATH költségén, aki ekkor a nyomtatást Bécsben végeztette.⁹

Ezt a könyvet ma nem ismerjük. Csak annyi állapítható meg róla, hogy a latin szavak mellett ebben is háromnyelvű értelmezéseknek kellett állniuk, s szóanyagában is nagyjából meg kellett egyeznie azokkal a kiadványokkal, amelyek a BÉLéhez hasonló céllal, az ő *Liber memorialis*a nyomán jelentek meg, legtöbbször már csak egy nyelvű értelmezésekkel.

A latin–magyar kiadások között első helyen az 1742-i, debreceni áll; a sort az 1827-i sárospataki rekeszti be. Valamennyinek közös sajátága, hogy többkevesebb eredetiség mellett a *Liber memorialis* második kiadásán alapulnak.¹⁰ Egyetlenegy van közöttük, amelyik az első kiadás nyomán halad: az 1743-i győri. Címe: *Liber memorialis contractus vocabula, primitiva, nec non derivata exhibens. Nunc primum in usum scholarum Hungaricarum editus*. A cím véleményünk szerint arra utal, hogy egy háromnyelvű *Primitiva*-kiadásból készült, és annak csak magyar értelmezéseit adja közre a magyar anyanyelvű tanulók számára.

BÉL gondoskodott róla, hogy a *Liber memorialis* második kiadásából is készüljön rövidített változat (*Primitiva*), mégpedig három értelmezéssel. Hat ilyen kiadást ismerünk, valamennyit Pozsonyból: 1766, 1772, 1779, 1785, 1786, 1794. A felsorolt kiadványok közös sajátága, hogy a szótári rész előtt egy Pozsonyban, 1743. márc. 15-én kelt előszó áll, melynek szerzője, véleményünk szerint, BÉL Mátyás. Ömellette szól az, amit a könyv létrejöttéről olvasunk benne (a németországi iskolák mintájára jelenik meg, négy nyelvű); még a szavak is hasonlóak ahhoz az előadáshoz, amelyik a *Liber memorialis* második kiadásának bevezetésében áll. Mellette bizonyít az a körülmény is, hogy COMENIUS rossz latinságát emlegeti, s nem dicséri e mellett a *Liber memorialis*-t, hiszen saját kiadványa. A kötet szerkesztőjét az előszó nem nevezi meg, egyszerűen „vir sedulus”-nak nevezi. Ha személyére nézve javaslatot tehetünk, DOLESCHALL Pál nevét vetjük fel, aki 1746-ban *Donatus Latino-Germanico-Hungarico-Bohemicus*-t adott

⁵ »Praeceptor meus«-nak nevezi. BÉL: *Grammatica Latina facilitati restituta*. Leutschoviae, 1717. Előszó, I. §.

⁶ *Latinitatis probatae et exercitatae liber memorialis*. Levtschoviae, 1735. Előszó, X–XIV. §. — A »cursus«-okat l. a *Grammatica Latina*-ban, *Methodus docendae discendaeque Grammaticae* cím alatt.

⁷ *Grammatica Latina*. Előszó, VIII. §.

⁸ *Latinitatis... liber memorialis*. Noribergae, 1719. Előszó, I. §.

⁹ *Latinitatis... liber memorialis*. Levtschoviae, 1735. Előszó, IX. §.

¹⁰ Általában ez a címük: *Primitiva vocabula linguae Latinae, e Christophori Cellarii Libro memoriali, in usum infimarum classium puerilium excerpta*. A kiadások felsorolását l. PETRIK bibliográfiájában. Kiegészítésül megemlítjük, hogy van egy kassai 1765-i kiadás is, amely a jezsuiták nyomdájában jelent meg.

ki, *Grammatica Slavico-Bohemicá*ja pedig ugyanebben az évben jelent meg BÉL Mátyás előszavával.

Mint említettem, a háromnyelvű értelmezéssel ellátott *Primitiva* előszava 1743-ban kelt, az első kiadást mégis csak 1766-ból ismerjük. Feltétlenül kell tehát egy 1743-i vagy a legközelebbi évekből való kiadásának lennie. Az sem nagyon hihető, hogy a negyvenes évektől 1766-ig egyetlenegyszer sem jelent meg.

A *Liber memorialis* magyar értelmezéseinek értékeivel MELICH János foglalkozott. Megállapította, hogy BÉL nem végzett önálló munkát, a jelentéseket PÁRIZ—PÁPAI szótárából vette át.¹¹ E megállapítás valóban helytálló a munka első kiadására vonatkozólag; a második kiadásban azonban egész sereg önálló értelmezés van, amelyet nyelvészeti szempontból is érdemes számon tartani.

2. BÉL Mátyás német nyelvtanának első kiadása Lőcsén, 1718-ban jelent meg, címlapja szerint „svmptv philotevtonvm”. E „németbarátokon” azokat az ifjakat kell érteni, akik németül tanultak, s akiket — legalább részben — név szerint is megnevez a szerző az ajánlásban. A század elejének magyarországi nyelvi viszonyaira rendkívül jellemző, miért tanulnak a nemesfiak németül: a szülők a jó nevelés elengedhetetlen követelményének tartották, hogy gyermekük ismerje a Magyarországon használatos nyelveket, tehát a magyar anyanyelvűek a németet és a szlovákot (csehet) is. A magyar-lakta területekről a felvidéki városokba mentek a diákok tanulni, a szlovák vagy német anyanyelvűek magyar vidékeken kerestek iskolát. Ez a rendszer azzal a hátránnyal járt, hogy a gyermekek összekeverték a szlovákot (csehet) a némettel, dialektusokat tanultak meg, s városról városra járva a legnagyobb nyelvi tarkaságot szedték magukba. BÉL azért adta ki nyelvtanát, hogy a vándorló diákok a helyes németséget sajátítsák el.¹²

A német nyelvtan második kiadása más szándékkal készült, címlapja szerint nem is BÉL kezéből került ki. Célja nem az, hogy Magyarország lakóinak érintkezését segítse elő, hanem hogy két különböző nyelvű ország kapcsolatát egyengesse. „... ea Tibi curae cordique sunt, — írja a BÉL nyelvtanát átdolgozó C. A. KÖRBER nyelvtanár KEMÉNY Jánosnak, tanítványának címzett ajánlásában, — quae scientiarum, praecipue apud Hungaros, incrementa promovere ulla ratione possunt. Notum Tibi, Illustrissime Baro, est, quot quantaque Germanorum in omne scientiarum, merita; nec Te fugit, ... ad praestantissimarum, maxime utilium rerum cognitionem illis praecludi, qui linguae Germanicae peritia carent.” Ez a kiadás Halleban, 1730-ban jelent meg. KÖRBER a magyar nyelv ismeretének semmi jelét nem mutatja.

A könyvből — azonos impresszum-adatokkal — két nyomtatás van forgalomban. Legfeltűnőbb különbségük, hogy az egyiknek 173, a másiknak 194 lap a terjedelme. Az egyik kiadvány nyilván úgy jött létre, hogy valamelyik nyomdász fogta az üzleti sikert ígérő könyvet, kiszedte, lenyomtatta, a címlap adatainak megváltoztatása nélkül. Az a kérdés már most, hogy melyik az „eredeti”. Maguk a példányok elárulják „törvényes” vagy „törvénytelen” származásukat: a 173 lapos végén sajtóhibajegyzéket találunk; az itt felsorolt errátákat a 194 lapos gondosan kijavítja. Világos tehát, hogy a nagyobb terjedelmű a későbbi kiadás. Véleményünket megerősíti, hogy ez — nagyobb terjedelme ellenére — jobban takarékoskodik a hellyel, mint a 173 lapos. A KEMÉNY Jánosnak szóló ajánlás abban a címlap verzójára került, nem a címlap utáni levél rectójára. Úgy látszik, Németországban valóban a 173 lapos könyvet ismerték a kortársak.¹³

¹¹ MELICH János: *A magyar szótárirodalom*. Bp. 1907. 194—196. l.

¹² Előszó, VIII—XIII. §.

¹³ REICHARD, Elias Caspar: *Versuch einer Historie der deutschen Sprachkunst*. Hamburg, 1747. 465. l. nyolcadrét formában 11 ív terjedelműnek mondja a könyvet.

A német nyelvtan harmadik kiadása Pozsonyban jelent meg 1755-ben LANDERER János Mihály nyomdájában és költségével. Ha ezt a kiadást összehasonlítjuk az ál-hallei-vel, kiderül, hogy a KEMÉNY Jánosnak szóló ajánlás kivételével teljesen megegyezik vele, azonos a lapszáma, azonosak a betűi is. Ennek alapján nem tehetünk fel mást, mint hogy az 1730-i hamis hallei kiadás is LANDERER pozsonyi nyomdájában készült. Ha ez igaz, két kérdés merül fel. Az egyik az, hogy miért nyomtatta le LANDERER valótlan adatokkal a második kiadást, és vajon BÉL nem vett-e részt valamiképpen ennek a kiadásnak az előkészítésében is. Gyanús az is, hogy az első kiadást átdolgozó KÖRBERRől semmit nem lehet tudni. Még arra is gondolhatunk, hogy álnév, amely talán ha nem is BÉL Mátyást, de valaki hozzá közelálló személyt takar. Ezekre a kérdésekre ezidőszert nem tudunk feleletet adni.

3. A *Notitia*, BÉL főműve hosszú évek tervezgetése, szorgalmas gyűjtő és szervező munkája után jelent meg. Alakulásának eddig a következő, nyomtatványokban is megőrzött állomásait ismerjük a *Prodromus*: 1718-ban jelent meg az első ismertetés egy lipcei folyóiratban; ¹⁴ ezt mindjárt a *Prodromus* követi nyomon. BÉL idevágó iratainak és nyilatkozatainak figyelmes olvasása azonban azt a gyanút kelti, hogy 1720-ban is megjelent egy tervezet.

A *Notitia* előkészítésének az akkori Magyarország hivatalos közegei előtt is látható munkája azzal kezdődött, hogy BÉL engedélyt kért Pozsony megyétől területének feltérképezésére. A megye 1720 júl. 23-i közgyűlésen — bizonyos hivatalos ellenőrzés fenntartásával — meg is adta beleegyezését. A jóváhagyás kiadása után azonban valaki jelentést tett Bécsben az ügyről, s a kancellária aug. 2-án ráírt a megyére, hogy ilyen engedélyt csak az uralkodó adhat ki, s jelentést kért. BÉL az irat másolatát, saját feljegyzése szerint, okt. 25-én kapta kézhez a megyétől, okt. 29-én válaszolt rá fogalmazványai tanúsága szerint (humillima declaratio). A felelet utolsó bekezdésében olvassuk a következőket: „... confido fore, vt Inelytus Comitatus Posoniensis, cui sinceram hanc et genuinam propositi mei declarationem, vigore mandati Caesareo-Regii, humillime insinuare volui ac debui; Eandem istam declarationem meam, vna cum compendio Prodromi operis totius, quem hic adiungo, Excelsae Cancellariae Dominis ... transmissurus, atque honestissimam destinationem hanc ... pro singulari suo in bonas artes affectum, de meliori sit commendaturus.”

E nyilatkozatból egy a *Prodromust* ismertető irat mellékeléséről értesülünk, amelyről korántsem bizonyos, hogy nyomtatásban is megjelent. A *Prodromus* Praefatiójában már félreérthetetlenül egy 1720-ban megjelent nyomtatványról olvasunk, amikor BÉL az előbb ismertetett feljelentés történetéről ír. Megállapítja itt, hogy Magyarországon olyan kevés az íróember, hogy még az is gyanússá válik, aki literatúrával foglalkozik. „Atque istud est, cur ante triennium, cum pagellis aliquot expressas volebam propositi huius mei rationes, in ius vocari coeperim. Nempe, in suspicionem cecidi, moliminis, quod non vndique sit integrum atque innoxium. quam equidem procellam, quia non erat in mea potestate, — motos componere fluctus, sustinui patienter, neque tamen ita me deserui, quin iis locis, quibus id fieri oportebat, de conatum meorum innocentia testarer.”¹⁵

A fenti sorok időmeghatározása (ante triennium) feltétlenül 1720-ra vonatkozik, mert a *Prodromus* előszava 1723-ban kelt. A nyomtatott irat, amelyet 1720-ban éppen kiadni készült BÉL, nagy művének tervét foglalta magába, s talán azonos a kancelláriának adott deklarációjában „compendium Prodromi operis totius” szavakkal jellemzett

¹⁴ L. *Történeti Tár*, 1882. 589—592. l.

¹⁵ Az iratokat másolatban, illetve fogalmazványban ismerem az esztergomi Bibliotheca kéziratrából. Jelletük: Th. 388. Az Országos Levéltárban a kancelláriai aktákat nem találtam. — A *Prodromusból* való idézet a Praefatio II. §-ában van.

melléklettel. A két irat azonosítása elég kézenfekvő feltevés. Kérdés azonban, miért akarta a feljelentés idején BÉL a compendiumot csak kiadni? A *Prodromus* előszavának kitételét azzal magyarázhatjuk, hogy a nyomtatvány még nem jelent meg, mikor aug. 2-án a kancellária jelentéstételre szólította fel a megyét. (Ha nem is kapta meg BÉL augusztusban az aktát, bizonyosan hallott róla.) Októberre, mikor a declaratiót fogalmazta, már kinyomták, s BÉL csatolhatta nyilatkozatához. A magyarázat elég megnyugtatónak látszik ugyan, mégsem merjük a fentiek alapján, újabb adatok felbukknásáig a *Compendium Prodromi* című nyomtatott munka létezését állítani.

Az ilyenféle kiadványok megjelentetése, amilyenről szó van, az egykorú tudományos élet megszokott jelenségei közé tartozott. A néhánylapos röpiratok azt a célt szolgálták, hogy felhívják a tudós világ figyelmét a készülő műre, s a szerző segítségét, támogatást kérjen bennük. Bizonyos vonatkozásban a hírlapi, folyóiratbeli hirdetéseket pótolták. Előbb már BÉL is adott ki egyet, 1713-as dátummal; ebben azt hirdeti, hogy „Historiae linguae Hvgaricae libros duos . . . edere parat”. Magyar kortársai is jelentettek meg hasonló, legtöbbször levél formájában írott tervezeteket. Löw Károly Frigyes soproni orvos a magyar növényvilág feldolgozására keresett társakat, FISCHER Dániel *Epistola invitatoriája* magyarországi orvosi folyóirat megindítása ügyében jelent meg 1732-ben.¹⁶

A nagy valószínűséggel feltételezhető BÉL-nyomtatvány tartalma a magyar nyelv történetét tárgyaló munka programja és az 1718-i tervezet alapján ítélve két részből állhatott: a bevezetőben a magyar állapotokról, a Magyarországra szórt rágalmakról, a magyar „barbaries”-t megbélyegző külföldi véleményekről, s ezeket megoáfolni, a tagadhatatlan hiányosságokat pótolni, Magyarország régi hírét-nevét megvédeni hivatott szándékáról beszélhetett; a második rész a *Prodromus* tartalomjegyzékét foglalta talán magában.

A BÉL feljelentetése utáni eseményekkel foglalkozik HAAN Lajos is, főként HORÁNYI Elek alapján, a declaratióról azonban nem tud semmit. Sejtett valamit a *Compendium Prodromi* létezéséről is, mert azt írta, hogy BÉL „már 1720. eszt. tudatta a hazai közönséggel szándékát s felhívta annak pártolására.”¹⁷

4. BÉLnek van egy kézirati munkája, amelyet a hagyatékáról készített jegyzékek nem emlegetnek, nincsen szó róla a szerzőről írott tanulmányokban sem.¹⁸ A német nyelvű mű az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában van; címe: *Deductio genealogica familiae Sinapinae*. BÉL neve nincsen rajta, de az írásból kétségtelen, hogy az ő munkája. Jelzete: Quart. Germ. 38.

A SINAPIUS-család története azért nem szerepelt eddig BÉL munkái között, mert nem a hagyatékban maradt utána; nyomtatásban sem jelent meg, tehát senki sem kereshette. Az Országos Széchényi Könyvtárba JANKOVICH Miklós gyűjteményével került, ő meg ajándékba kapta GLOSIUS Sámueltól, Pest megye főorvosától. GLOSIUSról csak annyit jegyzünk meg, hogy tagja volt annak az akadémiának, amelyet BESSENYEI

¹⁶ Löw kiadványa Sopronban jelent meg. Címe: *Epistola ad celeberrimos omnium regionum botanicos, qua de Flora Pannonica conscribenda cum ipsis communicat, et singulos ad commercium botanicum, mutuamque rariorum plantarum, seminumque communicationem perofficiose et peramanter invitati*. A levél dátuma: 1739. aug. 25. — FISCHER levele Késmárkon, 1732. máj. 1-én kelt: *Epistola invitatoria eruditiss Pannoniae dicata, qua ad Acta Eruditorum Pannonica . . . edenda . . . invitantur*. Brigae, s. a.

¹⁷ HAAN Lajos: *Bél Mátyás*. Bp. 1879. 37—38. l. — HORÁNYI Elek: *Memoria Hengarorum*. Viennae—Posonii, 1775—1777. Tom. I. 174—178. l.

¹⁸ Kéziratainak jegyzékét l. HAAN Lajos (59—65. l.) és MARKUSOVSKY Sámuel (691—692. l.) idézett munkáiban. Azokról a kéziratokról, melyeket BÉL özvegye BATHYÁNY Józsefnek eladott, MILLER Jakab Ferdinánd készített leírást. (OSZK kéziratár, Quart. Lat. 63. I. köt. ff. 3—26.)

György akart Pesten felállítani ORCZY Lőrinc elnöklete alatt, s már gyűléseztek is a tagjai BELEZNAJ Miklós házában.¹⁹ Hozzá családi kapcsolatok útján jutott a kézirat. GLOSIUS doktor apai nagyanyja ugyanis SINAPIUS Mária volt, SINAPIUS Dániel löcsei evangélikus pap leánya. A leszármazást JANKOVICH feljegyzéséből és a kéziratban levő genealógiai tábláról tudjuk (f. 20.). Lehet, hogy a késői utód már nem tudta, hogy a SINAPIUSOK történetét BÉL Mátyás írta meg, vagy nem említette a tárgy iránt fogékony JANKOVICHnak, s a kézirat máig szerző nélküli maradt.

BÉL maga is beletartozott a SINAPIUS-atyafiságba. Feleségének, HERMANN Zsuzsánnának anyja tudniillik a már említett SINAPIUS Dániel egyik lánya volt, aki ugyancsak a Zsuzsánna névre hallgatott. Így érthető, hogy BÉL SINAPIUS Jánost, a liegnitzi rektort, felesége testvérét „adfinis noster”-nek nevezi.

A családtörténet ezek szerint BÉL kutatásain kívül a családi hagyományon alapul. A munka 1480-nal kezdődik, és Dániellel, a löcsei pappal fejeződik be, felsorolva persze ennek három fiát is. Legtöbbet a család magyarországi ágával foglalkozik, de számon tartja a külföldi rokonságot is. A munka értékes forrás lehet azok számára, akik a XVII. századi Magyarország művelődésével foglalkoznak. Értékesnek ígérkezik azok számára is, akik a régi magyar nyomtatványok újabb bibliográfiáját készítik elő. BÉL tudniillik a SINAPIUS-család tagjainak egész sereg olyan munkáját sorolja fel, amelyet SZABÓ Károly nem ír le.

TARNAI ANDOR

Beethoven—Maelzel—Festetich. Az *Új Zenei Szemle* 1954 októberi számában két — korábban ismeretlen — BEETHOVEN-levelet ismertettünk. Az egyik az Országos Széchényi Könyvtár Keszthelyi Levelestárában lévő rövid ajánlás, a másik az esztergomi primázi levéltárban RUDNAY érsekhez a *Missa Solemnis* ügyében írt levél.

A közzétett két BEETHOVEN-levél jelentős nemzetközi visszhangot váltott ki; a szakkutatás komoly érdeklődéssel fordult MAELZEL, a világhírű zenetechnikus magyar kapcsolatai felé. Jelen közlésünkben a rendelkezésünkre álló további kéziratok alapján kísérletet teszünk arra, hogy MAELZEL magyarországi alkalmaztatásának tervét tisztázzuk.

Már az előző közleményben utaltunk a „Promemoria”-ra,¹ amely a keszthelyi BEETHOVEN-ajánlólevelet őrzi mellékletként. Az említett közleményben csak MAELZEL személyével (akit BEETHOVEN FESTETICHÉKHEZ ajánl zenetanárnak) kapcsolatos kérdésekben hivatkoztunk a szerződéstervezetre. A szerződéstervezetet magábanfoglaló akta-csomó jelentőségét BEETHOVEN kéziratán kívül, MAELZEL — később világhíres zenetechnikus — személye, tervbevert magyarországi alkalmaztatása emeli.

Már említettük, hogy míg a zenetörténet Johann Nepomuk MAELZEL² (más lexikonok még egy MAELZELről, Leonhardról is tudnak³) ismeri a metronom, panharmonion stb. szerkesztőjének, feltalálójának, addig a keszthelyi tervezetben Johann Michael MAELZEL szerepel. Michaelről egy biográfia, egyetlen történeti lexikon sem tud, s így már csak ezen az alapon is íráshibát kell feltételeznünk. Ehhez járul még regensburgi születése. Regensburg a szülővárosa az általánosan ismert Johann Nepomuk MAELZELnek; ugyancsak regensburgi születést jelöl a szerződéstervezeten kívül az egyik ajánlólevél:

¹⁹ CSÁSZÁR Elemér: *Bessenyei akadémiai törekvései*. Bp. 1910.

¹ »Promemoria« annak az akta-csomónak címe, amely a MAELZEL és FESTETICH között tervezett szerződés szövegét tartalmazza. Ez az akta-csomó foglalja magában BEETHOVEN és KOZELUH ajánlólevelét is.

² SZABOLCSI Bence—TÓTH Aladár: *Zenei lexikon*. Bp. 1935. II. 99. l.

³ FRIMMEL, Theodor: *Beethoven-Handbuch*. Leipzig. 1926. I. 378—381. l.

Leopold KOZELUHÉ. Regensburg híres szülötte volt a MAELZEL család : az apa orgona-építő és mechanikus, zongorára mindkét fiát korán kezdi oktatni, de mechanikára is tanítgatja őket. Johann mechanikai készsége gyorsan fejlődik, s bár már korán, 14 éves korában tökéletes zongorajátékos, fő érdeklődési köre a mechanika maradt. Regensburg-gal ez ügyben történt levélváltásunk állításunkat az íráshibáról szintén megerősítette. — MAELZEL további ismert életrajzi adatai : Regensburgban 1788-ban, 16 éves korában zongoratanár,⁴ 4 év múlva Bécsbe kerül, tehetsége kapcsán rögtön a legnagyobbak közelébe ; innen ajánlják Keszthelyre 1795-ben (23 éves korában) mint neves zene-pedagógust. Komoly tekintélyt biztosítanak számára az ajánlók, de a tervezet súlyos, helyenként diktatórikus feltételei is arról tanúskodnak, hogy Bécsben jól „befutott” neves tanár lehetett. Mint negatívum, fontos adalék magyarországi tartózkodásához, hogy egyetlen biográfia sem tud róla az 1792 és 1805 közötti években ; amikor 1805 okt. 14-én Schönbrunnban NAPOLEONnal találkozik⁵ már készen van panharmonionja (ekkor viszi Párizsba, ahol 60 000 frankért eladja⁶).

A fentiek előrebocsátásával ismertetjük azt a szerződéstervezetet (*Promemoria*),⁷ amelyet MAELZEL ajánlott FÉSTETICH grófnak, a gróf megkeresésére. Meg kell jegyeznünk, hogy nincs meg a teljes szöveg. A szerződés hét pontjából kettő : az 5. és a 6. hiányzik.

PROMEMORIA

Johann Michael Maelzel aus Regensburg gebürtig, der seit mehreren Jahren daselbst in den ersten gesandtschaftlichen und adelichen Häusern Unterricht auf dem Klavier ertheilet hat, und vor Kurzem hieher nach Wien gekommen ist, um die hiesigen grossen Meister in der Nähe kennen zu lernen, welchem auch dieselben, namentlich aber die berühmte Herren Beethoven, Kozeluch und Wranizky, so wie Madame Auernhammer die besten Zeugnisse wegen seiner Kunst zu ertheilen nicht entstehen werden, ist gesonnen das ihm bey dem Herrn Grafen Georg von Festetics zu Kesthel in Ungarn angetragene Engagement anzunehmen. Herr M. ist nemlich erbötig, täglich zwey oder höchstens drey Stunden Unterricht auf dem Klavier zu ertheilen, verbindet sich jedoch zu gar keinen anderen Diensten oder Verrichtungen, was sie immer für einen Namen haben mögen, woferne er sich nicht selbst gerne und freywillig dazu versteht.

Dagegen bedingt sich derselbe aus :

1. eine jährliche Besoldung von 400 f Wiener Währung.
2. freie Kost und Trunk Mittags und Abends (entweder mit der Herrschaft oder alleine und nicht mit den Domestiken) freies Frühstück, Holz, Wäsche pp und ein besonderes Zimmer für sich.
3. die nötigen Reisekosten hin und zurück. Auch behält sich Herr M. bevor, den Ort wiederum verlassen zu können, sobald ihm derselbe aus was immer für Ursachen nicht mehr ansteht.
4. Besitzt Herr M. ein vorzüglich gutes, sehr schon [!] conditionirtes noch ganz unverdorbenes Fortepiano in Flügelform, welches, da es derselbe weder hier stehen,

⁴ BERNSDORF, Eduard : *Neues Universal-Lexikon der Tonkunst*. Dresden, 1857. II. 849—851. l.

⁵ FRIMMEL, Theodor : i. m. 378—381. l.

⁶ FÉTIS, F.—J. : *Biographie universelle des musiciens*. 2. kiad. Paris, 1878. 5. köt. 396. l.

⁷ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár : Keszthelyi Levelestár (alfabetikus elrendezés kapcsán B betűnél, BEETHOVEN ajánlólevele miatt) II. 299/1795.

noch auf seine Kosten und Gefahr hin und her transportiren lassen kann, und da doch auf jeden Fall ein ihm zum Unterricht völlig anständiges Instrument unumgänglich nothwendig ist, ihm um den Ankaufspreis von 60. Dukaten, die es ihm selbstn kostet, abgenommen werden müste.

5. —

6. —

7. Endlich bittet sich Herr M. über alle diese Punkten eine — von dem Herrn Grafen v. Festetics eigenhändig ausgefertigte schriftliche Versicherung aus.

Számunkra Johann Nepomuk MAELZEL személyével való azonosításhoz legtöbbet a tervezet bevezető része mond.

Mint a tervezet bevezetőjében olvastuk három, illetve négy ajánlás történt Ezek közül ma már csak kettő van meg: egyik BEETHOVENÉ (*Új Zenei Szemle* 1954 októberi számában közöltük), másik Leopold KOZELUHÉ, amit ezen a helyen ismertetünk:

Das BH. Johann Maelzel, aus Regensburg gebürtig, das Clavier mit einem nicht gemeinen Grade von Fertigkeit, Praecision und [!] Ausdruck [!] zu spielen verstehe, auch so viele theoretische Kenntnisse seiner Kunst besitze, dass man von ihm mit Recht erwarten dürfe, er werde zum Unterrichte der Jugend mit besonders gutem Erfolge verwendet werden können, attestire und bekräftige ich durch diese meine Fertigung. Wien d. 2. Febr.

Leopold Koželuch
K. K. Capellmeister

Kozeluh ajánlása eddigi ismereteinket nem gyarapítja sokkal. Az előbbieknél valamivel részletesebben ír MAELZELRŐL. KOZELUH ezekben az években Bécs egyik legünnepeltebb komponistája, rendkívül termékeny zeneszerző, MOZART utódja a császári kamarakomponistai tisztségben, az akkori zenei közélet egyik legtekintélyesebb tagja. Szava, ajánlása, döntő lehetett egy Keszthelyen ismeretlen zenetanár alkalmaztatásánál.

Az Országos Levéltár Festetic-levéltárában megtaláltuk FESTETICH ÉS KERESZTURY István (FESTETICH bécsi ágense) levélváltását MAELZEL ügyében. Az 1795. év. Directorium szerint január 9-én⁸ ilyen tartalmú levelet kapott KERESZTURY:

„Tudakozzon valamely jó Clavier Mesterről a' ki a'mellett ha talán Olasz és Francia Nyelveket is jól tudná igen hasznos volna, annak feltalálásával pedig tudósítsa Ő Nagyságát.”

A válasz február 3-án kelt Bécsben:⁹

„Keresztury István ur tudósítja Ő Nagyságát 2° Klavier Mestert valamely Jeles Iffjat talált, kinekis Attestatumát, és a'mely feltételek alatt a' le jövetelre kész, ide zárva meg-küldi.”

Ez az attestatum a *Promemoria* című szerződés-tervezet, amelyet a fentiekben ismertettünk.

A BEETHOVEN — MAELZEL — FESTETICH ügyben rendelkezésünkre állott forrásokat feltártuk. Bizonyossá vált egyrészt az, hogy valóban arról a MAELZELRŐL van szó, akit a zenetörténet mint híres zenetchnikust ismer, de bizonyos az is, hogy BEETHOVENNEL való barátsága — ajánlólevelünk tanúsága szerint — már jóval előbb szoros volt, mint azt eddigi adataink tudták. Magyarországi alkalmaztatása feltehetően nem jött létre.

⁸ Keszthelyi Directorium (Agentiale) 1795. 28. tétel.

⁹ Keszthelyi Directorium (Agentiale) 1795. 72. tétel.

Részben a *Promemoria* hangja, részben a további adatok hiánya késztet erre a gondolatra, noha kiegészítésül szívesen kínálkoznék az életrajzi hiatus 1795 és 1805 között. A terv komoly volt, a szerződés-tervezet szerint MAELZEL foglalkozott is egy magyarországi út gondolatával, de míg további adatokat, vagy a szankcionált szerződést meg nem találjuk, addig készthelyi alkalmaztatásával kapcsolatban állást nem foglalhatunk.

FALVY ZOLTÁN

Regnum Mortuorum. Az Országos Széchényi Könyvtár 1952 júniusában több régi hírlapkötetet vett át a Nógrádmegyei Múzeumtól. A kötetek egyikéről kiderült, hogy az ún. „*Neuwieder Zeitung*” magyarországi latin nyelvű fordításának eddig ismeretlen évfolyamait tartalmazza.

A lap eredetijét MORITZ FLAVIUS TRENN VON TONDER 1786-ban, Neuwiedben „*Politische Gespräche der Todten*” címen indította meg és „*Reich der Todten*”, majd „*Gespräche im Reiche der Todten*”, illetve „*Neuwieder Zeitung*” stb. címmel — később már Majna-Frankfurtban —, egészen 1810 végén bekövetkezett haláláig szerkesztette. A hihetetlenül népszerű újság a LUKIANOS-féle „halottak beszélgetései”-ből kiinduló, világ-szerte kedvelt irodalmi műfajnak egyik legkésőbbi képviselője volt.¹ Az aufklärista és szabadkőműves TONDER a halottak beszélgetéseiben, halottak és élők levelezésében szellemes gúnnyal tárgyalta korának politikai és társadalmi kérdéseit.² A lap közkedveltsége mellett tanúskodik az is, hogy több városban, így Bécsben, Pesten és Pozsonyban, utánnymatokat készítettek belőle és mellékletként adták különböző újságokhoz.³ Magyarországon kiváltképpen népszerű volt. Itteni hatásával és pályafutásával többen is foglalkoztak,⁴ s amint megállapították, a „*Politische Gespräche*” öt hazai lap mellékleteként jelent meg: három német nyelven, egy-egy pedig latin, illetve magyar fordításban.

Magában Pozsonyban egy német és egy latin nyelvű kiadás látott napvilágot egyazon időben, ugyanakkor, amikor Bécsben ROSENMAN István, magyarországi udvari ágens is mellékelte TONDER lapjának latin nyelvű fordítását a főként magyar olvasók számára szerkesztett „*Europa*” című újsághoz. Sőt D'ESTER szerint,⁵ ROSENMAN ezzel egyidőben, a Pozsonyban megjelent „*Annales*”-éhez is csatolta. Az egykorú hazai sajtó pedig tekintélyként idézte a „*Nájvidi Ujság*”-ot.

Míg azonban az itteni német és magyar nyelvű utánnymatokat eléggé ismertek és több helyen is maradtak fenn példányaik, addig a latin nyelvűekről keveset tudunk. ECKHARDT Sándor 1924-ben⁶ még csak ezt írja: „Magyarország részére állítólag külön latinra is lefordították”. Maga D'ESTER⁷ pedig csak feltételezi, hogy 1810-ig éltek, s utolsó adata róluk 1806-ból való.⁸ Holott az „*Ephemerides Statistico-Politicae*”, amelyet BELNAY György Alajos szerkesztett és adott ki Pozsonyban, már a lap megindulásától,

¹ WALDAPFEL József: *A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez.* MKSzle. 1930. 88. l.

² TOLNAI Vilmos: *Halottak beszélgetései.* Egy. Phil. Közl. 1927. 165. l.

³ D'ESTER, Karl: *Egy német újság magyarországi pályafutása.* MKSzle. 1926. 364. l.

⁴ Előbb idézett műveken kívül: D'ESTER, Karl: *Das politische Elysium oder d'e Gespräche der Todten am Rhein.* I—II. Neuwied. 1936., 1937. 398., 328. l. ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp. [1924.] 222. l.

⁵ D'ESTER id. művei: 366. l., ill. I. köt. 100. l.

⁶ ECKHARDT i. m. 104. l.

⁷ D'ESTER i. m. 364. l.

⁸ D'ESTER i. m. 365. l., ill. I. köt. 98., 100. l.

1804-től fogva egészen 1811-ig mellékelte a latin fordítást,⁹ sőt az 1804 január 30-án kelt előfizetési felhívásában is jelezte a „*Neovidensis*” megjelenését.¹⁰ BELNAY özvegye és örökösei pedig 1809 november 2-án, az olvasókhöz intézett programjukban továbbra is biztosítják a latin nyelvű *Neuwieder Zeitung* küldését.¹¹ Ebből a latin utánnymotból az Országos Széchényi Könyvtárban az 1804–1806-os, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában pedig az 1804–1805-ös évfolyamokat őrizték. Az újonnan előkerült „*Regnum Mortuorum*”, a „*Neovidensis*” megváltozott című folytatása. Évfolyamszámozását is továbbviszi. A *Regnum Mortuorum* eddig ismeretlen volt. A most előkerült kötet a feldolgozás idejéig lappangott s felismerésére azért is kerülhetett nehezen sor, mert a kötés külsején nyomtatott betűkkel, a belső címlapra ragasztott papírlapon pedig műtszázadi kézírásban az „*Ephemerides Posonienses 1810*” cím olvasható. Magának a letakart címlapnak pedig — a „*Regnum Mortuorum*” főcímen kívül — ez az alcíme: „*Ephemeris Continens Politica Colloquia Mortuorum, Politicas Orationes, nec non Secretum Litterarum Commercium Vivos Inter ac Mortuos. E Germanico Neovidensis fideliter in Latinum versum*”, jóllehet a főlap, mint említettük, állandóan „*Neovidensis*” címen nevezte meg címlapján, valamint minden hirdetményében s az előbb említett 1809-es program is „*Nova Neovidensia*”-ról és „*Secretum litterarum commercium vivos inter, ac mortuos*”-ról beszél.

A kötet a „*Regnum Mortuorum*” 1809/10 és 1810/11-es, két hiányos évfolyamát tartalmazza. A számok sorrendjét a bekötésnél összekeverték, ami bizonyára azzal magyarázható, hogy a lap átmenő évfolyamszámozással jelent meg. Január közepén kezdődik és számozása, valamint lapszámozása átnyúlik a következő évre. A magyarországi utánnymot így 1811-ben fejeződik be, valószínűleg a január 8-án megjelent 96-os számmal, mivel a német eredeti 1810 végén megszűnt, viszont a frankfurti és az itteni példányok között kb. két hét a dátumbeli különbség.

A lap új címét, úgy látszik, a cenzúrának köszönheti. Erre az 1809 augusztus 11-én kelt s a lapnak első ismert számában közölt, rövid híradásból következtethetünk.¹² Ebből tudjuk meg, hogy a „*Neovidensis*” négy hónapi szünet után újra megjelenik, „habár nem tökéletesen” és mindazokat a számokat, „amelyeket a körülményekhez képest szabad lesz kiadni, haladéktalanul” küldik majd az olvasóknak. A burkoltan kifejezett szöveg minden bizonnyal a cenzúrára utal, — mint ahogyan magában a lapban is találkozunk a cenzúra által törölt szöveggel¹³ — s nagyon valószínű, hogy a szerkesztő kénytelen volt lapjának címét a kevésbé kompromittáló „*Regnum Mortuorum*”-ra változtatni. A címváltozás oka természetesen csak feltevés, de ha az 1806. december 30-án megjelent „*Neovidensis*”- és az előbb említett első „*Regnum Mortuorum*”-szám közötti időből származó példányok megvolnának, valószínűleg ezt a feltevést igazolnák. Szerkesztőváltással is magyarázhatnók a címváltozást. FÁBER Antal azonban a szerkesztést hivatalosan BELNAY 1809 október 26-án történt halála után, október 30-án vette át.¹⁴ Nem lehetetlen az sem, hogy FÁBER a beteg BELNAY-t előbb felváltotta, s akkor változtatta meg az újság címét. Ezt a feltevést valószínűtlenné teszi az a körülmény, hogy BELNAY utóljára 1809 júl. 14-én szignálja az olvasókhöz intézett közlését.

⁹ „*Ephemerides statisticae, politicae, economicae, litterariae, quibus additur Neovidensis seu secretum litterarum commercium vivos, inter ac mortuos ex campis Elysis.*”

¹⁰ D'ESTER i. m. 364–365. l.

¹¹ Két lapnyi melléklet az *Ephemerides* 1809. nov. 2-i 85. számához.

¹² Cum Neovidensis, qui a 4 mensibus emanserat, rursus compareat, etsi non accurate; nos, quaecunque per adjuncta temporum licuerit edere, inomissemus cum BB. Lectoribus communicaturi sumus. VI. évf. 54. sz. 192. l.

¹³ 1809. évf. 67. sz. utolsó lapján, egy bécsi hír. Amennyire kivehető, valamilyen nagy osztrák seregről van benne szó.

¹⁴ *Ephemerides Stat. Pol.* 1809. okt. 31. 84. sz. Publicandum.

A további közlések már aláírás nélkül jelentek meg; pedig BELNAY majdnem mindig nevével jelezte felhívásait, hirdetéseit. Feltehető betegsége tehát már egy hónappal a címváltozás előtt tette volna szükségessé a szerkesztésben való helyettesítését.

A „*Regnum Mortuorum*”, külső alakját, beosztását stb. tekintve, megegyezik előzményével. D'ESTER leírásából tudjuk,¹⁵ hogy a „*Neovidensis*” eredetijének formáját, a nyolcadrétet, ugyan megtartja, de a számozásuk nem egyezik. Lefordítja a mottókat, a vezércikkeket, az életrajzokat, ritkábban a híreket, még a hirdetéseket is. Azonkívül gyakran tartalmaz még magyar és német nyelvű hirdetéseket és sokszor közöl a német eredetiben nem található latin versecskéket. Evvel ellentétben a hazai német példányok D'ESTER szerint,¹⁶ nagyjából betűhívek, a Beilágékban közölt aktuális híreket azonban megválogatták, aszerint, hogy mit közölt már a főlap. Kiemeli a latin fordítás aránylagos gyorsaságát.

Ez a gyorsaság — különösen ha figyelembe vesszük, hogy az ugyancsak Pozsonyban kiadott német lenyomat rendszerint egy héttel későbbben jelent meg a latinnál — arra a következtetésre indított, hogy talán a „*Neovidensis*” is ROSENMAN fordítása s így a cenzúrának nem lévén vele külön gondja (Bécsben ti. már approbálták), hamarabb nyomhatták ki. Annál is inkább, mivel ROSENMAN fordítása legnagyobb számban a „*Regnum Mortuorum*” címet viselte. Azonkívül a BELNAY-örökösök már említett programjának óvatos megfogalmazásából is azt lehetett volna gyanítani, hogy a fordítást máshonnan vették át. A két újság azonos tartalmú számainak egybevetése azonban ennek ellene szól. ROSENMANÉ tömörebb, mértéktartóbb, de szárazabb is. A magyarországi fordítás viszont szabadabb, színesebb. Sűrűbben alkalmaz idézőjeleket. Technikája is más. Az appendixeket gyakran hozzácsapja a főszöveghez, vagy éppenséggel elveti.

A szövegeket is apróbbra tördeli. A latin versecskék alkalmazása szintén hazai szerzőre vall. Lehetséges, hogy a fordítás munkáját maga BELNAY, majd FÁBER végezte. Mindketten versírásban jártas, latinul jól tudó, tudományos felkészültségű írók voltak. Egy másik körülmény is ellene szól ROSENMAN fordítói szerepének. Ő ugyanis 1808-ban a bécsi csász. és kir. udvari rendőrséghez folyamodik,¹⁷ hogy a közkedvelt újságot Bécsben magyar fordításban kiadhassa. Kiköti azonban, hogy a fordítást más magyar nyelvű újság ne közölhesse az örökös tartományokban. Nagyon valószínű, hogy ugyanazt kérte a latin utánnyomattal kapcsolatban is. Jellemző, hogy az engedélyt nem könnyen adták meg, „nehogy a már megjelenő magyar újságok érdekeinek a magyar fordítások forgalombahozatalával ártsanak”. Valójában azonban attól félt az osztrák kormány, hogy a magyar lappal egy magyar párt megalakulását és a magyar nyelvi törekvéseket segítik elő és egyszersmind olyan alsóbb osztályoknak is lehetővé teszik az újságolvasást, akik még latinul sem tudnak, akik számára egyébként, a Hofkanzlei szerint ROSENMAN már úgyszólván néhány újságot írt.¹⁸ Az engedélyt végül mégis megadták, de a lap megjelenésének semmi nyoma sincs. Az engedély megadásánál a bécsi udvari rendőrség hivatalos véleményezésében megemlékezik a „*Neuwieder Zeitung*”-ról, mint olyan lapról, amelynek segítségével Magyarországra hatni lehet. „Az újság ott majdnem orákulum tekintélyével rendelkezik.” Természetesen a Bécsben cenzúrázott példányok terjesztésére és fordítására gondoltak. Ezek nem sok veszélyt jelentettek, mert mint D'ESTERTől tudjuk, még hirdetéseiket is cenzúrázták. De a fékevesztett cenzúra idején a magyaroknak még az ilyen megrostált példány is a szabadság levegőjét hozta!

¹⁵ D'ESTER i. m. I. köt. 100. l.

¹⁶ D'ESTER i. m. 365. l.

¹⁷ D'ESTER i. m. 366. l. és I. köt. 99–100. l.

¹⁸ D'ESTER i. m. I. köt. 100. l.

Az osztrák rendőrségnek előbb idézett jelentése nemcsak arra a látszólag magyarázhatatlan jelenségre ad feleletet, hogy miért engedték meg a lapnak hazánkban való terjesztését, hanem azoknak az okoknak egyikére is rávilágít, miért jelenhetett meg Magyarországon több latin utánnymot a „*Neuwieder*”-ből, éppen abban az időben, amikor a latin nyelv a magyar hírlapirodalomban is egyre jobban veszített jelentőségéből.¹⁹ A „*Neovidensis*” főlapijának szerkesztője viszont többek között azzal indokolja újságjának nyelvéét, hogy latinul a magyarországi lakosság többi része is ért.²⁰

Végezetül még egy kérdés marad válaszolatlanul. Hogyan lehetséges, hogy ebből a lapból, amely oly nagy közkezdveltségnek örvendett, alig maradt meg mutatónak valami? Teljesen hiányoznak az 1807-es és 1808-as évfolyamok, meg az 1809-es első fele. Sőt magából a frankfurti eredetijéből sem sikerült nálunk eddig legalább egy példányt ez időszakból föllelni s így összehasonlításokat tenni. Pedig a frankfurti kiadások bizonyára elkerültek Magyarországra, hiszen D'ESTER szerint az utánnymotok ragaszkodtak az eredetihez.

KULCSÁR István is pl. késéseit azzal menti, hogy a „*Neuwidi Ujság*” nem érkezett meg idejében.²¹ Még SZEMERE Pál hagyatékából sem került eddig elő, holott tudjuk,²² hogy KULCSÁR a fiatal SZEMERÉRE bizza a *Todtengesprache* magyar fordítását. Ezek a hiányok nem lehetnek véletlenek, okukat bizonyára az egykorú politikai viszonyokban kell keresnünk.

SZEKERES MARGIT

¹⁹ DEZSÉNYI Béla: *A magyar hírlapirodalom első százada*. Bp. 1941. 24. l.

²⁰ Idézi DEZSÉNYI i. m. 24. l. és jegyz.

²¹ *Hazai s Külföldi Tudósítások*. 1810. jan. 3. 9. sz. 76. l. és más helyen.

²² TOLNAI i. m. 166–167. l.

FIGYELŐ

A Könyvtártudományi Főbizottság. A Magyar Tudományos Akadémia 1954 márciusában az I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya keretében életre hívta a *Könyvtártudományi Főbizottságot* s ezzel a bibliográfiai, írás-, könyv-, nyomdászat-, sajtó- és könyvtártörténeti, könyvtártani és dokumentációs kutatás irányítását szervezett formában akadémiai feladattá tette.

A főbizottság egyéves fennállása a felszabadulás tizedik évfordulójával esik egybe. Könyvtáraink 1945. évi állapotára gondolva érthető, hogy a tudományos munka kérdéseinek felvetése csak a helyreállítás és újjászervezés évei után kerülhetett napirendre. Az Akadémia — amely egyes könyvtártudományi munkálatokat 1952 óta támogatásban részesített — könyvtáraink és kutatóink eddigi kezdeményeinek fontosságát értékelte a főbizottság megalakításával. De bizonyára mérlegelte azokat a nem múlt jelentőségű alkotásokat is, amelyekkel nagynevű elődök a XIX. század második felében megalapozták a magyar könyvtártudományt. Munkásságuk a századforduló után méltó folytatás nélkül maradt. Ebből a nézőpontból tekintve a főbizottságra több évtized elmulasztott munkája vár.¹

Milyen tapasztalatokat szerzett a főbizottság egy év alatt és hogyan ítéli meg közvetlen és távolabbi feladatait: ezek azok a kérdések, amelyekre itt a teljesség igénye nélkül, vázlatos áttekintésben feleletet kívánunk adni.²

A feladatoknak az a távlati terve, amelyet a főbizottság 1954 tavaszán nagy-könyvtáraink közreműködésével kidolgozott,³ annak feltételezésére épült, hogy az Akadémia támogatásán kívül a tudományos könyvtárak munkatervükben is tudnak a könyvtártudományi témákra időt biztosítani (a főbizottság az összmunkaidő 4—5 százalékának tudományos munkára fordítását ajánlja). Ez több könyvtárban be is következett, de nem mindenütt. A távlati terv (illetőleg az abból alakuló ötéves terv) végrehajtása csak úgy remélhető, ha a főbizottság a könyvtárak által tudományos munkára tervezett időmennyiséget is a közös célok szolgálatába tudja állítani. A gondolat-

¹ KÓHALMI Béla: *A magyar könyvtártudomány feladatai*. MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közleményei VI/3—4. 353—378. p.

² A főbizottság 1954. évi működéséről szóló jelentést a MTA Nyelv- és Irodalomtud. Oszt. Közleményei VII/1—2. száma közli (64-9. p.). Tájékoztatásul szerepeljen itt az 1954-es — csonka — év néhány adata: Hét ülést tartott, tagjainak száma jelenleg tizenegy. A fontosabb témák: feladatkörének meghatározása; a magyar könyvtártudomány távlati terve; a tudományos könyvtárak 1953/54. évi könyvtártudományi munkássága és tervei; a Magyar Könyvszemle; könyvtártudományi aspirantúra; könyvkiadási kérdések; célhiteltámogatások; az 1945—1954. évi nemzeti bibliográfia és a nemzeti folyóirathibliográfia szabályzata. Kidolgozott és megvitatott öt szakvéleményt. Elbírált tizenegy könyvtártudományi tárgyú dolgozatot s ezek közül premiumban részesített kilencet.

³ Ismertetése: KÓHALMI Béla i. m. 368—376. p.

menetből több tanulság szűrhető le. Először is az, hogy sürgős teendő a könyvtárak közötti (tudományos) együttműködés megszervezése. Számos fontos bibliográfiai és egyéb kiadványnak ez ki nem kerülhető feltétele (pl. mindenfajta együttes címjegyzéknek). Az együttműködést bizottsági üléseken csak megalapozni lehet; a végrehajtáshoz a könyvtárak közvetlen és tevékeny érintkezése szükséges. Továbbá: a főbizottság terve bizonyos önzetlenséget kíván a könyvtáraktól, a helyi jelentőségű vagy halasztható tervek alárendelését az átfogó jellegű feladatoknak. A könyvtári tervek és beszámolók tanulmányozása és elbírálása megtörtént, de a főbizottság még korántsem tett meg eddig mindent a terveknek valóban ésszerű, fontossági sorrend szerint való módosítása érdekében. Mindamellett eredményként könyvelhető el, hogy a figyelem máris erőteljesen a közérdekű és összefoglaló feladatok felé fordult.

Hasonló, mintegy szervezési feladatok várnak a készülő munkálatok kiadási problémáinak tisztázása terén. Nincs könyvészeti kiadónk és a bibliográfiai művek közzétételét minden kiadvállalat másod- vagy harmadrendű feladatnak tekinti. A főbizottság számít arra, hogy egyes kéziratainak (elsősorban az I. osztály érdekkörébe tartozóknak) a kiadásáról az Akadémia gondoskodik, de nem mondhatunk le arról sem, hogy más kiadónk is az eddiginél nagyobb mértékben vállalják könyvtártudományi művek kiadását. A tervbevett kiadványok legtöbbször mint munkaeszköznek hasznát egyformán láthatják a társadalmi és természettudományok. Végül fejlesztésre szorul a nagykönyvtárak saját kiadói tevékenysége is. Értékes hagyományokat eleve-nítenénk fel ezzel és a baráti külföld meggyőző példáit követnénk.

Könyvtártudomány és könyvtárügy elválaszthatatlanok és az elmúlt évben a főbizottság talán a kíváncsinosnál nagyobb mértékben foglalkozott olyan könyvtárügyi kérdésekkel is, amelyek érdekeit alaposan érintik ugyan, de megoldásukra nincs hatásköre. Kétségtelen, hogy véleményével ilyen problémák sikeres eldöntéséhez is hozzájárulhat; csakis az a kérdés, hogy nem jelenthetik-e ezek egyéb, eredendően hatáskörébe tartozó témák késedelmét. Az ötéves könyvtártudományi terv végrehajtásának megindulásával legfontosabb feladatává válik a munkálatok irányítása, az előfeltételek állandó szemmel tartása és feltűnő gondozása, a felmerülő elvi és tartalmi kérdések folyamatos tisztázása. A könyvtáraktól a főbizottság a tervfeladatokban önálló munkaszervezést vár, mert maga tanácskozó szerv lévén, csak az elvi alapvetést és a gyakorlati kérdésekre vonatkozó útmutatást tudja nyújtani, de — természetesen — nem vállalhatja a közvetlen vezetést (vagy akár technikai részletkérdések vizsgálatát).

A tervezett bibliográfiai, történeti és könyvtártani vállalkozások elméleti kérdések sorát vetik fel. A készülő kézikönyvek közül több évtizedekre szól; arcukat, szerkezetüket eldöntése felelősséggel jár. Bibliográfiai irodalmunk képe sokhelyütt vázlattá halványodik, könyv- és írástörténetünk, nyomdászattörténetünk nagy fejezetei hiányoznak, könyvtáraink számos könyvtártani kérdés viszonyainkra illő megoldását várják. Egy-egy tudományág életének hangadója a kutatóintézet, vagy ha az nincs, az akadémiai főbizottság. Feladata tehát az aktuálisnak ítélt szaktudományi kérdéseket felvetnie és állást foglalnia. A főbizottság vállalja is ezt a szerepkört és munkájában mind több időt fordít rá. Az elméleti kérdések sokoldalú és alapos megvitatását csak úgy érheti el, hogy legkiválóbb szakembereinket bevonja munkájába. Eddig számos szakvéleményt, bírálatot dolgozott ki alkalmi szakbizottságok vagy felkért szakértők közreműködésével és megkezdte a tervezett nagy kiadványok részletes szabályzatainak megvitatását is. Munkába vette a könyvtártudományi kutatás tartalmi részére vonatkozó elvek összefoglalását és ezeket fokozatosan nyilvános ankétok tárgyává teszi.

Könyvtáraink — és könyvtárosaink — hatóköre és ennek következtében feladatai az elmúlt esztendőkhöz nagyon növekedtek, a könyvtári teherbírás mindenfelé alaposan ki van használva. Ezért is mind jobban érezzük — és érzi minden kutató — könyvtár-

tudományi hiányainkat. Hiba lenne azt hinni, hogy elvégezetlen bibliográfiai, könyvtár-tani és egyéb feladatok valamiféle rohammunkával rövid időn belül pótolhatók; ezért a módszerért túl nagy árat fizetnénk a könyvtári szolgáltatások csökkenése révén. De van más, járhatóbb út is. Az elszigetelt kezdemények összefoghatók, országos terv ésszerű sorrendben való végrehajtására serkenthetők. Erre törekszik a főbizottság. Megalakulása alkalom arra, hogy könyvtáraink szakmájuk legmagasabb elméleti színvonalát fejzdhessék ki.

PAJKOSSY GYÖRGY

A Magyar-Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztálya. A könyvtárak dolgozóiból alakult választmány az 1952. évben hozta létre a Magyar-Szovjet Társaság keretében a Könyvtártudományi Szakosztályt.

A Könyvtártudományi Szakosztály célja és feladata egyrészt, hogy kielégítse a könyvtárosok érdeklődését a Szovjetunió könyvtártudományának, könyvtárügyének kérdései iránt és azok megismerésével, tanulmányozásával, a gyakorlati példák alkalmazásával a magyar könyvtárosok segítséget kapjanak a szocializmus építésében reájuk háruló feladatok megoldásában. Feladata másrészt, hogy a magyar könyvtártudomány és könyvtárügy egyes eseményeiről, elért eredményeiről, problematikus kérdéseiről és vitáiról a VOKSZ útján tájékoztassa a Szovjetunió megfelelő könyvtári szerveit és intézményeit.

E célkitűzésnek megfelelően a Könyvtártudományi Szakosztály munkatervének keretében az elmúlt évek folyamán több ankétot, előadást, klubdelutánt, fogadást rendezett, amelyeken a könyvtárosok minden rétege nagy számban, komoly érdeklődéssel vett részt. Az első ankétot a vidéki megyei könyvtárak vezető dolgozóinak bevonásával a kimrői városi könyvtár munkájának és eredményeinek megbeszélésére szentelte. Az Országos Könyvtáros Konferencia alkalmából filmvetítéssel egybekötött fogadást rendezett. A Szovjetunióban tanulmányúton járt magyar könyvtárvezetők több alkalommal számoltak be nagy érdeklődés mellett tapasztalataikról. Az előadások keretében részletes beszámolók hangzottak el a Szovjetunió egyes nagy könyvtáiról, a Szovjetunió könyvtári szervezetéről, a Nagy Szovjet Enciklopédia hatalmas apparátusáról, a Szovjetunió kulturális életéről és annak legújabb eseményeiről. Több alkalommal rendezett a Szakosztály klubesteket, amelyek életrehívásával a könyvtáros-társadalom régi óhaját kívánta kielégíteni. A legutóbbi klubesten a Hovanscsina került bemutatásra hanglemezzről, magas színvonalú előadás keretében. Élénk vita keretében tárgyalta meg a Szakosztály a könyvtári munka hosszú évek óta megoldásra váró kérdését: az új szovjet könyvtári osztályozás problémáját.

Az Országos Széchényi Könyvtárral karöltve a Szakosztály az elmúlt esztendőben a *Bibliotekar* c. szovjet könyvtári folyóirat fordítását adta ki. Ez év elejétől a felmerülő igényeknek megfelelően a Szakosztály ugyancsak a Széchényi Könyvtárral együtt *Könyvtári Tájékoztató* címmel a Szovjetunió, a népi demokráciák és a nyugati könyvtárügy egyes aktuális kérdéseiről tájékoztatja havonta az érdeklődő könyvtárosokat.

Vidéki városaink közül Debrecen követte az országos kezdeményezést, ahol az Egyetemi Könyvtár dolgozóinak vezetésével a városi, üzemi, szakszervezeti könyvtárak dolgozóinak részvételével alakult meg a Szakosztály. Megalakulása óta több ankétot, előadást, klubdelutánt rendezett. A legutóbbi időben a könyvtári építkezésekről, a mikrofilm alkalmazásával kapcsolatos kérdésekről, a Szovjetunióban tapasztaltakról, valamint a tudományos bibliográfia kérdéséről hangzott el színvonalas, nagy érdeklődéssel kísért előadás. Remény van arra, hogy az 1955. év folyamán más vidéki városban is meg fog alakulni a szakosztály.

H. MALÁN MAGDA

Ankét az új szovjet szakrendszeréről. A Magyar–Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztálya és az Országos Széchényi Könyvtár március 9-én ankétot rendezett a szovjet könyvtári osztályozás tervezetéről, amelyet O. P. TESZLENKO, a Lenin Könyvtár főkönyvtárosa ismertetett a *Szovjetszkaja Bibliografija* 1954. 36. számában. (TESZLENKO cikkét a *Könyvtári Tájékoztató* teljes terjedelmében magyar nyelven is közölte.) Az ankéton a magyar könyvtárosok igen nagy számban vettek részt.

A vitavezető HARASZTHY Gyula volt, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának igazgatója. Bevezető szavaiban rámutatott arra, hogy a magyar könyvtárs-társadalom régóta nagy érdeklődéssel várja a híreket az új szocialista szakrendszeréről, amelynek kidolgozása már évek óta folyik a Szovjetunióban. A decimális szakrendszer közismert fogyatkozásai és könyvtárainknak az olvasók irányában megváltozott magatartása a mi könyvtárosainkat is komoly problémák elé állítja. TESZLENKO cikke először ad bepillantást számunkra a még kísérletezés alatt álló szovjet szakrendszerbe, amely a dialektikus materializmus elvére épült fel. Bár TESZLENKO cikke egyes problémákat még nem zár le, és bár maga az új rendszer még rövidített formájában sem ismert előttünk, mégis szükséges már most foglalkoznunk az új szovjet szakrendszer tudományos szinten történő megvitatásával. HARASZTHY megemlítette az új rendszer néhány alapvető szempontját is, de TESZLENKOval együtt nyomatékosan hangsúlyozta, hogy az új osztályozás bevezetésének felelősségteljes és bonyolult munkájában józan óvatosságra lesz majd szükség. Azt is kiemelte, hogy a mi tudományos vitáink és esetleg más népi demokráciákban történő hasonló megvitatások valamivel hozzájárulhatnak az új szocialista szakrendszer végleges formájának kialakulásához és a gyakorlati alkalmazás megoldásához.

HARASZTHY bevezető szavai után MÁTRAJ László akadémiai levelező tag, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója tartotta meg „*A tudományok marxista osztályozása és a szovjet könyvtári osztályozás tervezete*” c. előadását. Korreferátumában három főkérdés köré csoportosította a problémákat: 1. Az osztályozás filozófiai fogalma általánosságban, 2. a rendszerezés az objektív külvilágban és az azt visszatükröző tudományban, 3. a tudományoknak a könyvtárak szakrendszereiben való szerepe.

Megállapította, hogy az osztályozás mint logikai művelet állandóan magában hordja a tévedések veszélyét s a tudományok haladása egyre jobban mutatja a dialektika alapantitását, hogy a jelenségek közt nincsenek éles határok és így a tudományok közti határok elmosódnak, másrészt azonban ugyanígy tapasztalható a tudományok elkülönülése, specializálódása is. A könyvtári rendszerezésnek éppen ezt a két, egymásnak ellentmondó feladatot kell megoldania.

A marxizmus–leninizmus szempontjából az osztályozás filozófiai feladata – mint ENGELS klasszikus tanításából kitűnik – az, hogy a világban található mozgásformák egymással való összefüggését igyekezzék minél hívebben visszatükröztetni. Ez pedig igen nehéz feladat, mert lépten-nyomon beleütközik abba az ellentétbe, amely az osztályozás és az állandóan mozgásban lévő világ természete között van.

Ami magát a rendszerezést, osztályozást illeti, szükséges, hogy élesen megkülönböztessük a rendszer három különböző formáját: 1. A mozgásformák objektív rendszere, a világ objektív rendszerezettsége, amely a dolgok egymásutániségának, elsőbbségi, okozati viszonyainak objektív törvényszerűségein alapszik. 2. A mozgásformákat visszatükröztető tudományoknak általunk megállapított tudományos rendszere. Ebből a szempontból nézve a tudományok osztályozásának marxista vázlata a következő: a legáltalánosabb törvényekkel foglalkozó tudomány a dialektikus materializmus, amely mind a természetnek, mind a társadalomnak a törvényeit végső fokon tudja kutatni. A tudományok pedig így önként oszlanak két csoportra: természettudományokra és

társadalomtudományokra. A természettudományok úgy rendszereződnek, ahogyan a természet felépül, a társadalomtudományok pedig a történelmi materializmus alaptörvényei szerint tagozódnak olyan tudományokra, amelyek az alappal és olyanokra, amelyek a felépítménnyel foglalkoznak. A természet- és társadalomtudományok határán jelentkezik egy külön tudománycsoport, amely részben természettudomány, részben társadalomtudomány, ilyenek a pszichológia, általános nyelvtudomány, logika stb.

3. A tudományok osztályozásától meg kell különböztetni a könyvtári szakrendszert, amelynek feladata, hogy a könyvek osztályozását az olvasó igényeinek megfelelően, őt nevelve végezze el; nem tudományokat, hanem könyveket osztályoz tehát. A könyvtári szakkatalógusnak nem az a feladata, hogy szolgailag kövesse a tudományok rendszerének elméleti skémáját, hanem célja, hogy a könyvek használatának legyen praktikus, de elvi alapon álló segédeszköze.

Előadásának befejezéseként MÁTRAJ kiemelte a szovjet szakrendszernek az előbbi szempontokból való előnyeit: világosan és tudatosan a marxizmus—leninizmus tudomány- és rendszer-fogalmára épít, bátran vallja azt az elvet, hogy az a jó könyvtári, szakrendszer, amely a gyakorlatnak megfelel, homogén, kiegyensúlyozott s ezért minden általános könyvtárban tudja tükröztetni az állományt, nincsenek üres és túlsúlyolt főosztályok, nem alkalmaz túlzottan komplikált jelzeteket. Végeredményben az új szovjet szakrendszer a könyvtári szakrendszerek főcélját az eddig ismert összes rendszerek közül a legjobban valósítja meg.

Az ankét résztvevői közül elsőként CSÜRY István (debreceni Egyetemi Könyvtár) szólt hozzá a szovjet szakrendszer elvi alapjaihoz, illetőleg a marxizmus—leninizmus osztályhoz. Nézete szerint nem elegendhetünk meg a szovjet kartársak eredményeinek egyszerű tudomásulvételével, hanem a békétábor vezető országával való kulturális együttműködés arra kötelez, hogy észrevételeinkkel — legyenek azok bármilyen szerények is — magunk is hozzájáruljunk az új, szocialista könyvtári osztályozórendszer kidolgozásához. A rendszerről már MÁTRAJ által is kiemelt pozitív vonások hangsúlyozása mellett megállapította, hogy az valóban teljes mértékben megvalósította a kitűzött célt: a Szovjetunió népeinek szemszögéből nyújt áttekintést az ismeretek egész birodalmáról, erre utal a cirill betűk alkalmazása is. Szükséges lenne azonban a szovjet szakrendszert alkalmassá tenni nemzetközi használatra is, ami a betűjelek mellőzését és a többi országok vonatkozásainak részletesebb kidolgozását hozná magával. Célzerű volna az is, hogy külön könyvtári osztályozórendszer helyett könyvtári és bibliográfiai célra egyaránt alkalmas séma kidolgozása történjék meg.

A marxizmus—leninizmus osztályára vonatkozólag a következő megjegyzéseket tette: a szovjet szakrendszer kidolgozói megtalálták a helyes utat, hogy a polgári szakrendszerekkel szemben sorrendben az első helyet biztosították ennek az alapvető fontosságú szakcsoportnak. Minthogy azonban a marxizmus—leninizmust a maga egészében társadalmi tudománynak fogták fel, azért célszerűnek látták a társadalomtudományoknak közvetlenül ez után való elhelyezését, és csak a szakrendszernek a második felében következnek a természettudományok. Ez pedig ellentétben áll a tudományok engelszi osztályozásával. A nehézségek eloszlására módot nyújt FOGARASI Béla „A tudományok osztályozásának elméleti és gyakorlati kérdései” c. művében. FOGARASI akadémikus szerint a filozófia nem tartozik sem a természettudományok, sem a társadalomtudományok csoportjába s így mint önálló tudománycsoport, amely kapcsolatban van mind a természet-, mind a társadalomtudományokkal, az osztályozásban az első helyen áll. A könyvtári szakrendszer élén is állhat a filozófia, a dialektikus materializmus és utána nem szükségszerűen kell a társadalomtudományoknak következniük. A marxizmus—leninizmus klasszikusai műveinek egyesítése ebben az esetben nem a szakkatalógusban, hanem a betűrendes katalógusban történnék meg. A szakkatalógus pedig a

marxizmus klasszikusainak műveit a tárgyuknak megfelelő szakcsoportok keretében fogja feltüntetni.

CSÜRY a következő javaslatokat tette: 1. A könyvtári osztályozás tükrözze a tudományok felépítésének természetes rendszerét. 2. A tudományos szemlélet elvszerű megvalósítása révén válik a szakrendszer a tudományos tájékoztatás és a világnézeti nevelés hasznos eszközévé, nincs szükség a természetes összefüggés megbontására. 3. Legyen az új szakrendszer nemzetközi és alkalmas bibliográfiai célokra is.

KALMÁR Gyula (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) a szovjet szakrendszer társadalomtudományi szakcsoportjához szólt hozzá. A társadalomtudományok szakcsoportjainak élén a „Történelem, történettudományok” csoport áll. Marxista tudományos és könyvtári szakrendszerben másként nem is képzelhető el. A „Közgazdaságtudomány” szakcsoporton belül fontos alcsoport a „Nemzetközi gazdasági kapcsolatok”, szemben az ETO szétfolyó és határozatlan csoportjaival. Helyes, hogy a szakrendszer összeállítói szükségesnek tartották külön „Politika” szakcsoport felállítását. Bizonyos ellentmondás látszik a „Politika, Társadalom élete” és az „Állam és jog. Jogtudományok” szakcsoport elhatárolása tekintetében, nyilván a TESZLENKO által említett okból, hogy ti. a két szakcsoportot illetőleg még nem jött létre végleges megegyezés. Várjuk a magyarázatot arra vonatkozólag is, miért szakított az új szakrendszer a TROPOVSKIJ-féle gyakorlattal abban a tekintetben, hogy a marxizmus elméletét elválasztotta annak gyakorlati hordozójától, a Párttól. Szerencsés alkotású új szakcsoportok az „Ifjúság” és a „Nők társadalmi helyzete. Nőmozgalmak. Nőszövetségek.” Mindkettő olyan problémát old meg, amely a decimális rendszerben szakozóknak mindig sok bosszúságot okozott. A jogi szakcsoportban feltűnik a diplomácia leválasztása a nemzetközi jogról és átvitele a politikai (külpolitikai) szakba. Természetesen erre a pontra is vonatkozik a „Politika” és „Jogtudomány” szakrendszerterületi elhatárolásának még fennálló bizonytalansága, illetve függősége. Hogy az ágazati jogtudományokat hogyan osztályozza az új szakrendszer (valószínűleg másodfokú alcsoportokban) arról TESZLENKO cikkéből nem értesülünk világosan. Ha egyik-másik szakcsoportban egy-két alcsoportot további, másodfokú felbontásban is láthattunk volna, még hasznosabb betekintést nyertünk volna a rendszerbe.

A „Kultúra. Tudomány. Oktatásügy” szakcsoport az ezekről a fogalmakról vallott marxista felfogást tükrözteti: oktatás nélkül nincs kultúra, nincs tudomány. A sajtó is mint az oktatás és nevelés eszköze megfelelő helyen van ebben a szakcsoportban, ugyanígy a könyvtárak és múzeumok. Csak helyeselni lehet a testnevelésnek és sportnak a kultúra csoportjába való helyezését is. Nyilvánvalóan idevaló a bibliográfia is. A „Filológiai tudományok. Irodalom” szakcsoport legnagyobb jelentősége az, hogy táblázatában a nyelvek genealogikus csoportosítása található, ellentétben a decimálisban követett eljárással. A nyelvészet és irodalom egy szakban való szerepeltetése logikus (SZABÓ Ervin a decimális egyik változatában ugyanezt a csoportosítást követte).

A szovjet szakrendszer természettudományi csoportjairól CZELLÁR Ferenc (Országos Műszaki Könyvtár) számolt be. Sajnálattal állapította meg, hogy TESZLENKO cikkéből keveset lehet megtudni a természettudományi szakok problémáira vonatkozóan, mert részletesen csak a társadalomtudományokkal foglalkozik. Ugyanígy keveset beszél az alosztások rendszeréről is. Magában a tervezetben is aránytalan a társadalom- és természettudományok csoportjainak száma (13 és 7, helyesebben 11). Ennek következménye, hogy a természettudományok, különösen pedig a technikai tudományok főosztályai közül többet túlsúlyolt. A fizikai, matematikai, vegytani tudományokat egy helyett célszerűbb lett volna két főosztályba sorolni, a közös főosztályba sorolt, de óriási fejlődésben levő energetika és híradástechnika is külön főosztályt érdemelt volna, ugyanígy a kohászat, meg a fémek mechanikai-technológiai megmunkálása, a gépgyártás. Hasonló-

képpen rendkívüli fejlődési lehetőségeket ígér a kémiai technológia és a könnyűipar (a zsúfoltságot főleg a textilipar és a műanyagipar okozza).

Elég sok kérdés van, amikre vonatkozólag még nem kaphattunk felvilágosítást TESZLENKO cikkéből. Így: az összetett fogalmak szakjelzetei képzésének módja, a formai alosztások több kérdése (számtáblázatok, árjegyzékek, rajzgyűjtemények, szabaddalmak), a munkára, munkaszervezésre, üzemszervezésre vonatkozó irodalom. Nem világos előttünk a két különböző főosztályba kerülő bibliográfiák elhatárolása. Problémák vannak a 19. helyen álló főosztállyal kapcsolatban is (szélenergetika, helioenergetika, nukleoenergetika).

A felsorolt hiányosságok természetesen következnek abból, hogy TESZLENKO cikke nem foglalkozik részletesen a természettudományokkal, tehát a hiányosságok jórészt csak látszatok. Az egyes főosztályok megterhelése, zsúfoltsága, bizonyos jelzeteknek egy-egy számjeggyel hosszabb volta magában véve nem hiba. A jelzetek nem arra valók, hogy az olvasók vagy a szakosók megtanulják, hanem hogy a fogalmak pontos helyét meghatározzák a szakrendi katalógusban.

Végeredményben CZELLÁR megállapította, hogy az új rendszer elvileg nagyon jó, gyakorlatban azonban csak akkor lesz megítélhető igazán, ha a részletes kidolgozás elkészül.

A jelzetalkotás és az alosztások kérdéseire CSAPODI Csaba (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára) szólt hozzá. Kiemelte, hogy az egész ankét legtöbb nehézsége abból ered, hogy nincs megfelelő alapunk az új szovjet szakrendszer megvitatásához. TESZLENKO cikke nem olyan célból készült, hogy kimerítő, részletes ismertetést adjon a rendszerről azoknak, akik a rendszert még nem ismerik, hanem olyanok számára íródott, akik pontosan tisztában vannak az egész szovjet szakrendszerrel, akik kezdettől fogva résztvettek annak kialakításában, megvitatásában. A cikk nyilvánvaló célja az, hogy miután a viták már nagyrészt lezárultak, az elvi alapok lényegében már tisztázódtak, összefoglaló feleletet adjon a vita közben felmerült kérdésekre. Tehát elvi szempontokat tisztáz, nem egy rendszert ismertet, nem is akar a részletekbe belemenni. Különösen nehéz hozzászólni a jelzetalkotás és az alosztások problémájához, mert egyetlen részletesebben kidolgozott jelzet sem található a cikkben, s mert az alosztásoknak még olyan rövid felsorolása sem olvasható, mint a főtáblázati számoké.

Mindenesetre kétségtelen, hogy az új rendszer a jelzetalkotásnak a régebbi szakrendszerekben bevált módját (főjelzet, alosztások) megtartotta, de a decimálissal szemben letért a tiszta számrendszerről és e helyett a betű- és számrendszer kombinációjával dolgozik. Az osztályozás első tagja minden esetben cirill betű, azután következik a részletesen tagolt osztályozás tizedes jellegű számrendszerben.

Az alosztások tekintetében nagyon érezhető, hogy a rendszer részletes ismerete nélkül olykor szinte sötétben tapogatózunk. Nem tudjuk, hogyan történik a fogalmak kapcsolatbahozaása, de egyáltalán azt sem tudjuk pontosan, milyen alosztások vannak és milyenek nincsenek. Esetleg hiánynak érzünk olyanokat, amelyek megvannak, de a cikk mint problémánélküli kérdéseket nem említi. Annnyit azonban tudunk, hogy az alosztások rendszere végeredményben a decimális rendszer alapvető szempontjaiból indul ki: vannak általánosan közös és korlátozottan közös alosztások. Az általánosan közös alosztások közt három olyat találunk, amelyeket az ETO-ból is ismerünk: formai, földrajzi és időalosztás. Ezek közül a formai és földrajzi alakjában is hasonló ahhoz, az időalosztásról nincsenek ismereteink. A földrajzi alosztások tekintetében megjegyezhetjük azt, hogy a földrajzi szempont sokszor, úgy látszik, átvándorol a főtáblázati számba. Valószínű az is, hogy a földrajzi alosztás nem minden szakjelzet mellett használható, illetőleg az, hogy különböző szakokban különböző az eljárás. Pl. a természettudományi szakokban minden, a Szovjetunióra vonatkozó anyag (tudománytörténet stb.)

az általános természettudományi szakba kerül és azon belül alosztályozási szempont a Szovjetunió. Viszont a társadalomtudományi szakokban az egyes országokra vonatkozó anyag az egyes rész tudományok alá kerül.

TESZLENKO hangsúlyozza, hogy a földrajzi alosztás szakított azzal a primitív, vulgarizációs irányzattal, amely a földrajzi alosztást három főcsoportra akarta tagolni: Szovjetunió, népi demokratikus és kapitalista országok. Az elfogadott típus alapja az, hogy az országok világgrészenként tagolódnak és ezeken belül betűrendben sorakoznak. Nem tudjuk azonban, hogyan oldja meg az új rendszer a nem politikai-földrajzi fogalmak (irányok, folyók stb.) alosztályozását.

Még kevesebbet tudunk az időalosztásról. Itt komoly nehézségek vannak TESZLENKO szerint a periodizáció kérdésében. Ebből az következne, hogy a rendszer nem évszámokkal, hanem korszakokkal dolgozik. Van egy újfajta alosztás is, az ún. általános alosztás, amely bizonyos hiányokat pótol, s részben a formai, illetve szempont szerinti alosztásokból vesz át fogalmakat. Jele cirill kisbetű.

Összefoglalóan CSAPODI Csaba azt állapította meg, hogy ma még a fenti kérdésekre nem tudunk határozott feleletet adni; világosan csak akkor fogunk látni, ha az első kiadott példányt kézhez kapjuk s akkor további termékeny vitákra kerülhet sor.

VEREDY Gyula (Országos Széchényi Könyvtár) főleg az új szovjet rendszer magyar alkalmazásának kérdéseit boncolta. Előljáróban leszögezte, hogy az adott helyzetben inkább csak az ismertetéshez, nem pedig magához a rendszerhez szólhatunk hozzá. Így is bizonyos azonban, hogy a szovjet tudomány eredményeit felhasználó, rugalmas, hajlékony, a tudományok összefonódását figyelembevevő modern osztályozás könyvtári vonalon is kívánatosabb az 1876-ban indult DEWEY-féle decimálnál. Ebből azonban nem következik, hogy mindjárt rátérhetünk a szovjet könyvtári osztályozásra, hiszen előbb az előmunkálatok egész sorát kell elvégezni. Ilyen feladatok: a rendszer négy fokozatú táblázatainak lefordítása szakmai és könyvtári szakértők bevonásával, a magyar viszonyokra való alkalmazás, megfelelő szakkáderek képzésének előkészítése. Ezekben a munkálatokban feltétlenül támaszkodni kell majd az Országos Osztályozó Bizottságra.

Két ponton túlságosan szkeptikusnak tartja VEREDY TESZLENKO álláspontját: egyik, hogy a könyvtári osztályozás lineáris volta nem teszi lehetővé a tudományok közti kölcsönhatások sokrétűségének maradéktalan kifejezését, a másik, hogy elkerülhetetlen némely osztályozási megoldás feltételes és vitás volta. Az elsővel ellentétben maga az új szovjet szakrendszer utal az összefüggések kifejezésére. Ezen az úton még tovább lehetne menni, kár volna lemondani a kísérletezésekről. A második kérdésben pedig a helyes megoldás: a tudomány mai álláspontja szerint eldönteni a kérdéseket. Helyeselte VEREDY az új rendszer általános alosztásának bevezetését, ami egyes esetekben egyszerűsítést jelent. Ugyancsak nincs elvi akadálya bizonyos helyeken a szakok betűrendes osztályozása bevezetésének ott, ahol a tudományos rendszerezés lehetetlen, de vigyázni kell arra, hogy túlzott alkalmazása által az osztályozó rendszer vegyessé ne váljék.

Hangsúlyozta VEREDY annak fontosságát is, hogy az új szocialista osztályozó rendszer ne csak a Szovjetunióban, hanem az egész világon a tudományos fejlődés jelentős tényezőjévé lehessen. Ehhez azonban figyelembe kell venni azt, hogy a legtöbb nemzetközi nyelv latin betűket használ, az európai népi demokráciák is egynek a kivételével. Ezek az országok megegyezhetnének ugyan abban, hogy a főosztályokat cirill helyett latin betűkkel jelölik, mert ez a szerkezetet nem érinti, mégis az ilyen különutak könnyen hasadásra vezethetnek. A 20 főszak jelölésére tehát valamilyen más, egységes jelkészletet kellene használni.

A gyakorlati használat szempontjából szerencsésnek mondotta VEREDY a rendszer négyféle terjedelmű változatát. Nálunk természetesen még jóval a bevezetés előtt meg kell vizsgálni, nem volna-e szükség átmeneti alakzatokra, a mi közművelődési és könyvtári adottságainkhoz simulóan.

Sok problémát sorolt még fel VEREDY a tervezet egyes szakjainak a tudományok tartalmához való viszonyában (történelem és gazdaságtörténelem különválasztása, a földrajznak több helyen való felbukkanása stb.), minderre a rendszer pontos ismerete nélkül nem tudunk a magunk számára megfelelni. Sokat kell tehát még tárgyalni ezekről a kérdésekről, most csak az előmunkálatoknál tartunk. Örvendezzünk azonban, hogy az ETO tőlünk idegen rendszerét osztályozási munkánkban fel fogja váltani a szocialista társadalmi rendszerhez simuló, az élenjáró szovjet tudomány eredményeire támaszkodó szakrendszer. Addig is a mi feladatunk, hogy a végleges szovjet osztályozás kialakulásáig figyelemmel kísérjük a felmerülő problémákat, hogy majd a könyvtári szolgáltatások zavartalan ellátása mellett jobban, szakszerűbben, eredményesebben szolgálhassuk népünket, népi demokráciánkat.

Az ankét résztvevői közül még PONYI István (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára) fűzött kiegészítéseket az elhangzottakhoz. Elsősorban azért, mert sem a cikk, sem a hozzászólók nem tértek ki a marxista osztályozásra olyan részletességgel, ahogyan azt az alkalmazás feltételezte volna. Ezzel kapcsolatban főleg FOGARASI elvtársnak a tudományok hármas felosztására vonatkozó megállapítására (filozófiai tudományok, társadalmi tudományok, természettudományok), másrészt MÁTRAI László jelentős megjegyzésére a tudományok és könyvanyag osztályozásának egymáshoz való viszonyát illetőleg hívta fel nyomatékosabban a figyelmet. A részletkérdésekkel kapcsolatban több ponton kiegészítette az előtte szólók megállapításait, főleg pedig arra utalt, hogy nemcsak a betűjelek alkalmazásával kapcsolatban merülhetnek fel aggályok, hanem a földrajzi alosztások esetén az országok neveinek betűrendje is komoly nehézségeket fog okozni, mert itt már nemcsak betűkről, hanem az orosz nyelv szavainak sorrendjéről van szó, ez pedig más országok gyakorlatában nehezen lenne keresztülvihető. Összefoglalóan PONYI véleménye szerint a marxista tudományfelosztást alapulvevő osztályozási rendszer toronymagasan felette áll a decimális rendszernek és mindenféle burzsoá szakrendszernek, de a részletkérdések hosszú és alapos megvitatást kívánnak és akkor feltehető, hogy a felmerült nehézségek megszűnnek és mi is áttérhetünk ennek használatára.

Az ankét eredményeit HARASZTHY Gyula foglalta össze. Megállapította, hogy

1. a szakrendszer előnyei elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt jelentősek. Mégpedig azért, mert a marxizmus—leninizmusra épít, az elméletet nem választja el a gyakorlattól és konkrét feladatra koncentrálja az erőket.

2. A magyar könyvtáros közvélemény már eddig is nagy érdeklődéssel fogadta a készülő szovjet szakrendszerről szóló híreket és nagyon szükségesnek tartaná annak részletes ismeretét. Jó volna tehát a kísérletezés és vita további anyagát a Szovjetunióból talán a Magyar—Szovjet Társaság útján beszerezni, hogy állásfoglalásunk, észrevételeink még konkrétebbek lehessenek, a tanulságok levonása maximális haszonnal járjon.

3. Állandóan foglalkoznunk kell az új készülő szovjet szakrendszer anyagával. Ebben igen fontos és szép feladat vár az Országos Osztályozó Bizottságra.

Javasolta HARASZTHY Gyula, hogy egyrészt szorgalmazzuk a kérdések hasonló megvitatását a népi demokratikus országok könyvtárainak körében is, másrészt juttassuk el vitánk anyagát a Lenin Könyvtárnak, hogy onnan feleletet kapjunk a vita folyamán felmerült kérdésekre, illetőleg hogy ott is tapasztalják, milyen érdeklődés kíséri az új rendszer életét a szovjet határokon túl is.

Az Országos Széchényi Könyvtár Gyöngyösi Tudományos Könyvtára. 1955 február 1-én új tudományos könyvtárat adott át a kutatásnak az Országos Széchényi Könyvtár, s ez a könyvtár kis vidéki városban, Gyöngyösön található. A magyar irodalom- és könyvtártudomány egyelőre még nem is látja egészen világosan, mit kapott a gyöngyösi volt ferencendi bibliothéka államosításával és megnyitásával. Századok óta rejtőző értékek kerültek napvilágra és számuk a tudományos feldolgozás során még bizonyára szaporodni fog. Rövid ismertetésünk célja egyelőre az, hogy ez új gyöngyösi tudományos gyűjteményre felhívja a kutatók figyelmét és nagy vonalakban megjelölje, mit is találnak benne.

A ferencrend a XIV. század vége felé telepedett meg Gyöngyösön, itt egyik legfontosabb anyakolostorát hozta létre, amely a török hódoltság viharos időszaka alatt is kitartott és hosszú időn keresztül a salvatorianus provincia székhelye volt. Itt működött a rendi teológiai főiskola. Ezek a tények magyarázzák könyvtárának nagyszabású fejlődését. A könyvtár kialakulásának, történetének feltárása a közeljövő tudományos feladatai közé tartozik, nagy segítséget fog hozzá nyújtani maga a becses könyvanyag számtalan irodalom- és művelődéstörténeti értékű bejegyzésével. A gyűjtemény fejlődésének egyik igen fontos mozzanata a kassai ferences rendház II. JÓZSEF uralkodása alatt történt feloszlata volt: a Felvidék nyugalmasabb, török pusztítástól ment maradé területein összegyűlt ritka könyvanyag ekkor került a salvatorianus rendtartomány székhelyére, Gyöngyösre. Álljon itt példa gyanánt két nagybecsű könyv vándorlása, amint az részben a könyvbejegyzésekből, részben a könyvtár egyéb gazdag forrásaiból megállapítható.

Van a gyöngyösi gyűjteménynek egy 1530-as, HERVAGIUSnál Baselben megjelent öt kötetes CHRYSOSTOMOSA. Első tulajdonosa OLÁH Miklós volt, aki bejegyzésében zágrábi püspök és kancellárként nevezi meg magát, tehát 1543 és 1548 között szerezte a sorozatot. A XVII. század első éveiben a könyvek, sajátkezű bejegyzése szerint, THURZÓ György nádor birtokában voltak, 1703-ban egy LANDORFFY nevű patrónus a kassai ferences konventnek adományozta őket, a rendház feloszlatakor egy BARANYAI nevű rendtag vitte magával, aki azután Gyöngyös környékén plébánoskodott, s az ő halála után, a XIX. század első éveiben került be a gyöngyösi ferencendi könyvtárba a nagybecsű CHRYSOSTOMOS-kiadvány.

Megvan a gyűjteményben a *Biblia polyglotta* 9 kötetes A. VITRÉNél Párizsban 1645-ben MAZARIN bíbornok költségén megjelent kiadása. E műről Friedrich URBÁN: *Historia seu compendiosa descriptio Provinciae Hungariae Ordinis Minorum S. P. Francisci . . . titulo Sanctissimi Salvatoris, Cassoviae* 1759 c. könyvében a 49. lapon ezt olvassuk „Posterior (ti. a kassai rendház egyik épülete) cum contigua Bibliotheca (quae praeter reliquam suppellectilem vastissimis novem Tomis S. Scripturam septem linguis exaratum comprehendentibus, prius Varadiensi Residentiae donatis, illinc An. 1713 huc appor-tatis ornatur) Promotore P. Michaële Spányi A. 1730 extracta, subsequis autem Superioribus necessario apparatu instructa est.” Kiderül tehát, hogy a díszes polyglott biblia először a nagyváradi ferencesek tulajdona volt, onnan Kassára, majd — nyilván az 1780-as években — Gyöngyösre került. Természetes viszont, hogy mindig a salvatorianus provincia határán belül maradt.

A könyvtár rendkívül gazdag ősnymtatványokban, több mint 300 darab inkunábulumot őriz. Igen nevezetes kötet ANTONINUS Fiorentinus *Confessionaleja*, amely FITZ József feltevése szerint HESS András-féle magyarországi ősnymtatvány, ez a negyedik magyar példány, méghozzá rubrikált. (Vö. FITZ József: *Hess A. a budai ősnym-dász.* Bp. 1927. 142—154. l.) LEONARDUS DE UTINO 1473-as *Quadragesimalejéről* (Hain 16117) egy XVII. századi kéztől származó bejegyzése azt állítja, hogy MÁTYÁS király *Corvinájának* volt része (vö. ItK. 1955. 98. l.). Tökéletesen ép példánya van a könyv-

tárnak az 1484-es *Missale Strigoniense*ből (Hain 11429, RMK. III. 7.). A könyv BLAHÓ Vince rendi történetíró bejegyzése szerint a kassai Szent Erzsébet templom gyűjteményéből került ferenczerendi tulajdonba. E miscskönyvből HELLEBRANT Árpád szerint (RMK. III. köt. 3. l.) a kassai főtemplomnak is van példánya. Ez az adat, nézetem szerint, hibás. Kassán ma nincs *Missale Strigoniense*, FEHÉR Mátyás, a kassai püspökség könyvtárának modern feldolgozója nem tud róla (*A kassai püspöki könyvtár kódexei és ősnymtatványai*, Kassa 1943). HUBAY Ilona *Missalia hungarica* c. műve viszont ez ősnymtatvány gyöngyösi példányát nem említi. — Ez a pár kiragadott, magyar vonatkozású példa távolról sem mutatja be a gyöngyösi könyvtárnak ősnymtatványokban felhalmozott értékeit. Mielőbb várjuk a gyöngyösi könyvtár ősnymtatványainak tudományos feldolgozását!

Különleges értéke a könyvtárnak a kb. 1000 darab XVI. századi nyomtatvány. Közöttük egészen figyelemre méltó vetustissima anyag, sok humanista mű (ERASMUS *Novum Testamentum*ának 1527-es 4. kiadása, *Adagiái* stb.), számos muzeális becsű könyv található: a nyomdászat történetének nagyjai (KOBURGER, KLEIN, FROBENIUS, Jacques SAGON, Josse BADE, ALDUS, GIUNTA, PLANTIN) nem egy, többnyire jól konser-vált darabbal vannak képviselve. Szép sorozat állítható össze a Jagello-kori budai könyv-kiadók (PAEP, FEGER stb.) megrendelte könyvekből is.

A Régi Magyar Könyvtárhoz tartozó darabok száma szintén 300 körül mozog, ezek egyikét-másikát több példányban őrzi a könyvtár. Valószínűleg itt található az ország egyik leggazdagabb TEMESVÁRI Pelbárt gyűjteménye; megvan SYLVESTER *Ujtestamentuma* (RMK. I. 15.), HELTAI Gáspártól *A Biblianac negyedic resze* (RMK. I. 28.), valamint az *Ujtestamentum* (RMK. I. 51.). Ritkasága miatt nevezetes PÁZMÁNY *Az Nagi Calvinus Ianosnac hiszec egy Istene* c. műve (RMK. I. 415.), VERESMARTI Mihály *Tanácskozásának első, 1611-es kiadása* (RMK. I. 431.), valamint GYÖNGYÖSI Chrysostomus János *Arany Giapjubul Ekesítettet Ruha* c. könyve (RMK. I. 1024.). SZABÓ Károly és SZTRIPSZKY jegyzékei szerint eddig ismeretlenek voltak az 1651-es nagyszombati *Almanach*, az 1658-as és 1676-os kassai *Kalendárium*, LIPPAI Ferenc: *Szent Ersebeth Aszszony-nak eleven peldaia* ... Nagyszombat 1662, SZILI András: *Istenseghben áltözött Ember* ... Nagyszombat 1678 és KISS Imre: *Míddn az Tekéntetes és nagyságos Galanthai Eszterházi Sándor eltemettelnék* ... Nagyszombat 1681 c. prédikációi. Legérdekesebbek egyike a *Paduai Szent Antal Solosmaja* Kassa 1684 c. mű (RMK. I. 1318.) esete: SZABÓ Károly ebből egyetlen példányt sem látott, létezését az 1747-i kiadás címlapjáról állapította meg. A gyöngyösi könyvtárban 18 példányban találtam meg a nyomtatványt, mégpedig krudában. A rejtély megoldása nyilván az, hogy a XVIII. század folyamán Gyöngyösön működő ferences könyvkötő műhelybe küldték le a hajtogatatlan íveket, s a be nem kötött fölösleges példányok heverték századokon keresztül a könyvtárban: a 12. rét XVII. századi kruda már magában véve is könyvészeti különlegesség. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy Gyöngyös a régi magyar katolikus irodalom viszonylag teljes gyűjteményével rendelkezik, s ez áll a XVIII. századra is. Megvannak természetesen a magyar történetírók (BONFINI, ISTVÁNFY) és a *Corpus iuris* különböző kiadásai. Néhány szép MISZÓTFALUSI-nyomtatvány is akad, pl. BARANYAI Pál *Viaticum Spiritualeja* (RMK. II. 1795.). Van a könyvtárnak nem egy, az Apponyi-hungaricák között, leírt darabja, ilyen pl. Wilhelm DILLICH: *Ungarische Chronica*, Cassel 1600. c. műve.

Mint már említettem, különös figyelmet érdemel a gyöngyösi régi könyvek számos bejegyzése: nem egy közülük nevezetes kéztől származik. PÁZMÁNY Péter: *A setet haynal-csilag-utan budoso Luteristak Vezetője*, Bécs 1627 c. művének (RMK. I. 558.) címlapján a következő sajátkezü bejegyzést olvassuk: „Admodum Reverendo Domino Nicolao Nowak Archidiacono Zolomiensi Auctor dedit 1628”. — *Athanasii episcopi alexandrini sanctissima, eloquentissimaque opera*, Lutetiae 1518 szép PARVUS (KLEIN)-

kiadvánnyal egybekötve találjuk ATHANASIUS kisebb műveit (uo. 1519); a kolligatum e második darabjának 65/b számozatlan levelén a kolophon alatt SEGÖSDY Lukács következő bejegyzését olvassuk: „Jesus et gloriosa mater eius Maria ducant nos ad vitam. Hic liber est ad usum fratris Luce de segusdino, ordinis minorum, etc, Quo quis post ipsum usus fuerit, oret iesum salvatorem dulcissimum pro ipso, et pro illis quorum elemosinis emptus fuit, Jesus nos omnes salvet, Rogo si Deum amas, hoc manuscriptum delere non velis, Haec frater Lucas supradictus minimus minorum Manu propria.” SEGÖSDY Lukács 1521-ben halt meg, a bejegyzés tehát élete legvégén 1519 és 1521 között készült, érezni is rajta az élettől búcsúzó ember melancholiáját, nevének földi megörökítését is szeretné az utókorra hagyni. — VERESMARTI Mihály *Intő's tanító levél*, Pozsony 1629 c. könyvét (RMK. I. 697.) küldi a gyöngyösi tanácsnak és a katolikus egyházközségnek sajátkezü dedikációval. — A könybbejegyzések segítségével össze lehetne pl. állítani NÁDASDY Bálint fráter könyvgyűjteményét: az 1540-es években Párizsban tanult, a megvásárolt könyvek értékét tekintve alighanem a főúri család sarja volt. (NAGY Iván nem ismer ily nevű családtagot, ez persze nem teszi lehetetlenné feltevésünket.) — HAJNAL Máttyás: *Ki-tett cégér*, Pozsony 1640 (RMK. I. 704.) c. művébe egy 1664-ből való vitézi vers van bejegyezve, mégpedig egy magyarul rosszul tudó német ifjú tollából. — Igen érdekes az a babonafeljegyzés, amely SZEPSI CSOMBOR Márton kezétől származik egy NEANDER-féle görög nyelvtanban (vö. ItK. 1954, 439. l.). — Az ilyenfajta kuriózumok és irodalomtörténeti adatok számát légiónyira lehet szaporítani.

A kb. 16 000 kötetes könyvtár XVII–XVIII. századi anyagában is becses művek találhatók: az egyháziatyák remek XVII–XVIII. századi kiadásai, CORNELIUS A LAPIDE biblia-kommentárjainak szinte teljes sorozata, WADDING nagy rendtörténete, BARONIUS és FLEURY teljes egyháztörténete, egy római *Bullarium*-sorozat, a zweibrückeni jezsuita rendház klasszikus auktor kiadványainak nagy száma, az utrechti JANUS PANNONIUS, BENKŐ József ritka *Milkoviája*, rengeteg régi nyelvkönyv, szótár — közöttük egy XVI. századi CALEPINUS —, florilegium (a nagy LANGIUS-féle több példányban). Meg kell még említenem, hogy találtam, egyik kolligatumban XVIII. századi *Árgirus*-ponyvanyomtatványt is, s itt bukkantunk rá MARX *Das Kapital* c. műve I. kötetének (Hamburg 1867) első kiadására: tudomásom szerint ez ma hazánk közgyűjteményeiben egyetlen példány. (Jelenleg a Munkásmozgalmi Intézet könyvtárában.) Említsük meg, hogy innen került ki a *Gyöngyösi Kódex* (kiadta MELICH János Bp. 1898), a *Gyöngyösi Glosszák* (vö. MELICH János, NyK. 1898), a *Gyöngyösi Szótár-töredék* (kiadta MELICH János Bp. 1898) s jelenleg is itt van a *Gyöngyösi Toldalék* néven ismert katolikus énekgyűjtemény (kiadta ALSZEGHY Zsolt, Gyöngyös 1914).

Az eredeti helyéről elszállított gyöngyösi ferences könyvtár az ún. fiókvárosháza, hajdani jezsuita gimnázium, négy földszinti termében kapott igen stílszerű és tökéletesen biztonságos elhelyezést. A teljes anyagot e sorok írója, akkoriban a gyöngyösi áll. gimnázium tanára, 1951 nov. 7-én vette át gondozásra az Országos Könyvtári Központtól. 1952 január végére az eredeti rendet sikerült visszaállíttania. Az Országos Széchényi Könyvtár a gyöngyösi volt ferencendi könyvtárat, mint teljes egységét megörözt gyűjteményt és könyvmúzeumot 1953 ápr. 11-én vette át. Kívánjuk, hogy magyar művelődéstörténetünk e kevesek által ismert büszkesége a jövőben minél hatékonyabban szolgálhassa nemzeti tudományosságunkat.

BÁN IMRE

Az új német katalogizálási szabályzat előmunkálatai. A német tudományos könyvtárosoknak 1953 végén Berlinben tartott első kongresszusán többek közt beszámoltak a német könyvtárosegyesület katalogizálási bizottságának munkájáról is. Joris VORSTIUS referátumát, amely főleg az új német katalogi

zálási szabályzat munkálatairól szolt, a *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1954. évf. 1/2. füzeté közölte és ugyanakkor hozta a tervezetnek addig elkészült első részét, összesen 35 cikkelyt, amelyek az általános részt és az ún. önálló (egy és több kötetes) művek címléírására vonatkozó paragrafusokat ölelik fel.

VORSTIUS előadásából megtudjuk, miért nem lehetett már tovább halasztani a közel 50 éves „porosz instrukciók” átdolgozását és korszerűsítését, amelyek az idők folyamán általános érvényű német szabályzattá nötték ki magukat. Az első szempont: a nyugatnémet könyvtárosok megkezdték a szabályzat átdolgozását; a német egység elve megköveteli, hogy ez egyöntetűen történjék a keletnémetekkel, nehogy a katalógizálási gyakorlatban is hasadás álljon be; éppen ezért ők is a nyugatnémet tervezetet vették tárgyalási alapul. A második szempont: a demokrácia által megnyert új olvasótömegek számára a régi szabályzat túlságosan „tudós” és „népszerűtlen”. A harmadik: a német könyvtárügy jelenlegi helyzete a kis könyvtárakkal való együttműködés érdekében többek közt a legtakarékosabb és legracionálisabb katalógizálási módszert követeli meg. VORSTIUS nem csekély optimizmussal azt mondja, hogy a bizottság már túljutott a munka nehezebbjén, bár ő is megállapítja, hogy még olyan súlyos problémák várnak a következőkben megoldásra, mint az összetett szavak kérdése, az „első szó” vagy „első nominativus” problémája a tárgyi vezérszavas címléírásnál, továbbá a testületi szerző kérdése.

A referens az átdolgozás vezető szempontjaiként a következőket jelöli meg: 1. A régi instrukciók hézagainak kitöltése, anélkül azonban, hogy teljességre törekednének, ami lehetetlen. 2. A nyomtatott katalóguscédula igényeinek figyelembevétele a régi, kézzel írt katalóguscédula mellett. 3. Az anyag áttekinthetőbb és instruktívabb rendezése, hogy kezdő könyvtárosok is könnyen használhassák. (Pl. külön fejezet az utalókról; a szabályzat elején a legfontosabb definíciók ismertetése stb.) 4. Egységes és minden felesleges vagy mesterkelt új szakkifejezést kerülő terminológia. — A bizottság egyébként szükségesnek látja, hogy a mostani, elsősorban a nagyobb könyvtárak igényeinek szem előtt tartásával készülő szabályzat alapján egy rövidített kiadás is készüljön a kis könyvtárak használatára.

Ami most már a tervezetből elkészült 35 paragrafust illeti, az új szabályzat eddigi részei nem mutatnak fel lényegbeli változásokat a régi „instrukciókhoz” viszonyítva. Csak helyeselni lehet, hogy a tervezet mindjárt az első cikkelyekben pontos és világos definíciókat ad a különböző kiadványtípusokról és a cím egyes fajairól. Így eltérő magyarázatokat eleve kizár, a kezdő könyvtárosnak pedig nagy segítséget nyújt a katalógizálás elsajátításához. Magára a címléírásra vonatkozó cikkelyek nem sokat változtak s ha látszik is az egyszerűbb megoldásokra irányuló törekvés, a mi új szabványunkhoz képest pl. még mindig túlságosan filológiaiak, részletezőnek és aprólékosnak látszik a címléírás folyamata. Kétségtelen, hogy igen sok vonatkozásban (pl. az idegen nyelvű címek, szövegek figyelembevétele stb.) sokkal pontosabb lesz az új német címléírás is, mint a magyar, viszont a munka gyorsaságát nem fogja jelentékenyebben előbbrevinni, ami pedig a rengeteg elpusztított német könyvtár óriási rekatalógizálási feladatait tekintve, szintén nem lebecsülendő szempontnak látszik. Nyilvánvalóan nem bírták leküzdeni a tradíciók erejét olyan mértékben, ahogyan az még a bibliográfiai pontosság mellett lehetséges lett volna. Rendkívül kíváncsian várjuk, hogy ott, ahol a tradíciók gyökeresen eltérnek a világ többi részének katalógizálási gyakorlatától — tehát pl. az első nominativuson való katalógizálás, vagy a testületi szerzős címléírás területén — a bizottság hogyan fogja tudni összeegyeztetni a régi — sok értékes nagy német katalógusban ma is élő — gyakorlatot az új idők mind türelmetlenebbül sürgető követelményeivel.

(m. e.)

Az IFLA huszadik ülésszaka. Az IFLA (International Federation of Library Associations) a nemzeti könyvtári egyesületeket fogja össze. Jelenleg 52 tagja van. Széleskörű munkakörébe a nemzetközi könyvtári együttműködés tárgyi és személyi lehetőségei mind beleférnek. Eredményeit s az ezekkel kapcsolatos cikkeket a *Libri c.* folyóiratban teszi közzé. A második világháború előtt több kongresszust rendezett, de a háború óta csak bizottságai üléseztek. Huszadik ülésszakát 1954-ben (szeptember 27—október 1.) Zágrábban tartotta, amelyen a 16 államból és 4 nemzetközi szervezetből összegyűlt 55 résztvevő összesen 25 tag-egyesületet képviselt. A kulturális értékek védelméen kívül foglalkoztak a külföldi művek beszerzésével; javasolták, hogy az UNESCO adminisztratív célokra a jövőben ne csökkentse a könyv-couponok értékét bizonyos összeggel, mint ahogy eddig tette. Felkérték a SPRINGER-kiadót, hogy folyóirataiban, — amik mellel a világ legdrágább periodikái — a jövőben a német nyelvű cikkeken kívül más nyelveket is közöljön, mert ily módon biztosan több lesz az előfizető s olcsóbbak a folyóiratok. A tag-egyesületeket kérték, hogy juttassák el az új periodikák válogatott jegyzékeit az UNESCO-kiadta *Bulletin for Libraries*-ben történő közzétételre. A lumitype-rendszerű könyv- és folyóirat-előállításról nem mondták ki az utolsó szót; nyitvahagyták a kérdést az őszi kongresszus számára. Javasolták az UNESCO-nak az 1886-os brüsszeli egyezmény újrafogalmazását, a nemzetközi kiadványcserének olyan szabályozását, ami minden UNESCO-tagállam számára elfogadható; ezzel kapcsolatban kimondták, hogy szükségesnek érzik a Bureau of International Exchanges feladatainak újabb megállapítását. A szabványok kérdésén kívül előkerült a katalogizálás szabályainak nemzetközi egyeztetése, főleg az anonim és többszerzőjű művek felvételének esetében. Több kérdés vetődött fel a ritka és értékes művek megőrzésével, katalogizálásával, reprodukciójával és kiállításával kapcsolatban. A KC körül újra hosszú vita volt; mi a kívánatosabb: a központi vagy a tájegységenkénti feldolgozás, s ebből a célból vajon felosztható-e a KC területe 50 éves korszakokra? A bizottság ebben a kérdésben sem döntött véglegesen. Foglalkoztak a nemzetközi átkölesönzés szabályaival is, a speciális könyvtárak közül a gyermek-, a kórházi és a vakok számára létesült könyvtárakkal, végül a különböző könyvtári szolgáltatásokkal.

A bizottságok jelentéseinek és javaslatainak az előkészítő jelleg érződik; előadók tárgyalási alapul szolgáló gondolatokat összefoglalásainak szánták őket, amikből az idei brüsszeli IFLA kongresszus (szeptember 11—18) farag majd határozatokat.

Az őszi brüsszeli kongresszus elsősorban a bibliográfia, a kiadványok nemzetközi mozgása és útja, továbbá a könyvtárilag fejletlen országok támogatása, a szabványosítás és végül a könyvtárosképzés kérdéseit fogja megvizsgálni.

MALLER SÁNDOR

A Magyar Enciklopédia előkészítése. APÁCZAI CSERE János *Magyar Enciklopédiája* óta (1653) háromszáz éven át magyar nyelven 21 általános enciklopédia, ill. lexikon jelent meg. Ezek között fontosabbak a következők: BUDAI Ferenc: *Magyarország polgári historiájára való lexikon* (1804), GOMBOS Dániel: *Polgári élethez való lexikon* (1837), *Közhasznú Esmeretek Tára* (1839), VÁLLAS Antal: *Nemzeti Encyclopaedia* (1848), *Újabb kori ismeretek tára* (1850), SOMOGYI Ede: *Magyar lexikon* (1879). Terjedelemben és igényességben mindezeket felülmúlja az első modern magyar teljes enciklopédia a *Pallas Nagy Lexikona* (1892—96). Majd ezt követte, főként ennek anyagát felhasználva a *Révai Nagy Lexikona* (1911—1927). Közvetlenül a második világháború előtt jelent meg két kevésbé terjedelmes általános lexikon: az *Új Lexikon* (1936) és az *Új Idők Lexikona* (1938—42). Azóta csak egy két-kötetes kis lexikon látott napvilágot: a *Révai Kis Lexikona* (1946).

E legutolsó általános lexikonok megjelenése óta óriási változás állott be országunk gazdasági, társadalmi és kulturális életében, a társadalomtudományok, természet-tudományok és műszaki tudományok, az irodalom és művészet, az ipar és mezőgazdaság területén, szóval egész életünkben, úgyhogy ma már régi lexikonaink nemcsak szellemükben, hanem adataikban is teljesen elavultak. Ez az oka, hogy a népművelés, a termelés, a tudományos kutatás egyre erőteljesebben sürgeti egy világnézetében és adataiban egyaránt korszerű teljes magyar enciklopédia elkészítését.

Népünk múltjának és jelenének elemzése, a magyar társadalmi fejlődés, gazdasági élet és nemzeti művelődés alapos megismerésének és korszerű értékelésének a munkája az elmúlt évtizedekben komoly haladást tett. Természettudományos kutató és oktató munkánk soha nem látott mértékben kiszélesedett és megnövekedett. Így a magyar tudományos élet — ma inkább, mint valaha — képes lehet arra, hogy egy önálló, a korszerű emberi fejlődés élvonalában álló, egyetemes tudást nyújtó és ugyanakkor a magyar valóságot hiven tükröző enciklopédiát megalkosson.

Az 50 kötetes *Nagy Szovjet Enciklopédia* mint a világ első hatalmas szocialista enciklopédiája befejezéshez közeledik, így a *Magyar Enciklopédia* az emberiség korszerű társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésére vonatkozó ismeretanyagot és az egyetemes emberi művelődés értékelését illetően szilárd támaszra találhat benne. Az elmúlt évtizedekben a nyugati nagy lexikonok és enciklopédiák is új kiadásokban jelentek meg, mint pl. az *Encyclopaedia Britannica*, a *Chamber's Encyclopaedia*, a *Larousse du XXe siècle*, a *Dictionnaire Encyclopédique Quillet*, *Der grosse Brockhaus*, a *Schweizer Lexikon*, az *Enciclopedia Italiana* stb., úgyhogy a tudományok rohamos haladásával a hasznos ismeretek óriási tömege halmozódott fel bennük.

Mindezek alapján és figyelembevételével kezdeményezte a Magyar Tudományos Akadémia egy új magyar enciklopédia mielőbbi kiadását. A Minisztertanács mérlegelve a tényleges szükségletet, 1954 elején megbízta a Magyar Tudományos Akadémiát a *Magyar Enciklopédia* megalkotásával és kiadásával.

A szerkesztési munkálatok nyomban megindultak. A szerkesztőség tanulmányozta a *Magyar Enciklopédia* társadalmi funkcióit, összeállította a szerkesztéstechnikai irányelveket, és megindította a címszógyűjtést. Ezek szerint a *Magyar Enciklopédia* hármass feladatot lát el.

A népművelési munka számára tartalmazza az általános műveltség kibővített korszerű anyagát, e mellett a tudományos kutatást, valamint a termelő munkát megbízható szakanyag közlésével és a további tájékozódást elősegítő bőséges válogatott bibliográfiával támogatja.

A *Magyar Enciklopédia* az előzetes tervek szerint 24 000 A/4-es oldalon, 24 nagyalakú kötetben mintegy 100 000 címszót tartalmaz. A társadalomtudományok, nyelvek, irodalmak, művészet, sport és üdülés mellett különös gondot fordít a természettudományok és műszaki tudományok részletes ismertetésére. A különféle illusztrációk együttevét mintegy 2500 oldalt tesznek ki. Az enciklopédia előreláthatóan mintegy 50 000 példányban jelenik meg, mert a belföldi közületi szükségletek mellett számolni kell a belföldi egyéni vásárlók igényével és a külföldi megrendelésekkel is.

A *Magyar Enciklopédia* anyagából egyébként két további kiadvány elkészítése látszik szükségesnek. *Egyetemes Kis Magyar Lexikon* címmel szükség van egy népszerű kis kiadásra, amely főként a belföldi egyéni gyors tájékozódást szolgálja és amely mintegy 2000 oldalon nagy példányszámban kiállítható. Emellett azonban a külföldi érdeklődők kedvéért a magyar anyagát *Encyclopaedia Hungarica* címmel külön idegen nyelveken, így orosz, angol, esetleg francia, német nyelven is meg kell jelentetnünk, hogy végre valahára megbízható és korszerű ismeretanyagot tárjunk a világ közvéleménye elé magunkról, országunkról és népünkéről, múltunkról és jelenünkéről.

Az előkészítő munkák erős ütemben haladnak. Jelenleg az összegyűjtött címszóanyag szakmai felülvizsgálása, kiegészítése folyik. A végleges címszóanyag nyilvános megvitatása szakonként a következő év elején történik meg. Azután veszi kezdetét az egyes cikkek kidolgozása. A tervek szerint az első kötet 1958-ban, az utolsó 1964-ben jelenik meg. Vagyis a magyar tudomány és könyvkiadás e hatalmas és reprezentatív vállalkozása mintegy tíz esztendő alatt készül el.

KOVÁCS MÁTÉ

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának tudománytörténeti kiadványai. A tudománytörténet iránt felszabadulásunk óta egyre fokozódik az érdeklődés. A magyar szellemi élet múltjában talán legelhanyagoltabb terület a magyar műszaki múlt története. Nemcsak arról van szó, hogy vannak elfelejtett magyar technikai alkotások, elfelejtett magyar tudósok és mérnökök, elfelejtett intézmények, hanem egész műszaki múltunkat homály fedi. Műszaki múltunk dokumentumait rendszeresen még nem gyűjtöttük össze, nem értékeltük és nem rendszereztük. A magyar szellemi élet fejlődéséről nem lehet addig teljes képet alkotni, míg ezt a hiányt nem pótoljuk. Nagy az aránytalanság értékes műszaki hagyományaink feltárása és az egyéb területeké között. A magyarországi bányászat és kohászat sok tekintetben úttörő volt nemzetközi viszonylatban, vízimérnökeink a XVIII. századtól kezdve magas tudományos képzettségükkel és alkotásaik méreteivel mindig a kor színvonalán állottak, műszaki felsőoktatásunk története szintén kétszázéves múltra tekinthet vissza.

A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára az Akadémia VI. osztályának Tudománytörténeti Főbizottsága megbízásából és támogatásával fogott hozzá a műszaki tudománytörténeti dokumentumok gyűjtéséhez.

Ennek a vállalkozásnak szerény kezdetét jelzik a könyvtár kiadásában megjelenő „*Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok*” c. sorozat füzetei. A sorozat az ún. bibliográfiák műfajába tartozik. Egy-egy tudós vagy intézmény életének, működésének rövid ismertetése mellett a teljes bibliográfiai adatszolgáltatás a célja, amely a további részletes feldolgozást segíti elő.

A sorozatnak eddig öt füzete jelent meg. Az öt füzet a következő:

1. KÁROLYI Zsigmond: *Beszédes József élete és működése 1786—1852.*
2. FODOR Ferenc: *Balla Antal élete és műszaki munkássága 1739—1815.*
3. SERESS János: *Petzval József.* A fényképező optika magyarszármazású feltalálójának mérnöki, professzori és feltalálói működése. 1807—1891.
4. VENDL Aladár: *Schafarzik Ferenc.* A hazai műszaki földtan megalapítója. 1854—1927.
5. *Institutum Geometricum.* 1782—1850.

A kiadványok témája jelzi a tervezett vállalkozás tervét és programját. A kiadás ütemét sok gátló körülmény lassítja, ezek között elsőrenden szerepel az anyagi fedezet szűkös volta és a kutatás nehézsége. A kutatás előrehaladtával természetesen szélesedik a felölelt terület és konkrétabb lesz maga a program is. A dokumentációs kiadványsorozat felöleli terveiben a műszaki felsőoktatás múltjának egész időszakát (előkészületben van a szenci Collegium Oeconomicum és a műegyetem alapításának körülményei, az új Műegyetem első ötven éve), a műszaki felsőoktatásban kimagasló szerepet betöltő tanárok működését (előkészületben: VÁLLAS Antal, WARTHA Vince és REJTŐ Sándor), a magyar mérnökök és feltalálók alkotásait és eredményeit (előkészületben a XVIII. sz. magyar mérnökei).

A kiadványsorozat szerkesztése közben egy nagyobb vállalkozás perspektívái kezdenek kibontakozni. Hiányzik egy magyar műszaki tudománytörténet, hiányzik a

magyar műszaki tudománytörténet bibliográfiája és szükség volna egy magyar műszaki életrajzi lexikonra. A könyvtár vállalkozása a magyar műszaki múlt feltárására irányul s perspektíváiban mindazoknak a dokumentumoknak felkutatását, összegyűjtését és rendszeres kiadását ígéri, amelyeket a kutatás felszínre hoz. Ebben a perspektívában máris megkezdtek „A magyarországi kézíratos vízrajzi térképek katalógusát”-nak kiadását, melynek első füzet a könyvtár „Tudományos Műszaki Szakbibliográfiák” c. sorozat első számaként jelent meg.

További tervek megvalósítása anyagi előfeltételektől és a kutatás előrehaladásától függ.

VAS MARGIT

Magyar könyvtáros cikke külföldön. A Német Demokratikus Köztársaság a tudományos irodalom szervezett feltárása érdekében életrehívta a Tudományos Irodalom Központját (Zentralstelle für wissenschaftliche Literatur). A ZvL az irodalom feltárása gyakorlati munkájának elősegítése érdekében 1953 óta „*Dokumentation*” címmel folyóiratot ad ki. A folyóirat általában tanulmányokat közöl a gyakorlati dokumentációs munka köréből, ismerteti a népi demokratikus országok dokumentációs intézményeinek munkáját, ezek legfontosabb kiadványait, foglalkozik az osztályozás, a dokumentalisták oktatásának kérdéseivel is. A folyóirat eddigi számaiban is sok, hazai munkánk során is használható tanulmány jelent meg.

1954 novemberi (9.) száma magyar szerző — OROSZ GÁBOR — cikkével kezdődik. OROSZ GÁBOR a dokumentációs munka egyik legfontosabb területét, a dokumentációs szolgáltatások gépi segédeszközeit, az ún. dokumentációs válogatóberendezéseket választotta tanulmánya tárgyául.

A dokumentációs szolgáltatásokkal szembeni követelmények mind mennyiségi, mind minőségi szempontból egyre fokozódnak. Igen lényeges tényezővé vált az idő, azaz a tájékoztatás gyorsasága. A tájékoztató munka eddigi segédeszközei, az indexek, bibliográfiák, katalógusok stb. lassanként nem alkalmasak az egyre növekvő szükségletek kielégítésére.

Ezért egyre szélesebb körben jelentkezik az igény a gépi válogatóberendezések irányában, amelyek a dokumentációs szolgáltatások gyorsítását, elmélyítését, kibővítését, sőt nagyobbfokú megbízhatóságát is biztosítják.

A tanulmány a dokumentációs válogatóberendezések elemeiből indul ki, megállapítja, hogy minden válogatóberendezés három alapelemből, az adattartóbból, az adatkiemelőből és a kettőjüket összekötő jelzet-rendszerből áll. Mind az adattartó, mind az adatkiemelő, bár a legkülönbözőbb technikai kivitelben készülhetnek, állandó részük a memória-alany, illetve a tapogató mechanizmus. Felsorolja a ma használatos memória-alanyokat és a hozzájuk tartozó tapogató mechanizmusokat, a berendezéseket kézi-, félautomata-, automata- és hiperautomata csoportokra osztja. Megállapítja, hogy a dokumentációs gyűjtemények és a válogatóberendezések típusai között arányos viszony áll fenn. A gyűjtemények nagyságrendje szerint

ezer darabig	kézi
tízezer „	félautomata
százezer „	automata
milliós gyűjtemény	hiperautomata

válogató berendezést igényel.

Részletesen foglalkozik Orosz Gábor tanulmányában a jelzetrendszerekkel, azok alkotásával, a velük szemben támasztott követelményekkel és különböző szempontok szerint csoportosítja őket. Megemlíti azokat a szempontokat, amelyek a megfelelő jelzetrendszer kiválasztása szempontjából fontosak.

A dokumentációs válogatóberendezések problémaköre rendkívül tág. Orosz Gábor összefoglaló áttekintést nyújt és cikke módot ad az érdeklődőknek, hogy a kérdés részleteit tovább tanulmányozhassák. Ennek elősegítését szolgálja az igen bő megadott irodalom, amelyet szöveg közti megjegyzések is kiegészítenek. A cikk ábrái a legfontosabb használatos lyukkártyákat ábrázolják.

JÁNSZKY LAJOS

Heinrich Uhlen Dahl, 1886—1954. A múlt év végén hosszabb betegeskedés után elhunyt Heinrich UHLENDAHL, a lipcei Deutsche Bücherei főigazgatója. Benne Magyarország és a magyar könyvtárügy is őszinte, lelkes barátját veszítette el. Többször járt Magyarországon, ismerte és szerette kultúránkat, az ő kezdeményezésére nyílt alkalmá több kartársunknak cserekönyvtárosként hosszabb lipcei tartózkodásra.

A Deutsche Bücherei 1924-ben találta meg hivatott vezetőjét az akkor még fiatal UHLENDAHL személyében, aki mint irodalom- és kultúrtörténész a berlini „Preussische Staatsbibliothek”-ban a legjobb könyvtári szakképzettséget sajátította el gyakorlatilag is. Nem készült tudósnak: sokoldalú műveltsége, friss, ruganyos szelleme, kitűnő ösztöne munkatársai megválasztásában, nyugodt irányítókészsége, szociális érzéke, a köz szolgálatáért érzett őszinte lelkesedése, a nagy vonalak mellett a részletkérdések iránt való érdeklődése kitűnő szervezővé predesztinálták.

A Deutsche Bücherei a nagy német nemzeti könyvtár szerepét tölti be; azét a központi könyvtárét, amely az egész világ német nyelvű kiadványait hiánytalanul gyűjti és a tudomány és a nagyközönség számára minél alaposabban feltárja és hozzáférhetővé teszi. Ennek a hivatásnak UHLENDAHL vezetése alatt meg is felelt: a régi könyvkereskedelmi bibliográfiák kiadásának átvételével, lépésről lépésre való tökéletesítésével és a könyvtári katalogizálási szabályoknak azokra való alkalmazásával a nemzeti bibliográfia minden feladatát teljességgel, pontossággal és gyorsasággal látja el (heti, havi, továbbá: régebben féléves és öt éves, most évi és tízévi) jegyzékeivel, amelyek felölelik a társulati, hivatalos és egyetemi kiadványokat is; speciális területekre kurrens bibliográfiákat ad ki (pl. zenei bibliográfiákat); feldolgozza a könyvekben, folyóiratokban megjelenő „rejtett bibliográfiákat”; Németországban elsőnek épített ki egy minden követelményt kielégítő országos jellegű tájékoztató szolgálatot, s végül fennállásának negyvenegynéhány éve alatt állomány tekintetében is egymás után hagyta maga mögött az ország évszázados nagykönyvtárait, és ma már több milliós anyaggal tartja a vezetőhelyet.

A Deutsche Bücherei, hála vezetője nemes gondolkodásának, a fasiszta barbarizmus éveiben is megmaradt az emberi kultúra menedékhelyének, és a második világháború borzalmas pusztításaiból szinte sértetlenül került ki.

MORAVEK ENDRE

S Z E M L E

A Szovjetunió Lenin-renddel kitüntetett Állami Lenin Könyvtárának 1953. évi működése. Összeállította: *Tatjana Leonidovna Vajner.*

A világ legnagyobb könyvtárának, a Szovjetunió vezető könyvtárának 1953. évi jelentése fekszik előttünk. A szűkszavú írás 72 lapon igyekszik megismertetni az érdeklődőt azzal a hatalmas, rendkívül sokirányú tevékenységgel, melyet a Lenin Könyvtár 1953-ban kifejtett. A jelentés igen tanulságos a magyar könyvtárosok számára, mert amellett, hogy betekintést ad a világ legnagyobb könyvtári műhelyébe, megmutatja a szovjet tudományos könyvtár és az olvasó szoros kapcsolatát, a nagy könyvtár segítő szerepét, amellyel idősebb testvérként áll a tömegkönyvtárak mellett, s azt, hogy a Lenin Könyvtár is a kommunizmus építésének fontos eszköze. Ezt a szerepet természetesen a nagy tudományos könyvtár sajátos lehetőségeinek megfelelően tölti be. Mindez azt mutatja, hogy a könyvtár az ország egész életének szerves része, nem úszó szigetként, hanem kulturális bázisként él és hat, tehát gyönyörködtet, tanít, nevel — szolgálja a tudományos és kulturális élet színvonalának emelésén keresztül a dolgozó nép állandóan növekvő anyagi szükségleteinek maximális kielégítését is.

A könyvtár főfeladata 1953-ban is a marxizmus—leninizmus propagálásának fokozása, a dolgozók aktív segítése a népgazdaság, a tudomány és a kultúra területén előttük álló feladatok megoldásában. Ezt a célt szolgálta a szerzeményezés, a feldolgozás, a katalógusszerkesztés, az olvasószolgálat, a tudományos és módszertani munka egyaránt.

A mezőgazdasági ismeretek propagálása a Központi Bizottság szeptemberi (1953) határozatának megfelelően jelentős helyet foglalt el a könyvtár munkájában. Kiállításokat rendeztek, előadásokat tartottak mezőgazdasági kérdésekről. Sok ilyen tárgyú bibliográfiai tájékoztatást adtak párt- és kormány-szerveknek, tudományos intézményeknek és könyvtáraknak. A falusi könyvtárak segítségére bibliográfiai és módszertani anyagot adtak ki.

1953-ban fejezték be az új osztályozási rendszer kidolgozását, amelyet az év végén felterjesztettek jóváhagyásra a Szovjetunió Művelődésügyi Minisztériumába.

A *Ritka Könyvek osztálya* 1953-ban fejezte be „*Az orosz könyv története*” kiállítás összeállítását. (Erről lásd KOZLOVSKIJ cikkét a „Bibliotekar’ — Könyvtáros” 1954. 7. és 8. számában.)

A könyvtár 1953-ban megerősítette és kiszélesítette kapcsolatait a tömegkönyvtárakkal és a tudományos könyvtárakkal egyaránt. Sok könyvtárat látogattak meg a *Tudományos-módszertani kabinet*, a *Bibliográfiai osztály* és a többi osztályok dolgozói.

A Lenin Könyvtárat 400 csoport tekintette meg, köztük nem egy külföldi delegáció. 1953-ban nagymértékben előrehaladt a könyvtár új épületszárnyainak az építése, mely 1954-ben új olvasótermek megnyitását (300 új olvasóhellyel) tette lehetővé. Az építkezés sok osztály munkáját befolyásolta, hisz előre kellett gondoskodni az új olvasótermek kéziraktárainak a felállításáról, új katalógusokról stb.

Lássunk néhány adatot a könyvtár 1953-as működéséről:

Az olvasótermek személyforgalma: 1 604 686. (Az olvasótermi férőhelyek száma 1472.)

Könyvforgalom az olvasótermekben 7 847 305.

A kölcsönzők száma: 4439 (ebből 2288 nem egyéni kölcsönző).

Kölcsönzési könyvforgalom: 264 610 (ebből nem egyéni kölcsönző által használt egység: 157 604).

A könyvtár 124 096 bibliográfiai tájékoztatást adott, 456 kiállítást rendezett, 147 előadást, ankétot stb. tartott.

339 863 könyvet és egyéb nem periodikus kiadványt, 253 171 folyóiratszámot és 1 361 096 hírlapszámot szerzeményeztek. A feldolgozó munka adatai ennek megfelelőek, de némileg alatta maradnak.

2 943 095 kocka negatív és 576 112 kocka pozitív mikrofilmet készítettek.

319 149 szabvány-ívnyi könyvet restauráltak és 192 351 kötetnyi könyvkötést végeztek.

84 bibliográfiai és könyvtári kiadványt készítettek 414 nyomdai ív terjedelemben.

Ezek a számok jelzik a Lenin Könyvtár hatalmas munkáját általában. Nézzünk meg néhány területet közelebbről is.

Olvasószolgálat. Az olvasótermek, az olvasóhelyek száma, a személyforgalom és a könyvforgalom adatai 1940-től 1953-ig megkétszereződtek. Ez természetesen fokozott feladatok elé állítja a könyvtárat. Állandóan harcolnak a ki nem elégített kérések számának csökkentéséért. E célból mikrofilmezik a más könyvtáraktól kölcsönzött műveket, a kis példányszámban meglévő fontosabb kiadványokat. Megszigorították a kölcsönzési határidők ellenőrzését. A ki nem elégített kérések arányszámát két év alatt sikerült 13,2%-ról 8,9%-ra csökkenteni.

A kutatás szolgálatára négy olvasóterme van a könyvtárnak:

1. Általános tudományos olvasóterem.
2. Tudományos olvasó — a geológiai-földrajzi-fizikai-matematikai, műszaki és közgazdasági tudományok kutatói számára.
3. Tudományos olvasó — a marxizmus-leninizmus, történelem, filozófia, pedagógia, irodalom- és nyelvtudomány, művészetek kutatói számára.
4. Tudományos olvasó — a mezőgazdasági, biológiai és orvostudományok kutatói számára. (A 4. sz. olvasó 1953-ban az építkezés miatt zárva volt.)

Az egyes tudományos olvasótermek mellett a tájékoztató kabinetek működnek. Munkájukat nagy — 5—16 000 kötetes segédkönyvtárak könnyítik meg. A 2. sz. tudományos olvasóteremben például 7439 tájékoztatót adtak 1953-ban, a 3. sz.-ban pedig 10 666-ot. A segédkönyvtárak havi 120—170 könyvvel gyarapodnak, s a könyvek mellett helyet találnak benne a legfontosabb folyóiratok is.

A *Felvilágosító és Tájékoztató osztály* munkájának alapja a 40 721 könyvet és 55 135 periodika számot tartalmazó *Központi Reference Könyvtár*, amelyet az olvasók is használhatnak a 30 személyes olvasóteremben. (1953-ban 41 044 olvasó 253 018 egységet használt a Központi Reference Könyvtárban.)

Az osztály 1953-ban 74 699 tájékoztatást adott (az egész könyvtár összesen 124 096-ot). Naponta kb. 45 telefon-referencet adnak. Évről évre nő az írásbeli tájékoztatások száma: 1951 — 11 452, 1952 — 15 038, 1953 — 16 185.

A Lenin Könyvtár kölcsönzőinek a száma 1953-ban 4439 volt. Intézménynek, tehát könyvtárközi kölcsönzés keretében 157 604 kötetet adtak ki. Az egyéni kölcsönzők száma 320, akik 8124 kötetet kölcsönöztek (nem számítva 1831 belső munkatárs 98 882 kötetét). Feltűnő, hogy egyrészt igen magas a könyvtárközi kölcsönzések száma (tehát

a Lenin Könyvtár nem zárkózik el állományának kölcsönzésétől), másrészt azonban igen alacsony az egyéni kölcsönzések száma, szinte elenyésző — kb. 6% — a könyvtárközi kölcsönzés adataihoz képest.

Állománygyarapítás és feldolgozás. 1954 január 1-én a könyvtár összállománya több mint 17 millió könyvtári egység.

A belföldi szerzeményezés mellett igen nagy gondot fordítottak a külföldi irodalom beszerzésére. 157 702 könyvet, 116 135 folyóiratszámot és 85 740 hírlapszámot vásároltak külföldről 1953-ban.

Jelentősen nőtt a könyvtár nemzetközi cseréje is. 1953-ban 79 új cserekapcsolatot létesítettek. Összesen 138 319 példányt kaptak cserébe (ebből könyv 29 047), s 113 000 példányt küldtek ki (ebből könyv 40 976).

Jelenleg 470 intézménnyel áll cserében a könyvtár, ebből 164 a népi demokráciákban, 80 az Amerikai Egyesült Államokban, 226 pedig más kapitalista államokban működik.

A saját állományt tükröző katalógusok továbbfejlesztése mellett folytatták az orosz könyvek központi címjegyzékének szerkesztését (1708—1947). 1955-ben elkészült az 1917—1947-es időszak katalógusa, melyben 445 000 cím szerepelt. A központi címjegyzék alapja a Szovjetunió négy nagykönyvtára: a Lenin Könyvtár, a Szaltikov—Scedrin Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár és az Összszövetségi Könyvkamara. Megkezdődött a cédulák sokszorosítása az 1917—1947-es anyag szakkatalógusa számára. Megindultak az előkészítő munkák a katalógus sajtó alá rendezésére.

1953-ban már kb. 200 000 cédulát tartalmazott a moszkvai nagykönyvtárak anyagát tükröző külföldi könyvek központi címjegyzéke.

Folytatták a külföldi periodikák központi címjegyzékének összeállítását (ugyancsak a moszkvai könyvtárak állománya alapján). Ebbe a katalógusba 55 210 folyóirat számot vettek fel 1953-ban.

Bibliográfiai és módszertani munka. A bibliográfiai munka tematikáját a XIX. Kongresszus és az újabb párt- és kormányhatározatok szabták meg. Több mezőgazdasági tárgyú rölpap-bibliográfiát és ajánló jegyzéket állítottak össze. De politikai és műszaki tárgyú jegyzékeket is szerkesztettek. Több irodalmi, művészeti vonatkozású bibliográfia összeállításával is igyekezett az osztály a tömegkönyvtárak munkáját támogatni.

A tudományos módszertani munka terén a legfontosabb eredmény az új szovjet osztályozási rendszer kidolgozása volt.

1953-ban megjelent a könyvtárközi katalogizálási bizottság által összeállított címfelvételi szabályzat („*Edinüe pravila po opiszaniju proizvedenij peccati dlja nebol'sih bibliotek i bibliograficeszskih ukazatelej*”) és előkészítő munkák folytak a tudományos könyvtárak címfelvételi szabályzata második kiadásának sajtó alá rendezésében.

A *Módszertani Kabinet* legfontosabb feladata a falusi népművelési munka javításának előmozdítása, a falusi könyvtárak munkájának segítése. De feladata a Lenin Könyvtár tapasztalatainak általánosítása és propagálása is. A Kabinet égisze alatt jelent meg a Lenin Könyvtár történetének első kötete [„*Isztorija Goszudarsztvennoj biblioteki SzSzsZsR imeni V. I. Lenina*” (1862—1917).], a könyvtár 1950., 1951., 1952. évi jelentése, egy igen fontos kérdésekkel foglalkozó cikkgyűjtemény (pl. az ajánló bibliográfiák szerkesztéséről, a könyvtár főállományáról stb.).

1953-ban jelent meg a Kabinet szerkesztésében a „*Biblioteki SzSzsZsR*” bulletin első füzeté. 6 füzetet adtak ki a „*Bibliografija bibliotekovedenija*” bulletinból, mely a szovjet irodalomból 852 könyvet és folyóirataikat, valamint 550 hírlapcikket regisztrál. Figyelemmel kísérték a külföldi szakirodalmat is.

Ezeket az eredményeket látva, némi áttekintést kaphatunk a Lenin Könyvtár munkájáról. A legfontosabb tanulság talán az, hogy össze lehet egyeztetni — még hozzá eredményesen és magas színvonalon — a belső, saját könyvtári feladatok ellátását és az ország többi tudományos könyvtáraival kooperálva, az országos könyvtári feladatok teljesítését.

TÖRÖK BALINT

Louise—Noëlle Malclès : Cours de bibliographie. Genève—Lille, Droz-Giard 1954. 331 p.

MALCLÈS új könyve a bibliográfia tankönyve. Egyetemi hallgatók és könyvtárosi vizsgára készülők számára készült. Bevezető a bibliográfia elméletébe és egyben a legfontosabb és leggyakrabban használt bibliográfiák és tájékoztató művek ismertetése. E kettős feladat, melynek megoldására a Bibliothèque Nationale bibliográfiai osztályának vezetője vállalkozik, rendkívül bonyolult. A bibliográfia-elméleti kérdések tisztázása egymaga szerteágazó problémakör, melynek kibogozását Georg SCHNEIDER 1930-ban megjelent műve óta nyugati írók nem igen kísérelték meg. Maga MALCLÈS is érzi, hogy az elméleti kérdések egész sorának tisztázásával adósunk maradt. Meg kellene állapítani, hogy a bibliográfusok tevékenysége és a kutatómunka szükségletei között mi az összefüggés; minden egyes korszakra vonatkozóan meg kellene határozni a történelmi, gazdasági és egyéb tényezők egymásra hatását, amelyek a repertóriumok létrejöttének és sokszorosításának körülményeit meghatározzák; tárgyalni kellene a nemzetek szellemi áramlatainak kölcsönhatását.

Ezeket az egészen világosan körvonalazott problémákat ez a mű sem oldja meg. Nem teszi ezt lehetővé az elméleti bevezetés szűkreszabott terjedelme és a dialektikus materializmus vizsgáló módszereinek mellőzése. De sokkal világosabban, áttekinthetőbben tárgyalja a bibliográfia elvi kérdéseit, mint SCHNEIDER közkezen forgó műve. A bibliográfia tartalmi elemeinek ismertetése, a bibliográfia fogalmának meghatározása, a bibliográfiai tevékenységről adott történeti vázlat pontos elemzéseket tartalmaz.

Bennünket is állandóan érdeklő kérdéseket a legjobb francia hagyományok szellemében világosan és félreérthetetlenül válaszol meg. Ilyen kérdés, hogy tudományos tevékenység vagy pedig technika-e a bibliográfia készítése. Az adott válasz feltétlenül elfogadható és az egyedül helyes. Technikának tart minden címleíró „jelző” bibliográfiát, ezzel szemben szerinte minden analitikus, leíró vagy kritikai bibliográfia tudományos tevékenység eredménye.

Az elméleti problémafelvetés világossága mellett a tankönyv másik nagy érdeme a kettős feladat második részének, a bibliográfiáknak és tájékoztató műveknek világos, jól csoportosított összefoglalása.

Ez a tananyagszerű összefoglalás egy szempontból mindenestre elgondolkoztató számunkra is. Nálunk a könyvtárosképzésben résztülvők között szinte elharapódzott az a felfogás, hogy nincs értelme könyvceimek megtanulásának. A tanulás a hallgatók tekintélyes részének véleménye szerint ily módon egy „telefonkönyv” bemagolásához hasonlít. Bizonyíték e tankönyv amellet, hogy hivatásukat komolyan vevő oktatók, — mint Louise MALCLÈS, — a nyugati országokban is megkövetelik a könyvtáros számára elengedhetetlen bibliográfiai ismereteket. Ezt bizonyítják a sokszor igen kitűnően összeállított ellenőrző kérdések is.

A világos elrendezés az egyes bibliográfiák, katalógusok, repertóriumok és egyéb tájékoztató művek történeti áttekintése, a világ tájékoztató centrumainak tevékenységét, szervezetét ismertető könnyen érthető magyarázat bizonyára jó tankönyvvé avatják a művet.

Mintha azonban néha szem elől tévesztené könyvének tankönyv jellegét. Az egyes tudományágak segédkönyveinek ismertetésénél, — nyilván a teljesség kedvéért, — mellőzi az egyes művek részletesebb elemzését és megelégszik a felsorolással. A tankönyv azonban nem lehet egy másodfokú bibliográfia rövidített kiadása, hiszen a kettő funkciója nem azonos. Amilyen fontos pl. egyes tudományos összefoglalások, a tudományág legfontosabb folyóiratainak a tankönyv keretében való ismertetése, ugyanúgy nem lehet mellőzni azok kritikáját, használhatóságuk mértékének meghatározását. Az annotálatlan címek elhagyása bizonyára nem csökkentette volna a tankönyv értékét.

A mű hiányosságai elsősorban polgári szemléletéből fakadnak. LENIN, MARX bibliográfiájának hiánya, a marxista—leninista irodalom bibliográfiai segédeszközeinek mellőzése a társadalomtudomány polgári művelői számára is hiányt jelentenek. A társadalomtudomány polgári művelői által is jól ismert és sokat használt és idézett DRAHN és STAMMHAMMER-féle bibliográfiák sem szerepelnek az ismertetett segédkönyvek között. A moszkvai Lenin Könyvtár bibliográfiai tevékenységét sem ismerteti a tankönyv.

Ezek a mű leglényegesebb hiányosságai. Azt, hogy elsősorban a francia segédkönyveket, összefoglalásokat ismerteti, nem érezzük hibának. A bibliográfiai munkának, — és ezt a magunk számára is levonhatjuk tanulságnak, — elsősorban a nemzeti irodalom sokrétű feltárására kell törekednie. Ezen a téren és a bibliográfiai ismeretek elmélyítése körül bizony még sok a tennivalónk. Ezért tanulságos olvasmány számunkra MALCLÈS könyve.

SZENTMIHÁLYI JÁNOS

Magyar könyvtári szabványok gyűjteménye. („Könyvtári és könyvtári vonatkozású szabványok gyűjteménye”) Kiadja a Magyar Szabványügyi Hivatal. (Összeáll. BARTA Gábor.) Bp. 1954. 212 p., 5 mell. MNOSz szabványgyűjtemények. 3.

Igen hasznos szolgálatot tett a Szabványügyi Hivatal ez ízlésesen kiállított kis könyv közreadásával. A gyűjtemény azon könyvtári vonatkozással bíró szabványokat foglalja össze, amelyeket a Hivatal 1953 dec. 31-ig szabvánnyá nyilvánított. Ezek a következők: A könyvtári bélyegzés. — Cirillbetűs címek átírása könyvtári és dokumentációs célokra. — Könyvtári berendezés: kartotéktartó fiók és szekrény. — Könyvtári és dokumentációs címfelvételi lap. — Könyvtári és dokumentációs osztólap. — Könyvtári címeírési szabályok. — A betűrendbe sorolás szabályai. — Bibliográfiai hivatkozás. — Folyóiratcím-rövidítés. — Könyvek címlapja, belső elrendezése és kolo-fonja. — Folyóiratok fedőlapja, belső elrendezése és tipográfiája.

Így együtt bemutatva lehet csak valójában látni, hogy mit köszönhet a magyar könyvtárügy a Szabványügyi Hivatalnak, amely állandósította az érdekelt könyvtárak és a legjobb szakemberek együttműködését és szabályzataival sok területen megvalósította a magyar könyvtárak egységes, azonos gyakorlatú munkáját egészen addig a fokig, ameddig az egységesítést a néha súlyos ballasztot jelentő „régí gyakorlat” egyáltalán lehetővé tette.

Ezek a szabványok a könyvtárügy sok fontos területére kiterjednek és szemléltetőleg tükröztetik könyvtárügyünk elméletének és gyakorlatának színvonalát is. A kötet legfontosabbnak látszó két darabja a címfelvételi és a besorolási szabvány. Az elsőnek jelentősége csak akkor mérhető le igazán, ha összehasonlítjuk azt a pár évvel előbb az OKK által kiadott katalógizálási szabályzat-tervezettel, amely pedig maga is nagy haladást jelentett régebbi könyvtári gyakorlatunkhoz képest, különösen a testületi szerző vonatkozásában. A szabvány az OKK-tervezeténél jóval szerencsebb megoldást nyújt a kiadványtípusok világos megkülönböztetésével, az azokra vonatkozó szabályok

elhatárolásával és ennek megfelelően az egész szabályzatnak logikusabb, áttekinthetőbb felépítésével. Bátran szakít elavult formákkal, sőt néha dogmákkal is és mindenütt iparkodik utat nyitni újabb, haladottabb, frissebb megoldásoknak. Viszont helyesen vette át az említett tervezetből és bővítette ki jelentősen a rövidítéseket és mentette át — gyakran lényegesen átfogalmazva — a meghatározásokat. Természetesen sokat lehetne vitatkozni azon, hogy a jelenleginél bővebb és részletesebb szabvány, vagy ellenkezőleg: csak a legfontosabb néhány vezérelv rögzítése lenne-e a célravezetőbb eljárás. Kétségtelen, hogy tisztán elvi alapon ez utóbbi lenne a helyes. Ha azonban meggondoljuk, hogy ez a szabvány tulajdonképp szabályzatot helyettesít, amely feltétlenül hézagpótló és különösen a kisebb könyvtárak kezelői számára esetleg egyetlen vezérfonal, úgy inkább az első álláspontot tesszük magunkévá. S ezen az alapon szívesen vennénk, ha a szabvány egy-két vonatkozásban (pl. a periodikákat illetően) részletesebb lenne.

A másik kiemelkedő jelentőségű szabvány a betűrendbesorolásra vonatkozó. Nagyon alapos munka: logikusan felépített, jól áttekinthető és amellett, hogy teljes következetességgel viszi keresztül a mechanikus beosztás elvét, módot ad rendszeres csoportok alkotására is, tehát megfelelően rugalmas. Hibája azonban a szöveg nehéz stílusa és hogy az elején nagyon helyesen kimondott alapelv („a besorolási szabvány nem akar a címléírásba beleavatkozni és csak azt szabályozza, hogy a már elkészített és készen lévő cédulákat hogyan kell beosztani”) ellenére utolsó paragrafusaival mégis átnyúlik a címléírás területére, még pedig egyik rendelkezésében (címléírás a keresztnév, mint tárgyi vezérszó alatt, pl. *Karl Marx*) nagyon sok könyvtár és könyvtáros szerint elfogadhatatlanul túlzásba vitt mechanikus követelménnyel.

A két kiemelkedő szabvány mellett a könyvtárosok részére igen örömdetes a könyvek és folyóiratok címlapjának és belső elrendezésének szabályozása. Annak ellenére, hogy az ezekre vonatkozó szabványok látszólag a könyvkiadás és nyomdászat érdeklődési körébe esnek, messzemenőleg érintik a könyvtárosvilágot is, amelynek sok régi és új óhaját valósítják meg ezek a rendelkezések (szerzők keresztnevének, a könyvek eredeti címének feltüntetése, a folyóiratok címszegélye stb.). Tapasztalatból állítható, hogy e szabványok életbelépése óta a magyar könyvekkel és folyóiratokkal való munka lényegesen egyszerűbbé és gyorsabbá, de amellett tudományos szempontból pontosabbá és értékesebbé is vált. Kár, hogy a különlenyomatokra nincs olyan rendelkezés, amely a szerzők teljes nevének feltüntetését tenné kötelezővé, mert így egész sereg vezető folyóiratunk — nyilván a külföld utánzása céljából — vigan és vaskövetkezetességgel csonkítja meg a magyar szerzők keresztnéveit, sőt — hogy a szegény könyvtárosokat félrevezessék, — a magyar Istvánokat, Jenőket stb. „St.”, „E.” és hasonló idegen nyelvű keresztnév kezdőbetű-formák mögé rejtik el.

Az ismertetett szabványgyűjtemény egészében tekintve értékes könyvtári tankönyvet pótol, amely egyik vagy másik szempontból minden könyvtáros számára nélkülözhetetlen. Könyvtáros-pedagógiai nézőpontból is jelentős eredmény tehát. Kíváncsok hogy annak az öt újabb könyvtárügyi szabványnak, amelynek kiadását e gyűjtemény előszava kilátásba helyezi, megjelenése után ez a szabványgyűjtemény második, bővített kiadásban is napvilágot lásson. Sőt: könyvtárügyünk fejlettségének dokumentálására érdemes lenne azt több nyelvre lefordítva is megjelentetni. Hiszen pl. az eddig említett szabványokért nézetünk szerint nem kellene szégyenkeznünk a külföld előtt, a könyvtári elnevezések és definíciók megjelenés alatt álló szabványai pedig tudunkkal teljesen úttörő vállalkozás. Azt persze reméljük, hogy az új magyar — és esetleg polyglot — kiadvány már sajtóhibák nélkül fog megjelenni, ami egy szabvány esetében nem csupán illendőség kérdése.

MORAVEK ENDRE

Hatályos könyvtárügyi szabályok gyűjteménye. Összeállította az Országos Széchényi Könyvtár jogi munkaközössége. Budapest, 1954. 299 p. (Sokszt.) 30,— Ft

Második kiadásban, nagyobb terjedelemben tette közzé a Széchényi Könyvtár a magyar könyvtárügyi szabályok gyűjteményét. Az első, 1951. évi kiadáshoz képest ezúttal csak a *hatályos* jogszabályok kerültek közlésre, a végrehajtásukra vonatkozó utasításokkal, szabályzatokkal együtt. Kimaradt a rokonterületek (könyvkiadás és kereskedelem, sajtó, sajtórendészet) könyvtári szempontból kisebb érdekű jogszabály-anyaga is, viszont felvételre a munkajogra és a könyvtári gazdálkodásra vonatkozó minden lényeges törvény és rendelet (így — tárgy szerinti csoportosításban — a Munka Törvénykönyve anyaga, a közszolgálati munkakörök könyvtári kulcsszámtáblázata stb.). Ezzel a gyűjtemény *gyakorlati kézikönyvvé* vált, amely könyvtárvezetőt és könyvtárost egyaránt jól eligazít nemcsak szorosan vett igazgatási, munkaügyi és gazdálkodási, hanem a legfontosabb — szabályozott — könyvtártechnikai kérdésekben is.

A jogi szabályozás sok tekintetben a könyvtárpolitika tükré is. Szabálygyűjteményünk ebből a szemszögből hasznos *olvasmány* is a könyvtárosok számára. Megismerteti velük a különböző főhatóságokhoz tartozó könyvtárak és könyvtárhálózatok állapotát és soronlevő feladatait, különösképpen a népművelési könyvtárhálózat kifejlesztésére tett sikeres erőfeszítéseket; a jogszabályok egymásmelletti közlésével gondolatokat, egészséges kritikát ébreszthet és megmutathatja az útját az analógiás jogalkalmazásnak. Könyvtári vonatkozású jogszabályaink szövetében ma még sok az egyenetlenség (figyelemre méltó pl. az üzemi műszaki könyvtárak kérdéseinek ugyanazon évben öt tárca által külön-külön történt, nem mindenben egyező szabályozása 29—42, 55—58 p.) és sok a hiány is: számos fontos kérdés vár még egységes és átfogó jogi rendezésre. A készülő könyvtári törvény feladata lesz ez. A jogszabálygyűjtemény imént említett továbbképző és tájékoztató szerepe kapcsán jegyezzük meg, hogy sajnálatosan kevés a *nagykönyvtáraink* feladataira és szervezetére vonatkozólag közölt jogszabály; ezekről a kereső többnyire csak részletközléseket talál (mint például az Országos Széchényi Könyvtár feladatairól). Az összeállítók e ponton nehézségekbe ütköztek: az idevágó régi jogszabályok nagyrésze elavult, hatályosságuk vitás — az új, korszerű szervezeti szabályzatok legtöbbje készen van vagy készül, de ma még nem hatályos.

Az elfogyott első kiadáshoz hasonlóan a második kiadás sorsa is igazolni fogja a kezdeményezést: azt, hogy a könyvtárosok növekvő táborának ilyenfajta segédkönyvre szüksége van. Reméljük, hogy a könyvtárjogi munkaközösség továbbra is vállalja a gyűjtés és közreadás szerepét.

P. Gy.

Könyvtári Tájékoztató

Két éven át a magyar könyvtárosok által jólismert *Bibliotekar'* (*A Könyvtáros*) látta el azt a fontos feladatot, hogy a szovjet könyvtárosok elméleti és gyakorlati eredményeiről tájékoztatott bennünket.

Ma már azonban könyvtári életünk egyre sokrétűbb feladatai parancsolóan szükségessé tették, hogy szakmai tájékozódásunkat fokozzuk, és továbbfejlődésünk lehetőségeit maximálisan kihasználjuk. Ennek a szükségnek kielégítése céljából indult meg a *Könyvtári Tájékoztató* (Külföldi Lapszemle), amely már nemcsak a *Bibliotekar'*-ból, hanem olyan értékes szovjet könyvtártudományi folyóiratból is közöl cikkeket, mint a *Szovjetszkaja Bibliografija*.

Ezenkívül a lap szerkesztősege könyvtárosaink régi igényét is kielégíti: jó változtatásban, anyanyelvünkön olvashatjuk a népi demokráciák könyvtártudományi szaklapjaiban megjelent cikkeket. Ez utóbbi kezdeményezés azért is értékes számunkra,

mert a népi demokráciák könyvtárügyének problematikája és megoldási javaslataik éppoly közel állnak hozzánk, mint a fejlettebb szovjet könyvtárügyé. Különösen a műszaki könyvtárosok tanulhatnak sokat a lengyel és cseh könyvtárosoktól.

Az első szám közli TESZLENKO elvtárs tanulmányát az új szovjet osztályozás tervezetéről. Ezt a közleményt az MSZT Könyvtártudományi Szakosztályának ankétján könyvtárosaink nagy érdeklődéssel vitatták meg.

Tanulságos ORLIK Roman cikke a lodzi Egyetemi Könyvtár épületéről. Könyvtár-építészeti szempontból korszerű újítást alkalmaztak a könyvtár tervezői: két nagy olvasótermet irányoztak elő az olvasók számára. A társadalomtudományokkal és a természettudományokkal foglalkozó olvasók különválasztása lehetőséget ad a könyvtárosoknak arra, hogy olvasóikat szakszerűbben, gyorsabban elláthassák. Az egyéni kutatószobák, a zeneszoba és sok technikai ötlet alkalmazása arról tanúskodik, hogy a lengyel nép állama nemcsak kényelmet, nyugodt munkát, hanem valósággal kulturális otthonot biztosít e könyvtárban Lodz város lakói számára.

KLIKA cikke a szakszervezeti üzemi könyvtárak munkatervéről olyan értékes, hogy minden üzemi könyvtárosunknak ismernie kell. Népszerűsítésére gondolni kellene!

LAZAREANU Barbu „*Tíz év eredményei*” címmel a népi demokratikus Románia könyvtárügyének fejlődéséről közöl áttekintést. IMLER és SUCHY cikkei pedig érdekes ötleteket tartalmaznak a könyvtártörténeti adatok gyűjtésével és a módszertani munkával kapcsolatban.

MERI Sirkka-Liisa olyan kérdésről ír, amely a könyvtárosokat mind szakmailag, mind emberileg egyaránt érdekli. Nevezetesen: a finn városi könyvtárak fokozatosan megoldották a kórházak könyvtári hálózatának kifejlesztését. A szerző számos beteg példáján igazolja, hogy a „könyvekkel való gyógyítás” eredményesen segíti az orvosok munkáját, nyugodtabbá, kiegyensúlyozottabbá teszi a betegeket, és összeköti őket az „egészségesek világával”.

A cikkek után a *Könyvtári Tájékoztató* jegyzéket közöl a megjelent új könyvtártudományi művekről. Helyes volna, ha a címleírást kiegészítené a szerkesztőség egy fontos adattal: e külföldi könyveket melyik könyvtárban kaphatja meg az érdeklődő?

Befejezésül: köszönet az Országos Széchényi Könyvtárnak és a Magyar–Szovjet Társaság Könyvtártudományi Szakosztályának az értékes kezdeményezésért, amely lehetővé teszi számunkra, hogy a Szovjetunió, a népi demokráciák könyvtárosainak, sőt haladó nyugati könyvtárosok tapasztalataival gazdagítsuk tudásunkat és szakszerűbbé tegyük munkánkat.

FREY TAMÁSNÉ

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1955

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KŐHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: DOMANOVSKY ÁKOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztály-
vezetője, RÁCZ ARANKA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SOLTÉSZ ZOL-
TÁNNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egye-
temi tanár, STOLL BÉLA tudományos kutató, FÜLÖP GÉZA, a Magyar Enciklopédia
Szerkesztőségének munkatársa, BARABÁSI REZSŐ, a Népművelési Minisztérium osztály-
vezetője, GERŐ GYULA, »A Könyv« belső munkatársa, V. WALDAPFEL ESZTER, az
Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, TÖKÉS LÁSZLÓ, a Magyar Tudományos
Akadémia Könyvtárának munkatársa, MEZEY LÁSZLÓ, az irodalomtudományok
kandidátusa, tudományos kutató, HANKISS JÁNOS, a debreceni Egyetemi Könyvtár
munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség : Budapest, VIII. Múzeum krt 14—16. Telefon : 339—162/165

A leltározás és raktározás új rendje a budapesti Egyetemi Könyvtárban

Az Egyetemi Könyvtár feldolgozó munkája az utolsó hat év folyamán gyökeres átalakuláson ment keresztül. Az üzemesítés, két új tárgyi katalógus elindítása, a nominatívuszos anonyma-felvétel kiküszöbölése, végül a leltározás és raktározás átalakítása a főbb állomásai ennek az átalakulásnak.

Az alábbiakban a raktározási és leltározási reformot kívánjuk ismertetni és indokolni. Ez talán nem érdektelen: az újítás számos könyvtártechnikai kérdést érint. Előző reformjaink sora általában nem kíván igazolást. Nem így a raktározási és leltározási reform; ennek során negatívumokat is vállaltunk, megoldásokat, amelyek kedvezőtlenebbek azoknál, amelyeket felcseréltünk velük, amelyeket tehát csak a reform egészének mérlege igazolhat. Ezért az intézkedések ismertetése mellett ennek a mérlegnek a felállítása lesz főfeladatunk.

A könyvtár régi raktározási rendje

A könyvtár 1875-ben bevezetett raktári rendjében a könyvek szakcsoportokra tagolva, a csoportokon belül pedig futószámsor szerint rendezve, vagyis a beérkezés sorrendjében állottak a raktárban, azzal a kivétellel, hogy a sorozatok, gyűjtemények, többkötetes művek később beérkezett darabjai az elsőnek beérkezett darab, későbbi példányok pedig az első példány helyszámát kapták. A csoportok száma kezdetben 48 volt, amely szám később lassan 59-re nőtt. Minden csoport két nyelvi alcsoportra, ezek pedig ismét 3—3 formátum-csoportra tagolódtak, s így a raktárban mintegy 350 számsor futott.

Érdemes emlékeztetnünk arra, hogy a szakrendszernek és a futószámsornak pontosan ezt a kombinációját tartja Georg LEYH a könyvtárunk nagyságrendjébe tartozó gyűjtemények számára a legmegfelelőbbnek és legpraktikusabbnak, — azzal az egyetlen eltéréssel, hogy egyetemi könyvtárakban mintegy 100 szakcsoport felállítását kívánja.¹ Ítéletét aligha lehet elvetni: a raktár tagoltsága a katalógizátornak és a raktárosnak, még gyakrabban azonban a referenszesnek igen jó szolgáltatokat tesz, — még olyankor is, ha jó tárgyi katalógusok állanak rendelkezésre.

Könyvtárunk különösen nagy hasznát látta ennek a raktári rendnek — éppen régi szakkatalógusának használhatatlansága következtében. Bár

¹ L. *Aufstellung und Signaturen* c. cikkét a MILKAU-féle *Handbuch* II. kötetében, 319—353. l. 1933.

az 59 szak könyvvállományunkat csak igen durván tagolta, mégis, miután az egyes szakokon belül a könyvek megközelítőleg kronológiai rendben állottak, a raktárban a tájékozódás sokkal könnyebb és gyorsabb volt, mint elavult régi szakkatalógusunkban. Kétségtelen persze, hogy annál az anyag-nál, amely már szerepel új tárgyi katalógusainkban, az organikus raktár előnyei nem olyan jelentősek, mint régebbi anyagunknál, de csekélyebb mértékben ott is fennállanak. S nem lehet vitás, hogy ezek az előnyök teljes egészükben még a legtökéletesebb katalógus-hálózat mellett sem enyésznek el, csak lassan devalválódnak az állomány növekedésével párhuzamosan; ennek következtében az áldozat, amelybe kerülnek, aránytalanná válik, s így a gazdaságosság szempontja ezeknek az előnyöknek a feladása mellé szegődik.

Nem tagadható ugyanis, hogy a tagolt raktárnak hátrányai is vannak. Így nálunk a 350 számsor megnehezíti az eligazodást a raktárakban; szükségessé teszi, ill. tette az egyes számsorok végén helytartalékok fenntartását, ami fokozta az amúgy is súlyos helyhiányt; egy-egy ilyen tartalék megtelesekor szükségessé tette a számsor ugrását, ami fokozta a raktár rossz áttekinthetőségét. Mindez gyakorlott raktárkezelőket és a napi munkában némi munkatöbbletet követelt. Emellett a helyszámozás, a raktári jelzet megállapítása is számottevő munkát igényelt.

Az elmondottaknál sokkal nagyobb súllyal esik azonban latba az a hátrány, hogy tagolt raktárban az ellenőrzés, állományrevízió megfelelő apparátusát nehéz megteremteni. A cédulákon vezetett helyrajzi katalógus nem kielégítő, mert nem rögzített s így nem megbízható. Könyvformájú helyrajzi katalógus készítése viszont — 350 futószámsorról lévén szó — semmiféle más feladattal (pl. leltározás) nem lenne összekapcsolható, hanem feltétlenül külön munkafolyamatot, tehát jelentős munkaáldozatot igényelne.

Könyvtárunk anyagának kb. feléről semmilyen helyrajzi katalógus sincsen. Az 1928 óta vezetett helyrajzi katalógusunk sem kielégítő, mert cédula-formában, a kísérőlapok felhasználásával készül, ami azt eredményezi, hogyha egy számon se könyv, se helyrajzi cédula nincsen, akkor a valóság általánosan a számozási hiba mellett szól ugyan, de teljes bizonyosságot sohasem szerezhetünk, sohasem zárhatjuk ki a lehetőséget, hogy mégis valóságos hiánnyal, lopással állunk szemben.

A numerus currens bevezetésének szempontjai és formája

A fent vázolt állapotok döntötték el könyvtárunkban végül is a numerus currens contra organikus raktár vitáját: az állományellenőrzés terén fennálló kedvezőtlen állapotok adtak fokozott súlyt az állomány védelmére irányuló törekvéseknek és vitték ezt a szempontot diadalra. Teljesen tisztában voltunk ugyan azzal, hogy a szakcsoportos raktár feladása áldozat és — elszigetelten nézve a dolgot — egy lépés hátrafelé. Mégis helyzetünk egészének mérlegelése alapján arra az eredményre jutottunk, hogy feladataink és segélyforrásaink megfelelő összehangolása megkívánja eddigi raktározási rendszerünk feladását és a futószámsoros raktározás bevezetését. Mindenekelőtt: a numerus currens bevezetése volt az előfeltétele annak, hogy gazdaságos módon — a gazdaságosság szempontjainak messzemenő figyelembevétele a reánk váró hatalmas és sürgető új feladatok közepette termé-

szetesen elengedhetetlen feltétel volt — megteremtsük az állományrevízió teljesen megbízható és kielégítő eszközét.

Közvetlen munkamegtakarítást a numerus currens bevezetése nem eredményezett számunkra: a munkamegtakarítás sem a helyszámozás munkájánál, sem a raktárkezelés terén nem jelentős, — a naplózásnál viszont munkatöbblet mutatkozik.² Viszont komoly munkamegtakarítást értünk el közvetve azáltal, hogy az állományvédelem, a raktárrevízió apparátusát tökéletesítettük, anélkül, hogy ez az új teljesítmény a felhasznált munka mennyiségét a legkevésbé is emelte volna.

Az elhatározás ennek ellenére nem volt könnyű. Viszont amikor eljutottunk oda, hogy régi raktári rendünket feladjuk és bevezetjük a numerus currenst, akkor a részletek már nem okoztak sok nehézséget. Így például egyáltalában nem volt nézeteltérés abban a kérdésben, hogy az egyetlen zart számsort nem alkalmazzuk, mert előnyei — valamivel még áttekinthetőbb raktár és maradéktalanabb helykihasználás — távolról sem nyújtanak megfelelő kárpótlást hátrányaiért. Már a polcok előrerendezésének és az állványok megtervezésének nagy, alapjában véve improduktív munkája is elegendő lenne ellenérvnek, — pedig ennél még nagyobb súllyal esik latba az a körülmény, hogy az egy-egy polc felállításához szükséges mennyiségű azonos magasságú könyv összevárása megnyújtja, esetleg megsokszorozza a feldolgozás időtartamát, s az ütem meggyorsítását a rendkívül sürgős esetekben is csak elég nagy külön munkaáldozatok árán engedi meg.

Új raktárunkban a könyveket öt nagyságkategóriában állítjuk fel, a különböző nagyságokat a számsor ugrásával jelezve. Az egyes raktárrészekben az állványokat teljes egészükben, a legfelső sortól a legalsóig ugyanaz a könyvnagyság tölti meg. Az 5 nagyság: 18 centiméterig, 18—21, 21—25, 25—30 centiméter között és 30 centiméteren felül. A nagysághatárok megállapításánál a könyvek szokványos nagysága mellett állványaink magasságát és fogazását is figyelembe vettük; a határokat szívesebben húztuk volna széjjelebb a 17—35 cm skálára, de állványaink méretei és beosztása mellett ezt csak komoly helyvesztesség árán tehetjük volna meg. Abban, hogy az egyes állványokon a legfelső sortól a legalsóig ugyanazt a könyvnagyságot helyezzük el, s hogy a nagysághatárok megállapításánál a raktár polcszerkezetéből és az állványok méreteiből indultunk ki, a Lenin Könyvtár példáját követtük.³

A numerus currenssal egyidejűleg bevezettük a kettős raktározást is, mégpedig a kölcsönzőosztály munkájának megkönnyítése és a könyvkölcsönzők kiszolgálásának gyorsítása érdekében. Mindazokat a könyveket, amelyeknél nagy keresettségre számíthatunk, vagy amelyeket fokozottan propagálni akarunk, egy ugyancsak 5 nagyságban felállított második futószámsoros raktárban, a kölcsönzőosztály közvetlen közelében helyezzük el.

Már említettük, hogy számunkra a numerus currens mellett szóló döntő érv az volt, hogy ez teszi a leggazdaságosabban lehetővé az állomány-ellenőrzés tökéletes, megbízható apparátusának kiépítését, s ezzel

² Reformunk valóban komoly és számottevő egyszerűsítést hozta ugyan a raktári munkának, de ez nagyrészt nem a numerus currens, hanem az egyszerű egyedi jelzet következtetés bevezetésének köszönhető, — ezt pedig elérhettük volna numerus currens nélkül is.

³ L. KLEVENSZKIJ, M.: *Raszsztanovka fondov v Goszudarsztvennoj Biblioteke SzSzsZR imeni V. I. Lenina*. Bibliotekar. 1949. 6. no. 21—29. l.

együtt az állomány leghathatósabb védelmét. A reform végrehajtása során így természetesen főtörekvésünk az volt, hogy ezt az újonnan kiépítendő ellenőrző apparátust tegyük minél tökéletesebbé és hézagtalannabbá, mégpedig a lehető legökonomikusabb módon.

Az eszközök, amikkel ezt a célt el kívánjuk érni, a következők: 1. a leltári és a raktári (helyrajzi) szám egybekapcsolása. azonossága, 2. az egyedi jelzet szigorúan következetes keresztülvitele a futószámos raktárban és 3. közös leltár s ezzel együtt egyetlen számsorból származó alapjelzet a katalógusosztály kezelésében levő valamennyi állománytest számára.

A leltári és helyrajzi szám összekapcsolása

A leltári és helyrajzi szám összekapcsolásának, azonosságának nagy előnye az állomány védelme szempontjából köztudomás szerint az, hogy a könyvek ugyanabban a rendben állanak a raktárban, amilyen rendben a leltár felsorolja őket, s így az állományrevízió közvetlenül a leltár alapján ejthető meg. Kétségtelenül ez az állományrevízió egyetlen teljesen megnyugtató és elvileg helyes módja — hiszen ha a revíziót csak valamilyen, a leltár és a raktár közé beékelődő közvetítő apparátus (külön, a leltártól eltérő rendű helyrajzi katalógus) alapján ejthetjük meg, akkor megbízhatóságának előfeltétele, hogy először ennek a közbülső eszköznek a teljességét ellenőrizzük a leltárral való összevetés útján. Különösen kedvezőtlenne válik a helyzet, ha ez a közvetítő apparátus cédula-formájú helyrajzi katalógus, amely e funkciója mellett még más funkciót is ellát s ebből kifolyólag is állandó használatnak van alávetve, — ebben az esetben ugyanis ellenőrzését igazság szerint minden raktárrevízió előtt újra el kellene végezni. A leltártól eltérő könyvformájú helyrajzi katalógus esetén csak egyszeri revízióra, egyszeri összevetésre van szükség a leltárral. Persze ez a megoldás viszont a helyrajzi katalógus felfektetésénél igényel lényegesen több munkát, mint a helyrajzi kartoték, mert nem végezhető el a katalógizálás melléktermékeként.

Mi tehát arra az eredményre jutottunk, hogy ha súlyt helyezünk az állomány védelmének szempontjára, akkor nem elégedhetünk meg a helyrajzi cédulakatalógus kétes értékű megoldásával. Külön helyrajzi naplók felfektetését (ami lehetővé tette volna régi raktári rendünk megmentését) viszont munkaökonómiai szempontok nem engedték meg, — s így önként adódott a megoldás: a leltári és raktári szám összekapcsolása. A futószámsor öt szakaszának megfelelően öt külön könyvet (ill. könyv-sort) fektettünk fel a megállapított öt könyv-nagyság számára. A könyvek helyszáma azonos a napló sorszámával; ezt a számot a könyvekre és kísérőlapjukra számozógéppel mindjárt naplózás után ráütjük.

A fent említett ötrészes napló kiegészítésére külön naplója van külön-gyűjteményeink közül kettőnek: a ritkaságtárnak és a folyóirattárnak. E két tár anyagát nem lehet a beérkezés sorrendjében raktározni s ezért itt a napló sorszámát, a gyarapodási számot, nem ruházhattuk fel a helyszám funkciójával.

Az egyedi jelzet maradéktalan alkalmazása

Reformunk második alapelve, hogy (a ritkaságtár és a folyóirattár anyagának kivételével) minden könyv külön számot kap, vagyis az ötrészes általános leltári naplóba beírt anyag minden egyes darabját külön rovatba írjuk. Új raktárainkból tehát az organikus felállításnak minden nyomát kiküszöböltük, ezek rendje teljesen mechanikus, atomizált, az egyedi jelzet elvét a legszigorúbb következetességgel megvalósító. A kétkötetes mű két darabja két egymás utáni számot kap; ha egy könyvből egyszerre 10 példányt veszünk, ezek is 10 különböző, egymás után következő számot viselnek.

Ennek a megoldásnak az egyik célja a kezelés egyszerűsítése. Minden könyvtáros tudja, hogy katalogizátornak, raktárosnak, kölcsönzőnek igen nagy könnyebbséget jelent, ha a helyszám elegendő a könyv azonosításához, s nem kell azon túlmenőleg a mű részein vagy a példány azonosságán törnie a fejét.

Az egyedi jelzet következetes keresztülvitele azonban szükségszerűen komoly áldozatot követel: a többkötetes művek nem egyszerre beérkező egyes köteteinek és ugyanazon mű különböző időpontokban beszerzett példányainak szétszóródását a futószámsoros raktárban. Amennyire nyilvánvaló, hogy az egyszerű sorozatok raktári együttartása fölösleges luxus, amely több hátránnyal jár, mint előnnyel, — épp oly nyilvánvaló az is, hogy a többkötetes művek köteteinek és ugyanazon mű több példányának raktári együttartása, egy helyen való raktározása önmagában kívánatos. Ha ezeket szétszórjuk a raktárban, ezzel olyan többletmunkát okozunk a raktárkezelésben, olvasószolgálatban stb., mely nemcsak ellensúlyozza, hanem felül is múlja azokat az előnyöket, amiket a mechanikusan alkalmazott egyedi jelzet nyújt.

Arra tehát, hogy még a különböző időpontokban érkező példányok és részkötetek esetében is ragaszkodjunk az egyedi jelzet szigorú alkalmazásához, arra nem az egyedi jelzet raktárkezelési előnyeinek és hátrányainak a lemérése indított bennünket, hanem egész raktári reformunk vezető szempontja: az állomány védelmére való törekvés. Az az áldozat, amit a részkötetek és többpéldányok egy részének szétszórásával vállalunk, a másik oldalon, az állomány védelme szempontjából, nem egy értékes előnyhöz juttat bennünket.

Ezek közül az egyik legfontosabb a leltározás meggyorsítása, pontosabban annak a biztosítása, hogy a rendkívülen nagy tömegű gyarapodási tételektől (pl. hagyatékok) eltekintve, ne legyen akadálya annak, hogy a beérkezett könyvek még érkezésük napján leltároztassanak. Ezt a célkitűzést külön nem kell indokolni, — közvetlenül következik ez a társadalmi tulajdon megfelelő védelmének kötelezettségéből. Kétségtelen, hogy ezt a célt csak úgy érhetjük el, ha a feldolgozás első lépésévé a leltározást tesszük, s nem helyezünk ez elé más munkamozzanatot, — a hasonlítást (kontrollt) sem. Reformunknak a leltározásnak ez az elsőbbsége az egyik alapelve.

Számos könyvtár leltározás előtt hasonlított. Teszi ezt azért, mert ha nem tudja, hogy a könyvből van-e már példány az állományban, mennyi és hol, — akkor nem tudja eldönteni sem azt, hogy a könyvet állományba vegye-e vagy sem, sem azt, hogy előző kötet vagy példány »régie« számára kell-e azt leltározni vagy új számra, s végül azt sem, hogy a különböző

állománytestek közül melyikbe irányítandó a könyv (pl. az olvasóterembe). Mellékesen jegyezzük meg, hogy az első kérdést ebben a formájában lassanként eliminálja annak az álláspontnak a diadalra jutása, hogy a társadalmi tulajdon kezelésében megkívánt gondosság megköveteli az egyenesen duplumaraktárba kerülő könyvek állománybavételét is. A második és harmadik kérdés azokban a könyvtárakban érdekli a leltározót, amelyek összekapcsolják a leltári és a helyrajzi számot.

Az Egyetemi Könyvtár úgy döntött, hogy kapcsolja a leltári és a helyrajzi számot, s emellett a leltározást teszi a feldolgozás első mozzanatává. Ebből szükségszerűen következik, hogy le kellett mondania a nem egyszerre beérkező többes példányok és többkötetes művek együtttartásáról, egy helyen való raktározásáról, vagyis az egyedi jelzet elvénél ezt az anyagot illető áttöréséről. Következik ezenkívül, hogy le kellett mondania arról is, hogy a könyveknek a megfelelő állománytestbe irányítása minden esetben megtörténhessék már a szerzeményi osztályon. — erről azonban alább külön lesz szó.

De a leltározás elhúzódása nem az egyetlen komoly hátránya a többes példányok és többkötetes művek raktári együtttartásának, — vannak ennek az önmagában annyira természetesnek látszó megoldásnak egyéb komoly hátrányai is, éppen az állomány védelme szempontjából.

Nézzük először külön a többes példányok kérdését. Ezeknél a leltári és raktári szám kapcsolása esetén a raktári együtttartás csak a leltárba való kettős bevezetéssel oldható meg: a beérkezés dátumának megfelelő bejegyzés mellett, amit a leltár időrendje föltétlenül megkövetel, s amit megoldhatunk akár külön új példány-naplóval, akár az általános naplóban sorszámmal nélküli tétel bevezetésével. — az állományrevízió szempontja szükségessé tesz még egy második bejegyzést is annál a naplótételnél, amelynek számán az előző példány vagy példányok állanak. Ez komoly hibaforrás és egyrészt megbízhatatlanná teszi a naplót, mint az állományrevízió eszközt, semmi biztosíték sem lévén arra, hogy a naplózó nem fogja elfelejteni ezt a második bejegyzést; másrészt megbízhatatlanná teszi azt, mint leltári naplót is, mert a könyv nem az új, beérkezés szerinti bejegyzés számát kapván, előfordulhat, hogy a naplózó ezt a bejegyzést felejtje el.

Az ellenérv, hogy rossz könyvtáros mindenütt követ el hibát, bármilyen rendszer mellett is, nem áll meg. Jól tudjuk, hogy a könyvtári munka tömegmunka lévén, nincs olyan hiba, amelybe a legkitűnőbb könyvtáros bele ne esné néhanapján. Éppen ezért fontos az olyan munkamódszerek kiküszöbölése, amelyek a hibaforrásokat mesterségesen szaporítják. A fent említett kettős naplózásnál semmi biztosíték sincsen az említett két hiba elkövetése ellen. Ez a módszer nem mechanikus, nem elég biztos és egyszerű ahhoz, hogy olyan precizitást és félreérthetetlen világosságot, egyértelműséget követelő műveletnél, amilyen a leltározás, alkalmazható legyen. Amikor tehát mi — más megfontolásokból kiindulva — elvetettük ezt a laza félmegoldást, ezzel újabb lépést tettünk az állomány tökéletesebb védelme felé, s egyben levontuk azokat a konzekvenciákat, amelyek a leltári és raktári szám kapcsolásából szükségszerűen adódnak.

Megemlíthetjük még, hogy a többes példányok raktári együtttartásának egy további hátránya az, hogy vagy mozgóvá teszi a raktárt, vagy megköveteli a később beérkező példányok számára külön többes példány-raktár felállítását.

A felsorolt szempontok együttes figyelembevétele alapján végül is arra az eredményre jutottunk, hogy a különböző időpontban befutó többespéldányok együttes raktározása olyan áldozatokat követelne, amelyekkel ennek az együttes raktározásnak az előnyei távolról sem érnek fel, s így nyugodt lélekkel mondtunk le róla.

A többkötetes művek nem elsőnek beérkező kötetei esetében az együtt-tartás megoldható ugyanazzal az eljárással, amit a többespéldányokat illetőleg fönt vázoltunk, — ez ugyanazokkal a hátrányokkal jár, amelyeket fent már említettünk, s emellett könyvformájú leltár használata esetén technikailag is nehézséget okoz. A másik megoldás külön folytatás-raktár felállítása, amelynek helyszámai függetlenek az ide kerülő anyag külön naplójának sorszámaiktól. Ez a megoldás sem tökéletes: bonyolultabbá teszi a leltározást, de a raktárat is, emellett egy újabb olyan raktár-rész kreál, amelyben a raktárrevíziót leltár alapján végrehajtani már nem lehet. Viszont tagadhatatlan, hogy az összetartozó anyag együtttartása itt fontosabb, kívánatosabb, mint a többespéldányok esetében, s így komolyabb áldozatot is megér.

Az Egyetemi Könyvtár ebben a kérdésben közvetítő megoldást választott: úgy döntött, hogy külön folytatásos raktárat nem rendez be, ellenben a folytatásos művek közül a periodikákat áthelyezi a folyóíratárba és leltárilag is a folyóíratokkal együtt, külön naplóban kezeli. Emellett a megoldás mellett egy további érv is szólt, ti. az, hogy ennek az anyagnak a katalógizálása a folyóíratfeldolgozás módszereivel gazdaságosabb és megfelelőbb, mint az önálló műveikkel, amelyeknek szabályait eddig erre az anyagra is alkalmaztuk. Azzal tehát, hogy ezt az anyagot átadjuk a folyóíratárnak, nemcsak a raktározását tudjuk megfelelőbben megoldani, mint az általános raktárban, hanem egyúttal automatikusan feldolgozási módját is racionalizáljuk.

Ez a feldolgozás a következőképpen történik: naplózás után a kiadvány a folyóíratárban kap helyszámot (a kiadványcímet is feltüntető számkönyv alapján) és nagyalakú folytatásos lapon részletes címfelvételt, emellett első beérkező darabjáról sokszorosítással nyitott, interim felvétel is készül, amely a többi leíró katalógusba s a periodikák tárgyi katalógusába is belekerül. Azok a periodikák, amelyeknek egyes darabjai tartalmilag önálló egységet képeznek és saját címük is van (részcímes periodikák), a folyóíratosztályi kezelés után még a katalógusosztály futószalagján is végigfutnak, s így egyes darabjaik a katalógusosztály valamennyi katalógusában éppúgy szerepelnek, mint az önálló könyvek.

Végeredményben tehát a periodikáknál lemondunk a leltár helyrajzi napló-funkciójáról s ezt a hiányt pótoltuk címeket is közlő helyrajzi számkönyv felfektetésével. Itt ez a luxus megengedhető, hiszen az anyag természete következtében aránylag csekély munkaáldozatot követel.

A periodikák ügyének ilyen kompromisszumos, de — úgy hisszük — kielégítő rendezése után még mindig nyitva maradt a nem egyszerre beérkező többkötetes könyvek kérdése. A döntés itt úgy szól, hogy ez az anyag mennyiségileg csekély lévén, nem érdemli meg azt a többletmunkát, amit külön raktározása, a szerzeményezésnél külön kezelése, külön, címeket is feltüntető számkönyvének vezetése okozna, s így ezt az anyagot nem vesszük ki a mechanikus futószámsorból, vagyis ugyanannak a műnek különböző időpontokban beérkező köteteit a raktárban nem tartjuk együtt.

Kétségtelen, hogy ez a döntésünk valamennyi között a legkevésbé rokonszenves. Az elfogadott megoldás előnyeinek és hátrányainak mérleget készíteni itt távolról sem ad olyan egyértelmű eredményt, mint például a többes-példányok raktári szétszórásának kérdésében. Úgy is lehetne érvelni, hogy éppen az anyag kis mennyisége miatt nem járt volna számottevő áldozattal a külön raktározás és külön kezelés, — ezt az áldozatot érdemes lett volna meghozni azért, hogy elkerülhessük a többkötetes művek szétszórásának csúnya megoldását. Viszont úgy látszik, hogy ezt a megoldást az elméleti megfontolások sötétebb színben tüntetik föl, mint a gyakorlat: a megvalósítás óta eltelt két év alatt semmit sem hallottunk arról, hogy ez a megoldás nehézségeket vagy komolyabb munkatöbbletet okozna.

A különböző állománytestek közös számsora

Annak, hogy a számkapcsolás előnyeit biztosíthassuk, de azért ne kényszerüljünk a hasonlítás elsőbbségét sem feladni, második előfeltétele — amint már említettük — az, hogy a szerzeményi osztály, bár a könyveket ellátja helyszámmal, ne legyen kénytelen véglegesen eldönteni, hogy a könyv melyik állománytestben (alapraktár, segédkönyvtár, olvasóterem, kölcsönző raktár, marxista gyűjtemény) fog állni. Ennek a két követelménynek az összeegyeztetését azzal tettük lehetővé, hogy minden, a katalógusosztály kezelésében levő állománytestbe kerülő könyvnek az ötrészes főnapló egyetlen számsorából adjuk meg az alapjelzetét, tekintet nélkül arra, hogy melyik állománytestben fog állni, s hogy ebben az állománytestben kap-e lokális érvényű másodlagos jelzetelemet, vagy sem. Ez reformunk harmadik jellemző jegye.

Részletekben ez a megoldás a következőket jelenti. Minden a katalógusosztályra kerülő könyvet az alapnaplóba vezetünk be a nagyságának megfelelő résznapló soron következő rubrikájába. Az állománytestet a jelzetben a sorszám elé ütött betű jelzi (K = Kölcsönző raktár, O = Olvasóterem, S = Segédkönyvtár, M = Marxista gyűjtemény, D = Duplumraktár), kivéve a futószámsoros alapraktárba kerülő könyveket, amelyeknek jelzetében ilyen betűjel nincsen. Ha a könyvből egyszerre több példányt szerzünk be, ezek egymásután következő számokat kapnak, mindegyik példányon a bélyegzővel odaütött megfelelő betűjellel a jelzetben; a kísérlapon és címfelvételeken pedig egyetlen egyesített jelzettel, amely az összes példányok egyedi jelzetét magában foglalja. Pl.: ha egy könyvből négy példányt szerzünk be, s ezek közül egyet a főraktárba, egyet a kölcsönző raktárba, egyet az olvasóterembe, végül egyet a segédkönyvtárba állítunk, akkor ezek a példányok sorban pl. az 1001, K 1002, O 1003, S 1004 jelzeteket kapják, a kísérlap és a katalóguslapok viszont a SOK 1001—4 jelzetet. Ha a könyvből a főraktárba nem kerül példány, ezt a jelzet elé tett X betűvel jelezzük: XSO 1005—7 tehát azt jelenti, hogy a könyvből 3 példányunk van, részben a segédkönyvtárban, részben az olvasóteremben, de a főraktárban nem áll belőle példány. A napló (amelynek minden vízszintes rovatába csak egy darab írható be) utolsó függőleges rovata az állománytestet jelző betűt tartalmazza; ha a könyvet más állománytestbe helyezük át (pl. az olvasóteremből a főraktárba), akkor ezt ebben a rovatban az eredetileg odaütött betű mellé nyomott új betűvel jelezzük. Az ilyen utólagos áthelyezések-

ről a katalógus-osztály külön nyomtatványon értesíti a szerzeményi osztályt.

Az ismertetett alapjelzet határozza meg a könyv raktári helyét a főraktárban, a kölcsönző raktárban és a duplumraktárban, vagyis a három legerősebben gyarapodó állománytestben. Ilyenformán e három állománytest raktárainak mindegyikében ugyanaz a számsor fut, de mindegyikben többé-kevésbé foghíjasan. Viszont azokban az állománytestekben, amelyekben az olvasószolgálat, illetve a használat szempontjai a futószámsoros megoldás ellen szóltak — ezek a segédkönyvtár, az olvasótermi kézikönyvtár és a marxista gyűjtemény —, az alapjelzet szám-része arra az időre, amíg a könyv az illető állománytestben áll, hatályát veszti s a könyv még egy másodlagos jelzetelemet is kap, amely meghatározza az illető állománytestben elfoglalt raktári helyét. Ezt a másodlagos jelzetet a külön állománytest kezelője állapítja meg és írja rá a könyvre, valamint a könyvnek az illető állománytest lokális katalógusaiba kerülő céduláira. A 7 általános katalógusnak, valamint a többi állománytest lokális katalógusainak céduláin ez a másodlagos jelzet nem szerepel.

Az itt ismertetett megoldás előnyei a következők:

1. A főelőny az, hogy a szerzeményi osztálynak a számkapcsolás ellenére nem kell a naplózás előtt véglegesen eldöntenie, hogy a könyv duplumraktárba kerül-e vagy sem, s azt sem, hogy melyik speciális állománytestben lesz a helye. Vagyis hasonlítás nélkül naplózható és ráütheti a könyvre a számot, s ha azután a hasonlítás kideríti, hogy a könyvből már elegendő példányunk van, vagy hogy kívánatos lenne azt pl. a K-raktárba helyezni, akkor ennek a végrehajtásához nem kell egyéb, mint a könyv jelzetének egy D, illetve K betűvel való megfejezése, s a megfelelő betű beleütése a napló utolsó rubrikájába.

Ez nem jelenti azt, hogy szerzeményi osztályunk sohasem hasonlít. Igen nagy munkatöbbletet okozna, ha minden külön állománytestbe kerülő könyvet a katalógusosztály irányítana oda és áthelyező-cédulán kérné a szerzeményi osztályt a napló helyesbítésére. A tényleges gyakorlat az, hogy a külön állománytestekbe kerülő könyveket (a duplumok kivételével) majdnem mindig már a szerzeményi osztály irányítja végleges helyükre; a szerzeményi osztály látja, hogy melyek azok a könyvek, amelyek ilyen szempontból számbajöhetnek (többnyire csak az új megjelenésű könyvek között akad ilyen), s ezeket — ha fennáll a lehetősége annak, hogy már van belőlük példány — előre hasonlítja. A duplumok egy tekintélyes részét szintén már ez az osztály irányítja a duplumraktárba. A lényeg mégis az, hogy a szerzeményi osztály a nem vásárolt könyvek túlnyomó részét leltározhatja hasonlítás nélkül.

2. Egyetlen gyűjtőjelzet tájékoztatja a könyvtár dolgozóját (az egyidejűleg beszerzett példányokat illetően), hogy a könyvből hány példány, milyen állománytestben és milyen számokon található. Ha például a megadott jelzet MOK 1001—4, akkor a raktáros tudja, hogy először a kölcsönző raktárban, azután a főraktárban kell utánanéznie, s ha egyik helyen sem talál otthonlevő példányt, akkor közli a könyvtárlátogatóval, hogy az olvasóteremben vagy a marxista gyűjteményben helybeli használatra megkaphatja a könyvet.

3. A napló a 3 legnagyobb gyarapodású állománytest számára tökéletesen megbízható s emellett könnyen kezelhető eszköze az állományrevíziónak.

Az utolsó rubrikába beütött, feltűnő, az állománytestet jelző betűk segítségével könnyű végigfutni azokon a tételeken, amelyek a vizsgált állománytestbe tartoznak.

4. A különböző állománytestek közötti fluktuáció, a könyvek áthelyezése egyikből a másikba, könnyen nyomon követhető és regisztrálható a leltárban. A leltár tehát állományrevíziós célokra e fluktuációk ellenére is teljesen használható marad, anélkül, hogy a máshová vándorló könyveket újra kellene naplózni.

5. Utoljára hagytuk, bár jelentőség szempontjából a legelsőik közé helyezni a szóban forgó megoldásnak azt az előnyét, hogy a könyvek vándorlásának regisztrálását nem csupán a leltárban könnyíti meg, hanem a katalógusokban is. Először is, ha a könyv csak ugyanazon az állománytesten (pl. a segédkönyvtáron) belül változtatja a helyét, ezt egyedül a lokális katalógusokban kell jelezni. Ha viszont a könyv átlép egyik állománytestből a másikba, az ezzel szükségessé váló jelzetkorrekciót el lehet intézni a katalógusok végigjárásával a helyszínen: az egész helyesbítés annyiból áll csak, hogy a jelzet elé odaütjük, ill. töröljük belőle a különgyűjteményt jelző betűt. Ez a munka mennyiségében a minden más megoldásnál szükséges cédulakiemelés munkájának felel meg. — vagyis az általában alkalmazott módszerek mindegyikénél gazdaságosabb. A régi cédulák átszámozásának megoldásával szemben megtakarítja az új szám rávezetését és a cédula újbóli beosztását, a teljes újrakatalogizálás megoldásával szemben pedig ezen felül még az újrafelvétel munkáját is, — vagyis az első esetben a munka felét, a másodikban kb. háromnegyedét. Hogy ez mit jelent, azt csak akkor tudjuk kellőképpen méltányolni, ha egyrészt számbavesszük, hogy az olvasószolgálat rugalmassága stb. igen gyakran követeli meg könyveknek az egyik állománytestből a másikba való áthelyezését, — másrészt gondolunk arra is, hogy az Egyetemi Könyvtár katalógusainak száma, amelyekben a jelzet-változásokat regisztrálni kell, 6 és 19 között változik, s hogy ennek következtében az átszámozás művelete milyen mennyiségű alapján véve improduktív munkát nyel el.

A felsorolt előnyökkel szemben természetesen hátrányok is állnak. Említettük már, hogy a számsor minden állománytestben, amely az alapjelzet szerint van felállítva, természetszerűen foghíjas, — a főraktáré kevésbé, a többi erősen. Nem tagadjuk, hogy ez szépséghiba, valamelyest zavaró is lehet a raktárkezelésnél olyanoknak, akik még nem szokták meg. Egy másik hátrány, hogy az alapraktár könyvállománya az áthelyezések következtében nem teljesen mozdulatlan és helyhez kötött. Végül hátrányos az is, hogy a nem numerus currens szerint felállított külön állománytestekbe tartozó könyvek helyét az általános katalógusok céduláin szereplő alapjelzet nem adja meg; ilyen esetekben az alapjelzet csak a külön állománytestig irányítja el a keresőt, s így lesznek — nem túl gyakran — esetek, amikor a könyv megtalálásához még az állománytest külön katalógusait is igénybe kell vennie: olyankor ti., amikor a gyűjtemény kezelője nem tudja emlékezetből előadni a könyvet. Mindezek a hátrányok azonban kétségtelenül eltörpülnek a megoldás előnyei mellett.

Az újítások és a régi állomány

A fenti reform csak az új, 1953. január 1-e után szerzeményezett anyagot érinti. A régi, közel 900 000 darabnyi anyag átsorolásáról a futószámsoros raktárba természetsszerűleg nem lehet szó, de ez nem is lenne kívánatos, hiszen ennek az anyagnak — az utolsó 6 évben szerzeményezett és újrakatalogizált anyagtól eltekintve — megfelelő tárgyi katalógusai nincsenek, s így jelenlegi organikus raktári rendjét nem is nélkülözhetnők.

Egy másik kérdés volt az, hogy a rekatalogizálás során feldolgozott darabok a régi helyszámokon maradjanak-e vagy pedig újranelőírás útján átkerüljenek-e a futószámsoros raktárba? Az utóbbi megoldás mellett felhozott érv természetsszerűleg az állomány védelmének érve volt, és első pillantásra kétségtelenül úgy is látszik, hogy az állományvédelem szempontjának következetes alkalmazása ezt a megoldást követeli meg. Nem szabad azonban megelégedezni arról, hogy itt már feldolgozott, katalogizált anyagról van szó, amelynek problémái lényegesen eltérnek az újonnan szerzeményezett anyagéitól. Az áthelyezés itt az átnaplózás mellett átszámozást is szükségessé tenné, vagyis a régi címfelvételeknek minden katalógusból való kiemelését, és így legalábbis megkétszerezné a rekatalogizált darabra fordított munkát. Ez nem csak jelen helyzetünkben megengedhetetlen, amikor legégetőbb feladatunk régi anyagunk élő részének minél gyorsabb feltárása, beledolgozása új általános tárgyi katalógusainkba és olvasókatalógusainkba, hanem minden körülmények között munkapazarlásnak minősülne. Hiszen ha új, könyvformájú helyrajzi katalógusokat fektetnénk fel régi anyagunkról, — ami az állomány védelme szempontjából tökéletes megoldás lenne és emellett egyszer s mindenkorra megmentené régi anyagunk organikus raktározását, — még ez is lényegesen kevesebb munkába kerülne, mint az áthelyezés a futószámsoros raktárba. Ez a munka mennyiségileg körülbelül az újranelőírásnak felelne meg, ami az áthelyezésnél is szükségessé válnék, az áthelyezés műveletének második és lényegesen nagyobbik részét, a régi felvétel kiirtását, viszont megtakarítaná.

Azt hisszük tehát, hogy a most elfogadott megoldás, az eddigi anyag raktári rendjének érintetlenül hagyása, tartós lesz : régi raktárunk általában és elvben mozdulatlanra fog válni.

Az a megállapítás, hogy a reform nem »visszaható hatályú«, vonatkozik a kettős raktározásra is : a kölcsönző raktárba csak új beszerzésű könyvek kerülnek. Nem elvi alapon határoztunk így, hanem gazdasági megfontolásokból kiindulva : a régi raktár erősen forgalmazott anyagának a kölcsönző raktárba való áthelyezése átszámozást, tehát igen nagy munkát igényelne, ezt a nagy munkát pedig jelenleg nem iktathatjuk be munkatervünkbe.

Ebben a kapcsolatban mindjárt megemlítjük azt a reform előkészítése során felmerült kívánságot is, hogy a kölcsönző raktár felállítása szakrendű legyen, miután ez lényegesen megkönnyíti és meggyorsítja a kölcsönző könyvtáros ajánló munkáját. Bár ennek az érvek a helyessége nyilvánvaló, ökonómiai megfontolások miatt egyelőre itt is a tökéletesebb megoldás ellen kellett döntenünk.

A helyrajzi katalógusok kérdése

Láttuk, hogy új leltárkönyveink ellátják a helyrajzi katalógus funkcióját, mégpedig sokkal tökéletesebben, mint ahogy azt egy cédula-katalógus tenné. Ebből az következik, hogy külön generális helyrajzi cédula-katalógusra nincsen szükségünk. Ennek ellenére továbbra is folytatjuk az eddigi módon helyrajzi cédula-katalógusunkat a következő okokból.

Helyrajzi katalógusunkat, amint azt már említettük, a kísérőlapoknak a feldolgozás befejezése után a helyszámok rendjében való felállítása útján nyertük. A kísérőlapok megőrzéséről az új leltározási rend mellett sem mondhatunk le, — hiszen egyrésztől dokumentumszerűen rögzítik a feldolgozó folyamat menetét, s így a belső munka ellenőrzése szempontjából van szükség megőrzésükre, másrésztől és hosszúléjára vizont azért, mert e munkának bizonyos mozzanatairól és eredményeiről egyedüli forrásként adnak számot (az olvasótermi kézikönyvtár szakcsoportjáról, a marxista gyűjtemény tárgyi katalógusának tárgyszavairól, a portrékatalógus számára készített cédulákról, a különlegesebb utalások formájáról, a sokszorosítónak szóló utasításokban a 19 kurrens katalógusunk részére készített levonatok számáról fajták szerinti részletezésben stb.), s így az újrakatalogizálások és felvételkorrekciók végrehajtásának s általában katalógusaink kezelésének és rendbentartásának nélkülözhetetlen eszközei. Másrészt viszont éppen dokumentumszerűségük és kézirat-jellegük miatt ezeket a lapokat nyilvános katalógus céljaira nem használhatjuk, sőt még gyakran használt szolgálati katalógus céljaira sem. Végül rendezésük legcélszerűbben, legtakarékosabban a helyszámok alapján eszközölhető. Ez a két utóbbi körülmény egyenesen arra predesztinálja kísérőlapjainkat, hogy mellékesen ellássák a leltári naplót kiegészítő helyrajzi cédulakatalógus funkcióját. A kísérőlapoknak ez az úgyszólván ingyen ellátott mellékhivatása lehetővé teszi, hogy a leltári naplók bejegyzéseinél takarékoskodjunk (csak szerzőt, rövid címet és évszámot írunk), mert hiszen a raktárellenőrzésnél kétely esetén rendelkezésünkre állanak a helyrajzi cédulakatalógus kimerítő címleírásai. Emellett még egy szolgálatot tesz ez a mellékfoglalkozású helyrajzi katalógus: foghíjaiból közvetlenül, külön munka nélkül megállapítható, hogy a feldolgozó folyamat során milyen újonnan beszerzett könyvek akadtak el, vagyis lehetségessé válik a feldolgozó munka egyenletességének folyamatos ellenőrzése, kihagyásainak felderítése.

Helyrajzi katalógusunk természetesen megegyezik az ötrészes főleltárkönyvvel, vagyis a katalógusosztályon feldolgozott minden egyes könyvről tartalmaz cédulát (az egyesített jelzetű több példányról vagy több kötetről csak egyetlen közös cédulát), tehát azokról is, amelyek valamelyik külön állománytestben állanak. Emellett az általános helyrajzi katalógus mellett sokszorosítás útján továbbra is elkészítjük az olvasótermi kézikönyvtár és a segédkönyvtár külön helyrajzi katalógusait, a különgyűjteményi helyszámok rendjében.

A csoportos napló kérdése

Az elmondottakban vázoltuk új leltározási és raktározási rendünk fő vonásait és ezek indokolását adtuk. Az alábbiakban még intézkedéseink indokolását kívánjuk kiegészíteni két ponton: annak a kifejtésével, hogy a

csoportos napló és a kartoték-formájú leltár időszerűnek látszó megoldásait miért nem tettük magunkévá.

A csoportos napló (más szóval állomány- vagy küldeménynapló) kérdését azért kell felvetni, mert az utóbbi években a magyar könyvtáros-köztudatba kezd begyökeresődni a tétel, hogy ilyen csoportos naplót az egyedi napló mellett mindenütt, tehát nagykönyvtárakban is kell vezetni. Indoklás: egyrészt a leltár nem csak vagyonynyilvántartás, hanem a szerzeményezés ügyviteli könyve is, s ez szükségessé tesz egy olyan segédeszközt, amely az anyagot nem bibliográfiai egységek szerint, hanem a szerzeményezési ügykezelés egységei: a küldemények szerint regisztrálja; másrészt ebbe a naplóba a gyarapodás statisztikája már küldeményenként összesítve vezethető be, s így a statisztika végső összesítése könnyebben, kevesebb munkával végezhető el, s emellett papirost is megtakarítunk.

Mind a két érv rendkívül gyenge lábakon áll. A gyakorlatban a szerzeményezésnek semmi haszna nincsen abból, hogy küldeményenként összesítve is nyilvántartja a gyarapodást, amellet hogy az egyedi naplóban küldeményenként részletezve regisztrálja, — a küldemények együtvértartozása az egyedi naplóban is éppen eléggé szembeszökő. Emellett a szerzeményezés szempontjából a lényeges adat az egyes mű ára. A küldemény ára bizonytalan, hiszen a kísézőjegyzék vagy szállítólevél, amivel a küldemény többnyire érkezik, sokszor tartalmaz olyan tételeket, amelyek később töröltetnek, továbbá helytelen terheléseket, s így végösszege vita tárgyát képezi, többször változhatik, s helyesbített végső alakjában is irreleváns, hiszen a küldemény ára gyakran egy nagyobb végleges számlába beolvaszttva, vagy megosztva kerül kifizetésre. Végül, éppen ma, amikor a pénzügyek intézése teljesen elkülönül a könyvtári ügyviteltől és gazdasági hivatalok vagy osztályok kezébe csúszik át, a küldemények szerinti nyilvántartás napról napra érdektelenebbé válik a szerzeményi osztály számára.

Még kevésbé helytállóak azok az érvek, amelyek a csoportos naplónak a statisztika vezetése terén mutatkozó állítólagos előnyeire hivatkoznak. A statisztika mindenképpen egyes tételekből tevődik össze, amelyeket két fázisban kell összegezni, — hogy az első fázist az egyes küldemények, vagy pedig az egyedi napló egyes lapjai adatainak összegezése képezi-e, az a munka összmennyiségén nem változtat. A papírpazarlásra vonatkozó érv helytálló ugyan, de kiküszöbölhető, ha az egyedi naplóban nem csinálunk minden szak, nyelv és fajta számára külön rubrikát, hanem a három kategória mindegyike számára csak egyet, amelyben betűvel vagy számmal jelöljük a könyv szakját, nyelvét és fajtáját, s ezeket az adatokat a leltárkönyv minden egyes lapján levő előnyomatott, áthozatot is adó táblázatban összegezzük. Ennek a megoldásnak, amelyet új leltárkönyveinkben már alkalmaztunk is, egy további előnye van még: kiküszöböli azt a hibaforrást, hogy a nagyon sok keskeny rovatra osztott nagyméretű naplólapon igen könnyen megtörténhetik a rovat eltévesztése.

A statisztika szempontjából azonban az a döntő érv a csoportos napló használata ellen, hogy az így vezetett statisztika közvetlenül nem ellenőrizhető. Az egyedi naplónál egy pillantásra kiderül a statisztika hibája, s ez a közvetlen ellenőrizhetőség automaticæ fegyelmezi a leltározót. A csoportos napló statisztikájából első pillantásra semmi ilyen nem derül ki; ha meg akarjuk állapítani, hogy a beírt összegező adatok helyesek-e, körülményes nyomozásra van szükségünk. Ez tág teret nyit a statisztika készítésénél a

hanyagságnak és a felületességnek. Ha választanunk kell két módszer között, amelyek közül az egyiknél a munka úgyszólván önmagát kontrollálja, a másiknál viszont csak körülményes utánjárással kontrollálható, akkor nem lehet kétséges, hogy melyiket kell választanunk. Ez akkor is föltétlenül áll, ha a csalás és hanyagság valószínűsége nem nagy, de fokozottan áll minden statisztikára, amelynél a hanyagság valószínűsége — ha ellenőrzés nincsen — általában elég nagy.

Ezek szerint egyedi napló használata esetén a csoportos napló vezetése teljesen fölösleges és céltalan munkatöbblet lenne. Meg kell azonban vizsgálnunk még egy szempontot, ami látszólag igazolhatja a csoportos napló létjogosultságát. Úgy tűnik, hogy a csoportos naplónak megvan az az előnye az egyedi naplóval szemben, hogy ebbe a beérkezett küldemények még érkezésük napján minden esetben bejegyeztethetnek, — ami az egyedi naplónál torlódás vagy nagy darabszámú küldemények esetén persze nem lehetséges.

Ez az előny csak látszólagos, ill. az egyedi napló is ugyanolyan mértékben biztosíthatja, mint a csoportos napló. Gondoljunk egy 1000 darabból álló gyarapodási tételre, például egy hagyatékra. Erről a csoportos naplóba a beérkezés napján nem írhatunk be mást, mint a proveniencia és az összdarabszám adatát, — ennyit viszont az egyedi naplóba is beírhatunk, a küldemény első benaplózott darabjának megjegyzés rovatába. A csoportos napló érték-rovatát, valamint a szak, nyelv és fajta statisztikai rovatait csak akkor tudjuk kitölteni, ha minden egyes könyvet kézbe vettünk, megállapítottuk becsértékét, szakját stb., ezeket az adatokat feljegyeztük, összegeztük, s ezenkívül minden egyes könyvbe is behelyeztünk egy cédulát, amelyre felírtuk legalább a becsértéket, de lehetőleg a szakot is. Erre azért van szükség, hogy az egyedi naplóba ugyanazokat a számokat írjuk, amikkel a könyv a csoportos napló sommás adataiban szerepel, — mert különben a két napló adatai nem fognak egyezni. Amikor ezt a feladatot több napi munkával elvégeztük, akkor leszünk csak abban a helyzetben, hogy a csoportos naplóban a hagyaték leltári tételét lezárhatjuk.

A fent leírt procedúra persze aligha jár kevesebb munkával és aligha vesz kevesebb időt igénybe, mint az 1000 darab könyv teljes egyedi naplózása (a szerző és cím rovatának a kitöltését is beleértve), — már pedig az elemzett esetben az egyedi naplózás még csak ezután következne. A munka ilyenformán az egyszerű egyedi naplózással szemben majdnem megduplázódna. Az elkerülhetetlen konklúzió: nagyobb küldeményeknél az egyedi naplózásnak meg kell előznie a csoportosat, mert így az egyedi napló adatainak egyszerű összegezésével oldható meg a csoportos napló kitöltése, s ezzel a munka majdnem felére csökkenthető. Persze ilyenformán a küldemény csoportos naplózása még később történik meg, mint az egyedi naplózás, — a fent felvetett érv tehát teljes egészében elesik.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a csoportos napló vezetésének céltalan többletmunkája egyáltalában nem kicsiny, nem elhanyagolható kvantitás, különösen nagy könyvtárakban nem: gondoljunk csak a nagyszámban befutó egy-két darabból álló küldeményekre, melyeknél a leltározás munkáját a kettős naplózás kicsi híján megkétszerezi.

A kartoték-leltár kérdése

Befejezésül fel kell vetnünk a kérdést, hogy a kapcsolt számozású leltári naplók helyett nem lett volna-e előnyösebb a kartoték-leltár bevezetése. Ez a kérdés ma nálunk az érdeklődés előterében áll: a kartotékos megoldást a könyvtári ügyviteli nyomtatványok szabványának tervezete alternatív megoldásként ajánlotta, a Műegyetemi Könyvtár, a debreceni Egyetemi Könyvtár, az Országos Műszaki Könyvtár már megvalósították, s a magyar könyvtári irodalomban is vannak szószólói.⁴

A kartoték-leltár hívei abból indulnak ki, hogy a naplós megoldás primitív, a »kézműipar« stádiumában van, a modern könyvtári technika mechanizáltabb megoldást követel: a sokszorosítás kihasználását a leltár elkészítésénél, ezzel egy munkafázis lerövidítését, vagy esetleg teljes kiküszöbölését, egyszóval munkamegtakarítást. Szerintük ezt elérhetjük a kartoték-leltár segítségével.

Mielőtt ennek a nézetnek a helyességét vizsgálat alá vesszük, a kartoték-leltár megvalósításának gyakorlati részleteit illetően előre kell bocsátanunk néhány megállapítást. Mindenekelőtt nem kérdéses, hogy a kartoték-leltárnak is közvetlenül felhasználhatónak kell lennie az állományrevízió céljaira, vagyis a leltári és raktári számnak azonosnak kell lennie, mert ha a leltár mellett külön apparátust kell létesíteni erre a célra (vagy magát a leltárat kell minden egyes revíziónál teljesen átrendezni), akkor egyrészt megtakarítás helyett fölöslegesen pazaroljuk a munkát s ezzel máris agyonütjük a kartoték-leltár egyetlen elképzelhető igazolását, másrészt ismét visszacsúszunk a régi, semmiképpen sem kielégítő megoldáshoz, amely az állományrevíziót nem tudta közvetlenül a leltár alapján elvégezni.

Világos az is, hogy a helyszámot a könyveknek már a szerzeményezéskor meg kell kapniok; ez nemcsak a leltározás szempontjából szükséges, hanem azért is, mert kartoték-leltárnál magának a leltárnak a teljességét is ellenőrizni kell, s erre az egyetlen lehetőséget a számsor zártsága nyújtja. A soron következő helyszámok megállapítása történhetik régi típusú számkönyv alapján vagy egyszerűen a kísérőlapok és leltári kartonok előreszámozása útján. Bármennyire gondosan őrizzék is az előre megszámozott cédulaanyagot, ez az utóbbi eljárás még labilisabbnak, a számsor teljessége szempontjából még kedvezőtlenebbnek látszik, mint a számkönyves megoldás.

Továbbá: a megoldás elengedhetetlen kiegészítője a csoportos szerzeményi napló felfektetése. Ez következik egyrészt abból, hogy a leltárban mutakozó esetleges hiányok felderítésére föltétlenül kell valamilyen apparátussal rendelkezünk, másrészt abból, hogy a nem időrendi kartoték-leltár mellett a szerzeményi adminisztráció nem nélkülözheti az időrendi ügyviteli nyilvántartást. A leltári kartonok sorában mutakozó hiányok tisztázását és pótlását ez a napló azzal teszi lehetővé, hogy egy rubrikája a küldeményhez tartozó könyvek helyszámait tartalmazza, — nagyobb küldemény esetében természetesen csak a határszámokat. E bejegyzés alapján megállapítható, hogy a leltári kartonjával együtt (pl. a feldolgozás során vagy később lopás folytán) eltűnt könyv mi volt, ill. hogy az üres számon egyáltalán volt-e könyv, s nem csak a számkönyvben átugrott szám, respektíve elkallódott

⁴ L. CSÜRY István: *A könyvleltározás korszerűsítése*. Könyvtárügyi Szemle. II.

előreszámozott cédula okozza-e a látszólagos hiányt. Pontosabban: megállapítható abban az esetben, ha annak a küldeménynek, amihez a könyv tartozott, van kísérőjegyzéke, — a jelenlegi gyakorlat szerint ez az eset általában csak a vétel útján szerzett könyveknel forog fenn.

Mindezek előrebocsátása után lássuk, hogy hogyan áll a kartoték-formájú leltárnak tulajdonított előnyök kérdése, — hogy ez az eljárás mennyi munkát takarít meg az egyedi naplózással szemben. A statisztika terén a két eljárás között munka szempontjából nem nagy a különbség, — ami van, az a naplós megoldás mellett szól. Megbízhatóság szempontjából a különbség már lényegesen nagyobb, de ez is az egyedi napló javára, — erről fent már beszéltünk. — Az ár, ill. érték tételeit rá kell vezetni az egyes könyvek leltári kartotéklapjára, a küldemény összértékét be kell írni a naplóba, — itt sincs megtakarítás. Munkamegtakarítás tehát egyedül ott mutatkozik, hogy az egyedi napló »rövid címeírás« rovatának kitöltése elmarad, — itt is csak maga az írás művelete, a munka mechanikus része, mert hiszen a statisztika miatt a könyvet amúgy is kézbe kell venni, s szerzőjével, címével tisztába kell jönni. Az összes megtakarítás tehát könyvenként átlagosan legfeljebb 1 percnyi munka.

Ezzel a megtakarítással szemben áll a leltári cédula kezelése, mint munkatöbblet: a címszöveg rágépelése (átütéssel) vagy rásokszorosítása és a cédula lerakása. A fent kimutatott 1 perces munkamegtakarítást tehát csak úgy menthetjük meg, ha nem használunk külön leltári kartont és külön kísérőlapot, hanem kombináljuk a kettőt. Ez az első pillantásra megnyerő megoldás azonban semmiképpen sem ajánlható, mert növeli a leltári lap elkallódásának veszélyét s így szaporítja azokat az eseteket, amikor teljesen tanácstalanul állunk a számsor foghíja előtt.

Persze még a teljes egészében megmentett 1 perces megtakarítás sem igazolhatná semmiképpen azt a minőségi veszteséget, amit a kartoték-leltár az egyedi naplóval összehasonlítva jelent, hiszen ez a nyereség a feldolgozásra fordított összes munkaidőhöz viszonyítva egészen elenyésző. S ezzel az elenyésző előnnyel szemben olyan nagy tehertételek állanak, mint a könyv-formájú leltár lerögzítettségének, hitelességének, minden kétséget kizáró egyértelműségének feladása, a leltár elkészülte körüli kisebb-nagyobb késedelem és végül a rossz emlékü helyszámkönyv feltámadása.

*

Eljutottunk mondanivalónk végére. Tudjuk, hogy a fentiekben ismertett leltározási és raktározási rendünk nem ad ideális megoldást abban az értelemben, hogy minden ponton, minden vonatkozásban tökéletes lenne, minden igényt és szükségletet kielégítene. Az ilyen ideális megoldásnak útjában állt az anyagi szempont, — a rendelkezésre álló anyagi erők, az elvégzendő feladatok s a különböző alternatív lehetséges megoldások előnyei és költségei mérlegelésének szükségessége. Útjában állt nemcsak nálunk és ma, de útjában áll és fog állani minden idők minden könyvtárában. A könyvtári technika feladata éppen az anyagi eszközök és a feladatok legmegfelelőbb összehangolása az egész szemmeltartásával, vagyis a célkitűzések szempontjából leggyümölcsözőbb kompromisszum elérése.

Ennek a feladatnak a megoldására törekedtünk mi is. Nem állítjuk, hogy célunkat sikerült teljes mértékben elérnünk. De amit KLEVENSZKI mond

a Lenin Könyvtár raktározási rendjének védelmében, mi is elmondhatjuk az általunk választott megoldásról: »eddig még nem ajánlottak olyan rendszert, amelynek az adott konkrét feltételek között még komolyabb hiányosságai ne lettek volna«.

DOMANOVSKY ÁKOS

ÁKOS DOMANOVSKY: NEW SYSTEM OF ACCESSION AND SHELVING
IN THE BUDAPEST UNIVERSITY LIBRARY.

After lengthy discussions, the Budapest University Library abandoned its old system of book-shelving. This shelving divided the book-stock into 59 subject groups and within these into two language-, and three size categories. Within this organic arrangement the accession-order was preserved. The aim of the recent change was to ensure an increased protection of the stock with a minimum increase of costs. The various carefully integrated measures of the change are all subject to this aim: 1. the linking together and the identity of the accession-number and the call-number, 2. the strictly consistent execution of allotting an individual call-number to each volume (each call-number standing for a single book-unit only), and 3. a common accessions register and a call-number formed from a series of numbers for the different holdings (main stock, loan collection, duplicate stock, reference library, collection of reference books, collection of marxist literature), except the collection of rare-books and periodicals. So the old organic order of shelving was to be sacrificed but this was made easier by the consideration that the expansion of the stock — nearly one million volumes — had begun to overshadow the advantages which lay in the previous system of shelving.

The storage of the old book-stock remains unchanged, because it seemed wholly unreasonable to change it.

Finally, the paper expounds the reasons why the library omitted to introduce either the collective accessions-list or the accessions catalogue in card form.

A megyei könyvtárak tájismereti anyaga

A gyűjtemények keletkezése, összetétele, állapota

A helytörténet szerves része a nemzeti történetnek. Sajátossága hogy minden történeti eseményt egy adott helyhez viszonyít. E vetületben a jelentéktelennek látszó helyi események is jelentősek lehetnek. A helytörténet részletezőbb, mint az országos, az események jelentőségét saját arányai szerint méri.

A helytörténeti kutatások nálunk a múlt század második felében kerültek az érdeklődés előterébe. Abból a patriotizmusból születtek, amely a szabadságharc leverése után a nemzeti kultúra felvirágoztatását kívánta minden eszközzel előmozdítani, ebben látva a hazafias érzés ébrentartásának lehetőségét. Annak a mozgalomnak volt édes gyermeke, amely létrehozta a vidéki múzeumokat, mint a helytörténeti kutatás intézményeit és mellettük könyvtárakat létesített részben a tudományos kutatás, részben a közművelődés céljaira. Ezek az intézmények kezdték meg a helytörténeti anyag tárgyi, írott és nyomtatott emlékeinek gyűjtését és vetették meg a mai vidéki tájgyűjtemények alapját.

E gyűjtemények közigazgatási intézmények, kulturális egyesületek, társaságok, magánosok könyvadományaiából, illetve hagyatékaiból keletkeztek. A helytörténeti gyűjtés hangsúlya a könyvtár és a múzeum együttélése alatt a múzeumra esett, mint olyan intézményre, melynek főfeladata a táj történeti anyagának gyűjtése. A könyvtárnak és a múzeumnak ez a szimbiózis idők folyamán, a mindkét intézmény életében bekövetkezett fejlődés következtében nem volt fenntartható. Az ikerintézményekben dolgozó igen kevés számú alkalmazott nem tudta a két intézmény feladatait hiánytalanul ellátni.

A vidéki múzeumok és könyvtárak 1950-ben váltak külön. A gyűjtemények szétválasztása azonban nem történt elég körültekintően, az elosztást végző szervek nem tartották szem előtt a könyvtárak tájismereti gyűjtőkörét és ennek következtében szinte mindenhol került olyan anyag a múzeumokhoz, amelynek a könyvtárban lenne helye (könyvek, folyóiratok, plakátok, aprónyomtatványok, kéziratok, metszetek, térképek stb.).

A nem egészen helyesen megoldott szétválasztás következtében a helytörténeti anyag csonka. Súlyos veszteségeket okoztak helyenként a háborús események is. Részben ennek tulajdonítható, hogy nagyok a hézagok, nincs meg a folyamatoság. Különösen hiányosak a helyi újságok, folyóiratok, röpiratok és aprónyomtatványok.

Hozzájárult a tájgyűjtemények mai zilált állapotához az is, hogy a városi könyvtárak felügyelete a múzeumoktól való különválás után és a megyei könyvtárak megalakulása előtt meglehetősen laza volt. Ez az oka, hogy egyes

városi könyvtárakban (pl. Veszprém, Kecskemét stb.) olyan anyagot is feleslegesnek minősítettek, amely iránt az adott pillanatban nem mutatkozott ugyan gyakorlati érdeklődés, de későbbi felhasználásukra feltétlenül számítani lehetett és kellett volna. Ezzel az anyaggal együtt, jelentős mennyiségű tájismereti anyag is kikerült a könyvtárakból, a már meglévő tájgyűjtemény jelentős kárt szenvedett.

Nagy könyvtáraink közül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a vidéki egyetemi könyvtárak foglalkoznak tájanyaggyűjtéssel. A Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteménye a század eleje óta áll fenn mint a fővárosra vonatkozó anyag központi és egyben az ország legrégebbi tájgyűjteménye. A vidéki egyetemi könyvtárak egy-egy nagyobb tájegységre (Debrecen — a Tiszántúlra, Szeged — a Dél-Alföldre, Pécs — a Dél-Dunántúlra) vonatkozó irodalom gyűjtői. Rendezésre váró kérdés a megyei és a vidéki egyetemi könyvtárak tájanyag gyűjtésének összehangolása is. Erre általános érvényű javaslatot tenni alig lehet, az összehangolás lehetőségeit esetenként kell megvizsgálni. E tanulmány nem foglalkozik sem a budapesti gyűjteménnyel, sem a vidéki egyetemi könyvtárak tájismereti anyagával, kizárólag a megyei könyvtárak hasonló gyűjteményeire korlátozza a mondanivalóját.

A tájismereti gyűjtemény mai funkciója

A tájismereti anyag gyűjtésére elsősorban a közművelődési jellegű megyei, illetőleg városi könyvtárak hivatottak. Ez a feladat szervesen kapcsolódik a könyvtárak közművelődési funkcióihoz. A tájismereti gyűjtemény értékes segítséget nyújthat a könyvtár nevelő feladatainak maradéktalan betöltéséhez.

A tájra vonatkozó sajtótermékek gyűjtése ma különösen fontos, amikor a nagyméretű építkezések, a mezőgazdasági nagyüzemek létesítése, a fokozódó iparosítás következtében a táj jellege is változik. A későbbi kutatások számára e változások adatainak összegyűjtése felbecsülhetetlen értékű forrásanyagot jelent. Itt kell megemlíteni a tájgyűjtemények jelentőségét az üzemtörténeti kutatásokban. A helyi üzemek történetére vonatkozó anyag gyűjtése, feltárása nagy segítség, hasznos forrás történetük megírásához.

Mostanában az érdeklődés megelégnék a helytörténeti kutatások iránt, ennek következtében több megyei könyvtár foglalkozik a tájismereti anyag tervszerű kiépítésének gondolatával. A helyzet erre általában meg is érett: egyrészt adva van az érdeklődés, másrészt a megyei könyvtárak a felmerülő igényeket ki is tudják elégíteni. Ez az igény egyben azt is megköveteli, hogy tájgyűjteményeink kifejlesztésénél kerüljük a múlt hibáit, fejlesszük a gyűjteményeket tudatosan, előre átgondolt terv szerint. Most, amikor a kérdés napirendre kerül, kíséreljük meg a problémákat felvetni és megoldásukkal a gyűjtemény zavartalan működésének útját egyengetni.

A helytörténeti kutatók ismert igényei mellett, ha ma még embrionális formában is, új igény jelentkezik, amelyet azonban nem hagyhatunk figyelmen kívül. Hasonló gyűjtemények külföldi fejlődése általában arra mutat, hogy ez a feladatkör a tudományos intézményeknek, a közigazgatási, gazdasági szervezeteknek, társadalmi és kulturális szervezeteknek nyújtandó időszzerű tájékoztató szolgálat. A feladatkör kitágulása maga után vonja a gyűjtő-

kör kiszélesítését és az új feladatoknak megfelelően a tájékoztatószolgálat módszereinek kidolgozását.

A helytörténet közismert fogalma alatt eddig is többet értettek a szoros értelemben vett történeti anyagnál, hozzátartozott a földrajz, a nyelvjáráskutatás, sőt a természettudományok egy-két ága is. E tágabb fogalomnak jobban megfelel a tájismeret elnevezés, amely magában foglalja mind a múltat, mind a jelenre vonatkozó helyi jellegű anyagot.

A kutatások nagyrésze, egy-egy vidék vagy város életével kapcsolatban, természetesen ma is történelmi jellegű. A helytörténet tehát a tájismereti gyűjteménynek éppen úgy, mint a tájismereti kutatásnak egyik fő fejezete. Tudományos és közművelődési jelentősége felbecsülhetetlen. Elsőrendűen fontos az ország történelmének kutatása szempontjából, amelyhez számtalan értékes adalékot szolgáltathat. Olyan vidéki városokban, községekben, ahol a tudományos kutatómunka lehetősége ma még korlátozott, módot ad a tudományos vizsgálódásra, esetleg tudományos értékű eredmények elérésére. Ezzel sok tehetséges vidéki szakemberünknek ad módot a továbbfejlődésre. Nem véletlen az, hogy vidéki városainkban sok tanár, orvos, mezőgazda, mérnök stb. foglalkozik tájismereti kutatásokkal.

A szakembereken kívül akadnak lelkes laikusok is, akik szabadidejüket helytörténeti kutatásokra fordítják. Nincs okunk arra, hogy ennek létjogosultságát kétségbevonjuk, még akkor sem, ha a tudomány számára nem is hoz új eredményeket. Azzal, hogy alaposan megismerjük szülőföldünket, lakóhelyünket, azok az érzelmi szálak, amelyek az embert az otthoni tájhoz kötik, erősödnek, ami önmagában is fontos dolog. Emellett azzal, hogy a kutató elmélyed a táj vagy a város történelmében, tárgyi tudása gazdagodik, műveltsége szervezettebb, történelmi látása plasztikusabb lesz. Nem valami távol lejátszódó eseményeket ismer meg, hanem az ismerős táj, az ismerős város múltbeli életét. Ebben van a helytörténeti kutatások fő vonzóereje és egyben jelentősége is.¹

Érdemes megbecsülni e műkedvelő történészek munkáját azért is, mert adatokat őriznek meg a nagyobb arányú, módszeres és rendszeres tudományos feldolgozáshoz. A munkájukból született számtalan kis monográfia eddig is sok értékes adatot őrzött meg későbbi kutatások számára.

Nagy jelentőségű a tájismereti anyag gyűjtése és feltárása az iskolai oktatás szempontjából. Mennyivel alaposabban fogja ismerni, mennyivel mélyebben fogja átélni a történelmet az a diák, aki az országos, nagy eseményekhez saját szülőföldje vagy lakóhelye egykorú eseményeit is hozzá tudja kapcsolni. A geológia, földrajz, állattan, növénytan tanulásához gazdag anyagot szolgáltathat a tájismereti gyűjtemény.

Felhasználható a tájismereti anyag az iskolán kívüli oktatásban: a népművelésben. Egy-egy történelmi, szépirodalmi vagy akár természettudományos téma, ha ezt helyi vonatkozásokkal kötik össze, mindig számíthat érdeklődésre.

A helytörténet ismertetése mind az ifjúság, mind a felnőttek oktatásában fontos eszköze a hazafias nevelésnek. Elmélyíti, tudatosítja a szülőföldhöz való ragaszkodást, a hazaszeretet alapját.

¹ LAZAREV, M.: *Elbeszélés egy könyvtárról.* (Razsszkaz ob odnoj biblioteke.) Moszkva 1950, Goszkul'tproszvetizdat. 102 p. [Magyarul: OSzK. Fordítási Archivum 996. számú fordítás.]

A tájismereti anyag felhasználható a helyi politikai, közigazgatási, gazdasági szervek tájékoztatására is. Ennek az új feladatkörnek a betöltése szorosan összefügg a könyvtári munka általános színvonalának fejlődésével. Csak fejlett tájékoztató szolgálat mellett lehet elképzelni a helyismereti tájékoztatás olyan mértékű kifejlesztését, hogy az mind a történeti kutatások, mind a gazdasági, technikai és közigazgatási szakemberek számára értékes anyagot szolgáltatson.

A tájismereti gyűjtemények szervezeti kérdései

A tájismereti anyag gyűjtésének és feltárásának hivatott intézményei a megyei könyvtárak. Mint a régi városi könyvtárak örököseinek, sok esetben csak az elejtett szálat kell újból felvenniük, hogy a gyűjtő és feltáró munka megkezdődhessen. Ez a munka egyben a megyei könyvtárak tudományos igényű munkájának kezdete is.

Egyelőre nem volna helyes a tájismereti anyag gyűjtését olyan mértékben decentralizálni, hogy a kisebb járási, ill. városi könyvtárak is foglalkozzanak hasonló anyag gyűjtésével, bármilyen csábító is számukra a feladat. E könyvtárakban egyrészt még nincsenek biztosítva az ilyen igényű munka előfeltételei, másrészt a rendelkezésre álló és várható anyag sem olyan mennyiségű, hogy ezzel mind a megyei, mind a járási könyvtárakat kielégítően el lehetne látni. Az anyag szétaprózása nem is szolgálná a kutatás érdekeit. Minden helyi jellegű anyagból elsősorban a megyei könyvtáraknak kell részesülniök. Kíváncsok, hogy itt a megyére vonatkozó minden anyag — elvben — meglegyen. Később, mikor a járási, ill. a városi könyvtárak többsége a megfelelő fejlődési színvonalat eléri, megkaphatják a megyei könyvtár duplumanyagának jelentős részét. Olyan városi könyvtárban azonban, mint a szegedi Somogyi Könyvtár és az olyan járási könyvtárakban, mint a soproni és a bajai — ahol jelentős a tájismereti anyag és ahol a feltételek a további gyűjtéshez és feltáráshoz nagyjából biztosíthatók — a munka már most, a megyei könyvtárakkal egy időben megkezdhető.

A helytörténeti anyag gyűjtése megyénként három intézmény : a könyvtár, a múzeum és a levéltár között oszlik meg. A könyvtár feladata elvben minden írott, nyomtatott vagy grafikai úton előállított, helyi vonatkozású dokumentum : könyv, folyóirat és egyéb időszaki kiadvány, plakát, aprónyomtatvány, térkép, metszet, mikrofilm, kotta stb. gyűjtése. A könyvtár, a levéltár és a múzeum közötti együttműködés azonban csak általánosságban szabályozott, a részletkérdések sok esetben nincsenek rögzítve. A levéltárakkal a kéziratos anyag gyűjtése terén vannak eldöntetlen kérdések. A könyvtárosok szerint a könyvtár gyűjt minden kéziratos anyagot a hivatalos jellegű iratokon kívül. A levéltárosok szerint pedig a levéltár gyűjtőkörébe tartozik minden kéziratos anyag, azok kivételével, amelyeknél kimutatható a publikáció szándéka. Ilyen módon vannak tehát kéziratok, amelyekre mind a könyvtár, mind a levéltár igényt tart. Ez a probléma nemcsak országos viszonylatban jelentkezik, hanem a megyei könyvtárakban is.

Hasonló problémák jelentkeznek a múzeumokkal kapcsolatban is. Nem vitás, hogy a helytörténet tárgyi emlékeinek gyűjtése a múzeumok feladata. Az sem kétséges, hogy a tárgyi emlékek feldolgozásához szükséges irodalmat a múzeum nem nélkülözheti. Viszont ma az a helyzet állt elő — éppen a haj-

dani közös gyűjtemények helytelen megosztása következtében. — hogy a helytörténeti forrásmunkák jelentős része a múzeumok nem nyilvános jellegű kézikönyvtáraiban van, a nagyforgalmú megyei könyvtárak állományából viszont hiányzik. Ezek között számos az olyan mű, ami nem tartozhat a múzeumi segédkönyvtárba, mert nem segédeszköze a múzeumi munkának. Ezeket át kellene adni a megyei könyvtárnak. Természetesen vannak olyan művek is, amelyek mindkét intézményben szükségesek. Ha ezek beszerezhetők, új vásárlással a probléma megoldható. Igen sok esetben azonban a mű sem könyvtárusi forgalomban nem kapható, sem a nemzeti tulajdonba vett könyv-alapból nem szerezhető be. Meg kell találni tehát a két intézmény közötti jó együttműködés módját. Mindenekelőtt arra volna szükség, hogy egy a helyi és a központi felügyeleti hatóságok, valamint az intézmények képviselőiből alakult bizottság esetenként állapítsa meg, hogy mely kézirat, folyóirat, könyv, stb. az, ami a múzeum munkájához feltétlenül szükséges. Az ezen kívül eső anyagot át kellene adni a megyei könyvtáraknak, mint olyan intézményeknek, amelyek megőrzésükre és hozzáférhetővé tételükre egyaránt hivatottak. Addig is — sőt azután is — igen hasznos vállalkozás, amit a székesfehérvári megyei könyvtár, a múzeum és a levéltár tervez. ti. a három intézményben őrzött helyi vonatkozású anyag közös katalógusa.

A gyűjtés földrajzi határai

Amikor amellet döntöttünk, hogy a tájismereti anyag gyűjtésének és feltárásának központjai vidéken a megyei könyvtárak, egyben hallgatólagoosan kimondottuk azt is, hogy a gyűjtőkör határa általánosságban a közigazgatási határokhoz igazodik. E megállapítás azonban a gyakorlatban nem ilyen egyértelmű. A közigazgatási határ természetszerűleg nem igazodik pontosan a földrajzi tájegységhez, a nyelvjárási határokat sem veszi tekintetbe, az éghajlati sajátosságokról nem is beszélve. A tájismereti anyag gyakran átnyúlik más közigazgatási egységek területére. Nem szabad tehát mereven ragaszkodni a közigazgatási határhoz. Bár az átfedések nem kívánatosak, ha egy és más vonatkozásban szükséges, kiterjedhet a gyűjtés a szomszédos területekre is. Pl. A Kisalföldre vonatkozó földrajzi irodalmat teljes egészében gyűjtenie kell mindegyik kisalföldi megyének. Ne gyűjtsenek azonban a Kisalfölddel kapcsolatban olyan anyagot, amely a három megyében nem közös. Az érdekelt könyvtárak legteljesebb együttműködése szükséges a gyűjtés és a tájékoztatás jó megszervezéséhez. Helyes, ha az adott viszonyokat figyelembe véve megállapodnak abban, hogy melyik megye gyűjtse a közös területre vonatkozó anyagot.

Hasonló megállapodás szükséges arra nézve is, hogy mi történjék az olyan területek anyagával, amelyek a megyehatárok módosítása előtt nem tartoztak a megyéhez. Véleményem szerint a gyűjtés területe retrospektívan is a megyehatár által határolt terület, tekintet nélkül arra, hogy a megyehatárok módosítása előtt a terület más megyéhez tartozott. A más megyében tárolt megfelelő anyagot át kellene adni a területileg jelenleg illetékes megyei könyvtárnak.

A gyűjtés fő szempontjai

Legfőbb elv, hogy a gyűjtemény nem véletlen felhalmozódás, hanem tudatos, tervszerű gyűjtőmunka eredménye legyen. Törekedjék az elérhető teljességre. Ebben az anyagban válogatás nem szükséges és nem is tanácsos. A gyűjtendő anyag közelebbi tárgyát az alábbi három szempont határozza meg:

1. *A helyi tárgyú művek* gyűjtése szinte minden ismeretágra kiterjed. Gyűjtendők a megye, ill. a város *történelmére* vonatkozó összes adatok. Különös gondot kell fordítani az 1848-as szabadságharc, a munkásmozgalom, a Tanácsköztársaság, a felszabadulás és a szocialista fejlődésünk történetét dokumentáló anyagra. Gyűjtendők a szabadságharcok helyi hőseinek, mártírjainak életére vonatkozó adatok, esetleg életrajzok.

Gyűjteni kell az ország vezetőinek helyi beszédeit, a megfelelő vidékre, városra vonatkozó cikkeit, beszédeit vagy ezek részleteit.

Gyűjtendők a helyi párhatározatok, rendeletek és olyan országos vonatkozású határozatok, törvények, rendeletek, amelyeknek helyi vonatkozásuk van.

A gyűjtés körébe esik a *táj földrajza*: talaja, ásványi kincsei, éghajlata; *természetrajza*: növény- és állatvilága; *gazdálkodása*: mezőgazdasága, ipara, kereskedelme stb.; *néprajza*: minden helyi folklórról és népnyelvről szóló, nyomtatásban megjelent mű. (A néprajzi gyűjtés és ilyen természetű kézíratos feljegyzések, magnetofon szalagok, filmek, lemezek gyűjtése a múzeum feladata.)

Gyűjtendők a vidék *műemlékeiről*, általános *kultúrtörténetéről* szóló kiadványok is.

Általában gyűjteni kell minden írott, nyomtatott és grafikai úton előállított olyan dokumentumot, amely a meghatározott földrajzi vagy közigazgatási egységről szól, tekintet nélkül arra, hogy a dokumentum hol, mikor, milyen nyelven és milyen formában jelent meg.

2. Gyűjtendők a *helyi szerzők* művei. A helyi szerző fogalma azonban bizonyos meghatározásra szorul. Helyi szerzőnek tekinthető az, aki egy adott megyében (városban) született, élete és működése oda fűzi, aki a város életében jelentős szerepet játszott. A tájismereti gyűjtemény hivatott arra, hogy összegyűjtse azoknak a helyi szerzőknek a műveit és műveik irodalmát, akik — ha nagy hírnévre nem tettek is szert — műveik a város története szempontjából jelentősek lehetnek. Itt kapnak helyet azok a költők, írók, akik nem emelkedtek ugyan az országos szintig, műveik azonban mégis értéket jelentenek, amennyiben a vidék, a kor hangulatát tolmácsolják, témáikban a múltat közvetítik.

Helyi szerzők közé sorolhatunk számos olyan országos jelentőségű író, tudóst, politikust, akik elkerültek szülőföldjükről, műveiket nem ott írták, mégis oda tartoznak a szülőföld jogán. Feltétlenül ajánlatos, hogy a megyei könyvtár a megyében született nagy magyar írók, költők műveit és a róluk szóló irodalmat gyűjtse. Országos jelentőségű szaktekintélyek, tudósok művei csak akkor tartoznak ide, ha egyben helyi témával is foglalkoznak.

Ugyancsak helyinek tekinthető az olyan szerző, aki nem a szóbanforgó városban, megyében született ugyan, de élete, tevékenysége oda kapcsolja mint közéleti személyiséget vagy mint magánembert. Az ilyen típus többnyire

helyi vonatkozású témákkal foglalkozik, művei tehát már az első kategória alapján is besorolhatók a tájgyűjteménybe. Előfordulhat végül olyan szélső eset is, amikor a szerző nem született az adott városban vagy vidéken, művei nem is szólnak róla, tevékenysége azonban jelentős nyomot hagyott a város vagy a megye életében. Ilyen esetben egyénileg kell eldönteni, hogy felvegyük-e a gyűjteménybe, vagy sem.

Vitatható, hogy akár születésük, akár tevékenységük alapján helyi szerzőnek minősülő szerzők minden művét felvegyük-e a tájismereti gyűjteménybe, vagy csak azokat, amelyeknek helyi vonatkozásai vannak. Lehet érvelni mindkét álláspont mellett; a szélesebb körű gyűjtés hívei szerint a helyi szerző minden művét fel kell venni, a szűkebb gyűjtőkör álláspontjára helyezkedők szerint pedig csak olyan művet, amely témájánál fogva is ide tartozik. Ellenkező esetben a gyűjtemény túlságosan felduzzadna nem tájismereti érdekű anyaggal. Mindkét érvelés megfontolandó. Egyelőre az látszik helyesnek, ha a helyi szerzőnek minősülő szépirodalmi minden művét felvesszük a gyűjteménybe, a tudományos jellegű vagy szakkérdésekkel foglalkozó művek közül pedig csak azokat, amelyek helyi vonatkozásúak.

3. A gyűjtés harmadik szempontja nem a tartalmi elemeket, nem is a szerzőt veszi alapul, hanem egy külső körülményt: *a nyomdatermék megjelenési helyét*. Ilyen módon a tájismereti gyűjtemény helyet ad a megye (város) területén megjelent mindennemű nyomtatványnak, tekintet nélkül azok tartalmára, szerzőjére. Kétségtelen, hogy sok helyi vonatkozású anyag van a helyi nyomtatványok között, de igen sok olyan is, melynek semmi köze a tájhoz.

Újból felmerül tehát a veszélye annak, hogy a gyűjteményben sok, lényegében nem tájismereti anyag halmozódik fel. Ezért vannak többen ellene a megjelenési hely mint gyűjtési szempont figyelembevételének. Tekintettel azonban arra, hogy a helyi nyomtatványok gyűjtésének nálunk már megvan a hagyománya és az összegyűjtött anyag nyomdászattörténeti érdekessége mellett valóban fényt vet a város vagy a megye gazdaság- és kultúrtörténetére, nem helytelen, ha a könyvtárak ezt a gyűjtési szempontot is figyelembe veszik.

Mivel a nyomdatermékek tömeges előállításának kezdete nálunk a múlt század utolsó évtizedeire esik, és az anyag túlságosan felduzzadása csak ettől az időszaktól kezdve jelent komolyabb veszélyt, tanácsos egy bizonyos időhatárt megállapítani, ez előtt minden, utána pedig csak azok a helyi nyomtatványok gyűjtendők, amelyek az első két kategória alapján már úgyis a gyűjtőkörbe esnek. Ezt a cezúrárt hozzávetőlegesen a századfordulóra, pontosabban 1900-ra tehetjük. Indokolja ezt az a körülmény, hogy a vidéki nyomdák 1870 és 1900 között létesültek nagyobb számban. Minden gyűjteményre érvényes merev időhatárt szabni azonban nem tanácsos, helyesebb ezt az adott időszakon belül esetenként megállapítani. Híres vidéki nyomdáknál (Tevan, Békéscsaba; Kner, Gyoma; Kertész, Karcag) ezt a cezúrárt 1945-ig tolhatjuk ki.

A gyűjtemény megoszlása

A hármas gyűjtési szempont bizonyos mértékig körülhatárolja a gyűjteményt. A pontosabb körvonalazás érdekében azonban szükséges, hogy áttekintsük a kiadvány-fajtákat formai szempontból is.

Kézíratos anyag

A hivatalos jellegű kézíratos anyag gyűjtője és őrzője a megyei levéltár. Ilyeneket tehát a könyvtár nem gyűjt. A magántermészetű kézíratok közül gyűjtendők: a helyi szerzők megjelent vagy kiadásra szánt művei vagy helyi vonatkozású kéziratai (regények, versek, tanulmányok, naplók stb.); színházi sűgőkönyvek; a megye vagy a város életében jelentős személyek levelei, levelezése, naplói stb.; olyan könyvek, amelyekben helyi érdekességű kézíratos bejegyzések vannak.

Tekintettel arra, hogy az elkallódás veszélye a kézíratos anyagoknál a legnagyobb, a könyvtárnak — gyűjtésük érdekében — állandó kutató munkát kell végeznie.

Nyomtatott anyagok

A gyűjtemény zömét ezek alkotják. Részletesen felsorolva: a megyei, városi, községi monográfiák; helyi vonatkozású életrajzok; történelmi, földrajzi, természettudományos, mezőgazdasági, ipari, ipartörténeti, néprajzi, nyelvészeti, irodalmi helyi vonatkozású témával foglalkozó tanulmányok; helyi vonatkozású rendeletek, pártok, hatóságok, testületek, intézmények helyi kiadványai; bibliográfiák (helyi szerzőkről és helyi vonatkozású anyagról, helyi kiadványokról); helyi témával foglalkozó vagy helyi szerző által írt szépirodalom.

Periodikus jellegű kiadványok: helyi újságok; iskolai értesítők; naptárak; egyesületek, társulatok, intézmények évkönyvei, jelentései, értesítői stb.

Aprónyomtatványok: útikalauzok, prospektusok, brosurák, helyi könyvjegyzékek, árjegyzékek stb.; politikai, közigazgatási, egészségügyi, sport, színházi és mozi s egyéb kulturális jellegű plakátok, röpiratok, egyleveles aprónyomtatványok; családi eseményekkel kapcsolatos értesítések: gyászjelentések, eljegyzési, esküvői értesítések stb.; nyomtatott meghívók; a megye bármely városáról, községéről készült levelezőlapok (különösen jelentősek, ha helyben nyomták).

Helyi szerző által írt zeneművek kottái akár a zeneszerző, akár a szövegíró minősül helyi szerzőnek.

Grafikai és egyéb sokszorosítási eljárással előállított dokumentumok

Ide tartoznak a térképek, metszetek, mikrofilmek; a képek inkább a múzeum gyűjtőkörébe tartoznak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy-egy közéleti személyiség, író, tudós, politikus stb. arcképe vagy néhány kép és metszet a vidékről nem vásárolható meg a könyvtár számára is.

A gyűjtés alapos utánjárást, fáradságot nem ismerő kutató munkát igényel. A felsorolt anyag egy részét antikváriumokból meg lehet ugyan szerezní, nagyobb részük azonban családoknál lappang és a könyvtáros ügyszere-
tetétől és leleményétől függ, hogy rájuk bukkan-e. Célravezetőbb, ha a könyvtárak nem egyedül végzik a gyűjtés munkáját, hanem bevonják ebbe a város társadalmát is. Propagálják a tájismereti anyag fejlesztését, gyűjtési akciót

hirdetnek. Sok esetben csak a véletlen jön segítségünkre; különösen nehéz a régi újságok beszerzése. Sok gondot okozhat a hiányzó számok, ill. évfolyamok pótlása. Ezeket kisebb mennyiségben fényképmásolattal, nagyobb mennyiségben mikrofilmmel lehet pótolni.

Már több megyei könyvtárnak van fotolaboratóriuma. Ezek felbecsülhetetlen segítői lehetnek a tájismereti anyag gyűjtésének, ill. kiegészítésének, főként a hiányzó dokumentumok fényképmásolatainak elkészítésével. A mikrofilm alkalmazása a tájismereti anyag kiegészítésében is felbecsülhetetlen nyereséget jelent. Egyes dokumentumok ma már kizárólag mikrofilm formájában szerezhetők be.

Általában sokkal nagyobb gondot kell fordítani a plakátok, röpiratok, aprónyomtatványok, képes levelezőlapok, térképek, metszetek gyűjtésére és szakszerű gondozására, feltárására, mint eddig. A gyűjtést az eddiginél jóval szélesebb alapra kell helyezni. Csak ilyen módon válhat a megyei könyvtárak tájismereti anyaga korszerű és színvonalas gyűjteménnyé.

A tájismereti bibliográfia

Ha a megyei könyvtárakban levő tájgyűjtemény-töredékekből mind a tudományos jellegű történeti kutatást, mind pedig a kormányzati és gazdasági szervek tájékoztatását ellátó színvonalas gyűjteményeket kívánunk fejleszteni, a meglevő anyag számbavételével egyidejűleg fel kell vázolni a hiányokat is. A tájismereti anyag gyűjtésével, kezelésével egyidejűleg tehát szükséges a tájismereti anyag bibliográfiájának elkészítése is. A tájismereti bibliográfia fogalmát Sz. JA. BOROVÓJ a következőképpen határozza meg: „Mi a tájbibliográfia? Megfelelően megalkotott és kartoték vagy bármely más formában megszerkesztett irodalomjegyzék, amely valamely terület (köztársaság, határterület, járás, város, település) földrajzi környezetéről, természeti kincseiről, társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődéséről szól, tekintet nélkül a benne felsorolt sajtótermékek kiadási helyére.”²

A bibliográfia felhasználására is hasznos tanácsot ad az idézett cikk. Hangsúlyozza a bibliográfia fontosságát a tájékoztató szolgálatban. A bibliográfia kiegészíti a gyűjtemény anyagát, magában foglalja azt is, ami a gyűjteményből hiányzik. Különösen tehát ott, ahol a gyűjtemény szegény, a bibliográfia hathatósan segítheti elő a kutatást. A nyíregyházi Megyei Könyvtár az elsők között ismerte fel a tájismereti bibliográfia jelentőségét. A közelmúltban egy helyi szakemberekből álló munkaközösség szabolcsi monográfia összeállítását határozta el, amikor azonban értesült, hogy a könyvtárban szinte semmi helyi anyag nincs, a vállalkozás egyelőre abbamaradt. Ekkor határozta el a Megyei Könyvtár, hogy addig is, míg megfelelő gyűjteményt állíthat össze, elkészíti a megye tájismereti bibliográfiáját. Hasonló igények, kezdeményezések más könyvtárakban is tapasztalhatók. „A szegedi Egyetemi Könyvtár kiadványai” (20. szám) között jelent meg a múlt évben REGÜLY Ernő: *Szeged bibliográfiájának tervezete* (Szeged, 1954, 17 lap) című tanulmánya, amelyben a „szegedi bibliográfia” összeállítására vonatkozó terveket ismer-

² BOROVÓJ, Sz. Ja.: *A tájbibliográfia kérdései*. (Nekotorúe voproszú kraeved-cseszkaj bibliografii.) Szovetszkaja Bibliografija. 1954. 36. sz. 100–109. lap. [Magyarul megjelent a Könyvtári Tájékoztató 1955. 2. számában.]

teti. A munka vázlatos volta mellett is figyelemreméltó megállapításokat tesz a tájbibliográfia szerkesztésére nézve.³

A tájismereti bibliográfia vezérfonal az anyag fejlesztéséhez. megmutatja, hogy mi jelent meg eddig a tájról, hol rejtőznek a tájgyűjtemény számára értékes dokumentumok. A bibliográfia lelőhely-bibliográfia is legyen, amely feltűnteti, hogy a keresett mű melyik könyvtárban; melyik gyűjteményben található meg.

Összeállításához alapos előkészítő munka szükséges. Fel kell kutatni mindazokat a műveket, amelyekben a tájra vonatkozó művek bibliográfiai adatai előfordulhatnak. Fel kell használni mindenekelőtt a nagy összefoglaló monográfiákat, kisebb helyi monográfiákat, általános- és szakbibliográfiákat, életrajzi lexikonokat, irodalomtörténeteket, történelmi munkákat stb. A bibliográfiai forrásmunkák összegyűjtéséhez kiindulási pontul szolgálhat BODOR Antal: *Magyarország helyismereti könyvészete. 1525—1940.* (Bp. 1944, Szerző. XII, 424 l.) című mű bevezető fejezete, amely a helyismereti kutatás vezérfonalait és segédkönyveit, a főbb általános és gyűjteményes munkákat foglalja össze. Hasonlóképpen segítséget ad a *Magyar történelmi bibliográfia. 1925—1867.* (I—III. köt. Szerk. I. TÓTH Zoltán. Bp., 1950, Akad. kiadó. 3 köt.) című mű első részéből különösen a „*Helytörténet*” című fejezet. A bibliográfia összeállításához feltétlenül szükséges segédeszköz a helyi szerzők jegyzékének összeállítása, ehhez SZINNYEI és GULYÁS életrajzi lexikonjai és PINTÉR Jenő *Magyar irodalomtörténete* szolgálhatnak a kiinduláshoz szükséges, legfontosabb adatokkal.

Nagy segítséget jelent a bibliográfia az újságok és folyóiratok helyi vonatkozású cikkanyagának összegyűjtésében. Számos olyan lapban is szerepelnek helyi vonatkozású cikkek, amelyek egyébként nem tartoznak a helyi gyűjteménybe. A bibliográfia utal e cikkek lelőhelyére is. Bibliográfia segítségével tárhatjuk fel a könyvekben vagy folyóiratokban előforduló térkép-, kép- és hirdetésanyagot is. Az ilyenfajta dokumentumok érdekessége a gyűjtemény szempontjából nem lehet vitás.

A tájismereti bibliográfia anyagának címléirási sajátosságai

E cikk keretei között nem foglalkozhatunk részletesen a tájismereti anyag címléirási részletkérdéseivel. Annyit azonban meg kell említenünk, hogy a címléirási szabvány előírásainak alkalmazása mellett a kutatás szempontjait egy percre sem szabad szem elől téveszteni. Számolni kell azzal, hogy a kutató sokszor több adatot kívánhat a címléirástól, mint amennyit a szabvány feltétlenül előír. Gondolunk itt pl. a földrajzi, életrajzi címkiegészítésekre, ezeket a helyi vonatkozású anyagnál feltétlenül alkalmazni kell. A szabvány előírásaitól eltérően helyi nyomtatványoknál mindig fel kell tüntetni a nyomdát. Ezen a területen fokozott jelentősége van a könyvtáros néhány olyan megjegyzésének, amellyel a dokumentum sajátosságaira utal. Véleményünk szerint a megjegyzésben kellene feltüntetni azt is, hogy a szerző helyi születésű. A tájismereti bibliográfia annotálásának rendkívüli haszna volna, de ez a jelenlegi helyzetben még túlzott kívánság.

³ MÓDIS LÁSZLÓ: *A Tiszántúli tájbiográfia s általában a tájbibliográfiák kérdése.* A debreceni Kossuth László Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. 1954, Debrecen 1955. 53—109 l. című tanulmánya cikkem elkészítése után jelent meg.

A szabvány előírásaitól eltérően nem felesleges munka, ha az egyleveles nyomtatványokat is egyenként írjuk le, tekintettel egyrészt az anyag helyi vonatkozásainak fontosságára, másrészt aránylag csekély méreteire.

Végül nélkülözhetetlen a bibliográfia számára az elemző címleírások alkalmazása. Igen sok olyan helyi vonatkozású részlet lappang könyvekben, folyóiratokban, amely a címből nem tűnik ki.

A bibliográfia tagolása

Az anyag sokrétűsége miatt a bibliográfia tagolása meglehetősen nehéz probléma. Mindenekelőtt külön kell választani a könyv- és periodikaanyagot a speciális fajtájú kiadványoktól (kéziratok, plakátok, aprónyomtatványok, térképek, zeneművek stb.). A könyv- és periodikaanyagot ezután a gyűjtés fő szempontjai szerint 3 csoportra osztjuk:

- a) a helyi tárgyú művek,
- b) a helyi szerzők művei,
- c) a helyi nyomdák kiadványai.

A három főcsoporton belül az elsőben az anyagot az ETO szerint osztályozhatjuk. Ezzel elérjük azt, hogy a kutató egy bizonyos szakterület egész megyére vonatkozó szakirodalmát együtt találja. A szakon belül a betűrendbe sorolás látszik előnyösebbnek.

A második csoportba tartozó művek címait egyszerűen a szerzők betűrendje szerint sorolhatjuk be.

A harmadik csoportba tartozó kiadványok áttekintése akkor a legkönnyebb, ha először földrajzilag városonként, majd ezen belül nyomdanként csoportosítjuk az anyagot. Egy nyomda kiadványait pedig évenként, ezen belül a szerzők betűrendjében csoportosíthatjuk.

A kéziratos anyag címeinek rendezése, a vonatkozó címleírási gyakorlat szerint megadott rendszavak alapján, betűrendben a legcélszerűbb.

Plakátok, röpiratok címait az ETO fő szákszámait szerint és ezen belül évenként, a meghívók, gyászjelentések stb. címleírásait évenként, ezen belül betűrendben csoportosítjuk.

A térképek címleírásait leghelyesebb szintén betűrendben rendezni, mivel a földrajzi csoportosítás a gyakori átfedések miatt nehezen oldható meg. Hasonlóképpen betűrendbe soroljuk a zeneműveket is.

Az egész anyag földrajzi áttekinthetősége érdekében olyan földrajzi mutató készítése ajánlatos, amely az egész bibliográfia anyagát összefoglalja és városok, járások, ezen belül községek szerint rendezi.

A tájismereti anyag raktározási kérdései

A raktározást illetően az a főkérdés, hogy különgyűjtemény legyen-e a tájismereti anyag, vagy nem. Az anyag muzeális jellege magyarázza a könyvtáraknak azt a törekvését, hogy a tájismereti anyagot lehetőleg elkülönítsék a könyvvállomány többi részétől, fokozottan védjék és különgyűjteménynek fogják fel. Meg kell azonban vizsgálnunk, jelent-e előnyt a kutatónak és mennyi többletmunkát okoz a könyvtárosnak, ha a tájismereti anyagot külön kezeli. Nem elegendő-e, ha az anyagot csupán katalógusokkal választjuk el az állomány többi részétől, szükséges-e raktári különválasztás is? A különraktározás

feltétlenül azt jelentené, hogy a megyei könyvtárak amúgy is elég bonyolult raktári rendszere újabb raktárkomplexummal bővül, amelyben — az általános gyűjteménnyel párhuzamosan — szinte minden raktározási kérdés előfordul. Ez pedig feltétlenül igen sok és nem is feltétlenül szükséges többletmunkát jelentene a könyvtárnak. Előny viszont alig származna ebből a kutatónak, hiszen neki teljesen mindegy, hogy a raktár melyik részéből kapja meg az anyagot, ha úgyis a katalógus közvetítését kell felhasználnia. Teljesen elegendő tehát, ha megfelelő katalógusokban foglaljuk össze a tájismereti anyagot, raktárilag azonban nem választjuk külön.

Az általános könyvtári gyakorlat szerint külön raktározandók a könyvek, periodikák, kéziratok, plakátok, aprónyomtatványok, metszetek, térképek, zeneművek, mikrofilmek stb., mindegyik saját jellegének legmegfelelőbb módon. Az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani osztálya a megyei könyvtárak ún. „belső” raktárai számára a betűjeles folyószám szerinti raktározást ajánlotta, mely a kölcsönzési raktár szakrendjét kiegészítve, biztosítja a jobb helykihasználást és a tudományos kutatást szolgáló állomány fokozott védelmét. A belső raktárban elhelyezett anyag csak az olvasóteremben használható, kölcsönözni csak a könyvtárvezető engedélyével lehet. Mivel a tájismereti gyűjtemény is elsősorban a tudományos kutatás céljait szolgálja, továbbá az anyag természete szerint muzeális jellegű gyűjteménynek tekintendő, legcélszerűbb az ún. „belső” raktárban elhelyezni a többi könyv és periodika közé sorolva. E „belső” raktárak rendje a nagyságrendi betűjeles folyószámot követi.

A kézirat-, plakát-, aprónyomtatvány-, metszet-, térkép-, zenemű-, mikrofilm- stb. anyag főleg helyi vonatkozású. Az egyéb nem helyi jellegű speciális anyagot sem volna azonban célszerű a helyi anyagoktól elválasztani. A kéziratokat ajánlatos folyószám szerint raktározni, szükség szerint alkalmazva a rétnagyságot. A plakátokat, aprónyomtatványokat, mint hasonló gyűjteményekben szokásos, dobozokban, tékában védjük a rongálódástól; nyomtatványfajonként különválogatva szakrendben, ezen belül évenkénti időrendben rendezendők. A színházi és moziplakátokat városonként, ezen belül a színházak és mozik betűrendjében és végül évenkénti időrendben a legcélszerűbb elhelyezni. A képes levelezőlapokat ajánlatos helységenként rendezni. A tároló dobozra kívül rá kell írni a gyűjtemény megkülönböztető betűjelét, a szakjelzetet, ill. a városok, községek, színházak, mozik nevét és az évszámot.

Térképnyaga meglehetősen kevés lesz a tájismereti gyűjteményeknek. A raktározás technikájában a térképgyűjtemények bevett módszerei követendők. Ajánlatos az anyagot a térképen ábrázolt helyek betűrendjében és ezen belül sorszám szerint rendezni.

A zeneművek és filmek raktározására vonatkozólag, az elfogadott technikai megoldások mellett, szintén a sorszám szerinti rendezést javasoljuk.

A tájismereti anyag katalógusai

A tájismereti gyűjtemények feldolgozói számára jelentős probléma, hogy az anyag sokrétű feltáráshoz milyen katalógusokat használjanak. Kísérjük meg számbavenni a kutatók főbb szempontjait. Kereshető az anyag szerzők szerint, tárgy szerint, földrajzi helyek szerint és helyi nyomdák szerint.

A katalógusokat tehát úgy kell megtervezni, hogy a keresés leggyakrabban előforduló szempontjai érvényesüljenek a katalógusok szerkesztésében, és hogy a kutató az anyagot segítségükkel minél könnyebben megtalálja.

Eszerint feltétlenül szükség van szakkatalógusra, mely az anyagot témák szerint csoportosítja. Az anyagot a magyar könyvtárakban az ETO magyar kiadása alapján osztályozzuk.

Egy megfelelő személyi és földrajzi utaló- és melléklapokkal felszerelt betűrendes katalógus viszont kielégíti mind a testületek, intézmények, mind a szerzők, mind a műben szereplő személyek, mind a helynevek szerint tájékozódni kívánó kutatót. Célszerű azonban külön katalógust szerkeszteni a helyi nyomtatványokról. A fő rendezési elv itt is a betűrend, először a helynevek, ezen belül nyomdák, ezen belül pedig a szerzők, ill. a címszavak betűrendjében.

E háromfajta katalógus teljesen elég az anyag feltárásához. Kerülni kell a katalógusrendszer túlméretezését, mely indokolatlanul nagy terheket ró a könyvtárosa.

Részletesen lehetne beszélni a tájismereti gyűjteménnyel kapcsolatos tájékoztató szolgálatról, a tájékoztatás lehetőségeinek sokféleségéről. A gyűjtemények mai rendezetlen állapotánál azonban ez még túl korai lenne. A tájékoztató szolgálat a gyűjteménnyel együtt, vele párhuzamosan fejlődik, terebélyesedik. Módszereinek kidolgozása akkor lesz időszerű, amikor már van ilyen szolgálat, az anyag már rendezett állapotba került, bibliográfiailag és katalógusokon keresztül legalább nagyobb részben fel van tárva. Addig azonban a könyvtárak a jelentkező igények lehetséges kielégítése mellett, erejük nagyobb részét a tájékoztató szolgálat feltételeinek megteremtésére kell hogy fordítsák. A helyi tájékoztató szolgálat szempontjából is elsőrendű feladat a bibliográfiai gyűjtés megkezdése.

Ha a gyűjtemény nagyobb arányú tájékoztatást adni még nem is tud, a munka és az anyag propagálása szükséges és hasznos. A propaganda legjobb eszköze ebben az esetben is a kiállítás. A tájismereti kiállítások igen alkalmasak arra, hogy felkeltsék az érdeklődést a könyvtárnak ezen a területen végzett kutató és gyűjtő munkája iránt.

Végezetül a helyi anyagot kezelő könyvtáros személyéről mondjunk néhány szót. A tájgyűjtemény fejlesztését, feldolgozását, kezelését, a helyi tájékoztatás sokrétű feladatát csak olyan könyvtáros láthatja el jól, aki egyrészt ismeri a könyvtári munka minden részletkérdését (hiszen a gyűjteményben csaknem minden könyvtári probléma előfordul), másrészt érdeklődik a helytörténeti kutatások iránt, ismeri a vidéket, megvan mind a politikai, mind a szakmai felkészültsége az anyag kiválasztásához, osztályozásához, megfelelő feltárásához. Szükséges, hogy hajlama legyen az elmélyülést kívánó kutató munkára, ugyanakkor azonban legyen mozgékony, ügyszerető, leleményes. Mind az anyaggyűjtés, mind a tájékoztató szolgálat politikai, szakmai ítélőképességet, emberekkel való bánni tudást is követel tőle. Állandó kapcsolatot kell tartania a helyi szakemberekkel, a sajtóval, a párt- és tömegszervezetekkel, tanácsokkal, könyvesboltokkal, sőt fel kell keresnie rendszeresen a fővárosi antikváriumokat is, hogy az anyag fejlesztéséről folyamatosan és minél hathatósabban gondoskodják. Ugyanakkor állandó összeköttetésben kell lennie a könyvtár olvasószolgálati csoportjával és ezen keresztül az olvasókkal. Minden módot meg kell ragadnia arra, hogy a könyvtárnak a tájanyag gyűjtésére irányuló törekvéseit az olvasók széles köreiből ismertté és nép-

szerűvé tegye. Be kell vonnia az arra alkalmas helyi szakembereket a gyűjtemény fejlesztésének és feltárásának felelősségteljes munkájába. Értenie kell végül a kiállítások ízléses rendezéséhez.

E sokféle, egyenként is értékes tulajdonság együtt ma még kevés könyvtárosban van meg. Olyanok azonban sokan vannak, akik már most is lelkesen gyűjtik az anyagot, igyekeznek azt a legjobb tudásuk szerint rendezni, van némi ismeretük a helytörténet terén, közelebbről érdeklődnek a vidék néprajza, történelme vagy természeti adottságai iránt. Ezek a könyvtárosok a gyűjtő és feldolgozó munka során megszerezhetik a hiányzó ismereteket.

Felmerül még az a kérdés is, hogy vajon a könyvtáros maga is foglalkozék-e helytörténeti kutatásokkal? Természetesen merev szabályt ezen a téren sem lehet felállítani. A könyvtárosnak a könyvtár és a kutatók szempontjából elsősorban a gyűjtemény tervszerű fejlesztése, feltárása és hasznosítása a feladata. Elvben semmi akadályja sincsen annak, hogy a könyvtáros helytörténettel foglalkozzék, ha ez nem vonja el elsőrendű feladatának teljesítésétől.⁴

RÁCZ ARANKA

ARANKA RÁCZ: DAS HEIMATSKUNDLICHE MATERIAL DER KOMITATS-BIBLIOTHEKEN

Ortsgeschichtliche Sammel-, bzw. Forschungsarbeit wird in Ungarn an dreierlei Stellen getrieben: in Bibliotheken, Museen und Archiven. Die Arbeit dieser Institutionen ist miteinander in Einklang zu bringen. Die Komitatsbibliotheken sind dazu berufen, die auf das Komitat bezüglichen handschriftlichen, gedruckten oder auf einem anderen graphischen Wege hergestellten Dokumente zu sammeln.

Die systematische Sammlung und Auswertung des heimatskundlichen Materials ist sowohl vom allgemeinen kulturpolitischen als auch vom wissenschaftlichen und pädagogischen Standpunkt aus von besonderer Wichtigkeit.

Die Grenzen des Sammelgebietes fallen gewöhnlich mit denen des betreffenden Komitats zusammen, doch müssen auch die geographischen, ethnographischen, sprachlichen u. dgl. m. Einheiten berücksichtigt werden.

Zu sammeln sind: 1. die auf das Komitat bezügliche Literatur; 2. die Werke der lokalen Autoren; 3. die lokalen Presseprodukte.

Bei der systematischen Sammelarbeit und im Leserdienst leistet die regionale Bibliographie unentbehrliche Dienste.

Das regionale Material bildet keine Spezialsammlung, es ist in den, der Forschungsarbeit dienenden sogen. „inneren“ Magazinen der Komitatsbibliothek unterzubringen.

Zur entsprechenden Orientierung der Leser und Forscher sind folgende Kataloge notwendig: ein Fachkatalog nach dem Dezimalsystem, ein alphabetischer Katalog und ein Katalog der Druckereien, dessen Zettel nach Ortsnamen, und innerhalb dieser in der alphabetischen Reihenfolge der Druckerein geordnet sind.

⁴ A már idézett műveken kívül felhasználható legfontosabb irodalom: BZSOZOVSKAJA, M.: *Szülföldünk megismerése*. (Изучение родного края.) = Bibliotekar' — Könyvtáros, 1953. 1. sz. 20–22. p. — HOBBS, A. John L.: *Libraries and the materials of local history*. London 1948, Grafton. 224 p. — RÜSZKIN, E. I.: *Szépirodalmi tájismertető bibliográfia*. (Краевая библиография литературы.) Moszkva 1951, Goszkul'tproszvetizdat. 16. p. [Magyarul: OSzK Ford. Arch. 671. sz.] — SAYERS, W. C. Berwick: *Library local collections*. London 1939, G. Allen and Unwin. 128 p. — SZOTJANOV, M.: *A kultúrothtonok múzeális gyűjteményei és a táj kutatás*. (Систематизация музейных собраний краеведческого музея.) Csitaliste, 1943. 3. sz. 31–32. p. [Magyarul: OSzK Ford. Arch. 1355. sz.] — SZOTJANOV, M.: *Hogyan alapozzuk meg a tájgyűjteményeket*. (Как да полъзсим нацсало на краеведесесзка сзбирки.) Csitaliste, 1953. 22. sz. 20–22. p. [Magyarul: OSzK Ford. Arch. 1110 sz.]

A sárvár-újszigeti nyomda könyvdíszai

Kevés XVI. századi magyar nyomda kezdte működését olyan kedvező körülmények között, mint az 1536–1537 táján berendezett sárvár-újszigeti könyvsajtó.¹ A nyomda szellemi irányítója és korrektora a tudományos képzettségű és írói ambícióktól vezetett SYLVESTER János volt, a vállalkozás anyagi fedezetét NÁDASDY Tamás, az ország egyik leggazdagabb főura, biztosította. A nyomdaalapítás gondolata minden bizonnyal SYLVESTERTől eredt. SYLVESTER 1527-ben a krakkói VIETOR-cégnél folytatott korrektori tevékenysége alatt tapasztalhatta, milyen nehézségeket okoz magyar szövegnek idegen nyelvhez készült betűtípusokkal való kinyomtatása. Érthető, hogy a már 1536-ban készülő — vagy legalább tervbevett² — újszövetség-fordítását magyar szöveg nyomtatására berendezett hazai nyomdában kívánta megjelentetni.

A ma ismert két sárvár-újszigeti kiadvány — SYLVESTER *Grammatica hungarolatina* (1539, RMK. I. 14.) című tankönyve és SYLVESTER *Uj Testamentum-fordítása* (1541, RMK. I. 15.) — a nyomdavezető igényességének és a mecénás bőkezűségének bizonyítéka. A kiválóan felszerelt nyomda magyar, latin, görög betűkészlettel, a magyar nyelv sajátos hangjait kifejező speciális jelekkel, fametszetes héber betűkkel, fametszetes fejezetcímekkel, címsorokkal és számos könyvdísszel rendelkezett.

A külföldön többnyire jövedelmező könyvnyomtatás hazánkban ilyen gondos munka ellenére sem talált megértésre. Az *Uj Testamentum*-ot terjesztő ABÁDINAK útiköltsége is alig térült meg,³ a *Grammatica* példányai pedig évek múlva is NÁDASDY kamrájában porosodtak.⁴ A sikertelenség SYLVESTERT és a kiválóan képzett nyomdászt, ABÁDI Benedeket is elkedvetlenítette; ez is

¹ A sárvár-újszigeti nyomda történetére vonatkozólag I. GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. s az ott megadott irodalom; továbbá FITZ József: *A nyomdászat dicsérete* [Bp. 1941.]; FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. I. köt. 184–194. l.; BALLAGI Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877*. Bp. 1878.; H. KISS Géza: *Sylvester János élete és munkássága (1504–1555)*, Tahitótfalu, 1926.; KOVÁTS S. János: *A könyvnyomtatás története Vas megyében*. Szombathely, 1891.; PAYR Sándor: *Erdősi Sylvester János sárvári tanító és magyar bibliafordító*. Bp. 1905.; *Ua.: A nádorispán udvara*. Sopron, 1903.; *Ua.: Nádasdy Tamás grófék háztája*. Bp. 1895.; RÉVÉSZ Imre: *Erdősi János magyar protestáns reformátor*... Debrecen, 1859.; VARJAS Béla ismertetése SZENTKÚTY Pál: *Régi hazai nyomdák mintakönyvei*. Bp. 1940. c. művéről. Magy. Könyvszle. 1940. 412–415. l.

² HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 148. l.

³ ABÁDI Benedek levele NÁDASDY Tamáshoz. Sárvár, 1541. máj. 29. Irodalomtörténeti Közlemények. III. évf. 94. l.

⁴ SYLVESTER János levele NÁDASDY Tamáshoz. Bécs, 1547. szept. 26. Irodalomtört. Köz. III. évf. 96. l.

egyik oka lehetett annak, hogy a nyomda néhány évi tevékenység után — 1543 márciusa előtt⁵ — feloszlott.

A két ismert újszigeti kiadvány a magyarországi könyvdiszítés történetében fontos határkő: SYLVESTER János *Új Testamentum*-fordítása az első illusztrációkkal díszített magyar könyv. Kiállítása páratlan gondosságról tanúskodik. A mű fametszetes kerettel ellátott címlapján a szöveg vörös nyomással, fadúceről készült. A lépcsőzetes elhelyezésű sorok alatt szőlőlevelekből képzett záródísz látható. A terjedelmes műben 1 lapnagyságú fametszet, 6 nagyobb méretű apostol-ábrázolás és 100 kisebb illusztráció található; jó néhány illusztráció többször ismétlődik. A könyv utolsó levelét a mecénások — NÁDASDY Tamás és felesége, KANIZSAY Orsolya — finom kidolgozású, egyesített címere díszíti. Alig akad olyan levél, amelyet legalább egy iniciálé ne élénkítene.

A jórészt anyagi nehézségekkel küzdő XVI. századi magyar nyomdák nem rendelkeztek olyan fametszet-készlettel, amely kiadványaik hasonlóan díszes és változatos illusztrálását lehetővé tette volna. A nyomdászat kevés esetben bizonyult jövedelmező vállalkozásnak a három részre szakadt, gazdaságilag leromlott országban. Az anyagi megalapozottság hiánya nem csekély mértékben hozzájárult ahhoz, hogy XVI. századi nyomdáink egy része csak rövid ideig tudta fenntartani magát vagy a támogatást és védelmet biztosító mecénások tartózkodási helyéhez igazodva, különböző helyeken folytatta tevékenységét.⁶

A tőkeszegény és zaklatott körülmények között működő nyomdákban a könyv külseje iránt való igényesség rendszerint háttérbe szorult. Szép kiállítású könyv többnyire csak azokban a nyomdákban látott napvilágot, amelyek a töröktől kevésbé veszélyeztetett területeken, politikai és felekezeti támadások ellen védelmet nyújtó és olvasóközönséget biztosító városban belül működtek.

A három részre szakított, XVI. századi Magyarországon HONTERUS könyvsajtója volt az első, amelynek munkásságát az említett kedvező körülmények segítették. Az ismert korai brassói nyomtatványok a sárvár-újszigeti kiadványokkal egy időben készültek. Ezeket az izléses kiállítású könyveket csak címlapkeret, fametszetes mesterjegy, néhány címer, térkép vagy zárómetszet díszíti. Illusztrációt ritkán és szerény mértékben alkalmazott a brassói nyomda. Az 1557-ben WAGNER Bálint költségén kiadott *Novum Testamentum*ban (RMK. II. 74.) négy evangélista-ábrázolás látható s a leggazdagabban díszített brassói kiadványban — WAGNER Bálint *Imagines mortis selectiores*ében (1557, RMK. II. 75.) — is csupán 18 illusztráció található.

Az 1550-ben induló HOFFGREFF—HELTAI-nyomda életképességét a gyorsan fejlődő Kolozsvár magyar olvasótábora és a nyomdavezetők élmes kiadói politikája biztosította. A meginduláskor csak néhány illusztráció, két izléses iniciálé-sorozat és egy-két zárómetszet állt a nyomdavezetők rendelkezésére. Ezzel magyarázható, hogy HELTAI Gáspár magyar nyelvű biblia-kiadásának egymást követő köteteit — SYLVESTER *Új Testamentum*-fordításához hasonló nagyszabású vállalkozását — iniciálék mellett mindössze egyetlen illusztrációval látta el. A kolozsvári biblia-kiadások fametszetes

⁵ ABÁDI Benedek 1543. márc. 22-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre. *Régi Magyar Költők Tára* II. 434. l.

⁶ FITZ József: *A vándornomdák*. Magyarságtudomány, 1943. II. köt. 13—35. l.

díszítése, a sárvár—újszigeti *Uj Testamentum* kiállításához viszonyítva, szerény, szegényes. A legtöbb fametszetet tartalmazó kolozsvári könyv, ifj. HELTAI Gáspár *Cisiojának* második kiadása (1592, RMK. I. 256.), 62 illusztráció felhasználásával készült. A magyarországi viszonylatban feltétlen gazdagnak minősíthető kolozsvári fametszet-állomány ötven évi, többé-kevésbé tervszerű gyarapodás eredménye volt, amit nem egy reprezentatív mű pompás kiállítására, hanem számos nepszerű könyv vonzóvá tételére alkalmazott a HOFFGREFF—HELTAI-nyomda.

Hasonló eredményre jutunk a XVI. századi debreceni könyvek vizsgálatánál. Debrecenben HUSZÁR Gál és TÖRÖK Mihály rövidéletű sajtója után hosszabb-rövidebb ideig a Bécsből Magyarországra menekült HOFFHALTER Rafael és fia, Rudolf is dolgozott. A lengyel származású nyomdászcsalád magyarországi kiadványaiban a híres bécsi HOFFHALTER-nyomda fametszet-készletének jó néhány darabja felismerhető: e metszetek túlnyomó többsége azonban könyvdísz s nem nagyszabású kiadvány szemléltetéséhez készült illusztráció.

A negyedik megalapozottabb s fametszetekkel is jobban ellátott XVI. századi könyvsajtónk a nagyszombati nyomda volt, amelynek a magyar könyvillusztráció történetében később oly fontos szerep jutott. Az egykori bécsi jezsuita nyomda felszerelésével dolgozó nagyszombati sajtó 1577—1578-ban kezdte működését. Nem érdektelen, hogy a jól felszerelt nagyszombati nyomda összes XVI. századi termékében nem alkalmazott annyi fametszetet, mint a negyven évvel korábban működő sárvár—újszigeti nyomda egyetlen kiadványában.

A nem említett, korabeli magyar nyomdák fametszet-készlete még szerényebb: kezdetleges iniciálék, zárómetszetek, bélyegdíszből összeállított keretek között ritkán látható egy-két tetszetős illusztráció. Egyetlen olyan XVI. századi magyarországi nyomtatványt sem ismerünk, amely a sárvár—újszigeti *Uj Testamentumot* illusztráló fametszetek gazdagságával vetekedhetnék.

Az újszigeti nyomda első kiadványa, SYLVESTER *Grammaticaja* (RMK. I. 14.) még nem ilyen díszes kiállítású. Az iskolai használatra szánt könyvekben abban az időben ritkán alkalmaztak fametszetes illusztrációkat vagy különlegesen szép könyvdíszeket. A *Grammatica* díszítési módja a korai HONTERUS-kiadványokéhoz hasonló: a címlapot fametszetes keret ékesíti, a fejezeteket iniciálék nyitják meg. A ma ismert egyetlen példányban (Országos Széchényi Könyvtár) 8 iniciálé látható, kettő közülük megismétlődik.

A *Grammatica* 125 × 80 mm nagyságú címlapkeretét négy lécc alkotja. A fametszeteken a díszítő motívumok vízszintes sávozású háttérből rajzolódnak ki. A felső és alsó lécnél az ilyen módon kialakított alap és a metszet külső vonalkerete között keskeny fehér sáv fut körül. A felső lécc (23 × 75 mm) középpontjába helyezett medaillon JÓB történetének több eseményét összegező illusztrációját zárja magába. A medaillont jobbról levéltestű nőalak, balról szakállas torzlény tartja. A két figurának stilizált levelekből képzett alsó teste csigavonalba hajló virágdíszben végződik.

A keret alsó léce (30 × 75 mm) hasonló felépítésű. Középen, valamivel nagyobb medaillonban, ESZTER és AHASVÉRUS király találkozása látható. AHASVÉRUS baldachinos trónján ülve fogadja a szolgálotól kísért ESZTERt s jobb kezével a kegyelmet jelentő pálcát nyújtja feléje. A medaillontól balra — szőlőlevelekből alkotott díszítés között — fiatal férfi, a metszet jobb

oldalán ifjú nő aktja látható. A két figura — az ADAM — HEVA felirat szerint — az első emberpárt ábrázolja.

A címlapkeret két oldalléce azonos méretű (70×13 mm) és igen hasonló díszítésű. Mindkét lécen vízszintesen sávozott alapon reneszánsz váza és levéldísz fog közre egy-egy medaillont. A baloldali a NÁDASDY-címer és afölött TN betűk, a jobboldali VK monogram alatt a KANIZSAY-címer látható. A lécek összeillesztése primitív: a címszöveg és a két oldalléc szélesebb, mint a felső és alsó léce. Ezt a nagyon is szembetűnő szépséghibát a nyomda a keret belső szélénél az alsó és felső léce mellé helyezett bélyegdísszel igyekezett eltüntetni.

Az *Uj Testamentum* címlapkerete (163×122 mm, I. tábla, 1. kép) hasonlóképpen négy lécből áll. A két oldalléce (163×12 mm) magas talapzatra helyezett és 2—2 címerpajzzsal díszített féloszlop alkotja. A jobboldali pajzsokban a hármassal kiemelkedő kettős kereszt, illetve KANIZSAY Orsolya címere látható. A baloldali oszlopon levő felső pajzs Magyarország hétszer vágott címerét ábrázolja, az alsó pajzs NÁDASDY Tamás címerét zárja magába. A két léce talapzati részén — félkör alakú, fülkeszerű sávozott bemélyedésben — I, illetve S betűből álló kézjegy⁷ utal a metszet készítőjére. Ugyanezt az I. S. mesterjegyet a címlapon elhelyezett záródísz két szélső szőlőlevelében is megtaláljuk.

A címlapkeret felső léceiben (30×95 mm) a metszet középpontjába helyezett medaillon Lőr feleségének sóbálvánnyá változását szemlélteti. A medaillon mellett, stilizált állat- és virágdíszítés közül, balról EZSALÁS, jobbról JEREMIÁS próféta alakja emelkedik ki. A két férfi mellén — ESAIAS, illetve IEREMIAS felirattal ellátott — mondatszalg ívelődik.

Az alsó léce (37×94 mm) középső kör alakú jelenete az ércikgyó felállítását mutatja be. A léce két szélén, bőségszaruból és növényi motívumokból képzett díszítés között, balról vállán kőlapot, jobbában oroszlánt tartó férfi, jobbról kivont karddal ábrázolt ifjú nő áll. A metszet felső szélénél végigfutó fehér sávban a két bibliai személy neve — SÁMSON — JUDIT — olvasható.

Az *Uj Testamentum* és a *Grammatica* figurális jelenetekkel díszített léceinek kompozíciós felépítésében, technikai kivitelében és díszítő motívumaiban észlelhető hasonlóság meggyőzően tanúsítja, hogy e metszetek azonos mester alkotásai. A szóban levő lécek a két könyv egyéb fametszetes díszítő határozottan eltérnek. Hasonló stílusú fametszet más XVI. századi Magyarországon megjelent könyvben sem található.⁸

Ez a szerkezeti megoldás és díszítő módor jellemzi azonban a bécsi SINGRIENER-nyomda kiadványainak számos metszetét. PESTI Gábor 1536-ban Bécsben kiadott *Novum Testamentum*-ának címlapkeretét kétségkívül ugyanez a mester készítette.⁹ A felső és alsó léce középpontjában itt is egy-egy jelenet magába foglaló medaillon látható. E metszetek alapja is sávozott s a stilizált levél-, virág- és egyéb reneszánsz díszítő motívumok közé a sárvár-újszigeti figurákhoz hasonló merev puttók, torzlények alakja vegyül. A két oldalléce beosztása eltér a megszokott kompozíciós elvtől; a jellegzetes szárnyas,

⁷ RÉVÉSZ *id. m.* 24. 1.

⁸ Ugyanennek a bécsi kismesternek egy másik metszete azonban — PESTI Gábor: *Novum Testamentum* (Wien, 1536. Singriener) 152b. lev. — az 1596-ban Nagyszombaton megjelent *Agendarius*-ban (RMK. I. 284) is megtalálható.

⁹ CZAKÓ Elemér: *A sokszorosított művészet. Az iparművészet könyve.* Szerk.: RÁTH György. Bp. 1902. I. köt. 475. 1.

levéltestű puttóalakok azonban meggyőzően tanúsítják, hogy ezek az ún. evangélista-lécek is a szóban levő mester alkotásai.

A PESTI-féle *Novum Testamentum* keretdíszének felső és alsó léce és ugyanennek a mesternek két új oldalléce alkotja Friedrich NAUSEA bécsi püspök *Zwuo sonderliche Predige* című művének (Wien, 1535. Singriener) címlapkeretét. Az említett metszeteknél szembetűnőbb hasonlóság kapcsolja a sárvár—újszigeti keretléceket az ún. *Kaufordnung*¹⁰ (1. tábla, 2. kép) címlap-metszetéhez. Az impressum nélküli kiadvány kétségkívül a SINGRIENER-nyomdából került forgalomba.¹¹ A címlapon elhelyezett nagyméretű fametszet (58 × 168 mm) a keretdísz alsó záróléce. Kompozíciója az említett metszethez hasonló: középen medaillonban az érc kígyó felállítása, attól balra reneszánsz díszítő motívumok között az első emberpár, jobbra KAIN és ÁBEL küzdelme látható.

Az érc kígyó felállításának bemutatása a sárvár—újszigeti *Uj Testamentum* címlapkeretének alsó lécében is megtalálható s a két jelenet kompozíciója és néhány részlete feltűnően hasonló. Ugyanez áll a díszítő motívumokra is. A bécsi metszet virágdíszait, delfin- és puttóalakjait a sárvár—újszigeti léceken leegyszerűsített, szegényesebb megoldásban, de gyakran ugyanabban az elhelyezésben látjuk viszont. Az azonos mesterkéz legszembe-tűnőbb bizonyítéka a sajátos, kissé merev akt-ábrázolás: a fametsző a meztelen emberi test formáit a körvonalakra merőlegesen helyezett sávózással érzékelteti; aprólékosabb belső mintázást, kereszt-sávózást sehol nem használ.

A két sárvár—újszigeti kiadvány keretlécei tehát a bécsi SINGRIENER-nyomda számára dolgozó mester alkotásai. Minthogy az *Uj Testamentum*ot díszítő egyéb könyvdíszeken is bécsi hatás észlelhető, szükségesnek látszik, hogy legalább vázlatosan érintsük a XVI. század első felében virágkorát élő bécsi fametszés fejlődését irányító idegen hatásokat és helyi stílusteremtéseket.¹²

Bécsben meglehetősen későn, 1482-ben vert gyökeret a könyvnyomtatás. A helyi könyvkidrás megindulása előtt Augsburg látta el a város könyvszükségletét. A két város közti szoros kapcsolat és a nagy számban beözönlő augsburgi kiadványok hatása a korai bécsi könyvillusztrációkon is észre-vehető. Legszembe-tűnőbben lemérhető ez a hatás a korai bécsi fametszők

¹⁰ *Ordnung und Mass, wie die fremden und ausslendischen kaufleut iren kauff-schatz unnd kaufmans waaren, Burgern und gesten hie zu Wien hingeben unnd verkauffen sollen.*

¹¹ SINGRIENER 1540-ben privilégiumot nyert a fejedelmi rendeletek kinyomtatására. Ilyen jellegű kiadványainak többsége kolofon nélkül jelent meg. L. A. MAYER: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482—1882*. Wien, 1883. Bd. I. S. 38.

¹² A bécsi könyvdíszítésre vonatkozólag l.: Hedwig GOLLOB: *Der Wiener Holzschnitt von 1490 bis 1550*. Wien, 1926., *Ua.*: *Die Initialserien aus Wiener Incunabeln und Frühdrucken*. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 309.) Strassburg, 1941., *Ua.*: *Der Wiener Buchtitel aus der deutschen Kleinmeisterzeit*. Buch und Schrift 1929. S. 47—49., *Ua.*: *Wiener Titelblätter und Signete der Renaissancezeit*. Gutenberg Jahrbuch 1942/1943. S. 198—213., *Ua.*: *Wappenholzschnitte aus Wiener Frühdrucken*. Gutenberg Jahrbuch, 1930. S. 166—174., *Ua.*: *Der Wiener Renaissancekünstler mit der Signatur A. N.* (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 308.) Strassburg, 1937., *Ua.*: *Systematisches beschreibendes Verzeichnis der mit Wiener Holzschnitten illustrierten Wiener Drucke vom Jahre 1482—1550*. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 232.) Strassburg, 1925. *Ua.*: *Studien zur deutschen Buchkunst der Frühdruckzeit ... Der Schmuck des Wiener Buches*. Leipzig, 1954., *Ua.*: *Winterburgers! buch-künstlerische Beziehungen zu Oberitalien*. Gutenberg Jahrbuch, 1936.

plasztikus ábrázolásra való törekvésében és nyugodt, lekerekített redőkezelésében.

A XVI. század első tizedében már nyomon követhető a bécsi fametszeteiken a realista törekvések térhódítása. Az 1503-ban megjelent *Missale Pataviense* kánonképe már átmenetet képez a gótikus transcendentalizmusból a valósághoz közeledő ábrázoláshoz.¹³

A fekete alapú fametszetek alkalmazása az olasz könyvdíszítés hatására terjedt el Bécsben. Nagy kedveltségének oka abban rejlik, hogy ezeken a fametszeteken a bécsi mesterek sajátos művészi törekvése — a fény- és árnyékhatások fokozása, a fénnel való mintázás — különleges mértékben érvényesíthető. A korabeli bécsi fametszés másik szembetűnő helyi vonása a formák, motívumok megelevenítése volt. A korábban sematikus kiterített gótikus virág- és levélformák plasztikus, térérzetet keltő növényekké alakultak, sőt még a fantázia-szülte növényi kompozíciók is élettel teltek meg. Ennek a fejlődésnek legkiválóbb mesterei a J. C. és A. F. kézjegyű fametszők voltak.

Új fejezetet jelentett a bécsi könyvdíszítés fejlődésében az első két név szerint is ismert bécsi fametsző — Hans REBELL és Richard ATZEL tevékenysége. Hans REBELL fametszetein francia és baseli hatások egyaránt felfedezhetők. A Richard ATZELLal közösen tervezett, puttókkal és népi jelenetekkel díszített iniciáléihoz HOLBEIN nagy sikert aratott iniciáléi adhatták az ötletet.

A bécsi kismesterek köre — amelyhez a sárvár-újszigeti címlapkeretek metszője is tartozott — az 1530-as években alakította ki sajátos fametszői stílusát. A bécsi fametszés korábbi művészi törekvései és vívmányai — plasztikusság, festői hatás, realista megjelenítés — kevésbé észlelhetők ezeken az alkotásokon. A fametszetek vízszintes sávozással borított, semleges háttérben síkban kiterítve helyezkednek el egymás mellett a stilizált díszítő motívumok és a merev, bábszerű emberi alakok.

Ezek a metszeteken az illusztrációs célt szolgáló képi megjelenítés elveszti uralkodó jellegét s rendszerint kis medaillonokba szorul. Távlát, térhatás csak ezeken a kis jeleneteken észlelhető s a korábbi bécsi fametszetek fényjátéka is csupán igen szerény mértékben érvényesül. Ennek a zárt, ornamentális díszítésnek legszebb emléke NAUSEA: *Zwuo sonderliche Predige* (Wien, 1535. Singriener) című művének említett címlapkerete. Az ún. JUDIT-léc — Friedrich NAUSEA: *Oratio in sacrosanctam Jesu Christi nativitatem* (Wien, 1536) című művének címlapdíszje — ennek a dekoratív stílusnak már jóval kötetlenebb és művészebb színvonalat képviselő reprezentánsa.

A két sárvár-újszigeti keret szervesen beilleszthető az ismertetett SINGRIENER-lécek sorába s így jelentős mértékben gazdagítja a jellegzetes fametszői stílusban dolgozó bécsi kismester oeuvre-jét. A külföldi szakirodalomban is névtelenül tárgyalt mester kilétének meghatározásához azonban e magyarországi emlékek sem nyújtanak útbaigazítást.

A sárvár-újszigeti kiadványok díszítésén dolgozó másik fametsző az I. S. kézjegyről ismert mester. Szembetűnően kitett kézjegye először a MÁTÉ apostol evangéliumának kezdeténél elhelyezett illusztráción (*II. tábla, 1. kép*) látható. A 61 × 97 mm nagyságú fametszet ablaknyílás elé helyezett asztal mellett ábrázolja az írásba merült apostolt. Az illusztráció bal oldalán tekercest tartó angyal áll. A metszet jobb felső sarkában tisztán kivehető az I és S betűk egymásra helyezésével nyert fametszői kézjegy.

¹³ H. GOLLOB: *Der Wiener Holzschnitt* ... S. 14–15.

Ugyanez a metszet ismétlődik a mű 48a levelén. Itt a másodízben felhasznált illusztrációnak MÁRK apostolt kell szemléltetnie, s ezért a fametsző a dúc baloldali részét oly módon alakította át, hogy az angyal helyén oroszlánt ábrázolt.

A metszet harmadszori felhasználásakor (II. rész, 134a lev., JÚDÁS apostol szemléltetésére) az illusztráció baloldali részén már csak egy husáng látható. Ez az átalakítás olyan gondatlanul történt, hogy a metszet vonalkeretének kétszeri megtörése világosan mutatja az utólagos változtatást.

LUKÁCS apostol illusztrációja (78a lev., 62×93 mm) a pulpitus mellett dolgozó apostolt oldalnézetben ábrázolja. A díszes karosszék mögött az evangélista szimbólum-állata — az ökör — látható. Két másik fametszet JAKAB apostolt (68×94 mm, II. rész, 112b lev.) bábos korláttal körülvevő teraszról nyíló nyitott előtérben, PÉTER apostolt (68×95 mm, II. rész, 117b lev.) két oszlop között, pulpitusnál ülve ábrázolja.

Az illusztrációk háttére többnyire fehér vagy vízszintes sávozással borított fal. Az épületrészek, ajtók, ablakok rajza sokszor elnagyolt vagy hibás. A fametsző erős körvonalakkal mintáz s csak nagyon kevés — többnyire rövid, párhuzamos vonalakból álló — belső sávozást használ. A kereszt-sávozás rendkívül ritka ezeken a metszeteken.

Ugyanezzel a technikával készült, de mozgalmasabb kompozíciójú jelenet PÁL apostol (74×96 mm, II. rész, 82a lev.) és JÁNOS apostol (61×92 mm, 124b lev.) illusztrációja. Különösen az utóbbi lep meg hangulati gazdagságával. Az ifjú apostol nem egészen a metszet középpontjában ül, ölében könyv, jobbában toll, tekintete a felhők között megjelenő Madonnára irányul. A metszet bal sarkában JÁNOS apostol jelképe, a sas látható. A háttérben kopár hegyvonulat húzódik, alatta sematikusan jelzett városrészlet. Ennek az illusztrációnak a megkomponálásában az I. S. mestert az Európa-szerte elterjedt ikonográfiai típus segítette.

Az illusztrációk közül csupán a három változatban használt első fametszeten látható az I. S. mesterjegy. A jelenetek kompozíciója és kivitele azonban meggyőzően tanúsítja, hogy az összes apostol-ábrázolás az I. S. mester munkája.

Az *Uj Testamentum* szövegét a nagyméretű fametszeteken kívül száz kisebb illusztráció szemlélteti. A száz fametszet közül jó néhány többször ismétlődik.¹⁴ A többnyire téglalap alakú kis metszetek oldalmérete 35 és 48 mm között ingadozik.

Ilyen viszonylag kisméretű illusztrációkat Olaszországban már a XV. században használtak missalek s egyéb vallásos kiadványok díszítésére.^{14/a} Ezek az iniciálé-nagvságú fametszeteken a cselekmény rendszerint erős körvonalakkal rajzolódik ki a fehér háttérből. A korai olasz előképeket általában világos kompozíció és mértéktartó belső mintázás jellemzi. Hozzánk Bécs közvetítésével jutott el ez az illusztráció-típus.

A sárvár—újszigeti kisméretű illusztrációk három sorozatba oszthatók¹⁵. A legsikerültebb metszetek a négy evangélista írását szemléltetik. Ezek közül az 5b levélen elhelyezett, JÉZUS megkísértését ábrázoló fametszet a leg-

¹⁴ L. a fametszetek corpusában az illusztrációk ismertetését.

^{14/a} *Missale Strigoniense*. Venezia, 1498, Johannes Emericus; *Missale Quinecclesiense*. Venezia, 1499. [Johannes Emericus].

¹⁵ A metszetek ismertetését dolgozatunk végén, a fametszetek corpusában adjuk.

fontosabb. A metszet (*III. tábla, 2. kép*) középpontjában JÉZUS és a sátán áll. E jelenet baloldalt a háttérben egy torony tetején és a jobboldalt ábrázolt hegy csúcsán megismétlődik, híven követve a szöveget. Az illusztráció jobb sarkában egy kövön az I. S. mesterjegye látható.

Több illusztráción nem sikerült a fametsző kézjegyét megtalálnunk. Bizonyos ismétlődő kompozíciós elvek és kivitelezési sajátságok alapján azonban joggal feltehető, hogy ezeket a kisméretű illusztrációkat is az I. S. mester készítette. A legtöbb metszet középpontjában JÉZUS áll s így alakja önként kívánczik az összehasonlításra. Fejét rendszerint jellegzetes, három csúcsba ágazó és meglehetősen hosszú vonalakkal képzett glória veszi körül. Öltözete többnyire földig érő köpeny, amit csupán néhány függőleges vonás és egészen kevés vízszintes sávozás tagol.

A sorozat néhány darabja kitűnik ügyes felépítésével, lekerekített vonalvezetésével, plasztikus ábrázolásával (*III. tábla, 1–6. kép*). Az evangéliumi szöveget szemléltető metszetek összességét tekintve szembetűnő, hogy a kisméretű és többnyire sokalakos jelenetek szerkezete művészebb, mint az I. S. mester nagyméretű apostol-ábrázolásaié. A kompozíció majd minden esetben sikerültebbnek mondható, mint az emberi alakok ábrázolása. Mindkét jelenség arra utal, hogy ezek az illusztrációk nem lehetnek az I. S. mester önálló művei, hanem külföldi mintaképek után készítette őket.

Az *Új Testamentum* utolsó fejezetét, JÁNOS jelenéseinek szövegét, kezdetlegesebb felépítésű és elnagyoltabb kivitelű metszetek szemléltetik (*III. tábla, 10–12. kép*). A harmadik sorozat az apostolok cselekedeteit illusztrálja. Ezek a metszetek méretre és alakra is feltűnően eltérnek a két első sorozat darabjaitól. Az illusztrációk kidolgozása gyakran feltűnően durva [163a, 166a (*III. tábla, 9. kép*), 175b, 199a lev.]. A merev, vastag körvonalakon belül csupán minimális belső árnyalás látható.

A három sorozat színvonalkülönbsége nyilvánvaló. Figyelmet érdemel azonban, hogy a harmadik sorozat metszetei között is akad meglepően jó felépítésű, távlatot, mozgást helyesen érzékeltető, lekerekített vonalvezetésű illusztráció (*III. tábla, 7–8. kép*). Az illusztrációk részleteinek vizsgálata arról is meggyőző, hogy kidolgozásbeli eltérések nemcsak sorozatonként vagy metszetenként, hanem egy metszeten belül — két figura ábrázolásánál — is észlelhetők. Így pl. a II. rész 147b levél illusztrációján (*III. tábla, 11. kép*) MÁRIA vonzóan ábrázolt alakjával szemben az Úr felhők közti megjelenítése bántóan elnagyolt.

A sorozatok közti színvonalkülönbséget tehát nemcsak gyakorlatlanabb metsző közreműködése, hanem mintaképek hiánya, a kimunkálандó dúc kisebb mérete, a munka sürgőssége is okozhatta. Bizonyos azonban, hogy az *Új Testamentum* fametszetein az I. S. mesternél járatanabb fametsző is dolgozott; a legkezdetlegesebb illusztrációkat [163a, 166a, 175b, 177b, 199a, II. rész 146b, 154b, 155a, 156a (*III. tábla, 9. és 12. kép*)] ez a hiányosan képzett fametsző készíthette.

Az *Új Testamentum* KRISZTUST a keresztfán ábrázoló, lap nagyságú fametszete (156b lev., 156 × 108 mm) az I. S. mester munkája. Az illusztráció kompozíciója eltér a XV–XVI. századi kánonképek megszokott ikonográfiai sémájától. A metszet figyelmet érdemlő sajátossága az is, hogy a kereszten elhelyezett táblán a szokásos INRI rövidítés görög és héber nyelven megismétlődik. Az illusztráció bal oldalán az egész képmagasságot betöltő keresztfá emelkedik. A jobb sarokban ábrázolt kis csoport középpontjában JÁNOS

apostol áll, aki kezét MÁRIA karján nyugtatva csillapítani igyekszik az anya fájdalmát. MÁRIÁT feje felett glóriával, szívében hatalmas törrel ábrázolja a metszet. MÁRIA és JÁNOS apostol visszafojtott érzelmeivel, nyugodt mozgólataival szemben MÁRIA MAGDOLNA összekulcsolt keze és nyitott ajka a kérésbeesés heves kitöréseit sejteti. A jelenet színterét csupán a csoport mögött ábrázolt fa és az előtér sziklás, kopár talaja jelzi.

Az *Új Testamentumban* csupán egyszer, JÁNOS evangéliumánál látható ez a nagyméretű fametszet: LUKÁCS evangélista szövegénél elmaradt a keresztfeszítés bemutatása; MÁTÉ és MÁRK idevonatkozó írásának szemléltetésére pedig más fametszetet alkalmazott a nyomda.¹⁶ Az itt elhelyezett kisméretű Kálvária-kép és az ismertetett lapnagyságú illusztráció kompozíciója teljesen eltérő, a részletek kidolgozásában azonban számos megegyezés észlelhető. JÉZUS keresztje mindkét metszeten kimunkálatlan rönkből van összeállítva. Hasonló JÉZUS fejtípusa s a karjai szélességében szétáradó hatalmas glória ábrázolása. Feltűnően rokon a mellékalakok jellemzése: MÁRIA itt is szívében törrel áll a kereszt alatt, MÁRIA MAGDOLNÁT pedig mindkét metszeten jellegzetes, XVI. századi öltözetben ábrázolta a fametsző. Ruhájának feltűnő részlete, a könyöknél kifodrosodó ruhaujj, az I. S. kézjeggyel ellátott MÁTÉ-illusztráció (2a lev.) angyalának öltözetén is megfigyelhető. Egy másik fametszeten — JÉZUS bemutatása a templomban (*III. tábla, 6. kép*) — MÁRIÁNAK törrel való ábrázolása ismétlődik; a nagyméretű Kálvária-kép jobb oldalán látható kopár fenyőfa pedig az I. S. mester számos illusztrációjának szerkezeti támasza (6b, 16b, 153b lev.). A felsorolt megegyezések mellett a fametszői technika azonossága is arról tanúskodik, hogy a nagyméretű Kálvária-kép is az I. S. mester alkotása.

Az ismertetett fametszetek egyik csoportjába sem sorolható az *Új Testamentum* utolsó levelén elhelyezett, 1537-ből keltezett fametszet (120 × 96 mm, *IV. tábla*), amely NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címerét ábrázolja. A címerpajzsot reneszánsz portálé keretezi, amelynek pilléreire — reneszánsz címlapkeretek oldalléceihez hasonlóan — fekete alapon vázák, talpas edényekből és levélmotívumokból képzett díszítés fut végig. A két pillért összekötő gerendát ugyancsak fekete alapra helyezett díszítő elemek borítják. A metszet ízléses keretezése és finom kivitele arra utal, hogy a címert sem az I. S. kézjegyet használó fametsző, sem a címlapkereteket szállító bécsi kismester nem készíthette. A címerpajzsra helyezett sisakról aláomló lombdíz feltűnően hasonlít a SINGRIENER-nyomda nagyméretű mesterjegyén látható orrjeggyhez. Ez a fametszet a rendkívül könnyed, elegáns modorban dolgozó HANS REBELL alkotása.¹⁷ Nem lehetetlen, hogy a szóban levő címerpajzsot HANS REBELL készítette NÁDASDY Tamás számára. Megérősíteni látszik ezt a feltevésünket a címernek fémmetszetekhez hasonló kidolgozása, enyhe fémes csillogása. Ez a technikai eljárás Franciaországban és Nyugatnémetországban már a XV. században ismert volt;¹⁸ különösen szépen érvényesült a fémes csillogás a hártára nyomott *Livres d'heures*-ben. Bécsbe a XVI. század első tizedében terjedt át a fametszeteknek fémes hatást keltő kidolgozása. HANS REBELL puttós iniciálé-sorozata is ezzel a technikai eljárással készült.¹⁹

¹⁶ L. az illusztrációk felsorolásánál 37. sz.

¹⁷ H. GOLLOB: *Studien zur deutschen Buchkunst der Frühdruckzeit*. S. 96.

¹⁸ H. GOLLOB: *Der Wiener Holzschnitt*... S. 45.

¹⁹ Uo. S. 72.

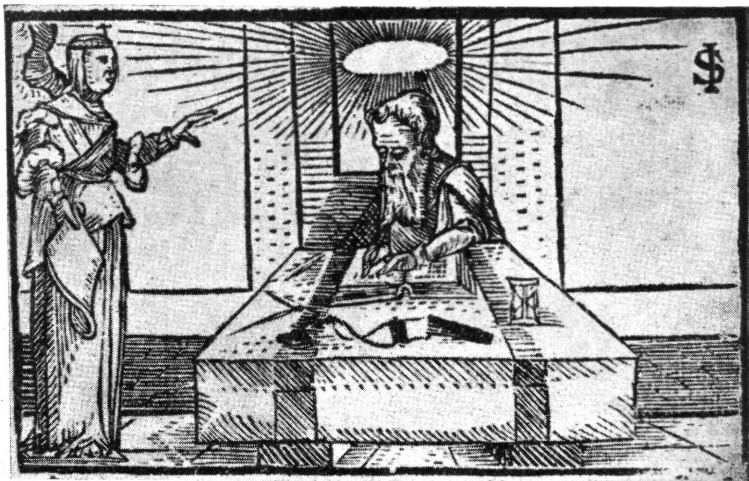

1

2

1. SYLVESTER: *Új Testamentum* (Sárvár-Újsziget, 1541) címlapja. A felső és alsó léce ismeretlen bécsi kismester munkája; az oldalléceket és a záródíszat az I. S. kézjegyű fametsző (Ioannes STRUTIUS) metszette.
2. Az ún. *Kaufordung* (Wien, Johann Singriener) címlapkeretének alsó léce. Ismeretlen bécsi kismester fametszete.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

1. MÁTÉ evangélistát ábrázoló illusztráció, Ioannes STRUTIUS metszete. SYLVESTER: *Új Testamentum* (Sárvár-Újsziget, 1541.)

2—5. A bécsi SINGRIENER-nyomda puttós iniciáléiból.

6—13. A sárvér-újszigeti nyomda puttós iniciáléitől.

14—17. Iniciálék SYLVESTER *Új Testamentum*ában (Sárvár-Újsziget, 1541.)

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

Illusztrációk SYLVESTER *Új Testamentumában* (Sárvár-Újsziget, 1541.)

1—6. A négy evangélista írását szemléltető fametszetekből.

7—9. JÁNOS apostol »Isteni jelenésről való könyve«-nek illusztrációiból.

10—12. Az apostolok cselekedetei-nek illusztrációiból.

NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címere. SYLVESTER: *Uj Testamentum* (Sárvár-Újsziget, 1541.)

A sárvár—újszigeti nyomda — a két ismert kiadvány tanúsága szerint — gazdag iniciálékészlettel rendelkezett. Az iniciálék mérete általában 23×23 mm és díszítési módjuk is hasonló: a legtöbb iniciálében egy, olykor két puttó alakja látható. A díszítés ötletét a fametsző a SINGRIENER-nyomda 24×24 mm nagyságú iniciáléiról (II. tábla, 2—5. kép) meríthette. A sávozott alapú bécsi iniciálékat erős körvonalakkal megrajzolt s többnyire virágkoszorút tartó puttók díszítik. A hasonló módon díszített sárvár—újszigeti iniciálék esztétikai hatásra és rajzbeli gondosságra nézve is elmaradnak a világos szerkezetű, igen dekoratív bécsi mintaképek mögött.

A sárvár—újszigeti puttós iniciálék között három változat különböztethető meg.²⁰ A legteljesebb iniciálé-sorozatnál a betűk alapja fekete. Ezeken az iniciálékon (II. tábla, 6—9. kép) a sötét alapból kiemelkedő betűtest és a plasztikusan mintázott puttók alakja harmonikus, festői összhatást eredményez. A puttós iniciálék második csoportjánál fehér alapból erős körvonalakkal és kevés belső mintázással rajzolódik ki a díszítés. Ezek a többnyire szintén ügyes szerkezetű iniciálék (II. tábla, 10—11. kép) nem olyan tetszetős metszetek, mint a fekete alapú kezdőbetűk. A harmadik változatot jóval kevesebb iniciálé képviseli: ennél a néhány kezdőbetűnél az alap — a bécsi mintaképekhez hasonlóan — sávozott, a betűtest és a puttók alakja fehér (II. tábla, 12—13. kép).

Az ismertetett puttós iniciálékon kívül néhány egészen más díszítésű és kidolgozású iniciálét is alkalmazott a nyomda. Nem egy közülük szembe-tűnően kezdetleges fametszet: ilyenek pl. a sematikus állatfigurákkal díszített kezdőbetűk s egy-két sávozott alapú iniciálé (RMK. I. 15. 133b, 107a, II. rész 11a, 30b és 74a lev. L. II. tábla, 15—17. kép).

Az iniciálék eredetéről, fametszőjéről sem mesterjegy, sem írásos adat nem nyújt tájékoztatást. A fekete alapú puttós iniciálékat és a 201a levélen elhelyezett finom kidolgozású Ő betűt bizonyára Bécsből hozatta a nyomda. A fehér, illetőleg sávozott alapú iniciálékat az I. S. mester metszhette: a felsorolt kezdetleges iniciálék pedig az illusztrációkkal kapcsolatban említett kezdő fametsző munkái.

A sárvár—újszigeti nyomda két ritkabecsű kiadványának könyvészeti és nyomdászattörténeti méltatói rendszerint megemlékeztek az ismertetett fametszeteken látható I. S. mesterjegyről is. A mester kilétére vonatkozó, eltérő megállapítások közül legkevésbé tartható fenn az a vélemény, mely az I. S. jegyet Johann SINGRIENER bécsi nyomdász mesterjegyével azonosítja.²¹ E feltevés ellen szól az a körülmény, hogy SINGRIENER mesterjegye kizárólag kiadványainak címlapmetszetein látható s egyetlen illusztráción sem fedezhető fel.

A SINGRIENER-kiadványok nagy többsége kolofoni nélkül jelent meg s valószínűleg ezt a hiányt pótolta a nyomda a címlapmetszetbe illesztett nyomdászjeggyel. Az is nyilvánvaló, hogy a SINGRIENER-kiadványok címlapmetszeteinek I. S. jegye minden esetben a könyv nyomdászára, kiadójára vonatkozik, s nem a fametszet mesterét jelöli. Félreérthetetlenül kitűnik ez a kúszó puttókkal díszített címlapkereten,²² amelynek alsó lécében az I. S.

²⁰ Az iniciálék részletes ismertetését dolgozatunk végén, a fametszetek corpusában adjuk.

²¹ RÉVÉSZ *i. m.* 24. l., A. MAYER *i. m.* S. 38., CZAKÓ Elemér *i. m.* Az iparművészet könyve. I. köt. 474. l.

²² H. GOLLOB: *Buchkunst der Frühdruckzeit*. S. 88.

betűk egymásbaillesztésével nyert nyomdászjegy, a jobboldali lécen — téglalap alakú tablán — viszont a fametsző A. N. betűkből álló kézjegye látható. Egy másik I. S. jeggyel ellátott bécsi címlapkeret Hans REBELL ismert alkotása.²³

A sárvár—újszigeti illusztrációk és egyéb könyvdíszek I. S. jegye ennek következtében semmiképpen sem tekinthető SINGRIENER nyomdászjegyének, hanem — az általános szokás szerint — a fametszeteket készítő mester kézjegye. I. S. jegyű bécsi fametszőről azonban a kutatásait a XVI. századi bécsi könyvdíszítésre összpontosító Hedwig GOLLOBnak²⁴ sincs tudomása.

Az I. S. jegyű fametsző személyének meghatározásához SYLVESTER János és ABÁDI Benedek NÁDASDY Tamáshoz intézett levelei nyújtanak segítséget. A XVI. századi magyar nyomdák tevékenységéről, belső életéről rendkívül kevés írott forrás ismeretes.²⁵ Az újszigeti nyomda szerencsés kivétel; SYLVESTER és ABÁDI levelei²⁶ elég híven tükrözik a két ismert újszigeti kiadvány megjelenésének körülményeit és nehézségeit.

SYLVESTER leveleiben gyakran tesz említést egy STRUTIUSnak vagy magister Ioannesnek nevezett nyomdászról, akit NÁDASDY Bécsben szerződtetett. STRUTIUS neve csak latinosított formájában ismert; nemzetiségére, korábbi működésére is csupán e levelekből következtethetünk. Magyarországra jövétele előtt bizonyára Bécsben dolgozott. A bécsi nyomdászokkal sárvári tartózkodása alatt is kapcsolatban állt, s a nyomda megindulásához szükséges kellékek beszerzésére hivatkozva mindenképpen vissza akart utazni Bécsbe.

STRUTIUS főfoglalkozása a betűmetszés volt. A betűkészletek azonban rendkívül lassan készültek s ez SYLVESTERben azt a gyanút keltette, hogy az általa metszett betűk egy részét közvetítők révén Bécsben értékesíti. STRUTIUS késlekedése miatt a nyomda első termékének megjelenése 1539 júniusáig húzódott. Az *Uj Testamentum* kinyomtatását még STRUTIUS kezdte meg, a munka túlnyomó részét azonban már ABÁDI Benedek végezte, aki krakkói egyetemi tanulmányai idején a könyvnyomtatáshoz szükséges technikai ismereteket is elsajátította. STRUTIUS 1540-ben vált ki a vállalkozásból. SYLVESTER 1541. február 13-án kelt levelében említi utoljára, midőn arról tudósítja NÁDASDYT, hogy MAJLÁTH István címeréhez hasonlóan, más főurak címeréhez is hexastichonokat kívánt készíteni, ez a terve azonban már nem kivihető, mert STRUTIUS — „ki a képek készítésében igen járatos volt”²⁷ — Ingolstadtba távozott.

STRUTIUS tehát a betűmetszés és egyéb nyomdász teendők ellátása mellett címereket is festett Sárvár—Újszigeten. Joggal feltehető, hogy a fametszés sem volt ismeretlen számára. Köztudomású, hogy a korai ősnymdások túlnyomó többsége értett a fametszéshez. A könyvnyomtatás első évtizedeiben a fametszésben nem jártas nyomdász olykor nem is alkalmaz-

²³ Uo. S. 91.

²⁴ Hedwig GOLLOB-nak a bécsi könyvdíszítésre vonatkozó tanulmányait l. 12. jegyzet alatt.

²⁵ FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. I. 192. l.

²⁶ Régi Magyar Költők Tára, II. köt. 489—492 l. és Irodalomtörténeti Közlemények, III. évf. 88—98. l.

²⁷ „... qui in formandis imaginibus peritissimus fuit, qui vestigia saltem artis suae apud nos reliquit.” Irodalomtört. Közl. III. évf. 92. l.

hatott illusztrációkat nyomtatványai díszítésére.²⁸ A fejlődés menete ezt a korlátozást természetesen gyorsan háttérbe szorította; a termékeny és a rendkívüli kereslet révén gyorsan gazdagodó nyomdák — pl. a nürnbergi KOBERGER-nyomda — kiváló fametszőket állítottak szolgálatukba, a tökeszegény vállalkozások pedig egymástól kölcsönözték az illusztrációk előállításához szükséges dúcokat. A nyomdászok egy része — s különösképpen azok, akik nyomdaalapítás révén akartak nagyobb kereseti lehetőséghez jutni, — a betűmetszés és egyéb nyomdászati ismeretek elsajátítása mellett rendszerint kitanulta a fametszés mesterségét is. A könyvnyomtatást és fametszést egyidejűleg űző nyomdászok száma még a XVI. században is igen jelentős.

Nagyon valószínűnek látszik tehát az az állítás, mely szerint az I. S. jeggyel ellátott sárvár-újszigeti illusztrációk mestere Ioannes STRUTIUS,²⁹ akinek a képek készítésében való jártasságáról SYLVESTER is igen elismerően nyilatkozott. NÁDASDY éppen azért szerződtehetette STRUTIUST, mert személyében a nyomdászt és fametszőt is biztosítani kívánta a tervezett nagyszabású kiadvány, a gazdagon illusztrált *Uj Testamentum* számára.

Kétségtelen, hogy az *Uj Testamentum* nagyméretű Kálvária-képén a kereszt három nyelvű felirátának ötlete nem származhatott STRUTIUSTÓL. Az INRI rövidítés görög és héber nyelvű megismétlése a mindkét nyelven kiválóan értő SYLVESTER közreműködésére utal s így szükségesnek látszik, hogy az I. S. mester kilétére vonatkozó harmadik feltevést is érintsük.

SYLVESTER 1536-ban arról a szándékáról értesítette NÁDASDYT, hogy elsajátítja a betűmetszés mesterségét, mert érzése szerint nem egészen alkalmatlan az efféle dologra;³⁰ 1541. február 13-án kelt levelében pedig egy tervezett festménye tárgyát ismertette.³¹ Pihenő óráiban tehát festéssel is foglalkozott. A Kálvária-kép és az említett levelek alapján joggal merülhetett fel az az elgondolás, hogy az I. S. jeggyű fametszeteket esetleg Ioannes SYLVESTER készítette saját kiadványai díszítésére.³²

A XVI–XVII. században éppen nem szokatlan jelenség, hogy tudós képzettségű és elfoglaltságú emberek kitanulják a fa- vagy rézmetszés mesterségét. Magyarországi viszonylatban legismertebb HONTERUS, a nagytudású százsz reformátor és a száz évvel később élő SZELEPCHÉNYI Miklós esztergomi érsek színvonalas fa-, illetve rézmetszői tevékenysége.

A SYLVESTERRE vonatkozó feltevésnek azonban több körülmény ellene mond. A betűmetszés elsajátításával kapcsolatban maga SYLVESTER említette, hogy ez a munka tanulmányaiban erősen hátráltatná. Az I. S. mester művének tekinthető számos fametszet elkészítése ugyanígy késleltette volna az *Uj Testamentum* görög eredeti után készülő magyar szövegének megformálásában.

SYLVESTER leveleiben nemcsak a nyomda nehézségeit adta elő, hanem apró-cseprő családi bajairól, betegségeiről is rendszerint beszámolt NÁDASDY-nak. Joggal feltehető, hogy — ha ő az illusztrátor — fordítói és költői munkásságához hasonlóan a fametszetek készülésétől is pontosan tájékoztatta volna partfogóját. Végül e feltevés ellen szól SYLVESTER STRUTIUSRA vonatkozó

²⁸ P. KRISTELLER: *Kupferstich und Holzschnitt in vier Jahrhunderten*. Berlin, 1911. S. 39.

²⁹ GULYÁS Pál i. m. 68. l.

³⁰ Régi Magyar Költők Tára, III. köt. 489. l.

³¹ Irodalomtört. Közl. III. évf. 92. l.

³² FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. I. köt. 193. l. — HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 149. l.

idézett megjegyzése, amely félreérthetetlenül arra utal, hogy kettőjük közül STRUTIUS volt a „képek készítésében” a jártasabb.

Lehetséges, hogy SYLVESTER STRUTIUS mellett elsajátította a fametszés alapismereteit: ez esetben ő készíthette az *Uj Testamentum* feltűnően kezdetleges iniciáléit és illusztrációit. Ezt a feltevést megerősíteni látszik az a körülmény, hogy az említett metszetek sem a *Grammatica*-ban, sem az *Uj Testamentum* elején nem láthatók; ezeket a kezdetleges metszeteket csak STRUTIUS távozása után alkalmazta a nyomda.

A sárvár-újszigeti könyvsajtó megszűnése után a gazdag fametszet-állomány egy része Debrecenbe, majd Semptére került. A *Grammatica* címlapkeretének ADÁM—ÉVA metszetét MELIUS Péter *Az Arany Tamás hamis és eretnek tévelygésinek... meghamisítási* című művének 1562. évi debreceni kiadásában (RMK. I. 48. címlap), majd az 1574-ben és 1575-ben Semptén megjelent BORNEMISZA-kiadásokban (RMK. I. 115. 300b és RMK. I. 119. 0000 1b lev.) látjuk viszont. Az említett BORNEMISZA-kötetekben néhány sárvár-újszigeti iniciálé is megtalálható.³³

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

A sárvár-újszigeti nyomda fametszet-állománya

I. CÍMLAPKERET

- Méret: 125 × 80 mm. RMK. I. 14.
A keret a következő négy lécből áll:
a) JÓB történetének illusztrációjával díszített léce (23 × 75 mm.). Ugyanez a fametszet önállóan: RMK. I. 15. II. rész 61a, 77b, 85a, 112a és 158a lev.
b) ADÁM—ÉVA léce (30 × 75 mm.). Ugyanez a léce 1562-ben Debrecenben (RMK. I. 48. címlap), majd 1574-ben és 1575-ben Semptén (RMK. I. 115. 300b és RMK. I. 119. 0000 1b) is használatban volt.
c) oldalléce KANIZSAY Orsolya címerével (70 × 13 mm),
d) oldalléce NÁDASDY Tamás címerével (70 × 13 mm).
- Méret: 164 × 122 mm. RMK. I. 15. (*I. tábla I. kép*). A keret az alábbi lécekből áll:
a) ÉZSAIÁS—JEREMIÁS léce (30 × 95 mm),
b) SÁMSON—JUDIT léce (37 × 94 mm),
c) oldalléce Magyarország és a KANIZSAY-család címerével. A talapzaton S betű a mester kézjegyéből (164 × 12 mm),
d) oldalléce Magyarország és NÁDASDY Tamás címerével. A talapzaton I betű a mester kézjegyéből (164 × 12 mm).

II. ZÁRÓDÍSZ

- Méret: 23 × 45 mm. Téglalap alakú, keret nélküli dísz. Stilizált levelek, gyümölcsök között két csipegető madár. RMK. I. 15. 2b és 78b lev.
- Méret: 21 × 44 mm. Fonatokból képzett keret nélküli dísz. RMK. I. 15. 48b lev.
- Méret: 12 × 82 mm. Csígvonalba visszahajló ág két szélén és középpontjában 1—1 szőlőlevél. A szélső leveleken I. S. mesterjegy. RMK. I. 15. címlap és 16a lev. (*I. tábla I. kép*).

³³ A 22 × 23 mm nagyságú, fekete alapú, puttóval díszített sárvári O iniciálét 1. RMK. I. 119. 00000 1b lev.; a 23 × 22 mm nagyságú R iniciálét 1. RMK. I. 115. 668b és RMK. I. 195. CCCXIIIa lev.

III. CÍMER

1. NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címere (IV. tábla). Méret: 120 × 96 mm. Díszes reneszánsz kapuzat középpontjában kétoldalt volutaszerűen kiképzett, négyelt címerpajzs. A bal felső és a jobb alsó mezőben a NÁDASDY-család címere (vizinővények között vadkacsa), a két másik mezőben a KANIZSAY-család címere (sasláb és szárny, holdsarlóval és csillaggal) látható. A címerpajzsra két sisak: a baloldali sisakon TN betűk mellett a vadkacsa, a jobboldali sisakon VK betűk mellett sas-szárny, holdsarló és csillag. A címerpajzs alatt tábla a következő felirattal: QVOS DEVS CONIVNXIT, HOMO NON SEPARET. A metszet 1537-ben keltezett. RMK. I. 15. BB4b lev.

IV. INICIÁLÉ

Puttós-iniciálék. Az iniciálékat hármassal vonalkeret határolja, a betűtest fehér. Három változat ismert: az egyik típusnál fekete, a másiknál fehér, a harmadiknál vízszintesen sávozott az iniciálék alapja.

1. változat: fekete alapú iniciálék:

B inic. (23 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 142a; B inic. (25 × 22 mm) álló és ülő puttó RMK. I. 15. 143b; C inic. (21 × 24 mm, II. tábla 6. kép) álló puttó RMK. I. 15. A_{1a}, RMK. I. 14. m_{1b}; D inic. (22 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. II. rész 43a; F inic. (22 × 23 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 116b (II. tábla 7. kép); H inic. (23 × 24 mm) álló puttó RMK. I. 15. 147a (II. tábla 8. kép); I inic. (22 × 23 mm) két álló puttó RMK. I. 15. 85a, RMK. I. 14. m_{2b}; K inic. (23 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 118a; L inic. (23 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 81b; O inic. (22 × 23 mm) álló puttó RMK. I. 15. 104a; S inic. (22 × 22 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 1b; T inic. (22 × 22 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 83b lev. (II. tábla 9. kép).

2. változat: fehér alapú iniciálék:

A inic. (22 × 23 mm) két álló puttó RMK. I. 15. 130a, RMK. I. 14. L_{3b}; M inic. (21 × 23 mm) guggoló puttó RMK. I. 15. 79a; N inic. (22 × 22 mm) álló puttó RMK. I. 15. 168a (II. tábla 10. kép), RMK. I. 14. A_{7a}; O inic. (23 × 23 mm) lépő puttó RMK. I. 15. II. rész 56b; P inic. (21 × 21 mm) álló puttó RMK. I. 14. L_{4a}; V inic. (22 × 22 mm) álló puttó RMK. I. 15. 128b, RMK. I. 14. 1b lev. (II. tábla 11. kép).

3. változat: sávozott alapú iniciálék:

E inic. (22 × 22 mm) RMK. I. 15. 57a; G inic. (21 × 23 mm) térdelő puttó RMK. I. 14. A_{1a} (II. tábla 12. kép); P inic. (20 × 22 mm) lépő puttó RMK. I. 15. 1a, RMK. I. 14. m_{2a} (II. tábla 13. kép).

Virágdíszes iniciálék. A fekete alapú iniciálékban fehér a betűtest és a sematikus virágdísz.

A inic. (23 × 24 mm) RMK. I. 15. II. rész 71a (II. tábla 14. kép); E inic. 18 × 18 mm) RMK. I. 15. II. rész 133b; E inic. (19 × 18 mm) RMK. I. 15. II. rész 146a lev.

Különböző típusú iniciálék: A inic. (20 × 21 mm) fekete alapon fehér betűtest, körülötte sematikus madarak RMK. I. 15. II. rész 11a; E inic. (23 × 22 mm) fehér alapon fehér betűtest, térdelő figurával RMK. I. 15. 133b (II. tábla 15. kép); M inic. (20 × 21 mm) sávozott alapon fehér betűtest és két griff RMK. I. 15. II. rész 74a (II. tábla 16. kép); Ö inic. (30 × 21 mm) sávozott alapon fehér O, s a felett kisebb E betű, finom kidolgozású madár-, illetve virágdíszítéssel RMK. I. 15. 201a; R inic. (23 × 22 mm) fehér betűtest mögött gyermekalak RMK. I. 15. II. rész 28a; T inic. (20 × 21 mm) fehér alapon, körvonalakban ábrázolt betűtest s amögött oroszlán RMK. I. 15. II. rész 30b (II. tábla 17. kép); Ü inic. (20 × 19 mm) fehér V betű felett kisebb E betű. Az alap sávozott. RMK. I. 15. 107a lev.

V. ILLUSZTRÁCIÓK

1. Kálvária-kép (156 × 108 mm) RMK. I. 15. 156b lev. L. 199–200. l.
2. MÁTÉ apostol [61 × 97 mm (II. tábla 1. kép)].
Ugyanez a metszet átalakításokkal kétszer ismétlődik.
2. változat: az angyal helyén oroszlán. RMK. I. 15. 48a lev.
3. változat: az angyal, illetve az oroszlán helyén husáng RMK. I. 15. II. rész 134a lev.

3. LUKÁCS apostol (62 × 93 mm). Kockapadlós helyiségben, alacsony pulpitus mellett ül az idős apostol. A karosszék mögött az apostol jelvénye, az ökör. RMK. I. 15. 78a, 161b lev.

4. JÁNOS apostol Pathmos szigetén (61 × 92 mm). RMK. I. 15. 124b, II. rész 127b, 135b lev. L. 198. l.

5. PÁL apostol (74 × 96 mm). Kockapadlós, nyitott oszlopcsarnokban díszes íróasztal, rajta íróeszközök és két teleírt tekercs. Az apostol az asztal mögött ülve dolgozik. A csarnokból útiruhában ábrázolt küldönc távozik, jobb kezében lándzsa, baljában írást tart. RMK. I. 15. II. rész 82a, 98b lev.

6. JAKAB apostol (68 × 95 mm). Lépcsőzetes emelvényen, hatalmas íróasztal mellett, karosszékben ül az apostol. Az asztalon íróeszközök és teleírt tekercs. Az emelvényről bábos korláttal körülvett teraszra nyílik kilátás. RMK. I. 15. II. rész 112b lev.

7. PÉTER apostol (68 × 95 mm). Két ablakkal megvilágított helyiségben, oszlopok között, pulpitusnál ülve ír az oldalnézetben ábrázolt apostol. Háta mögött oszlophoz támasztva a két kulcs látható. RMK. I. 15. II. rész 117b lev.

KISMÉRETŰ ILLUSZTRÁCIÓK

8. ÁBRAHÁM családfája (76 × 54 mm). RMK. I. 15. 2b.

9. JÉZUS születése (35 × 44 mm). A gyermek nyitott faépítmény előtt a földön fekszik, körülötte MÁRIA, három angyal és JÓZSEF. A háttérben az angyalok híradása látható (III. tábla 1. kép.) RMK. I. 15. 3a, 81b.

10. Három királyok imádása (41 × 44 mm). Boltíves kapubejárat előtt üla gyermeket tartó MÁRIA, mögötte JÓZSEF áll. Az első király térdel, a másik kettő állva nyújtja ajándékát. RMK. I. 15. 3b.

11. KER. JÁNOS prédikációja (44 × 44 mm). Jobboldalt az előtérben KER. JÁNOS áll, előtte a hallgatóság kis csoportja. Baloldalt a háttérben JÉZUS megkeresztelése. RMK. I. 15. 5a, 49a, 83b.

12. JÉZUS megkísértése a pusztában [43 × 45 mm (III. tábla 2. kép)], RMK. I. 15. 5b, 85a.

13. A hegyi beszéd (42 × 43 mm). Baloldalt áll JÉZUS három tanítványával, vele szemben betegek és a zsidók tömege. RMK. I. 15. 6b, 61b, 95b, 133b.

14. Példabeszéd a mezők liliomáról és az ég madarairól (44 × 43 mm). Baloldalt nagy tömeg élén áll JÉZUS és az előtte felhalmozott kincsekre mutat. A sziklás háttér előtt liliomok és repülő madarak láthatók. RMK. I. 15. 8b, 102a.

15. Példabeszéd illusztráció (44 × 44 mm). JÉZUS két tanítványával a metszet középpontjában áll. Jobboldalt két férfi: az egyik szemében szálla, a másikban gerenda. A háttérben imádkozó férfi és a sertések elé vetett drágakövek. RMK. I. 15. 10a.

16. Csodatételek illusztrálása (43 × 44 mm). JÉZUS az előtérben a kafarnaumi százados és a térdelő belpokos között áll. A háttérben ördögűzés és a Genesareti tavon való átkelés látható. RMK. I. 15. 11b.

17. Csodatételek illusztrálása (43 × 44 mm). JÉZUS a térdelő vízkóros asszony és a felépülten távozó inaszakadt között áll. Baloldalt két vak és a néma ördögös áll. RMK. I. 15. 13a, 55a, 132a.

18. JÉZUS tanítványai körében (43 × 43 mm). E metszet négyszer ismétlődik. (III. tábla 3. kép) RMK. I. 15. 14b, 136b, 150a, 151a.

19. KER. JÁNOS a börtönben (42 × 43 mm). Jobboldalt a rácsos börtönablak mögött áll KER. JÁNOS, az ablak előtt a két tanítvány (III. tábla 4. kép). RMK. I. 15. 16b.

20. A szombat megtartásáról szóló példabeszéd (42 × 43 mm). JÉZUS baloldalt, a farizeusok csoportja előtt áll, szemben vele az éhségükben búzaszemet szedegető tanítványok. RMK. I. 15. 17b és 88b.

21. Példabeszéd az elvetett magról (44 × 43 mm). JÉZUS a középpontban a magvető és egy tanítvány között áll. Az előtérben szikla és bozót, a háttérben a szántóföld felett keringő madarak láthatók. RMK. I. 15. 19b, 53b, 93a.

22. KER. JÁNOS lefejezése (43 × 43 mm). Zárt udvar közepén áll a hóhér, előtte KER. JÁNOS teteme. SALOME tálcán viszi fel a házba KER. JÁNOS fejét. RMK. I. 15. 22a, 57a.

23. JÉZUS beteget gyógyít (44 × 44 mm). JÉZUS a térdelő ördögös nő s a süket-néma között egy fa mellett áll és az égen megjelenő Úrra mutat. RMK. I. 15. 23b.

Ennek a metszetnek variáns példánya is ismert, amelyen nem látható a felhők között ábrázolt Úr félalakja. RMK. I. 15. 59a.

24. JÉZUS és a farizeusok (43 × 45 mm). Jobboldalt fák között áll JÉZUS, szemben vele a farizeusok. JÉZUS ábrázolása eltér a megszokott típustól. RMK. I. 15. 25a és 126a.

25. JÉZUS a Tábor-hegyen (45 × 44 mm). A hegy tetején álló JÉZUS mellett MÓZES és ILLÉS lebegő alakja látható. A hegy lábánál a földreborult tanítványok. RMK. I. 15. 26b és 63a.

26. Példabeszéd a gonosz szolgáról (43 × 45 mm). Jobboldalt, boltíves fülkében trónoló király előtt egy szolga térdel. A háttérben ugyanez a férfi torkonragadja adósát. RMK. I. 15. 27b.

27. Példabeszéd a gazdag ifjúról (42 × 44 mm). A középpontot képező JÉZUSTól balra az ifjú, jobbra gyermekek és tanítványok állnak. RMK. I. 15. 29b és 65a.

28. Példabeszéd a szőlőmunkások felfogadásáról (44 × 43 mm). Az előtérben a gazdag egy munkással tárgyal, a háttérben szőlőben kapáló férfiak láthatók. RMK. I. 15. 30b.

29. Bevonulás Jeruzsálembe (44 × 44 mm). A sokaság élén, számarháton érkező JÉZUS elé a városkapuban szőnyeget terít egy férfi. A háttérben jobboldalt fallal megerősített vár, baloldalt a terméketlen fügefá látható. RMK. I. 15. 32a, 67b, 145b.

30. Hasonlat a mennyországról (44 × 43 mm). Az előtérben, terített asztal mellett áll a vendéglátó király és egy rongyos öltözetű ifjúhoz fordul. A háttérben JÉZUS és két tanítványa. RMK. I. 15. 34b.

31. JÉZUS és a farizeusok (44 × 43 mm). JÉZUS tanítványaival a metszet bal oldalán áll, szemben vele a farizeusok csoportja. RMK. I. 15. 36a.

32. Jövendülés a világ végéről (43 × 44 mm). JÉZUS az égitestek különös formáját és a csillagok hullását mutatja tanítványainak. A felhők között az Úr félalakja látható. RMK. I. 15. 37b, 70b.

33. Példabeszéd az esztelen és az okos szűzekről (45 × 44 mm). A középpontban terebélyes fa, attól balra JÉZUS és tanítványai állanak, a metszet jobb oldalán a lámpást tartó okos és az esztelen szűzek csoportja. RMK. I. 15. 39b és 122b.

34. Utolsó vacsora (45 × 43 mm). Félköríves ablakos előtt, hosszú asztal két oldalán ülnek a JÉZUST közrefogó tanítványok. (III. tábla 5. kép) RMK. I. 15. 41a, 72a, 147b és 149a.

35. JÉZUS a Getsemáni kertben (35 × 44 mm). JÉZUS kopár hegytetőn térdel, mögötte az alvó tanítványok. A háttérben JUDÁS serege közeledik. RMK. I. 15. 42b, 73b, 118a és 153b.

36. JÉZUS PILÁTUS előtt (35 × 45 mm). A baloldalt ábrázolt épület feljáróján áll PILÁTUS, előtte JÉZUS és a vádaskodó tömeg. RMK. I. 15. 44a, 75a és 120b.

37. JÉZUS kínszenvedése (35 × 44 mm). Az előtérben az oszlophoz kötözött JÉZUST két pribék korbácsolja, a háttérben a töviskoronázás látható. RMK. I. 15. 45a és 155a.

38. Kálvária-jelenet (43 × 44 mm). Az előtérben a három keresztt. JÉZUS keresztnél MÁRIA MAGDOLNA térdel, attól balra MÁRIA és egy nőalak áll. A jobb lator keresztnél mellett egy lovas és egy gyalogos katona látható. A háttérben kíváncsi tömeg. RMK. I. 15. 45b és 76a.

39. JÉZUS feltámadása (36 × 43 mm). JÉZUS sugározónban, jobbáiban győzelmi zászlóval áll a sír látogatására jött három nőalak előtt. RMK. I. 15. 47a, 77a, 157b.

40. Az inasakadt meggyógyítása (43 × 42 mm). A tömeg élén álló JÉZUS elé a ház tetejéről lebozsátják a hordágyon fekvő inasakadtat. A háttérben egy halászcsonak a csodás halfogást szemlélteti. RMK. I. 15. 50b és 87a.

41. A béna férfi meggyógyulása (44 × 43 mm). Boltíves kijárat előtt jobbról JÉZUS és tanítványai, balról a béna férfi és a farizeusok láthatók. RMK. I. 15. 52a, 68b és 114b.

42. Annuntiatio (43 × 44 mm). MÁRIA imaszámolynál térdel, mellette a hírmondó angyal. A háttérben az Úr és a galamb, jobboldalt MÁRIA és ERZSÉBET találkozása látható. RMK. I. 15. 79a.

43. JÉZUS bemutatása a templomban (40 × 40 mm). A díszes templomban trónoló főpap előtt térdel a gyermeket tartó SIMEON, MÁRIA és JÓZSEF kissé hátrább állnak. (III. tábla 6. kép) RMK. I. 15. 82b,

44. A naimi ifjú feltámasztása (44 × 43 mm). A halott koporsóját a boltíves kapun keresztül JÉZUS elé viszik. A háttérben ismét JÉZUS látható a kafarnaumi százados követivel. RMK. I. 15. 90b.

45. JÉZUS SIMON házában (45 × 44 mm). JÉZUS terített asztal mellett ül, lábait MÁRIA MAGDOLNA olajjal öntözi. Az asztal mögött idős, szakállas férfi áll. RMK. I. 15. 92b.

46. JÉZUS MÁRIA és MÁRTA házában (43 × 43 mm). JÉZUS nyitott csarnokban asztal mellett ül, MÁRIA előtte térdel, MÁRTA kissé távolabb áll. A háttérben az irtalmas szamaritánusról szóló példabeszéd bemutatása. RMK. I. 15. 98a.

47. JÉZUS imádkozni tanít és ördögöt űz (43 × 44 mm). A háttérben az ördögűzés látható, az előtérben JÉZUS egyik tanítványával terített asztal mellett ül. RMK. I. 15. 99b.

48. JÉZUS beteget gyógyít (43 × 43 mm). JÉZUS két főpap társaságában hosszú csarnokban ül s előtte áll a beteg asszony. A háttérben a terméketlen fügefá s a gazda látható. RMK. I. 15. 104b.

49. A vízkóros meggyógyítása (37 × 48 mm). JÉZUS két farizeussal beszélgetve terített asztal mellett ül, mellette a földön fekszik a beteg férfi. RMK. I. 15. 106a.

50. A tékozló fiú (42 × 44 mm). A metszet három jelenetre oszlik: az előtérben szerelmes pár előtt egy szolgáló áll; a háttérben az ifjú disznópásztorkodása és az atyai házba való visszatérése látható. RMK. I. 15. 107b.

51. A gazdag és LÁZÁR (40 × 48 mm). Az előtérben lángok között sínylődő férfi áll. Az égen a LÁZÁR karján tartó Úr látható. RMK. I. 15. 108b.

52. Tanítás a megbotrántoztatásról (43 × 43 mm). JÉZUS tanítványainak egy férfit mutat, akinek nyakára malomkővet kötöttek. A háttér két jelenetében JÉZUS beteget gyógyít és felhők között trónol. RMK. I. 15. 110a.

53. Az özvegyasszony és a hamis bíró (43 × 43 mm). Kockapadlós oszlopesarnokban ül az idős bíró; előtte áll a panaszos özvegy. RMK. I. 15. 111b.

54. A kufárok kikergetése a templomból (40 × 44 mm). JÉZUS az oszlopos templomban korbáccsal kerget egy kalmárt. A metszet bal oldalán felborított asztal s egy távozó zsidó látható. RMK. I. 15. 113a.

55. A szegény asszony adománya (42 × 42 mm). A kockapadlós oszlopesarnok közepén elhelyezett persely mellett a szegény asszony és két férfi áll. RMK. I. 15. 116b.

56. JÉZUS mennybemenetele (42 × 44 mm). A metszet középpontjában kopár domb, amelyen még ott van JÉZUS lábnyoma. A domb körül térdelő tanítványok az eltűnő JÉZUS után tekintenek. RMK. I. 15. 124a és 162a.

57. Kánai mennyegző (43 × 43 mm). Kis szoba sarkában, terített asztal mellett ül az ifjú pár JÉZUS és MÁRIA társaságában. Az asztal előtt korsók állnak, az ajtónál étekhordó közeledik. RMK. I. 15. 128a.

58. JÉZUS és NIKODEMUS (43 × 44 mm). A dombos-hegyes háttér előtt ábrázolt JÉZUSSAL szemben — egy fiatal fa mögött — NIKODEMUS áll. RMK. I. 15. 128b.

59. JÉZUS és a samariai asszony (40 × 44 mm). JÉZUS a metszet jobb oldalán ábrázolt kút kaváján ül és a vizet húzó asszonnyal beszélget. A háttérben JÉZUS és a térdelő kafarnaumi százados látható. RMK. I. 15. 130a.

60. JÉZUS és a házasságtörő asszony (43 × 44 mm). Az oszlopsorral két részre osztott templomtér bal oldalán JÉZUS és az asszony áll egymással szemben, a háttérben a megdöbbsent farizeusok. Jobboldalt JÉZUS két farizeussal beszélget. RMK. I. 15. 138a.

61. A vak meggyógyítása (40 × 41 mm). A metszet jobb oldalán, kisebb csoport élén áll JÉZUS; előtte térdel a vak férfi. A háttérben fa és tornyos épület emelkedik. RMK. I. 15. 140b.

62. A jó és rossz pásztör (44 × 43 mm). A középpontban JÉZUS áll tanítványaival; baloldalt az elhagyott nyáj széthullása látszik, jobboldalt a farizeusok meg akarják követni JÉZUST. RMK. I. 15. 142a.

63. LÁZÁR feltámasztása (43 × 43 mm). A középpontba helyezett JÉZUSTól jobbra a sírból kikelt LÁZÁR áll, balra egy nő térdel. A háttérben sokaság figyeli a történeteket. RMK. I. 15. 143b.

64. JÉZUS az Atyához könyörög (43 × 41 mm). JÉZUS a metszet közepén térdel és az égen megjelenő Úrhoz könyörög. A hegyvonulattal lezárt háttérben városrészlet látható. RMK. I. 15. 152b.

65. JÉZUS — jobbában győzelmi zászlóval — megjelenik a Tiberiás közelében halászó tanítványainak (42 × 43 mm). RMK. I. 15. 159a.

66. A Szentlélek eljövetele (40 × 34 mm). Az apostoloktól közrefogott MÁRIA feje felett a galamb lebeg. RMK. I. 15. 163a.
67. PÉTER apostol meggyógyít egy sánta ifjút (35 × 35 mm). A templom kapujában ülő ifjút PÉTER felsegíti. PÉTER mögött JÁNOS apostol áll. (III. tábla 7. kép) RMK. I. 15. 165a.
68. Az apostolok a zsidó papok előtt (33 × 38 mm). Vázlatosan jelzett helyiségben, a falak mellett húzódó padokon ülnek a papok és a háttal ábrázolt két apostolt hallgatják. (III. tábla 9. kép.) RMK. I. 15. 166a.
69. ANANIÁS és felesége PÉTER apostol előtt (34 × 39 mm). PÉTER oszlopcsarnok közepén áll s a térdelő házaspártól egy zsák pénzt vesz át. RMK. I. 15. 168a.
70. A középpontban ábrázolt apostol a körje seregű tanítványokkal tárgyal (32 × 45 mm). RMK. I. 15. 169b, 179b, 185b.
71. ISTVÁN megkövezése (35 × 40 mm). ISTVÁN egy fa közelében térdel; két oldalról köveket zúdítanak rá. RMK. I. 15. 170b.
72. FÜLÖP apostol és a megtért szerezcsen (31 × 42 mm). A szerezcsen a fedett utazókocsiban olvas, FÜLÖP apostol a kocsi felhágójára lép. (III. tábla 8. kép). RMK. I. 15. 173a.
73. SAUL megtérése (42 × 33 mm). Az égen JÉZUS látható, kezében győzelmi zászló. A szétáradó fénytől SAUL lova térdrezuhan. A háttérben város körvonalai láthatók. RMK. I. 15. 175b.
74. PÉTER látomása (30 × 46 mm). A fa alatt alvó PÉTER fölött két angyal hatalmas leplet tart, amelyben különböző állatfajták vannak összezsúfolva. RMK. I. 15. 177b.
75. JAKAB apostol lefejezése (32 × 46 mm). Oszlopcsarnok előterében JAKAB élettelen teste hever. A holttest mögött álló hóhér kardját visszahelyezi hüvelyébe. A háttérben HERÓDES egy férfivel tárgyal. RMK. I. 15. 180b.
76. Vitorlás hajó a tengeren (30 × 48 mm). Ez a metszet az apostolok utazásainak szemléltetésére többször ismétlődik. RMK. I. 15. 182a, 191a, 196a, 205a, 207a.
77. PÁL apostol és BARNABÁS a zsinagógában (31 × 46 mm). PÁL nyitott előcsarnokban a zsidó vénéhez beszél; a háttérben BARNABÁS egy férfivel tárgyal. RMK. I. 15. 184a, 189a, 194a.
78. PÁL apostol ördögöt űz (34 × 40 mm). A metszet háttérét három fa tagolja s ezek között áll PÁL és a megálló leány. RMK. I. 15. 187a.
79. A megtért efezusiak máglyára dobják régi könyveiket (31 × 44 mm). A metszet középpontjában lobogó máglyára egy férfi könyvet dob. Jobboldalt PÁL tanítványai figyelni a jelenetet. RMK. I. 15. 192a.
80. PÁL apostol a jeruzsálemiek előtt (31 × 40 mm). A metszet jobboldalán áll az apostol, szemben vele a vádaskodó tömeg. RMK. I. 15. 197b, 201a.
81. PÁL apostol CLAUDIUS LYSIAS fejedelem kíséretével üldözői elől Cesareaba megy (30 × 36 mm). PÁL karddal és lándzsával felszerelt gyalogos és lovas katonák között halad. RMK. I. 15. 199a.
82. AGRIPPA császár PÁL cesareai börtöne előtt (33 × 39 mm). A metszet jobb oldalán ábrázolt börtönablak mögött PÁL apostol alakja látható. AGRIPPA két férfi kíséretében a börtön előtt áll. RMK. I. 15. 202a, 203b.

JÁNOS APOSTOL „ISTENI JELENISRÜL VALÓ KÖNYVÉ”-NEK ILLUSZTRÁCIÓI

83. I. rész (47 × 40 mm). JÁNOS arcra borulva fekszik, mögötte hét gyertyatartó között szétárt karú, fényes arcú férfi lebeg, jobbójában hét csillag. RMK. I. 15. II. rész 137a.
84. IV. rész (45 × 44 mm). JÁNOS az előtérben térdel. Vele szemben a trónoló Atya, akit az evangélisták jelképei és huszonnégy király vesz körül. RMK. I. 15. II. rész 140a.
85. VI. rész (43 × 44 mm). Négy lovas száguld a levegőben: az első fején korona, a második kardot ránt, a harmadik mérleget tart. A negyedik a halál. RMK. I. 15. II. rész 141b.
86. VI. rész (46 × 42 mm). A középpontban oltár áll s körülötte néhány angyal. Az előtérben fekvő testek a hitükért meghaltak lelkét jelképezik. RMK. I. 15. II. rész 142a.
87. VI. rész (41 × 37 mm). Földindulás. A nap elsötétül, a csillagok lehullanak. A földön rombadőlt házak és néhány halott hever. RMK. I. 15. II. rész 142a.

88. VII. rész (47 × 42 mm). Négy angyalfő között egy angyal Jézus keresztjével közeledik azokhoz, kiknek homlokát kereszttel jelölték meg. (III. tábla 10. kép) RMK. I. 15. II. rész 142b.

89. VIII. rész (43 × 44 mm). A metszet két szélén trombitát fújó angyalok láthatók. Középen oltár, melyről a tömjénfüst a felhők közt megjelenő Úrig ér fel. János az oltár előtt áll. RMK. I. 15. II. rész 143b.

90. VIII. rész (40 × 37 mm). Az első angyal trombitaszavára láng és köeső hull a háttérben ábrázolt városra. RMK. I. 15. II. rész 144a.

91. VIII. rész (41 × 37 mm). A levegőben lebegő — második — angyal trombitaszavára a tengerből láng csap fel és a hajó darabokra török szét. RMK. I. 15. II. rész 144a.

92. VIII. rész (41 × 37 mm). A középpontban a trombitát fújó — harmadik — angyal látható. Egy csillag lángolva a tengerbe zuhan, az előtérben az elpusztultak holtteste hevernek. RMK. I. 15. II. rész 144a.

93. VIII. rész (46 × 43 mm). A metszet felső részében egy angyal — a negyedik — trombitát fúj, mellette az elsötétedett nap és hold látható. A sematikusan ábrázolt város felett a pusztulást hirdető angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 144b.

94. IX. rész (47 × 43 mm). A levegőn trombitát fújó angyal — az ötödik — hasít keresztül. Alatta a lezuhanó csillaggal megnyitott kút látható. A kút mellett a kiszabadult sáskáktól elpusztult emberek tetemei hevernek. RMK. I. 15. II. rész 144b.

95. IX. rész (45 × 42 mm). Középen a trombitát fújó — hatodik — angyal lebeg, alatta három pajzsos és karddal felfegyverzett angyal látható. A földön tovaszárguló sereg mögött holttestek hevernek. RMK. I. 15. II. rész 145a.

96. X. rész (40 × 37 mm). A metszet középpontjában ködbe burkolt angyal áll, előtte egy szerzetes térdel. A háttérben sematikus városkép. RMK. I. 15. II. rész 145b.

97. XI. rész (35 × 36 mm). Oszlopsorral tagolt templom végében oltár áll, azon két kőtábla. Az előtérben két férfi és egy sárkány látható. RMK. I. 15. II. rész 146b.

98. XII. rész (44 × 44 mm). A metszet bal oldalán koronás nőalak lebeg, lába alatt holdsarló, feje körül csillagok. Jobboldalt a hétfejű sárkány, a háttérben az Úr s a megmentett gyermek alakja utal a látomásra. (III. tábla, 11. kép) RMK. I. 15. II. rész 147b.

99. XIII. rész (42 × 42 mm). A metszet közepén térdelő férfiakra jobbról a sátán, balról fantasztikus szörnyek támadnak, felülről pedig tüzeső hull. RMK. I. 15. II. rész 148a.

100. XIV. rész (46 × 43 mm). Dombos vidékre épült város felett az evangéliumot hirdető angyal lebeg; feje körül angyalok hárfáznak. E csoport felett a báránys az evangélisták jelképei láthatók. RMK. I. 15. II. rész 149a.

101. XIV. rész (45 × 43 mm). A metszet felső részében Jézus trónol, kezében sarló, szemben vele hódoló angyal. A földön arató, illetve szüretelő angyalok felett az Úr utasításait hirdető angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 150a.

102. XV. rész (46 × 43 mm). Az előtérben ábrázolt sátánnal szemben királyi öltözetű férfiak állnak. A levegőben a hét füsttel telt edényt tartó angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 150b.

103. XVII. rész (42 × 45 mm). A paráznság asszonya a hétfejű sárkány hátán elvonul a különböző rangú férfiakból alakult csoport előtt. RMK. I. 15. II. rész 152a.

104. XVIII. rész (45 × 43 mm). A jobboldalt ábrázolt lángoló város Babilont jelképezi, amelyből néhány férfi menekül csupán. A város felett két pusztulást hirdető angyal lebeg. RMK. I. 15. II. rész 152b.

105. XIX. rész (40 × 38 mm). Az égből alászálló angyal körül lovas sereg szárgul. Az előtérben lezuhanó hétfejű sárkány a legyőzött sátánt jelképezi. RMK. I. 15. II. rész 154b.

106. XX. rész (38 × 34 mm). A középpontba helyezett kulcsot és láncot tartó angyal leláncolja a sátánt. (III. tábla, 12. kép) RMK. I. 15. II. rész 155a.

107. XXI. rész (34 × 36 mm). Jobboldalt, kiugró hegy csúcsán János és egy angyal áll. A metszet előtérben három kapuval megerősített város látható; mindegyik kaput egy angyal őrzi. RMK. I. 15. II. rész 156a lev.

A SÁRVÁR—ÚJSZIGETI KIADVÁNYOK FAMETSZETEIT KÉSZÍTŐ MESTEREK

1. Ismeretlen bécsi kismester.

1. címlapkeret. RMK. I. 14.

2. címlapkeret a. és b. lécz. RMK. I. 15.

2. I. S. mester = Ioannes Strutius

2. címlapkeret c. és d. lécz (signált) RMK. I. 15.

3. záródísz (signált) RMK. I. 15. címlap.

Iniciálék: fehér alapú és sávozott alapú puttós iniciálék.

Illusztrációk: Kálvária-kép, apostol-ábrázolások, a négy evangélista írását szemléltető metszetek; az apostolok cselekedeteit és a jelenések könyvét szemléltető illusztrációk többsége.

3. Bécsi mester (Hans Rebell?).

NÁDASDY Tamás és KANIZSAY Orsolya egyesített címere. RMK. I. 15. BB_{4b} lev.

4. Ismeretlen mester.

Iniciálék: RMK. I. 15. 107a, 133b, II. rész 11a, 30b, 74a lev. Az apostolok cselekedeteit és a jelenések könyvét szemléltető feltűnően kezdetleges illusztrációk (RMK. I. 15. 163a, 166a, 175b, 177b, 199a, II. rész 146b, 154b, 155a, 156a).

ELISABETH SOLTÉSZ—JUHÁSZ:

DIE BUCHVERZIERUNGEN DER DRUCKEREI ZU SÁRVÁR—ÚJSZIGET

Zwei bekannte Produkte der um 1536—1537 in Sárvár—Újsziget errichteten Offizin, Johannes SYLVESTERS *Grammatica hungarolatina* (1539), sowie seine Übersetzung des *Neuen Testaments* (1541), bedeuten auch für die Geschichte des ungarischen Buchschmucks Marksteine von grosser Wichtigkeit. SYLVESTERS *Neues Testament* ist das erste, mit Illustrationen ausgestattete ungarische Druckwerk und zugleich unser am reichsten verziertes Presseprodukt des 16. Jahrhunderts. Das Titelblatt wird von einem Holzschnittrahmen eingefasst, das letzte Blatt weist die vereinigten Wappen von Thomas NÁDASDY und seiner Gemahlin Ursula KANIZSAY, den Begründern der Sárvár—Újszigeter Druckerei auf. In dem umfangreichen Werke findet sich ein Kalvarienbild in vollem Blattaussmass, sechs Aposteldarstellungen von grösserem Format, hundert kleinere Illustrationen und zahlreiche Initialen. Den Schmuck des SYLVESTERSchen Lehrbuchs der *Grammatik* bilden der Titelrahmen und zahlreiche Initialen in Holzschnitt.

Der Buchschmuck der beiden Publikationen aus der Offizin von Sárvár—Újsziget spiegelt, ähnlich wie die Holzschnitte der übrigen bedeutenderen ungarischen Druckwerkstätten des 16. Jahrhunderts, die Auslandsbeziehungen ihres Begründers getreulich wieder. Den Titelrahmen der *Grammatica* sowie die obere und untere Leiste des Rahmenschmucks im *Neuen Testament* wurden von einem unbekannten Wiener Kleinmeister in Holz geschnitten, der für die SINGRIENER-Druckerei regelmässig arbeitete. Schöpfungen dieses Meisters, die den Sárvár—Újszigeter Rahmenverzierungen sehr nahe stehen, lassen sich im *Novum Testamentum* Gabriel PESTIS (Wien, 1536), in Friedrich NAUSEAS *Zwei sonderliche Predige* (Wien, 1535), sowie auf dem Titelblatt der bei SINGRIENER erschienenen sogen. *Kaufordnung* erkennen.

Der schönste Sárvár—Újszigeter Holzschnitt, das vereinigte Wappen der Familien NÁDASDY und KANIZSAY erinnert mit seiner eleganten Zeichnung, seiner feinen Ausführung und dem metallischen Glanz an die Wappen des hervorragenden Wiener Formschnegers Hans REBELL.

Das Kalvarienbild, die Aposteldarstellungen und die Mehrzahl der kleineren Illustrationen wurden von dem Monogrammisten I. S. angefertigt, den wir an der Hand der von Johannes SYLVESTER an Thomas NÁDASDY gerichteten Briefe mit dem von Wien nach Sárvár berufenen Formschneger Johannes STRUTIUS identifizieren können. Während seines Aufenthaltes in Sárvár stand STRUTIUS in reger Verbindung mit der SINGRIENER-Offizin; im J. 1540 wanderte er nach Ingolstadt ab.

Die mit Putten verzierten Initialen der Sárvár—Újszigeter Druckerei stehen unter dem Einfluss des Initialenmaterials der SINGRIENERSchen Werkstatt (24×24 mm). Die auffallend primitiven Initialen und Illustrationen hat eine ungeübte Hand, wahrscheinlich kein Xylograph von Beruf (Johannes SYLVESTER?) hergestellt.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A kisbetűk a régi magyar nyomdászatban. A magyar ábécé nyomtatott kisbetűinek mai formája a következő:

a á b c d e e f g h i i j k l m n o ó ö ő p q r s t u ú ü ű v w x y z

Ez a betűsor ebben a formájában a XIX. század közepére négyszáz esztendő próbálkozások, kísérletezések után alakult így ki. Egyes hangok jelölése nyomdanként és koronként változott, például az *ö, ő, ü, ű* hangoké, melyeket SZENCZI MOLNÁR Albert és TSÉTSI János diphtongusoknak nevezett és bizonyára érzett, talán ejtett maga is. De nemcsak ezeknek a hangoknak a jelölésében látunk nagy változatosságot: az *a, á, — e, é, — i, í*, a jésített hangok, az *sz* és *zs* jelölésére használt nyomdai betűjelek száma is nagy.

Az *a, á* jelölésére például a következő jeleket látjuk kereken négyszáz év magyar nyomtatványában: *a, á, à, â, â', â, â, ä, ā, ā, ä*. Bár a nyelvjárásokban van nyílt rövid és hosszú, zárt rövid és hosszú *a* hang, ez a tizenegy betű nem jelent finomabb fonetikai hangjelölésre törekvést. A tizenegy *a* betű a mai irodalmi kiejtés *a*-jának és *á*-jának a jele, különböző nyomdákban és korokban. A diphtongusoknak nevezett és talán érzett *ö, ő* hangok jelének száma is meglepően nagy.

Ezek a nyomtatott kisbetűk nyomdászoknak, grammatikusoknak, szerzőknek, akik személyükben olykor azonosak voltak, különböző kísérletei a magyar hangoknak a magyar nyelv számára elfogadható módon való lerajzolására, lerögzítésére. Kétségtelen ugyan, hogy eleinte a magyar szövegek nyomtatása — akár idegenben, akár itthon, — a külföldön már más nyelvű szövegek nyomtatására korábban felhasznált betűkkel történt, de tévedés volna azt hinni, hogy magyar szerzők vagy nyomdászok nem igyekeztek oly betűk megrajzolására és kimetszésére, amelyek a magyar hangzásnak a külföldi betűknél jobban megfelelnek. DÉZSI Lajos írja SZENCZI MOLNÁR Albertről szóló monográfiájában, hogy MOLNÁR Albert „a kiadó megbízásából Frankfurtba utazott, hogy ott magyar betűket öntessen” (146. l.). — „Frankfurtba készül, hogy ott betűt öntessen” (147. l.). — majd egy levélből idézi: „jelented, hogy most Frankfurtba mégy, hogy megöntesd a hiányzó betűket” (148. l.). M. TÓTFALUSI K. Miklósról tudjuk, hogy világhírű mestere volt a betűmetszésnek, remek betűket metszett a grúz fejedelemnek, a florenciai hercegnek — és a magyar hazának. De kétségtelenül készültek korábbi magyar betűbélyegzők is a magyar nyomtatás számára. A magyar nyomdászat nem volt uniformizált, a régi magyar könyv nem volt egy sablonnak, ugyanegy betűtípusnak állandóan visszatérő lenyomata, — ellenkezőleg, koronként és nyomdanként elég nagy változatosságot látunk régi magyar kiadványainkban.

A nyomtatott magyar betűk teljes sorát és kialakulásának történetét még nem ismerjük. E tanulmány első kísérlet a nyomtatott magyar kisbetűk sorának összeállításához és történetének megírásához.

A XVI. század harmadik évtizedében, amikor az első nyomtatott magyar szövegek idegen nyelvű: latin, német, lengyel szövegekkel együtt megjelentek, hazánkban gót és humanista antikva, görög, örmény írás, a cirillika, a glagolica s a ritkán használt rovásírás volt ismert. Az első magyar nyelvű — részben magyar nyelvű — könyv nem antikvával nyomtatva jelent meg. Volt benne kurzív latin betűs szöveg is. De a magyar szöveg gót betűkkel s ugyanakkor a latin és német szöveg latin kurzív betűkkel szedettet és nyomtatott. A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatványról beszélünk (Krakkó, 1527), amelyek közül az elsőben, a HEGENDORF: *Rudimenta Grammatices Donati*-ban látjuk a latin betűs német szöveg alatt a gót betűs lengyel és magyar szöveget. A másikban, a HEYDEN Sebald *Puerilium Colloquiorum Formulae* négy nyelvű szövegében csak a latin szöveg latin kurzív, a többi három gót. Tehát a magyar szöveg ebben a nyomtatványban is gót betűs. E két mű magyar szövegrészének fordítója SYLVESTER János volt, az első Magyarországon, Sárovar — Újszigeten nyomott magyar nyelvű könyvek, a *Grammatica Hungaro-latina* (1539) és az *Vj Testamentum* (1541) szerzője, illetőleg fordítója. Ezek betűi sem antikva betűk, hanem a krakkói említett nyomtatványok gót betűitől eltérő típusú, a Németországban és Ausztriában akkoriban kialakult és használatba vett törtsarkú német betűk.

Mi lehet a magyarázata annak, hogy SYLVESTER, korának e legnagyobb magyar humanista tudósa Krakkóban is, itthon Sárovaron is nem az antikva mellett döntött művei kinyomtatásánál, hanem a törtsarkú betűk mellett? FITZ József szerint az, hogy akkoriban latin betűket csak latin klasszikusok műveinek és olasz szövegeknek szedésére használtak, míg a profán nyelvekben, a németben, franciában, spanyolban, angolban stb. kivétel nélkül a gót típus járta (*Magyarságtudomány*. 1942. 193—194. l.). Bár a feltevésnek látszólag ellene mond az a tény, hogy KOMJÁTHI Zenth Paal fordítását 1533-ban, éppen Krakkóban, ahol SYLVESTER grammatikai műveit 1527-ben s aztán ismételt kiadták, PESTI Gábor *Uj Testamentum* és AESOPUS-fordítását éppen Bécsben, hol a sárovari nyomda (SYLVESTER itthoni műveinek nyomdája) betűkészletét és berendezését vásárolták (FITZ), latin betűkkel nyomtatták, mégis — HORVÁTH János szerint is — elfogadható FITZ feltevése. SYLVESTER, a grammatikus a magyart nyilván a profán nyelvek közé számította s ezért döntött a törtsarkú betűk mellett.

A krakkói nyomtatványok betűi tényleg gót betűk, de a sárovar—újszigetieké SZENTKUTY Pál szerint nem fraktura. A sárovar—újszigeti nyomda SYLVESTER műveit szerinte „azzal a különös, franciás ancienne-Baterde típusú betűvel nyomtatták, melynek eredetét mindeztideig megállapítani nem sikerült” (*Régi hazai nyomdák mintakönyvei*. 25. l.). SZENTKUTY hangsúlyozza, hogy a betűtípus a franciás „ancienne Batarde”-ra emlékeztető, de nem fraktur (uo. 21. l.).

Összehasonlítottuk SYLVESTER krakkói kiadású nyelvkönyveinek német (gót) betűit *Vj Testamentum*-fordítása betűivel, s azt állapítottuk meg, hogy a krakkói nyomtatványok betűi élesen törtsarkúak, az *Vj Testamentum* betűi kevésbé szögletesek. Mind a két német betűtípusnak más a stílusa, más a betűk alakja is és nagysága is. A *h* betű végső szára például a krakkóiban a sor alatt élesen hátra görbül, a sárovar—újszigetiben, szintén lenyúlva a sor alá, kissé hátrahajlik; nincs egyetlen betű sem, amelynek rajza mind a kettőben teljesen azonos volna. A krakkói betűsor merevebb, ridegebb, a sárovar—újszigeti hajlékonyabb, melegebb, — SZENTKUTY megállapítása szerint „ancienne Batarde”.

SZENTKUTY művét VARJAS Béla ismertette (MKSzemle 1940. IV. 424. l.). VARJAS azt írja, hogy ABÁDI Benedeknek, SYLVESTER második nyomdászának, aki az *Vj Testamentum*-fordításhoz mint nyomdász függeléket írt, szavait „Szentkuty is, mások is tévesen értelmezték, azt állítván, hogy az Új Testamentum ékezetes betűit ő készítette. Ezek már kivétel nélkül megvannak a Strutius (az első, külföldről jött sárovar—újszigeti

nyomdász) által nyomtatott részben is. Ellenben igenis metszett Abádi néhány ékezet nélküli új betűt és ligaturát s az ékezetes betűk egy némelyikét is megújította.” (Uo. 424. l.)

STRUTIUS — úgy látszik, — a külföldön vásárolt nyomdával együtt került Sárvár — Újszigetre. Az ékezetes betűk, különösen a francia fedeles *e* (accent circumflex-es *e*) tehát már az ő idejében is megvoltak. Nem valószínű az a feltevés, hogy a sárvár — újszigeti nyomda betűkészletét, SYLVESTER rajzai alapján itt vették, sőt hogy maga SYLVESTER véste őket.

Az alábbi betűsorba bevettem a SYLVESTER — STRUTIUS — ABÁDI munkaközösségben készült *Vj Testamentum*-kiadás (nyomtatvány) néhány ékezetes betűjét s néhány, a magyar ábécében ismeretlen betűjét is.

- a Jeltelen *a*. A zárt rövid *a* hang jele általában. A XVI. század egyes nyomdáiban (pl. HOFFGREFF György, Kolozsvár) a nyílt hosszú *á* hang jele is.
- á *a*, felette vessző. A nyílt hosszú *á* hang jele általában DÉVAY BIRÓ Mátyás: *Orth Vng.* (Krakkó, 1549) óta.
- ā *a*, felette vízszintes vonal. SYLV.: *UT*-ban (Sárvár — Újsziget, 1541) a nyílt hosszú *á* hang jele. CZEGL. *BarDorg.*-ban (Kassa, 1663) is előfordul, más ékezetes *á* betűkkel váltakozva.
- â *a*, felette hegyes fedél. A XVII. században sok nyomtatványban: MOLNÁR Albertnél (MARCSEK: *Helyesírásunk a XVII. században*, 17. l.) a hosszú *á* hang jele. KÁROLYI G.: *VT*.-ban (Amstelodam, 1645) az „*az*” névelő rövidebb alakjának jele. CZEGL.-nél a hosszú *á* hang egyik jele. ILLYÉS András: *Megrö.* *Ige*-ben (Nagyszombat, 1691) a latin hosszú *a* hang jele latin idézetekben. Szórványosan előfordul a XVIII. században is mint „*fals*”, a „*garniturába*” nem illő betű.
- á' *a*, felette hegyes fedél, utána hiányjel. PADÁNYI BIRÓ M.: *Esther*-ben (Pozsony, 1746), ritkán. A hosszú nyílt *á* hang egyik jele.
- ā *a*, felette álló fedeles ékezet. CZEGL.-nél, ritkán. A nyílt hosszú *á* hang egyik jele.
- ā *a*, éles ékezet a betű bal széle felett. A pozsonyi nyomdában 1631 óta, a nagyszombati akadémiai nyomda kiadványaiban a XVII. század második felétől a nyílt hosszú *á* hang jele.
- ā *a*, felette dőlt ékezet. MAGYARI: *OrszRoml.*-ban (Sárvár, 1602) és CZEGL.-nél az „*az*” névelő rövidebb „*a*” alakjának jele, szórványosan a hosszú *á* hang jele. ILLYÉS A.-nál latin idézetek szavaiban.
- ā *a*, felette lefelé görbülő félkör. CZEGL.-nél a hosszú *á* hang egyik jele.
- ā *a*, felette felfelé görbülő félkör. CZEGL.-nél a hosszú *á* hang egyik jele.
- ā *a*, felette a hajtott ékezet jele. XVI–XVIII. századbeli nyomtatványban az „*an*”, „*am*” jele. Általában a sornak egy betűvel megrövidítése céljából használták.
- b Jeltelen *b*. A *b* hang jele általában.
- ḃ Áthúzott szárú *b*. A kettős *b* hang jele. VERESMARTI nyomdájában, Pozsony (MARCSEK: i. m. 21. l.).
- c Jeltelen *c*. A *c* hang jele általában. A XVI–XVII. században HELTAI Gáspár óta a szóvégi *k* hang jele is.
- č *c*, felette ékezet. SYLV.: *UT*.-ban (acéziglan).
- d Jeltelen *d*. A *d* hang jele általában.
- ḏ *d*, szára áthúzva. A kettős *d* hang jele VERESMARTI nyomdájában (MARCSEK: i. m. 21. l.).
- e Jeltelen *e*. A nyílt és zárt rövid *e* hang jele általában. A XVI. század egyes nyomdáiban (HOFFGREFF György, Kolozsvár) a rövid és hosszú nyílt és zárt *e* hangok jele.

- é e, felette éles ékezet. A nyílt és zárt hosszú *é* hangok jele, kivéve a XVI. században a sárvári és a kolozsvári HELTAI-féle nyomdát, amelyeknek a nyílt hosszú *e* jelölésére más betűjük van (l. alább).
- ê e, felette hegyes fedél. SYLV.-nál a nyílt hosszú *e* hang jele. Szórványosan később is előfordul minden különösebb hangjelölési cél nélkül, mint a nyomda betűkészletében, nyilván ócskán vásárolt betű (ólom) anyagból benn maradt betű. ILLYÉS A.-nál a hosszú *e* hang jele szórványosan.
- e e, alól kis horoggal (alul farkas *e*). SYLV.-nél vagy az *i*-vé fejlődésben visszamaradt zárt hosszú *é*, vagy *e* + *i* diphtongus jele. HELTAI következetes jelölésű nyomtatványaiában (Kolozsvár, XVI. század) a nyílt hosszú *e* hang jele. Később is előfordul; a XVI. század nyomtatványaiában gyakrabban, a XVII–XVIII. században ritkábban mint a nyomda betűkészletében nyilván ócskán vásárolt betű (ólom) anyagból benn maradt betű, a nyílt és zárt hosszú *é* hang jelölésére.
- ë e, felette egy pont. SYLV.: UT.-ban szórványosan. Különféle *e* és *é* hangok jele.
- ë e, felette két pont. SYLV.: UT.-ban ily alakokban: rëájuk, fëit, szemëinek. CZEGL. és ILLYÉS A. is használja idegen szavakban: Isræël, æër.
- ē e, felette vízszintes vonal. CZEGL.-nél ritkán. Nyílt és zárt hosszú *e* hangok jele.
- è e, felette dőlt ékezet. MÉLIUS: *Jobk*-ben (Várad, 1565) ritkán. A hosszú *é* hang jele. HELTAI nyomdájában ritkán; nála a szóvégi rövid *e* hang jele. MAGYARINÁL gyakran a hosszú *é* hang jele. KÁROLYI: UT.-ban (1645) és CZEGL.-nél az „*ez*” határozatlan névelő rövidebb „*e*” alakjának és a hosszú *é* hang jele. ILLYÉS István: *Fasc. Miscell.*-ban (Nagyszombat, 1710) ritkán, a hosszú *é* hang jele. ILLYÉS A.-nál ritkán; latin idézetek szavaiban az *e* véghang jele.
- é e, felette taréj. CZEGL.-nél a hosszú *é* hang egyik jele.
- ê e, felette lefelé görbülő félkör. CZEGL.-nél a hosszú *é* hang egyik jele.
- ë e, felette hajtott ékezet. VERESÉGHÁZI SZENTYELNÉL (Lőcse, 1648) ily helyzetben fordul elő: „*nëmü*” (MÁRCSEK: i. m. 18. l.). A XVI–XVIII. században gyakori jele az „*en*”-nek, „*em*”-nek. Főként a sornak egy betűvel megrövidítése céljából volt használatos.
- f Jeltelen *f*. Az *f* hang jele.
- g Jeltelen *g*. A *g* hang jele.
- g̃ *g*, felette vessző. SYLV.-nél állandóan, MÉLIUS: *VálPréd.*-ban (Debrecen, 1563), MÉLIUS: *KétSámuel*-ban (Debrecen, 1565), MAGYARINÁL, CZEGL.-nél — szórványosan — a *gy* hang jele.
- g' *g*, mellette a jobb oldalon fent vessző. SZÉKELY: *Solt*-ban (Krakkó, 1548) a *gy* hang jele.
- h Jeltelen *h*. A *h* hang jele.
- h̃ CZEGL.-nél a kurzív szedésben van egy kacskaringós, cikornyás *h* betű, melynek jelentését csak a betűkapcsolatból érti meg az olvasó. A *h* hang jele.
- i Pontos *i*. A XVI. században a rövid és hosszú *i*, a *j* és az *y* jele. A XVI–XVIII. században, míg a nyomdák fel nem szerelik magukat a hosszú *i* betűjellel, a hosszú *i* jele is.
- í *i*, felette éles ékezet. Először MAGYARI használja (MÁRCSEK: i. m. 18. l.). A hosszú *i* jele. A XVII. században már gyakran találkozunk vele, de használata nem általános. Még a XVIII. században is gyakoribb a rövid *i* hosszú *i* hang helyén.
- ï *i*, felette két pont. GÖBÖL G.: *Szabadulást óhajtó rab* (Pest, EITZENBERGER A. 1784-ban) ritkán.
- ì *i*, felette dőlt ékezet. CZEGL.-nél a hosszú *i* jele ritkán.
- î *i*, felette hegyes fedél. SYLV.-nél azután, hogy ABÁDI Benedek nyomás közben megjavította a kopott betűkészletet, majdnem általánosan jele a hosszú *i*-nek. SZENCZI

- MOLNÁRNÁL is a hosszú *i* hang jele (MARCSEK : i. m. 18. l.). ILLYÉS A.-nál és az EITZENBERGER nyomdában (Pest, 1773) a rövid *i* hang jele is.
- i *i*, felette pont és hegyes fedél. SYLV.-nél a hosszú *i* hang egyik ritkább jele.
- ī *ī*, felette vízszintes vonal. M. TÓTFALUSI K. M. *Mentségében* (Kolozsvár, 1698), az „*in*” jele.
- ï *ï*, felette pont, a pont felett dőlt ékezet. ARND—HUSZTI—BÉL : *ParadKert*-ben (Nürnberg, 1725) a hosszú *i* hang jele.
- ı *ı*, pont nélkül. SYLV.-nél és CZEGL.-nél az ócska betűkről letört a pont. Gyakran előfordul. Lehet a rövid *i* és a hosszú *i* hang jele egyaránt.
- ij *i* és *j* egy betűtalpon. A *j* szára élesen hátrahajlik. SYLV.-nél ily szavakban : *mijrt* (miért), *kiszerijt* (készerít).
- k Jeltelen *k*. A *k* hang jele.
- l Jeltelen *l*. Az *l* hang jele.
- l' *l*, mellette fent jobbra vessző. SYLV.-nél és SZÉKELYNél az *ly* jele.
- m Az *m* hang jele.
- ñ *m*, felette hajtott ékezet, a kettős *m*-nél a második *m* jele. A sornak egy betűvel megrövidítése céljából használatos. CZEGL.-nél ritkán.
- n Jeltelen *n*. Az *n* hang jele.
- ñ *n*, felette éles ékezet. SYLV.-nél az *ny* hang jele.
- n' *n*, mellette vessző. SZÉKELYNél az *ny* hang jele.
- ñ *n*, felette vízszintes vonal. SYLV.-nél olykor a hosszú *n* hang jele (riszeigleñ I. 58).
- ñ *n*, felette hajtott ékezet (mint fentebb az *m*-nél).
- o Jeltelen *o*. A rövid *o* hang jele, de oly nyomdákban, amelyek az ékezetet elhanyagolják (pl. a HOFFGREFF nyomda), a hosszú *ó* jele is.
- ó *o*, felette vessző. A hosszú *ó* hang jele általában. HELTAI nyomdájában már megvan. Utána egyre gyakoribb.
- ó *o*, a betű bal széle felett éles ékezet. Pozsonyi nyomda, 1631. A nagyszombati akadémia nyomtatványaiában (pl. ILLYÉS I.-nál) a XVII. század végén és a XVIII. század elején a hosszú *ó* hang jele.
- ò *o*, felette dőlt ékezet. PÁLHÁZI GÖNCZNél (*A római Babylon*, 1619, MARCSEK i. m. 18. l.) és CZEGL.-nél a hosszú *ó* hang egyik jele. ILLYÉS A.-nál latin idézetek szavaiban.
- ô *o*, felette hegyes fedélű ékezet. MELIUS : *JobK*-ben a hosszú *ó* hang jele. XVII—XVIII. századi nyomtatványokban pl. SZENCZI MOLNÁR: *Biblia*, (1608), CZEGL., PERESZLÉNYI : *Grammatica* (1682), HALLER : *Nagy Sándor* (Buda, 1757), PÁRIZ PÁPAI—BOD : *Dictionarium* (1782) előfordul, mint a hosszú *ó* hang jele. ILLYÉS A.-nál szórványosan a hosszú *ó* és a hosszú *ô* hang jele. BEYTHE : *VasEp*-ban (Németujvár, 1584) szórványosan a rövid *ô* hang jele (embörök 2). HÁPORTONI FORRÓ : *Nagy Sándor* (1619) a hosszú *ô* hang jele (MARCSEK i. m. 19. l.). DOBRAI TSULAK S. : *Lelki olaj*-ban (Kolozsvár, 1730) a hosszú *ó*, valamint a rövid *ô* és a hosszú *ô* hang jele szórványosan. MAGYARINÁL, ILLYÉS I.-nál az „*ôh*” felkiáltó szó jele szórványosan.
- õ *o*, felette hajtott ékezet. A XVI—XVIII. századi nyomtatványokban az „*on*” „*om*” jele. A sornak egy betűvel megrövidítése céljából használták.
- ö *o*, felette két pont. Már a XVI. században találkozunk vele (BEYTHE : *Vas Ep*. 1584, Németujvár). A XVII—XVIII. században gyakran előfordul. Általánossá a XIX. század elején válik.
- ő *o*, felette két vessző. Már a XVI. században találkozunk vele BEYTHE előbb idézett művében. A XVII. században MAGYARINÁL (MARCSEK i. m. 18. l.), CZEGL.-nél. Általánossá a XIX. század első felében válik.

- o' o, mellette jobboldalt fent ékezet. SALÁNKI: *Rotterodami Rézman*-ban (Leyden, 1627) a rövid ö hang jele (MARCSEK i. m. 15. l.).
- o alján rövidke vesszővel. SZENTGYÖRGYI: *Elméltk.*-ben (Pozsony, 1623) a rövid ö hang jele (MARCSEK: i. m. 15. l.).
- o, felette vízszintes vonal. BORNEMISSZA *Elektrá*-jában (Bécs, 1558) és BEYTHE I. műveiben az ő hang jele (ABAFFY MNy. XLIX. 31., L. 248).
- o, felette kis e. A XVI. század első felétől kezdve használatos rövid ö és a hosszú ő hang jelölésére. Más ő, ő jelek mellett használata gyakori a XVIII. század végéig (pl. PÁZMÁNY *ImK.*, Nagyszombat, 1791), s szórványosan a XIX. század elején is.
- o, felette felfelé görbülő félkör. KÁROLYI: *Bibl.* (Vizsoly, 1590) és CZEGL.-nél a rövid ö és a hosszú ő hang jele.
- o, felette lefelé görbülő félkör. CZEGL.-nél és DOBRAI TSULAK-nál a rövid ö és hosszú ő hang egyik jele.
- o, felette függőlegesen álló félkör. CZEGL.-nél a rövid ö és a hosszú ő hang egyik jele.
- o' o, felette kis e és vessző. KÁLDI *Bibl.*-ban (Bécs, 1626) és *VasPréd.*-ban (Pozsony, 1631) a hosszú ő hang jele. A XVII. században gyakori.
- o, felette éles és dőlt ékezet. KÁROLYI *Bibl.*-ban (1645) és DOBRAI TSULAK-nál ritkán. A hosszú ő hang egyik jele.
- o, felette két pont, a két pont között éles ékezet. A XVIII. század elejétől (pl. *Házi Kalendár*. Lőcse, 1733) több nyomdában a hosszú ő hang egyik jele. A XIX. század első évtizedeiben (pl. MKurir, 1805) még gyakori.
- o, felette két pont, a két pont között dőlt ékezet. ZRINYINÉL (MARCSEK i. m. 19. l.), ARND—HUSZTI—BÉL: *Parad. Kert.*-ben (Nürnberg, 1625), ANDRÁD: *Elm. Anekd.*-ban (Bécs, 1789) szórványosan. A hosszú ő hang jele.
- o, tetejéből kinyúló kis ékkel, e felett jobbra, balra ponttal. DOBRAI TSULAK-nál a hosszú ő hang egyik jele.
- o'' o, mellette jobb oldalt fent két ékezet. (Forrásjelzésem elveszett.)
- p Jeltelen p. A p hang jele.
- q A latin q.
- r Jeltelen r. Az r hang jele.
- s Rövid s. A legrégibb magyar nyomtatványoktól kezdve az s, sz, z és zs hang jele. (KNIEZSA: *Adalékok a m. z hang jelöléséhez*, MNy. XXV. 97.)
- f Hosszú s. A legrégibb magyar nyomtatványoktól kezdve használatos az s és zs hang jelölésére, még a XIX. század elején is (pl. MKurir, 1805).
- f} A fraktúra (törtsarkú betűtípus) *esz-zet*je. A két legrégibb magyar nyomtatványban (HEGENDORF—HEYDEN Sebald—SYLVESTER, Krakkó, 1527) a gót *esz-zet*, SYLV.: *UT.*-ban a fraktúr *esz-zet* használatos. A későbbi latin betűs magyar nyomtatványokban a XVI., sőt még a XVII. században is megmarad.
- fz Az sz és z hang jele (KNIEZSA: i. m. 97. l.). Hosszú s és z egybe olvasztva. (DEBRECENI EMBER Pál: *Garizim.*, Kolozsvár 1702. M. TÓTFALUSI Kis Miklós.)
- t Jeltelen t. A t hang jele.
- t' t, fent jobb oldalán vessző. SYLV.-nél és SZÉKELYNÉL a ty hang jele.
- u Jeltelen u. A rövid u és v hang jele. A XVI. és XVII. században sok nyomdában a hosszú ú jele is.
- ú u, felette éles ékezet. A hosszú ú hang jele általában. SZÉKELYNÉL a v hang jele. (VÉRTES: *U és v hangok*. 18. l.) A XVII. században már gyakran előfordul.
- û u, felette kis kör. DÉVAY BIRÓ: *OrthVng.*-ban (Krakkó, 1549) a hosszú ú hang jele.
- ù u, felette dőlt ékezet. CZEGL.-nél a hosszú ú hang jele. ILLYÉS A.-nál latin idézetek szavaiban.
- û u, felette hegyes fedelű ékezet. MÉLIUS: *JobK.*-ben a hosszú ú hang jele.

- ű *u*, felette kis *e*. A XVI. század első felétől (pl. SYLV.) a XVIII. század végéig a rövid *ű* és a hosszú *ű* hang jele. SZÉKELYNÉL és TELEGDI: *EvEpTan.*-ban (Bécs, 1577) a *v* hang jele (VÉRTES: *U és v hangok.* 19. l.).
- ű *u*, felette hajtott ékezet. A *v* hangot jelöli BORNEMISSZA: *Trag.*-ban (Bécs, 1558) (VÉRTES i. m. 19. l.).
- ü *u*, felette két pont. BEYTHE: *VasPréd.*-ban (Nemetujvár, 1584) a rövid *ü* hang jele. A XVI. században és MAGYARINÁL olykor a *v* hang jele (VÉRTES: i. m. 19. l.). A XVII–XVIII. században már gyakran előfordul az *ü* hang jelölésére.
- ű *u*, felette két vessző. Először DÉVAY BIRÓNÁL, a XVII. században MAGYARINÁL (MARCSEK: i. m. 18. l.) szórványosan. A XIX. század második évtizedében válik általánossá. A hosszú *ű* hang jele.
- ű *u*, felette felfelé görbülő félkör. KÁROLYI: *UT.*-ban (1645) és CZEGL.-nél a rövid *u* és a hosszú *ű* egyik jele.
- ű *u*, a bal szára felett ékezet. MAGYARINÁL a rövid *ű* és a hosszú *ű* jele (MARCSEK: i. m. 19. l.). A XVII. század utolsó éveitől kezdve a nagyszombati nyomtatványokban (pl. ILLYÉS A.) a hosszú *ű* hang jele.
- ű *u*, felette két pont, a két pont között éles ékezet. A XVIII. század igen sok nyomtatványában a hosszú *ű* hang jele. Még a XIX. század elején általában ez használatos (pl. MKurir, 1805).
- ű' *u*, felette kis *e* és a mellett vessző. A XVII. században, KÁLDI, VERESMARTI, PÁZMÁNY (MARCSEK i. m. 19. l.) a hosszú *ű* hang jele.
- ű *u*, felette éles és dőlt ékezet. MAGYARINÁL (MARCSEK i. m. 19. l.) a hosszú *ű* hang jele. CZEGL.-nél szórványosan a rövid *ű* és hosszú *ű* hang jele.
- ű *u*, felette két pont, a két pont között dőlt ékezet. ANRD—HUSZTI—BÉL: *Parad-Kert*-ben a hosszú *ű* jele.
- v Jelöletlen *v*. A XVI. század második felében (pl. HELTAI) és a XVII. század elején az *u* és *v* hang jele.
- ű *v*, felette vessző. HELTAI nyomdájában ritkán; a hosszú *ű* hang jele.
- ű *v*, felette kis *e*. SYLV.-nél és HELTAI nyomdájában a rövid *ű* és a hosszú *ű* egyik jele. A XVII. században is előfordul (MARCSEK: i. m. 15. l.).
- w A német dupla *v* fraktúra és latin betűs alakja. KOMJÁTHI: *Zenth Paal*-ban az *u*, HELTAI nyomdájában s a XVII. század elején olykor az *u* és *v* hang jele.
- ű Dupla *v*, felette kis *e*. KOMJÁTHINÁL a rövid *ű* és a hosszú *ű* hang egyik jele. DÉVAY BIRÓNÁL a *v* hang egyik jele (VÉRTES: i. m. 16. l.).
- x A latin *x*. VERANCICSINÁL a *zs* hang jele (MARCSEK: i. m. 15. l.).
- y Jelöletlen *y*. A XVI. század elejétől kezdve az *i*, *j* hang és a lágyítás jele.
- ű *y*, felette két pont. PESTI G. *UT.*-ban (Bécs, 1536) az *i*, *ű* jele, MELIUS: *JobK.*-ban a lágyítás jele.
- ű *y*, felette két vessző. LÉPES B.: *A halandó ... tüköre*-ben (1616) a hosszú *ű* jele (MARCSEK i. m. 18. l.).
- η A görög étára emlékeztető betű SYLV.-nél. A *j* hang egyik jele.
- z Jelöletlen *z*. A *z* hang jele általában. DÉVAY BIRÓNÁL, PÁZMÁNYNÁL, MAGYARINÁL az *sz* hang jele (MARCSEK i. m. 35. l.).
- z A fraktúra *zet*-je. KOMJÁTHINÁL a *z* és *sz* hang jele.
- z A fraktúra *zet*-je, fordított fedéllel. PERESZLÉNYI: *Gramm.*-ban (1682) a *zs* hang jele (MARCSEK i. m. 36. l.).
- z *z*, felette vessző. SYLV.-nél (pl. lánczokat). W. de BRITAINÉ—GÁNÓTZI—HORVÁT: *Emberi okosság*-ban (Nagyszombat, 1764) a *zs* hang jele.
- z *z*, felette dőlt ékezet. KÁLDI: *Bíbl.*-ban a *zs* hang jele.
- z *z*, felette fordított hegyes fedél. „*A halandó test*”-ben (Pozsony, 1727) a *zs* hang jele.

- z z, ferde szára áthúzva. ADAMI: *UngSpr.*-ban (1703) a *zs* hang jele (MARCSEK i. m. 36. l.).
- ß Hosszú *s*, jobboldalt a szára közepén kis körrel. Ezt a jelet SYLV. ajánlja, de egyedül HELTAI használja (MARCSEK i. m. 36. l.), a *zs* hang jelölése.
- ; pontos vessző. SZENCZI A. Pál: *Reszjegsek*-ben (Debrecen, 1682) az összetett *sz* betűben a *z* betű pótlója (*s;abad, vis;s;a*).

* * *

- ⁹ Pici kilences számjegy a betű felső szélénél. CZEGL.-nél (pl. *catolic*⁹). Később is sok nyomtatványban. Említsük meg az „és” rövidített, egy cifra betűből álló, különböző alakú nyomdai jeleit és a sortöltő jelt; a jegyzetekre utaló † (keresztet), a * (csillagot), továbbá a § (a paragrafus) jelét, melyeket áttekintésemben nem vettem fel.

Kutatásaim eredménye egy meglepő számadat: a magyar nyomtatványokban a magyar hangok jelölésére 114 (száztizennégy) különféle betű fordul elő. Forrásaim: *A XVI. századbeli nyomtatványok e jelölései*, — *A XVIII. század magyar nyomtatványainak meghatározása*, — *Kormeghatározó-e az ő, ű, ö, ü, ó, ű, ő, ű?* (MKönyvszemle. 1941. 182—184. l.) című értekezéseim, amelyekben a XVI. és a XVIII. század magyar nyelvű nyomtatványainak legnagyobb részét aprólékosan átvizsgáltam; a XVII. századra vonatkozóan MARCSEK Tibor: *Helyesírásunk a XVII. században* című értekezése, mely több értékes adatot szolgáltatott. Ezekon kívül az idézett művek.

A számadat nem végleges. Újabb kutatások bizonyára szaporítani fogják a régi nyomtatott magyar betűk számát. Különösen a nyelvészetileg még át nem kutatott XVII. század kerekén 1500 magyar nyelvű nyomtatványának alapos, nyomdánkenti és nyomdászankenti figyelmes átvizsgálása hozhat újabb eredményeket.

Bár nem tartozik szorosan ide, megemlítem, hogy a múlt században, 1840-ben FARKASFALVI FARKAS Ferenc a két betűvel írt mássalhangzók egy betűvel jelölésére és írására szerkesztett „jovallatot”. A nagy és kis *gy, ly, ny, ty, tz, ts, sz, zs* betűk egyszerűsítése abban állott, hogy az első betűk alsó, felső szárát vagy görbületét olyan kis hurokkal, cikornyával látta el, amilyeneket kacskaringós kézírásokban ma is gyakran látunk, különösen névalírásokban. (Hasonmásban közöltem MKönyvszemle 1938. 321. l.) Ötlete nem volt rossz, de terméketlen maradt.

A magyar nyomtatott kisbetűknek ez a vázlatos áttekintése nemcsak azt szemlélteti, hogy a hazai és külföldi nyomdászok mily sok keresése, kísérletezése, próbálkozása előzte meg a XIX. század második évtizedében végleg kialakult magyar kisbetűsort, hanem támaszpontot nyújt a nyelvésznek és a könyvtörténésznek is hely és évszám nélkül megjelent, vagy címlaptalan töredékek korának, nyomtatási helyének vagy nyomdájának meghatározására. SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtára* csak a XVI. századból tizenhat olyan régi magyar könyvet sorol fel, amelyeknek megjelenési helyét nem tudjuk. Áttekintésünk kiinduló pontot nyújt a meghatározásra a nyelvésznek és könyvtörténésznek a következő, bizonyos tények alapján:

1. Gót betűkkel nyomtatott magyar szöveg csak a XVI. század első feléből való lehet.

2. *à* (dölt ékezetes *a*), mint a határozott névelő rövidebb alakjának jele a XVI. századtól kezdve (HELTAI stb.) a XIX. századig.

3. *ä* (*a*, ékezet a bal oldalon) a pozsonyi nyomdára mutat 1631 táján és a nagyszombatira a XVII. század végén és a XVIII. században.

4. â' (a, felette fedeles ékezet és hiányjel) Pozsonyra mutat a XVIII. század közepén.
5. ð (áthúzott szárú b) Pozsonyra mutat a XVII. század harmincas, negyvenes éveiben.
6. ð (áthúzott szárú d). L. 5. pont.
7. ê (fedeles e) *következetes* használata csak SYLVESTER UT.-ban fordul elő.
8. ē (alul horgas e) *következetesen*, mint nyílt hosszú e csak HELTAI XVI. század-beli nyomdájában fordul elő.
9. ē (alul horgas e) *következetesen*, mint zárt hosszú e vagy diphtongus csak SYLV.-nél fordul elő.
10. ĝ (g, felette vessző) *következetesen* csak SYLV.-nél fordul elő.
11. g' (g, mellette vessző) *következetesen* a XVI. század első felében Krakkóban (SZÉKELYNÉL).
12. l' (l, mellette vessző) a XVI. század első felében SYLV.-nél s Krakkóban (SZÉKELYNÉL).
13. n (n, felette vessző) SYLV.-nél.
14. n' (n, mellette vessző) a XVI. század első felében Krakkóban (SZÉKELYNÉL).
15. ò (o, ékezet a bal oldalon). L. a 3. pontot.
16. ó' (o, ékezet mellette fent a jobb oldalon). A XVII. század első felében Leydenben.
17. o (o, alján vesszőcskével) a XVII. század első felében Pozsonyban.
18. ô' (o, felette kis e és vessző) a XVII. század első felében Bécsben és Pozsonyban.
19. ô (o, tetejéből kinyúló kis vesszőcskével és két ponttal) a XVIII. század első felében Kolozsvárt.
20. ſz (a gót *esz-zet*). Gót szedésben és antikvában a XVI. században.
21. t' (t, mellette vessző). SYLV.-nél, Krakkóban a XVI. század első felében SZÉKELYNÉL.
22. ũ (u, felette két vessző). Általános használata a XIX. század első évtizede utáni nyomtatványokban.
23. ũ (u, a bal szára felett ékezet). L. a 3. és 15. pontot.
24. u és v. Szó elején az u és v jele v, a szó közepén u. A XVI. század második felében a HELTAI-nyomdából kiindulva több nyomdában is a XVII. század elejéig.
25. ŵ (w, felette kis e). Következetes használata a XVI. század első felében Krakkóban.
26. ; (a gót *zet*). Mint a 25. pont.
27. ž (z, felette dőlt ékezet). A XVII. század első felében Bécsben és Pozsonyban.
28. ž (z, felette vessző). A XVIII. század második felében Nagyszombatban

A többi, itt újra nem említett jelek is szolgálhatnak útbaigazítással, de nem oly biztonsággal, mint a megemlítettek. CZEGLÉDI sokszor idézett, Kassán megjelent könyvében, amely valami szemetlen szedett, ócska betűkből összerakott betűkészlettel nyomtatott, számos ékezetes betű fordul elő, amelyek általánosságban tájékoztatást nem nyújtanak; külön kiemelésüket nem láttam szükségesnek.

M. TÓTFALUSI K. Miklós hibául róttá fel a magyar nyomdászoknak, hogy „100 esztendeig vagy még tovább is usuáltak egy rendbéli Typust” (*Mentsége*, kiadta TOLNAI Gábor, 28. l.). Tehát ha megtaláltuk a keresett betűtípust, olyan tág időkorbe jutottunk, amelyet a legtöbb esetben a betűtípusok párjának megtalálása nélkül is sejtettünk. Ha a töredék vagy nyomdahely nélküli nyomtatvány évszámát tudjuk, de nyomdahelyét kell megállapítanunk, a felsorolt betűk pontos meghatározást nyújthatnak, — de

ha az évszámot nem ismerjük, a meghatározandó nyomtatvány típusának egy ismert nyomtatvány betűtípusával való azonossága alapján nem állapíthatjuk meg bizonyosan a nyomdahelyet, mert a nyomda, — ha vándornyomda volt, helyet változtathatott, ha egy helyben működő nyomda volt, adás-vétel útján más tulajdonoshoz, más városba kerülhetett. Ha e megfontolások alapján ki vagyunk is téve pontatlan vagy hibás meghatározásoknak, mégis ezen a vonalon kell elindulnunk ismeretlen helyen, nyomdában és időben megjelent nyomtatványok vagy töredékek meghatározásához.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Világi énekek és versek. A fenti című énekeskönyvet az Orsz. Széchényi Könyvtár kézírattára őrzi. (Quart. Hung. 2910.) Odajutásának körülményei nem állapíthatók meg; 1949-ben raktárrendezés során került elő.

Külső kiállítása díszes, mondhatni előkelő. Selyembe kötötték, tokkal látták el és a lapok szélét bearanyozták. Az előlő kötéstáblára *B. P.* monogramot (feloldása nem sikerült) és az 1800-as évszámot préselték. Ez az évszám nemcsak a bekötés, hanem az összeírás idejét s jelenti: a 99. sz. éneket záróversszaka szerint 1798-ban írták le.

Összesen 176, a könyvtár által megszámozott levélből áll. Az 1. levél rectoján díszes, színezett rajz látható: magas talapzaton a magyar korona, a talapzattól balra Mars, jobbra egy magyar huszár. Tarsolyán *F. I.* monogram, nyilván a rajzoló betűjele. A 2. levél versojáni egy üresen hagyott keret, valószínűleg egy címer számára. A 3a—138a lapokon olvashatók az énekszövegek, az összeíró ezeket a lapokat megszámozta a 1—271-ig. Ezután néhány üres levél következik, majd a 167a—172b lapokon az énekek *Lajstroma* található. Az énekeskönyv összeírója az énekeket is megszámozta 1—239-ig. A 212. sorszám azonban tévedésből kétszer szerepel, úgyhogy a kötet végeredményben 240 éneket tartalmaz.

Ez az énekanyag azonban meglehetősen elűt az ebből a korból már tömegesen ránkmaradt énekgyűjtemények jellegétől. Viszonylag kevés benne a XVIII—XIX. századfordulón divatos „érzelmes” dalszöveg és csak távoli rokonságot mutat a diák-melodíriumok anyagával. Ez a különleges, az ekkortájt divatozó énekeskönyv-típusoktól eltérő volta indokolja, hogy anyagát részletesebben szemügyre vegyük.

Elsőnek keletkezési idejük szerint csoportosítom az énekeket. Az énekek korának megállapításánál elsősorban a variánsszövegek legkorábbi leírási idejét vettem alapul, másodsorban az énekek stílusát. Itt természetesen eleve számolni kell bizonyos hibaszázalékkal, de ily nagyszámú ének esetén eléggé használható statisztikát kapunk.

A 240 énekszövegből 13 XVII. századi eredetű. Ezek nagyrészt olyan darabok, melyek a XVIII. század egész folyamán, majd töredékeikben folklorizálódva szinte napjainkig továbbélnek. (32. sz.: *Bolondság volt nádhoz bízni* ... 35. sz.: *Boldog-talan vagyok mert kinaim nagyok* ... 82. sz.: *Hol vagytok Pegasus, Parnassus leányi* ... 103. sz.: *Iffjúság mint sólyommadár* ...)¹

¹ Akad ezek között néhány említésre méltó érdekesség is. A 31. sz. vers a *Boldog-talan sorsa siralmas szívemnek* ... kezdetű szép bujdosóének 10 versszakos változata. E szöveget eddig tévesen a *Bujdosik, bujdosik szegény árva legény* ... kezdetű énekhez csatolva adták ki. (Pl. *Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig*. 256. l.) A *Világi énekek és versek* változatából kitűnik, hogy önálló vers, versfői a BARÓTI János nevet adják. — A 39. sz. bujdosóének (*Bánatimnak örvényében* ...) négy XVII. századi ének versszakáiból alakult: 1—4. versszaka BALOGH Zsigmond énekéből, 5—8. versszaka a *Gondviselő édesatyám* ... 9—11. versszaka az *Ideje bujdosásimnak* ..., végül záróversszaka a *Bolondság volt nádhoz bízni* ... versszakáiból. Ezek szövegeit l. a fent idézett kiadványban.

A XVIII. század első felében keletkezhetett az énekeskönyvnek mintegy 100 éneke. Feltűnő ezek között az AMADE-versek nagy száma. 30 hiteles és 11 nem hiteles AMADE-szöveg került a kötetbe.² 6 AMADE-vers a törzskódexeken kívül csak itt található meg. Ez még akkor is nagy szám, ha tudjuk, hogy AMADE versei gyakran előfordulnak kéziratos énekeskönyvekben. 74 más forrásból ismeretlen énekszöveg túlnyomó része stílusukból következtetve szintén a XVIII. század első felének erős AMADE-hatást mutató terméke.

Kb. 50 énekszövege van az énekeskönyvnek, melyek csak XVIII. század végi forrásokból ismeretesek.

A *Világi énekek és versek* anyagának tehát kerekén 70%-a datálható a XVIII. század első felére, kb. 5%-a még korábbi és csak mintegy 25%-a az összeírás korában divatos, kedvelt darab. Joggal feltételezhető tehát, hogy az énekeskönyv összeírója régebbi énekeskönyvek anyagát használta fel gyűjteménye összeállításához. A kötet ily összeszerkesztett voltára mutat az a tény is, hogy a szövegek nagy része a kezdősorok betűrendjében van rendezve, amelyre nem találtam példát kéziratos énekeskönyvekben. Ez egyúttal másolat voltát is bizonyítja³ és elvezet az énekeskönyv típusának meghatározásához: a *Világi énekek és versek* XVIII. század végi énekeskönyveink között a tudatos gyűjtőmunka eredményeképpen létrejött gyűjteményekkel rokon, mint amilyen a JANKOVICH-féle gyűjtemény vagy ARANKA György 3 kötetes gyűjteménye. (OSzK Fol. Hung. 126.)

Tanulságos a kötet énekanyagának földrajzi eredetét is meghatározni. A 127. sz. ének végén van egy megjegyzés, amely ennek megoldására vezethetne: *Nagy Kaszony Erdélybe die 3a January 754*. Az énekanyag jellege azonban annyira eltér a XVIII. századi erdélyi énekeskönyvek anyagától, hogy teljesen valószínűtlen az erdélyi eredet. Célravezetőbb, ha az énekek variánsainak lelőhelyéből indulunk ki. A legtöbb ének variánsa JANKOVICH gyűjteményében található. (OSzK Quart. Hung. 175.) Ennek az igen különböző forrásokból összehordott gyűjteménynek azonban nincs megkülönböztető táji jellege. JANKOVICH gyűjteményétől eltekintve, a legtöbb variáns-szöveget, 23-at, a *Kelecsényi-énekeskönyv*ben találjuk meg. (Akadémia kézirattára RUI 4r. 60. sz.) Különösen súlyosan esik latba, hogy 5 énekszöveg csak ebben a két kéziratban található meg. A *Kelecsényi-énekeskönyv* bizonyíthatóan Nyitra megyében keletkezett és túlnyomó részben a Felvidék nyugati részén keletkezett énekszövegeket őrzött meg. Meggondolandó az AMADE-versek és AMADE-utánpótlások feltűnően nagy száma; AMADE működési területe tudvalóvön szintén erre a vidékre esik. Ezekhez az érvekhez még hozzáfűzhetjük, hogy a 106. sz. ének így kezdődik: *Isten hozzád oh Nagyszombat, te úri lakó helem...*; sőt az énekeskönyv földrajzi eredete egy érdekes folklór-vonatkozással is bizonyítható. Az 5. sz. ének kezdete: *Ah jaj mit látok, szememmel mit szemlélek, ki szeretett elhagyott, szívéből kitagadott egy bolondsáért*. E versszak népi változatát 1910-ben jegyezte le BARTÓK: *Héj, héj, mit tegyek, Pozsony alá hogy menjek, Ott egyedül éjjelek? A szerettem elhagyott, a szívéből kizárott, Egy kis bolondsáért*. (KODÁLY: A magyar nép-

² „Nem hiteles” AMADE-verseknek nevezem azokat, melyeket MÉSZÁROS Ignác: *Csallóközi ódák* (OSzK Quart. Hung. 208.) című gyűjteményéből adott ki ERDÉLYI Pál (EPHK 1907: 204.). Már GÁLOS Rezső megemlítette, hogy az itt közölt verseknél AMADE szerzőségéhez szó fér (ITK, 1936). GÁLOS érveire hozzáfűzhetjük, hogy az ERDÉLYI által AMADE verseiként közölt szövegek közül kettőnek versfőiben a MÉSZÁROS név olvasható, ezek szerzője minden valószínűség szerint MÉSZÁROS Ignác, a *Csallóközi ódák* összeállítója.

³ A másolás tényét is mint a szokásostól eltérő, egyedi különlegességet emelem ki. Kéziratos énekeskönyveink többsége ugyanis a leírás idejében recens, az összeírás által kedvelt szövegeket tartalmaz és így természetesen az emlékezetből való leírásnak nagy szerepe van. A variáns-szövegek eltérései ebből és nem a „másolási hibákból”

zene. Bp. 1952. Példatár 376. sz.) Ez a népdalszöveg a magyar nyelvterület más részein tudomásom szerint nem ismert. Szövege Pozsonyt említi, lejegyzési helye (Nagymegyer Komárom vm.) a Felvidék nyugati része. Azt sem érdektelen megjegyezni, hogy XVIII. századból származó dallamának sok a szlovák variánsa. (L. PÁLÓCZI HORVÁTH Ádám: *Ötödfélszáz énekek*. Bp. 1953. 705—6. 1.)⁴

A fentiek alapján a *Világi énekek és versek* nagyrésznének keletkezési helyét a Felvidék nyugati részére lokalizálhatjuk és megállapíthatjuk, hogy a XVIII. század első fele erős AMADE-hatást mutató daltermésének gazdag gyűjteménye.

STOLL BÉLA

Gyulai Pál levele Ferenczi Zoltánhoz Móricz Zsigmond érdekében.

(*Adalék a budapesti Egyetemi Könyvtár történetéhez.*) 1903-ban megüresedett egy gyakornoki állás az Egyetemi Könyvtárban. A könyvtárat FERENCZI Zoltán igazgatta. MÓRICZ Zsigmondot, a fiatal és kezdő író, GYULAI Pál melegen ajánlotta az állás betöltésénél a neves könyvtárigazgató figyelmébe és pártfogásába. MÓRICZ nagybátyja, PALLAGI Gyula révén ismerkedett meg GYULAIVAL, aki ismerte ekkor már első irodalomtörténeti dolgozatait is. Az ajánlás azonban hiábavaló volt.

Később, *Életem regénye* című művében elmondja MÓRICZ FERENCZIVEL való találkozását s közli a szíves ajánlás eredményét is: „... Ferenczi Zoltánt is Gyula bátyámnak köszönhetem közvetve. Gyulai Pál ajánlott be hozzá, mert éppen egy könyvtári gyakornoki állás volt üresedésben az Egyetemi Könyvtárban. Elvittem hozzá a Gyulai ajánlósorait. Áhítattal vette át s nem bírta levenni a szemét a kis névjegyen a parányi betűkről. „Nahát kérem, — mondta éles hangján, — egész Európából nem hozhatott volna nekem ennél becsesebb ajánlósorokat.” Evvel bezárta a névjegyet íróasztalának egy belső rejték fiókjába s pár nap múlva kinevezte erre az állásra Hóman Bálintot.”¹ Megemlékezik az esetről MÓRICZ Virág is *Apám regénye* c. könyvében, de az ajánlólevél tartalmát ő sem közli.

FERENCZI Zoltán kéziratos hagyatékának nagy része, gazdag levelezése is a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárába került. A levelezést az elmúlt év során feldolgoztam s megtaláltam az íróasztal rejtékébe zárt ismeretlen tartalmú GYULAI-levelet is. A lilatintás fogalmazvány a következő:

Tisztelt barátom!

Ajánlom szíves pártfogásába Móricz Zsigmond urat; ha lehetséges, alkalmazza a könyvtárnál mint díjnokot. Derék és tanult fiatal ember; tud németül, francziául s irodalmi tanulmányokkal is foglalkozik.

Még egyszer ajánlom pártfogásába!

tisztelő barátja

Gyulai Pál.²

Budapest 1903 febr. 13.

VIII. Baross-utca 17.

FÜLÖP GÉZA

magyarázhatók. A másolás tényének túlbecsülésére más összefüggésben már VARJAS Béla is utalt: *Magyar Századok*. Bp., 1948. 113. l.

⁴ Jegyzetben említem meg az énekeskönyv egy másik érdekes folklór-vonatkozását. Eddig csak itt találkoztam az *Egy gyenge kis madár hozzám kezdte járni* ... kezdetű, több változatban feljegyzett népdal régi műköltői szövegével: *Most kezdett énhozzám egy kis madár járni szívem tornácára fészket akart rakni azt is az irégyek el akarják csinálni szívemből énnekem ki akarják zárni.* (142. sz.)

¹ MÓRICZ Zs.: *Életem regénye*. Bp. 1953. 295—6. l.

² MTA Könyvtára, Kézirattár. FERENCZI-levelezés.

FIGYELŐ

Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai. A magyar könyvtárügy felfelé vezető útja során 1955-ben fordulóponthoz érkezett. Napirendre került a könyvtári alaptörvény megalkotása és ezzel egyidejűleg a magyar könyvtárügy egészének alapvető, egységes elvek szerinti rendezése. Szükségesnek látszik, hogy a könyvtárügy legfelsőbb vezetésének és irányításának néhány aktuális és fontos kérdését külön is megvizsgáljuk. Ezúttal elsősorban az Országos Könyvtárügyi Tanács működéséről lesz szó.

I

Az Országos Könyvtárügyi Tanácsot az I. magyar könyvtáros konferencia javaslatára 1953-ban hívta életre a Népművelési Minisztérium. Azonban már 1951-ben és 1952-ben működött a Könyvtárügyi Tanács elődje, az Országos Népművelési Bizottság „Könyvtárügyi albizottsága”. Az albizottság akkor alakult, amikor a magyar könyvtárügy legfelsőbb vezetése még több kézben volt. A tudományos könyvtárak fölött a tényleges operatív irányítást az Országos Könyvtári Központ látta el. A legfelsőbb irányítást a Közoktatásügyi Minisztérium gyakorolta. A népkönyvtárak még egészen zsenge hálózatának gondozása a Népművelési Minisztérium Népművelési főosztályának egyik kislétszámú osztályára hárult. Az Országos Műszaki Könyvtár (akkor még Központi Technológiai Könyvtár) a Tervhivatal intézménye volt. A szakszervezeti könyvtárak már akkor több ezerre rúgó hálózata magában állt, semmilyen szerves kapcsolatban nem volt az állami könyvtárakkal. A könyvtárügy legfelsőbb irányítása megoszlott több szerv között, amelyeket azonban semmiféle szervezett, rendszeres kapcsolat nem fűzött össze. Ekkor már szükségszerűvé vált egy olyan bizottság létrehozása, melyben a könyvtárügy különböző vezető szerveinek képviselői összehangolhatják tevékenységüket. A Népművelési Minisztérium feladatának érezte, hogy a könyvtárügy koordinálását és az azzal járó felelősséget magára vállalja, s ezért hívta életre először ideiglenes, később pedig állandó bizottságként a könyvtárügy akkori csúcsszerveinek képviselőiből a könyvtárügyi albizottságot.

Az albizottság feladata a könyvtárügy közös kérdéseinek koordinálása és közös erővel való megoldása volt. Az albizottság jegyzőkönyveiből kiderül, hogy napirenden szinte minden esetben a könyvtárügy egészére vonatkozó nagy jelentőségű kérdések szerepeltek.

Az albizottság kezdeményezésére indult meg a Pedagógiai Főiskolán a könyvtárosképzés. Az albizottság már 1952 elején állást foglalt az egyetemi könyvtárosképzéssel kapcsolatosan a gyakorlati munkára való nevelés kidomborítása, bibliográfiai szakaderek speciális képzése mellett. Helytelenítette az olvasókkal való munka háttérbe szorítását és általában a tömegkönyvtári munka elhanyagolását az egyetemi képzésben.

Már akkor határozat született a főiskolai és egyetemi képzés perspektivikus egyesítésére, az egyetemi hallgatók rendszeres könyvtári gyakorlati munkájára. Ezt a régi határozatot azért is hasznos feleleveníteni, mert részben ma is még megvalósítandó feladatként áll előttünk.

Az albizottság dolgozta ki az 1952. évi minisztertanácsi határozat tervezetét, a felszabadulás utáni legjelentősebb könyvtári vonatkozású kormányintézkedést. Ugyancsak az albizottság dolgozta ki az állami könyvtárhálózat mai felépítésének elveit és irányát, azaz az áttérést a körzeti könyvtárak rendszeréről a megyei és járási könyvtárak rendszerére.

A könyvtárügy fejlődése azonban újabb feladatokat állított az irányító szervek elé. Ezért 1952 végén az I. Könyvtáros Konferencia határozatot hozott arról, hogy az albizottság helyett a Népművelési Minisztérium mellett egy általános könyvtárügyi tanácsot létesítsenek, amely tanácskozó testületként segítséget nyújt a tudományos és tömegkönyvtárak irányításában.

II

Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1953 elején meg is alakult. A tudományos könyvtárak jeles képviselői mellett, viszonylag elég nagy számban helyet kaptak benne a tömegkönyvtárak képviselői is. Képviselve van a Tanácsban a Pártközpont kulturális osztálya, a Tudományos Akadémia, a DISZ, a Szakszervezeti Tanács, a Honvédelmi Minisztérium is.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács több mint két éves tevékenysége eredményes volt és a magyar könyvtárügy számos égető kérdésének megoldásához járult hozzá. Néhányat szükséges megemlíteni.

1953-ban foglalkozott a Tanács az iskolai könyvtárak helyzetével. Megállapította, hogy jelentős elmaradás van ezen a területen. Javaslatot tett az oktatásügyi miniszternek a helyzet megjavítására. Az Oktatásügyi Minisztérium két ízben is foglalkozott az iskolai könyvtárakkal, még 1953-ban beállított 12 függetlenített könyvtárost és 1954-ben felemelte a könyvbeszerzési keretet. Ha nem is nagy ez az eredmény, de mégis jelentős lépés volt, bár nem szabad elhallgatni azt sem, hogy lényeges javulás azóta sem következett be az általános iskolák, különösen a tanyai iskolák könyvtárainak helyzetében.

Már 1953-ban égetővé vált a könyvvédelem kérdése. Ezért a Népművelési Minisztérium kidolgozta és a Tanács megvitatta az erről szóló rendeletet, amely hamarosan meg is jelent. Foglalkozott még a Tanács a könyvtárosképzés, a szakmai továbbképzés és a Központi Címjegyzék kérdéseivel is.

1954-ben a Tanács a könyvtárügy egésze szempontjából is jelentős kérdéseket tárgyalt meg. Megtárgyalta *Az új kormányprogramból következő könyvtárügyi feladatok* c. előterjesztést. A vita során elhangzott javaslatok alapján szükségessé vált, hogy a Tanács még az 1954. év folyamán megvitassa a könyvforgalom kérdését, a szakkönyvtárügy helyzetét és az 1954. évi könyvkiadási tervet. Ugyanakkor megbízta a Tanács Kovács Máté elvtársat, hogy készítse el a könyvtárügy törvényerejű alaprendelet-tervezetét.

A Tanács következő ülésén a „*Magyar könyvtári hálózat helyzete és problémái*” c. beszámolót vitatta meg. Már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy a kormányprogram helytelen értelmezéséből következik a politikai és ismeretterjesztő művek propagandájának lebecsülése. 1954 közepén alaposan előkészített jelentés alapján megtárgyalta a Tanács a szakszervezeti könyvtárak helyzetével és működésük megjavításával foglalkozó anyagot. A jelentés a szükséges átdolgozások után tovább került a Minisztérium kollé-

iguma elé, majd 1955 elején a SZOT elnöksége elé. A szakszervezeti könyvtárak megjavítását elősegítő SZOT Elnökségi határozat létrejöttét az Országos Könyvtárügyi Tanácsnak a tevékenysége is elősegítette.

Megvitatta a Tanács a könyvforgalom kérdéseiről szóló előterjesztést és létrehozta a könyvforgalmi albizottságot, amely foglalkozott a könyvtárakban feleslegessé váló könyvek összegyűjtésének kérdésével, valamint az antikvár könyvek vásárlásának kérdésével. Végül megvitatta a Tanács a szakkönyvtárak helyzetéről szóló jelentést és a könyvtárügy második ötéves tervének irányelveit.

Amíg 1953-ban a Tanács számos kevésbé fontos, részletkérdést tűzött napirendjére, addig 1954-ben nagy jelentőségű elvi problémák szerepeltek a Tanács programjában.

A Tanács 1955-ös tevékenységének középpontjába állította a könyvtárügyi alaprendelet, de különösképpen a könyvtárak második ötéves tervének kidolgoztatását és összehangolását.

A Tanács — bár nem elég következetesen — de megkezdte az egyes speciális feladatokra albizottságok létrehozását. Mégpedig: az oktatási, a könyvalap és a könyvforgalmi, majd a dokumentációs albizottságot. Ezek közül a legtevékenyebben és legeredményesebben a könyvalapbizottság tevékenykedik.

III

Az új könyvtárügyi törvényerejű alaprendelet tervezete tovább fejleszti a Tanács működését. Kiterjeszti hatáskörét és bizonyos szervezeti változtatásokat is eszközöl. Miért van erre szükség?

A könyvtárak egymásközötti együttműködése már eleven szükséglet azért, mert a könyvtárak eredményei nagyobbak lesznek, ha tervszerű, összehangolt munkát végeznek. A Népművelési Minisztérium szakfelügyeletének kiszélesítése és az állami szakirányítás megvalósítása szükségessé teszi az Országos Könyvtárügyi Tanács továbbfejlesztését.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács elmúlt két évi munkája azt mutatta, hogy a szakkérdések gyorsabban megoldhatók, ha azokkal nem a Tanács plénuma foglalkozik, hanem egyes speciális bizottságok.

Megjavítaná a Tanács munkáját, ha hatáskörét — együtt a Népművelési Minisztérium hatáskörével — kiszélesítenék és a Tanács beleszólást kapna törvényes felhatalmazással is — az egyes jelentősebb könyvtárak és hálózatok fejlesztésének, ellátásának kérdéseibe.

Feltétlenül megjavítaná a Tanács munkáját az, ha benne az egyes tárcák és szervek felelős munkatársai vennének részt, akik legfelsőbb szinten rendelkezéseket adhatnak ki, vagy ilyeneket kezdeményezhetnek.

Összegezve: a Tanács elmúlt 3 évének tevékenysége elválaszthatatlan a magyar könyvtárügy rohamos fejlődésétől és jelentős sikereitől. A magyar könyvtárügy országos méretű rendezése, a könyvtárak második ötéves tervének elkészítése és majd végrehajtása nagy feladatokat ró az egyes minisztériumokra és főhatóságokra, de különösképpen a szakfelügyeletet ellátó Népművelési Minisztériumra. A Minisztérium Könyvtári Főosztálya a rábízott feladatok ellátásában támaszkodni fog az Országos Könyvtárügyi Tanács munkájára. Ezzel elősegítjük, hogy a könyvtárügy újabb sikereket érjen el.

BARABÁSI REZSŐ

A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája. Május 26–27-én tartották a magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciájukat a Közalkalmazottak Szakszervezete Puskin utcai székházában. A konferencián megjelentek a magyar könyvtárügy minden területének képviselői. A tudományos könyvtárak dolgozói, a szakszervezeti könyvtárosok és az állami közművelődési könyvtárhálózat képviselői közösen vitatták meg az elmúlt tíz év eredményeit és az előttünk álló feladatokat.

A tanácskozást NON György, a népművelési miniszter első helyettese nyitotta meg. Méltatta a könyvtárügy területén elért eredményeket, hangsúlyozta a könyvtári munka fontos szerepét a kulturális forradalomban s aláhúzta, hogy a könyvtáraknak a maguk sajátos eszközeikkel végső soron a szocializmus építését kell szolgálniuk. Ehhez lelkes, áldozatkész, erre a kulturális, de egyúttal politikai feladatra alkalmas könyvtárosokra van szükség. Hangsúlyozta, hogy a kormányzat a jövőben még fokozottabban fogja biztosítani az egyre fejlődő könyvtári munka anyagi előfeltételeit.

Az első referátumot UJHELYI Szilárd, a Népművelési Minisztérium Könyvtári főosztályának vezetője tartotta „*A magyar könyvtárak helyzete és feladatai*” címen. Ismertette azokat a hatalmas eredményeket, amelyek a magyar könyvtárügy tíz éves fejlődését jellemzik. A felszabadulás előtti, ezernél alig több könyvtárral szemben ma csak a közművelődési könyvtárak száma meghaladja a tízezret. Az ország 12 legnagyobb könyvtára ötször akkora forgalmat bonyolít le, mint tíz év előtt.

A számszerű fejlődésnél is jelentősebb az a *minőségi* változás, ami az olvasók és az állomány összetételében ment végbe. Könyvtáraink a munkások és parasztok, az egész dolgozó nép intézményeivé lettek. A Horthy-rendszer alatt a könyvtárakból száműzött haladó irodalom ma a dolgozók mindennapi olvasmánya.

Az állami közművelődési könyvtárhálózat, amelynek megszervezését 1949-ben kezdtük meg, ma már 19 megyei könyvtárból, 87 járási, 49 városi, 130 önálló községi könyvtárból és közel 4000 népkönyvtárból áll.

A Szabó Ervin Könyvtár, amely 1944-ig mindössze 13 fiókot létesített, ma már 42 kerületi könyvtárral működik. A felszabadulás előtt 6 fióknak volt ifjúsági részlege, jelenleg 36-nak! Ma már ott tartunk, hogy e könyvtárak megterhelése túlzott. Fokozni kell az állományfejlesztést (különösen az ifjúsági részlegekét), gondosabban kell tanulmányozni és irányítani az olvasók igényeit, meg kell javítani az olvasószolgálatot.

Az ország legnagyobb közművelődési könyvtárhálózata a szakszervezeti hálózat. A közel 7 ezer szakszervezeti könyvtár 3 403 000 kötetes állománnyal rendelkezik. 1954-ben hat és fél milliós forgalmat bonyolított le. A szakszervezeti könyvtárügy fejlődését nagyban elősegítette a SZOT 1951-es határozata.

A kezdeti aránytalanságok kiküszöbölése után nagymértékben megkönnyítette a közművelődési könyvtárak munkáját az állami könyvkiadás és a Könyvtárellátó egyre javuló tevékenysége.

Közművelődési könyvtáraink ma már a népművelési munka jelentős bázisát alkotják és fontos szerepük van népünk szocialista nevelésében, politikai és szakmai képzésében.

A könyvtárak munkájában megmutatkozó hibák és hiányosságok szabják meg a közművelődési könyvtárak előtt álló legfontosabb tennivalókat:

1. Nagyobb gondot kell fordítani a munkásosztály könyvvel való ellátására. Ez nemcsak a szakszervezeti könyvtáraknak, hanem az állami hálózatnak is feladata.

2. Fontos feladat a dolgozó parasztság ellátása s olyan nevelő munka folytatása, amely kidomborítja a szövetkezeti gazdálkodás előnyeit.

3. A megyei könyvtárak munkájában biztosítani kell az arányosságot az egyes munkaterületek között. Tervszerű munkával biztosítani kell, hogy a legfontosabb

olvasórétegek egyre nagyobb mértékben használják a könyvtárakat. Előtérbe kell állítani a megyei könyvtárak tudományos tevékenységének kiépítését.

4. Fokozott gondot kell fordítani a könyvtárosok szakmai és politikai továbbképzésére.

5. Budapesten szaporítani kell a kerületi könyvtárak, s különösen az ifjúsági könyvtárak számát.

A *tudományos könyvtárak* eredményeiről, problémáiról szólva az olvasók számának gyors növekedéséről, a patronáló tevékenységről, a bibliográfiai és módszertani munkáról, a pozitívumokról és hibákról, a tennivalókról szolt az előadó. Kiemelte a tudományos és a közművelődési könyvtárak együttműködésének jelentőségét, az egyes elméleti és könyvtártörténeti munkaközösségek tevékenységének eredményeit, valamint a könyvtártudományi munka fejlődését.

Ezután kijelölte a tudományos könyvtárakkal kapcsolatos legfontosabb teendőket:

1. Emelni kell a munka eszmei-politikai színvonalát. Ki kell dolgozni az egyes könyvtárak és hálózatok feladatkerét, tovább kell javítani a könyvtárak közötti együttműködést. Sürgős feladat az olvasói katalógusok felállítása.

2. Nagyobb figyelmet kell fordítani a folyóiratok tartalmi feltárására.

3. Fokozni kell és össze kell hangolni a patronáló tevékenységet. A Szabó Ervin Könyvtár feladata a budapesti nagyüzemi könyvtárak módszertani segítése.

4. A kormány elé kell terjesztetni a tudományos könyvtárak problémáit, különösen a nyomasztó helyhiányt.

5. Ki kell szélesíteni a könyvtártudományi munkát. Fokozottabban kell tanulmányozni a gyakorlati könyvtárosi tevékenységet.

Ezután a könyvtárosképzéssel foglalkozott az előadó. Ennek kapcsán beszélt a segédkönyvek kiadása terén az utóbbi években elért eredményeinkről s hangsúlyozottan kiemelte a marxizmus—leninizmus tanulmányozásának fontosságát, amely előfeltétele a biztos szakmai fejlődésnek.

Az állami irányítás kérdéseit, az e téren elért eredményeket, hibákat és az előttünk álló feladatokat taglaló rész zárta be UJHELYI elvtárs referátumát.

A *hozzászólások* sorát TAKÁCS Józsefnek, a Közalkalmazottak Szakszervezete könyvtári szakbizottsága elnökének felszólalása nyitotta meg, amely ismertette a szakbizottság munkáját.

HEGEDÜS Géza a magyar írók nevében szólalt fel. Kiemelte az írók és olvasók megváltozott kapcsolatát s utalt az e téren a könyvtárosok és írók előtt álló feladatokra.

MALLER Sándor az együttműködés kérdéseiről szolt és a budapesti országos kiállítások vidéki bemutatásának szükségességére hívta fel az illetékesek figyelmét. LÁZÁR Péter a műszaki könyvtárak kérdéseiről beszélt. SEBESTYÉN Géza a könyvtárosok egyetemi színvonalon álló szakmai és általános műveltségének szükségességére világított rá.

KEREKES András, GERÉB Lászlóné, SZÖNYI László, KERESZTES Mihály, KAZIMITI György és sokan mások a közművelődési könyvtárak problémáiról, a Könyvtárellátóról, a patronálásról és az ifjúság körében végzett munkáról beszéltek.

A felszólalások berekesztése után a Felszabadulási Verseny eredményeit hirdették ki s kiosztották a különböző jutalmakat.

Az első nap programját NON György felszólalása zárta be. Beszédében rámutatott a tanácskozás pozitív oldalaira, de kifogásolta, hogy nem sok szó esett a könyvtári munka végső céljáról, a szocializmus építésének szolgálatáról, az ennek érdekében folyó ideológiai harcról.

A *második nap* Kovács Máté referátumával kezdődött. Az előadó a könyvtári alaptörvény-tervezettel kapcsolatos legfontosabb kérdésekre mutatott rá. (A tervezet

szövegét előre megkapták a résztvevők.) Ismertette azokat az elveket, amelyek a tervezet összeállításánál a szerkesztőbizottságot vezették.

Az alaptörvény-tervezet hozzászólóinak sorát KÓHALMI Béla, a Könyvtártudományi Főbizottság elnöke nyitotta meg. Kiemelte annak jelentőségét, hogy a törvény úgy foglalkozik a könyvtártudományi munkával, mint a könyvtári munka szerves részével. HARASZTI Gyula a törvényelőkészítés új módszeréről, ennek helyességéről beszélt. A könyvtártudományi tevékenység fontosságának elismerése mellett felhívta a figyelmet arra, hogy a könyvtár profiljának megfelelő szaktudományok művelése fontos feladata a tudományos könyvtárak dolgozóinak. IMRE József a műszaki könyvtárakkal kapcsolatos problémákra mutatott rá, HENCZ Aurél a könyvtárügy legfelsőbb vezetésének kérdéseivel foglalkozott, majd az egyetemi könyvtárak fokozottabb fejlesztésének szükségességéről beszélt. WALDAFFEL Eszter a tervezettel kapcsolatos néhány problémára hívta fel a figyelmet, köztük az Országos Széchényi Könyvtárra vonatkozóakra. Beszélt a patronálás elvi kérdéseiről is. CSÜRY István felszólalása után NEMES Dezső, a Szikra Könyvkiadó igazgatója szólt néhány szót. Kifejtette, hogy a könyvtárak feladatának konkrétabb meghatározását kell adni, a szocialista öntudatra nevelés feladatának a bevitelével. Beszélt a központi irányítás problémáiról, s egy sor kisebb kérdésről.

SZEKERES Pál és KERÉKES Gézáne a közgazdaságtudományi könyvtárak ügyéről szólt, FENYŐ László a műszaki könyvtárakkal kapcsolatban tett néhány javaslatot.

A hozzászólók általában helyeselték a tervezetet, lényeges elvi ellentét nem merült fel. A konkrét módosító javaslatokat Kovács Máté a bizottság nevében részben elfogadta, részben megindokolta az eredeti tervezet fenntartását.

Felszólalt még UBORNYÁK László, a Könyvtárellátó vezetője, TORDAY György, a TTIT könyvtárosa és még sok küldött.

A hozzászólások lezárása után a konferencián elhangzottak alapján összeállított határozati javaslatot kisebb módosításokkal egyhangúlag elfogadták a résztvevők.

Ezután UJHELYI elvtárs felolvasta az Írószövetségnek a konferenciát üdvözlő levelét, majd zárószavaiban értékelte a tanácskozás munkáját, megegyezően felhívta a könyvtárosok figyelmét arra, hogy munkánk politikai, nevelő munka.

A kétnapos tanácskozás KÓHALMI Béla zárószavaival fejeződött be.

T. B.

»A magyar könyv 10 éve kiállítása« — könyvtáros szemmel. A könyvtáros nemcsak a felszabadulás utáni könyvtermést teszi mérlegre ezen a kiállításon, hanem egyben a felszabadulás utáni évtized könyv- és könyvtári kiállításának szintézisét is kutatja. Tudni szeretné, hogy az előző kiállításokhoz mérve mennyiben gazdagodott mondanivalója és a rendezési módszerek terén hozott-e újat, milyen fejlődést jelent. Mert az utóbbi években rendezett nagy, reprezentatív kiállítások olyan komoly, színvonalas kiállítási kultúráról tanúskodnak (főleg KERESZTURY Dezső és TISZAY Andor munkássága nyomán), amelyet azelőtt nálunk nem ismertek és amely csak az egymást követő kiállítások eredményeiből, tapasztalataiból alakulhatott ki. Az 1945. előtti kiállítások nem tekinthetők a mai könyv- és könyvtári kiállítások elődeinek. Elsősorban azért, mert a kiállításokon a könyvet (rendszerint régi, ritka könyvet) csak mint látványosságot, kuriózumot állították az olvasó, látogató elé; nem ismerték fel, hogy a vizuális szemléltetés által a könyv a könyvtári propaganda szolgálatába állítható. Nem ismerték fel annak a jelentőségét sem, hogy a tárgykörök szerinti elrendezéssel a kiállítás valóságos élő oktatási segédeszköz szerepét töltheti be, tehát az olvasók könyvtári nevelésének szolgálatába állítható. A régi értelemben vett „muzeális“ szem-

lélet természetesen kizárt minden kitekintést a könyvek társadalmi vonatkozásai felé: a könyv szó szerinti értelemben véve „üveg alatt“ maradt.

Az 1949 decemberében, az Országos Könyvtári Központ által a Fővárosi Képtárban rendezett első nagy könyvtárügyi kiállításnak tehát teljesen új utakat kellett törnie. Ez a kiállítás tett először kísérletet arra, hogy a magyar könyvtárügy eredményeinek bemutatásával a kiállítást a könyvtári propaganda szolgálatára fogja be, új olvasók toborzásának eszközüül is felhasználja. Bemutatott ugyan könyvritkaságokat és érdekes könyveket, kéziratokat is, de a hangsúly a könyvtárügy újjáépítésére esett. A kiállítás az új utak keresése előtti seregszemlének volt tekinthető. Abban az időben alig kezdtek kristályosodni a magyar könyvtárügy szervezeti formái, a hálózatok rendszerének távlatai nem tisztázódtak. A kiállítás ezt a helyzetet tükrözte. Viszonylag sok könyvtárat mutatott be, gyakran nem a legjelentősebbeket és a párhuzamosságokat sem tudta mindig elkerülni.

Szerencsésebb időpontban került sor az Országos Széchényi Könyvtár 150 éves jubileuma alkalmából 1952 decemberében rendezett kiállításra. Májusban megjelent a Minisztertanács határozata, amely először jelölte ki a magyar könyvtárügy fejlődésének új irányát, felvázolta a könyvtárügy új rendszerét, sőt a kiállítás idején már megmutatkoztak a MT határozat első eredményei az új megyei, járási könyvtárak létesítésében, a módszertani munka modern szervezetében és a nemzeti könyvtár új feladatainak kijelölésében. Éppen ezért a kiállítás már szélesebben, több oldalról mutathatta meg az olvasóknak a könyvtári munkát. Sokkal több volt, mint a Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása. Ezért is volt a címe: *»Mátyás király könyvtárától a 3000-ik népkönyvtárig«*. Először mutatta be a magyar könyv- és könyvtárügy teljes történetét, mindig a társadalmi fejlődésbe ágyazva. Bebizonyította azt is, hogy minden könyvtár elsősorban az olvasóért van, hogy a tudományos könyvtáraknak szélesre kell tárniuk kapuit az olvasók tömegei előtt. Ennek a kiállításnak két jelentős eredményét érdemes külön is kiemelni: az egyik, hogy kitűnő forgatókönyve, melynek alapján a kiállítás katalógusa is készült, ma is és a jövőben is jó anyagot szolgáltathat hasonló kiállításainkhoz. A másik, hogy a kiállítás bemutatása több vidéki városban példát mutatott a vidéknek a nagy kiállítások rendezésére. Így történhetett, hogy közművelődési könyvtáraink közül a Pécsi Megyei Könyvtár az 1954-es könyvhét alkalmával sikerrel birkózott meg a *„Századok, könyvek, könyvtárak“* című kiállítás összeállításának nagy gondjával.

Közben, 1953-ban az Ünnepi Könyvhét szolgáltatott alkalmat a kiadóknak és a könyvterjesztésnek könyvkiállítás rendezésére. A Nemzeti Múzeum dísztermében bemutatott kiállítás elsősorban az új magyar könyvkiadás felvonulása volt. A könyvtár, a könyvtári olvasó hiányzott, holott kritikája, a kiadást befolyásoló igényei valamilyen formában helyet kértek volna a kiállításon. Az egész mégsem volt visszalépés: itt jelent meg ugyanis először a könyv újfajta bemutatása. A könyvet, mint társadalmi terméket, mint a közösség művét is láthattuk; a kiállítás felidézte a könyv útjának állomásait az írói alkotástól kezdve az előállításán keresztül a vásárlóig. Kár, hogy a rendezés a kiállított könyvanyagot kiadók szerint választotta szét (csak ebben az évben alakult meg a Kiadói Tanács), s ezzel helyenként esetlegessé tette az anyag sorrendjét (pl. a Tankönyvkiadó jelentősége elszikkadt). Mégis ettől a kiállítástól egyenes út vezetett *„A magyar könyv 10 éve“* kiállításig.

Miben mutatkozik meg, hogy az 1955-ös könyvheti kiállítás eddigi könyv- és könyvtári kiállításaink legjobb eredményeit egyesítette? Elsősorban a könyv társadalomformáló erejének szemléltetésében. A kiállítás középpontjában a könyv van, de mindig az olvasóval összefüggésben. A könyv a kiadók, könyvterjesztők és könyvtárosok közös tevékenységével jut el az írótól az olvasóig; az eredmények is mindhárom terület sikerét jelentik. A kiállításon a szervezeti kérdések már csak olyan mértékben szerepel-

nek, hogy az olvasókat érdeklő legszükségesebb tudnivalókat közöljék. A főhangsúly a könyv társadalmi szerepének, hatásának, emberformáló erejének bemutatásán van. A szigorú tárgyi tagolás, az összefüggések hatásos kiemelése, az ellentétek bemutatása az előkészítésben résztvevő irodalomtörténészek, kiadók, könyvtárosok, könyvterjesztők közös munkájának sikere. Nagy előrelépést jelent az is, hogy a könyvkiállítások számára megfelelőbb otthonra akadtak, mint a Nemzeti Múzeum díszterme. A nagy terem, a nehezen tagolható, sötét tónusú falfelületek valósággal agyonnyomják ott a kiállított könyvanyagot. Bár a közelmúltban megrendezett irodalmi kiállításokon megfelelő megoldást találtak azzal, hogy világos tónusú spanyolfalakkal kisebb fülkékre tagolták a termet, otthonosabbá tették teremszerű arányait, mégis helyes volt a Nemzeti Szalonba költözni „*A magyar könyv 10 éve*” c. kiállítással. A könyvek sokkal megheitebb otthonra találtak a több kisebb-nagyobb, tetővilágításos, világosfalú teremben, a díszítőelemek hatásosan emelhetik ki a kiállítás könyveit.

*

A kiállítás legfőbb eszmei mondanivalója az, hogy országunkban a kultúrforradalom győzött: könyvkiadásunk több mint két és félszer több művet ad ki, mint 1938-ban (1938-ban 8152 mű, 17,270.000 példányban, 1954-ben 20.693 mű, 41,361.200 példányban), könyvtárainkban többmillió állandó olvasó van, könyvesboltjaink és könyvtáraink az ország legtávolabbi pontjaira is elviszik a könyvet: valóban „olvasó nép lettünk”.

Hogyan mutatja be ezt a kiállítás, milyen területeken?

A könyv keletkezésének, az olvasóhoz vezető útjának ábrázolását (kiadó, könyvterjesztés, könyvtár) már érintettük, ezen a helyen nem látszik szükségesnek bővebben tárgyalni. Részletesebben kell azonban foglalkoznunk a magyar könyvtermés kérdésével. A kiállítás szétválasztja a könyvtermés fő területeit, a szépirodalmat és a tudományos irodalmat, azonkívül külön helyet biztosít az ismeretterjesztő műveknek az ifjúsági irodalomnak, és kiemeli 10 év legszebb magyar könyveit is. A tárgykörök szerinti csoportosítás érvényesült tehát a kiadók szerinti tagolás helyett: ez lehetővé teszi az anyag jobb áttekintését. Ugyanakkor a fejlődést is könnyebb nyomonkövetni, hiszen a hasonló jellegű könyvek között a kiadás időrendjét is figyelembe veheti a látogató könyvtáros és a könyvek világát ismerő könyvbarát. Így a középső teremben elhelyezett „szép könyvek” megtekintése közben kitűnik, hogy könyveink szépségére az utóbbi két évben már milyen fokozott gondot fordítottak a kiadók. Ebben az időben nemcsak a reprezentatív kiadványok (albumok, gyermekkönyvek, művészeti könyvek, a BARCSAY-féle anatómia, *Magyar festészet a XIX. században*, *A fényképész kézikönyve* stb.) lettek szebbek, hanem a tömegkiadványok, a regények, verseskötetek is, elsősorban a Szépirodalmi Könyvkiadó kiadványai.

Az egyik baloldali terem a magyarul megjelent szovjet irodalom és az ismeretterjesztő művek terme. Érdekes az anyag tárgykörök szerinti bontása. A magyar nyelven megszólaló szovjet irodalom bemutatása az 1945 előtti kiadványokkal kezdődik, amelyek a cenzura kijátszásával, néha egész különleges körülmények között jelentek meg. OGNJEV: *Kosztja Rjabcev naplója* c. könyve például ilyen különös amerikai címet kapott: „*Mister Dalton és én*”, PANFJOROV négykötetes regénye egyetlen kötetben jelent meg, a *Csendes Don* kiadója, CSERÉFFALVI Imre ellen pedig hajsza indult, amelyet a kiállított ügyészségi akták jól jellemeznek.

Az időrendi csoportosítás (Forradalom és polgárháború, Ötvenes tervek kora, Nagy Honvédő Háború, a Szovjet könyv és a szocializmus) mellett a szovjet népek kisebb-nagyobb népesaládjainak irodalma az ukrántól a baskirig és a csuksig külön is

megtalálható. Érdekes a legnagyobb szovjet könyvsikerek számadatait is feljegyezni. „Az *anya*” 12 kiadásban, 150.000 példányban, az „*Új barázdát szánt az eke*” 11 kiadásban, szintén 150.000 példányban jelent meg, de MAKARENKO „*Új ember kovácsa*” is 9 kiadást és 85.000 példányt ért el eddig.

A népszerű tudományos és ismeretterjesztő művek különböző fajtái az utazások, riportok, a népszerű természettudományos és technikai művek, életrajzok és a tankönyvek, valamint a sportkönyvek kerültek még ebbe a terembe. Kár, hogy a kiállításnak ez a része nem elég meggyőző; nem hisszük, hogy könyvtermésünk ennyire szegény volt a felsorolt műfajokban.

A baloldali belső terem a magyar és külföldi klasszikusoké, a mai magyar, a haladó nyugati és népi demokratikus íróké és az ifjúsági irodalomé. A terem közepén a színművek kaptak helyet. A klasszikusok 1945 utáni reneszánszát pár adat szemlélteti: a felszabadulás óta

ADY műveit	98 ezer
JÓZSEF Attila műveit	102 „
MIKSZÁTH műveit	391 „
MÓRICZ műveit	483 „
PETŐFI verseit	215 „ példányban adtuk ki.

A mai magyar íróktól összesen 2304 mű jelent meg, közel 15 millió példányban. A mai magyar irodalom szoros kapcsolatban áll az étellel, az olvasók széles táborával. Az írók és könyvtárosok találkozóin, az írók látogatásain a termelőüzemekben és az ünnepi könyvvásárokon keresztül jut el az olvasók véleménye, az irodalmi közvélemény az írókhoz. Ifjúsági könyvkiadásunk különösen az utóbbi időben fejlődött sokat, 10 év alatt 1289 ifjúsági kiadvány jelent meg közel 12 millió példányban. Ha a könyvek kiadásának időpontját is feltüntetnék volna, bizonyára kiderült volna, hogy könyvkiadásunk az elmúlt két év alatt milyen erővel igyekezett pótolni e téren a korábbi évek komoly mulasztásait.

Minden korszaknak megvannak a maga könyvei, a gazdasági és politikai, valamint a tudományos fejlődés sajátos könyvtermése. Ha például a kiállítás két jobboldali termét (politikai, társadalmi, tudományos rész) feliratok nélkül, csupán könyvekkel töltötték volna meg, ezek önmagukban is jól illusztrálták volna a felszabadulásunk óta megtett út egyes eseményeit, állomásait. A kiindulást a felszabadulás előtti illegális marxista kiadványok jelentik, amelyek álnév alatt vagy semmitmondó címekkel kerültek be az országba (pl. BOTOS VINCE (SZTÁLIN): *A dialektikus és történelmi materializmusról*; SZÜCS GERGELY (LENIN): *Marx Károly élete és a marxizmus*; Dr. SELLŐ János kórházi főorvos: *A gyümölcs és az emberi szervezet* — ezt a címet viselte a III. Internacionále határozatait tartalmazó füzet). Azután a moszkvai Idegennyelvű Kiadó könyvei, majd az első magyarországi marxista füzetek szegedi (1944) és pécsi kiadásai; tovább: a földosztást, az újjáépítést, a vasút helyreállítását, a stabilizációt, az államosításokat, a tervgazdálkodás kezdeteit, a fordulat évét, a tanácsok megalakulását stb. tükröztető és segítő könyvek. Mert a könyvekben nemcsak tükröződnek az események, hanem a könyvek maguk is fontos tényezők az események irányításának, a fejlődés segítésének. Az elméleti kiadványok hatása felbecsülhetetlen. A marxista—leninista klasszikusok művei óriási példányszámot értek el: Tíz év alatt LENIN műveit 8 893 300 példányban adták ki, a *Párttörténet* 8 kiadása 735 000 példányt jelentett. A politikai művek gondozásában külön hely illeti meg a Szikra Könyvkiadót; könyveit több vetületben is bemutatja a kiállítás. A politikai művek mellé a történettudományok különböző ágainak termése került: az irodalom, a nyelvtudomány, a történetírás

(magyar és egyetemes történet, zenetörténet, néprajz, régészet) kiemelkedő alkotásai mutatják a szaktudományok legújabb eredményeit.

A jobboldali utolsó terem a természettudomány, a bányászat, a kohászat, a nehézipar, a szocialista munka és az orvostudomány terme. A központban a nehézipar könyvei, körülöttük az építő- és könnyűipar, valamint a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló művek állnak. A terem közepén levő tárlókat a közgazdasági, jogi és a filozófiai irodalom anyaga tölti meg, úgy, hogy az egyes tudományágaknak a gyakorlati élettel való kapcsolata és fejlődésük távlatai is világossá válnak. A műszaki irodalom fejlődésére vonatkozóan elég két számot összehasonlítani: 1938-ban 80, 1954-ben 698 műszaki könyv jelent meg.

*

A műszaki és a tudományos irodalom anyaga jól mutatja az egész kiállítás összeállításának módszerét. Ezt két vonás jellemzi. Az egyik: a könyvet, a könyv társadalmi szerepét, a könyvek létrehozásában és előállításában résztvevő intézmények (kiadók, terjesztők, könyvtárosok) munkáját *együtt*, a maguk összefüggéseiben mutatja be. Így került pl. a közgazdasági könyvek közé a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának fényképe, a vasas könyvek közé a Rákosi Művekben rendezett könyvvásár képe, a Műszaki Könyvtár adatai mellé a műszaki könyvkiadás statisztikája. A másik: hangsúlyozza az elmélet és gyakorlat szoros összefüggését. A műszaki ajánló bibliográfiák mellett ott látható az AJTAY-SZILÁRD-féle fejtógép, a legújabb orvosi könyvek mellett az elmúlt tíz év alatt létesített legmodernebb kórházak és rendelőintézetek képe. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy könyvtermésünk fejlődését nem lehet általános fejlődésünkből kiragadva megérteni.

A kiállítás rendezésének módszerére még az ellentétek merész felhasználása is jellemző. Ezzel nemcsak politikusabbá, hitelesebbé, hanem színesebbé is válik az anyag. Az előzőkben már rámutattunk egyes példákra; néhány mozzanatra itt is kitérünk. Ahol lehetett, a rendezők a felszabadulás előtti helyzetet szembeállították a mai fejlődéssel. Így kerültek egymás mellé MÓRICZ Zsigmond 1923-as hődmezővásárhelyi riportja, — melyben a vidéki vásárlóközönség közömbösségéről panaszkodik — és az Állami Könyvterjesztő Vállalat eredményeinek mai dokumentumai. A Rózsavölgyi és Társa könyvkereskedő cég eredeti szabályzata a bolti alkalmazottak számára („étkezések kizárólag a pincehelyiségben végezhetők”) mellett a legújabb ÁKV kollektív szerződés nyomtatott példányai találhatók, a gyönyörű ifjúsági könyvek mellett pedig az 1946-47-es évek magánkönyvkiadóinak ponyvái.

Érdekes a kiállítás szemléltető eszközeit is megvizsgálni. Az első pillanatban feltűnik a hatásvadászó eszközök teljes mellőzése, az anyagszerűség követelményeihez való ragaszkodás, általában a felhasznált eszközök példás ökonómiaja. A tábláknál ügyeltek arra, hogy a tábla alapszíne, a rajta levő fénykép- és grafikai anyag színhatása megfeleljen az egész kiállítás egységes hangulatának, alaptónusának. Ezen a téren azonban a túlzott óvatosság nem bizonyult szerencsésnek: a grafikus az egyes táblákon igen kis terjedelemben korlátozta a rajzokat, a színes ábrákat, a grafikai megoldások helyett, ahol csak lehetett, fényképeket használt fel. Így történt, hogy a kiállítás egyes részei elszürkültek, a sok könyv fényképéből összeállított táblák nem tudják a látogató figyelmét tartósan lekötöni. Különösen helytelen volt a fényképek alkalmazása ott, ahol az eredeti, színes anyag is rendelkezésre állt. Például a könyvtári részből erősen hiányoztak a színes plakátok. Az ifjúsági könyvek színes címlapjaiból összeállított tábla bizonyítja, hogy indokolatlan volt a rendezők tartózkodása a hangosabb színhatásoktól. Az anyag összhangjának biztosítására rengeteg egyszerű grafikus fogás van (a képek lefújása a megfelelő tónussal, árnyalások, aláfestések stb.).

A fényképek olcsóbbak ugyan, mint a rajzok, ábrák, de a látogató joggal bosszankodik, amikor ARANY János *Összes műveit* a klasszikusok tárlójában eredetiben, a falon pedig fényképmásolatban látja. Érdekes, hogy a kiállításon minden statisztikai adatra csak számokkal hívják fel a figyelmet, viszont a kiadott könyvveti tájékoztató füzetben a statisztikák rajzos ábrázolására is futotta.

A figyelem felkeltésének kedvelt eszköze a fotomontázs, amely felirat nélkül, pusztán látványosságával fejez ki valami fontos mondanivalót. A montázs sokszor egy-egy idézet vizuális áttétele, hatásának felfokozása. Éppen a hatásossága miatt burjánzott el az utóbbi időben a montázsok alkalmazása, a grafikusok a kiállítások tartalmi és formai hézagait gyakran ilyen óriási kompozíciókkal szüntették meg, egész falakat „tömtek ki” velük. Ezen a kiállításon mértéktartóan bántak a montázsokkal, azonban néhány hibát véleményünk szerint mégis a montázsok csábításával magyarázhatunk. Néhál ugyanis túl kevés a felirat, sőt bizonyos képeknél teljesen hiányzik. Igaz, hogy a hosszú, terjedős feliratok unalmassá, érdektelenné tehetik a legjobb kiállítást is, azonban a rövid, magyarázó jellegű feliratok, képaláírások csak ott nélkülözhetők, ahol a kép valóban félreérthetetlen; különben könnyen megtéveszti a nézőt. Az egyik könyvtári képen például könyvet raknak egy nagy ládába. A ládán a felirat „Községi népkönyvtár, Karácsond”. Mivel szöveg nincs a kép alatt, a látogató azt gondolhatja, hogy a karácsondi népkönyvtárat látja, holott a kép az egri Megyei Könyvtárban készült és azt mutatja, hogyan csomagolják a falusi könyvtáraknak szánt könyvanyagot. A montázsok túlértékelésének tulajdonítható másik hiba, hogy némely tábla a kevés kép ellenére is zsufoltnak hat, mert a képek valósággal egymáshoz ragadnak; kevés köztük a levegő, nincsenek egymástól színes aláfestéssel elválasztva. Ez különösen a jobboldali termék tábláin érezhető; helyenként zsufoltak.

*

Említettük azt is, hogy a nagy reprezentatív könyvkiállítások rendezése terén vidéken is láttunk már biztató kísérleteket. A pécsi Megyei Könyvtár tavalyi könyvveti kiállítását 10 000 ember nézte meg, a többi megyei könyvtárnak a helyi könyvterjesztő és nyomdavállalatokkal közösen rendezett kiállításai is sikeres kezdeményezések voltak. „A magyar könyv 10 éve” kiállítás tanulságait nekik is fel kell használniuk. Számukra külön is hangsúlyoznunk kell, hogy a nagyobb kiállításokat alapos, részletes forgatókönyv nélkül nem lehet megrendezni. A forgatókönyv a kiállítás kovásza, a rendezők utasítása önmaguk és a kiállítás összes munkatársa számára, a rendezés fegyelmezett-ségének legfőbb biztosítója. A forgatókönyvtől függ a kiállítás egysége áttekinthetősége, folyamatossága. Megakadályozza az azonos anyagok (képek, könyvek) többszörös kiállítását — ilyenre most is volt példa — de feltárja a hézagokat is azáltal, hogy külső munkatársak már a forgatókönyv megtekintése után is tehetnek ellenőrző észrevételeket. A központi kiállítás forgatókönyve azonkívül a hasonló vidéki kiállítások nyersanyagaként is felhasználható.

Mivel a forgatókönyv a kiállított könyveket is felsorolja, a bibliográfiai előkészítés egyik első lépéseje. De hangsúlyozni kell, hogy csak kiindulásnak tekinthető, nem pótolja a komolyabb bibliográfiai apparátust. A tízéves jubileumi kiállítás és a tavalyi könyvveti kiállítás legfőbb tapasztalata, hogy a könyvanyag kiválasztása, összeállítása terén komoly hibák adódhatnak. A kiállításrendezés legfőbb problémája, hogy bár a könyv áll a középpontban, a külső előkészítés (dekoráció, a táblák és tárlók beállítás, szervezési ügyek) teljesen igénybeveszi a rendezőket, — a könyvanyag elhelyezésére alig marad idő. Általában az egy-egy tárgykör könyvanyagát tartalmazó tárlókba több könyvet terveznek, mint amennyi kiállítható, a gyors válogatás következtében

azonban a helyszínen gyakran a fontosabb könyvek maradnak ki, az utolsó pillanatban viszont kiderül, hogy hiányzanak a feliratok, kevés az annotáció, rögtönözni kell, vagy bizonyos feliratok el is maradnak. Ma már minden nagyobb könyvkiállításunk olyan tárgyköri kiállításnak tekinthető, amely sok kisebb-nagyobb tárgyköri kiállításból áll, minden részlete maga is valóságos élő bibliográfia. Így a jó csoportosítás mindig utalás a könyv tartalmára, a látogatót nem szabad a könyvek rossz csoportosításával vagy egy-egy eltévedt felirattal félrevezetni. Ezen a kiállításon is előfordult több ilyen hiba, éppen ezért a jövőben sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk a bibliográfiai előkészítésre, több bibliográfus előzetes közreműködésére. Minden könyv annotálása nem valószínű, de az egyes csoportok összefoglaló ismertetésére nagyobb szükség van, mint ezt a kiállításon láttuk. Azt hihetnénk, hogy a látogatót lenyűgözi a sok könyv látványa és egyes könyvek hiányát nem veszi észre. A kiállítás látogatókönyvébe írt megjegyzések viszont az ellenkezőt bizonyítják, a nézők egyes könyvek hiányát is megjegyzik. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a kiállításon nemcsak a mai könyvtermés, hanem az elmúlt korszak legjelentősebb könyvei is szerepelnek; gyakran az ismertetéssel egyenértékű és igen komoly bizonyító erőt adhat az egyes könyvek kiadási évszámának feltüntetése. Különösen a szép könyvek csoportja és az ehhez hasonló összeállítások kívánják meg az időrendi tájékoztatást, a szép könyveknél ezenkívül az illusztrátorok feltüntetése sem érdektelen.

A bibliográfiai előkészítés mellett másik fontos feladat a könyvtári dokumentumok, fényképek, plakátok stb. kiválogatása, előkészítése. Megfigyeltük, hogy az ÁKV anyagában mennyivel több eredeti dokumentum volt, mint a könyvtári részben. Ebben nem a rendezők a hibásak. Minden kiállítás előtt teljesen újra kell kezdeni az anyaggyűjtést, mivel egyáltalán nincs megfelelően kezelt könyvtári fénykép-, plakát-archivumunk. A nagy kiállításokon felhasznált teljes fényképanyag elvész, mivel a táblákra felragasztott fényképeket, képmontázsokat nem lehet többet felhasználni, le kell kaparni őket a tábláról. Az új kiállítás alkalmával egyedül a Magyar Foto archivumából válogathatnak a rendezők, gyakran éppen azt nem találják meg, amelyre a legnagyobb szükség lenne. Így történt, hogy könyvtáraink főtípusai között nem volt egyetlen falusi könyvtár képe sem, viszont olyan — a két-háromszori másolástól megsötétedett, fekete — fényképreprodukciókat is láttunk, amelyek negatívja megvan a Széchényi Könyvtár Módszertani, illetve Mikrofilm osztályán. Minden kiállításon láthatjuk a Szabó Ervin Könyvtár állatkerti kölcsönző állomásának képét (egy pónilófogat), amely már régóta nem is működik, viszont egyetlen fényképünk sincs könyvtáraink háborús kárainak, romos raktáraknak, épületeknek a bemutatására. Ez is bizonyítja, hogy könyvtáraink nem gyűjtik munkájuk dokumentumait. Tudomásunk szerint egyedül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár figyeli a Magyar Foto képszolgálatát, a munkájáról készített fotókat albumban gyűjti, külön feljegyzi a képek jelzéseit, hogy szükség esetén keresgélés nélkül megrendelhesse a szükséges méretű nagyítást. A vidéki könyvtárak közül pedig a kaposvári Megyei Könyvtárat lehet példaként megemlíteni, mert minden munkájára vonatkozó dokumentumot megőriz, ezekből állítja össze a könyvtár évi jelentését, krónikáját, s mindenfajta kiállításához felhasználhatja anyagát. Talán nem lenne érdektelen összeállítani — legalább a Magyar Foto archivuma alapján — a magyar könyvtárak fényképarchivumát sem, az anyag sajnos nem túlságosan nagy, feldolgozása nem lenne nehéz.

Végül még egy dologra szeretnénk felhívni a figyelmet: kiállításaink nagyon drágák. Természetesen a drágaság viszonylagos és abból ered, hogy nagy kiállításaink egy-egy alkalomra szólnak csak. A kiállítási költségek annál kisebbek, minél több látogató nézi meg az egyes kiállításokat. Ezért célszerű úgy tervezni a nagyobb kiállításokat, hogy anyaguk több alkalommal, több helyen felhasználható legyen. Úgy tudjuk, hogy

a Széchenyi Könyvtár 1952-es kiállítása ugyanannyiba került, mint „*A magyar könyv 10 éve*” kiállítás, mégis az 1952-es kiállítás egy látogatójára eső költségeit a több vidéki bemutató és az anyag többszöri felhasználása lényegesen csökkentette. Vegyük ehhez még az erkölcsi hatást is: szinte föl sem mérhető az az eredmény, melyet a kiállítás vidéki bemutatása a vidéki könyvtári kiállítások színvonalának emelkedésében jelentett. Azt hisszük, nem okoz különleges nehézséget, ha a kiállítást eredetileg is szállíthatónak tervezik. Csupán a felhasználandó szemléltető táblák méretére kell ügyelni („*A magyar könyv tíz éve*” kiállítás 2×2 méteres táblái megfelelőek), valamint arra, hogy a kiállítás katalógusa a helyi kiegészítés után alkalmas legyen a vándorkiállítás számára.

GERŐ GYULA

A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdéséhez. Hosszú idő óta világszerte vitatott probléma a könyvtárak és levéltárak gyűjtőköreinek elhatárolása. Voltak korszakok, amikor a kérdés élesen előtérbe került; elsősorban a levéltárosok oldaláról vetették azt fel és széles elméleti alapon, meggyőző akribiával igyekeztek az általuk levéltárainak minősített anyag intézményeik gyűjtőkörébe tartozását bebizonyítani. Máskor és mások érdektelenül, egy kézlegyintéssel tértek napirendre a tárgy felett, noha a vele kapcsolatos problémák a mindennapi munka során újból és újból jelentkeztek. Az immár több, mint egy évszázad óta vitatott kérdésben¹ mindmáig nem sikerült a könyvtárak és levéltárak szakemberei számára egyaránt elfogadható, megnyugtató megoldáshoz jutni.

Vajon a kérdés valóban nem volna elméleti síkon megközelíthető, vagy nincsenek olyan elvi szempontok, kétségtelen kritériumok, amelyek — legalább a vitás anyag többségére vonatkozóan — kielégítő megoldásra vezetnek s eldöntik a hovatartozás feltételeit? Nem látszik valószínűnek! Fel kell tehát vetnünk, mi az oka annak, hogy ez a széles körű s különösen az utóbbi évtizedekben ismét és ismét előtérbe kerülő vita — annak ellenére, hogy a tárggyal foglalkozó irodalomban számos igen érdekes és részleteiben elfogadható szempont merült fel — végül sem hozhatott eredményt. A választ e szempontok egybevetése és közelebbi vizsgálata adja meg.

Régebben a kérdésnek inkább gyakorlati oldala került az előtérbe s a vele foglalkozók közvetlen célja az volt, hogy a könyvtárakban őrzött levéltári anyag mielőbb visszakerüljön a maga eredeti, organikus helyére.² Később, amikor a tárgyat már szélesebb, elméleti alapokon vetették fel,³ a megoldást keresők mindig más és más néző-

¹ MEDEM, L. B.: *Archivwissenschaft*. (Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatie und Geschichte. I. Bd. 1834. 17. kk. II.). ERHARD, H. A.: *Ideen zur wissenschaftlichen Begründung und Gestaltung des Archivwesens*. (Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatie und Geschichte. I. Bd. 1834. 185. kk. II.)

² F. RAVAISSON: *Rapport adressé à son Exc. le Ministre d'État au nom de la Commission instituée le 22 avril 1861*. (Paris, 1862.) Ch. V. LANGLOIS: *La science des Archives*. (Revue internationale des Archives. 1895. I. 21. l.) Ch. V. LANGLOIS—H. STEIN: *Les archives de l'histoire de France*. Paris, 1891. III. 849. l.

³ IVO STRIEDINGER: *Was ist Archiv, was Bibliotheksgut?* (Aus einem Vortrage gehalten am 17. Aug. 1926. auf d. Gesamtvereinstagung zu Kiel. — Archivalische Zeitschrift. 1926. 151—163. II.) HERZOG József: *Mi tartozik a levéltárba és a könyvtárba?* Bp., 1937. (A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. I. 13—20. II.); EMBER Győző: *Könyvtárak és levéltárak*. (Az Országos Könyvtári Központ könyvtáros tanfolyama, 1951. okt. 1—dec. 22. Előadások. 14. sz. Bp. 1952. soksz.) WALDAFFEL Eszter: *Kézirattan*. (Egyet. jegyzet) Bp. 1953. soksz. 5—7. II.; BRENECKE—LEESCH: *Archivkunde*. Leipzig. 1953. 32—35. II. és passim; OTTO WENIG: *Bibliotheksgut und Archivgut*. (ZfB. 36. Jg. 1954. 321—334. II.)

pontból indultak ki; arra azonban, hogy a kérdést a maga sokrétű összefüggésében tárgyalja, egyik vitacikk sem vállalkozott. Legtöbbször formai, máskor tartalmi szempontból, ismét máskor a különböző dokumentumanyag keletkezésének és rendeltetésének, sőt a különféle elnevezések fogalmi meghatározásának szempontjából nézték a kérdést.⁴ A történeti fejlődés vizsgálatát azonban, valamennyi felmerült és felmerülhető szempont egybevetésével, a maga nagy összefüggésében, egyik sem kísérelte meg.

Érdekes, de közelebbről megfigyelve s az említett gyakorlati cél tekintetbevételével könnyen megmagyarázható jelenség, hogy a kérdéssel — egyetlen, részletet tárgyaló tanulmánytól eltekintve⁵ — egészen a legutóbbi időkig, mindig levéltárosok foglalkoztak, világos bizonyítékként annak, hogy számukra a probléma eleve nebb, tisztázása jobban napi munkájukba vág. Vajon ebből az következik-e, hogy a könyvtárosok általában kevesebbet törődtek saját problémáik elvi feltárásával, vagy kevesebb gondot fordítottak állományuk kiegészítésére, megvédésére, olvasóik (a múltban elsősorban kutatóik) tudományos igényeinek kielégítésére, mint a levéltárosok? A továbbiakban látni fogjuk, hogy nem volna helyes, az igazságnak nem felel meg, ha erre igenlő választ adnánk.

Ahhoz, hogy a felvetett kérdéseket csak némileg is megközelíthessük, a messze múltba kell visszanyúlnunk, a könyvtárakat és levéltárakat a fenti — elégtelen, vagy téves — szempontok helyett egyaránt, fejlődésük során betöltött szerepükön, funkciójukon keresztül kell meghatároznunk.

A könyvtárnak, bármiképpen változott is a társadalomban betöltött szerepe, csökkent vagy növekedett hatósugara s ennek következtében jelentősége is, elsődleges feladata mindig az volt, hogy „az emberiség emlékezetét őrzi” irodalmat — szépirodalmat és ismeretközlőt egyaránt — fenntartsa és a társadalmi formációk változásán át, a társadalmi igény megszabta követelményeknek megfelelően, szűkebb vagy tágabb rétegeknek, olvasóknak és kutatóknak rendelkezésre bocsássa. A *könyvtár* mindenkor gyűjtőtevékenység útján, mesterségesen létrehozott intézmény és ezen a ponton találkozik, s a régmúlt idők évszázadai során igen gyakran együtt is fejlődik a hasonló módon létrejött és sokban, a maga tárgyi emlékein keresztül, hasonló szerepet betöltő *múzeumok*kal. A *levéltárak*, fejlődésük során sok közös vonást mutatnak ezekkel, gyakran az épület, melyben el vannak helyezve, s kezelőjük is sok esetben, közös. Mégis döntően elválasztja őket az előbbi intézményektől az a különbség, hogy ez utóbbiak — a levéltárak — nem gyűjtőtevékenység által létrehozott, mesterségesen összehordott, hanem valamely ügyintézés során létrejött, szervesen összetartozó anyagot őrző intézmények voltak.

A könyvtár gyűjtési területe elvileg és nagy általánosságban (nem beszélve itt a különböző szakkönyvtárakról) az egész világ. A levéltár ezzel szemben eredetileg egy bizonyos kisebb vagy nagyobb területen s egy-egy intézmény, természetes vagy jogi személy működése, ügyintézése során létrejött, jogi rendeltetésű, bizonyító erejű, szervesen összetartozó anyag őrzőhelye.⁶ Csak midőn a francia forradalom nyomán az ancien régime államapparátusától az ügyintézés az újonnan született hatalom, az új közigazgatás kezébe megy át és így a régi igazgatási szervek működése során keletkezett

⁴ Vö.: EMBER i. m. 2. l. Meg kell jegyeznünk, hogy semmiképpen nem érthetünk egyet a szerző fejtegetéseinek kiindulópontjával, mely az „irat” szó jelentését az „írás”, „írásmű” fogalmával összetévesztve s az előbbi kifejezésnek az utóbbiak általánosabb értelmét tulajdonítva — minden írott (nyomtatott, sokszorosított) dokumentumot „irat”-nak minősít, s így elvileg a levéltári gyűjtőkörbe utal.

⁵ Johann SASS: *Bücher in Akten*. ZfB. 41. Jg. (1924) 463 kk. ll.

⁶ H. O. MEISSNER: *Urkunden u. Aktenlehre der Neuzeit*. Leipzig. 1952. 15—16. ll.

iratanyag hatályát veszti — mutatis mutandis vonatkozik ez az egyházakra is —, veszti el a levéltárak nagy része korábbi jelentőségét, jellegét s anyaguk bizonyító erejét, jogi rendeltetését. Ez s az ezzel párhuzamosan megélénkülő történelmi érdeklődés érleti meg a most már természetesen jogi, bizonyító funkciójukat elvesztett levéltárak tudós vezetőiben a levéltárak új szerepének gondolatát, ekkor kezdik hangoztatni a levéltárak új feladatát: a történelmi kutatás támogatását.⁷

E szempontok előtérbe kerülésével (s bizonyára az ún. tárgyi elv elterjedésének hatása alatt is) kezd a nagy területiális levéltárakban világszerte a szervesen összetartozó irattárak (vagy a belőlük képzett újabb állagok) mellett egy teljesen gyűjteményjellegű képződmény kialakulni, amely tartalmát, a benne elhelyezést nyert iratanyag jellegét tekintve változó formában, de mind nagyobb teret nyer s mind nagyobb jelentőséghez jut a levéltárakban.

Nem sokkal ezután vetődik fel először — korábban nem is vetődhetett fel — a levéltárak gyűjtőtevékenységének s ezzel együtt gyűjtőkörének is a kérdése.⁸

Ezzel a fejlődéssel szinte párhuzamosan, kétségtelenül a történelmi szempontok előtérbe jutásának, a történelmi dokumentumok megbecsülésének fokozódása nyomán, világszerte, a nagy tudományos könyvtárak kéziratáraiban is előtérbe nyomul — a gyűjtési szenvedély, a minél több érték egybehordására való törekvés mellett — a könyvtárosok felelősségtudata, hogy a szétszóródott, kallódó anyagot megmentse. Most már tervszerűtlenül s az eredeti rendeltetésről, saját funkciójukról egyaránt megfeledkezve mind könyvtári, mind levéltári részről egyformán megindul a szétszóródó, bárhol fellelhető és bármilyen jellegű, forrásértékkel bíró, írott dokumentumok egybehordása. A levéltáraknál, ahol — a szerves együtvértartozás miatt — az organikus anyagban megmutatókozó hiányok hamarabb hívták fel erre a (nem egyértelműen egészséges) jelenségre a figyelmet, hamarabb vették észre a kezdetben formálisnak látszó veszélyt, s hamarabb érezték szükségesnek a könyvtárak gyűjtőszenvetélyével szemben saját gyűjtési területük elhatárolását.

A probléma elméleti felvetése — eleinte még inkább csak érintve a kérdést — a század elején tűnik fel, hogy azután e néhány kezdeti lépés után nekifogjanak a levéltárak gyűjtőkörének, tehát a levéltárak sajátos gyűjtési problémáinak tisztázásához.⁹ 1926-ban Kielben, a német levéltárosok egyesületének kongresszusán, STRIEDINGER foglalkozott „*Was ist Archiv- und was Bibliotheksgut?*” címen a kérdéssel.¹⁰ Tanulmányában, élesen szembeállítva a levéltár gyűjtőkörét a kéziratár gyűjtőtevékenységével, elsősorban a szóban forgó anyag rendeltetésének kérdését helyezi a vita középpontjába. De mint már előljáróban említettük, a kérdés megnyugtató tisztázásához sem ő, sem a többiek, akik az általa lefektetett alapokon indultak, nem jutottak el. Igaz, hogy a kezdeti lépésekkel párhuzamosan, a kérdés tisztázásával, az egész problematikával szemben sok fékező tényező lépett fel. Így igen sok ellenvélemény hangzott el tekintélyes könyvtárosok és levéltárosok részéről, akik az egész vitát elméletinek,

⁷ BRENNKE—LEESCH: i. m. 175. kk. II.

⁸ Vö. ERHARD i. m. 186. l.

⁹ S. MÜLLER—J. A. FEITH—R. FRUIN: *Handlending voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven*. 1898. Groningen. (Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven, Leipzig, 1905), Eugenio CASANOVA: *Archivistica*. 1928. Siena; Hilary JENKINSON: *A manual of Archive administration*. London, 1937. G. A. KNYAZEV: *A levéltári munka elmélete és technikája*. (Teoria i Technika Archivnogo Dela. Leningrád, 1935.) Bp., 1954. MITYAJEV K. G.: *A levéltárügy elmélete és gyakorlata*. (Teoria i Praktika Archivnogo Dela. Moszkva, 1946.) Bp., 1954. Wolfgang LEESCH: *Vom Wesen und von den Arten des Archivgutes*. Münster—Westfalen, 1951. (Westfälische Archivpflege. i. h.) Heinrich Otto MEISNER, i. m.; BRENNKE i. m.

¹⁰ L. 3. jegyzetet.

érdektelennek nyilvánítva, semmiképpen sem voltak hajlandók arra, hogy gyűjteményeik rovására — legalábbis annak értékes darabjait illetően — a másik gyűjtőkör számára engedményeket tegyenek. A tervszerű kutatás elsődleges szempontjait semmibe nem véve, könnyűszerrel intézték el az egész problémát azzal, hogy mindegy, hová kerül az illető kézirat, irat, a fontos csak az, hogy a kallódás veszélyétől megmentve, valamely közgyűjtemény megőrizze és a kutatás számára hozzáférhetővé tegye azokat.

Ez az állásfoglalás természetesen folyik a polgári korszak tudományos gyűjteményeinek korlátozott, gyakran inkább muzeális szempontokat érvényesítő, a tervszerű kutatás megkönnyítésének szempontjait és a közművelődési feladatokat kellő figyelembe nem vevő felfogásából.

Levéltár és könyvtár egyaránt csak arra törekedtek, hogy minél több értéket mondassanak a magukénak. Ilyen felfogásból magától adódott, hogy még az elméletileg tisztázott hovatartozás esetében is az elvnek gyakorlati érvényesítéséig egyáltalán nem jutottak el.

Nálunk, de a szocializmust építő országokban másutt is, automatikusan előtérbe került a kérdés akkor, amikor a tudományos kutatás megkönnyítése, támogatása központi feladattá vált, amikor a könyvtáraknál a profil kérdése más vonatkozásban is felvetődött.

Az elmúlt esztendők során a kérdés egyértelmű tisztázásának hiánya igen sok nehézség forrása lett. A különböző eredetű, nemzeti tulajdonba került, hatalmas kéziratok anyag megmozgatásakor igen kíváncsi lett volna, ha ez az anyag már tisztázott szempontok szerint, a megőrzés és feltárás, tehát a gyűjtés és a kutatás érdekében egyaránt a legmegfelelőbb helyre kerülhetett volna. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a miénkhöz egészen hasonló volt a helyzet a Német Demokratikus Köztársaságban,¹¹ sőt hasonló viták voltak a szovjet hatalom első idejében a Szovjetunióban is, ahol az első esztendőkből minden állami tulajdonba került vagy kallódó kéziratot anyagot a levéltárakban gyűjtöttek össze. A könyvtárakkal szemben, ahol természetesen a közművelődési funkciók kerültek e korszakban előtérbe, az anyag védelmének elsődleges szempontjai ekkor a levéltári őrzés mellett szóltak. A vita azonban a levéltárak és könyvtárak gyűjtőköre között elég korán megindult és hosszú esztendőkig tartott. Az első időben mereven az induláskor feltétlenül indokolt gyakorlat jutott természetesen a legmegfelelőbb elméleti munkákban is kifejezésre.¹² A Lenin Könyvtár kéziratárának évkönyvei azonban — amelyek évről évre feltüntetik a kéziratár szerzeményeit — megerősítenek annak a személyes tapasztalatok révén is szerzett állásfoglalásnak a helyességében, hogy e vita a szovjet könyvtárosok és levéltárosok között már régen eldőlt s ha a statusquot a korábbi szerzeményezéseknél nem bontják is meg, az új szerzeményezésnél nem csupán az ismeretközlő anyagnál érvényesül a könyvtár elővételi joga: sok esetben még a gazdasági, politikai levelezés, sőt nem irodalmi jellegű családi levéltárak is a megfelelő könyvtárak kéziratáraiba kerülnek.¹³

Magyarországon — noha a kérdés körül az utóbbi években könyvtárosaink és levéltárosaink elég élesen kerültek szembe egymással — két vázlatos előadástól eltekintve,¹⁴

¹¹ O. WENIG : i. m. 324—327 l.; M. HOFFMANN : *Um die Heimkehr d. Verschleppten*. (Archivalische Zeitschrift 46. 1950. 178. l.)

¹² Vö.: KNYAZEV i. m.; MITYAJEV i. m.

¹³ *Zapiszki Otdela Rukopiszej. Goszudarsztvennaja Ordena Lenina Biblioteka SzSzSzR imeni V. I. Lenina*. (Kézirattári Közlemények. A Szovjetunió Lenin-renddel kitüntetett Állami Lenin könyvtára.) 11. füzet 78—133. l. (1941, 1947) 1950. 12. füzet 97—148. l. (1948, 1949) 1951. 13. füzet 123—146. l. (1950) 1952. 14. füzet 85—127. l. (1951) 1952. 15. füzet 119—144. l. (1952) 1953.

¹⁴ L. EMBER i. m.; WALDAFFEL i. m.

még kísérlet sem történt arra, hogy a vitát elméleti síkon tisztázva jussunk el a legmegfelelőbb, tudományosan is alátámasztott gyakorlati megoldáshoz.

A magunk részéről megpróbáljuk most az eddig felmerült szempontok figyelembevételével, de új tartalmi és formai szempontokat is felvetve, az egész kérdést széles összefüggésében, új oldalról megvilágítva feltárni és megkísérleljük a helyes megoldást így megközelíteni.

Véleményünk szerint alapvetően hibás volt az a szemlélet, mely az elhatárolásnál a levéltárak, illetőleg a könyvtárak *fogalmának* meghatározásából indult ki ahelyett, hogy ez intézmények, illetőleg ezek állományának *funkcióját* tette volna vizsgálódásai tárgyává.

Jobban megközelítették a kérdést azok, akik a szóban forgó dokumentumok (iratok, kéziratok, sőt bizonyos esetekben nyomtatványok) rendeltetése, végcélja szempontjából vizsgálták a problémát, minthogy azonban e dokumentumokat éppen úgy, mint ahogyan magukat az iratokat őrző intézményeket, a könyvtárakat és levéltárakat is, nem funkciójukban nézték, ezeknek sem sikerült teljesen egyértelmű, megnyugtató megoldást találni.

A másik, módszerbeli hiba — amelybe a tárggyal foglalkozók csaknem mindegyike beleesett — az volt, hogy a teljes levéltári, illetőleg könyvtári anyagot egységesen vették vizsgálat alá, ahelyett, hogy megpróbálták volna itt is, ott is a vitán kívül álló, tiszta profilú anyagot a problematikus anyagtól eleve elválasztani s a fennmaradt anyagot egyértelműen meghatározható, illetőleg esetenként eldöntendő két csoportra osztani. Az első szempont tehát, amit le kell szögeznünk az, hogy a *szervesen összetartozó*, bármely ügyintézés során spontán létrejött irattári anyagot eleve ki kell kapcsolnunk a vitából, éppen úgy, mint ahogyan le kell választanunk a könyvtárak kéziratári anyagánál a szépirodalmi, tehát a szó mindennapi használatában irodalminak nevezett anyagot is (mint regények, versek fogalmazványai, másolatai stb.). Elvileg sem ez, sem az nem képezheti vita tárgyát. Amennyiben a kéziratár birtokában ilyen, valamely ügyintézés során létrejött, irattári jellegű anyag volna, azt minden további nélkül azonnal át lehet adni a levéltáraknak ugyanúgy, mint ahogyan a levéltárban őrzött szépirodalmi anyag is, amennyiben végső rendeltetése során funkciójában változás nem állt be, bizonyító, jogi jelleget nem kapott és nem is mint valamely levéltári egység egy darabja szerepel — minden további nélkül átadható a megfelelő könyvtárnak.

Ha a fentiek értelmében a szépirodalmi anyagot a tárgyalásból eleve kikapcsoljuk, úgy a levéltári irat *ügyintéző* funkciójával szemben a kéziratári anyag rendeltetését az *ismeretközlésben* határozhatjuk meg. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a levéltárak — fentebb már keletkezésükben vázolt — gyűjteményjellegű részlegének gyűjtőkörét, úgy ide tartozik minden, bármely hatóság, magán-, vagy jogi személy ügyintézéssel kapcsolatos — szerves irattári egységbe nem reponálható — irata, legyen az középkori oklevél, újkori iktatott vagy iktatatlan akta, valamely ügyintézéssel kapcsolatos jegyzőkönyv, jelentés, végrendelet stb., akár egyedileg, akár néhány darabból álló tételben (esetleg nyomtatvány formájában) kerül is elő. Ennél a kategóriánál egyedüli kivétel az olyan speciális, még elméletileg sem reponálható ügyszerű, mely az adott történelmi és geográfiai helyzetben kizárólag tudományos, filológiai vagy paleográfiai értékkel bír. (Pl. valamely ókori hatóság működéséből fennmaradt papyrus-töredék, kínai oklevél stb.)¹⁵ Ezek, minthogy eredeti funkciójukat teljesen elvesztették, viszont tényleges jelentőségük most már csupán ismeretközlő, a kéziratárba tartoznak. A kéziratárak gyűjtőkörébe tartozik a fentiek alapján — a már előbb leválasztott s vitán felül könyvtári állománynak tekintendő szépirodalmi anyag mellett — minden, a tudomány bármely ágába tartozó, a legtágabb értelemben

¹⁵ Ld. STRIEDINGER i. m. 155. l.

vett ismereteket közlő, legtöbbször az utókor számára írt — nem ügyintézés során keletkezett — írásmű. Ezek a kérdés általános elvi szempontjai, melyeket nagyjában már a korábbi irodalom is egyik vagy másik oldaláról megközelített; új momentumként itt csupán a levéltárak gyűjteményjellegű anyagának körülhatárolására vonatkozó megállapításaink, a rendeltetéssel szemben a funkció mint döntő tényező s ebből következőleg a kéziratári anyag ismeretközlő jellegére vonatkozó definíciónk merült fel. Azt hiszem, ebben a vonatkozásban lényegesebb eltérés könyvtáros és levéltáros felfogás között, ha mindkét részről az *indokolatlan* gyűjtési szenvedélyt kikapcsoljuk, nem igen lehet.

Annál nehezebb néhány specifikus eset egyértelmű meghatározása, olyan anyagnál, melyre végső soron — aszerint, hogy az írásos produktumot melyik oldalról nézzük — könyvtárosok és levéltárosok egyaránt igényt tarthatnak. Gondolok itt elsősorban a nagyobb irathagyatékok, a családi levéltárak és mindenek előtt és mindenek fölött a legproblematisabb anyag, a missilis levelek esetére.

Kétségtelen, hogy a levél — funkcióját tekintve — elsősorban ismeretközlő szándékkal jön létre, s így elvileg eleve kéziratárba tartozik. Ugyanakkor azonban a levelek igen sok esetben valamely magánszemély stb. „ügyintézése” során keletkeztek.

A korábbi irodalom vagy a leveleket író személy közéleti szerepéből, vagy a levelek tartalmából indult ki.¹⁶ A tartalmi szempontot — levéltáraknál egyébként is már annyi bajnak a forrását — eleve ki kell kapcsolnunk, hiszen ugyanaz a levél egyforma súllyal és jelentőséggel számtalan tárggyal foglalkozhatik. Az előbbit azonban kiindulópontnak nagyjában elfogadhatjuk. Tartva azt az általános szempontot, hogy a magánlevelezés mint köz- vagy magánérdekű *ismeretközlés* elvileg kéziratári gyűjtőkörbe tartozik, mégis engedményt kell tennünk a levéltár felé azoknak a különböző állami funkcionáriusoknak, politikusoknak vagy diplomatáknak a levelezésénél, akik egész életük során valamilyen közigazgatási hivatalt vagy állami, politikai funkciót töltöttek be s így feltételezhetőleg magánlevelezésük jelentős része a működésük során keletkezett levéltári állagokhoz kapcsolódik. Írók, színészek, általában művészek, tudósok stb. levelezése viszont minden esetben kéziratár, tehát a könyvtár gyűjtőkörébe tartozik.

Tudjuk jól — s ez volt az eddigi irodalomnak is a legfőbb hiányossága —, hogy itt most olyan szempontokat dobtunk be a gyűjtőkör szétválasztásának kérdésébe, amelyek — szemben az előzőekben felsorakoztatott szempontjainkkal — már egyéni vélelmezést tehetnek lehetővé. Igen sok esetben valóban nem könnyű eldönteni azt, hogy egy-egy, a közéletben, politikában, irodalomban, művészetben, vagy a tudományos életben szereplő egyénnek melyik funkciója a jelentősebb, melyiknek kell a másik mögött háttérbe szorulnia. Vitás esetekben kétségtelenül az egyetlen helyes álláspont az, hogy a fontosabb szempont a kevésbé jelentős vagy tartalmában kevésbé nyomós szempontot mindig megelőzi. Úgy látszik, hogy magánlevelezések esetében, ha csak a könyvtár nem akarja, az elvi alapokhoz ragaszkodva, az ilyen természetű anyag teljes egészéhez jogigényét a kutatás elsődleges szempontjának a háttérbe szorítása árán is fenntartani, a fenti kompromisszumot a levéltárak felé éppen a kutatás érdekében meg kell tenni.

Ugyanez a probléma merül fel — csak még összetettebb formában a különböző irathagyatékok, sőt bizonyos mértékig még a családi levéltárak kérdésében is. Ezekre vonatkozólag a nézetek igen eltérők. Véleményünk szerint, ha a szóban forgó családi levéltár akár mennyiségileg, akár jelentőségénél fogva túlnyomó többségében okleveles anyagot tartalmaz, vagy a család tagjai között a jelentősebb személyek az államigazgatásban vagy egyéb jelentős igazgatási szerv működésében fontos szerepet játszottak,

¹⁶ Vö. STRIEDINGER i. m. 158. l.

úgy az ilyen anyagot levéltári jellegűnek kell minősíteni. Ha viszont a hagyaték vagy családi levéltár létrehozói, volt tulajdonosai között olyan irodalmi nagyság, illetőleg annak levelezése szerepel nagy számban, amelyik a többi jelentőségét lényegesen felülmúlja, úgy a hagyaték (illetőleg családi levéltár) feltétlenül kéziratárba tartozik. Itt is, mint mindig, a kutatás elősegítésének, megkönnyítésének szempontjait tartjuk szem előtt.

Eddig azokról a dokumentumokról beszéltünk, amelyek eredeti funkciójukat megtartották s eszerint tartoznak az egyik vagy a másik gyűjtőkörbe. Fejtegetéseink során azonban már érintettünk olyan eseteket is, amelyeknél más az *eredeti* rendeltetés és más az illető anyag hovatartozása. Ezzel a kérdéssel mind a levéltárak, mind a könyvtárak szempontjából foglalkoznunk kell. Elvi kiindulásként magunk is azt a talán merevnek mondható levéltári szempontot képviseljük, hogy az aktát semmi körülmények között sem, vagy legfeljebb egészen kivételes esetben szabad megcsonkítani. Ha tehát valamilyen írásműnek, még ha eredeti rendeltetése vitán felül szépirodalmi, illetőleg ismeretközlő volt is, végső rendeltetésében a funkciója megváltozott és most valamilyen hivatalos ügyintézés keretében mint aktamelléklet szerepel, úgy ennek a helye levéltárban van. Csak egészen kivételes esetben, ha valami rendkívüli értékű autográf kézitról vagy — nyomtatott könyv esetén — páratlan könyvészeti unikumról van szó, gondolhatunk arra, hogy az akta mellé fotokópiát helyezünk, jelezve rajta az eredeti példány lelőhelyét, magát az eredetit pedig kéziratárba, illetőleg könyvtárba helyezzük el. Viszont sürgős feladat volna a levéltárakban elrejtve lappangó kéziratári jellegű írásműveket felkutatni s azokról, jelentőségük és a lehetőségek szerint, a Nemzeti Könyvtár számára kataszteri felvételt vagy fotokópiát készíteni. Az utóbbiakat is a Nemzeti Könyvtárban helyezzük el, jelezve mindenkor az eredeti irat lelőhelyét.

Természetesen vannak fordított esetek is, amikor a kéziratárba tartoznak eredeti rendeltetésük szerint levéltári jellegű anyagok. Ezek azok az iratok, amelyek — amint már említettük, — levéltárakba elméletileg sem reponálhatók, eredeti jellegüket teljesen elvesztették s ma már csak kuriózum számba menő darabok. Ugyancsak megtarthat a kéziratár olyan, hatóság által kiállított iratokat is, melyek eredetije a levéltárban megvan, az előkerülő példányt a hatóság a félnek szolgáltatotta ki s az irat a könyvtári kutatás számára (pl. nyomdászattörténeti szempontból) érdekesnek tekinthető.

Beszélnünk kell még azokról a levéltári gyűjteményekben került kéziratári jellegű egyedi darabokról, amelyek vagy soha nem tartoztak szervesen a levéltárba (pl. irodalmi nagyságok, tudósok levelei), vagy az előbb tárgyalt funkcióváltozás során aktamelléletekké váltak ugyan, de a levéltárban — pl. a múlt századi, mesterkélt szempontú, ún. tárgyi elv szerinti rendezések során — aktájuk mellől elszakadtak s ma, jelzet hiányában, többé nem reponálhatók. Az ilyen anyag az ügyintézés során nyert megváltozott funkcióját újból s végleg elveszítve, ismét könyvtári jellegűvé vált.¹⁷

Különösen problematikus egyes, egészen mesterségesen képzett gyűjtemények esete. Azáltal még, hogy pl. egy magángyűjtő — gyűjtőszenvédelvét követve — különböző könyvtári és levéltári anyagot szedett össze s ebből egy gyűjteményt hozott létre és az valamilyen levéltárba került (pl. az Országos Levéltár „Vörös Antal gyűjtemény”-e), az ide sorolt kéziratári anyag semmiképpen sem vált levéltári jellegűvé. Igaz, hogy a lehetőség szerint helyes a gyűjteményeket együtt tartani, viszont miután az elsődleges szempont a szerves irattárakat alkotó anyag rekonstrukciója, véleményünk szerint a visszahelyezhető darabokat a megfelelő levéltári egységekbe reponálnunk kell. Ha viszont a gyűjteményt megbontottuk, semmi sem indokolja tovább a gyűjtemény könyvtár

¹⁷ Pl. az Országos Levéltárban az 1848—1949 évi *nyomtatványok* c. gyűjtemény melynek darabjait különböző akták mellől kiemelték s ma már nem reponálhatók.

jellegű részének a levéltárban való visszatartását sem. Noha STRIEDINGER ezt nehezen akarja elismerni, kétségtelen, hogy az egyedi darabok feltárását és megfelelő nyilvántartását, de még megóvását is a könyvtári feldolgozó módszerek jobban biztosítják. A levéltár, amely mindig nagy irattömegekkel dolgozik, az egyedi érdekességekre, ki-magasló értékekre kevésbé lehet figyelemmel. Tehát a kutatás és az állományvédelem szempontjai egyaránt — indokolt esetben — a kéziratári gyűjtés mellett szólnak.

Érdekes és eddig szintén megoldatlan probléma a különböző másolatgyűjtemények hovatartozása. Ebben a kérdésben azokkal értünk egyet, akik itt is az egyetlen helyes szempontból, a funkcionális szempontból indulnak ki. Ha a másolati könyv, az ügyintézés egy régebbi formájának emlékét őrizve, az eredetiek fogalmazványaként, vagy a beérkezett iratok bemásolásával, vagy egyébként, az ügyvitellel kapcsolatban annak segédleteként jött létre, úgy feltétlenül a levéltár gyűjtőkörébe tartozik. Ha azonban akár okleveleket, akár egyéb iratokat valaki — legtöbbször valamely tudományos mű előkészítő munkálatai során, vagy a forráspublikáció hiányát pótlandó — kézírásos forrásgyűjteményként összemásolt, úgy az ilyen másolatgyűjtemények, mint funkciójukban ismeretközlő írásművek, feltétlenül kéziratárba valók.

Az eddig előadottakkal kapcsolatban, végigtekintve a gyűjtőkör szempontjából leggyakrabban vitatott iratfajokon, írásműveken s mindegyiknek a maga helyét megjelölve, még egy észrevételt kell tennünk. Azok, akik a kérdéssel foglalkoztak, Legtöbbször a statusquoból indultak ki. A legfontosabb szempont — többé kevésbé tudatosan vagy öntudatlanul — az volt, hogy a már birtokban levő gyűjteményt a kérdés rendezése ne érintse.

Hazai viszonylatban kétségtelenül nehéz a kérdés. 1882-ben az Országos Széchényi Könyvtár külön levéltári gyűjteményt létesített. E gyűjtemény a kéziratárral párhuzamosan, de attól nyilvántartásában teljesen elkülönítve fejlődött az 1920-as évek végéig, amikor is teljes egészében az Országos Levéltárba került át, majd abba szervezetileg is bevonódott. A Széchényi Könyvtár levéltári gyűjteményének megalapításakor a kéziratár állományából — intézetben belül — számos állagot átemeltek anélkül, hogy a gyűjtőkör kérdését elvi alapokon tisztázták volna. Ennek következtében számos, legtöbbször könyv alakú, de tartalmát tekintve kétségtelenül levéltári jellegű irat a kéziratárban maradt, viszont igen sok kéziratári jellegű anyag a könyvtár levéltári gyűjteményébe, majd onnan az Országos Levéltárba került.

Eddigi fejtegetéseink célja elsősorban a jövőbe mutató. Magunk sem tartjuk célszerűnek, különösen a nem tiszta profilú anyagnál, annak túlzott és indokolatlan megbolygatását. Viszont a fentebb már említett, vitán felül levéltári jellegű, meglevő registratúrákba visszahelyezhető anyag esetében mégis az átadást javasoljuk, mint ahogyan átadást javasolunk az Országos Levéltár újkori gyűjteményébe besorolt, soha valójában levéltári anyagot nem képező kéziratós művek esetében is.¹⁸

Az átadás legfőbb indoka a kutatás megkönnyítése. Az a körülmény azonban — amit a polgári könyvtárosok és levéltárosok egyaránt ellenérvként a leggyakrabban emlegettek — hogy valamely kézirat lelőhelyét az irodalomban már idézték, vagy magát a kéziratot a lelőhely megjelölésével publikálták, nem döntheti el a kérdés. Ezeken a formális nehézségeken könnyű segíteni: az anyag átadásakor, a leltárból való kivételétől, olyan konkordancia jegyzék állítható össze, amelyik a további kutatókat könnyen útbaigazítja. — A legnagyobb óvatossággal a levelezés tekintetében kell eljárunk. Itt,

¹⁸ Pl. BALASSI Bálint levele; PÁZMÁNY Péter levelei; 17. sz.-i erdélyi röpiratok kéziratái 17. sz.-i fordítástörödek az *Orlando furioso*-ból; 17—18. sz.-i üdvözlő stb. versek kéziratban és nyomtatványban; DÉVAI BIRÓ Mátyás, GEELEI KATONA István autográf levelei; KEMÉNY Zsigmondnak az abszolutizmus alatt írt védekező irata stb.

hacsak valami egészen kirívó esetről nincs szó, éppen a vegyes profil miatt, nem javasoljuk az átadást. A jövőben azonban itt is vigyáznunk kell a gyűjtőkör szigorú és egyértelmű betartására s az esetleg még felmerülő további vitapontokat könyvtárosoknak és levéltárosoknak sürgős tárgyalások során kell tisztáznunk, hogy így e már hosszú idő óta húzódó kérdést végre nyugvópontra juttathassuk.¹⁹

V. WALDAFFEL ESZTER

Könyvtárak igényei a mikrofilm-olvasókészülék iránt. Az utóbbi években nagyobb könyvtárainkban, egyetemi és kutatóintézeteinkben jelentős szerephez jutott s a tudományos munka gyakran igénybe vett eszközévé vált a mikrofilm. Ma már több nagyteljesítményű, önműködő gépekkel dolgozó magyar fotolaboratórium fényképezi rendszeresen a könyvtárak és levéltárak anyagát, s ezek mellett a kisebb mikrofilm-laboratóriumok egész sora jött létre. Azonkívül külföldről is sok mikrofilm érkezik az országba.

A mikrofilmek előállítása és beszerzése terén mutatkozó fellendülést azonban nem kísérte a korszerű mikrofilm-olvasókészülékek széleskörű elterjedése. A mikrofilm használatának egyszerűbb módja a fényképmásolatok, ún. nagyítások készítése a negatív film alapján. Ez a megoldás alkalmas rövidebb mikrofilmek olvasására, de nem alkalmazható a több száz vagy több ezer felvételt tartalmazó filmek használata esetén, mivel ezekről a fényképmásolatok elkészítése nagyon költséges és lassú munka lenne. Az ilyen terjedelmes filmtekercsek olvasásához már mikrofilm-olvasókészülékre van szükség. Ennek ellenére nagyobb könyvtárainknak és tudományos intézeteinknek — kevés kivételtől eltekintve — jelenleg nincsenek megfelelő mikrofilm-olvasógépei; az utóbbi években kerültek ugyan forgalomba különféle olvasógépek, de azok legnagyobb része használhatatlannak bizonyult.

Az olvasógépek előállítására és beszerzésére vonatkozó kezdeményezések sok esetben azért nem lehettek sikeresek, mivel a műszaki tervezők a készülékek megtervezésénél, a könyvtárak pedig azok beszerzésénél nem vizsgálták meg alaposan azokat a követelményeket, amelyeket az olvasók támasztanak a korszerű mikrofilm-olvasókészülékek iránt. Az olvasókészülékek megtervezésénél és kiválasztásánál ajánlatos elsősorban az elolvasásra kerülő mikromásolatok jellegét megvizsgálni. A mikrokönyvek ma már nagyon sok formában készülnek, de a különféle formák népszerűsége országonként változhat. Nálunk pl. a papíryanagú *mikrokard* nem használatos, a 16 mm szélességű mikrofilm sem terjedt el. Könyvtári anyag fényképezésénél leggyakoribb forma nálunk a 35 mm szélességű perforált film, a képkockák nagysága pedig legtöbbször 24×36 vagy 17×24 mm. Köztudomású, hogy míg a papíryanagra sokszorosított mikromásolatok olvasásához epizkóp-rendszerű készülékre van szükség, addig az áttetsző mikrofilmeket diaszkóp-rendszerű olvasókészülékkel használhatjuk. Ez utóbbi a filmet átvilágítja s a képet objektív segítségével, megnagyítva vetíti ki egy világos felületre. A mikrofilm olvashatósága elsősorban az olvasógép nagyítási arányától függ.

¹⁹ Cikkünkben, ez alkalommal, célkitűzésünknek megfelelően csak a levéltár és könyvtár gyűjtőkörének kérdésével foglalkoztunk. A legutóbbi időben azonban számos probléma merült fel a különböző emlékmúzeumokkal kapcsolatban is. Ezeket a kérdéseket ugyancsak hasznos volna a könyvtárak és levéltárak között megindítandó vita során a múzeumokkal megbeszélni, s így a három különböző típusú, anyagában, feldolgozó és feltárási módszereiben eltérő, de egyformán gyűjtőtevékenységet folytató tudományos intézmény profilját tisztázni, állományaik jellegét elsősorban a kutatás, de nem kevésbé fontos szempontként az állomány védelme érdekében meghatározni.

Az előbb említett képméretek használata esetén a mikrofilmre vett könyvek és folyóiratok legnagyobb részénél az eredeti vonalak 8 : 1—15 : 1 arányban csökkennek, az olvasókészülék nagyítási arányának ezért ehhez kell igazodnia. A gyakorlati megfigyelések szerint a mikrofilm-kockákat nem elég a lefényképezett anyag eredeti méretére nagyítva kivetíteni, mivel a vetített szöveg kevésbé olvasható, mint az eredeti. Éppen ezért szükséges az olvasógéppel a mikrofilmen 8 : 1—15 : 1 arányban kicsinyített oldalakat 1 : 12—1 : 19 arányban megnagyítani. Erősebb kicsinyítés esetén — pl. napilapok fényképezésénél — még ennél erősebb nagyításra is szükség lehet¹. A nagyítási arány bizonyos határokon belül történő változtatásait néhány olvasógép-típusnál önműködő élességbeállító teszi lehetővé. Kevésbé kényelmes, de az előzőt sokban helyettesítő megoldás az, ha az olvasókészüléket különböző gyújtótávolságú, cserélhető objektívvel látják el.

Az olvasógépek használhatóságának másik lényeges kérdése a filmtartó- és továbbító-szerkezettel kapcsolatos. Elengedhetetlen, hogy az alkalmas legyen a mikrofilm két legnépszerűbb formája, a tekercsfilm és a filmesik kényelmes használatára, és hogy azzal a filmet a kép álló vagy fekvő helyzetének megfelelően elfordítani és karcolás-mentesen továbbítani lehessen. A mikrofilm-olvasókészülékek nélkülözhetetlen kelléke ezért a tekercsfilmtartó nyitható filmszorítólap, melyből a film húzgálás nélkül kiemelhető, valamint a 210—234 mm hosszúságú filmdarabok befogadására alkalmas filmesik-tartó.

A mikrofilm e népszerű formái mellett számíthatunk a síklap-formájú mikro-könyvek elterjedésére is. Európa több országában gyakran használják a mikrokard filmanyagra sokszorosított változatát, a *síkfilm*et s ez a forma a közeli jövőben valószínűleg a mi könyvtárainkban is bevezetésre fog kerülni.² Méreteinek nemzetközi szabványosítása most folyik, egyelőre a könyvtári katalóguslap méretének megfelelő 75 × 125 mm a legelterjedtebb formája. A síkfilm használatát a mikrofilm-olvasógép kiegészítő részeként készített síkfilmtartó teszi lehetővé. A filmtartók elhelyezésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy azok helye használat közben a készülék alsó részén, az olvasó felőli oldalon van, mert csak így lehet a filmet kényelmesen beállítani és továbbítani. A film felmelegedését ugyanakkor a vetítőizzó különleges elhelyezésével és szellőztetésével lehet megakadályozni.

Az olvasógépek készítése vagy kiválasztása alkalmával rendszerint felvetődik a készülékek hordozhatóságának kérdése ; sokan csak a hordozható gépeket tartják korszerűeknek. Tagadhatatlan, hogy a könnyen mozgathatóság nagy előny, de a nehezebb gépek szilárdabbak és jobban el vannak látva az olvasó kényelmét szolgáló berendezésekkel. A két géptípus közötti különbség szembevető két Kelet-Németországban készült olvasógép, a *Mikrokopie* és a *Zeiss Dokumator* összehasonlítása alkalmával. A *Mikrokopie* összeecsukható és hordozható kis készülék, a *Dokumator* pedig nehezen mozgatható, mégis ez utóbbinak van több olyan tulajdonsága, amelyet a könyvtári olvasógépektől elvárunk. A hordozható gépek nagy részénél a vetítőfelület nincs a készülékbe építve, hanem azt a szoba világos fala vagy az asztallapra helyezett fehér papírlap helyettesíti. Ez a megoldás főképp azért kényelmetlen, mert az olvasószoba teljes besötétítését teszi szükségessé, ami viszont jegyzetek készítésében akadályozza meg az olvasót. Kíváncsús ezért, hogy az olvasógép beépített, 25—30 cm távolságból kényelmesen szemlélhető vetítőfelülettel legyen ellátva, amit fényvédő-ernyő óv meg a

¹ BRÜDERLIN, P.: *Die Dokumentation im Zeitungsbetrieb und der Mikrofilm*. Rev. Doc. 18. (1951.) 69—71. p.

² WOLK, L. J.—TONNON, J. C.: *The microcopy on flat film as an aid in documentation*. Rev. Doc. 17. (1950.) 134—141., 216—238. p.

külső világosságtól.³ Mivel így a filmtartó-szerkezet és a vetítőfelület egyaránt az olvasó felőli oldalon van, a szükséges nagyítás még rövid gyűjtőtávolságú objektív használata esetén is csak úgy jöhet létre, ha a fény optikai útját tükör töri meg. Az olvasógépek bizonyos típusainál a tükör hátulról vetíti a képet egy homályos üvegre, más típusoknál a fény a felül elhelyezett tükörből kerül a világos színű vetítőfelületre. Ez utóbbi megoldás látszik megfelelőbbnek, mivel egyrészt kevesebb közvetlen fény jut így az olvasó szemébe, másrészt ez a vetített kép alapján történő rajzolást is lehetővé teszi.

A mikrofilm-olvasógépek népszerűsítése, az irántuk megnyilvánuló kereslet növekedése érdekében készítették el néhány olvasókészüléket olyan formában, hogy az mikrofilm-olvasáson kívül fénykép-nagyításra vagy reprodukciós fényképezésre is használható legyen. A könyvtári olvasóterem részére azonban nem ilyen készülékekre van szükség, s a gyakorlati munka sem igazolta ezen eljárás helyességét. A nagyító- és reprodukálókészülékek ugyanis ma már jó és olcsó gépek formájában kaphatók, az összevont készülékeket viszont rendszerint egyik célra sem lehet kielégítően használni.⁴

A fent ismertetett szempontoknak megfelelő olvasókészülékek belföldön még nem készültek. Mivel a külföldi olvasógépek nagy mennyiségben történő behozatala nehézségekbe ütközik, a mikrofilm-olvasókészülékek kérdése egyedül a hazai sorozatgyártás útján látszik megoldhatónak. Optikai műszereket gyártó iparunk fejlettsége és eddigi eredményei alapján nagyteljesítményű könyvtári olvasókészülékeket bizonyára itthon is elő lehet állítani. A mikrofilm-olvasógépek hazai sorozatgyártása és azok tervszerű elosztása a tudományos és dokumentációs munka számára rendkívül nagy segítséget jelentene. Nem csak a nagy könyvtárak mikrofilmre vett kézirat- és ritkaságtári anyagát, hanem a külföldről mikrofilm formájában érkezett műveket is az ország minden részében hozzáférhetővé tenné ez a kutatók számára. Lehetőség nyílna arra, hogy a régi folyóiratok és a külföldről kevés példányszámban érkező újabb folyóiratok az érdekelt szakkönyvtárakba mikrofilm formájában elkerüljenek. Ezenkívül az olvasókészülékek korszerű eszközt jelentenének mindenütt, ahol tudományos munka folyik, és reális alapot teremtenének többek között a magyar mikrokönyv-kiadás megindítása számára.

A könyvtári igények kielégítésére s a kész gépek elosztásának megszervezése érdekében a könyvtárak és az ipar képviselőinek együttműködése szükséges.

TÖRKÉS LÁSZLÓ

³ CONRAD, G. Miles : *User needs in a microfacsimile reader*. Amer. Doc. 2. (1951. 201—204. p.

⁴ *Manual on document reproduction and selection*. The Hague, 1953.

SZEMLE

Hajnal István : L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales.

Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae. 7. Budapest, 1954.

Több mint két évtizeddel ezelőtt jelent meg egy külföldre szakadt magyar tudós-nak, IRSAY Istvánnak könyve az európai egyetemek történetéről. A könyvet gyors és teljesen megérdemelt nemzetközi elismerés fogadta. IRSAY adatokkal, tényekkel vitathatatlanra tette az egyetemek alakulásának mozgalmi jellegét. A mozgalom a kor társadalmának igen lényeges szükségleteként jelentkezett. Ezért érthető egyrészt, hogy mihamar az európai művelődés döntő tényezőjévé vált, másrészt pedig kétségtelenné lett az is, hogy kezdeteinek vizsgálatánál az intézménytörténet módszereinek alkalmazása — amit az újabbskori egyetemek történetei erőltetnek — teljesen lehetetlen. A tudomány művelése egy bizonyos társadalmi réteg sajátos hivatása, foglalkozása volt. „Ars”, mint ahogyan az itáliai városok posztókészítőinek és ötvöseinek mestersége is „arte” volt, s művelői ugyanúgy érdekvédelmi közösségekbe, „universitákba”, céhekbe tömörültek, mint a párizsi Notre Dame sziget magisterei és scholarisai is — a társadalmi fejlődés egy szükségszerűen adott pillanatában — a közös mesterség egyazon érdekeinek védelmére „céhüket”, az Universitast, az egyetemet megalakították.

Úgy véljük, HAJNAL István könyve a magyar és egyetemes tudományosságnak nem kisebb ajándék, mint IRSAY egyetemtörténete. Sőt, mivel egy, csak rendkívül részletezett, kifinomult aprólékos módszerekkel művelhető területen mond döntően újat és meghatározza az írástörténeti kutatások további fejlődésének irányát, még különösebb jelentőségű. Az IRSAY könyvére való emlékezést azonban az is kiváltotta, amit a bevezetőben már elmondottunk. Az egyetemi mozgalom hordozói a kor felfogása szerint egy mesterséget űztek, mely természetesen az iparúzó egyéb „metier”-k fölé emelkedett. Ámde a társadalmi értékelésben a studium bármennyire is előretört, a vele való foglalkozás mindig nélkülözhetetlenné tesz bizonyos technikai jellegű ismereteket, s ezek között az első rangot az írás kapja. IRSAY a középkori Európa történései között megállapította az egyetemi mozgalom jelenlétét, de nem gondolt, talán nem is gondolhatott a mozgalom eredményeit továbbvivő és megörökítő íráskultúrának az egyetemekhez fűződő kapcsolataira. Márpedig ezeket a kapcsolatokat egyszer tisztázni kellett, hiszen az egyetem-szerveződés mozgalmának elindulása az írásbeliség felújulásával esik egybe. Tudjuk azt is, hogy a könyvnyomtatás előtti kéziratosság történetének lényeges vonatkozásai elválaszthatatlanul kapcsolódnak éppen az egyetemi oktatás következtében megnövekedett írásos produkcióhoz. HAJNAL István ezeket a kérdéseket tisztázza. A középkor második felének írástörténetét elválaszthatatlanul az egyetemek sorsának vizsgálatához kötötte, s ezzel a vizsgálódások egyedül lehetséges módját is meghatározta.

Az európai írástörténet és az egyetem kapcsolatait már mások is vizsgálták — J. DESTREZRE és G. BATTELLIRE gondolunk — de egészen más szempontok szerint. Egyi-

kük sem az íráskultúra és az egyetem általános kérdéseivel, hanem az ún. egyetemi íráskorszakban hatalmasra duzzadt kódexprodukciónak rendszerezésével foglalkozott. BATTELLI a grafikus kérdések vizsgálata útján a XIII. század három jellegzetes betűtípusának kialakulási helyét végérvényesen a kor három nagy egyetemében: Bolognában, Párizsban és Oxfordban jelölte meg. DESTREZ viszont az egyetemi kéziratok szerkezetének és előállítási kérdéseinek tisztázásával az egyetemi oktatás textusainak szövegkritikáját segítette elő. De egyikük sem vizsgálta azt az alapvető kérdést, hogy a kor írásbelisége az egyetemekhez szorosan kapcsolódik-e? Azaz: oktatta-e az egyetem a betűvetést?

HAJNAL bebizonyítja, hogy igen. Könyvének első fejezetében (*L'enseignement élémentaire dans les universités du moyen âge*. 3–63.) igen sok, főként természetesen franciaországi adattal bizonyítja, hogy a középkori egyetemek oktatási programjában az írásktatás létezése minden kétséget kizáró módon megállapítható. Ez különben azért is könnyen érthető, mert hiszen az egyetemekre ebben a korban 8–9 éves gyerekek is kerültek. Tőlük még sokkal kevesebbet sem lehetett kívánni, nemhogy a kor bonyolult írásának ismeretét. Az egyetem még a XIV. században is megelégedett azzal, ha a kezdő kisdíák latinul legalább olvasni tud, azaz egy többé-kevésbé ismert szöveget betűzni tud, ami HAJNAL adatai szerint is csak „Európa első ábécés könyve”, a zsoltárkönyv lehetett. Ezzel az egyetemek is számoltak, s ezért vállalták az írásktatás mai mértékkel kezdetleges munkáját. Az egyetem írástanításának azonban, mint HAJNAL bizonyítja, más célja is volt. Az egyetem kezdetben és még sokáig nem intézmény, hanem létérdekeken alapuló szervezet, tagjainak sorsa, megélhetése is kellett, hogy foglalkoztassa. Világos az, hogy a gyerekkorban egyetemre kerülők nem valamennyire tudott a „curriculumon” végigjutni. A hosszú tanulmányi idő alatt nagy volt köztük a „lemorzsolódás” különféle okok, ezek között természetesen a képesség hiánya miatt is. Az Universitasnak azonban, ha egyszer tagjává fogadta őket, a félig vagy annyira sem képzettek sorsával is kellett törődni. Ezért intézkedik úgy pl. a toulousei egyetem, hogy az, aki a tanulmányok végzésére teljesen alkalmatlannak bizonyult, még egy évig kollégiumban maradjon, hogy „írni vagy énekelni megtanuljon... és így meg tudjon élni...” A XIII. század elején egy pápai legátusnak is az a véleménye, hogy az írás, az „informatio alfabeti” olyan „ars”, ami áruba bocsátható, meg lehet belőle élni. Az írásktatás az egyetemi, főiskolai oktatásból később sem tűnt el teljesen. Az egyetem voltaképpen csak akkor szünteti be az írás tanítását, amikor a középiskola, a gimnázium leválik belőle. Itt azonban szépírás címén még sokáig tartja magát és a különböző Ratio Studiorumok egyike sem tartja nélkülözhetőnek a „calligraphiát”. Így volt ez nálunk és — mint HAJNAL kimutatja — máshol is Európában, még akkor is, mikor már a betűvetés elemeit a normális iskolában, az elemi osztályokban tanították. Példái és adatai hatalmas számával HAJNAL könyvének ez az első fejezete az európai alsófokú oktatás eddig szinte páratlan áttekintésévé lesz.

Második fejezetében (*Méthodes de l'enseignement de l'écriture à l'Université*. 64–101.) ennek az egyetemi oktatásba épített elemi iskolás írástanításnak módszereivel ismerkedünk meg. E módszerek a középkorban lényegében az előadás általános módjával azonosulnak és ez a praelectio, a felolvasás. A „doctor” vagy magister felolvasása közölte az iskolással a kor művelődésének elemeit és időjártával annak teljességét is. Ez a művelődés azonban lényege szerint szóbeli, „culture verbale”. Elsajátításának útja sem kész írott szövegek betanulásán, tankönyvhasználaton át, hanem kollektív technikai munkán, a „lectio” leírásán át vezet. Az írásra nagy feladat hárult. Meg kellett fogni és az utókorra áthagyományozni a „lector” gondolatait. Ennek a nem mindig könnyű, de igen fontos feladatnak a megoldását a megfelelő előadással a lectornak is segítenie kellett. A korabeli szakkifejezés erre „legere ad penna”, „tollba olvasni”. Úgy tartani a prae-

lectiot, hogy a hallgatóság írásban követni tudja. Nem csupán egyszerű jegyzetkészítéstről, az előadás kívánatos visszaadásáról volt szó — ez magasabb fokon az ún. reportatummal történt — hanem pontos, szóról-szóra történő leírásról. A betűformákat a kisdíák már az egyetemre lépés előtt megtanulta, olvasni már tudott. Most az ismert betűformák hang utáni — „modo pronuntiantium” — reprodukálásáról volt szó. Eleinte nem volt ez könnyű. Érthető tehát, hogy az egyetemi statutumok e módszerrel annyit foglalkoznak. Mindenképpen igyekeztek megőrizni. Nemcsak azért, mert hagyomány, hanem azért is, mert állandó napi írásgyakorlatot jelent. Az íráskészség fejlesztésével az egyetemen használatos írás — „littera” — grafikai egységét is alkalmasan mozdította elő. Ezért ajánlják a kezdőknek nagyon nyomatékosan a lassú, szavankénti („tractim, nominatim”) előadást. Későbbi tanulmányok során, ahol textusok magyarázata volt az előadás tárgya, már beérték a szöveg glosszázásával, esetleges javításával és adott esetben a már említett „reportatummal”, jegyzettel.

A jegyzetkészítés további módjai a „repetitio” és a „resumptio”. Egyik sem a helyszínen, a magister auditoriumában készült, hanem az előadás után, esetleg néhány nappal később diktálta le a „pronuntiator”. Különleges érdekessége volt a levélkészítés oktatásának, ami már szintén csak a kezdő évek után vált esedékessé. A „resumptionak” itt is helye volt. De az elmélet elsajátításán kívül, még gyakorlatokat is kellett készíteni. Ezek a házifeladat-levelek természetesen megfelelő elbírálásra kerültek, mégpedig nem-csupán a stílus, a „dictamen”, hanem az írás szempontjai szerint is.

Ha már a levélírás technikáját is egyetemeken tanították, mennyivel indokoltabb feltevéssé az, hogy az igen fontos közokiratok, az oklevelek szerkesztését is a felsőbb tanulmányok során sajátítsák el. A notáriátus mestersége, a késő középkor egyik igen respektált foglalkozása, megfelelő jogi és latin tudást igényelt. Az eddigi egészen általános közfelfogás szerint a notárius-képzés, az egész mesterség szembeötlő jogász-jellege miatt is, csak a jogi fakultáson folyhatott. HAJNAL könyvének harmadik fejezetéből tudjuk meg, hogy a notáriusok képzése még Olaszországban is az Artes-fakultáson folyt és nem a jogin, BRESSLAU véleményével is ellentétben. Ez a képzés természetesen nem azonnal a jogi ismeretek közlésén kezdődött, hanem az oklevélszerkesztés kezdeti feltételeit vette figyelembe, és biztos latin tudást, valamint megfelelő íráskészséget követelt meg. Az egyetemi íráskutatás ez utóbbi vonatkozásokon keresztül jut a legmagasabbra. Láttuk, hogy a kezdő scholaris egyetemi pályafutását a betűvetéssel kezdte. Az első évek leckeírása, az „ad pennam” írás után később már a reportatum és a resumptio készítése is a diktálás utáni írást tanultatta meg vele. Ez az írás pedig a dolog természete szerint csak folyóírás lehetett, melyet HAJNAL már régebben „écriture dictamen”-nek nevezett el. Könnyen kezelhető és nagy gyakorlat után, még gyorsan írt formában is elég jól olvasható betűtípus alakult ki. Az oklevélkészítés azonban olyan írást kíván, mely elég világos és határozott vonalú ahhoz, hogy a szöveg értelmezésében a betűk formája nehézséget ne okozzon. Ezért érthető, ha ismételten merülnek fel adatok arról, hogy a notáriusjelöltek írni tanultak. Nem azért tették azt, mintha addig a betűvetéshez egyáltalán nem is értettek volna, hanem, mert mesterségük tárgya az oklevélkiállítás, a most említett követelmények szerint alakított betűk alkalmazását kívánta. Az oklevélszerkesztés azonban nemcsak ezen a szálon függ össze az Artes-szel. Az oklevelek nyelve általában a lehetőségek határain belül mentes a jogi nyelvezet körülményes ridegségétől. A legkellemetlenebb helyzetek, a legdurvább és legkegyetlenebb események is bizonyos könnyed és elegáns előadásra találnak anélkül, hogy az ügynek jogi hatást kiváltó érdemi vonatkozásai, az előadás stilisztikai fordulatainak finomsága miatt érdektelenné válnának. Ezt a notáriusoknak megint csak tanulni kellett, s ez a tanulmány semmiképpen sem lehetett a jogi studiumok egyike, hanem csak az Artes-fakultás „szabad művészetei” között található helyet. HAJNAL határozott biztonsággal

gal találja meg a notáriust leginkább érdeklő „szabad művészetet” a retorikában. Régóta tudjuk, hogy a középkor híres „septem artes liberales” a klasszikus nevelési hagyományok folytatása. Ennek a nevelésnek értelmét és célját a rétorikázás tette. A rétor, a közpályán forgó római, aki minden hozzáférhető ismeret, az „általános műveltség” birtokában van, a szép beszéd tudományát éppen nem nélkülözhetette. Mindaz, ami széles körű tudása, jogi ismerete segítségével elérhető, csak a kellő előadás, a „peroratio” révén érhető el. Latinság, stílus alapozzák meg a közokiratszerkesztés mesterségét, az „ars notariandi”. És még valami: a dialektikus készség, mely nélkül világos, logikus, a tényállást félreértés nélkül exponáló előadás elképzelhetetlen. Mindezt együtt az Artes-fakultás nyújtotta. Így jutunk el a „szabad művészetek” oktatása főhelyének, a párizsi egyetem szerepének vizsgálatához. A szerző ezt ismét alaposan, teljesen meggyőző módon végzi és kimutatja, hogy Párizsban a notárius előképzés valóban a most említett módon folyt. Érdekes itt megemlíteni, hogy a nem notárius jogászok közül az ügyvédek — procuratorokat — az őket az írásmesterséghez fűző szoros kapcsolat jeleként, az egyetem szerévezetében az egyetemi másolók, a „librarii” mellé helyezték.

A franciaországi viszonyok mellett legtöbb figyelmet érdemelnek, mert legérdekesebbek az angliaiak. Angliában az egyetemek székhelyei vidéken voltak. Az „ars notariandi” angol elhivatottjai tehát a szükséges gyakorlati ismereteket egyetemük városában nem szerezhették volna meg olyan könnyen, mint a franciák a párizsi Palatiumban és a Parlamentben. Ezért az előkészítés a jogi pályára Londonban a város grammatika-iskoláin folytatott előtanulmányok után, főként a Parlament és a kancellária nagy igazságszolgáltatási és adminisztrációs gépezetével való, gyakorlati ismerkedés révén történt. Olyasfajta lehetett ez, mint a régi magyar „patvaria”. A megoldás különben azért is érthető, mert a római és kánonjog mellett a legnagyobb mértékben használt szokásjogot a középkor iskoláin nem oktatták. De bármennyire méltánylandó is a szokásjog szerepe, a nemzetenként változó „jus consuetudinarium” differenciáltságával szemben az oklevélszerkesztés elméletének és gyakorlatának egységét a párizsi egyetem egész Európára kiterjedő tekintélye biztosította.

A könyv utolsó fejezetéből (*L'effet de l'enseignement scolaire sur l'uniformité de la pratique européenne*, 130—182.) is ez világlik ki. Ez a fejezet különben nem más, mint az eddigi írástörténeti fejtegetések tisztán oklevéltani következményeinek bemutatása. E folyóirat tárgykörétől távol kerülnénk, ha ezeket az igen lényeges és a maguk területén ismét sok tekintetben merőben új megállapításokat az előbbi részletességgel ismertetnénk. A lényegesebb eredményeket azonban helyénvaló legalább röviden megemlíteni. Egyes oklevélrészek (Salutatio, Invocatio, Datum per manus) vizsgálata segítségével ismételten bizonyítja a közokirat és a forma epistolaris kapcsolatát. Az eddig uralkodó véleménnyel ellentétben a pápai kancellária hatását okleveles gyakorlatunkra lényegesen redukálандónak mondja. E fejezetben már a hazai viszonyokra, különleges oklevéladási módjainkra is kitér. Megismerteti a nyugati olvasót egyik legsajátosabb jogintézményünkkel, a hiteles helyekkel. Sokban hozzájárul a hazai „magister” cím értelmezéséhez és úgy tartja, hogy nem minden esetben, sőt sokszor egyáltalán nem egyetemi címként kezelendő. Összeveti a magyar és a környező külföldi gyakorlatot, de még a távolabbi országok oklevélszerkesztési és írási adatait is és arra a következtetésre jut, hogy ezek között lényegbevágó különbségek nem állapíthatók meg. Teljes joggal beszélhetünk tehát az okleveles gyakorlat európai egységéről, ami ismét csak az egyetemi oktatás egységes párizsi irányításában leli magyarázatát.

HAJNAL István könyve sokoldalú bizonyítással, rendkívül összetett vizsgálódási módokkal éri el eredményeit. Ezek az eredmények könyvét a latin írástörténet kutatásának egyik legkimagaslóbb teljesítményévé teszik.

MEZEY LÁSZLÓ

Batsányi János összes művei. Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. I. Versek. Bp. Akadémiai Kiadó, 1953. 591 l.

A vastag opusz előtt nincs előszó; amint a könyvet kinyitjuk, BATSÁNYI JÁNOS FÜGER-féle, lenyűgözően szép arcképével találjuk szemben magunkat, aztán a versei következnek. A kiadók, akik annyi idejüket áldozták ennek a költőnek, majd csak a versek után, s ott is szigorúan a kiadások történeténél és a versek megértéséhez és értékeléséhez szükséges jegyzeteknél maradnak. Az író így beszél önmagáért; de a kutatónak, az érdeklődőnek minden elképzelhető segítséget megadnak, hogy elmondja róla, amit ők valószínűleg jobban elmondanának, ha nem korlátozták volna szerepüket a legnehezebb feladatra.

Aki a kritikai kiadások új szabályzatát ismeri, tudja, hogy egységes elvek szerint készülnek. Abban, ahogy ezeket az elveket a kiadók keresztülviszik, mégis lehetnek egyéni különbségek. Még annak is, aki nem olvassa el a bőséges jegyzetanyag minden sorát (pedig érdemes, mert ebből az életrajz és a korrajz nagy részletességgel bontakozik ki), feltűnhetik, hogy milyen tüzetességgel és alaposzággal, milyen szigorú mérlegelés eredményeképpen alakult ki a versek valószínű időrendje, a munka történeti csontváza. Ugyanezek a tulajdonságok kellenek a szövegkritikához is, amely a vázlatokat, a terveket végigkíséri a cenzor szeszélyes „vasmarkán” keresztül a végleges formáig vagy a kiadásig.

Azok az érdekes kísérletek, amelyeket egy új stílustörténet megalapozói a különböző fogalmazványok összehasonlításával folytatnak, még csak emelik a BATSÁNYI-kötet kiadójának abbéli érdemét, hogy a szöveg minden módosulását feltűntetik és magyarázzák. Finom érzékük van azok iránt a ciklusalkotó törekvések iránt, amely mindig jellemzi a „nagyvonalú” költőt. Nagyon érdekes, amit a „Kufsteini elégiák”-ról, az *Árpád-eposz* csonkjáról, a „Várna és Mohács”, „A magyar költő idegen, messze földön” cím alatt mondanak. A ciklikus törekvést még jelentősebbé teszi az, hogy a fogságok, a száműzetés, a menekülési kísérletek szétzilálták a költő írásait szünetjelekkel és váratlan modulációkkal szaggatták meg élete harmóniáját; s így minden, ami a folytonosság javára lehet, sokszoros becsű számunkra.

Ezért értékes a szövegközlés második csoportja is, ahol az idegen nyelvű verseket — latin, német, francia költeményeket — foglalták össze a kiadók BATSÁNYI-mál. Ezek a — sokszor taktikai szükségletből eredő — versek valamelyes híd üresnek látszó korszakok fölött. BATSÁNYI sokoldalú irodalmi ismereteit, az eddiginél sokkal tágabbnak mutakozó világképét is illusztrálják. Német mintái (HERDER, KLOPSTOCK) mellett spanyol emigráns sorstárs verse is hat rá, a Juan Melendez VALDESÉ és egyik széljegyzetében LAMARTINE-t is említi: nem maradt hát el annyira az időtől, mint sokáig hitték és hangoztatták. Most már meg lehetne írni BATSÁNYI világirodalmi vonatkozásait,¹ megadva ebben az írásban OSSZIÁNNak azt a helyet, amely megilleti. A kiadók helyesen tették, hogy az OSSZIÁN-fordításokat, ezeket a prózai költeményeket (harmadik csoportként) közvetlenül a versekhez kapcsolták.² Mindebből az is kiderül, hogy BATSÁNYI-nak köze van a magyar romanticizmushoz is.

Az ossziáni „romantika” BATSÁNYI egyik nagy szerelme, de persze nem olyan forró, mint a haladásért és az emberi jogokért való nagyon megalapozott, nagyon korszerű és nagyon következetes rajongása. Műveinek, világnézetének és politikai meg-

¹ Egészítsük ki a mondottakat azzal, hogy BATSÁNYI az egyik legelső lírikusunk, akit idegen nyelvre fordítottak, amint azt 1940-ben kimutattuk (*Batsányi ismeretlen olasz fordítása*. Irodalomtörténet, 1940).

² Az OSSZIÁN-kultusz zenei vágyáról a kiadásban is szó van (550. l.) FÁBIÁN Gábor egy mondása alapján. Vö. *The Culmination of the Hungarian Ossian-Cult*. A Philological Miscellany presented to Eilert Ekwall. Studia Neophilol. (Uppsala), 1941.

győződésének árnyalatát kiadói nagy pontossággal és finomsággal fejezik ki. Így világosan látjuk helyét a magyar politikai reformtörekvések történetében, sokkal világosabban, mint eddig. Látjuk, mi ebben életének függvénye és mi a természetében rejlő, alig módosuló mag.

De ugyancsak forró honvágy hevíti a „hatalmas és felséges magyar nyelv” után is (350. l.). Abban, a ma szinte érthetetlennek tűnő, elkeseredett harcban, amit BATSÁNYI korában helyesírásért, szóhasználatért, nyelvújításért vívtak ősünk, megvan a maga pontos helye, mint a politikában. Nem csoda, hiszen művésze a nyelvnek, s ez bizonyos fokig „fölfedezés”, amit ennek a kiadásnak köszönhetünk. A néhol kicsit száraz magyar tizenketteseket itt arányosan ellensúlyozzák kitűnő jambusok, ihletett görög—római versszakok, sőt egészen modernül ható szabad vers is. Merész és csengő rímek („Tiról-barátiról”, 1795), lüktető ritmusok dicsérik a költőt, akiből még sokkal több lehetett volna, ha ránk hagyhatta volna mindazt, amit írt. Ebben a szép, rendezett együttesben stílusának ízléses realizmusa is jól érvényesül, — mintha ő lenne a mérleg nyelve a túlfinomult KAZINCZY s a helyenként naturalisztikus CSOKONAI között.

HANKISS JÁNOS

TARTALOM

<i>Domanovszky Ákos</i> : A leltározás és raktározás új rendje a budapesti Egyetemi Könyvtárban. — New System of Accession and Shelving in the Budapest University Library	161
<i>Rácz Aranka</i> : Megyei könyvtárak tájismereti anyaga. — Das heimatskundliche Material der Komitatsbibliotheken	178
<i>Soltész Zoltánné</i> : A sárvár-újszigeti nyomda könyvdíszai. — Die Buchverzierungen der Druckerei zu Sárvár-Ujsziget	192

KI SEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Trócsányi Zoltán</i> : A kisbetűk a régi magyar nyomdászatban	212
<i>Stoll Béla</i> : Világi énekek és versek	221
<i>Fülöp Géza</i> : Gyulai Pál levele Ferenczi Zoltánhoz Móricz Zsigmond érdekében	223

FIGYELŐ

<i>Barabási Rezső</i> : Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai	224
<i>T. B.</i> : A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája	227
<i>Gerő Gyula</i> : »A magyar könyv tíz éve kiállítása« — könyvtáros szemmel	229
<i>V. Waldapfel Eszter</i> : A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdéséhez	236
<i>Tőkés László</i> : Könyvtárak igényei a mikrofilm-olvasókészülékekkel szemben	244

SZEMLE

<i>Hajnal István</i> : L'enseignement de l'écriture aux universités médiévales (Ism. Mezey László)	247
<i>Batsányi János</i> összes művei. (Ism. Hankiss János)	251

Ára: 20.— Ft
Előfizetés egy évre 60.— Ft

LXXI. ÉVF. 4. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1955. OKTÓBER—DECEMBER

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1955

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai: MORAVEK ENDRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, VEREDY GYULA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, ESZE TAMÁS, a történettudományok kandidátusa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, BÁN IMRE egyetemi docens, Debrecen, BERTÓK LAJOS, a debreceni Egyetemi Könyvtár munkatársa, DONÁTH REGINA, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, V. WINDISCH ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem munkatársa, Gödöllő, BIBÓ ISTVÁN, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, FALVAI ALFRÉD, a Cukoripari Kutatóintézet könyvtárosa, MALLER SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, HORÁNYI MÁTYÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PAPP SÁMUEL, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SZALATNAI REZSŐ, a budapesti Egyetemi Könyvtár munkatársa, BÉLAY VILMOS, a Levéltárak Országos Központja munkatársa.

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából

(Vázlat)

A katalogizálás legelső gyakorlati kérdése a különböző kiadványtípusok felismerése. Ha a címfelvétel-készítő meg tudja állapítani, hogy a feldolgozandó kiadvány melyik katalogizálási kategóriába tartozik, a katalogizálási szabvány segítségével a kezdő könyvtáros is el tudja végezni feladatát. Viszont hiába tudja akár kívülről is az összes felvételi szabályokat, mindaddig súlyos hibákat fog elkövetni, amíg például a sorozat és a periodika között nem tud biztosan különbséget tenni; hiába ismeri a szabályokat, ha nem képes eldönteni, hogy annál a könyvnél, amelyről címleírást kellene készítenie, a sorozatra vagy a periodikára vonatkozó szabályokat kell-e alkalmaznia.

A tipológia némi helyettesítői, a kézikönyvekben, szabványokban itt-ott előforduló definíciók, meghatározások, nem pótolhatnak egy alapos tipológiai bevezetést. Eltekintve attól, hogy több esetben nem elég pontosak és kielégítőek, kiragadott használatuk, elszigeteltségük éppen a többi típustól való fontos különbségekre vagy az azokkal való egyezésekre nem mutatnak rá elég hangsúllyal. A magyar könyvtári szakirodalomnak a tipológia kérdésével, mint a könyvtári katalogizáló munka alapkérdésével összefüggő előadásban oly módon kell foglalkoznia, hogy ez az elsőrendű fontosságú gyakorlati kérdés elméleti vonatkozásban is kimerítően tisztáztassék: folyamatos tárgyalás formájában a megegyezések, illetve az elválasztó jellemvonások élesen ki-domborodjanak. Az alábbi vázlat erre akar kísérletet tenni.

*

Ha a kiadványok katalogizálási típusait akarjuk szemügyre venni, abból kell kiindulnunk, hogy alapjában véve két nagy kiadványcsoportot kell megkülönböztetnünk; a megkülönböztetés alapjául pedig a kiadó (közreadó testület, szerkesztő stb.) azon szándéka szolgál, hogy a kiadványt az egy-szeri kibocsátás, a lezártág, befejezettség jegyében, vagy pedig ellenkezőleg: a lezáratlanság, a folytatni akarás, a szándékos befejezetlenség igényével akarja publikálni.¹ Ennek a szándéknak különbözősége alapján kell a kiadványokat katalogizálási típus tekintetében két nagy csoportra bontanunk: az (I.) egy-szeri (magyar műszava nincs) és (II.) folytatásos művek nagy alapkategóriáira. És itt mindjárt egy félreértési lehetőséget kell tisztáznunk. Mint arra rámutat-tunk, az »egyszeri megjelenés« a megjelentetési *szándék* milyenségére vonatko-

¹ Félreértések elkerülése végett: egész fejtegetésünk nyomdai vagy ahhoz hasonló sokszorosítási (stencil, rotaprint stb.) eljárással készült kiadványokra vonatkozik, és ezek közül sem tárgyalja a különleges katalogizálást igénylő kiadványfajtaikat (kották, térképek stb.).

zik; arra, hogy a kiadványt nincs szándékában a közreadónak (kiadónak, szerkesztőnek stb.) huzamosabb, bizonytalan, de mindenesetre hosszabb ideig rendszeresen folytatni, nem pedig arra, hogy az ilyen »egyszeri« kategóriájú műnek feltétlenül, összes részeiben is ténylegesen egy napon vagy egy órában kell a sajtót elhagynia. A lényeg az egyszerűség, a befejezettség, lezárttság szándéka, nem pedig a *technikai megjelenés egyszerűsége*. Ilyen »egyszeri« mű is jelenhetik meg több részletben, sőt huzamosabb idő alatt is, különösen ha több kötetes műről van szó. Ez azonban mégis egyszeri, lezárt munka lesz, ha esetleg több évre is elnyúlik a megjelenése, mert kiadója nem akarja tovább folytatni, ha a tervezett kötetekkel a mű teljes egészévé, lezárt egységgé válik. Például, hogy csak kivételesen előforduló, de jellemző esetre is utaljunk: a British Múzeum katalógusai éveken vagy évtizedeken keresztül jelennek meg, mégsem tekinthetők periodikáknak, mert az évtizedeken át megjelent kötetek végeredményben egy egyszeri, lezárt egyetlen művet alkotnak, mint ahogyan azt közreadója előzetesen tervbevette, amikor elhatározta, hogy x kötetben, de egyetlen katalógus-corpusban megjelenteti a könyvtár anyagáról szóló címléírásokat, ha ez a nagy vállalkozás technikai okokból csak huzamosabb időtartam alatt valósítható is meg. A bizonyos időre elhúzódnak megjelentetés tehát a mi fogalomalkotásunk szempontjából nem azonos, és nem tévesztendő össze a folytatólagos megjelentetéssel. De ami példánkból hatalmas, sok kötetes művekre vonatkozólag megállapítható, természetesen ugyanolyan gyakran előfordul kisebb terjedelmű, két vagy több kötetes »egyszeri« műveknél. Sőt: még egy kötetes könyveknél sem ritka a füzetekben, »Lieferung-okban való megjelenés, amitől persze a lényegében véve »egyszeri« megjelenésű műből nem lesz periodika.

I. Ezek előrebecsátása után vegyük szemügyre az első nagy csoportot, az »egyszeri« megjelenésű műveket. Ezek első alfaja a) az ún. »önálló« vagy »egyes« művek kategóriája. Közkeletű magyar elnevezései azt akarják hangsúlyozni, hogy »magábanvalók«: semmi nagyobb keretnek (gyűjteménynek, sorozatnak) nem tagjai, semmiféle szervezeti vagy formai kapcsolatban nem állnak más kiadvánnyal.² Természetesen lehetnek egy vagy több kötetesek, szellemi létrejöttüket illetően pedig egy vagy több szerzősök vagy szerző nélküliek (ún. »anonym« művek).

Itt nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy az »önálló« műveknek nem csak egy, hanem több szerzőjük is lehet. A lényeg az, hogy ez a több szerző *egyetlen* műnek megírására társult egymással, és az általuk megírt részek ennek az *egyetlen* műnek csak önállólan részletei, melyek külön műnek nem tekinthetők, önmagukban külön művet nem alkotnak. Ha tehát nem is olvad fel társszerzőségük hozzájárulása annyira, hogy az egészből ki sem elemezhető (például szótáraknál, sok lexikonnál, társszerzőségben megírt számos szép-

² Az, hogy lehetnek egy nagyobb kiadványból külön kiadva (»különlenyomat«), nem változtat a most már kétségtelen önállóságuk tényén (azért *különlenyomatok*). Csak *eredetijük* része egy nagyobb katalogizálási egységnek: egy folyóiratfüzetnek vagy egy nagyobb kötetnek. Viszont az ún. »brosúrák« nem mindig »önálló művek«. A brosúra ugyanis nem kiadványtípus a mi értelmezésünkben, csak nagyság-, terjedelmekategória: kisterjedelmű kiadvány. Ez természetesen lehet minden nagyobb kerettől független, »egyes mű«, de igen gyakran a gyűjtemény fogalma alá tartozó cikkgyűjtemény, sőt sorozatban megjelenő füzet is. Katalogizálási szabályzatban tehát felesleges külön rendelkezéseket előírni a brosúrákkal kapcsolatban; ha megteszik ezt egyes szabályzatok, nem azért teszik, mert jellegük miatt az szükséges lenne, hanem kizárólag gyakorlati, egyszerűsítési célból.

irodalmi vagy tudományos műnél), ha külön is »jegyzik« valamely mű egyes cikkelyét, fejezetét vagy kötetét, ennek a résznek semmiesetre sem szabad annyira függetlennek, önállónak lenni katalogizálási szempontból, hogy magában is külön »egyes műnek«, »önálló műnek« legyen tekinthető, hanem csak egy egyes mű szerves részének, mert ellenkező esetben az már egy további kategóriába, a gyűjtemények kategóriájába esik, amely az »egyszeri«, első nagy kategória második alosztálya.

b) A »gyűjtemények« alfaja több, eléggé változatos kisebb kategóriára oszlik. Legegyszerűbb, legkönnyebben felismerhető ezek közül az a kiadványcsoport, amely már megjelent művekből, írásos emlékekből vagy a nép nyelvéen élő szellemi alkotásokból állít most elő egy újabb művet. Ebbe a csoportba tartoznak tehát az antológiák, kresztomatiák, törvénygyűjtemények, aktapublikációk, de mese- és népdalgyűjtemények, énekkönyvek, közmondás- és feliratgyűjtemények stb. is. (Külön jegyezzük itt meg, hogyha ezek összegyűjtőjeül, sajtó alá rendezőjeül nem testület, hanem egyes személyek vannak megnevezve, úgy őket tekintjük a gyűjteményes kiadvány szerzőiül, annak érzékeltetésére, hogy a kiválogatás, összeállítás szellemi munkája egyéni béliüket is ráütötte e gyűjteményre, ha annak tulajdonképpeni szerzői nem is ők, hanem az összegyűjtött anyag eredeti alkotói: írók, törvényhozók, hivatalos iratok ellenjegyzői vagy fogalmazói, anonym népi művészek stb. A gyűjteményes jelleget a gyűjtők, szerkesztők, közreadók szerzői kezelése sem moshatja el, illetve teheti vitássá.) Talán nem felesleges megjegyeznünk, hogy az e kategóriába eső kiadványok is lehetnek több kötetesek.

A gyűjtemények legnépesebb és egyben legváltozatosabb fajtája a különböző cikk-, tanulmány-, illetve monográfia-gyűjtemények. A változatosságot — és kezdő katalogizáló számára — a nehezebb áttekinthetőséget itt tulajdonképpen semmi más nem okozza, mint a címek feltüntetésének és elhelyezésének váltakozó módja, amely néha esetleg megzavarja a tisztánlátást. A gyűjtemény ugyanis, mint már említettük, több, egymagában is önálló műnek egy nagyobb közös műben való közreadása. A változatosságot — és néha a zavart — az szokta kiváltani, hogy a részműnek szerzői és címei nem mindig vannak a gyűjtemény címlapján feltüntetve, illetve a gyűjteményes műnek nincs mindig külön, összefoglaló gyűjteménycíme is. A lehetséges, illetve előforduló variációk ezek után a következők: 1. a gyűjteménynek nincs külön összefoglaló gyűjteménycíme; a címlap a gyűjtemény részműveit egyszerűen felsorolja egymás után (pl. BENES Lajos: *Az általános sebészet*. — ERDÉLYI Mihály: *A röntgensugár alkalmazása a sebészetben*. — SZABOLCS Zoltán: *A daganatok sebészete*); 2. a gyűjteménynek csak közös gyűjteménycíme van (pl. *Szülészeti és nőgyógyászati közlemények*. Jubileumi kötet FRIGYESI József 70 éves születésnapjára. Írták és kiadták tanítványai); 3. a gyűjteménynek csak közös gyűjtőcíme van, de ez előtt — mintegy társszerzőként tekintve — a címlap a részművek szerzőit is feltünteti (pl. MOLOTOV — RÉVAI — DUCLOS: *A béke védelméről*); 4. a gyűjteménynek külön gyűjtőcíme is van, de emellett a címlap a részcímeket is teljes egészében feltünteti (pl. *A művészet könyve*. LYKA Károly: *A képzőművészetek történeti és technikai fejlődése*. KACSÓH Pongrác: *A zene fejlődéstörténete*. — Vagy: *Egyetemes történelem*. 4. HANÁK Péter: *A legújabb kor története*). A négy variáció közül a 2. gyakrabban, a 4. igen gyakran előfordul; itt is megemlítem, hogy természetesen mind a négy variáció több kötetes is lehet; a 4-es pedig rendszerint ilyen szokott lenni („gyűjteményes mű”).

Meg kell jegyeznünk, hogy a gyakorlatban a 2. és 4. kategória felismerése, típusának kétségtelen megállapítása sokszor nehéz, egyes esetekben pedig szinte lehetetlen, különösen ha az illető kiadványból csak egyetlen kötet van a katalogizáló könyvtárának birtokában. A 2. kategória — ha címlapja vagy annak tipografiai elrendezése, esetleg a könyv egyéb helye (előszava stb.) nem közli vagy nem árulja el az ellenkezőjét, — esetleg periodikus kiadvány is lehet. Egy fejezet vagy kötet alapján — ha a kiadó, közreadó vagy szerkesztő sehol és semmiképpen nem mondja meg azt, — a katalogizáló csak óvatosan hagyatkozhat annak eldöntésében, hogy az illető katalogizálási egység egy alkalommal közzétett tanulmányok gyűjteménye-e, amely esetben a fenti 2. kategóriába tartozik, vagy ugyanolyan címmel folytatólagosan is megjelenik-e, amely esetben viszont az alább tárgyalandó, egészen más típusú kiadványcsoportba: a periodikák kiadványcsoportjába fog tartozni, és ez esetben nyilvánartatása, katalogizálása, sőt raktári elhelyezése is egészen más módon és más szabályok alapján történik, mint az első esetben. (Természetesen eldönti a kérdést — mégpedig a periodika irányában, — ha a könyvtár állományában még legalább egy azonos című, azonos kiadójú, azonos külalakú, csak terjedelmében, esetleg kiadási évében eltérő kiadvány is található.)

Ugyanilyen nehézség merülhet fel a 4. kategóriába eső kiadványoknál. Itt az elhatárolás a sorozatok felé járhat nehézségekkel. Nem mindig dönthető el kétségtelenül a rendelkezésünkre álló felvételi anyagból, illetve bibliográfiai segédeszközökből, hogy az előttünk fekvő keretmű-részlet egy előzetesen végleg megtervezett, tartalmilag is egységes egészet alkotó elhatárolt nagyobb *gyűjteménynek* egy részlete, amelyikre a befejezettségre törekvés, az »egyszeri« megjelenés szándéka a jellemző, vagy pedig csak egy lazán összefüggő, bármikor tetszőlegesen folytatható, sőt tudatosan folytatni szándékoltt, esetleg csak a közös sorozatcím igen laza kötelékével összetartott *sorozat*. Amennyiben kétely merülne fel, s ezt semmi eszközzel sem tudjuk eloszlatni, gyakorlatilag a helyes eljárás az, hogy minden olyan esetben, amikor az összefoglaló közös cím szoros szerves tartalmi összefüggésre utal (pl. Kézikönyv, Grundriss stb. stb.), vagy amikor a tipográfiai elrendezés ezt a szerves tartalmi összefüggést hangsúlyozza (pl. egy egész külön keret-címlappal), úgy a keretmű gyűjtemény voltát nem tekintjük vitásnak, kétes esetekben viszont sorozatnak vesszük azt, s eszerint katalogizáljuk. A tévedési veszély-százalék az utóbbi esetben kisebb.

Az »egyszeri« megjelenésű művek második nagy kategóriájának, a »gyűjtemények«-nek egy további kisebb alfaja az ún. szerzői gyűjtemény: az a gyűjtemény, amely egyetlen szerző műveit adja közre lezárt, befejezett kiadásban akár a maguk teljességében (összes, szemelvényes művek), akár antológiaként, — egy vagy több kötetben. (Az »egyszeri« jelleg különbözőteti meg ezt a kiadványfajtát az ún. »szerzői sorozattól«, amelynek ellenkezőleg: a »folytatásosság« a jellemző vonása. Ez utóbbiról a maga helyén még meg fogunk emlékezni.)

Vannak olyan nézetek, amelyek szerint »szerzői gyűjtemény«-ről nem lehet beszélni. Ezt azzal igyekeznek megokolni, hogy a »gyűjtemény« lényeges alkotó eleme a részek tartalmi összefüggése, szerves egysége, márpedig — e nézetek szerint — az ilyen szerzői keretműnek részkötetei teljesen heterogének, és köztük semmiféle tartalmi összefüggés nincsen. Mondanunk sem kell, hogy ez az okoskodás igen felületes és formalista. Ha kissé jobban meggondoljuk, el kell ismerni, hogy elképzelni sem lehet szervesebb, egységesebb összefüggést

annál, hogy a részek egyetlen szerzőnek, egyetlen agynak termékei. A »szerzői gyűjtemény« tehát nemcsak hogy meglevő kategória, hanem az egy szerzős keretművek legnagyobb része — rendszerint befejezett, lezárt írói oeuvre (klasszikusok stb.) újabb és újabb összes vagy válogatott műveinek kiadásairól lévén szó — nem »folytatásos« jellegű szerzői sorozat, hanem az »egyszeri« kategóriájú szerzői *gyűjtemény* fogalma alá esik.

A »gyűjtemény« utolsó alfajának azokat a kiadványokat szokás tekinteni, amelyeknél egy főkiadványt kisebb, rokon tárgyú, a főkiadványt bizonyos értelemben kiegészítő kiadványok teszik teljessé. Ennek a kategóriának is többféle variációja lehet: vagy fel vannak említve ezek a kiegészítő művek a kiadvány címlapján, vagy nincsenek, hanem csak függelékként vagy hasonló módon vannak »hozzányomva« ahhoz; vagy folytatólagó slapszámozással, de szabályszerű külön címlappal vannak a főkiadvánnyal »egybenyomva«, vagy pedig — a legönállóbb esetben — külön lapszámozással, önálló címlappal, tehát teljesen külön kiadásban, mindössze a kiadó által adott közös borítófedél által egyesítve jelennek meg. A világosabb elkülönítés szempontjából a legutóbbi — egyébként elég ritka — esetben, amelyet a magyar katalogizálási szabvány is »kiadói kolligátum« név alatt ismer, szerintünk célszerűbb lenne a »kolligátum« kifejezést kerülni, és ezt az utolsó esetet is az ebben a bekezdésben felsorolt többi fajtákkal együttesen »nyomdai« vagy »kiadó gyűjtőkötet«-nek kellene neveznünk, s így egyetlen csoportba összefoglalnunk azokat, anélkül hogy mindegyik variációra külön nevet vagy definíciót iparkodnánk alkotni. Ilyen módon a »kolligátum« elnevezés kizárólag az igen gyakori *önkéntes* összekötések megjelölésére lenne felhasználható, amelyeket a könyvkötő önkényesen, a leggyakrabban teljesen heterogén jellegű kiadványokból állít össze. A katalogizálók eligazodását, könnyebb munkáját lényegesen előmozdítaná egy ilyen fogalmi és kategória-egységesítés, és egyben elkerülhetővé tenné, hogy a »kolligátum« közös elnevezéssel egy típuskategóriát (»kiadói kolligátum« = kiadói, nyomdai gyűjtőkötet) és egy nem típus-kategóriát (tulajdonképpeni kolligátum = könyvkötői önkényes összekötései akár a legkülönfélébb típus-kategóriáknak), tehát »nem egynemű« fogalmakat egyesítünk egy kalap alatt, ahogyan az a magyar szabványban is történik.

A kiadványok eddig tárgyalt I. nagy kategóriájával, az ún. »egyszeri« kiadványokkal szemben a II. nagy kategória a »folytatásos« vagy folyamatos kiadványoké. Ezek legegyszerűbb alfaja *a)* a sorozat. A sorozat a két nagy kategória közti átmeneti alak; tulajdonképpen csak a folyamatos megjelenés kapcsolja a II. nagy kategóriához, hiszen kétségtelen, hogy a sorozat egyik legjelentősebb vonása az, hogy megjelenése huzamos, illetőleg elvileg határtalan időtartamra van tervezve. Éppen ezért egy sorozat sohasem fejeződik be, legfeljebb megszakad vagy megszűnik, ellentétben az első nagy kategóriának alfajaival: az egyes művekkel vagy gyűjteményekkel, amelyek — ha tervbevolt összes füzeteik vagy köteteik megjelenése valami okból elmarad — befejezetlenek, csonkák maradnak. A sorozatot a gyűjteménytől az is megkülönbözteti, hogy részkötetei nem egy előre teljes céltudatossággal, határozottan megszabott terv által kitűzött pontos váz szerint épülnek ki egyetlen szerves egésszé, hanem legtöbbször teljesen heterogének: egymásutánjukat, sőt kiadásukat is többnyire a véletlen, az aktualitás, az adódó alkalom, az érdeklődés indokolják meg, és azokat igen gyakran csak egyetlen elem: a kiadó vagy közreadó testület által adott közös, összefoglaló cím, a sorozatcím — s esetleg az azonos külalak — tartja össze, ami nem tekinthető túl erős

szerves köteléknek (*»Sammlung Götschen«*). Természetesen vannak — lényegesen kisebb számban — olyan sorozatok is, amelyek tárgyi szempontból is homogenitásra törekednek (egy-egy egyetemi intézet, szakegyesület stb. stb. sorozatos kiadványai), de hangsúlyoznunk kell, hogy ezekből a részkötetektől a közös cím, a rokon tárgy és gyakran azonos külalak mellett sem lesz soha »gyűjtemény«, mert a tervszerű, befejezettségi igényű »egyszeriség« — amely a gyűjteményre jellemző — hiányozni fog ezekből a külön-külön zárt egységet képező részkötetektől: egymásutánjuk nem egy lezárt, kerek befejezett egységet fog kiadni, hanem befejezetlen, elvileg korlátlan ideig és kötetszámgig folytatható láncolatot.

Folyamatos jellege mellett is a sorozat a közeli rokon benyomását kelti az »egyszeri« kiadványok két nagy csoportjával: az »egyes« művekkel és a gyűjteményekkel, és alig emlékeztet a periodikákra, amelyekkel pedig lényegi rokonságban áll. Ennek magyarázata az, hogy a sorozat részkötetei — ha nem lennének részei egy nagyobb keretnek, jelen esetben a szóbanforgó sorozatnak — rendszerint »önálló« művek vagy gyűjtemények lennének; jóval ritkább eset az, hogy a sorozaton belül részkötetként periodikával találkozunk.

Jegyezzük meg még a »sorozat« általános jellemzésénél, hogy részköteteinek rendszerint — de egyáltalán nem mindig — sorozatszám is van, és ugyancsak rendszerint azonos kiadónál és egyforma kiállításban jelennek meg.

A sorozat egy különleges fajtájára fentebb már más vonatkozásban utaltunk: ez az ún. szerzői sorozat³ egy szerző műveinek olyan sorozat keretében történő kiadása, amely az író folyamatosan megjelenésre kerülő munkáit foglalja magába. Ilyen rendszerint élő és még alkotó szerzők összes műveinek kiadása, amely azoknak nemcsak régebben megjelent műveit öleli fel, hanem új alkotásait is.

A második nagy kiadványcsoport második — óriási terjedelmű — alfaja *b)* az időszakos kiadványok vagy periodikák. DOBROVOLSZKÁJA—SAMURIN nyomán — az időszaki kiadványok megkülönböztető vonásait a következőkben sorolja fel:

»1. A kiadvány megjelenését határozatlan időre tervezik; nincs megszabva az idő, amikor befejezést nyer. Ez a jellemvonás különbözteti meg az időszaki kiadványokat a több kötetes művektől, amelyeknél előre megállapítják a kiadásra kerülő kötetek, részek stb. számát, sőt néha a kiadvány befejezésének időpontját is.

2. Az egyes számok, kötetek stb. több-kevesebb szabályszerűséggel látnak napvilágot. A megjelenés szabályszerűsége különbözteti meg az időszaki kiadványt a sorozattól.

3. Helyet kap az időszerű, aktuális anyag a társadalompolitikai, tudományos, irodalmi, zenei életre stb. vonatkozó külön cikkek, szemlék, krónika alakjában.

4. Az egyes számok, kötetek, füzetek stb. különféle szerzők különféle tárgyú cikkeit közlik.

5. Vegyes cikkeket vagy szerkesztőségi cikkeket találunk benne.

6. Tervszerűség jellemzi a kiadványt. Ez éppúgy kifejeződik a szervezett szerkesztőségben, mint az egyes számok megjelenésében mutatkozó rendszerességben, vagy az olvasók között való szervezett szétosztásban, amit az előfizetés biztosít stb.

³ A magyar szabványban (MNOSz 3424.) a szerzői sorozatra felhozott példa helytelen; az szerzői gyűjtemény.

Nem kell valamennyi felsorolt ismertetőjelnek meglennie minden időszak kiadvány esetében. Elég, ha néhányuk jelen van, már időszakinak vehetjük a kiadványt...»

Ezek a megállapítások a periodikákra — ha azok különböző alfajait nem próbáljuk pontosabban elhatárolni — általában jellemző vonásokat domborítanak ki. Általánosságban meg kell még jegyeznünk a következőket: A 2. pontban szereplő »több-kevesebb szabályszerűséggel« kifejezésben az első szavakat kell hangsúlyoznunk. A tiszta periodikák mellett, amelyek nevükhöz híven tényleg pontos szabályszerűséggel jelennek meg, bizony sok a »nem periodikus« megjelenő periodika is, amelyek periodika-jellegét nem a megjelenés időközének mindig azonos nagysága adja meg, hanem csak az, hogy olyan korlátlan időtartamra tervezett kiadvány, amely egymás után következő számokból, évfolyamokból vagy más folyamatos részegységekből tevődik össze. Ennek az alapján még esetleg össze lehetne tévesztetni egyes fajtáit a sorozatokkal, megállapításainkat tehát ki kell még egészíteni egy jellegzetes vonással: az időszak kiadvány részegységei belső formában eltérnek a sorozatok részköteteire jellegzetes »önálló« mű és »gyűjtemény« típusoktól, s amazoknak egyedi elkülönültségével és teljes heterogenitásával szemben ezek a periodika-részegységek belső összefüggésben állnak a megelőző részegységekkel; azokkal jellegben és tartalomban nagy hasonlóságot mutatnak; sok esetben ugyanannak a kiadványnak csak egy újabb, átdolgozott, javított, a megjelenési idő állapotáig tovább kiegészített, de belső felépítésben, elrendezésben, szerkezetben és természetesen külső alakban igen hasonló változatai.

Az időszak kiadványnak három nagy és egymástól világosan elkülönülő válfaja van: a hírnap, a folyóirat és az ún. nem folyóiratjellegű időszak kiadvány.

1. A *hírnap* jellegzetessége az aktuális híryanag közlése. Természetéből folyik, hogy rövid időközönként — rendszerint egy naptól egy hétig terjedő időtartam alatt egyszer vagy többször — jelenik meg. Majdnem mindig első pillanatra felismerhető, »könnyű« alfaj.

2. Ugyanezt mondhatjuk a *folyóiratról* is. A különböző definíciók kiemelik jellegzetességei közül azt, hogy egységként van szerkesztve, és hogy meghatározott tárgykörben rendszerint különböző szerzőktől tanulmányokat, közleményeket tartalmaz, de nem aktuális hírközlő céllal. (Jegyezzük meg, hogy ritka esetben egy szerző egymaga is adhat ki folyóiratokat, mint ahogyan azt irodalmunkban pl. BRÓDY Sándor, ERDŐS Renée stb. tette.) A folyóirat különleges fajtája az ún. részcímes periodika, amely mindig jobban elterjed, különösen Amerikában, Japánban és az észak-európai államokban. Tulajdonképpen kétarcú műfaj: egyszerre periodika is, sorozat is. Egy több nagyobb cikket tartalmazó folyóiratkötet helyett a cikkeket külön-külön fejezetben, önállóan, egyenként hozza, — nyilván a könnyebb és jobb értékesíthetőség céljából —, összefoglaló közös címmel, mintha sorozat lenne, de — és ezáltal válik periodikává — a füzetek fölé évfolyam- (vagy ezzel egyenlő értékű és jellegű egyéb) számozást iktat be, s a teljes évfolyamot összefoglaló címlappal és legtöbbször tartalommutatóval látja el. (Katalogizálás szempontjából a részcímes periodikákat nem szabad egyszerű, summás periodika-címleírással elintézni, hanem a részekről vagy egyenkénti címleírásokat kell készíteni, mint a sorozatoknál, vagy ún. elemző leírást.)

3. Az ún. »nem folyóiratjellegű időszak kiadvány« csoportjába esik mindaz, ami periodikusan jelenik meg ugyan, de sem a hírnap, sem a folyóirat

kategóriájába nem tartozik. Ilyenek a rendszeresen megjelenő évkönyvek, almanachok, zsebkönyvek, naptárak, címtárak, névtárak, főiskolai és egyetemi tanrendek, iskolai értesítők, időszakonként megjelenő statisztikai adatközlések, országgyűlési iratok, törvény- és rendeletgyűjtemények, testületi jelentések, folyamatos bibliográfiák stb. stb. Igen sok köztük a nem egyéni, hanem testületi szerző fogalma alá eső kiadvány. A kiadványtípusok területén uralkodó elvi tisztázatlanságra jellemző példa, hogy ezt a csoportot, amely nyilvánartás, kezelés és katalogizálás szempontjából — már csupán célszerűségi okokból is — teljesen nyilvánvalóan ugyanolyan elbánást igényel, mint pl. a folyóiratok, hazánk nagy könyvtárainak legtöbbszörében is egészen a legújabb időkig nem a periodikákkal együtt kezelték és tárolták, hanem a tőlük jellegben teljesen elütő egyéb kategóriákkal: az »önálló művekkel«, gyűjteményekkel és sorozatokkal együttesen.

A gyűjteményekről szólva, már említettük, hogy a katalogizáló sokszor zavarba jöhet annak megítélésénél, hogy valamely kiadvány egyszeri gyűjtemény-e vagy periodikus megjelenésű kiadvány. Ugyanazt megállapíthatjuk most a periodika-sorozat vonatkozásban is. Különösen az orosz »*Trudü*« név alatt megjelent munkálatok esetén sokszor jogos kétely merülhet fel a tekintetben, hogy az illető »*Trudü*« kötetei lazán összefüggő sorozat tagjai-e, és az illető »*Trudü*« itt olyan egyszerű sorozatcím-e, akárcsak pl. az »*Olcsó Könyvtár*«, vagy pedig ez a cím itt és ebben az esetben nem jelent-e belső formában sokkal zártabb és már más típust képviselő valóságos, folyóiratjellegű periodikát, folyamatos évfolyamszámozással, annak ellenére, hogy az előttünk fekvő részleg egyébként maga is befejezett rész; tehát az egész együtt szabatosan: nem esik-e a »részcímes periodika« megjelölése alá. Ezt a kérdést is csak több, ugyanolyan című részkötet vagy füzet összehasonlítása, a tipográfiai elrendezés, esetleg az előző vagy valami megbízható segédeszköz döntheti el megnyugtató módon. Ha egyetlen füzet birtokában semmi támpontot sem sikerül kapnunk kételyünk eldöntésére, kezeljük a kiadványt egyelőre részcímes periodikának — ez mindenképp biztosítja a szóbanlevő füzet teljes feltárását —, a legközelebbi rész birtokában már majdnem biztosan sikerülni fog eldöntenünk az összehasonlítás segítségével a »sorozat vagy részcímes periodika« bonyolult kérdését.

A legutóbb fejtegetett gyakorlati kérdésből is látszik, hogy véleményünk szerint mindig lesznek esetek, ahol a szabályok cserbenhagynak. Célunk így nem is lehetett a kiadványtípusok éles elhatárolásának, különböző alcsoportjaik jellemzésének megkísérlésével az, hogy a könyvtárosok kezébe varázspálcát adjunk. Sőt: még azt sem állítjuk, hogy ez a beosztás, amelyet fentebb alkalmaztunk, az egyetlen helyes, csálthatatlan és minden jellemző szempontot felölelő. Hiszen jóformán ahány szabályzat és definíció van a szakirodalomban, valamennyi eltér egymástól, akár a típusok (és alfajaik) elhatárolásában és csoportosításában, akár jellemző vonásaik felismerésében.⁴

⁴ Igen jó példa erre a keletnémet könyvtárosok újabban közzétett, új egységes német katalogizálási szabály-tervezete (I. részlet), (*Regeln für den alphabetischen Katalog an wissenschaftlichen Bibliotheken*. Zentralbl. für Bibliothekswesen. 68. Jg. 1954. 1/2. H.) amely — eléggé nem helyeselheto módon — típusmeghatározásokkal kezdődik, s amely a mi »egyszeri« kategóriánkat 5 egyenrangú alcsoportra osztja, továbbá: végigmenve az összes típusokon, azoktól teljesen elkülönítve, mintegy más műfajként emlékezik meg »kiadványok nem-önálló része« csoportfelirattal két olyan válfajról, amelyet mi egyszerűen a »gyűjtemény« fogalma alá soroltunk be. A gyakorlati eljárásban persze ez nem sok eltérést jelent a mi felosztásunktól.

A lényeg az, hogy a katalogizáló — akár a mi, akár más felosztása és jellemzése alapján — pontosan tisztába jöjjön azzal, hogy milyen alaptípusok vannak egyáltalán (mert ebben valamennyi rendszer egyetért), és a közönséges, egyszerű, sablonos eseteket habozás nélkül és azonnal felismerje. Akkor azt is tudni fogja, hogy az általunk felsorolt kategóriákon és alfajokon kívül több típus nincs, és nem fogja különleges típusként keresni pl. az enciklopédiákat vagy szótárakat, hanem az »egyes művekre« vonatkozó különböző, illetve esetenként odaillő szabályokat fogja rájuk alkalmazni.

Ha viszont elérte azt az alapkövetelményt, hogy az egyszerű, nem különleges esetekben csálthatatlanul felismeri a típust, amelyre vonatkozó szabályok szerint kell a katalogizálásnál eljárnia, akkor a legtöbb esetben ösztönösen is helyesen fog eligazodni olyan bonyolult esetekben is, ahol a típus eldöntését adathiány teszi nehezzé vagy szinte reménytelené, amint arra előbb több esetben utaltunk már. De ily esetekben — önhibánkon kívül — természetesen fennforog a tévedés lehetősége, mint minden emberi tevékenységben. Ha azonban a katalogizáló típusmeghatározó készsége már biztos és gyors, jó munkájának alapja meg van teremtvé. Ez esetben egészen kivételesen még azt is megteheti, hogy — ha azt a gyakorlati célszerűség ajánlja —, annak ellenére, hogy pontosan felismeri a típust, a katalogizálást mégsem az arra vonatkozó szabályok szerint, hanem alkalmasabb módon végzi el, tehát *tudatosan* eltér az előírásoktól. Csak egy jellemző példát ennek megvilágítására! Az idősebb könyvtárosok mindnyájan emlékeznek még pl. a »*Milliók Könyve*«-re. Kis regények voltak ezek, különböző szerzők tollából, mintatípusul szolgálhattak volna a legszabályszerűbb sorozatnak, de: abból az üzleti célból, hogy előfizetőket lehessen rájuk gyűjteni, és az adminisztráció könnyebb legyen, a hajszálpontosan kéthetenként megjelenő — egy-egy teljes regényt tartalmazó — füzeteket évfolyamtagolással látták el, és így — alaki szempontból — szabályszerű részcímes periodikává változtatták. A könyvtáros, aki mindezt tudja, mégis észszerűbben jár el, ha az alaki azonosság ellenére sem a részcímes periodikák katalogizálási szabályait alkalmazza a »*Milliók Könyve*«-re, hanem a sorozatokra vonatkozót, annál is inkább, mert természetesen a »*Milliók Könyve*« egy-egy évfolyamához összefoglaló címlap és tartalomjegyzék soha sem jelent meg, ami pedig a részcímes periodikák egyik fontos alkotórésze.

Ez a példa azt mutatja, hogy — mint már mondtuk — kivételes esetekben *tudatosan* el is térhetünk az általános szabályoktól. De mutatja azt is, hogy olyan szabályzatot, felosztást, rendszert nem lehet elképzelni, amely minden lehetőséget kimerítene. Az élet, a mindennapi gyakorlat bármikor olyan variáns elé állíthatja a címfeltevőt, amelyre a legtökéletesebb szabály sem alkalmazható, s amelynek megoldásánál a józan ész követelményei a legfontosabb eljárási szabályok.

MORAVEK ENDRE

ENDRE MORAVEK: DIE TYPEN DER VERÖFFENTLICHUNGEN VOM GESICHTSPUNKTE DER KATALOGISIERUNG

Vorbedingung der guten Katalogisierungsarbeit ist das richtige Erkennen und Unterscheiden der verschiedenen Typen der Veröffentlichungen, da wir nur in diesem Fall die entsprechenden Katalogregeln anwenden können. Die Ähnlichkeiten und Verschiedenheiten der einzelnen Typen treten nur in zusammenhängender Darstellung (und nicht in Definitionen usw.) mit der nötigen Klarheit hervor. Dies bezweckt der vorliegende Versuch, dessen Hauptfeststellungen folgende sind:

Wir müssen zwei Hauptgruppen der Veröffentlichungen unterscheiden. Der Grund der Unterscheidung ist die Absicht des Verlegers (korporativen Verfassers, Herausgebers usw.), ob er die Veröffentlichung im Zeichen des einmaligen Erscheinens, der Abgeschlossenheit, oder der laufenden Fortsetzung, bzw. der absichtlichen Unvollendetheit herausgeben will. Demgemäss können wir die zwei Hauptgruppen (I.) »einmalige« und (II.) »fortlaufende« Veröffentlichungen unterscheiden. (Da der Ausdruck »Einmaligkeit« sich nicht auf das technische Erscheinen, sondern auf die Absicht des Verlegers bezieht, können auch die zur ersten Gruppe gehörigen Veröffentlichungen zu verschiedenen Zeitpunkten (zB. in Bänden, Lieferungen usw.) erscheinen).

Die erste Untergruppe der ersten grossen Hauptgruppe ist die Kategorie der (A.) »selbständigen Werke«, oder »Einzelwerke«. Diese Schriften gehören zu keiner übergeordneten grösseren Einheit, stehen in keiner organischen Verbindung mit anderen Veröffentlichungen. Die zweite Kategorie (B.) ist die der »Sammlungen«, die wieder mehrere, ziemlich verschiedene Untergruppen umfasst: a) Werke, die Teile schon früher veröffentlichter Schriften wiedergeben, oder vom Volksmunde schöpfen (Anthologien, Aktenpublikationen, Liederbücher usw.) b) Artikel-, Studien-, Monographiensammlungen. Je nachdem, dass die Namen der Verfasser und die Titel der einzelnen Stücke auf dem Titelblatt angegeben sind, oder nicht, bzw. dass die Sammlung einen übergeordneten Gesamttitel hat, sind in dieser Kategorie 4 Varianten zu unterscheiden. c) »Verfasser-Sammlung«, d. i. Veröffentlichung, die die Werke eines einzigen Verfassers in »einmaliger« Fassung (entweder als Gesamtausgabe, oder als Anthologie) herausgibt. d) »Verleger- oder »Druckersammlung«, d. i. Veröffentlichung, in welcher eine Hauptschrift mit kleineren, die Hauptschrift in gewisser Hinsicht ergänzenden, »beigefügten«, »beigedruckten« Schriften eine bibliographische Einheit bildet.

II. Die »fortlaufenden« oder »kurrenten« Veröffentlichungen umfassen: A) die Serien, die im Grunde genommen einen Übergang zwischen den zwei Hauptgruppen bilden: es ist bloss das fortlaufende Erscheinen, wodurch die Serien zur Gruppe II. gehören. Die Serie wird nie »beendet«, höchstens hört auf zu erscheinen; demgegenüber bleiben die Werke der Gruppe I. oft unvollendet, unvollständig. Die Teilstücke einer Serie sind meistens ganz heterogen, sie werden nicht auf Grund eines vorher genau bestimmten Gesamtplanes zu einem kompletten Ganzen zusammengesetzt — wie zB. die Teile einer grösseren »Sammlung« (I. Hauptgr. B. 2.). Das Nacheinander, oder sogar das Erscheinen der verschiedenen Teile hängt meistens vom Zufall, von der Aktualität usw. ab, so dass sie sehr oft bloss von einem einzigen einigenden Element: dem gemeinsamen Serientitel zusammengefasst werden. Eine spezielle Art der Serienwerke ist die sog. »Verfasser-Serie«. — B.) Die zweite — sehr umfangreiche — Untergruppe der II. Hauptgruppe ist die der Periodika. Diese sind auf unbegrenzte Zeitdauer geplante Veröffentlichungen, die sich aus aufeinanderfolgenden Nummern, Jahrgängen, oder ähnlichen fortlaufenden Teileinheiten zusammensetzen. Diese letzteren unterscheiden sich von den »Einzelschrift-« und »Sammlung«-Typen, von den Teilstücken der Serienwerke betreffs der inneren Form, da sie mit ihren vorhergehenden Teileinheiten in innerem Zusammenhang stehen, im Gegensatz zu den Serien, deren einzelne Teilstücke in dieser Hinsicht individuell, voneinander völlig abgesondert sind: die einzelnen Teile (Nummern, Jahrgänge, usw.) der Periodika — im Gegensatz zu den Serien — weisen miteinander im Gepräge und Inhalt grosse Ähnlichkeit auf. Die Untergruppe der Periodika umfasst drei weitere grosse Kategorien: a) die Zeitung; b) die Zeitschrift (— auch Zeitschriften mit Teiltiteln d. i. aus Einzelschriften zusammengesetzten Zeitschriften —); c) die nicht zeitschriftenartigen periodischen Veröffentlichungen (Jahrbücher, Personalverzeichnisse, Programme usw.)

Grundforderung der praktischen Katalogisierung ist es, dass der Katalogisierende mit den Grundtypen der Veröffentlichungen im Klaren sei und die gewöhnlichen, einfachen, schablonenhaften Fälle mit Sicherheit erkenne. Es werden immer verwickelte Fälle geben, wo wir von den Katalogisierungsregeln im Stich gelassen werden und es sind auch solche Fälle denkbar, wo der Katalogisierende von den Vorschriften der Instruktion aus praktischen Zweckmässigkeitsgründen bewusst abweichen wird.

Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink

Kiragadhatunk-e a könyvtári munkafolyamatok közül egyet, s miután ennek egy országban egy évi problémáit, törekvéseit, eredményeit megvizsgáltuk, és kellő áttekintést szereztünk róla, levonhatunk-e kutatásunk eredményeképpen közérdekű és közhasznú következtetéseket és tanulságokat?

A válasz igenlő lesz, ha egységes szemléletünk van a könyvtári munkáról, vagyis tudatában vagyunk annak, hogy a lényegyet tekintve nincs külön feldolgozó, bibliográfiai és külön olvasószolgálati kérdés, hanem mindannyian az olvasóért vagyunk, az ő szolgálatában kell tevékenykednünk. Ez az egységes szemlélet vezessen minden könyvtári részfeladatnál, tehát az osztályozásnál is. A korszerű könyvtári munka módszere és technikája követeli meg ezt az egységes szemléletet, amely különösen a nyilvántartás, a katalógusok terén kell, hogy kidomborodjék. Nincs külön betűrendes, sorozati, szerzői, földrajzi, szakstb. katalógus-probléma, hanem minden nyilvántartásnak az a célja, hogy az olvasót tájékoztassa, a kutató munkáját könnyítse meg. A felvilágosítás, a reference-szolgálat segítségére kell lennünk, hogy a szocializmus építésében komoly tényezők lehessünk. A népi demokráciában a dolgozók legszélesebb tömegeinek könyvtári érdeklődésével kell számolnunk, sőt őket könyvtáraink mentől hathatósabb igénybevételére serkenteni. Arra kell törekednünk, hogy ezek a tömegek alkotóan használhassák fel a tudás nyomtatásban megjelent termékeit. A könyvtári állományainkban fekvő kulturális értékek pedig akkor lesznek eredményesen felhasználhatók, ha nyilvántartásunk az egyéb könyvtári munkaállomásokkal együttműködve eszmei-politikai irányzatossággal, tervszerűen irányítja az olvasást, propagálja a sajtótermékeket.

Vagyis a részmunka is szolgálja az egyetemes magyar könyvtárügyet, s ezzel egész népünk művelődését. Válaszunk fokozottan lesz igenlő, ha ennek a szolgálatnak tudata uralkodik a körülhatárolt szakmai munka minden mozzanatában. Ha a nemes cél éber figyelemmel párosul, bármilyen könyvtári szakterületen — a kifelé nem mutató feldolgozó munkában is, — a fejlődés irányvonalát felismerhetjük, és a haladásban tényezők lehetünk.

Tekintsük át ilyen elgondolással a címben felvetett kérdést! Induljunk ki abból, hogy az osztályozó munkának bizonyos szempontjai a népkönyvtárakban, a közművelődési könyvtárakban okoznak gondot, megint mások a tudományos — általános és szak- — könyvtárak dolgozóinál kerülnek felszínre. Ezt a kettősséget nem téveszthetjük szem elől, ha a könyvtári osztályozás egészét tekintjük át.

Minden osztályozásnál a főcél a könyveknek valóságos tartalmuk szerinti olyan elrendezése, hogy az azonos tárgyúak egymás mellé kerüljenek, és elkülönüljenek a tőlük különbözőktől. Maguknak a könyveknek illetően fel-

állítása a raktárakban közművelődési könyvtárainknál együtt jár a könyveket csak képviselő nyilvántartólapok (katalóguscédulák) hasonló, szakrendinek nevezett csoportosításával. Nagyobb tudományos könyvtáraink a sok férőhelyet igénylő szakrendi raktározástól kénytelenek eltekinteni: ők csak a könyveket képviselő nyilvántartás — szakkatalógus, bibliográfia — számára osztályoznak.

Nem öncél ez a munka, hanem a művelődni vágyó olvasóknak akarjuk megkönnyíteni a tájékozódást, hogy érdeklődésük irányának megfelelően gyarapíthassák tudásukat; a szakembereknek, a tudományos kutatóknak pedig felhívjuk figyelmét szakterületük új eredményeire, a könyvekben található ismeretanyag átgondolt, helyes tagolásával egyengethetjük útjukat, hogy eljussanak a forrásokhoz, amelyek segítségével népgazdaságunk fejlődését, a szocializmus építését szolgálhatják.

Ha ez így van, munkánk minősége közvetve lassíthatja vagy fokozhatja a haladás lendületét.

Mire kell tehát törekednünk, hogy szolgálatunk eredményes legyen, s mi történt ennek érdekében az elmúlt esztendőben?

Gyümölcsöző osztályozáshoz szükséges, hogy a) jó munkaeszköz, használható szakrendi táblázatok álljanak rendelkezésre, b) képzett szakérők végezzék a munkát, c) egységes irányítás, módszertani segítség biztosítsa az egyöntetű eljárást és d) ezáltal érjük el, hogy a könyvtárhasználók gyorsan és jól tájékozódhassanak a szakkatalógusban, bibliográfiában s egyéb dokumentációs segédeszközökben.

1. Amíg a marxista könyvtári szakrendszer el nem készül, az egyetemes tizedes osztályozáson (ETO) alapul mind közművelődési könyvtáraink, mind nagy tudományos általános és szakkönyvtáraink osztályozása és szakkatalógusa. Így van ez nálunk, s így a többi népi demokratikus országban. Alapmunkaeszközünk, az ETO rövidített táblázatainak hivatalos magyar nyelvű első és második kiadásának kötetei 1953-ban elfogytak. Az Országos Széchényi Könyvtárra hárult a feladat, hogy új kiadásról gondoskodjék: ez meg is történt 1954-ben, amikor javított és bővített 3. kiadást tettünk közzé 300 példányban.

Ez a példányszám kevésnek bizonyult, mert közép és kisebb könyvtáraink kizárólag az ETO rövidített magyar hivatalos kiadását használják osztályozó munkájukban. A megyei és nagyobb járási könyvtárakban szélesebb alapokon megindult feldolgozó munka, a szakszervezeti és üzemi könyvtárak kereslete mind több táblázatot igényelt. De nagykönyvtáraink szakozó káderei sem nélkülözhetik ezeket a köteteket, amelyekben minden újabb kiadás sorol be olyan fogalmakat, amelyeket a nemzetközi táblázatok ritkábban sorakerülő kiadásai csak számos év, olykor évtized múlva tartalmaznak.

Közbetűzőleg említsük meg az egyetemes tizedes osztályozás nemzetközi nagy kiadásaira vonatkozó legfontosabb adatokat. Európában osztályozásunkat a Nemzetközi Bibliográfiai Intézet honosította meg — DEWEY fő-táblázati tizedes számait és névmutatóját kiegészítve, egy harmadik, közös alosztások elnevezésű résszel. Az ETO 1905-ben *«Manuel du Répertoire Bibliographique Universel»* címen jelent meg első kiadásban francia nyelven. Ez 33.000 szakot ölelt fel, amelyet csak hosszú idő után követett most már 70.000 fő-táblázati számmal a második hivatalos teljes kiadás, szintén francia nyelven *«Classification Décimale Universelle»* címen 1929—1933 között. Húsz év munkáját tartalmazza az ETO harmadik, mostani legteljesebb hivatalos kiadása *«Dzecimal—Klassifikation 1933—1953»* tíz kötetben jóval százezren felüli szak-számmal, ez most már német nyelven. 1936-ban indult meg az angol nyelvű

negyedik, majd 1939-ben az újból francia nyelvű ötödik teljes kiadás. Ez a két utóbbi kiadás egyes szakok területén részletezőbb a harmadik teljes kiadásnál, de sok szakot még nem dolgozott fel. Ezért nálunk a nagykönyvtárak leginkább a harmadik kiadás alapján osztályoznak. A leghaladottabbak ehhez még figyelembe veszik az időközi változtatásokat, amelyekről rövidesen szólni fogunk.

Különben még az elmúlt esztendőben is voltak nagykönyvtárainknak valutáris és egyéb nehézségeik a nemzetközi teljes táblázatok beszerzésében. Ilyen fontos munkaeszköznél az akadályok leküzdésére nagyobb súlyt kellene fektetni, s mellőzni lehetne a részletes indokolást a megrendelés engedélyezésénél. Főképpen mindaddig, míg siker nem koronázza alábbi javaslatunkat, a teljesebb magyar ETO kiadását. Ma a nemzetközi kiadások behozatalának megtagadása azt jelenti, hogy munkaeszközétől fosztjuk meg a dokumentációt; céltudatos valutáris megtakarításról akkor beszélhetünk, ha van részletes magyar osztályozó szkéma. A jobban tagolt magyar kiadásnak egyik indító oka éppen deviza-gazdálkodásunk helyes támogatása lehetne.

Miután az ETO 3. magyar kiadása példányait a sokszorosítás folyamán többszörösen túljegyezték, a 4. kiadás előkészítésekképpen az átdolgozáshoz hozzáfogtunk, és 1955-ben nagyobb példányszámban hozzuk ki a 4. kiadású magyar táblázatokat; maga a Könyvtárellátó ebből 300 példányt igényel: tehát valódi szükséglet kielégítéséről gondoskodunk, amikor sietve elkészítjük az új kiadást.

A közművelődési könyvtárak osztályozásának szolgálatában emellett 1954-ben közreadtuk a *»Könyvtári raktározási táblázatok«*-at. Ennek a mindjárt két kiadást megért füzetnek nemcsak az a célja, hogy biztosítsa a könyvek szakok szerinti raktározásának rendjét, — minden megyei és járási könyvtárunk alkalmazza a raktári betűrendi és szakjeleket, — hanem az ismeretterjesztő művek raktári szakjeleinek táblázata a kis üzemi, falusi, iskolai könyvtárakban egyszerűsített tizedes osztályozásra is felhasználható csekélyebb igényű szakkatalógus felállításánál.

Ennek tudatában történt a régebben használt raktározási táblázatokkal szemben a kissé részletesebb tagolás és a szakok olyan kiválasztása, amely simul a népkönyvtárak könyvanyagához. Ennek ellenére sem adhattunk teljesen azonos szakcsoportosítást a szintén 1954-ben a közművelődési könyvtárak számára készült első magyar mintakatalógusban, mert az ehhez kiválasztott és ajánlott könyvek — amint alább még látni fogjuk, szükségképpen — más szakcsoportosítást kívántak meg.

Mindent egybefoglalva első követelményünket, a jó munkaeszközt illetően nem történt kevés 1954-ben. Vajon elegendő-e? Nem! Közepes nagyságú könyvtáraink olyan szépen gyarapodnak, hogy mind többnek lesz szüksége először is részletesebb magyar nyelvű osztályozó táblázatokra. Szakozó könyvtárosaink jobb osztályozó munkára töreksenek, de a tizedes szakrendszer hivatalos nemzetközi teljes szkémái számos nagyobb könyvtárunkban hiányzanak, holott ezekben a könyvtárakban a mostaninál részletezőbb osztályozásra, a kutatás érdekében a szakkatalógusnak finomabb tagolására volna szükség, mint amilyenre a rövidített magyar táblázatok lehetőséget biztosítanak. A részletesebb osztályozásra az Országos Osztályozó Bizottság ad ugyan irányítást, amint ez a jelen számban közölt 1954. évi OOB határozatokból kitűnik, de ilyen értelmezésekre, megfogalmazásokra, kiterjesztésekre csak akkor kerülhet sor, ha a problémákat az osztályozó bizottság előtt felvetik.

Nem mindig a legfontosabb kérdések jutnak a bizottság elé. Ennek folytán a tanácskozás, határozat, részletkérdések körül forog, holott a főlérendelt fogalmak terminológiája, tartalma, meghatározása sincs kimunkálva, sőt éppen és méginkább a főlérendelt fogalmak szorulnak rá ilyen értelmezésre, magyarázatra.

Nézzünk csak egy-két példát az OOB 1954. évi határozataiból, hogy a táblázatok kibővítésének szükségessége szembeszökő legyen. Például avval a kérdéssel fordultak hozzánk, hogy az *aratás megkönnyítését szolgáló kémiai lombtalanításról* szóló tanulmánynak mi a részletes, pontos tizedes szakjelzete. Nagy gondosan határozatot hoztunk, hogy a jelzet

631.547.67 : 631.55.03

lesz. Az ETO 3. magyar kiadásában 631.547 alatt »*A növények fejlődési szakaszai*« szöveget találjuk további részletezés nélkül. Sem ebből, természetesen a határozatból sem derül ki, hogy a mezőgazdasági munkálatok élőnövény gondozása tárgykörében *A növények fejlődési szakaszai* alatt a *Sarjadás, növekedés, virágzás stb.*, a 631.547.6 jelzet alatt *Érés*, 631.547.67 alatt *Művi, mesterséges érlelés* értendő; így a nemzetközi táblázatokat nélkülöző könyvtáros nem látja világosan a rendszertani összefüggést. Egy másik esetben az *agresszió*

341.312 [355.013.4]

tizedes jelzetéről határoztunk. A magyar 3. kiadásban ebből a jelzetből csak ennyit látunk:

341.31 *Hadiállapot*

355.013 *A háború okai*

ami kevés a katalógusrend logikájának megértéséhez. De ha azt látjuk, hogy 341.312 *igazságos és igazságtalan háborút*, 355.013.4 *a háború imperialista céljait* jelenti, a határozat világossá, az osztályozás áttekinthetővé lesz.

Szűkre szabott keretünkben nem szaporíthatjuk a példákat. Lássuk inkább munkásságunk kialakulásának néhány adatát!

Amikor kormányzatunk 1949-ben elhatározta, hogy a könyvtárak egységes osztályozása érdekében csak egyféle, az akkor legalkalmasabbnak mutatkozott egyetemes tizedes osztályozó rendszer bevezetését engedélyezi a már abban az időben rohamos fejlődésnek indult új magyar könyvtárakban és dokumentációban, valamint a régi, más szakrendszerű könyvtáraknak is azt ajánlotta, hogy térjenek át a tizedes osztályozásra, ami számos helyen meg is történt, az akkori Országos Dokumentációs Központban megindultak a munkálatok a magyar rövidített tizedes osztályozó táblázatok kiadására, egységes osztályozó munka kialakítására.

Tudtuk mi akkor is, hogy minden könyvtári osztályozás — a könyvtár-tudományban tárgyalt különbségektől eltekintve — mindig valamely tudomány-rendszerezésen alapult, és hogy a tudományok fejlődésével osztályozásuk mind bonyolultabb feladattá vált. Minél több új ismeretág keletkezik, annál fontosabb ezeknek olyan csoportosítása, hogy a tudományok összefüggő rendszerét kapjuk meg. A tudománytörténet számos ilyen kísérletet ismer, de a tudományok osztályozásának elvi alapjait csak a marxizmus tárta fel. Különösen ENGELS abban jelöli meg a tudományok osztályozásának feladatát, hogy kiderítse az egységes anyag különféle mozgási formáinak a valóságban fennálló kapcsolatait és kölcsönös viszonyát, s ezáltal fedje fel és állapítsa

meg a tudományok közötti kapcsolatokat, amelyek e mozgási formákat tanulmányozzák. Ezen az osztályozási elven nyugvó rendszerünk nincsen még, és ezért kellett a számjelzetei folytán nemzetközileg aránylag leghasználhatóbb ETO rendszerre rátérnünk, amelynek továbbfejlesztését a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség gondolja. Az ennek keretében működő Nemzetközi Oszttályozó Bizottság foglalkozik ugyanis azokkal a javaslatokkal (*Projets d'Extensions*, röviden »PE notes«), amelyek a tizedes osztályozás szakszámait bővítésének és módosításának feljegyzésére szolgálnak. A tudományos fejlődés vagy a gyakorlati élet által újonnan felszínre került fogalmak, tárgyak besorolására bizonyos szabályok betartásával bárki jogosult beterjeszteni javaslatot, amely véglegesen elfogadottá válik, ha az előírt időben ellenvetés nem merül fel. Az érvényes bővítésekről és módosításokról időnként kimutatás készül (*Extensions and Corrections to the UDC*).

Ezeket a határozatokat figyelemmel kísérjük, osztályozó munkánkban igyekszünk lépést tartani a felmerülő problémák korszerű csoportosításában. De számos nehézséget okoz, hogy olyan tudományrendszerezésbe kényszerülünk besorolni a könyveket, amelyeknek szocialista terminológiával kifejezett tartalma más felosztást kívánna meg. A szocialista tudományrendszerezésnek megfelelő felsorolást bevinni szakcsoportosításunkba és nyomon követni a tudománykövetelte bővítéseket és módosításokat: ez volt célja az 1950-ben az Országos Dokumentációs Központban alakult Országos Oszttályozó Bizottságnak, amely 1953 óta az Országos Széchényi Könyvtár keretében mindújabb, mindtöbb osztályozási kérdéssel áll szemben.

Ezért az Országos Oszttályozó Bizottság a Könyvtártudományi Főbizottsághoz fordult, hogy az ETO bővített magyar kiadását a könyvtári ötéves tervbe vegye fel, és tegye lehetővé anyagilag a munkálatok megindítását.

A Lengyel Népköztársaságban a tizedes osztályozás lengyel nyelvű kiadása a nemzetközi nagy kiadások teljes anyagát felöleli. Más népi demokráciákban ha nem is teljes, de bő és magyarázatos kiadások honi nyelven képezik alapját az ottani szakkatalógusoknak. Kétségtelenül ott is érzik, hogy a majdani átállás a marxista szakrendszerre évek előkészítő és átépítő munkáját fogja megkívánni, s mint nekik, nekünk is fel kell emelkednünk arra az osztályozó szintre, amely az átállást könnyebbé, illetőleg általában lehetővé teszi.

Azoknak a követelményeknek, amelyeket a szocialista társadalmi rend, szocialista építés és műszaki haladás támaszt munkánkkal kapcsolatban, csak úgy felelhetünk meg, ha támogatást kapunk legfőbb munkaeszközünk, osztályozó táblázataink részletesebb kidolgozására. Számos szakcsoportban volna kívánatos a táblázatok lényeges bővítése.

De nemcsak jobban tagolt táblázatok kellenének, hanem még inkább arra volna szükség, hogy módszertani utasításokkal lássuk el az ETO bővített újabb kiadását, amely az összefüggések feltárásával, az utalások jó kiegészítésével a szakozó tanfolyamok munkáját megkönnyítené, az osztályozó szakerők képzését lényegesen előmozdítaná, részletes tárgymutatójának a szinonimákra kiterjedő feldolgozásával az olvasószolgálat segítségére sietne, és a nagyközönség, a kutatók érdekeit alapos tájékoztatásával közvetlenül is ki-elégíthetné.

Mint hogy ez az elképzelés nagyobb távlatú munkafolyamatot indít meg, célszerű volna tervbe venni már a közel jövőben osztályozási tankönyv megjelentetését. Ez a kiadvány a szakozó-káderek képzésében és továbbképzésében alapkiindulást jelenthetne.

2. Ezzel el is érkezünk a bevezetésben felállított második követelményhez: képzett szakérők végezzék az osztályozást.

A képzettség egyrészt általános ismereteken nyugodjék, másrészt osztályozásméleti alapokon és a szakozási technika elsajátításán.

Minden könyvtári munka eredményesebb, ha tárgyismeret, tájékozottság a különböző szakmákban, nyelvismeret megsokszorozza a könyvtári dolgozó műveltségbeli alaptőkéjét. Az osztályozásnál éppen előfeltétel, hogy a tudományos dolgozó képes legyen a könyvek tartalmát eddigi ismereteihez társítva magáévá tenni és kellően értékelni. Tárgyi, szakmai és nyelvismeret nélkül hozzá sem kezdhetünk a szakozási munkához.

Állítsunk mind műveltebb főket az osztályozás szolgálatába! Az általános könyvtár szakozó káderének enciklopédikus műveltségre kell törekednie, ideológiai tájékozottságra, az eszmék és a tudomány alakulásának, az ágazatok és segéd tudományok egymásbáhatolásának, szövevényes szerkezetének, határainak ismeretére általában. A szakterületen, szakkönyvtárakban, szakdokumentációban működőknek szakjuk területén kell mélyreható tájékozottsággal rendelkezniök: alaposan kell ismerniök a kérdéses tudományág történetét, időszerű kérdéseit és fejlődésének irányát.

Nem hisszük, hogy a közeljövőben ilyen nagyigényű tudománytörténeti képzés osztályozók számára külön megvalósítható lenne. Ezen a vonalon így továbbra is az önképzésre kell hagyatkoznunk. Az osztályozó könyvtáros önmagát állandóan továbbképezve figyelemmel kíséri, hogy milyen számára hasznos adatokat tartalmazó kézikönyvek, lexikonok jelennek meg általában és különösen könyvtára profiljában, gyűjtőkörében. Segédkönyvtárát ezekkel felszerelve és kiegészítve mindig a tudomány legújabb, leghaladottabb álláspontját ismerheti meg, és így kellő tájékozottsággal végezheti az osztályozás munkáját. Ugyanígy a közvetlen szakozási segédkönyvek mindenkor a legfrissebb, az osztályozás legaktuálisabb kérdéseit felölelő táblázatok legyenek. Az általános ismeretek terén az önképzést később szervezettebb forma fogja felváltani. Ma még népünk műveltségi szintjének állandó emelése az a szilárd alap, amely az alkalmas személyek kiválasztását a tulajdonképpeni könyvtári osztályozó munkára lehetővé teszi.

Míg az általános műveltség megszerzése vagy megszeresztetése nem speciális könyvtárosi szakfeladat, hanem csak követelmény, amely nélkül neki sem lendülhetünk munkánkhoz, addig a könyvtári osztályozás mikénti végrehajtásáról, a szakozási technika elsajátításáról már nekünk kell gondoskodnunk.

Ez a szakirányú képzés az elmúlt esztendőben is az egyetemi és főiskolai könyvtárosi oktatás keretében és különböző tanfolyamokon történt.

A gyakorló könyvtárosok tapasztalata, hogy a felsőfokú oktatás nem ad a könyvtáraknak még kezdő szakozókat sem, hanem az egyetemről kikerülő ifjú dolgozókat éppen úgy kell kezdő szakozók számára rendezett tanfolyamokon ebbe a könyvtári munkafolyamatba bevezetni, mint a más munkaterületről átirányított dolgozókat. Még kellene vizsgálnunk, hogy ennek a jelenségnek a kevés óraszám-egyedüli oka, vagy magát az oktatást is jó volna-e közelebb hozni a gyakorlati osztályozáshoz?

A szakozási tanfolyamoknak ebben az esztendőben azt a hibáját említhetnők meg, hogy megint csak kezdőkkel foglalkoztak, elemi ismeretek nyújtására szorítkoztak, míg a néhány évvel ezelőtt megindult továbbképzés lekerült a napirendről.

Kétségtelen az, hogy a közművelődési könyvtárakban megindult feldolgozó munka nagyon sok új kezdő szakerő betanítását igényli, de továbbképzésre is szükség van a fejlődés érdekében. A feldolgozó, tehát az osztályozó képzés jó módszerét kezdte meg az év második felében az Országos Széchényi Könyvtár, amikor brigádot alakított már begyakorolt feldolgozó könyvtáros vezetésével az oktató munkára kiszemelt, de további feldolgozó kiképzésben részesülő módszertani dolgozókból, akik tapasztalataikat átadták vidéki, elsősorban megyei feldolgozó könyvtárosoknak. A megindult munka folytatása megfelelő anyagi fedezettel 1955-ben nemcsak a kérdéses könyvtárak anyagának nagyobb arányú feldolgozását indíthatja meg, hanem meghozhatja gyümölcsét tapasztalatcsere alapon, ha a kapott oktatás ellenében a felmerülő problémákat a feldolgozási vezetéshez rendszerezve eljuttatják.

Van baj itt is. Nincsen ugyanis elég szakerőnk, akiknek felkészültségük és gyakorlatuk volna az oktatói munka elvégzésére. Vidéken szívesen fogadják a segítséget, de inkább saját feldolgozásuk közvetlen elvégzésének örülnek, és kevésbé szorgalmazták ottani munkaerők szakmai fejlődését. A kiképzőknek is nehéz helyzetük van. Különböző helyeken különböző előképzettségű és műveltségű dolgozókat kell betanítaniok. Egyik állomáson még elemi ismereteket is kénytelenek közvetíteni, míg másutt a technikai fogások elsajátíttatására szorítkozhatnak. Így aligha képesek egységes munkamódszereket kidolgozni.

3. Szorosan összefügg a képzés és továbbképzés kérdésével az osztályozó munka egységes irányítása. Hogy az egy könyvtárban található azonos tartalmú műveket vagy a nagyon hasonló tárgyú és természetű könyveket azonosan kell szakozni, osztályozási alapkötetelmény, amelynek betartása nélkül nem jutunk el a szakkatalógus helyes tagoltságához. A könyvtáron belül az egységes eljárást a katalógusterv és az a lehetőség biztosítja, hogy a szakkatalógusban mindenkor utánanézhetünk, hogy az osztályozási feladatot azonos vagy egészen hasonló esetben hogyan oldották meg.

Az ETO rendszer teljes táblázatai a szakjelzet megoldására gyakran többféle lehetőséget adnak. Ha vannak is szabályok, — ilyen az ún. előny-szabály: nem szabad összetett jelzetet használni, ha a könyv tartalmát egyszerű főtáblázati számmal kifejezhetjük stb. — amelyek osztályozó rendszerünk szellemének és szerkezetének alapos ismerete mellett eléggé szilárd támpontot nyújtanak a helyes, sokszor egyedül helyes megoldáshoz, még mindig maradnak esetek, amikor két- vagy többféle jó szakjelzet lehetséges; felfogás és megítélés dolga, hogy bármilyen szaknyilvántartástól elvonatkoztatva csupán táblázati alapon a könyv tartalmát kifejező szakjelzetek közül melyiket tartjuk megfelelőbbnek.

Az eltérő osztályozások azonban többnyire nem innen származnak, hanem inkább onnan, hogy először nincsen kellő tárgyismeretünk, másodszor a tudomány fejlődése gyakran vet felszínre új kérdéseket, összefüggéseket, szempontokat. Az első esetben a tárgyra vonatkozó kézikönyvek, lexikonok, szótárak és egyéb segédkönyvek gondos tanulmányozása áthidalhatja hézagos ismereteinket, az utóbbinál bizony a segédeszközök sem adnak elég támpontot, hiszen itt olykor még a szakemberek tapogatódzásáról beszélhetünk csak, a problémák tudományrendszertani hovatartozása későbbi elbírálásra vár.

Mégis mi a megoldás? A központi osztályozás. Ezt a kérdést az elmúlt esztendőben is felvetették hatósági és magánszemélyek egyaránt.

Kétségtelenül olyan valaki képes az irodalmi termék szakjelzetét kifogástalanul és példamutatóan megadni, aki egyrészt a termék szakterületén otthonosan mozog, s egyben az egyetemes tizedes osztályozásban is jártas. Az volna az ideális állapot, hogy csak ilyen szakérők osztályozzanak. Ennek a célnak az elérése haladottabb, nagyobb országokban sem sikerült. Nálunk az ilyen arányú tervezés gazdaságosságának személyi és tárgyi akadályai még nagyobbak.

Ennek ellenére szívesen látunk e téren minden kezdeményező lépést. Így az elmúlt esztendőben örömmel vettük tudomásul, hogy a Nehézipari Könyvkiadó által kiadott könyveken az ETO szakjelzetei szerepelnek. Más könyvkiadók is kezdik ezt a gyakorlatot átvenni. Ha az egyes művekhez a jelzeteket a könyv tárgykörében jól tájékozott és a szakozás művészetében jártas személy állapítja meg, s kellő gondot fordítanak a számok sajtóhibamentes megjelenésére, egyengetik a könyvtári olvasók, kutatók útját az általuk kiadott könyvekhez. Ezek a művek így a könyv tárgyát leginkább kifejező szakcsoportokba kerülnek.

Egységes irányítás hiányában azonban a kiadói jelzetelés közvetlenül nem vezet el legfőbb célunkhoz, hogy ugyanazon mű azonos szakjelzet alatt legyen található az ország összes könyvtáraiban; ellenben nagyon segíti az újonnan megjelenő nyomtatványok központi szakozását, amely általában és intézményesen is biztosítva van Magyarországon. Hiszen a kötelespéldányok alapján az Országos Széchényi Könyvtár központilag feldolgozza az országban kiadott műveket. Ennek eredményeként minden hónap honi könyvtermése központi címleírással és központi osztályozással megjelenik a *Magyar Nemzeti Bibliográfiában*, a fontosabb folyóiratcikkek ugyanilyen feldolgozása a *Magyar Folyóiratok Repertóriumában*. Mindkét kiadvány minden felvett tétele részletes szakjelzetet kap, s ezzel a folyó anyag központi osztályozása a tudományos könyvtárak részére megvalósult.

Ezenkívül a Központi Könyvtárellátó igénylése alapján az Országos Széchényi Könyvtár nap mint nap ad a közművelődési könyvtáraknak — szakszervezeti, üzemi, megyei, járási, városi és minden egyéb népkönyvtárnak — központi feldolgozást, a közművelődési könyvtárak módszertani irányítói által igényelt, terjedelemre és formára leszűkített szakozást, leegyszerűsített osztályozást, címleírást és raktárjelzet-megállapítást. A Könyvtárellátó napok alatt nyomtatásban elkészítetteti a tizedes szak- és raktárjelzettel ellátott katalóguscédulákat, amelyek az új könyvekkel együtt a Könyvtárellátónál kaphatók. Így a folyó megjelenések központi osztályozása közművelődési könyvtári vonalon is biztosítva van.

Egységes szakcsoportok kialakítása a tizedes szakkatalógusban, a legjobb, a leghasznosabb osztályozási mód megteremtése, amely mintául szolgálhat a nem központilag készült szakozásnak, mind tudományos, mind közművelődési könyvtári vonalon a központi osztályozásnak elsőrendű feladata. Minden központi feldolgozásnak azonban van egy másik célja is: munkaerő-megtakarítás, általában racionalizálás. Azt a munkát, amelyet párhuzamosan sok helyen jól, másutt kevésbé jól vagy éppen gyengén végeznek, a legalkalmasabb munkaerők kiválasztásával egyetlen központi helyen jobban és gazdaságosabban lehet elvégezni.

Áll ez a tétel a központi osztályozásra is, amelyet a sokszor ismétlődő új magyar beszerzés tekintetében irányító szerveink a fentiek szerint már megszerveztek. Ennek a központi munkának hatását fokozni lehetne. Ha a

központi szakozást feltűntető bibliográfiák előbb vagy nem sokkal későbbben jelennének meg, mint amikor a könyvtárak a kérdéses irodalmat a közönség gyors kiszolgálása érdekében feldolgozni kénytelenek, s ha ezt az osztályozó munkát a különböző szaktudományokban is jártas káderek bevonásával, pl. együttműködve az előbb említett, általánosítandó könyvkiadói jelzetteléssel, tökéletesíteni lehetne, mindent elvégeztünk, amit e téren jelenleg elérhetünk.

Mert az új magyar beszerzésen túlmenően központosítani értelmesen alig lehet. Népkönyvtári és tudományos könyvtári régebbi magyar anyagunk és a külföldi beszerzések könyvtárról könyvtárra lényegesen különböznek egymástól, az ismétlődő tételek ritkák. Ezek tehát racionálisan csak az egyes intézeteken belül osztályozhatók. Ennél az anyagnál így a központosítás csak túladminisztrációt eredményezne anélkül, hogy megtakarítást érnének el.

Persze a régebbi magyar és külföldi könyvanyag osztályozásánál is kívánatos egységes osztályozási eljárás. De ezt már nem túlméretezett központi osztályozással, hanem úgy kívánjuk szolgálni, hogy munkaközösségünk, az Országos Osztályozó Bizottság vázolt tevékenységét igyekszünk átfogóbbá, hatékonyabbá, fürgébbé varázsolni. Foglalkozhatnánk összefogó, általánosabb ismeretanyag osztályozásának módszertani kérdéseivel, amelyek több könyvtárat és több könyvtárost érdekelnének. Munkásságunkról gyakrabban, időszerebben kellene beszámolnunk. Közölhetnők pl. magyarul és rendszeres időközökben, hogy (az említett *PE notes*-okban vagy egyéb publikációkban) milyen kérdések foglalkoztatják az ETO nemzetközi bizottságát.

Munkaközösségünk további aktivizálását némely vonatkozásban közvetlen feletteseink jóakarató támogatása is biztosíthatja, míg feladataink nagyobb arányú kiterjesztéséhez s ezek végrehajtásához csak a Könyvtártudományi Főbizottság segíthet hozzá, ha a kiszélesedett programot beépíti a következő könyvtári ötéves tervbe.

Egy-egy tárgyszóval kifejezhető akár nagyon speciális, akár általánosabb fogalom mikénti osztályozása főként a tudományos könyvtárakat érdekli. A közművelődési könyvtáraknak is vannak osztályozási problémáik, de ezek mások. Ilyenek eddig nem is kerülhettek az OOB elé, hiszen ez a szerv eredeti elindulásakor azt a feladatot kapta, hogy a szakdokumentáció osztályozási bizonytalanságai esetén döntson, és ezzel adjon segítséget az egységes gyakorlat kialakításához.

Ha a továbbiakban az OOB működését a közművelődési könyvtárak osztályozása kérdéseire is ki kellene terjesztenie, először azt vizsgálná meg, hogy a szervezés milyen eszközeit használja fel, hogy tényleg szolgálhassa az egyetemes magyar könyvtárügyet. Mert vannak ezen a téren megfontolásra készítő tapasztalataink.

Amikor a Könyvtárellátó felállítása idején felmerült az a helyes elv, hogy ennek feladatkörében nyilvántartó lapok (katalóguscédulák) is készüljenek, s a könyvekkel együtt ezeket is szállítsák a megrendelő, főképpen közművelődési könyvtáraknak, a nyilvántartó lapok fogalmazványainak elkészítését a központi feldolgozást ugyis végző Országos Széchényi Könyvtár Könyvfeldolgozó Osztályára bízták. Ennek az intézkedésnek következményeit ma már áttekinthetjük. Mert mi történt? A népkönyvtári (állami, fővárosi) vezetés időnként bizonyos kívánságokat nyilvánított, hogy a Könyvtárellátó katalóguscédulái milyenek legyenek, miben és mennyire térjenek el a központi feldolgozás szabványos felvételeitől.

Látszólag csak kis többletmunka: a raktári betűrendi jel kikeresése minden műhöz, az ismeretterjesztő könyvekhez még a raktári szakcsoport-jel is, módosítások a címleírásnál, majdnem mindig egyszerűsítés a már megállapított szakjelzeteken. A Könyvtárellátó nyomtatott katalóguscédulái mégis nélkülözik az egyöntetűséget, amelynek éppen a közművelődési könyvtári munkában kellene mintául szolgálnia. Kettős oka van ennek a hiányságnak. Az egyik az, hogy a központilag készült kéziratból a tudományos feldolgozás korrektúrája nélkül lesz nyomtatott nyilvántartólap, a másik az, hogy a tudományos könyvtárosok részleteiben nem ismerik, általában nem ismerhetik eléggé a közművelődési könyvtári szempontokat.

Nem lenne-e ugyanilyen baj az OOB-vel, avval a könyvtári munkaközösséggel, amely tudományos feladatát 1954-ben is önzetlen odaadással, a tagok állandó és buzgó részvételével végezte? Ez a csupán tudományos könyvtárosokból álló testület nem fejlődne-e vissza saját munkaterületén anélkül, hogy a közművelődési könyvtári osztályozást jól irányítaná?

Mert azokkal a közművelődési könyvtári követelményekkel, amelyekkel számolnunk kell, hogy döntéseink valóban irányt szabjanak az egységes osztályozásnak, vajmi kevesen foglalkoztunk még. Pedig itt azután igazán kellene szilárd megállapodások a szakjelzet terjedelmére, hiszen majdnem minden szakcsoportban határt kell szabni, hogy a tagolás milyen mélyre terjedjen, le kell szegezni, hogy a közös alosztások közül melyeket, milyen esetben és mennyire részletesen, milyen csoportosításban alkalmazzuk. Mind a főtáblázatoknak, mind az alosztásoknak ez a következetes alkalmazása nélkülözhetetlen feltétele annak, hogy azonos felépítésű szakkatalógusokat kapjunk.

Több tárgyú, több szempontú könyveinket több szakjelzettel is elláthatjuk, s így a szakkatalógus különböző szakcsoportjaiban tartjuk nyilván ugyanazt a könyvet. De a népkönyvtárak részére történt osztályozás nemcsak a könyveknek szakok szerinti nyilvántartását szolgálja a szakkatalógusban, hanem egyúttal a raktári szakcsoport-jelek kötelező alkalmazásával kijelöli az egyes könyv helyét a polcokon. Az egyedi könyvnek ilyen helye csak egy lehet. A népkönyvtáros rendszerint erre a csoportosításra támaszkodik, amikor irodalmat ajánl. Tehát itt a következetes használat általában használhatóságot is jelent, ellenkezője zűrzavart, a könyvtár feladatának, az olvasók könyvigénye kielégítésének gyenge elvégzését.

Ezért kell előre megtervezni, hogy például a szakkibliográfiák, illetőleg szakstatisztikák 010, illetőleg 310 raktári szakjel által képzett szakcsoportban álljanak-e, vagy annak az ismeretágnak szakcsoportjához kerüljenek-e, amelynek bibliográfiáját vagy statisztikáját szolgáltatják. Másik példa: papírkereskedelmi kérdésekkel foglalkozó kiadvány raktári szakjele 380, 658 vagy 676 legyen-e,? Elméletileg bármelyik szakjel elképzelhető. Ha nem készítünk tervet, nem adunk utasítást, hol itt, hol ott fognak a hasonló tárgyú könyvek felbukkanni. El kell továbbá dönteni, hogy az egyes iparágak könyvviteli vagy üzemgazdasági kérdéseit a 657, illetőleg 658 raktári szakjel alatt gyűjtjük-e, vagy a kérdéses iparágnál stb. Lehet, persze olyan nézet is, hogy két vagy több példánnyal felszerelt nagyobb közművelődési könyvtárakban ilyen komplex tartalmú könyvek első példányát az egyik, másodpéldányát a másik raktári szakjel alatt helyezzük el, utolsó példánknál maradván a textilipari üzem megszervezését tárgyaló mű egyik példányát a 658 jelzetű üzemgazdasági csoporthoz, a másikat a textilipari könyveket együvé tároló 677 raktári jel alá. Ez utóbbi

eljárás csak nagyon fejlett káderek munkamódszere lehet, míg az általános utasításnak az egyértelmű, következetes használathoz kell ragaszkodnia.

Szaporíthatnók a példákat, — mikor kerüljön a biográfia a 920 raktári jel alá, s kerülhet-e és mely esetben más szakcsoport-hoz, amelyre például jellemzőbb a tárgyaló személy élete; lehet továbbá még az is vitás, kapjon-e a mű egyáltalán raktári szakcsoport-jelét: így az utazási könyveknél elmarad a szakcsoport-jel, és csupán betűrendi jelet alkalmazunk, ha a munkát szépirodalomnak minősítjük, ha ellenben ismeretterjesztőnek, a betűrendi jel fölé még a 910 szakcsoport-jel használata is kötelező stb. — A kétes eseteknek kimerítő felsorolását semmiképpen sem adhatjuk, nem is lehet feladatunk.

Annyi azonban bizonyos, hogy akár az OOB-nak, akár más szervnek döntenie kell a vitás kérdésekben, minél előbb foglalkoznia kell olyan parancsoló módon írt módszertani utasítások kidolgozásával, amelyek a felhalmozott következtetéseket felszámolják, a jövőre vonatkozólag lehetőségüket kikapcsolják, vagy legalábbis a minimumra csökkentik.

4. Minden osztályozó munka eredményességének próbaköve, betetőzése a szakkatalógus. Ha ez nevelő, tanácsadó szerepét betölteni képes, ha benne a könyvtárlátogató könnyen és jól tájékozódik, munkánkkal meg lehetünk elégedve, ellenkező esetben keresni kell a javítás, a tökéletesítés eszközeit.

Foglalkoztunk 1954-ben szűkebb körű munkaközösségi és nyilvános nagy vitaüléseken az olvasói ajánló katalógus kérdéseivel. A lényegét tekintve szakkatalógus-problémákról van itt szó, ha ez a tanácskozásokat berekesztő összefoglalásokban kevésbé tűnt is ki, mint magukon az üléseken, ahol a tárgyalások alapja mindvégig az maradt, hogy a Szovjetunió útmutatása, példája szerint van szükség két katalóguskategóriára: a) olvasói ajánló katalógusra, amely *ott* mindig szakkatalógus és b) szolgálati állománykatalógusokra, ahová valamennyi többi katalógusfajta, tehát a teljes szakkatalógus is bele tartozik.

Meggyeztek ezek a tanácskozások abban is, hogy az olvasói katalógus gyűjtőmunkájában és csoportosításában az anyagot úgy kell feltárni, hogy az egyes tudományágak közötti reális kapcsolat kidomborodjék, hogy minden ismeretágbán a marxizmus—leninizmus klasszikusainak megállapításai, valamint a tudományos kutatás legújabb és legjobb eredményei az élvonalba kerüljenek, ha kell cikkek kiutalásával és más analitikus feldolgozással, és hogy végül ez a katalógus nevelési feladatokat is töltsön be, amikor a szakismeretek anyagát úgy csoportosítja, hogy a közérthetőtől, a könnyebben felfoghatótól halad az előismereteket feltételezőn át a mind nehezebb, a mind több szak tudást igénylő felé. E három funkció teljesítése által válik katalógusunk az olvasmányok ajánlásának legfontosabb eszközévé.

Most már függetlenül attól, hogy ezeknek a követelményeknek most vagy a közel jövőben megfelelhettünk-e, kétségtelen, hogy a kitűzött célt csak a szakkatalóguson keresztül szolgálhatjuk eredményesen.

S ennek a cikknek keretében eltekinthetünk attól is, hogy az olvasói ajánló katalógus problémája nem tisztán osztályozási kérdés, sőt elsősorban nem is az, hanem könyvtárpolitikai; SZENTMIHÁLYI János, az olvasói katalógus nyilvános vitaülésének előadója helyesen mutatott rá arra, hogy »oly katalógus szerkesztése a feladat, amely híven tükrözi a szocialista alapot, szocializmust építő népünk kultúráját, szocialista tudományunk legjobb eredményeit, egyben segíti a szocialista társadalom további fejlődését« és hogy »az olvasói ajánló katalógus felállításáról való lemondás egyet jelent a nevelői funkcióról, a könyvtár alapvető funkciójának betöltéséről való lemondással«.

A lényeg a mi szempontunkból az, hogy van vagy kell lennie minden régi nagyobb könyvtárban két szakkatalógusnak, — új, kisebb könyvtárainkban, ahol csak ajánlható irodalom van, a kettő egybeesik, — az egyik az olvasói ajánló katalógus, amelynek lehet ugyan betűrendi velejárója, de utóbbi csak olyan funkciót tölt be, mint valamely szakkatalógus-szerkesztett névmutató, — a másik a szolgálati szakkatalógus.

Amikor osztályozó munkánk 1954. évi eredményeit és foglalkozásait vesszük számba, örömmel gondolunk a segítségre, amelyet a katalógussal foglalkozó tanácskozások a mi munkánkban is jelentettek. Nekünk az osztályozás és a szakkatalógus szorosabb összefüggése miatt most témánk befejező részében csak a szakkatalógus időszerű kérdéseivel kellene foglalkoznunk, de mi már régen valljuk, és felfogásunkban az elmúlt esztendő katalógus-ankétjai csak megerősítettek, hogy mindig a könyvtári munka egységes szemléletéből kell kiindulni, az olvasó, a kutató eredményes szolgálatára törekedni. Az olvasó, a kutató a könyvtárral szemben igényeket támaszt. Ezeknek kielégítése az adott könyvtár feladata, profilja keretében jó katalógushálózat segítségével leginkább megközelíthető. A katalógusszerkesztés komplex kérdés. Kell egy tervnek lennie, amely eldönti, hogy milyen katalógusok legyenek, ezek egyes fajtáiba milyen alapon, mikor és hány nyilvántartólap kerüljön, hogy a fenti célt elérhessük. Minthogy ez az osztályozáshoz közelálló munkafolyamat, kapcsolódik a mi feladatainkhoz. De nem szükségképpen mi végezzük, s ezért csak érintettük a kérdést. Szorosan hozzánk csak a szakkatalógus-munkálatok tartoznak, tehát most alapkérdésünkhöz visszakanyarodva nézzük meg: foglalkoztunk-e a szakkatalógus tervezésének és szerkesztésének kérdéseivel, foglalkoztunk-e eleget, s mi a további teendő?

Magánál a szakozás műveleténél megállapítjuk a könyv tárgyát, tartalmát, az ennek megfelelő jelzetet az osztályozó táblázatokból kikeressük, illetőleg a részletező szakozásnál az osztályozó elemek mérlegelésével megalkotjuk az összetett tizedes szakjelzetet. A figyelem az osztályozásnál tehát szükségképpen arra összpontosul, hogy a könyv melyik szakcsoportba vagy szakcsoportokba kerül, és abban vagy azokban a helyét a közös alosztások kiválasztásával lerögzítjük. Ennél a munkánál, különösen bizonytalansági érzés esetén, kívánatos, hogy a szakozó döntése előtt a könyvnek a tervezett szakjelzet szerinti leendő helyét a szakkatalógusban körütekintse, s ezen az alapon elhatározását esetleg módosítsa. Vagyis az osztályozó már a könyvtári szakjelzet megállapításánál ne csak a könyv tartalmára, még kevésbé csak címére legyen tekintettel, hanem arra is, hogy értelmes csoportosítást kapjunk a szakkatalógusban.

Nem mehetünk azonban el a másik végletig, amelyet LEVIN hirdet, hogy az osztályozásnál arra összpontosítsuk figyelmünket, hogy milyen művekből álljon a szakkatalógus egy-egy szakcsoportjának anyaga. A nagykönyvtárban a munkafeladatok specializálódnak; itt az osztályozó szakérők aligha fordíthatnának kellő időt az állomány feltöltésének kérdéseire. A LEVIN-féle osztályozási és szakkatalógus követeléseknek létjogosultsága csak közművelődési könyvtári vonalon van, ahol a szakkatalóguson keresztül gyakorolt világszemléleti nevelés egybeesik a közművelődési könyvtár állomány-kialakítási politikájával.

Az olvasói katalógusszerkesztés kérdéseinek múlt esztendei tárgyalásánál s okat hallottunk arról, hogy milyen anyagot és hogyan kell abba felvenni,

mi t és mikor selejtezni belőle, ha elavult. De 1954-ben még nem esett szó a szakkatalógus szerkesztésének technikai kérdéseiről. Az volt a látszat, mint ha itt minden a legnagyobb rendben volna, mintha a könyvtárosok ezekkel a követelményekkel tisztában volnának, s ezek szerint is járnának el.

Pedig talán itt van az osztályozási munka gyenge pontja. Képeztünk ki új szakértőket, akik több-kevesebb sikerrel szakozzák a könyveket ; ha ezt többnyire a szakkatalógustól függetlenül teszik, célunkat nem érjük el. Nagy-könyvtáraink sem állítottak még be külön szakértőt, aki csak a szakkatalógus tervezésével és szerkesztésével foglalkoznék. Így katalógusaink sok vonatkozásban nélkülözik azt az áttekinthetőséget, amely gyorsan elvezeti a kutatót munkája forrásaihoz.

Csak későbbben, újabb szakértők képzésével látjuk megvalósíthatónak KÖHALMI Bélának MALCLÈS-re támaszkodó jogos és helyes követelését, hogy egy-egy szakcsoportban a könyveknek fontossági sorrendjét állapítsuk meg, de számos esetben javíthatunk a mai szakkatalóguson, ha a szerkesztés elvi alapjait tisztázzuk, s ennek eredményeit a gyakorlatba átvisszük.

Olyan gyakorlatra gondolunk, amilyent a közművelődési könyvtáraink számára készült első *Könyvtári mintakatalógus* felmutat. Ebben az egyes fejezetek, az egyes tudományágak, szakcsoportok tizedes jelzete után mindjárt felsorolják a felhasznált alszakokat, alcsoportokat, a tovább nem bontott szakoknál utalnak azokra a jelzetekre, amely alatt hasonló vagy rokon tárgyú könyveket lehet találni, a felhasznált szakok rendjében adnak felosztást-tükröző tartalomjegyzéket, továbbá a szakcsoport elnevezése tárgyszóihoz betűrendes mutatót.

Ilyen természetű áttekintést a tizedes szakkatalógushoz eddig is megkívántunk. De az osztályozandó anyag természete, a kutatók részletkérdések felé forduló érdeklődése mind összetettebb jelzeteket hozott felszínre, és ezzel mind szövevényesebbé vált a szakkatalógus. Ebbe már nemcsak főszakok, ismert tudományágak közismert felosztását, nemcsak megszokott összefüggések ünos-untalan ismételt kölcsönös utalásait kell az osztólapokon feltüntetni, ahogyan ezek a felosztások és összefüggések az osztályozó táblázatokban is megtalálhatók.

A táblázatok szerkezetéből, utalásaiból, mutatózásából a szakkatalógusba annyit átvinni, hogy az közérthetővé váljék, elemi követelmény, amely az osztályozásra bőven ró feladatot. De a mind összetettebb jelzetekkel ellátott nyilvántartó lapoktól duzzadó szakkatalógusban teljes értékű áttekintést csak külön szakkatalógusszerkesztő adhat, aki állandóan figyelemmel kíséri, hogy nemcsak milyen ismeretágbán, hanem annak milyen részkérdéseiben gyűlik az anyag, hol kell ezt újabb osztólapokkal áttekinthetőbbé tenni, milyen összefüggésekre utalni, ezt a kölcsönös hivatkozást az összefüggésekre hogyan és miként kell az általános részből a speciális felé eltolni, hogy kifejezőbb, a kutatóra tanulságosabb legyen.

Ennek a szakkatalógus-szerkesztőnek volna hivatása az osztályozásnál kapott szakjelzetekből hasznos csoportosításokat teremteni, amely igény a megfelelő tizedes jelzet pontos megadása mellett is járulékosan felléphet. (Mellesleg az osztályozás következtetlenségeit a szakkatalógus szerkesztője észlelheti leginkább.) De tételezzük fel a jó munkát ; emellett is felmerülhet az a kívánság, hogy a szakkatalógusban másképpen vagy másképpen is csoportosítsunk, mint amilyen tagolás a szabályos jelzethöz folyik. Világítsuk meg konkrét példával a kérdést!

Könyvünk tárgya	Jelzete
Gyermekgyógyászat	616—053.2
Szívbetegségek gyermekkorban	616.12—053.2
Gyermekek légzőszervi betegségei	616.2—053.2
Gyomor- és bélbeteg gyermekek	616.33/.34—053.2
stb.	

A gyermekbetegségekről szóló könyvek szabályos jelzettel ellátott szaknyilvántartó lapjai a katalógus legkülönbözőbb részein találhatók.

Helyes az, hogy a gyermekkori szívbetegségek a többi szívbetegséggel együtt, a gyermekek légzőszervi betegségei a légzőszervek patológiájánál legyenek találhatóak stb. Jogos kívánság azonban az is, hogy a gyermekgyógyászatra vonatkozó könyveket ne kelljen a katalógus különböző részeiből összekeresni. Ennek a kívánságnak jó katalógusszerkesztéssel úgy felelhetünk meg, hogy mindazokról a kiadványokról, amelyek az egyes szervek gyermekkori megbetegedéséről tárgyalnak az *általános gyermekgyógyászat* 616—053.2 jelzetű szakjánál is elhelyezzünk egy további katalóguscédulát.

Csak egy rövid példa ez. A szakkatalógusszerkesztés számos elméleti és gyakorlati követelményének részletes taglalására e tanulmány keretében ki sem térhetünk. De annyi kétségtelen, hogy az osztályozásnak ez az elmúlt esztendőben még mostohán kezelt elágazása alaposabb gondozást igényel. LENIN mondta: »A katalógus út az egész könyvkészlethez.« Legyen ez az út ápolat, biztos vezetésű! Egész munkánk csak így válik gyümölcsözővé.

VEREDY GYULA

Az Országos Osztályozó Bizottság határozatai 1954-ben

A következőkben közöljük 1954-évi határozatainkat, amelyek az osztályozó könyvtárosok megkeresésére adtak tanácsot, segítséget, útmutatást a helyes tizedes szakjelzet megalkotására, használatára. Ebben a munkában terminológiai egységesítésre, közvetve a tizedes szakkatalógusban egységes szakcsoportok kialakítására törekszünk, a legjobb, a leghasznosabb osztályozási mód megteremtésére új fogalmak körülírásával, olykor a nemzetközi táblázatokban sem szereplő vagy tévesen megvilágított fogalmak tartalmának meghatározásával.

Munkaközösségünk azzal az egységes irányítással, módszertani segítséggel, amelyet a táblázatok olykor nem eléggé éles megfogalmazása, a szocialista és polgári terminológia ütközése esetén ad új fogalmak besorolásához, a magyar szakkifejezések értelmezéséhez, az egymástól eltérő osztályozást igyekszik kiküszöbölni a problémák gondos megtanácskozása után hozott határozataival.

Minthogy a dolgozók részéről bárki kérheti az OOB döntését, határozatai egyben tükrözik azokat a kérdéseket, amelyek a szakozó könyvtárosokat foglalkoztatták. Az elmúlt 1954-es esztendőben sok egyéb szakterület mellett az év első, nagyobbik felében főképpen a politikai gazdaságtan és üzemgazdaságtan tárgyköréből származtak az elbírálandó témák, míg az év vége felé szép számmal kellett az agrártudományok egyes részterületeiben határozni.

A tárgyszó betűrendjében közöljük az elmúlt év döntéseit, megadjuk a tizedes jelzetet, — ha a tárgyszóval kapcsolatban többféle megoldás lehetséges, mindegyik változat lényegét altárgyszóval megadjuk, s ahhoz csatoljuk a szakjelzetet, kevés helyen, ahol erre szükség van, magyarázó szöveget is közlünk.

Agresszió 341.312 [355.013.4]

egyes agressziós cselekmények szakjelzetét úgy alkotjuk meg, hogy a szak fő-táblázati száma után a támadó állam földrajzi aiosztását használjuk — 651.1-gyel kiegészítve, pl. 327(73—651.1) az Egyesült Államok agressziós külpoliti-kája

Agronómus 63.007.2

Állatok mozgátása az állatgondozásban 636.083.1

Állatok ridegnevelése, szabadban tartása 636.083.5

Anyagi érdekelttség ld. dolgozók anyagi érdekeltsége

Anyagi-műszaki ellátás ld. népgazdaság anyagi-műszaki ellátása

Anyagmérleg a tervgazdálkodás elméletében 330.173.34 [339.8.002.3]

Anyagmozgítás, belső 658.56.002.71

Áruforgalmi költség
kereskedelmi vállalatok szervezésénél 658.8.031

önköltségszámítási, üzemi könyvelési szempontból 657.473

Áruforgalom 339.6/.8

Áruk minősítése 658.772

az egyes árukat viszonylati alosztással fejezzük ki

Árukönyvelés

mint forgótőke-számla 657.422.7

mint leltári készletnyilvántartás 657.371

raktárellenőrzési szempontból 658.787

Ártermelés 338 [38]

Átfutási idő az üzemgazdaságban 658.54

Befejezetlen termelés

elemzése 658.562.6.012.225

mérése 658.562.6.012.22

számvitele 657.476

Belső anyagmozgítás 658.56.002.71

Béralap

költségszámítási szempontból 657.471.3

üzemgazdasági szempontból 658.32 : 336.126.41

Biogáz 662.769

Dekaton ld. tíztusa

Dokumentális revízió 657.6

Dolgozók anyagi érdekelttsége

a politikai gazdaságtan alapfogalmainál 330.161

mint munkabér-kérdés, nyereségrészesedés 331.24

szociálista gazdálkodás mellett a dolgozók anyagi érdekelttsége lépten-nyomon megnyilvánul, így más szakjelzet is előfordulhat

Egyenletes munka ld. munka egyenletessége

Egyesült kolhozok 333.2

Energia mérleg a tervgazdálkodás elméletében 330.173.34 [620.9]

Energianorma 658.26 : 658.516

Éves tervek

közigazdasági vonatkozásban 330.173.34 "45"

az üzemgazdaságban 658.012.2 "45"

Fegyverkezés. Fegyverkezési verseny

355.014.1

Finanszírozás a közgazdaságtanban 332.7

Folyamatos termelés

közigazdasági munkaszervezés 331.875.2

üzemgazdasági munkaszervezés

658.387.52

Folyékony trágyázás 631.86—498.3

Főagronómus 63.007.1

Főzélék-jélék természetése 635.1/.6

Gazdasági elemzés 338.93.011

Gazdasági mutatószám 331.141 : 338.011

Gazdasági számtan 511.1 [33]

Gépi termelés 338.45

Gönggyölegelszámolás 658.788.45 [657]

Gyári egyedi gyártás 338.45

Gyűjtőgető gazdálkodás 330.191.11

Háromtusa ld. tíztusa

Házbizalmi, házfelelős, házbizottság

333.32.078.42

Hidegháború 355.014.1 szükség esetén viszonylati alosztással a 327-hez vagy ennek alszakjához

Impulzusteknika (vasútbiztosító berendezések alkalmazásai) 656.25 : 654.93

Kémiai lombtalanítás (az aratás megkönynyítésére) 631.547.67 : 631.55.03

Kereskedelmi számtan 511.1 [33]

Kertészeti zöldségtermesztés 635.1/.6

Két világpiac 380.12 (47—62 : 73—62)

Kifutók az állatgondozásban 636.083.1 (256)

Kohógépek 669.002.5

Kommunális gazdálkodás 338 (1—2)

Kötéstan 677.024.001.14

Közétkeztetés 64.022

Köszéggazdálkodás 338 (1—2)

Kulisszanövények, takarónövények

631.544.7

Kulturális ellátás ld. szociális-kulturális ellátás

Kultúrpolitika 008 [32]

Lakóbizottság 333.32.078.42

Lángfotométeres kémiai elemzés 545.82 : 535.243

Lenini tükröződési elmélet 14M : 165.023

Lombtalanítás, kémiai (az aratás megkönynyítésére) 631.547.67 : 631.55.03

Minőségi termelés általában 338.002.237

egyes iparágakban az illető ipar jelzetéhez csatlakozik a szempont szerinti közös alosztás, pl. 685.3.002.237 minőségi termelés a cipőiparban

Munka egyenletessége

általában 331.024.3 ; a szakjelzetnek korlátozottan közös alosztási részét megfelelően alkalmazni kell, pl. az egyenletes munka megszervezése az üzemben

658.387.024.3 szakjelzetet kap

- Munkaerőkölcs* 331.01 : 17
Munkaerőmérés a tervgazdálkodás elméletében 330.173.34 [331.012]
Munkáspártok egyesülése 3KPI
 viszonylati : alosztással a csatlakozó pártot is kifejezhetjük
Munkásság akcióegysége 331 [007]
Műszaki mérőszám, műszaki mutatószám 311.141 : 658.5.012.5
Naplóbizonylatos könyvelés 657.24 : 657.33
Népgazdaság anyagi-műszaki ellátása 339.8.002.3/5
Népgazdasági mérleg terve általában 330.173.34 [339.4]
Népgazdasági tervezés módszere általában 330.173.34
 ez egyes részletkérdéseket alárendelő viszonylati alosztással fejezhetjük ki, így tehát anyagmérleg 330.173.34 [339.8.002.3]
 energiamérleg 330.173.34 [620.9]
 munkaerőmérés 330.173.34 [331.012]
 népgazdasági mérleg terve általában 330.173.24 [339.4]
Népi együtes 793.067.2
Normatíva
 házi szabvány 658.516
 országos szabvány 389.6
Önköltségelemzés 657.478.8
Ötusa ld. tiztusa
Palántanevelés 631.544
Paritásos ár 338.532
Pártonkívüliek 329.8
Patronálás 331.054.5.078.58
Pentatlon ld. tiztusa
Pénzügyi terv, vállalati 658.154
Permettrágyák 631.82—498.3
Politikai számtan 511.1 [33]
Ragasztás elmélete
 tisztára elméleti, az összetartó erők szempontját tárgyaló mű az adhezíóhoz tartozik 539.61 jelzet alá;
 a ragasztóanyagok alkalmazása 668.3.004.14 alá
Részlettervek 658.511
Sok üzemágú gazdaság 631.14 : 631.153.2
Sorozatgyártás 338.455
Szabadpiac 381.57
Szakaszos legeltetés 636.084.22"5"
Szántóföldi zöldségtermesztés 633.4
Személyi kultusz 323.5 [172.12]
Szikes talaj 631.445.52/54
Szükrajforgácsolás 621.9.018.5
Szilikálatápanyagú készítmények általában 666.002.6
Szilikátipar általában 666
Szociális—kulturális ellátás 304
Sztrobozkópia
 általában 534.415
 gépei, készülékei 534.415.085
 sztrobozkópos sebességmérés 620.178.5
 sztrobozkópos sebességmérő gépek 620.178.5.05
 sztrobozkópos vizsgálat általában 53.087.252
Takarmányértékesítés, takarmányfelhasználás (az állat által) 636.085 : 591.133.2
Takarónövények (kulisszanövények) 631.544.7
Takarónövényes termesztés 631.548
Talajkondicionálás 631.434.002.237
Társadalmi ellenőrzés 3.078.3
Távlati tervezés
 közgazdasági vonatkozásban 330.173.34 "313"
 az üzemgazdaságban 658.012.2"313"
Technológiai előírás 658.516.3
Technológiai jegyvelem 658.512.012.421
Tejértékesítés 637.1.003
Teljesítmény elemzése 658.012.22
Termékek
 mérése 658.562.6.012.22
 tervezése 658.562.6.012.2
Termékfelvásárlás
 kereskedelempolitikai vonatkozásban 381.731.6
 kereskedelmi üzemi szempontból 658.716
Termelékenység az üzemben általában 338.011 : 658.561
 ha konkrét üzem (iparág, munkafolyamat) az osztályozandó mű tárgya, a viszonylat második tagja a kérdéses iparág vagy munkafolyamat, pl. 338.011 : 677 termelékenység textilgyárban, 338.011 : 621.941 termelékenység esztergáló műhelyben
Termelés
 befejezettsége és befejezetlensége 658.562.6
 elemzése 658.562.6.012.225
 folyamatossága a közgazdasági munkaszervezésben 331.875.2
 folyamatossága az üzemgazdasági munkaszervezésben 658.387.52
 minőségi tervezése 658.51.018.2
 ld. még gépi termelés, minőségi termelés
Termelési eredmény 338.93.011
Termelési érték 330.138.11
Terményfelvásárlás
 kereskedelempolitikai vonatkozásban 381.731.6
 kereskedelmi üzemi szempontból 658.716
Természetszerű állattartás 636.083.5
Tervellenőrzés 658.51.012.7
 szükség esetén : 658.562 viszonylattal utalhatunk az üzemellenőrzésre vagy minőségi ellenőrzésre
Tervteljesítés 658.513.009.4
Tervutasítások
 a kérdéses terv jelzetéhez a (094.58) formai közös alosztást csatlakoztatjuk, pl. 658.51 (439) "1955" (094.58) utasítás az 1955. évi vállalati tervek készítéséhez

Textilipari mintatervezés

nyomási minta 667.3.001.14

szövési minta 677.024.001.14

Textilipari tervezés általában 677.001.14

Tíz-tusa, öttusa, háromtusa, dekatlon, pentatlon stb. 796.092.1 szükség esetén név-alosztással, pl. 796.092.1 Háromtusa, 796.092.1 Öttusa

Törpegyümölcsfa 634.1/.7—181.4

Tőzegcserép, tőzegkocka 631.878

Tropikalizáció 620.197.121(213)

Újítás általában 608.3

Újítási mozgalom 331.147.2 : 608.3

tényleges újítások osztályozása kétféleképpen oldható meg: azok a könyvtárak, amelyek minden újítási kérdést egy helyen akarnak nyilvántartani, viszonylati alosztással 608.3 : jelzethez kapcsolják az iparág vagy munkafolyamat főtblázati számát, amelyre az újítás vonatkozik, pl. 608.3 : 621.73 újítások a kovácműhelyben, amikor mind az újításoknál általában, mind a kovácsolásnál

lesz katalóguscédulánk; ha ellenben a tényleges újításokat csak egy helyen, a kérdéses iparágnál vagy munkafolyamatnál akarjuk nyilvántartani, ehhez kapcsoljuk a .001.7 szempont szerinti alosztást, így az előbbi példa — újítás a kovácműhelyben — jelzete 621.73.001.7 lesz

Üzemágak, üzemágtársítás az agronómiában 631.14

Üzemágak arányosítása 631.14 : 631.153.2

Vállalati pénzügyi terv 658.154

Városgazdálkodás 338 (1—2)

Városi ellátás 339.8 (1—201)

Városi gázellátás 662.76 (1—201)

Világpiac ld. két világpiac

Vízgazdálkodás

általában 551.48/49.004.14

mezőgazdasági vízépitésben 626.80s

vízterelőráolási szempontból 627.810

Zöldségtermesztés

kertészeti 635.1/.6

szántóföldi 633.4

GYULA VEREDY: KLASSIFIKATIONSTÄTIGKEIT IM JAHRE 1954 UND AUFGABEN DER ARBEITSGEMEINSCHAFT FÜR KLASSIFIKATION

1. Zum Aufschwung unseres Bibliothekswesens in den letzten zehn Jahren trug u. a. auch der Umstand bei, dass die Einheitlichkeit der Klassifikation im ganzen Lande sozusagen restlos zustande kam. Die Klassifikation und die Sachkataloge sämtlicher Volksbibliotheken und der meisten grossen wissenschaftlichen allgemeinen, sowie der Fachbibliotheken Ungarns fussen nämlich jetzt schon auf dem System der internationalen Dezimalklassifikation. Im Jahre 1954 wurde zwecks einheitlicher Klassifikation der Bestände von Volksbibliotheken die Tabelle der Lagersachkennzeichen angefertigt und es erschien die 3., erweiterte und verbesserte, aber immerhin noch sehr gekürzte Ausgabe der Dezimalklassifikation in ungarischer Sprache. Erstere erlebte alsbald zwei Auflagen, doch auch die Klassifikationstabellen waren rasch vergriffen, was uns dazu veranlasste, die vierte Ausgabe in Angriff zu nehmen. Auch diese wird noch bloss eine Kurzausgabe sein. Es gibt bei uns zwar eine Arbeitsgemeinschaft, die Landeskommission für Klassifikation, welche Anleitungen in Fragen der detaillierten Klassifikation erteilt — im Anhang vorliegender Studie bringen wir die Beschlüsse der Kommission vom Jahre 1954 — doch die primärste unserer Aufgaben, die Sicherung eines guten Hilfsmittels, kann nur so gelöst werden wenn wir im Interesse des ungarischen Bibliothekswesens, und besonders unserer mittleren Bibliotheken, denen die grossen internationalen Gesamtausgaben nicht zur Verfügung stehen, in ungarischer Sprache ausführlichere, mit Erklärungen versehene Klassifikationstabellen anfertigen.

2. Die Ergebnisse der Klassifikationstätigkeit hängen weiters von der Versiertheit der Arbeitskräfte ab. Einesteils sind allgemeine Kenntnisse von Nöten; eine allen Ansprüchen gerecht werdende wissenschaftsgeschichtliche Ausbildung können wir aber den klassifizierenden Bibliothekaren gesondert nicht bieten, auf diesem Gebiete müssen wir beim Selbststudium verbleiben. Andernteils ist es unerlässlich, dass sich die Klassifikationsarbeit verhehnden Bibliothekare die auf die Klassifikation bezügelichen theoretischen Kenntnisse und die Technik der Klassifikation zu eigen machen. Wenn sich auch die frühere missliche Lage nach der Befreiung dank der Ausbildung von Bibliothekaren an der Universität und auf der Hochschule gebessert hat, wurden die Universitäts- und Hochschulabsolventen, Fachrichtung Bibliothekswissenschaft, gemeinsam mit den Bibliothekaren, die aus anderen Arbeitsgebieten kamen, in Lehrgängen für Anfänger in die Praxis der Klassifikation eingeführt. Im Jahre 1954 fand leider keine organisierte

höhere Fortbildung statt, doch erwiesen sich als nützliche Initiative, dass geübte Bibliothekare ihre Erfahrungen den Arbeitskräften der Volksbibliotheken, die auf dem Gebiete der Klassifikation tätig sind, systematisch übermitteln.

3. Einheitliche Anleitung, einheitliches Verfahren fördert die Arbeit der Klassifikation. Diesem Zwecke dient die Klassifikation an zentraler Stelle. Die neuerschienenen ungarischen Bücher werden in der »*Ungarischen National-Bibliographie*«, die wichtigeren Zeitschriftenartikel im »*Repertorium der ungarischen Zeitschriften*« mit Kennzeichen nach dem Dezimalsystem angeführt. Den für Volksbibliotheken angeschafften Büchern werden ausserdem von der Verkaufsstelle Katalogzettel beigelegt, die von der Ungarischen Nationalbibliothek Széchényi konzipiert, mit den Dezimal Kennzeichen und der Kennzeichnung der Lagersachgruppen versehen werden. Es ist erfreulich, dass einige Verleger auf der Rückseite des Titelblattes von 1954 an, die Dezimalzeichen des betreffenden Werkes angeben. Weiter darüber hinauszugehen und auch das ältere ungarische Büchermaterial oder die Anschaffungen aus dem Auslande von zentraler Stelle aus zu klassifizieren, wäre, da sich die einzelnen Posten selten wiederholen, keineswegs wirtschaftlich. Doch wäre es wünschenswert, wenn die Landeskommission für Klassifikation häufiger auch in umfassenden Fragen Stellung nähme, und wenn die Kommission oder ein anderes Organ Entscheidungen fällte über die Aufstellung von typisch an verschiedenen Stellen zu klassifizierenden Büchern in den Lagern der Volksbibliotheken, die ihre Bestände nach Sachgruppen ordnen.

4. Im verflossenen Jahre beschäftigten wir uns in Enquêtes, auf Arbeitstagen viel mit den Problemen der Planung und Organisation des Katalognetzes, aber von den technischen Problemen der Zusammenstellung von Fachkatalogen fiel kaum ein Wort. Auch unsere grossen Bibliotheken haben noch keine Arbeitskräfte eingesetzt, deren ausschliessliche Aufgabe es wäre, den Sachkatalog zu redigieren. Demzufolge gebricht es unseren Sachkatalogen in vieler Beziehung an Übersichtlichkeit. Sie führen den Benutzer nicht rasch genug zu den Quellen seiner Arbeit. Aus der Konstruktion der Tabellen, ihren Hinweisen und Sachverzeichnissen so viel in den Sachkatalog übergehen zu lassen, dass dieser allgemeinverständlich wird, ist eine elementare Forderung, die denjenigen, der die Klassifizierung durchführt, vor reichliche Aufgaben stellt. Einen vollwertigen Überblick über den Sachkatalog von grossen Bibliotheken, dessen Karten von immer komplizierteren Kennzeichen wimmeln, kann nur ein eigens hiezu bestellter Redaktor des Sachkatalogs bieten, der ständig seine Aufmerksamkeit darauf richtet, in welchem Wissenszweige, ja sogar bei welchen Detailfragen das Kartenmaterial anwächst, wo dieses mit Hilfe neuer Leitkarten übersichtlicher gemacht, auf welche Zusammenhänge hingewiesen, wie die Hinweisen auf die wechselseitigen Beziehungen von dem allgemeineren Teil zum speziellen hinübergeleitet, und wie mit Hilfe zielbewusster Verwendung der bei der Dezimalklassifikation gewonnenen zusammengesetzten Sachkennzeichen eine ausdrucksvollere Sachgliederung geschaffen werden kann.

A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában

Hosszabb-rövidebb ideig hét nyomdánk szolgált munkájával II. RÁKÓCZI Ferenc szabadságharcát; Magyarországon: Debrecen, Lőcse, Nagyszombat, Bártfa, Késmárk és Zsolna, Erdélyben: Kolozsvár nyomdája. A kolozsvári tipográfiairol szólva MÁRKI Sándor, a nagy fejedelem életrajzírója, ezeket mondja: »A fölkelés kitörése előtt egy esztendővel (1702. március 20.) hunyt el Misztótfalusi Kis Miklós, minden idők legnagyobb magyar könyvnyomtatója, de kolozsvári sajtója ernyedetlenül szolgált tovább a magyar nemzeti ügyet.«¹ Ha valaki e sorok olvasása után nagy várakozással veszi kezébe a kolozsvári nyomdászati FERENCZI Zoltán szerzette történetét,² csalódva állapítja meg: történeti részében szó sem esik a kuruckorról, a nyomda termékeiről készült összeállításban pedig csak egyetlen olyan könyvcímet talál, amely a RÁKÓCZI-korra utal, LISCHOVINI Andrásnak a fejedelem bejövetelére készült latin üdvözlő versét, a *Laetitia Transilvaniae*-t. Mi tehát a történeti igazság MÁRKI tetszetős állítása mögött? Egy adatok alátámasztása nélkül leírt henye mondat-e csupán, amit bátran törölhetünk a kuruc-nyomdászati történetéből, vagy mégis összeszedhetők olyan adatok, amelyek arról tesznek bizonyosságot, hogy — ha nem is ernyedetlenül — de alkalmilag dolgozott a kurucok számára? — erre a kérdésre szeretnénk feleletet adni most, mikor beszámolunk a RÁKÓCZI-kor nyomdászati történetének alig ismert kolozsvári fejezetéről.

Mikor a kurucor nyomdászatairól és nyomdatermékeiről képet akarunk alkotni magunknak, figyelmünk elsősorban a felkelés hivatalos és félhivatalos jellegű nyomtatványaira irányul. A régi magyar anyag e megbecsült, s olykor unikumok gyanánt kezelt darabjai még nincsenek összegyűjtve, s nagy kárát vallja a történetírás is, hogy e változatos tartalmú forrásanyag (protekciónális levelek, manifesztumok, pátensek, országgyűlési artikulások, béketárgyalások aktái, katonai regulamentumok, edictumok, katonák számára készült imádságok) levéltárak mélyén és könyvtári kolligátumokban szunnyad, s bár HUBAY Ilona munkája³ jelentős részüket felsorolja, még messze vagyunk a bibliográfiai teljességtől, s még kísérlet sem történt arra, hogy tisztázzuk létrejöttük és kibocsátásuk történeti körülményeit, s megállapítsuk, hol és hány példányban láttak napvilágot? Közvéleményformáló hatásuknak le-

¹ II. Rákóczi Ferenc. II. kötet. 1707—1708. Budapest, 1909. 321. (Magyar Történeti Életrajzok.)

² A kolozsvári nyomdászati története. Kolozsvár, 1896. 74—75.

³ Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban. 1480—1718. Budapest, 1948. (Az Országos Széchényi-Könyvtár Kiadványai. XXVIII.)

mérése is érdemes feladat; a kor lelkét idézzük vissza, mikor megállapítjuk, miként fogadták azok, akikhez intézve voltak: a vármegyék közönsége és a katonaság, a hazai és a külföldi közvélemény. Nyomdak szerint való osztályozásuk nem könnyű munka, ritka esetben találunk rajtuk nyomdajelzést, a megjelenés helyét és idejét magukról a nyomtatványokról eldönteni nem igen lehet, s tipográfiájuk is csak bizonytalan hozzátételre nyújt lehetőséget nyomtatóműhelyükről. Ezért nagy fontosságúak a rájuk vonatkozó levéltári adatok; a felvetődő kérdéseket nem is lehet más módon tisztázni, csak levéltári adatok gondos gyűjtögetése során. E munka folyamán — amint ez dolgozatunkból is ki fog tűnni, — a kor irodalomtörténeti értékű termékeire és kiadványaira nézve is lelhetünk döntő fontosságú dokumentumokat.

Időben könnyen elhatárolhatjuk a kutatást. A felkelés nyolc esztendeje alatt Kolozsvár két ízben volt tartósan kuruc kézen: először 1704. október 28-tól 1705. november 14-ig, másodízben 1707. február 24-től október 26-ig. Kuruc nyomtatványok csak e két rövid időközben készülhettek Kolozsvárott. Maga RÁKÓCZI csak egy alkalommal fordult meg Erdélyben, 1707 tavaszán, mikor a marosvásárhelyi országgyűlésen beiktatták fejedelmi méltóságába; helyette plenipotenciárius generálisai intézkedtek: 1704—1705-ben gróf FORGÁCH Simon, 1706—1707-ben gróf PEKRY Lőrinc.⁴ Mivel a kolozsvári nyomda kuruc vonatkozású termései csak közvetve kapcsolódik a fejedelem személyéhez, akkor járunk el helyesen, ha generálisainak személye köré csoportosítjuk az anyagot. A szabadságharc idejében csak egy nyomda működik a városban, a MISZTÓTFALUSI KIS Miklós hagyatékából származó református tipográfia. MISZTÓTFALUSI famulusa, TELEGDI PAP Sámuel bérli az egyháztól. A kurucok, ha nyomtatni akartak valamit, egész Erdélyben csak őhozzá fordulhattak.

I.

a) A RÁKÓCZI-kor gazdag és változatos irodalmi életének talán az volt a legnagyobb eseménye, hogy gróf FORGÁCH Simon, II. RÁKÓCZI Ferenc erdélyi vezénylő generálisa, 1705-ben nyomtatásban közzétette gróf ZRÍNYI Miklós *Török áfium* címen emlegetett nagyszerű prózai munkáját, a *Ne bántsd a magyart*⁵ A mű sója és kovásza lett a kuruc szabadságharcnak.

Az a férfiú, kinek a mű első kiadását köszönhetjük, igen érdekes alakja a kornak, nem annyira közéleti vagy katonai tevékenységénél fogva, mint inkább a kuruc-gondolathoz való viszonyát tekintve. Nagy meglepetés volt idehaza is, Bécsben is, mikor császári tábornok letére, a kurucokkal való sűrű csatározás után, váratlanul átment RÁKÓCZI táborába. Titkot sejtettek pálfordulása mögött. A titokra teljesen csak a felkelés bukása után derült világosság, a bujdosásban vallotta meg a fejedelemnek, hogy JÓZSEF, az ifjabb király küldötte át a felkelő magyarok megnyerésére. »Ha idején felfedi titkát — írja RÁKÓCZI erről a beszélgetésről — mind bennem, mind a nemzetben meg lett volna a hajlandóság a terv megvalósítására.« Miért hallgatott fontos küldetéséről? Kortársai bőbeszédű embernek ismerték, ha ivott, nem tudott titkot tartani. Nem sokáig szolgálta a kurucokat, egy súlyos következmények-

⁴ Kolozsvár II. RÁKÓCZI Ferenc-korabeli történetét l. JAKAB Elek: *Kolozsvár története*. 3. köt. Budapest, 1888. — Az egykorú naplók közül VIZAKNAI BRICCIUS GYÖRGY naplóját (*Történeti emlékek a magyar nép községi és magánéletéből*. 2. köt. Pest, 1860.) és CSEREI Mihály históriájá-t. (Újabb Nemzeti Könyvtár. I. Pest, 1852.)

⁵ RMK. I. 1710.

kel járó mulasztása miatt RÁKÓCZI elfogatta, s csak a felkelés vége felé bocsátotta szabadon. Sorsa megint csodálkozást keltett: nem élhetett a szatmári béke nyújtotta közbocsánattal, követte RÁKÓCZIT a számkivetésbe. A kegyelemből való kirekesztése, utána két évtizedes bujdosása, majdnem olyan titokzatos, mint rejtélyes hallgatása.⁶

Ez a különös ember akkor is jó magyar érzésű ember volt, mikor tábornokaként a császárt szolgálta. Nehézkés, alig olvasható betűivel lemásolta ZRÍNYI *Török áfiumát*, bekötötte szép aranynyomású bőrkötésbe és táborozásai során mindig magával hordta.⁷ Tarsolyában ezzel a könyvvel, elméjében azzal a gondolattal, hogy már van »kinek dedikálni ezen vitézségre való jó tanácsú munkát«, állott át RÁKÓCZI oldalára. Leírta a *Vitéz hadnagy* című ZRÍNYI-traktátust is, s eszménye az a reguláris magyar hadsereg lett, melyről a török harcok szünetében csáktornyai meditációi során ZRÍNYI álmodott. A kurucok között a regularitást akarta megvalósítani, néphadseregből modern sorkatonaságot. Az irodalmi mű embert és sorsot formáló hatásának, a könyv és olvasója bensőséges kapcsolatának alig van szebb példája irodalmunkban. A német szolgálatban álló császári tábornokot magyar írás tartja meg magyar embernek, részben ennek sugallatára vállalja a magyar ügy szolgálatát. Mikor kedves könyvét II. RÁKÓCZI Ferencnek ajánlva a világ elé bocsátotta, ez a cselekedete személyes vallomástétel volt; szemérmes, de büszke vallomás magyarságáról és RÁKÓCZIHoz való hűségéről.

Lelkes és tiszta látású ZRÍNYI-tanítvány volt, mesterének zsenialitása nélkül, s híján józanságának is. Hangja ZRÍNYI pátosztát juttatja eszünkbe: »Nincsen haszna a Policiáskodásnak, hanem aut Libertas aut Mors. Az ki igaz magyar akar lenni, a' sok consequentiát vesse ki a fejéből, az Isten sok veszedelmekben megh tartotta szeginy Országunkat számunkra, most is él az Magyarok Istene, az ki Scythiából szarvas után ki hozott bennünket, Apostol nélkül keresztínnyé tött, az Koronát Nemzetünknek parancsolta adni, nem szánta azt az Isten Német Uramnak, hogy eő Isten munkáját maga erejében fel fuvalkodó dühöttségével el roncsa, semmi kétségünk az Nagy Ur Istenben, igaz ügyünk vagyon.«⁸ Erkölce és cselekedetei meg sem közelítették ZRÍNYI méreteit, az *Áfium* kiadásával mégis megörökítette vele való lelki rokonságát.

Vajon hol nyomatta ki? Három feltevés merült fel eddig:

⁶ Életrajza megtalálható BARTFAI SZABÓ László: *A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách-család története* című művében. (Esztergom, 1910.) — Írói méltatása: THALY Kálmán: *Ghymesí gróf Forgách Simon mint író*. (Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 211—268.)

⁷ E kéziratról THALY a következőket írja: »Zrínyi munkájának Forgách Simon tulajdon kezével írott és sajátját képzett régibb példánya a napjainkig épségben fennmaradt, eredeti, aranyozott bőrkötésben, a gróf unokájánál: az 1849-iki vértanú b. Jeszenák János özvegye, született gr. Forgách Aloyzánál Pozsonyban, ki e becses ereklyét méltó kegyelettel őrzi. Nem volna érdek nélküli ezt, mint Zrínyi tárgyalt munkájának legrégebb példányát, a nyomtatott kiadással gondosan összehasonlítani, s a netalán felmerülő hézagokat vagy eltéréseket belőle kipótolni«. ZRÍNYI prózai munkáinak kiadói: RÓNAI HORVÁTH Jenő (*Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*. Budapest, 1891.) és MARKÓ Árpád (*Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái*. Budapest, 1939.) nem keresték az *Áfium* e fontos kéziratát.

⁸ Idézet KLOBUSICZKY Ferencnek írt leveléből: Enyiczke, 1704. szeptember 5. (Országos Levéltár. Rákóczi—Aspremont lt. Elenchus szerinti iratok. Fasc. 24.)

1. Nagyszombatban. Ez SÁNDOR István vélekedése a *Magyar Könyvesház*-ban.⁹ El sem lehet gondolni, mire alapította.

2. Medgyesen. THALY vetette fel: »Midőn 1705. júniusában, mint erdélyi főtábornok — Forgách — Medgyes várát és városát a németektől hosszas, kemény ostrom után bevette, az ott talált száz nyomdában nyomatta ki Zrínyi munkáját.«¹⁰ Szerette a romantikus ízű magyarázatokot, mennyire tetszetős ez is: véres ostrommal megvett, kuruc uralom alatt nyögő német városban egy kuruc tábornok ZRÍNYI munkájának kiadásával is növeli a ZRÍNYI-vért hordozó fejedelem dicsőségét!

3. Bártfán. Ez is THALYtól származik. Medgyest alig hogy felvette, máris óvatosan, zárójelben odaírta szép hangulatos feltevéséhez: »vagy Bártfán?« A bártfai feltevést megerősítette a *Magyar Könyvszemle* névtelen bibliográfusa is, aki adalékokat gyűjtve SZABÓ Károly *Régi Magyar Könyvtár*-ához, úgy írta le újból az *Áfium* 1705-ös kiadását, mintha bártfai impresszummal ellátott példányára akadt volna a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.¹¹ Kétségtelen, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Mil. 316. i. jelzésű példánya tévesztette meg, melyre egy régi kéz, nyomtatott betűket utánözva, Bártfát írta a megjelenés helyéül. SZÉCHY Károly ZRÍNYI életrajzában hasonmásban látható az *Áfium* e példányának címlapja.¹²

E három feltevés közül az utolsó vált általánossá. MARKÓ Árpád a ZRÍNYI-kiadásokról szóló beszámolójában minden kétely nélkül írja: »Végre megszülethetett, mint 'editio princeps', 1705-ben Bártfán az *Áfium* első nyomtatott kiadása.«¹³ Pedig ez semmivel sem indokoltabb, mint akár Debrecen vagy Lőcsét venni fel a megjelenés helye gyanánt, s ezért szükséges újból felvetnünk a kérdést: hol is látott hát napvilágot?

FORGÁCH Simon fennmaradt leveleiben kerestünk rá választ. Mivel FORGÁCH az *Áfium*-ot RÁKÓCZINAK ajánlotta, s szép, lendületes ajánlással is ellátta, hogy a fejedelem »híre-neve annyival inkább terjedhessen e széles világon«,¹⁴ bizonyára tájékoztatta szándékáról, s beszámolt néki a könyv elkészültéről is. Valóban 1705. március 24-én Segesvárott kelt levelében¹⁵ ezeket a sorokat találjuk: »Ime az melly opusról emlékeztem más levelemben, elkészülvén ezen edgy, kívántam Nagyságodnak udvarlanom azzal is. Hogy olly illetlen fedélben involváltatot, arrul Nagyságodat alázatosan követem, tudom Nagyságod nem kívül, de belől fogja méltóztatni vizsgálni.«

FORGÁCH e soraiban kétségtelenül Kolozsvárott megjelent könyvről van szó. A generális 1705. január 22-én vonult be a városba »nagy pompáson

⁹ *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említésök.* Győr, 1802. Az *Áfium*ot így említi: 1705. Nagyszombat. Symbolum Illust. D. Comitiss Nicolai Zrinyi: Nemo impune lacescit. 12. Ir. G. Zrinyi Miklós, kiadá Gr. Forgács Simon Kurutz Ezeredes, 's Rákóczi Ferentznek ajánlotta. (A' hadi Fenyítéknek helyre hozásáról 's az Országnak az Ellenségtől való felszabadításáról.)

¹⁰ *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból.* Budapest, 1885. 217—218.

¹¹ Adalékok Szabó Károly »Régi magyar könyvtárához« a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárából. Magyar Könyvszemle, 1879.34. V. ö. SZABÓ Károly: Észrevételek a »Régi Magyar Könyvtár«-amhoz közölt adalékokra. (Uo. 129.)

¹² Gróf Zrínyi Miklós. 1620—1664. IV. (Budapest, 1900.) 129. (Magyar Történeti Életrajzok.)

¹³ Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta MARKÓ Árpád. Budapest, 1939. 44. (A Magyar Szemle Klasszikusai.)

¹⁴ A korábbi kiadások FORGÁCH ajánlását elhagyták. Elsőnek THALY közölte FORGÁCH-tanulmányában.

¹⁵ Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára: II. 2 e/A.

és szer felett való kevélyen, úgy annyira, hogy az felséges fejedelem is nagyobb pompát nem tehetett volna», s egy február 27-én kelt levélben azt olvassuk, hogy »mindeddig Kolosvárt vendégeskedett Forgách uram«, e napon indult Segesvárra. Május 28-án fogott Medgyes ostromához, s a június 20-át követő napokban már fel is adták néki a várat.¹⁶

Hogy a szóbanforgó opus nem lehet más, mint ZRÍNYI Áfium-a, erre nézve tipográfiai bizonyítékokat szolgáltat a könyv kiállítása, nem nehéz felismerni MISZTÓTFALUSI KIS Miklós betűit.¹⁷ Sietve készült, nem volt idő arra, hogy kiadója szép barokk ízlésű címlapot készíttessen hozzá, ezért jelent meg »olly illetlen fedélben«. Az Áfium-ot küldi tehát, nyomdából kikerült első példányát, FORGÁCH a fejedelemnek. Leveléből az is kitűnik, hogy nem meglepetésnek szánta, már egy előző levelében, — mely elveszett, vagy lappang valahol, — közölte szándékát RÁKÓCZIVAL.

Szakítanunk kell hát az eddig felmerült feltevésekkel, az Áfium első kiadása a kolozsvári nyomda terméke. Miért is nyomatta volna FORGÁCH Nagyszombatban vagy Bátfán, mikor keze ügyében volt a kolozsvári nyomda, s még ha feltesszük is, hogy egy százsz nyomdában ilyen tetszetős kiállítású magyar könyv készülhetett volna, akkor sem valószínű, hogy német nyomdához fordult, — ilyen ellenvetések már FORGÁCH idézett levelének feltalálása előtt is támadtak bennünk, s most örömmel iktatjuk az Erdélyre oly nagy reménykedéssel tekintő Zrínyi munkáját a kolozsvári könyvek sorába.

b) A ZRÍNYI-könyvvel együtt FORGÁCH egy imádsággal is kedveskedett RÁKÓCZINAK: »A mellett ezen imádsággal is kívántam alázatosan udvarlanom.«

A RÁKÓCZI-kornak gazdag imádságirodalma van, de a nyomtatásban megjelent imádságok közül is elkallódott vagy lappang néhány. Több kiadásban ismeretes a »Rákóczi imádsága, mellyel az ő Urának Istenének orczáját minden napon engesztelni szokta«, s »nyomtatás által közönséggé tétetett a végre, hogy a Birodalma alatt levő Vitézlő Magyar Nép is az ő Kegyelmes jó Urát s Fejedelmét a buzgó imádkozásban követni megtanulja.«¹⁸ Ez volt a kuruc vitézek hivatalos imája, s bár RÁKÓCZI hadserege többségében protestáns volt, katolikus és református katonái egyaránt imádkozhatták, mert szerzője, a buzgó katolikus fejedelem, gondosan vigyázott arra, hogy senki meg ne botránkozzék benne. E híres felekezeti közti imádság méltán kelthette

¹⁶ 1705 első felének erdélyi eseményeire jó forrás: *Második Teleki Mihály életéről való maga írásai ab anno 1703. usque ad annum 1720.* (THALY igazításaival és jegyzeteivel ellátott modern másolata megvan a Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolatgyűjteményében.) — FORGÁCH kolozsvári vendégeskedéséről I. EÖRVÖS Miklós levelét br. KÁROLYI Sándornénak, Károly, 1705. február 27. (*A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára. V. 168.*) — Medgyes június 26-án már kétség-telenül FORGÁCH kezén volt, mert JÁNOKY Zsigmond 1705. június 26-án Jászberényből RADVÁNSZKY Jánosnak írt levelében ez áll: »Forgách Uram Medgyest meg vette, fegyverén kívül dobját, zászlóját ott hatta a' Német, s már közülök száz is ide álot«. (THALY Kálmán *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, IV. 373. Az Országos Széchényi Könyvtár kéz-irattárában : Fol. Hung. 1389.)

¹⁷ MISZTÓTFALUSI betűire nézve I. SZENTKUTY Pál: *M. Tótfalusi Kis Miklós amsterdami betűmintalapja*. Budapest, 1943. (Különlenyomat a »Magyar Könyvszemle« 1942. évi IV. füzetéből.)

¹⁸ 1703-as debreceni kiadását (RMK. I. 1667.) újból kiadta THALY a *Rákóczi-Tár* I. kötetében (Pest, 1866.) XXIII—XXIV. — ARANY János is közölte a *Nép Barátja* 1849. április 20-án megjelent 14. számában.

fel a magyar ügyben közvetítő protestánsok figyelmét: latin fordítását WHITWORT bécsi angol megbízott eljuttatta Angliába is.¹⁹

A Rákóczi imádsága mellett a forrásokban szó van egy Rákócziért való imádságról is, amely szintén a katonaság számára készült fohászkodás lehetett: DADÁN János zsolnai tipográfus mindjárt a felkelés kezdetén, 1703-ban ki-nyomatott latin és tót nyelven egy RÁKÓCZI boldogulásáért mondandó imádságot, nyilván evangélikus vallású kurucok használatára,²⁰ valószínűleg volt katolikus változata is, mert BERCSÉNYI 1704 nyarán azt kívánta a nagy-szombati jezsuitáktól, hogy a RÁKÓCZIÉRT elrendelt imádságot nyomassák ki.²¹ Egyik sem maradt fenn napjainkra, még kéziratban sem. Még sincs okunk kételkedni ezeknek az adatoknak a hitelességében, hiszen sokáig úgy véltük, hogy utolsó példányig elveszett RÁDAY Pál *Lelki Hódolás*-ának 1710-es kassai kiadása,²² s csak egy példányban maradt meg a reformátusok 1705-ben — bizonyára nagy példányszámban — kibocsátott *Bőjti Imádság*-a,²³ hogy azután szinte szemünk láttára kallódjék el.

A FORGÁCH említette imádság szintén ismeretlen a magyar bibliográfiában, pedig — a szövegből következtetve — ez is nyomtatott ima volt, s ez is RÁKÓCZIÉRT való könyörgés. Alighanem FORGÁCH szerzeménye. A generális jeles imádságszerző volt, s áhitatoskönyve, a *Gyűlhetetlen és Minden Testi és Lelki Ellenséget meggyűző Fegyver* kegyességi irodalmunk értékes terméke.²⁴ Kolozsvári imádsága, bár református nyomdában készült, minden bizonnyal a katolikus kegyesség jegyeit hordozta, FORGÁCH sokkal buzgóbb katolikus volt, semhogy ezzel az imádsággal kedvezni akart volna »Kálvin János Uramnak«.²⁵

c) FORGÁCH erdélyi tartózkodásának emléke az a protekcionális-levél is, amelyet kolozsvári nyomdában készült úrlapon 1705. július 15-én állított ki Nagybánya város oltalmára.

A protekcionális-levél a katonaság garázdálkodásának kitett falvak, városok, uradalmak és egyházközségek védelmét szolgálta. Különösen a felkelés első esztendeiben, mikor a »kurucságnak színe alatt« garázda csapatok veszélyeztették a személyi- és vagyonbiztonságot, állítottak ki sok oltalomlevelet a fejedelem és BERCSÉNYI kancelláriáján. »Mikor a' Méltóságos Fejedelem ő Nagysága Tokaj alatt volt, hogy a' Nagyságod jószága kezem között meg maradhasson, a' jószágra Protectionalis levelet hozattam« — írja földesasszonyának, özv. gr. BARKÓCZY Györgyné KOHÁRY Juditnak sutori ispánja.²⁶ RÁKÓCZI és BERCSÉNYI kancelláriája nyomtatott úrlapokat

¹⁹ 1704. február 6-án kelt jelentésében HEDGES miniszternek: »For the curiosity of the piece I here inclose a form of prayer which Rakotzi has order'd to be used indifferently by his adherents of all Religions«. L.: SIMONYI ERNŐ: *Angol diplomatiái iratok II. Rákóczi Ferencz korára*. I. (Pest, 1871.) 125—126. Archivum Rákócianum. II. osztály.

²⁰ KRMAN Dániel említi DADÁN felett mondott gyászbeszédében: RMK. II.: 2224.

²¹ *Liber consultationum, 1704—1773*. 2—3. (Kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Todoroszku-gyűjteményében.)

²² GORZÓ Gellért: *Rádai Ráday Pál*. Budapest, 1915. 20—23.

²³ *Hit által meg-tisztított szívnek Hitbeli Tsokja, Avagy Bőjti Imádság*. BALLAGI Aladár könyvtárában volt meg. (Magyar Könyvszemle, 1879. 292.)

²⁴ THALY méltatja idézett tanulmánya IV. fejezetében.

²⁵ Idézet egyik RÁKÓCZinak írt leveléből.

²⁶ 1704-ben. A gróf KÁROLYI-nemzetség levéltárában: Kuruckori iratok. Ir-regestrata.

használt erre a célra. RÁKÓCZI már 1703. augusztus 1-én a debreceni nyomdában készült úrlapon biztosította védelméről a PINKÓCZYakat.²⁷ A fejedelem és főtábornoka nyomtatott oltalomleveleit nyilvántartja a bibliográfia, s korántsem olyan nagy ritkaságok, vagy éppen unikumok, mint azt némelyek feltételezik, levéltári kutatás során gyakran előkerülnek.²⁸ FORGÁCH generális oltalomleveleiről azonban sehol sem találunk említést, s az egyetlen ismeretes példányra Nagybánya város levéltárában akadtam rá.²⁹

Kétségtelen, hogy a kolozsvári nyomdában készült. MISZTÓTFALUSI elegáns betűivel ékes nyomtatvány.

II.

1705 őszén Erdély, vele együtt Kolozsvár is, kihullott RÁKÓCZI kezéből, éppen akkor, midőn már utban volt, hogy beiktassák ősei örökségébe. Erdély fejedelmi székébe, miután már 1704. július 8. óta a gyulafehérvári országgyűlés határozatából választott fejedelme volt az országnak. November 11-én Zsibónál csatát vesztett a RABUTIN erdélyi tábornagy felmentésére induló HERBEVILLE seregétől, azon a napon éppen, melyen kezdődnie kellett volna az országgyűlésnek. Kolozsvárott diadalkapuvál várták, rajta RÁKÓCZI és más fejedelmi személyek képei között FORGÁCH Simon lovasképével, de a várvavárt fejedelem helyett a németek jöttek és ötnegyed éven át kezükben tartották, s »rettenetes hallatlan kínzó executióval nyomorgatták« a várost.

Fordulat 1706 nyarán kövekezett: RABUTIN július közepén egész hadseregével s maga s HERBEVILLE csapataival, kiment Erdélyből magyarországi hadjáratra, s mivel csak a várakban hagyott őrséget, a kurucok újra előzönlöttek az országot. Kolozsvárhoz azonban csak 1707 februárjában érkeztek hozzá: mikor br. TIGE császári tábornok kivonta falai közül a német helyőrséget, a kurucok beszálltak a városba. Nyomdája megint dolgozhatott a felkelők számára.³⁰

A Zsibónál megvert FORGÁCH nem került vissza Erdélybe, helyét gr. PEKRY Lőrinc foglalta el. Vele új szakasza kezdődik a kurucok erdélyi uralmának, s a kolozsvári nyomda történetének is.

a) PEKRY Lőrinc volt Erdély II. RÁKÓCZI Ferenc korabeli történetének legnagyobb hatású személyisége. Ügyes politikus: ő vitte keresztül RÁKÓCZI fejedelemmé választását és ő készítette elő a fejedelemségbe való

²⁷ Megvolt az Országos Levéltárban, a múzeumi letétben, a *Személyek szerinti iratok* között. Budapest ostroma idején elégett.

²⁸ RÁKÓCZI és BERCSÉNYI protekcionális-leveleinek leírásában figyelemmel kell lennünk arra, hogy mindegyiküknek két, egymástól eltérő szövegű (13 és 17 soros) úrlapja volt, ha a tipográfiai változatokat nem tekintjük is. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán a terjedelmesebbeket írta le (*Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez. A Todoreszku—Horváth-Könyvtár ismeretlen régi magyar nyomtatványai*. Magyar Könyvszemle, 1930. 144.) A RÁKÓCZIÉVAL azonos példány fényképe látható *Szentes város történetében*. (Szentes, 1914. 179.) Azonos szövegű, de más sorbeosztású példány leírását közölte GULYÁS Pál a Magyar Könyvszemle 1912. évfolyamában (328. 1. 15. sz.). Ugyanott közölte RÁKÓCZI (16. sz.) és BERCSÉNYI (14. sz.) rövidebb szövegű oltalomlevelének leírását is. A BERCSÉNYI-féle bővebb szövegűnek eltérő tipográfiai változatát hozza VARGA Zsigmond: *A debreceni református főiskola nagy-könyvtára* című műve (Debrecen, 1934.) II. kötetének 36. lapján.

²⁹ Levéltári jelzete: Fasc. I. 15. ddo.

³⁰ Az előadott eseményekre nézve hasznos tájékoztatást ad KÖVÁRI László: *Erdély történelme*. V. (Pest, 1863.) 71—77.

beiktatását; de ügyetlen katona: ő veszítette el 1707 őszén Erdélyt. Neve belekerült az utókor irodalmi tudatába is: férje volt a költő és műfordító PETRŐCZY Kata Szidóniának.³¹

Kortársai sötét színekkel jellemezték. A labanc CSEREI »hite hagyott, praedán hízott, gonosz ember«-nek írja, aki »szokás szerint hazug hírrel töltötte el az egész országot«. ³² RÁKÓCZI rajza még sötétebb: »cselszövő ember volt, akiben senki sem bízott, de minthogy kétszínű volt és hatalmas szónok, sok zavart okozott; személye engem nagyon zavart. zavaros, kétszínű és meggondolatlan szelleme miatt. A közvélemény állhatatlannak és zavargónak tartotta.«³³

Erről a rosszlemékezetű emberről adjutánsa, DÁNIEL István, aki halála után leányát, Polixénát feleségül vette, azt jegyezte fel, hogy »az Isten utainak vizsgálásában igen buzgó vala.« Haláláig gyötörte »ifjúságának bűne»: »ez világi szemfényvesztő gyönyörűségei« által elvakítva és »ezen század Istenének ámtásai által félrevezetődven« megtagadta református hitét és katolikussá lett.³⁴ Konverziójának hatása alatt fordította magyarra az evangélikus PETRŐCZY Kata Szidónia 1690-ben MAYER Frigyes János apologetikus munkáját, a *Pápista vallásra hajlott lutheranusok lelkek ismeretének kinyá-t*.³⁵ Belső meggyőződése szerint egy pillanatig sem volt katolikus, csak »kalitzkában tartotta a lelkét«. Titka a fejedelmet installáló marosvásárhelyi országgyűlés alkalmával derült ki. Az ünnepi misén észrevették, hogy Debrecenben nyomtatott könyvből imádkozik. Mikor a fejedelem kérdőre vonta, »kibocsátotta lelkét a kalitzkából«, megvallotta, hogy ő »tisztá és igazhitű református«. ³⁶

Literátus ember volt. Élete utolsó idejében — 1709. március 6-án halt meg — ARNDT János *Das Wahre Cristentum*-jának magyarra fordításával foglalkozott.³⁷ Munkájával el is készült, mert 1709. február 11-én ezt írta RÁKÓCZINAK: »Az melly könyvet fordítottam és Felséged parancsolta vala, hogy pro revisione Felségednek praesentállyak, most alázatosan ell küldtem.«³⁸

³¹ Életrajza: RÁCZ Imre: *Pekrovinai gróf Pekri Lőrinc, II. Rákóczi Ferenc fejedelem hadvezére*. Debrecen, 1929. (A Debreceni Tisza István Tudománygyetem Magyar Történelmi Szemináriumának Közleményei. 4.) — V. ö. THALY Kálmán: *Az első magyar költőnő báró Petrőczy Kata-Szidónia gróf Pekri Lőrinczné élete és versei 1658—1708*. (Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból. Budapest, 1885. 117—210.)

³² *Históriája* 365—367., 375. lapjain.

³³ Idézetek II. RÁKÓCZI Ferenc *Emlékiratai* VAS István-féle fordításának (Budapest, 1948.) 72., 85., 157. és 175. lapjairól.

³⁴ *Életének leírásá-ban*. (*Erdély Öröksége*. VII. 189—190.) — »Az pápista vallásra való tántorodására« nézve l. még 1700. augusztus 3-án kelt végrendeletét (SZÁDECZKY Lajos: *Gróf Pekri Lőrinc levéltára*. Századok, XLII/1908. 323—324.) és BETHLEN Miklós feljegyzését. (*Önéletírása*, II. 47. Magyar Történelmi Emlékek. III.)

³⁵ RMK. I. 1399.

³⁶ BR. WESSELÉNYI István *Naplója* 1707. szeptember 23-i és 1707. november 4-i feljegyzésében esik szó erről. (A Magyar Tudományos Akadémia történettudományi bizottsága másolatgyűjteményében.)

³⁷ Homonnai tartózkodása alatt »mivel a henyéséget nem szenvedhette, s a munkához hozzá volt szokva, különösen pedig az Isten útainak vizsgálásaiban igen buzgó vala, a lüneburgi híres püspök Arnd Jánosnak az igaz keresztyéniségről írt értekezése olvasása és szemlélésére vette az esztét és igaz keresztyéni buzgalomból elhatározta, hogy azt honi nyelvre lefordítja. Mivel azonban ottan-ottan különböző katonai akadályok merültek fel, és ezek miatt az én tábornokom és grófnak nem mindég vala ideje maga szándéka folytatására, akkor a fenn említett értekezés fordítását reám bízta« — írja VARGYASI DÁNIEL István.

³⁸ Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára: II. 2e/A.

Bizonyára ő is csak szemelvényeket fordított ARNDTből, mint felesége *A kereszt nehéz terhe alatt elbágyatt sziveket élesztő jó illatú XII. lilium-ban*³⁹ és a *Jó illattal füstölgő igaz szív-ben*.⁴⁰ Az előbbi kuruckori termék, a kolozsvári nyomdában látott napvilágot 1705-ben. THALY úgy véli, hogy PETRÓCZY Kata Szidónia e munkája akkor készült, mikor férje kurucságáért Szebenben raboskodott, a fogság hangulatából született, s a kuruckorra jellemző irodalmi termék.⁴¹

A PEKRY-család irodalmi tevékenységére utal egy RÁDAY-könyvtárban található unikum: a szerző — vagy talán inkább a fordító — megnevezése nélkül 1707-ben megjelent *Ébresztő Kakas Szó*,⁴² melyről már SZABÓ Károly megállapította, hogy »kétségtől kizárólag kolozsvári nyomtatvány«. Dedikált példány: a grófi pár középső leánya, PEKRY Kata⁴³ ajánlotta kedves sorokkal RÁDAY Pálné KAJALI Klárának: »Mint hogy meg esmerkedtem az en nagy jo akaro/ kedves Aszzyomomat Kaja /li Clára Aszzyonynak ad- /tam ajándékba ezt az kis/ barátságáról valo könyvet /Kivánom hogy ő kigyeme/ én nékem igaz holtig valo /barátom légyen, hogy az/ igaz szeretet és barátság /az koporsóban szálljon velem/ és ő kemével tsak arra ké- /rem ő kemét nagy szeretettel/ hogy légyen holtig hiv és igaz /szeretettel én hozzám/ Pekry Kata mp«

E dedikáció alatt nincsen dátum, nem tudjuk megmondani, hol és mikor ismerkedett össze a két fiatal nő. Midőn RÁDAY RÁKÓCZIVAL Erdélyben járt, »a Méltóságos Fejedelemnek Erdélyi fejedelemségre való felemeltetése« alkalmával, felesége nem volt vele.⁴⁴ Nem ismerjük a könyv szerzőjét vagy ha fordítás, a fordító nevét sem, keletkezésének indítéka felől is tájékoztatlanok vagyunk, mégis jónak láttuk megemlíteni, mert a kuruc Kolozsvár könyve és alig lehet kétségünk afelől, hogy PETRÓCZY Kata Szidónia vagy talán PEKRY Kata alkotása.

b) Marosvásárhelyen, az utolsó fejedelmet iktató országgyűlésen egy szempillantásra feltündökölt a régi Erdély dicsősége. A rendek PEKRY javaslatára felséges címmel ruházták fel RÁKÓCZIT és a haza atyjának nyilvánították. Amikor azonban a beiktatás ünnepsége után a tárgyalásokra került a sor, kihunytt a tűz, s kitűnt, hogy RÁKÓCZI inkább csak fejedelmi vendége Erdélyországnak, mintsem uralkodója. Már a fejedelmi proposíciók is kedvetlenséget keltettek: »kemény proposíciói ő felségének jobb s állandóbb időkre haladhattak volna« jegyezte meg az országgyűlés gazdája, gr. TELEKI Mihály. Az április 8–12. között alkotott 26 törvénycikkről szólva bizonyára a közvéleménynek adott kifejezést, mikor így jellemezte őket: »Articulusink is kemények exstálnak. Vajha az Isten nem azért büntet-e minket most sok féle ítéletivel?« A jobbágyok katonáskodását érintő XV. tc. tárgyalása során meztelenül kitetszett a rendek és a fejedelem kölcsönös bizalmatlansága: »Minden erőfeszitésemmel sem akadályozhattam meg azt a törvényt, mely

³⁹ RMK. I. 1704.

⁴⁰ RMK. I. 1747.

⁴¹ »Ezt — hihető — szebeni rabsága alatt (1704) írta s 1705. Beszterczen rendezte sajtó alá.« (Kézírtos jegyzete a *Tanulmányok* könyvtárámban levő példányának 136. és 156. lapjain.)

⁴² RMK. I. 1736.

⁴³ Később br. KEMÉNY Lászlóné.

⁴⁴ 1707. április 8-án és 12-én Marosvásárhelyről ír néki s megígéri, hogy májusban, mikor országgyűlés lesz Magyarországon, meg fogja látogatni. (*A Ráday-Könyvtár kézirat-katalógusa*. Budapest, 1938. I. a. 65, 66.)

tönkretette minden erdélyi csapatomat» — RÁKÓCZI e keserű megjegyzése mögött erdélyi fejedelemségének kudarcáról való érzése bujkál.⁴⁵

A vásárhelyi diéta emlékét három nyomtatvány őrzi a magyar bibliográfiában:

1. A *Propositio*.⁴⁶ SZABÓ Károly két példányát tartotta nyilván: a Magyar Nemzeti Múzeumét és az Erdélyi Múzeumét. Megvan a Todoreszku-gyűjteményben is. Címlapjának hasonmása látható MÁRKI RÁKÓCZI-életrajzában. 1849-ben »az igen ritka eredeti nyomtatvány után« kiadta MÁRKI György *Második Rákóczi Ferencz szózata 1707-dik évből* címmel Debrecenben. Megjelent Egerben is. Az 1849-es magyar kormány Habsburg ellenes propagandájának egyik dokumentuma: »Az érdemes olvasó igenis látni fogja, — olvassuk a *Vezérszó*-ban, — mikért Rákóczi úgy beszél, valamintha napjainkra szólott volna.« Bevezetésének könyvtörténetileg is érdekes sorai: »Magamra a tolokodás gyanuját véltem hárulni, ha tudom, hogy a birtokomban lévő nyomtatvány nemzetünknel vagy csak húsz példányban is fennvan, ha mind a mellett is az említett szózatnak újranyomatásával lépek elő. . . . Hitelesen mondhatom, hogy habár egykori régiségbúvárunk, Sándor István emlékezik is munkájában éppen az itteni propositióról, ugyanaz sem a pesti magyar egyetem, se a magyar academia birtokában nincs, sem a marosvásárhelyi nagy könyvtárban nem találhatik; innen a legritkább nyomtatványok közé tartozik.«⁴⁷

2. Az *Articuli*.⁴⁸ A fejedelem aláírásával és pecsétjével hitelesített példányára FERENCZI Zoltán akadt az Erdélyi Múzeum gr. KEMÉNY József-féle gyűjtemény *Codex authenticus Articulorum Dietae Transylvaniae* című kötetében. Teljes szövegében kiadta THALY Kálmán a *Történelmi Tár*-ban.⁴⁹ A Todoreszku-könyvtárban levő példányának az az érdekessége, hogy — bár nem hitelesített — rajta van a fejedelem FR kézjegye, MÁRKINÁL látható első és utolsó lapja hasonmásaiban.⁵⁰

3. »*Pátens az erdélyi hadaknak*«. Kolozsvárott kelt 1707. április 27-én. (Eleve jól tudván . . .)«⁵¹ THALY említette elsőnek 1879-ben.⁵² Nem ritka nyomtatvány, levéltári kutatásaink során gyakran találkozunk vele.⁵³ Hasonmását HUBAY Ilona adta ki.

Az alábbi adatokból látni fogjuk, hogy mind a három kolozsvári nyomdatermék. E nyomtatványokon kívül azonban a kolozsvári tipográfiának még más kapcsolata is van a vásárhelyi országgyűléssel. Az erdélyi református

⁴⁵ RÁKÓCZY *Emlékiratai* és a TELEKI-napló egymást kiegészítő adataiból alakul ki ez a kép.

⁴⁶ RMK. II. 1738. — Hubay, 1156.

⁴⁷ 1812-ben BUDAI Ésaiás is említette. (*Magyar Ország története, melyben a Felső-Ausztriai Ház örökös uralkodása foglalódik*. Debrecen, 1812. 60—61.) Érdekes a beszéd stílusára tett megjegyzése: »Maga a' beszéd magyarul van, igen czífra kifejezésekkel.« MÁRKI viszont úgy találta, hogy »a szépirodalmi kincsek buvára különösen rethorikai gyöngyöket szemelhet ki abból« — a címlap MÁRKINÁL az I. kötet 77. lapján látható.

⁴⁸ HUBAY, 1157.

⁴⁹ A marosvásárhelyi trónbeiktató országgyűlés törvénycikkei. 1707. 1897. évf. 577—606.

⁵⁰ Az I. kötet 600. és 601. lapjai közé iktatott önálló melléklet.

⁵¹ HUBAY, 1158.

⁵² Ismeretlen nyomtatvány a Rákóczi-korból. (Történelmi Tár, 1879.)

⁵³ Leleghelyei: THALY *Kuruckori Okmánygyűjteménye*. VI. 27. — Múzeumi Törzsanyag, 1707. — Lymbus Ser. I. fasc. 82—83.

egyház sérelmi iratának XVI. pontjában privilégiumot kért nyomdája számára: »Valamint a felső országokban, úgy itt is typographiánk praejudiciumára más országból vétkes exemplarok bé ne hozattassanak, mellyek által az itt nyomtatott exemplarok és typographia hasztalanná tétetessenek és így typographus is munkájának semmi sükerét ne láthassa, egyszersmind, hogy azon typographia praejudiciumára más valaki typographiát ne erigálhasson, alázatossan kérjük.«⁵⁴

A nyomda valóban rá volt szorulva a védelemre, adataink nyomorúságos állapotáról is vallani fognak. Nincs semmi nyoma annak, hogy a kérelmezett kiváltságlevelet megkapta volna, pedig a fejedelemtől közvetlen tapasztalata is lehetett helyzetéről, hiszen a *Pátens* sürgős kinyomatására kolozsvári tartózkodása alatt maga adott utasítást.

RÁKÓCZI a marosvásárhelyi gyűlésről az ónodira igyekezve, útközben néhány napot (április 23–27.) Kolozsvárott töltött,⁵⁵ s az országgyűlési akták kinyomatása felől is itt rendelkezett. Az erdélyi jobbágycsőrdés azonban mindennél jobban nyugtalanította, ezért először a *Patens* kibocsátása felől intézkedett, mert nem akarta úgy elhagyni Erdély földjét, hogy legalább kísérletet ne tegyen rendezésére.⁵⁶ Az erdélyi kuruc seregek is nagybőrára »jobbágyi rendekből állanak, kik is szabadságnak megnyeréséért, biztattatván először, fogtanak fgyvert«. A katonáskodó jobbágyok igyekeztek — a nékik adott ígéretekre hivatkozva — kibőjni az adók, a földesúri és katonai szolgáltatások terhe alól, a rendek viszont visszakövetelték a hadseregtől azokat a jobbágyaikat, akik engedélyük nélkül mentek hadba. »A' sok veszedelmes rendetlenségeket bús szível érttyük és tapasztaljuk, — mondja a fejedelem a *Pátens* bevezetésében — annyiaval inkább Atyai Gondviselésünkhöz illendő dolognak lenni láttjuk, hogy minek-előtte tellyes Hadi Regulamentuminkat és Edictuminkat⁵⁷ ki-nyomtatattván, mindeneknél nyilván-valóvá tegyük, avagy tsak addig-is az excedenseknek meg zabolázására Országunknak mostani köz Gyűlésében lött némelly Végezetit . . . Híveinknek szemek eleiben mentül hamarab terjeszszük.« Mit határoztak e nehéz kérdéscsőrl a diétán, erről az *Articulusok* nem adnak felvilágosítást. A *Patens* elsősorban a jobbágyiség hadiszolgáltatásait akarja szabályozni, s csak másodsorban szól a vitézkesdő jobbágyok jogi helyzetéről, midőn mentesíti őket — de csak a jobbágy személyét, feleségét és kiskorú gyermekeit — a földesúri terhek alól, kivévén »a' Hadak számára való életet.«⁵⁸

Ez a fontos és történeti becsű nyomtatvány — melyet mintha intellemnek szánták volna, — PÁPAI PÁRIZ Ferenc *Pax corporis*-a 1685. évi kiadásának betűivel szedték,⁵⁹ — a keltétől számított harmadik napon már az

⁵⁴ *Expositio brevis difficultatum ecclesiarum in Transylvania, in qua Serenissimi Principis Domini Domini nostri Clementissimi gratiosam resolutionem humilime implorant.* (Országos Levéltár. Rákóczi-szabadságharc levéltára.)

⁵⁵ RÁKÓCZI kolozsvári tartózkodására nézve I. MÁRKI I. kötetének 615–619. lapjait.

⁵⁶ A jobbágykérdéscsőrl felvilágosítást nyújt *A szegénylegény éneke* című tanulmányom. (*Magyar századok.* Irodalmi műveltségünk történetéhez. Budapest, 1948. 131–141.) A marosvásárhelyi tárgyalásokról MÁRKI I. kötetének 611–612. lapjain főként RÁKÓCZI *Emlékiratai* alapján.

⁵⁷ Az ónodi országgyűlésben alkották meg: RMK. I. 1722, 1734.

⁵⁸ THALY a pátens kéziratát is látta (»Az egész fogalmazvány Aszalay Ferenc kezeirása.«), rajta ezzel az egykorú levéltári jelzéssel: »Patens az erdélyi hadaknak, melly is Kolosvárott in Ao 1707. ki nyomtatott«.

⁵⁹ L. SZENTKUTY idézett dolgozatát.

erdélyi főgenerális PEKRY kezében volt. Április 30-án írt levelében⁶⁰ elégetlenségének ad kifejezést RÁKÓCZI előtt: »Az Felsőged Patensét, Felsőges Uram, olvasván, alázatossan akarám Felsőgedet informálni, ha az hadak számára való Élés praestálására reá erőltetik az Jobbágy Katonát, el érik az Jobbágy Katonát persecuáló, honn heverő Urak az magok intentioját, mert úgy meg terhelik az szegény Katonát, hogy éppen semmivé leszen; ha Felsőged Kegyelmességéből bár csak felével contribuáltatnak, mégis több Consolatioja lenne.«

A *Propositio* és az *Articuli* kinyomtatása felől RÁKÓCZI 1707. április 29-én rendelkezett Zilahról BARCSAY Ábrahám erdélyi kincstartóhoz intézett levelében:⁶¹ »A mostani Ország gyűlése alkalmatosságával ki adott propositionokat és ott condált Articulusokat hová hamaréb Kolosvárt nyomtattassa ki, búzájul alkuván meg a' Typographussal, a'ki nyomtatandó száz száz Exemplárokért azon Város impositiojából tétessen contentumot.«

A nyomdásszal BARTHA András ítélmester tárgyalta, — ő üdvözölte RÁKÓCZIT eskütétele után, s beszédének egy része bekerült a marosvásárhelyi I. törvénycikkbe, — nyilván a szóbeli megbízása alapján, hiszen feladatának nehézségeiről egy nappal előbb számol be, mintsem a BARCSAMAK szülő rendelet kikerült a kancelláriáról. Április 28-án ezeket jelenti a fejedelemnek:⁶² »Az Articulusokat tegnap a' Typographusnak be adtam, elsőben mind szóról szóra neki meg olvasván, hogy annál inkább el ne vétse, hasonló képpen a' Felsőged Propositionit is. Azon panaszolkodik njavalyás, hogy csak edgy véka búzája sincsen, mi mellett munkálkodhassék, maga mellé pedig másokat is kellettven a' munkára venni, ha valami búza nem disponáltatik neki, nem continuálhattya munkáját, Falura kell ki menni búza keresni, mivel itt nem árulnak; én mondtam tegnap az Urnak Barcsai Ábrahám Uramnak ezt a difficultást, de eő Kegyelme azt monda, hogj pénzt ad s vegyen. Melljre nézve hozzá sem akart fogni a' Typographus; a' Város Hadnagjának mondtam, hogj adgjon vagj négy véka búzát neki, ne maradjon a' munka hátrébb, míg Felsőged kegyelmesen parancsol, a' Városnak is pedig Quantumában accepáltatik. Azt is monda Ur Barcsai Uram, hogy csak száz exemplar kell. Mind a' Felsőged Propositioni, mind az Articulusok iránt már Felsőged mit fog parantsolni, hadd alkalmaztassa az szerint. Papirossa magának nem volt, Hadnagy Uramnak kellett intimálnom, hogy vegyen azt is, vagy Quantumokban accepáltatik, vagy refusiojok lészen, hogy a' miatt is ne haladgjon a munka.« Láttuk, a fejedelem BARTHA javaslata szerint intézkedett az akták kinyomtatásáról.

Az aláírt és megpecsételt artikulusokat, szám szerint 29 példányt, RÁKÓCZI június 3-án azzal az utasítással küldötte meg PEKRYnek, hogy ossza

⁶⁰ THALY *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, VII. 123—125.

⁶¹ *Protocollum Rákócziánium*, IV. (Az Országos Levéltár őrzi. A br. JESZENÁK család levéltárából került a RÁKÓCZI-szabadságharc levéltárába.)

⁶² Országos Levéltár. Missiles. — CSEREI úgy tudja, hogy az Artikulusokat BARTHA fogalmazta: »Barta András, egy rosz melancholikus alávaló ember forgolódván igen Rákóczi mellett, kit ítélmesternek tett vala, kuruczvilágban ugyan meglehet, de másként még ítélmester deákjának is rosz lett volna, annak a bolond embernek conceptusa lön az mocskos articulus, mintha szóval szitokkal levághatnák a császár hadát. Vevé is hasznát, mert száz aranyat ajándékozána neki.« (*Históriája*, 376.) Vö. GULYÁS, II. 555.

szét a vármegyékre és a székekre :⁶³ »Az Articulusok közül 29. subscribálván és pecsételvén, ezen alkalmatossággal el küldöttük, melyek is a Vármegyékre és Székekre osztassanak.«

Még javában állott a marosvásárhelyi kuruc országgyűlés, mikor a császári hadsereg oltalma alá Szebenbe szorult Gubernium tiltakozott RÁKÓCZI fejedelemsége ellen.⁶⁴ Nem egészen a maga jószántából ; »semmi haszna nem lesz, — vélte BÁNFI György gubernátor, — minthogy már mikor az előtt két esztendővel a választás vala, akkor elég mocskos írást adatának ki velünk, most meg ujobban úgy is csak magunkat prostituáljuk véle haszontalanul, de ki meri mondani, hogy nem subscribálja? senki sem!« PEKRY az országgyűlési iratok beküldésével akart választ adni és meg is nyerte hozzá RÁKÓCZI beleegyezését.⁶⁵ »Az Patenst, mivel Felségednek tecczett, mielt az Articulusokat ki nyomtatták, azokkal edgyütt úgy igyekezem Szebenben be küldeni, hogy ne suppressálhassák, hanem tétessék közönségessé.«

E pátenst, melyet PEKRY mint Erdély vezénylő generálisa, a maga nevében bocsátott ki, a nyomtatott *Articulusok* két példányával levélbe zártan, egy elfogott szász civis vitte be Szebenbe br. TIGE kommandáns kezéhez május 29-én. A generális elérte célját, a császár pártján levő erdélyi urak tudomást szereztek a vásárhelyi határozatokról, s maguk között meg is tárgyalták. Az *Articulusok* azonban rossz végre jutottak, az lett a sorsuk, mint 1704-ben a fejedelem gyulafehérvári regálisainak : május 31-én »a piacon az akasztófa alatt a hóhérokkal megégettették Báron Tige uramék a bé küldött Patenst és articulusokat, ezt kiáltatván ki a Pellengérről a hóhérokkal németül, oláhul és szászul, hogy Pekry uram küldötte bé ezeket a cigány hóhéroknak, hogy megégessék őket a pellengéren, melyet meg is cselekedtenek«. E csúfságot a gubernátor tudtával követték el : egy beszélgetés során megjegyezte, hogy »ő égettette meg a kuruc tanácsurakat in effigie a minap a piacon a hóhérokkal.«⁶⁶

c) Vajon a kolozsvári nyomda termékei között megtalálhatók-e a RÁKÓCZI-korra is jellegzetes versek: az aggratulatoria, a köszöntő vers és a rythmi exequiales, a halotti búcsúztató?

A trónfoglalásra vonuló RÁKÓCZIT köszöntő latin verszet, a *Laetitia Transilvaniae* LISCHOVINI Andrásé. Egyetlen nyilvántartott, s valamely kolligátumból kiemelt példánya a Múzeumi Törzsanyagban fekszik, s 1895 óta a bibliográfia is nyilvántartja. Már FERENCZI felismerte, hogy kolozsvári nyomtatvány. Szerzőjéről sokáig csak annyit tudtunk, amennyit a mű címlapja mond önmagáról : »Serenissimi Principis Medicus Castrensis«. Königsbergben tanult, SZINYEI is említi három ott megjelent disszertációját. Az elsőben (*Hypocrisis in Medicina*. 1701) trencséninek mondja magát, s tiszte : »Medicus Candidatus et hactenus Civitatis Bartensteinensis districtumque adjacentium Practicus.« 1703-ban már »Medicus doctor.« A szabadságharc

⁶³ A körömi táborból kelt levelének fogalmazványa : *Protocollum Rákócziánum*, IV. — Ugyanott található egy másik változata is : »Az Erdélyi Articulusokat authenticálván, a végre meg küldöttük kegyelmednek, hogy azon Nemes Vármegyéknek és Székeknek, melyeknek ez előtt szokásban volt meg küldése, inviállya kegyelmed«.

⁶⁴ A *Contradictio* okmánya br. WESSELÉNYI István naplójában teljes terjedelmében megvan. (Az akadémiai másolat 1707. évi kötetének 352—357. lapjain.)

⁶⁵ L. PEKRYnek a 60. jegyzetben említett levelét.

⁶⁶ PEKRY pátenisének és az *Articulusoknak* szebeni sorsáról l. a WESSELÉNYI-napló 428—440., 476—477 lapjait. Megégetésükre CSEREI *Históriája* 347. és 376. lapjait is.

idejéből csak két adatot ismerünk róla : 1705. március 1-én »Lissouini Doctor« 600 forintot, 1709. június 19-én útlevelet kap Enyickén »Rozsnyó felé« a fejedelemtől. Műve keltezésének és kiadásának körülményei ismeretlenek.⁶⁷

THALY említ egy másik RÁKÓCZI tiszteletére készült latin verset is : ALMÁSI Benjámín dési református iskolamester 1707. március 29-én egy »cifra üdvözlő latin verset« adott át a Désen keresztül vonuló fejedelemnek. Feljegyezte, hogy a Ráday-Könyvtárban látta, de hogy kézirat-e, nyomtatvány-e, elfelejtette megjegyezni.⁶⁸ ALMÁSI versének a Ráday-Könyvtárban nem tudtam nyomára akadni, a debreceni kollégium könyvtárában találtam rá, aukción vásárolták meg ERNST Lajos gyűjteményéből, ahová a THALY-hagyatékából jutott. Szép kiállítású, furcsa kézirat ; első lapján az egymást keresztező sorok betűi háromszor is kiadják a költő ujjongó kiáltását : »Franciscus Racoci Vivat.«⁶⁹

d) Nyilván kiadott, Kolozsvárott nyomtatásban megjelent búcsúztatóról van szó PEKRY Lőrinc generális 1707. június 30-án kelt RÁKÓCZNAK szóló levelében :⁷⁰ »Esett az Bánffi Farkas temetésén ilyen czégyeres dolog : Az Búcsúztató verseiben volt, hogy Bánffi Farkast Bánffi Györgytől mint Erdély Gubernátortól búcsúztatták, minden dolgaiban szívből boldogulást kívánván Bánffi Györgynek, kiért midőn Examenre huztam volna a Professort, az ki az Verseket ki attá, azzal mentette magát, ő nem akarta, hogy Bánffi Györgytől búcsúztassa, de Barsai Mihály Uram⁷¹ csak reá parancsolta, és midőn eszt Teleki Uram Értette, Búdöskuti nevű Embertől izent ő kegyelme Barsai Mihály Uramnak, ne cselekettesse aszt, mert Felsőged Méltósága ellen s az Országnak Bánffi György iránt való végezésének is ellene lészen, de Barsai Uram csak el követtette. Egyéb dolgai is vadnak ő kegyelmének effélék, én bizony soha nem tudom, mire magyarázzam sok dolgait.«

Az 1707. március 26-án Köblösön meghalt BÁNFFI Farkas⁷² unokatestvére volt BÁNFFI György gubernátornak, akit a marosvásárhelyi gyűlés artikulusai úgy említene, mint a haza romlásának legfőbb okozóját. Gubernátorként való említése valóban nagy séréme volt RÁKÓCZI fejedelmi méltóságának és az országgyűlési határozatnak. Ha a búcsúztatót kinyomtatták, mint felségsértő és az ország törvénye ellen való nyomtatványt bizonyára meg is semmisítették, s ez lehet a magyarázata annak, hogy egyetlen példánya sem maradt meg. RÁKÓCZI könyörtelenül bánt el az ország érdekét sértő

⁶⁷ HUBAY, 1155. — Az említett életrajzi adatok : RMK III. 4297. és 4400. — WESZPÉREMI Isván, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*. IV. (Bécs, 1787). 463. — *Archivum Rákóczianum*. VIII. 48.

⁶⁸ *Kuruckori Okmánygyűjteménye*, XVIII. 300.

⁶⁹ Jelzete : R 2242. Címe : Aggratulatoria Serenissimo Francisco II. Dei Gratia Sacri Romani Imperii et electo Transilvaniae Principe Racoci, Siculorum Comite, et Partium Regni Hungariae Dno, et pro Libertate Regni Hungariae Confoederatorum Hungarorum Duce, Comite perpetuo de Sáros etc. etc. Deesiaces Lares Petente, a Novem Musis Omine fausto Beniamine Almási Rectore Scholae Deesiace Tibiam modulante Ao 1707. Die 26 Marty, decantata. — ALMÁSI Benjaminra nézve I. ESZE Tamás : *Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében*. Egyháztörténet I/1943. 76—77. Vö. SZINNYEI I. 125. GULYÁS I. 425.

⁷⁰ Rákóczi—szabadságharc levéltára. II. 2 e/A.

⁷¹ Tanácsúr az 1707 év VIII. tc. határozatából ; BÁNFFI Györgynek felesége BARCSAY Erzsébet volt.

⁷² Gr. TELEKI Mihály naplója szerint. Úgy látszik, kuruc érzelmű volt, mint Doboka vm. főispánja 1705. január 20-án ajándékkal köszöntötte az Erdélybe érkező gr. FORGÁCH Simon generálist.

nyomtatványokkal: lefoglaltatta az 1705. évi lőcsei kalendáriumot, mert »az históriát Nemzetünk prostitutiójára« közölte,⁷³ »anatemizálta« az 1705. évben nyomott hadi ediktumot és szerkesztőjét hadbírótság elé állíttatta, mivel »sok absurdumok inseráltattak között, némelyek contra jus gentium, némelyek contra leges patriae.«⁷⁴ Ha hivatalos kiadványának ez lett a sorsa, miért tűrte volna BÁNFFY Farkas búcsúztatóját?

e) Befejezésül említsük meg, hogy PEKRY Lőrinc is nyomtatott ürlopokat használt oltalomlevelek kibocsátására. VERES Péter vinci házára és borbereki birtokára 1707. július 20-án kiadott protekcionálislevele TORMA Károly révén került a Magyar Nemzeti Múzeum törzssanyagába.⁷⁵ Rátekintésre is megállapíthatjuk, hogy Kolozsvárott készült. WESSELÉNYI István naplójából tudjuk, hogy a generális kancelláriáján három forintot kértek egy oltalomlevél kiállításáért.

Tallózásunknak végére értünk. Eredményeink szegényesek, mint annak a kornak szellemi élete, melynek hadak tarolta mezőit jártuk. De egy olyan korból, melynek művelődését szűk határok közé szorította a háború, mert »kard kellett több, mint könyv«, a betű és az alkotás parányi dokumentumait is áhitattal kell felemelni a feledésből az ismeret világosságába.

ESZE TAMÁS

TAMÁS ESZE: THE KOLOZSVÁR PRESS IN THE SERVICE OF FRANCIS RÁKÓCZI II

At the time of the insurrection of Francis RÁKÓCZI II. (1703—1711) books and publications for the Kurucz were printed in Transylvania only by the Kolozsvár Press. This Press came into the possession of the Reformed Church through the bequests of Miklós KISS de Misztótfalu. The Kurucz publications present the beautiful letters of this great master of Hungarian printing. Kolozsvár fell twice in the hands of the insurgents: 1. under the commander-in-chief Count Simon FORGÁCH in Transylvania (1705—06). 2. under General Lőrincz PEKRY (1707.). The publications of this press are attached to their names. The »*Török Áfiuma*«, the famous and valuable work of Nicholas ZRÍNYI was published by the order of Count FORGÁCH. In the time of PEKRY the documents of the Marosvásárhely Assembly inaugurating RÁKÓCZI into the Principality, were put in print. A Latin poem written by Andrew LISCHOVINI saluting RÁKÓCZI was left over in one single copy. FORGÁCH's prayer for RÁKÓCZI got lost, and very likely Farkas BÁNFFY's funeral speech, which might have been objectionable from political point of view, had been destroyed.

⁷³ THALY Kálmán: *Rákóczi és a sajtószabadság*. (Magyar Könyvszemle. V/1880.394.)

⁷⁴ RÁTI Gergely levele br. KÁROLYI Sándornak: Eger, 1706. április. (Károlyi-levéltár, Kuruckori iratok. 1706. Ápr. Fasc. B. no 35.)

⁷⁵ GULYÁS Pál írta le a Magyar Könyvszemle Magyar Könyvesházában: XX/1912. 329.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez. A gyöngyösi volt ferences könyvtár — mely ma az Országos Széchényi Könyvtár műemlékkönyvtára, — rendkívül gazdag régi nyomtatványokban.¹ Ezeknek értékét növeli, hogy a könyvek zöménél korabeli magyar proveniencia mutatható ki, ami különösen az akkori magyar könyvtárak történetéhez nyújt kitűnő forrásanyagot. A bőséges XVI. századi anyagból ezúttal két budai kiadványt emelünk ki: GUILLELMUS PARISIENSIS (GUILLAUME PEPIN) *Postilla super epistolas et evangelia* c. akkoriban rendkívül kedvelt prédikációsgyűjteménynek két kiadását.²

Az egyik 1512. július elsején jelent meg Velencében Jacobus SCHALLER budai könyvkereskedő költségén PETRUS DE QUARENGIIS nyomdájában. KEMÉNY József³ elég pontosan örököltette meg ezt a kiadást, melynek egy példányát látta is Pesten FEJÉR Györgynél. Leírja ugyanezt BALLAGI Aladár is⁴ és lelőhelyül a brassói evangélikus gimnáziumot jelöli meg. Érdekes, hogy a közvetlenül utána következő, 141. tétel alatt pontosan ugyanezt a művet közli, de évszám nélkül, és hogy a gyöngyösi ferences könyvtárban található. Ott azonban nem is egy, hanem három darab van belőle, — ami jellemző annak rendkívüli gazdagságára, — de valamennyi kolofonnal ellátott teljes példány. BALLAGI nyilván nem vette észre, hogy a külön címlappal ellátott *Passio Domini*... rész a *Postilla*-val együtt nyomdai kolligátumként jelent meg. Bizonyítja ezt a végén — közvetlenül a kolofon alatt — levő közös registrum. Ezek szerint BALLAGI bibliográfiájának 141. tétele törlendő, mert ilyen kiadás külön nincs, hanem az egyenlő a 140. számmal.

GUILLELMUS *Postilla*-jának másik kiadása 1505. november 6-ról kelt és címlapján Johannes PAEP budai könyvkereskedő kiadói jelvénye szerepel. A kolofonban azonban nem történik róla említés, — ahogy ez általában történni szokott, — hanem abban Lucantonius GIUNTA van megjelölve, kinek a költségén a művet Velencében Jacobus PENTIUS de Leuco nyomta. PAEP-nek erről a kiadványáról az irodalom eddig — tudomásom szerint — nem emlékezett meg. A kiadás eredetileg GIUNTA számára készült, amit bizonyít — az említett kolofonon felül — az a körülmény is, hogy ismertünk olyan példányt (pl. a British Museum-ban), melynek címlapján nem szerepel PAEP jelvénye.⁵

Érdekes, hogy az elsőnek említett GUILLELMUS-kiadásnak, mely SCHALLER költségén jelent meg, ugyancsak ismeretes egy GIUNTA-féle variációja.⁶ A két nyomtat-

¹ BÁN Imre: *Az OSzK Gyöngyösi Tudományos Könyvtára*. (Magy. Könyvszle 1955. 144. p.)

² Népszerűségére jellemző, hogy közel 100 kiadásáról tudunk már a XV. századból.

³ *Történeti és irodalmi kalászatok*, Pest, 1861. 40. p.

⁴ *Buda és Pest a világirodalomban*, Bp. 1925. 140 sz.

⁵ Prince D'ESSLING: *Les livres à figures Vénitiens*, Florence—Paris, 1907.

I. Partie, tome I. 194. sz.

⁶ Uo. 196. sz.

vány között — a kiadói jelvényen kívül — az eltérés csupán annyi, hogy a kolofonban a »Jacobi scaller librarij Budeñ.« szöveg helyett a pontosan ugyanannyi betűből álló »Luceantonij de giūta Florētini« áll.

Megállapítható mindezekből, hogy Lucantonius GIUNTA egyes kiadványaiból a példányok egy része budai könyvkereskedő neve alatt látott napvilágot. Az a körülmény, hogy az 1505. évben megjelent műnél csupán a kiadói jelvényt változtatták meg, szemben az 1512. évi kiadvánnyal, ahol a budai kiadónak a nevét a kolofonban is feltüntették, a kereskedelmi kapcsolatok fejlődésére utal. Elképzeltető ugyanis, hogy a kis tőkével rendelkező budai könyvkereskedők bizományba vettek át könyveket a nagyobb kiadóktól. (Bizonyítja ezt FÉGER esete is, ki KOBERGERTől bizományba kapott

1. ábra

2. ábra

SCHADEL-féle krónikákat.⁷) Később az ilyen könyvek egy részét ellátták a zömmel hazai szertartáskönyvek kiadásával foglalkozó budai kereskedők jelvényével is. (PAEP 1505. évi GUILLELMUS-a.) A kapcsolat fejlődésének további állomása lehetett az, mikor már a kiadás költségeinek egy részével is hozzájárult a hazai kiadó. (SCHALLER 1512. évi GUILLELMUS-a.)

A PAEP-féle kiadás címlapján levő kiadói jelvényt (1. ábra) sem ismeri a szakirodalom. Ez a budai könyvkereskedők fametszetes jelvényeinek többségéhez hasonlóan, de a külföldiektől eltérően, védszentet ábrázol és a kiadó nevét nem a ducba vették, hanem öntött betűkből szedték. Az álló téglalap alakú és kettős vonalú kerettel körülvett jelvény felső részén JÁNOS evangelistát, PAEP védszentjét látjuk, amint a lángoktól körülnyaldosott olajos üstben áll, kezében serleggel, melyből kigyó bujik ki. Ez utóbbi nyilván az »olajbafőtt szent« életben maradásának szimbóluma. A 49×68 mm. méretű jelvény alsó felében középen sötét körben fehér vonalakból kiképezett I+P (Johannes PAEP) betűjegy áll, ahogy ezt PAEP eddig ismert valamennyi jelvényében találjuk.⁸ A körtől balra »Joh'is // Libra // rij«, jobbra pedig »Pap // Bu- // deñ.« szöveget nyomtak, szedett betűkből.

⁷ HASE Oscar: *Die Koberger*. Leipzig, 1885. 333. p.

⁸ VÉGH Gyula: *Budai könyvvarusok jelvényei (1488—1525)*. Bp. 1923. 7—12 sz.

A SCHALLER-féle GUILLELMUS-kiadás címlapján ugyanezt a fametszetes jelvényt találjuk (2. ábra). PAEP jelvényének SCHALLER számára történt felhasználásánál természetesen megváltoztatták a szedett szöveget (Jaco-// bus.// libra, illetve Schal// ler//Bu-//deñ.), továbbá átfaragták a betűjegyet I+P (Johannes PAEP)-ről I+S (Jacobus SCHALLER)-ra. Az igazítás azonban nem jól sikerült, mert a levonatokon erősen látni lehet a duc kivésésének nyomát.

Érdekes, de nem egyedül álló eset ez. Magának PAEP-nek az első jelvényét⁹ is egyik sűrűn foglalkoztatott nyomdászának, NICOLAUS DE FRANCKFORDIA jelvényéből alakították át.¹⁰ Sőt magával PAEP-pel és SCHALLER-ral kapcsolatban is tudunk ilyen esetről: az 1514. augusztusában kiadott *Breviarium Strigoniense*-ben¹¹ felhasznált jelvényének¹² felső része azonos PAEP-nak 1508. és 1509. években használt jelvényével.¹³ Az alsó részt azonban akkor — a most mellékelt ábráktól eltérően — nem vették át, hanem újjal helyettesítették.

Ha az összefüggéseket vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy ezeknél a jelvényfelhasználásoknál is Lucantonius GIUNTA nevével találkozunk. Így érdemes PAEP—SCHALLER, ill. GIUNTA kapcsolatát — más adatok híján — a reánk maradt kiadványaikból kicsit közelebből megvizsgálni.

Johannes PAEP (1497—1511 között működött) Georgius RUEMHÖZ (1490—1493) hasonlóan és Theolbald FEGERREL (1484—1498) ellentétben minden kiadványát Velencében, eleinte különféle műhelyekben, majd 1505-től GIUNTÁNA, ill. NICOLAUS DE FRANCKFORDIA-nál nyomatta. (Ez utóbbi is javarészt GIUNTA-nak dolgozott). PAEP tevékenységének megszűnte után (1511) egyszerre három budai kereskedő kiadói tevékenységéről is tudunk: Urbanus KAYM (1509—1519), Stephanus HECKEL (1512—1514) és Jacobus SCHALLER (1512—1514). Míg az első kettő Petrus LICHTENSTEIN-nél nyomtatott Velencében, addig SCHALLER kiadványai — ahogy fentebb már láttuk — továbbra is GIUNTÁVAL álltak szoros összeköttetésben. KAYM és GIUNTA csak SCHALLER működésének megszűnte után (1515) léptek kapcsolatba, melynek során KAYM fenntartotta LICHTENSTEIN-hez fűződő régi kapcsolatát is. Mindezekből feltételezhető az, hogy PAEP üzleti utóda — legalábbis GIUNTÁNA — SCHALLER volt.

Ami a jelvények átvételét és átvésését illeti, arra elég kézenfekvő magyarázatot lehet adni. 1512-ben SCHALLER mint új megrendelő jelentkezett Velencében, így számára külön jelvényt még nem faragtak. Legalkalmasabbnak látszott tehát, ha üzleti elődjének fametszetét használják fel, annál is inkább, mert a keresztnevek első betűje azonos lévén, sokat nem is kellett a ducon igazítani. 1514 augusztusában viszont SCHALLER költségén csaknem egy időben, egy héten belül készült GIUNTA műhelyében egy *Breviarium Strigoniense*¹³ és NICOLAUS DE FRANCKFORDIA nyomdájában pedig az *Ordinarius Agriensis*¹⁴. Így kerülhetett sor egy régi PAEP-duc szükségszerű felhasználására.

BORSA GEDEON

A könyv karéja. CZEGLÉDI István *Barátsági Dorgálásában* olvasom: »sok vétkezését írták annak a' Könyv karéjára« (214 lap). Ez az adat nem egyedülálló és nem CZEGLÉDI szava. Korábban is előfordul. A NySz.-ban a karé, karéj, karaj címszó alatt

⁹ Uo. 7. szám.

¹⁰ KRISTELLER Paul: *Die italienischen Buchdrucker- und Verlegerzeichen bis 1525*. Strassburg, 1893. 251. és 248. szám.

¹¹ RMK. III. 195.

¹² VÉGH i. m. 23. szám.

¹³ VÉGH i. m. 11. szám.

¹⁴ RMK. III. 197.

a következő adatokat találjuk: Egy aranyos karajo fedel (RMNy. 11. 65), — Egy aranyos karayw fedel (u. o. 11. 70), — Az regi sokot [!] neuketis mindenie euangelium mellett az karaian meg ieczetűc (BORNEMISZA: Evang. I. 2., 34b), — Az decretomnak karejára (PÁZMÁNY: *Kalauz.* 228), — Ez könyvnek karéjára (HALL: *Paizs* előb. 6). Az összefüggésből nyilvánvaló, hogy a karaj, karéj szó jelentése ezekben a példákban a könyv be nem nyomtatott széle. A választékos stílusú, gazdag szókincsű KÁLDI György az *Oktató Intésben* (1626) a margo, Blattraum magyar nevéül nem a karajt használja. Ezt olvassuk említett művében, amely biblia-fordításának függeléke: Károlyi... a' könyv szélire imigyen ír (36), — Károlyi a' Biblia szélire imillyen glosszát mázolt (38), — Chodálom, hogy itt-is azt nem írta Károlyi a Biblia szélire, hogy... (38). A jelen század elején, amikor a »művelt« ember mennél több latin szót kevert beszédébe, a margo szó használata volt az általános, újabban azonban az élő nyelvből kiszorult, átadva helyét a »lapszél«-nek. A marginális jegyzetek is magyar nevükön, mint lapszéli jegyzetek használatosak.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Debreceni könyvjegyzék a Rákóczi-korból. ESZE Tamás a budapesti KÁROLYI-levéltár rendezési munkálatai során 1949-ben egy *Valachica* című kötegben 87 számból álló kisalakú könyvjegyzékre bukkant, amely címfelirata szerint 1706. április 8-án kelt, és a zalatnai román templomban elhelyezett könyveket tartalmazza. A könyvjegyzék utolsó mondata arra utal, hogy az anyag részben debreceni, részben sárospataki. A jegyzéket nem sokkal megtalálása után feldolgoztam, cikkem azóta vár közlésre, nem lévén könyvtári szakközlönyünk, amely az ilyennemű publikációt befogadta volna.

Lényegében a *debreceni református kollégium legelső ismert könyvjegyzékéről* van szó. Az 1706-ban készült NASZÁLYI-féle *Series librorum* ugyanis a könyvtár 1705-ös pusztulásából megmenekült könyveket veszi számba 1706. május 1-én,¹ az alább közölt jegyzék pedig 1706. április 8-án kelt, és a kollégium elmenekült könyveinek egy kis töredékét tartalmazza. A két jegyzék tehát kiegészíti egymást, és lényegében a XVII. századi törzssanyagra vet világot. Arra, sajnos, nem alkalmas a zalatnai könyvjegyzék, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőle, de mint becses ereklje figyelemre tarthat igényt.

A könyvek megtalálásának és jegyzékbe vételének körülményeiről mit sem tudunk. Minthogy a KÁROLYI-levéltárban, KÁROLYI Sándor iratai között maradt fenn, egészen bizonyos, hogy a tiszántúli főgenerálisnak 1706 tavaszán végrehajtott erdélyi hadivállalkozásával kapcsolatos. Szükszavú naplófeljegyzései szerint KÁROLYI Sándor 1706. március 26-án érkezett Abrudbányára, március 31-éről pedig ezt írja: »Voltam Zalalnán, töttem disposititiót.« Április 16-án ismét Zalalnán jár »ezüst matériát futtatni«, 23-án pedig újra Abrudbányán fordul meg a Szebenből kiszabadított TELEKI Mihály-nénál.² Bizonyára a jó gazda, a mindenre figyelő KÁROLYI Sándor adott utasítást a könyvek számbavételére.

Alábbiakban a jegyzéket teljes terjedelmében és betűhíven közöljük:

¹ Erre vonatkozólag l. ESZE Tamás: *A debreceni kollégium könyvtárának pusztulása.* Egyháztörténet, 1945, 54—64. l.

² Gróf KÁROLYI Sándor *Önéletírása és naplójegyzetei*, I. köt., Pest 1865, 158, 160. l. (Magy. Tört. Eml. IV. köt.).

„*Specificatio Librorum quae in Templo Vala'hico Zalahniensi sunt depositi Die 8 Apr. 1706.*

- 1⁰ Galeni operum Tomus tertius³
- 2 Cleonardi Meditationes in Graecam linguam⁴
- 3 Virgilius cum commentarijs⁵
- 4 Danielis Chamieri Tomus quartus de Sacramentis⁶
- 5 Alter Tomus Epistolarum Divi Eusebij⁷
- 6 Est Anglicus : habens titulum Graeca Lingua scriptum⁸
- 7a Cronologia Joannis Funccii . . .⁹
- 8 Arca Noë Authore Marco Marino Brixiliano¹⁰
- 9a Petri Andreae Medici Commentarij secundo aucti¹¹
- 10 Georgii de Valentia Commentariorum Theologicorum Tomus secundus¹²
- 11a Divi Ambrosij Quartus Tomus¹³
- 12 Danielis Chamieri Tomus secundus¹⁴
- 13 Athanasij Prologus in Epistolas Pauli ad Romanos, Corinthios, Galathas¹⁵
- 14 Est Lingva Anglica aut Belgica
- 15 Lexicon Pentaglotton Authore Valentino Schindlero¹⁶
- 16 Bellarmini Controversiae¹⁷
- 17a Medicinae Joannis Jacobi Veckeri¹⁸
- 18 Thomae Aquinatis Summa totius Theologiae¹⁹

³ GALENUS. Latine X. vol., Venetiis, Juntae, 1625, 4 tomi 1650, Venetiis. L. a 21. számot is.

⁴ Nicolai CLENARDI *Meditationes Grecae in Artem Grammaticam in gratiam earum qui Litteras Graecas suo ipsi ductu discere coguntur*, Parisiis, 1524.

⁵ Az első 1475-ös kommentált kiadás óta számos (V. ö. BRUNET: *Manuel V.*, 1864, 1273. l.).

⁶ Bizonyára a *Panstratiae Catholicae* c. híres munkája. Ennek 2 kötetes kiadása 1626-ból, 5 kötetes pedig (Genève, Chouet) 1629-ből való.

⁷ EUSEBIUS: *Praeparatio evangelica*, Parisiis, Sonnius, 1628 két in fol. kötetben. Van 1680-ból való 2 kötetes lipcei kiadása is.

⁸ Lehetséges, hogy a John GAUDENNEK tulajdonított *Eikon Basilike; the Portraiture of His Sacred Majestie in His Solitudes and Sufferings*, London, 1649 c. angol királypárti röpiratról van szó. Ez ellen írta John MILTON híres *Eikonoklastes*-ét. V. ö. BERG Pál: *Angol hatások XVII. századi irodalmunkban*, Bp. 1946, 122—123. l.

⁹ FUNCCIUS: *Chronologia cum commentariis*, Wittenberg, 1567, 1601.

¹⁰ Marcus BRIXIANI *Arca Noe sive thesaurus linguae sanctae*, Venetiis, 1593

¹¹ JÖCHER: *Gelehrten-Lexicon*, Lipse III., 1751, 1140. l. egy munkáját sem ismeri.

¹² GREGORI DE VALENTIA *Commentariorum Theologicorum tomi 4*, Ingolstadt, 1592—1603. E mű megvolt I. RÁKÓCZI György sárospataki könyvtárában, onnan jezsuita kézre került. A mű II. és IV. kötete később a sátoraljaújhelyi piarista rendház tulajdona volt, tehát a mi II. kötetünk nem lehet azonos vele, mert a RÁKÓCZI-példány sorsát pontosan követni tudjuk. (L. HARSÁNYI István: *A sárospataki Rákóczi könyvtár és katalógusa*, Bp., 1917, 5., 25., 68. l.).

¹³ AMBROSII *Opera ex editione monachorum S. Benedicti congregationis S. Mauri*, IV tom., 1661. Lehet persze más példány is, pl. Bazel 1567. Érdekes, hogy a RÁKÓCZI-könyvtár katalógusa (HARSÁNYI István id. m.) X. 7. sz. alatt AMBROSIIUSNAK éppen egy negyedik kötetét jelzi és ez ma is megvan. Kerültek volna vissza pataki könyvek a gyulafehérvári—marosvásárhelyi odysseia után?

¹⁴ L. a 4. számot.

¹⁵ ATHANASIUS műveinek 1520-tól igen nagyszámú kiadása van.

¹⁶ Valentini SCHINDLERI *Lexicon pentaglotton*, Hannover, 1612.

¹⁷ BELLARMINI *Disputationes*, Ingolstadt, 1581—82, 3 vol. — 1596 4 vol. in fol.; Ingolstadt 1601, Lyon 1604, Paris 1608, 1615.

¹⁸ Joh. Jac. WECKERI *Practica medicinae generalis*, Basilea, 1585, 1620; Lugdunum, 1606.

¹⁹ AQUINOI TAMÁS *Summájának* 1471 óta légiónyi kiadása van.

- 19a Laceratus in Folio incerto Authore²⁰
 20 Tractatus Philosophicus in Scriptis incerto Authore²¹
 21 Galeni operum Tomus Septimus²²
 22 Eusebij Historiae Ecclesiasticae²³
 23 Erasmi Rotherodami Libri Quatuor de arte concionandi²⁴
 24a Ludovici Caelii Lectionum antiquarum Liber unus²⁵
 25 Tractatus Anglicus
 26 Tractatus Anglicus
 27a Thesaurus Biblicus Anglicae [sic!]
 28 Tractatus Viennensis de Pacificatione Anno 1706²⁶
 29a Tractatus Anglicus
 30 Joani Calvini Praelectiones in Daniele²⁷
 31 Tractatus Anglicus
 32 Gvill : Perkinsij Tomus Secundus²⁸
 33 Gvill : Alverni Omnia opera²⁹
 34 Divi Antonij Chronicorum tertia pars³⁰
 35 Opera Divi Basilij Magni³¹
 36 Liber lacaratus in folio³²
 37 Testamenti Veteris Biblia Sacra Immanuelis Tremellij et Francisci Junij³³
 38a Tractatus Anglicus in folio
 39 Georgij Horstij de Natura humana libri duo³⁴
 40 Commentarxii Quistorpii ad Epheseos³⁵
 41 Tractatus Anglicus in Quarto
 42 Tractatus Anglicus in Quarto
 43 Tractatus Anglicus in Quarto
 44 Tractatus Anglicus in Quarto
 45 Tractatus Anglicus in Quarto
 46 Cronologia Clarissimi Domini Lisznyaij³⁶

²⁰ Ismeretlen szerző, rongált könyv.

²¹ Ismeretlen szerző filozófiai kézírata.

²² L. az 1. számot.

²³ EUSEBIJ Pamphilii *Ecclesiasticae historiae libri X*, Robertus Stephanus, Lutetiae Parisiorum, 1544.

²⁴ ERASMUS : *Ecclesiastes sive de ratione concionandi libri quatuor*, Basileae, 1535.

²⁵ Ludovici Coelii RHODIGINI *Lectionum antiquarum libri XXX*, 1516 és 1620 között több kiadás.

²⁶ Az 1706 nyilván elírás 1606 helyett, s a bécsi békét ismertető valamelyik latin nyelvű röpiratról van szó (RMK. III. 1023 vagy III. 1033).

²⁷ CALVINI *Commentarii in Daniele*, Geneva, 1565, 1610.

²⁸ Valószínűleg a *Casus Conscientiae* egyik kötete. Magyar fordítását l. RMK. I. 800.

²⁹ Gulielmi ALVERNI epsisc. Parisiensis *Opera omnia*, 2 tom., Parisiis, 1516, 1580; Madriti, 1674.

³⁰ Sancti ANTONINI *Chronicon*, 3 vol., in fol., Nürnberg, 1484.

³¹ BASILII Magni *Opera*, Basileae, Frobenius, 1522; Venetiis, 1535, Parisiis, 1638 in fol.

³² Rongált mű.

³³ L. a 82. sz. alatt.

³⁴ Georgii HORSTII *De natura humana libri duo*, Francofurti, 1612.

³⁵ JOHANNI QUISTORPI *Annotationes in omnes libros biblicos*, Francofurti, 1648.

³⁶ LISZNYAI Paulus : *Chronologia sacra*, Debrecen, 1693, RMK. II. 1730.

- 47 Plutarchi opera³⁷
- 48 Phisica Timpleri³⁸
- 49 Tractatus Anglicus
- 50 Opera Clarissimi Milotai hungarica³⁹
- 51 Roberti Barns et Joannis Beleus opera de Vita Pontificum Romanorum⁴⁰
- 52 Jacobi USSERI Syntagma⁴¹
- 53 Tractatus Anglicus
- 54 Andreae Riveti Isagoge⁴²
- 55 Clarissimi Burmanni Synopsis Theologiae⁴³
- 56 Choice Sermons [sic!] ⁴⁴
- 57 Trigonometri [sic!] Petisci⁴⁵
- 58 Tractatus Anglicus
- 59 Buxtorfij Gramatica [sic!] Haebrea⁴⁶
- 60 Decretum Divi Brasiani⁴⁷
- 61 Tractatus Anglicus
- 62 Buxtorfij Lexicon Chaldaicum et Syriacum⁴⁸
- 63 De Turco-Papismo et Calvino-Turcismo Libri Quinque⁴⁹
- 64 Opera Henrici Cornelij Agrippae⁵⁰
- 65 Tractatus Anglicus
- 66 Collegium Conimbricense⁵¹
- 67 Analisis Tipica Mose Pflachero Authore⁵²

³⁷ ALDUS híres 1509-es velencei kiadása óta PLUTARCHOS számtalanszor megjelent.

³⁸ Clementis TIMPLERI *Sysrema physicum*, Hannover, 1607.

³⁹ Bizonyára MILOTAI NYILAS István több összekötött műve. V. ö. RMK. I. 474, 501, 515, 525.

⁴⁰ Robertus BARNs-Johannes BALEUS: *Vitae Romanorum Pontificum cum praefatione Lutheri*, Wittenberg 1536, Basilea s. a.

⁴¹ Jacobi USSERI: *Syntagma de Graecorum interpretum versione cum libro Es-therae*, London, 1635, 1655.

⁴² Andreae RIVETI *Isagoge in Scripturam Sanctam Veteris et Novi Testamenti*, 1647.

⁴³ Francisci BURMANNI *Synopsis Theologiae*, 2 tomi, Amstelodami, 1671, 1678, 1691, 1692, 1699.

⁴⁴ Egy francia egyházi beszéd-gyűjtemény («choix de sermons») címének hibás feljegyzése.

⁴⁵ Nem sikerült meghatározni.

⁴⁶ Joh. BUXTORFII (Filii) *Thesaurus grammaticus*, Basilea, 1651, 1653, 1658.

⁴⁷ Szent BRASIANUS ninc. Nyilvánvaló hiba »DIVUS GRATIANUS« helyett. Neki van *Decretum aureum*-a igen sok kiadásban, ez a kánonjog első kodifikációja i. u. 1150 körül.

⁴⁸ Joh. BUXTORFII (Patris) *Lexicon Haebreo-Chaldeo-Thalmuticum et Rabbinicum*, Basileae, 1622, 1639 vagy ugyanő: *Lexicon Chaldaico-Syriacum*, Basileae, 1622.

⁴⁹ Valószínűleg nem Matthew SUTCLIFFE exeteri dékán *De Turco-papismo h. est de Turcorum et Papistarum adversus Christi ecclesiam et fidem coniuratione liber unus*, Londini, 1604 c. munkájáról van szó, hanem egy katolikus szellemű polemikus iratról. Ilyen pl. William RAINOLDS: *Calvino-Turcismus, i. e. Calvinisticae perfidiae cum Mahumetana collatio et dilucida utriusque sectae confutatio*, Antwerpen, 1597. — Lehet, hogy a két mű összkötve.

⁵⁰ Henrici CORNELII AGRIPPAE *Opera omnia*, Lugduni s. a. vagy Argentorati, 1608.

⁵¹ *Collegium Conimbricense in libros Aristotelis de generatione, corruptione et de anima II tomi*, Argentorati, 1611, Lugduni 1627, vagy: *Collegium Conimbricense sive cursus philosophicus in Aristotelis opera 2 tomi*, Coloniae, 1625, 1630, 1639.

⁵² Mosi PFLACHERI *Omnium Veteris et Novi Testamenti Librorum historicorum analysis typica*, Tübinga, 1587.

- 68 Tractatus Anglicus
 69 Tractatus Anglicus
 70 Voetij Desperata Causa Papatus⁵³
 71 Spanheimii Dubia Evangelica⁵⁴
 72 Tractatus Belgicus
 73 Commentarium in Logicam Aristotelis⁵⁵
 74 Renati Grillonii Tabbellae [sic!]
 75 Tractatus Anglicus in Folio
 76 Tractatus Anglicus in Folio
 77 Tractatus Anglicus in Folio
 78 Tractatus Anglicus in Folio
 79 Adriani Heerebordi Meletemata Philosophica⁵⁷
 80 Divi Chrisostomi opera⁵⁸
 81 Expositio Epistulae Pauli ad Colossenses per Reverendum Patrem Joannem Sarisburiensem⁵⁹
 82 Biblia Sacra Veteris Testamenti Tremellii et Junii⁶⁰
 83 Felicis et Theodori [?] Plateri Praxeos Medicinae Tomi tres⁶¹
 84 Tractatus Anglicus
 85 Chronologia Sethi Calvisij⁶²
 86 Cleonardi Institutiones in Linguam Graecam⁶³
 87 Tractatus Anglicus in folio
 Hi praescripti Libri sunt partim Debrecinenses partim Patakienses"

A könyvanyag összetétele a következő:

Latin-görög klasszikus (PLUTARCHOS, VERGILIUS)	2
Egyházatyá (EUSEBIUS, AMBROSIUS, ATHANASIVS, BASILIUS, CHRYSOSTOMOS)	5
Humanista író (CORNELIVS AGRIPPA, ERASMVS)	2
Filozófia (2 ARISTOTELES-kommentár, HEEREBOARD)	3
Protestáns teológus (BARNES, BURMANN, CALVIN, CHAMIER, JEWEL, LISZNYAI, MILOTAI, PERKINS, PFLACHER, QUISTORP, RIVET, SPANHEIM, SUTCLIFFE, TREMELLIUS, USHER, VOETIVS, ismeretlen angol)	17

⁵³ Gisberti VOETII *Desperata causa papatus*, Amstelodami, 1638.

⁵⁴ Friderici SPANHEIMII *Dubia Evangelica*, Geneva, 1639, 1700.

⁵⁵ Közlebről meghatározhatatlan; könnyen lehet persze, hogy ez is a *Collegium Conimbricense* egyik kommentárja.

⁵⁶ Valószínűleg René GRILLET: *Curiosités mathématiques*, Paris, 1637 vagy ennek valaminő latin fordítása.

⁵⁷ Adriani HEEREBOARDI *Meletemata philosophica*, Lugduni Batavorum, 1659. Amstelodami, 1680.

⁵⁸ Aranyszájú JÁNOS összes műveinek 1503-tól nagyszámú kiadása van.

⁵⁹ Joannes JUELLUS (JEWEL), episcopus Sarisburiensis egyik műve. V. ö. RMK II. 2203 Anglikán teológus, nem tévesztendő össze JOHANNES DE SALISBURY középkori skolasztiikus tudóssal.

⁶⁰ *Biblia latina ex versione Tremelli et Junii*, Amstelodami, Janson, 1648. Lehet persze más kiadás is, pl. London, 1580. V. ö. *British Museum, General Catalogue of Printed Books XVI.*, 1936, 55. l.

⁶¹ Felicis PLATERI *Praxis Medica* tomi III, Basileae, 1602, 1625, 1666.

⁶² Sethi CALVISI *Examen Chronologiae Parei*, Lipsiae, 1606 vagy *Opus chronologicum ad annum 1630*, Erfurt; *Chronologia ad annum 1650*, Erfurt; *Opus chronologicum ad annum 1685*, Erfurt.

⁶³ Nicolai CLENARDI *Institutiones linguae Graecae*, Erfurt, 1580. Számos más kiadás is pl. cura Vossii, Amsterdam 1650, 1651 (Elzevir), 1653.

Katolikus teológus (AQUINOI TAMÁS, ALVERNUS, ANTONINUS, BELLARMIN, GRATIANUS, GEORGIUS DE VALENTIA).....	6
Történelem (FUNCTIUS, CALVISUS Sethus, 1 ismeretlen magyar)	3
Nyelvkönyv (BRIXILIANUS, 2 BUXTORF, CLEONARDUS, RODIGINUS, SCHINDLER) ..	6
Természettudomány (ANDREAE, GALENUS, GRILLET, HORSTIUS, PETISCUS, PLATER, TIMPLER, WECKER)	8
Ismeretlen szerzőjű, rongált könyv	3
Francia nyelvű	1
Hollandi nyelvű	2
Angol nyelvű	24
2 művel, vagy két külön feljegyzett kötettel szerepel	5
Összesen	87

Az itt bemutatott könyvanyag — mint mondtuk — a NASZÁLYI István által 1706. máj. 1-én katalógusba vett állomány kiegészítő része, de a két könyvjegyzék együtt sem alkalmas arra, hogy belőle messzemenő következtetéseket vonjunk le, mint azt VARGA Zsigmond teszi a kollégiumi könyvtár történetéről írt művében⁶⁴ hiszen egy szétszórta könyvtár töredékei csupán. Inkább arra kell felelnünk, milyen módon képzeljük a jegyzékünkben szereplő könyvek Zalatnára jutását. Bizonyára úgy, hogy — mint ESZE Tamás is céloz rá — az HERBEVILLE-féle debreceni dűlős (1705. okt. 20) előtt, a zűrzavarban is megkísérelték a könyvek egy részének megmentését, s a Zalatnán jegyzékbe vett állomány az egyik útnak indított láda tartalma. Az elszállítás hihetőleg kuruc katonai erők fedezete alatt történt, erre a zsidói csatára felvonuló hadsereg útiránya könnyen módot adott. Zalatnára azért juthattak a könyvek, mert a bujdosó sárospataki kollégium 1672 óta Gyulafehérvárt elhelyezett részlegének szánták. Miért rekedtek meg itt, arra nem tudunk felelni. Nyilvánvaló persze, hogy mindez csak feltevés, és egyetlen hiteles adat halomra döntheti. Hogy a jegyzékben sárospatakinak jelzett könyvek is vannak, az természetes, mert az 1671 óta bujdosó pataki kollégium könyveinek egy részét Debrecenbe mentette.⁶⁵

Jegyzékünk készítője — kétségkívül KÁROLYI Sándor egyik hadiírnoka — a szokványos magyar protestáns teológiai műveltséggel rendelkezik, külföldön azonban aligha járt, mert egyik könyv bejegyzése alkalmával bizonytalankodik: angol-é vagy hollandi? (14. sz. „Est lingua Anglica aut Belgica”). Igaz viszont, hogy egy másikat habozás nélkül hollandinak minősít (72. sz.). Az egyetlen francia könyv (56. sz.) címét elteveszti. Feltűnő, hogy a görög című angol könyvet (6. sz.) nem tudja azonosítani; a görögben különben is gyengécske: az γ helyett mindig i -t ír (analisis, synopsis, Chrisotomos). Sekélyesebb műveltségre vall az is, hogy GRATIANUST, az ismert dekretálistát, BRASIANUS-szá torzítja. — Feltűnő jegyzékünkben az angol könyvek nagy száma. Címüket jegyzékünk szerzője éppúgy nem tudja, vagy nem tartja érdemesnek feljegyezni, mint NASZÁLYI István a maga katalógusában szereplő 88 angol könyvét, vagy a Schola Rivulina könyvtárosa, aki szintén csak sommásan jelzi: „Quinquaginta libri unt Angliei.”⁶⁶ Ha hozzávesszük ezekhez az angol szerzők latin nyelvű műveit (BARNES, JEWEL, PERKINS, SUTCLIFFE, USHER és mások munkáit), világos képünk van arról a jelentékeny határról, amelyet a puritán-presbiteri mozgalom a magyar művelődésre

⁶⁴ A kollégiumi nagykönyvtár ... és múzeum ... története, Debrecen, 1945, 24—29. l.

⁶⁵ HARSÁNYI István i. m. 23. l.

⁶⁶ THURZÓ Ferenc: A nagybányai ev. ref. főiskola története, Nagybánya, 1905, 170. l.

gyakorolt. E mozgalom ellenzői, a protestáns hierarchia hívei ugyanis kezükbe sem igen vették az angol műveket. Nem tudjuk, hogy az angol címek mellőzése nem ennek a hivatalos, orthodox egyházi álláspontnak tett engedmény-e, afféle „graeca sunt, non leguntur” magatartás. Hogy magyar teológusaink legjáva *olvasta* az angol könyveket, azt egészen bizonyosra vehetjük.

Jegyzékünk egyik nyugtalanító könyve a *Tractatus Viennensis de Pacificatione Anno 1706* c. mű (28. sz.). Első pillanatra azt vélné az ember, hogy a RAKÓCZI-szabadságharc nagyszombati békétárgyalásainak anyagát és eseményeit összefoglaló valamelyik osztrák vagy magyar röpiratról van szó (pl. az RMK. II. 2256. sz. vagy az RMK. III. 4535. sz. műről), de akkor magyarázatlan maradna az a feltűnő tény, hogyan került ez az 1706-os sajtótermék az 1705 októberében útnak indított könyvszállítmányba. Meg kell még említenünk azt is, hogy a felsorolt RMK darabok közül május 31-e előtt egyik sem hagyta el a sajtót. Nincs más megoldás, mint az, hogy itt is az összeíró egyik figyelmetlenségével kell számolnunk: 1706 helyett 1606 olvasandó, s a BOCSKAY kötötte bécsi béke egyik röpiratos ismertetésével van dolgunk, mégpedig latin nyelvű példánnyal (RMK, III. 1026 vagy III. 1033). E feltevést megerősíti az is, hogy a nagyszombati tárgyalásokat soha és seholsem nevezték »bécsi«-nek.

Ez a — bár csak formailag — legrégibb debreceni könyvjegyzék felveti a NASZÁLYI-féle katalógus teljes szövegű publikációjának szükséges voltát. Kíváncsú, hogy e munka mielőbb megtörténjék.

BÁN IMRE

»Exemplárok Cathalogusa« A debreceni városi nyomda 1778-as könyvárjegyzéke. CSÜRÖS Ferenc nyomdatörténeti monográfiájában (*A debreceni városi nyomda története. 1561—1911.*) a nyomdai számadásokból vett forrás alapján említést tesz (201—202. l.) egy 1778-ban megjelent kiadványjegyzékről, amelyből azonban nem látott példányt. (A Debreczeni Typográphiában nyomtatott exemplárok Catalogusa Specificatiojára 300 Tabellákon in Folio ment 6 koncz — írja az 1778. évi számadás.) — ZOLTAI Lajos sem talált egyetlen példányra sem, amint megjegyzi »*Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. századbeli működése, termékei*» c., 1934-ben megjelent tanulmányában (13. l.). — HELLEBRANT Árpád »*Magyar könyvárjegyzék a 18. századból*» c. cikkében (Magy. Könyvszle. 1917., újf. 25. köt., 99—102. l.) egy, az Akadémia Könyvtárában őrzött 18. századi könyvjegyzéket ismertet. Megállapítja annak debreceni eredetét, de a kormeghatározásban nem találta meg a helyes megoldást. Szerinte a jegyzék az 1761. év utáni évben vagy közeli években adatott ki.

E három közlés összehangolása céljából lefényképeztettem az akadémiai példányt, s már ennek alapján is nyugodt lélekkel megállapíthatjuk, hogy azonos azzal az 1778-as könyvárjegyzékkel, amelyről CSÜRÖS és ZOLTAI említést tesznek. Mivel a szöveget teljes egészében közölte HELLEBRANT, szükségtelennek látom a felsorolást újra megtenni. Bár nem ártana a rövid címeket kiegészíteni, de ez bárki számára könnyen pótolható meglevő bibliográfiai összehasonlításainkból.

Ötvenhat művet hirdet e 42 cm hosszú, 11 cm széles egyleveles nyomtatvány.

HELLEBRANT abban tévedett, hogy a hirdetett könyveknek a későbbi kiadásokra nem gondolt, pedig MARGITAI István még 1761 után pontosan egy negyedszázadig volt a városi nyomda vezetője, s így bőven volt alkalma egyes kifogyott és keresett művek újrayomására.

A hirdetett könyvek egyetlenegy kivételével a városi nyomdában készültek. Ez az egy kivétel (MELCHIOR *Theologiája*) is érdekes tényre mutat. MISZTÓTFALUSI KIS Miklós e nyomtatványát a debreceni református kollégiumban tankönyvként használták, így nagyobb szükségletéről kellett gondoskodni. A nyomdai számadások

szerint a városi nyomdában nem jelent meg új kiadás, tehát az eredeti kiadást szerezték meg annakidején nagyobb példányszámban a nyomda depositariuma számára. E feltevést igazolja a következő ZOLTAI-közlés (i. m.): Csűrös okmánytárában közölt 1792-es nyomdai leltárnak teljesebb szövegét találta meg a városi levéltárban. Ebben »*Kolosvári Melchior Theologiája*« címen van felvéve ez az 1701-ben nyomott könyvecske. Az időnként végzett leltározások mindig apadó példányszámot közölnek, míg az 1792-es már csak 95 példányról számol be. 1733-tól 1792-ig összesen 72 példány kelt el belőle. Elég csekély eredmény egyéb (saját) kiadványaik kelendősege mellett. Amikor az akkori provizor, VINCZE György MISZTÓTFALUSI-tól bizományba átvette a művet, még erősen használt tankönyv volt, de az érdeklődés lassanként erősen megcsappant. A MISZTÓTFALUSI halálával megszűnt kapcsolatot nem volt kivel fenntartani. Így maradhattak elszámolatlanul a bizományba kapott példányok, és tartották azokat évtizedeken keresztül számon a leltárakban. — Amint mondtam, az 1792. évi leltár még 95 meglevő példányról ad számot, de már érték nélkül említi fel, valószínűen azért, mert ezek a példányok nem voltak már kifogástalanok. A debreceni református főiskolai könyvtár duplumanyagában az 1930-as évek közepén még magam is találtam e könyvből 35—40 szúrágásos példányt. Meglehet, hogy ezek abból a 92 példányból maradtak meg, amelyeket az 1792-es leltár említ, mert idővel a tankönyvként használt nyomdai kiadvány-maradványokat a kollégium tankönyvtárában helyezték el.

Az árjegyzékbe felvett művek nagyrésze tankönyv és hitelesítő irat. Van néhány világi tárgyú könyv is, de a legtöbb olyan, amelyet sok kiadásban, sokezeres példányszámban adott ki a nyomda. Erre vonatkozólag érdekes adatokat találhatunk a fentebb említett ZOLTAI-füzetben.

A hirdetett két ábécés könyv 78 év alatt összesen 248 260 példányban jelent meg. — Az 1792-es leltárban találunk olyan tételeket, amelyek a régi és az új kiadásban is szerepelnek, a régi természetesen csak csekély példányszámban (pl. *Nagy Cellarius* 95, *Mennyei tárház kultsa* 17 db). Ezzel bizonyítva látjuk azt, hogy a nyomda mindenkori provizora a kelendő kiadványok újranyomásáról kellő időben gondoskodott. Egyik-másik kiadványt nem győzték utánanyomni. Így pl. a BETHLEN Kata *Bujdosás emlékeztetője* 1733 és 1789 között tíz kiadásban (26 052 példányban), RÁDAY Pál *Lelki hódolása* 1735 és 1795 közt hét kiadásban (21 502 példányban) került ki sajtó alól.

A nyomdai számadások egyes évekről hiányoznak. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy egyes művek minden kiadásáról nem tudunk. Pedig a könyvjegyzékben több olyan könyv szerepel, amelyről nem lehet elhinni, hogy ne lett volna új kiadása, holott nagyon is népszerű volt korában. Ilyen pl. a BALASSI-RIMAI *Istenes énekek*, amely könyvecskéből csak két, illetve három (1702-ben egy, 1744-ben két) debreceni kiadást említenek bibliográfiáink, noha »a debreczeni forma szerint« más helyeken sokszor került kiadásra a 18. század folyamán. ZOLTAI említése szerint az 1702-es kiadás 2000 példányban jelent meg, viszont az 1739-es leltár 2000 példányos készletről ad számot. Márpedig nem hihető, hogy az 1702-es kiadás érintetlenül maradt volna a nyomda raktárában. Inkább valószínű, hogy későbbi, az 1730-as évekből származó kiadás maradványáról beszélhetünk.

A kevésbé kelendő könyvek gyorsabb eladását árleszállítással próbálják előmozdítani. Erre példa az 1757-ben kiadott MINUCIUS Felix, amely a jegyzékben 8 dénárral szerepel, a régi nyomdai számadásokban még 12 dénárral van felvéve, s még így is az 1792-es leltár 812 megmaradt példányt említ. — Az 1756-os kiadású PLINIUS *Panegyricus* a jegyzékben még 14 dénár, az 1792-es leltár 196 példányos maradványát már csak 12 dénárnak megfelelő 6 kr.-ral veszik fel. — Az 1741-ben 1500 példányban kiadott és 24 kr.-ért árusított LAMPE *Gileádbeli Balsamum* 1792-ben még meglevő 194 példányát 18 kr.-ra értékeli a leltározó.

A kapósabb könyvek árát viszont fel is emelték. Erre példa a »*Harmoniás Soltárok*« 36 dénárról 60 dénára, a »*Maróthiana Arithmetica*« 34-ről 42 dénára, s a »*Phaedri Fabulae Aesopianae*« 8-ról 12 dénára emelése.

A hirdetett COMENIUS *Januárjából* az 1792-es leltár értékelés nélkül vesz fel 217 példányt. Sehol sincs nyoma, hogy az 1729-es 3000 példányos kiadás után még megjelent volna újra Debrecenben. Kelendőse is alábbmaradhatott, amettől MARÓTHY György a MOLNÁR-féle (a jegyzékben: MOLITORIS-) *Elementa* bevezetését szorgalmazta. MARÓTHY COMENIUST új, átdolgozott formában akarta kihozni, azonban korai halála ebben megakadályozta.

A nyomdai számadásokban nem történik említés a jegyzékben »*Fundamentum Tóth Nyelven*« c. felvett kiadványról A »*Mali catechismus*« c. 1750-ben, még MARGITAI János provizorsága alatt ezer példányban megjelent tizenkét levél terjedelmű nyomtatványról van itt szó, amelyről CSÜRÖS (i. m. 324. l.) azt írja, hogy »egy tót nyelvű Fundamentum« 200 példányát 1767-ben SZILÁGYI Sámuel superintendens a tót eklézsiák között ingyen kiosztatta.

A DODRIDGE *Elmélkedéseiből*, amelyet HELLEBRANT a jegyzék megjelenési idejének meghatározásához főbizonyítékul használt, bár 1761-ben jelent meg, még 1792-ben raktáron volt 50 példány (pedig csak 1500 példányban adták ki), de már csak 36 k-ral (72 dénárral) számítva.

Mindent összefoglalva: MARGITAI István provizorsága alatt megjelent jegyzék a nyomdai termelés megélénkülését mutatja, egyben bizonyosság arra is, hogy a debreceni nyomda időben nem sokkal maradt le más magyarországi hasonló vállalkozás mögött. Valószínű, hogy e 300 példányban kiadott kiadványjegyzéket nem a nagyközönségnek, hanem csak a terjesztő kompaktoroknak és hivatásos könyvterjesztőknek szánták, de mindenképpen a magyar kultúra terjesztésének volt az jelentős tényezője. Kiállítása nem mondható valami különlegesnek, sőt szépnek sem, de arra a célra, amire MARGITAIÉk használni kívánták, jól megfelelt.

BERTÓK LAJOS

Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. századvégi történetéhez. A cenzúrának általában, de természetesen egészen különösen a magyar cenzúrának már sok szempontból feldolgozott vagy legalábbis érintett történetéhez¹ illeszkedik az az aktasor, amit a következőkben röviden ismertetünk. Az akták BATTHYÁNY József bíboros, esztergomi érsek irataiból kerültek elő. Tárgyunkra vonatkozó levéltári kutatásoknál eddig nyilván azért mellőzték ezeket és társaikat, mert őrzőhelyük a mai napig nem a gazdag esztergomi levéltárak valamelyike, hanem az esztergomi érsekség könyvtára. Ennek a kéziratárában őrzik a hatalmas BATTHYÁNY iratanyagot, mintegy kétszáz kötegben, amelynek egyrésze kétségkívül csak egyháztörténeti érdekességű,

¹ DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. I. Bp. 1954. SAS-HEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra. 1800—1830*. Bp. 1938. MAROS Andor: *A cenzúra. A haladó eszmék üldözésének története*. Bp. 1947. BÓNIS György: *Hajnóczy József*. Bp. 1954. BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai*. Bp. 1952. DECSY Sámuel: *Pannoniai Féniksz avagy hamvából fel támadott magyar nyelv*. Bétsben, 1790. RÉVAI József: *Marxizmus és magyarság*. Bp. 1948. *Tépjétek le a sötétség bilincseit*. Szerk.: KATÓ István. Bp. 1950. MÁLYUSZ Elemér: *Sándor-Lipót főherceg-nádor iratai. 1790—1795*. Bp. 1926. SCHERMANN Egyed: *Adalékok az állami könyvcenzúra történetéhez Magyarországon Mária Terézia haláláig*. Bp. 1928. FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Bp. 1899. GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*. Bp. 1917.

nem csekély részében azonban államigazgatási jelentőségű is.² Ez utóbb említett vonatkozásnak magyarázatát, a magyar primásnak a feudális magyar állam berendezésében elfoglalt különleges közjogi helyzetében lelhetjük meg. A primás tagja volt a hazai közigazgatást legfelső fokon irányító helytartótanácsnak, és annak különösen tanügyi bizottságát irányította. Az irodalmi életet közvetlenül érintő könyvkiadási, a könyvrevízióval kapcsolatos és *cenzúra* ügyek így kerültek hozzá. Az elmondottak BATTHYÁNY érsek esetében különös jelentőséget nyernek. Hosszú primássága, mely MÁRIA TERÉZIA uralkodásától I. FERENCig tartotta meg az esztergomi székből,³ a cenzúraügynek éppen akkoriban ugyancsak kanyargós útjain is végigvezette.

Nem ok nélkül kerestünk tehát »cenzúra-akták« után hatalmas hivatalos hagyatékában, s inkább csak az okozott nehézséget, hogy az akták közül a legjellemzőbbeket, az annyszor tárgyalt témához valóban újat mondókat emeljük ki.⁴

1748. január 1-én MÁRIA TERÉZIA a helytartótanáccsal közli a cenzúrajavaslat elfogadását bizonyos könyvekre nézve. A lista ezúttal nem túlságosan terjedelmes, de mindenképpen érdekes. Samuel BASNAGIUS: *Annales Politico-Ecclesiasticijét*, két cseh nyelvű vallásos könyvet a »*Szív igaz reformációjáról*« és a »*Keresztény evangélikus tanításról*« találjuk rajta. Ezeken kívül, még egy-két más protestáns könyv között, RÁKÓCZI György és Zsigmond Gyulafehérváron, KERESZTURY Pál alatt tartott examen-jének ajándékkönyve, a *Phialae Sanctorum* is említésre talál.⁵ A könyvek főbúne, hogy a katolikus hitre sérelmesek. Az eset önmagában nem lenne különösebben feltűnő. Hasonló, az államvallásra sérelmes könyvek elcenzúrázását tartalmazó leirat, rescriptum, már az előző években is tömegével akadt. Ezúttal azonban a királyné a cenzúrajavaslat-hoz még egy igen jelentős megjegyzést fűz. A cenzorok túlsókat foglalkoznak az eretnekek közismert tanításainak kifejtésével, magyaráztatásával. Ez nem is csoda: a cenzorok katolikus papok voltak. A különös ezúttal csak az, hogy a királyné nem az eretnek könyvek üldözésében látja már a cenzúra célját. Igen nyomatékosan figyelmezteti az előterjesztést tevő püspököket és csatlósait, a cenzor papokat, hogy csak azokat a könyveket sújtsák cenzúrával, melyek »az államot és a jó erkölcsöket sértik, vagy egyébként is botrányosak, amelyek a katolikus vallásra, a római katolikus fejedelmekre, vagy a klérusra sérelmesek, vagy pedig valami újfajta eretnekség érződik rajtuk...«⁶ A sorrend önmagáért beszél. A könyvcenzúrában első helyre az állami érdek kerül, ezután jön a közérköcs védelme. A katolikus érdekek csak ezután juthatnak szóhoz és a buzgó

² *Manuscripta Bibliothecae defuncti Cardinalis Primatis Josephi* címen. Ez a terjedelmes gyűjtemény Categoria IX.: Litteraria, Titulus VI.: Censura Librorum jelzet alatt különböző, a könyvcenzúrára vonatkozó hivatalos iratok másolatait tartalmazza. A nádor, mint a másik legfőbb közjogi méltóság, birtokában kívánt lenni e jogi fegyvertár kulcsának, s ezért a kéziratgyűjtemény több kötetes elenchusáról másolatot készíttetett, amit ma is az Országos Levéltárban őriznek. (Archivum Palatinale Secretum Archiducis Josephi: Elenchus Manuscriptorum Bibliothecae defuncti Cardinalis Primatis Josephi Batthyany.) A gyűjtemény egyes iratai annál is értékesebbek, mert eredetijük ma már nem lehető fel.

³ 1776—1799.

⁴ Ezúttal mellőzhetjük olyan akták ismertetését, melyek a cenzúrázás gyakorlatára vethetnek világot. Az ezzel összefüggő kérdéseket a közeljövőben önállóan szándékozunk feldolgozni.

⁵ Litter. VI. g. — 1748. Jan. 31.

⁶ »... quae Statum Publicum, bonosque Mores feriunt, aut alias Scandalosa sunt, quaeque Religioni Catholicae, Principibus Romano-Catholicis, aut Clero injuriosa, aut novam quampiam Haeresim olentia, cum primis observent, atque talia in Relationibus suis exponant, neque erroribus ipsorum enarrandis multum in posterum immorentur...« u. o. A folyamatot DEZSÉNYI is előadja i. m. 31. l. Az idézett helyen az elv burkolt megfogalmazására találunk. Meg kell említeni, hogy a leiratot SCHERMANN ismeri és i. m. 27. l. megemlíti. Értékelését azonban egyházi szempontjai torzítóan befolyásolják

eretneknyomozás, a cenzúrává satnyult inkvizíció csupán az esetleg (nem nagy valószínűséggel) még felmerülhető eretnokségek ügyeiben érvényesülhet kellő mértékben.

Az a törekvés, hogy a cenzúrából teljesen állami ügyet csináljanak, már III. KÁROLY óta egyre fokozódóan érvényesül a bécsi udvarban. MÁRIA TERÉZIA idejében azonban a felvilágosodás VAN SWIETEN vezetésével új rohamokra indul,⁷ mindinkább szervezett módon, hogy az egyházi reakciót egyik legfontosabb hadállásából, a sajtó ellenőrzéséből kiverje. Ezeknek az egy ideig sikerekkel is járó harcoknak egyik előcsatározását, a cenzúrával kapcsolatos elvi álláspontnak változását a most ismertetett »kegyes leirat« nyilvánvalóan mutatja.

A változásnak megfelelő szervezeti átalakulás a cenzúra-ügyben mégis jóval több, mint negyedszázadig váratott magára. Az egyre inkább állami jelleget öltő, a bécsi önkényt szolgáló cenzúra irányítását mindaddig a primás végezte — elméletben mindenestre, — míg a magyar rendiség felszámolását II. JÓZSEF meg nem kísérelte. Kísérleteinek — melyeknek jelentőségét nem szabad túlbecsülni⁸ — első hullámverései már a cenzúra-ügyet is elérik, mint az 1781. júl. 6-i resolutio tanúsítja. A rendelkezés érdemi része a magyar cenzúra történetében meglehetősen ismert tény.⁹ A pozsonyi helytartótanácsi cenzúrázás megszűnik. Az »összmonarchia« minden könyvbírálati ügyét egy udvari bizottság (Commissio Aulica, Hofkommission) fogja ezután végezni. BATTHYÁNY bíborost most érte el az a sors, ami bécsi érsektársának, TRAUTSONNAK, már 1757-ben osztályrészül jutott:¹⁰ az ország szellemi életének ellenőrzéséből kiszorult. A resolutio ugyanis kétségtelenné teszi, hogy a cenzúra most már gyakorlatilag is, szervezetileg is állami ügyvé lett.

A cenzúra lényege végeredményben mégsem az egyházi vagy világi hatalomhoz, azok képviselőihez való viszonyulása, hanem a gondolat szabadságának a korlátozása, a szellem tevékenységének gúzbakötése. A szabadság értelmetlen a gondolat szabadsága nélkül, s ez megint üres elmélet a gondolatterjesztés eszközének, a sajtónak szabadsága nélkül. Teljesen érthető tehát, hogy a II. JÓZSEF után újjászervezkedő magyar rendi állam sem tudta már a sajtószabadság gondolatát legalább említés nélkül hagyni. Az 1790—91-es országgyűlés már szóba hozta ezt a tárgyat. Mint jól tudjuk, igen bátor-talan félmegoldások ajánlgatásánál a karok és rendek nem jutottak tovább. Az országgyűlés a sajtószabadság és az újræledő reakció cenzúrája összeházasításának gyatra kompromisszumát kívánta megvalósítani.

Ezt a jellegzetes bürokratikus problémakezelést kitűnően mutatja az a kiadatlan tervezet,¹¹ melyet szintén az esztergomi BATTHYÁNY-akták között találunk. A tervezetben foglaltak soha törvénycikké vagy helytartótanácsi rendeletté nem lettek. Éppen ez teszi különleges érdekességüvé közzétételét. A »planumot« az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük:

»Idea Plani Circa Censuram librorum qualiter adornandam.

Iuxta articulum 67. ultimae Dietae Principia quoque Censurae librorum proponenda sunt in hoc opere Mihi ad elaborandum delato praeprimis ad id reflectendum est: quod hocce objectum in binis articulis novissime elapsae Dietae recurat. Articulus 15-us id praecipit, ut Generalia Principia libertatis Praeli elaborentur; In articulo autem

⁷ VAN SWIETEN szerepének ismertetése különösen FINÁCZY *i. m.* 65—71. l. Egyházi értékelése ismét SCHERMANNnál az előbb említett fenntartással. *i. m.* 31—34. l.

⁸ II. JÓZSEF helyes marxista értékelésére: RÉVAI József: *i. m.* 370. l.

⁹ DEZSÉNYI—NEMES: *i. m.* 31. l.

¹⁰ SCHERMANN: *i. m.* 32. l.

¹¹ Litt. VI. e.

67. inter objecta Deputationis publicae politicae Censura librorum conintelligenter tamen cum Deputatione litteraria suscipienda simpliciter recensetur.

Id certum, quod libertas Praeli in se Considerata, Censuram excludat, sed id aequè certum, quod Censura librorum Praeli libertatem suffocet et fere annihilat; Cum itaque per legem parte ex una libertatis Praeli Principia determinanda, parte vero ex alia Censura librorum pertractanda ordinetur, hinc suapte sequentes questiones, vel potius sequentes Generalia Principia deducuntur, et quidem:

1° Nec irrestricta Praeli libertas, nec arctis nimis limitibus Circumscripta librorum Censura, utquam quae libertati Praeli in genere Diaetaliter jam agnitae Contraria est, admitti potest.

2° Limites in Censura librorum observandos Clare definiendos esse, ut omn dubio, quantum fieri potest locus adimatur.

3° Criterium, quod limites hos defigit, aliud esse nequit, quam ut omnia illa, quae statui bene ordinato noxia sunt prohibeantur, reliqua vero libere admittantur. Principio hoc Deputationaliter defixo, Mearum erit Partium species librorum statui bene ordinato Nocivorum deducere et Excelsae Deputationi proponere.

4° Limitibus, intra quos semet Authores continere debent, semel Clare stabilitis, atque ad publicam Notorietatem pertinentibus et libertas Praeli articulariter agnita, et exinde promanans, atque omni ratione promovenda Nationis cultura id exposcit, ut Cuivis Authori liceat librum, quem intra praefixos limites scriptum judicaverit absque Censura publicum reddere atque Typographo Impressio similis libri licita sit. Ne tamen hac ratione praefixi limites impune violentur et Author et Typographus Nomen suum libro tali inscribere debent, quod in libris Censurae submissis superfluum esse suapte apparet.

5° Ex praemisso puncto sequitur. Authores et Typographos tales absque Censura libros, qui praefixos limites excedunt imprimentes poenae subjiendos esse, quo in casu similes libri per Censuram admitterentur, nonnisi Revisores ferire potest, uti et illud sponte intelligitur, Authores et Typographos absque appositione Nominis, vel absque Censura edentes et imprimentes, pro ratione delicti poenae subjiendos esse.

6° Ubi et quot Censores constituendi sunt, illud ad Deputationem litterariam spectare videtur, Deputatio publico-politica ad id solum reflectit. Ne rari sint (semper enim authores a scribendo deterrentur et Nationis Cultura impediretur) et ne aliquis ex Consideratione illius, quem sequitur Status a Censura excludatur.

7° Principiis libertatis Praeli quae hic recensentur, semel Diaetaliter stabilitis, adeoque per suam Majestatem ratificatis, suapte intelligitur libros, quos Bibliopolae in Hungaria degentes ab exteris Oris inducunt, Secundum haec solum principia judicandos esse, adeoque Censurae in reliquis Haereditariis Provinciis subjiici nequire, et per consequens, libri tales ibidem nonnisi Merx per Ditiones Haereditarias transiens (Transiten Waaren) considerari poterunt et Sigillo ejatis Tricesimae, Nonnisi illa de Causa muniri debebunt, Ne Censuram in Hungaria stabilitam effugiant.

8° Cum Lex ad Casus, qui eandem praecedant extendi nequeat, id de praesenti quoque Praeli libertatem concernente lege intelligendum venit; quod si tamen libri huedum prohibiti exposit Censurae iterum subjicerentur, et per Censores principiis iisdem praescriptis contraria non adinvenirentur, liberum illis erit impressionem, vel venditionem similium librorum admittere.

A küzlétén: »Planum quoad Censuram Librorum. Publ. Pol. 793.« Más kéz írásával felül: »exhibui Suae Eminentiae« alább: »ex Litteraria Deputatione.«

Ez tehát a cenzúra és sajtószabadság összeegyeztetését célzó tervezet szövege. Szerzője után nyomoztunkban HALLER József helytartótanácsi tanácsos nevével találkoztunk. 1791. augusztus 10-én ugyanis az országgyűlés által kiküldött közigazgatási bizottság első ülésén határoztak a bizottság által kidolgozandó tárgyak előadójának személye felől. A könyvcenzúra, a sajtószabadság, a népszámlálás ügyeinek előadását ekkor HALLER Józsefekre bízta.¹² HALLER 1792. november 19-én már a deputatio elé terjesztette tervezetét. A tervezet alapján kidolgoztak egy törvényjavaslatot: *De preli libertate eiusque limitibus*.¹³ 1793. január 23-án ezt a törvényjavaslatot a tanügyi bizottság (deputatio litteraria) főként a király és a királyi család érdekeinek, valamint a külpolitikai helyzet (qui iniuriosi exteris Aulis videbuntur) szempontjainak szem előtt tartásával átdolgozta, és végső formába öntötte a sajtószabadság korlátozásáról szóló törvénytervezetet. Mindezekben az aktákban, helytartótanácsi és országgyűlési iratokban, tervezetekben, törvényjavaslatokban és törvényszövegekben az *»Idea Plani«*¹⁴-ban kifejezésre juttatott gondolatok egy részét változtatás nélkül vagy csak kevés változtatással megtalálhatjuk. De egészen más fogalmazásban, más sorrendben és azzal a leglényegbe vágó különbséggel, hogy míg az *»Idea Plani«* a sajtószabadságból igyekszik a lehetőség határain belül minél többet megmenteni, a HALLER-féle tervezetek és a bizottság által elfogadott törvénytervezet határozottan a cenzúra oldalára állt. A szerzőt megállapítani nem sikerült. Egy bizonyos, hogy az HALLER Józseffel nem azonos. Ha a kor szereplői közül valakivel némi kapcsolatot tudunk megállapítani, az talán HAJNOCZY József, természetesen az övénel aránytalanul bátortalanabb az *Idea Plani* fogalmazása, de az eszmék tekintetében bizonyos rokonság állapítható meg.¹⁵

A tervezet — bárki legyen is a szerzője — a kor viszonyaihoz és egy helytartótanácsi hivatalnok gondolkodásához képest haladó. Alapelve a VAN SWIETEN-féle iskola szemléletmódjának megfelelően az, hogy a cenzúra célja az állami érdekek biztosítása, az állam rendjének megőrzése. A tervezet azonban ennek az alapelvnek érvényesítésén túlmenően a sajtószabadság forradalmi követelményét is valósággá akarja tenni. Egyházi szempontok az egész *»Idea Plani«*-ban még véletlenül sem kerülnek szóba. A cenzorok kiválasztásánál nem akar a szóba kerülő személyek »állapotára« sem tekintettel lenni. Azaz: a világiakat is a bizottságban akarja látni. Amennyire nem viseli szívén az egyházi érdekeket, annyira nagy gondja van a sajtószabadság lehetőség szerinti érvényesítésére, mégpedig azért, mert — a felvilágosodásra annyira jellemző módon — a nemzeti művelődés egyik biztosítékát látja benne. A sajtószabadság vagy legalább az enyhített cenzúra »jótéteményeiben« nem csupán az új cenzúratörvény létrejötté utáni műveket akarja részeltetni, hanem a régebbiek közül is azokat, amelyeket újracenzúrázásra esetleg benyújtanak.

Az kétségtelen, hogy a tervezet a megyék kisebb-nagyobb mértékben gyáva, de mindenképpen reakciós magatartásánál bátrabb álláspontot tükröz.¹⁶ Hiszen a megyei karok és rendek még az 1793. júl. 25-i helytartótanácsi rendeletet is túlzásnak tartották és egymásután felírtak ellene. Szinte úgy tűnik, hogy a magas kormányzésekben ekkor szabadabban lengedezett a felvilágosodás szellőcskéje, mint a megyegyűlésekben. Hiszen az említett rendelet távol az *Idea Plani* »radikálizmusától«, csupán királyi jognak

¹² *Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis quoad objecta articulo 67. anni 1791. regnicolariter sibi delata elaboratum*. Pozsony. 1826. 4. l.

¹³ *Uo.* 31—34. l.

¹⁴ *Uo.* 84—88. l.

¹⁵ BÓNIS György: *i. m.* 190—192. l.

¹⁶ BALLAGI *i. m.* 763—769. l. Itt kell megemlíteni, hogy az *Idea Plani*hoz hasonlóan fejt ki nézeteit a sajtószabadság és cenzúra problémájáról DECSY Sámuel is (*i. m.* 160—161, 198—199, 208—209. l.).

nyilvánítja a könyvvizsgálatot. Amit különben II. LIPÓT és I. FERENC a legszemélyesebb módon már tényleg gyakoroltak is.¹⁷

A »felségjoggá« emelkedő cenzúra azután már végképp összeegyeztethetetlen a sajtószabadság gondolatával. A tervezet sorsa ezért nem is lehetett kétséges. A primási ember az aktára még rájegyezte: »Öminenciájának bemutatam«. További intézkedés azonban már nem történt. BATHYÁNY bíboros még megláthatta a felvilágosodás legbátrabb hazai képviselőinek véres bukását. Mielőtt azonban MARTINOVICSRA és társaira a Vérmezőn lesújtott volna a hóhér bárdja, a megrettent reakció hírhedt »General Zensurverordnung«-jával¹⁸ a sajtószabadság első emlegetéseit is elnémitotta, s az »Idea Plani« is a primási irattár feledtető csendjében hallgatott el. Az eszme azonban, amit a tervezet szerényen képviselni próbált, jó félszázad múlva mégis diadalmaskodott. Ámde nem a pozsonyi primási palota lakója, nem az udvar és a helytartótanács urai, hanem a márciusi forradalom népe vitte diadalra.

DONÁTH REGINA

Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez. XVIII—XIX. századi hírlaptörténetünk számos rövidéletű folyóirat és hírlap létezéséről számol be. Lelkes kezdeményezés, — hálás, érdeklődő, de kicsiny és szervezetlen olvasóközönség, — anyagi nehézségek, — a hatóságok akadékoskodásai, — apró kényszerszünetek, majd végleges elhallgatás; íme, ennyiben foglalható össze e sajtótermékek élete és halála. Figyelmesebb vizsgálat után azonban lehetetlen összefüggéseket nem észlelnünk a különböző lapok időben egymáshoz közelálló kötetei között, s ennek felismerésével máris nagyobb, kevésbé szaggatott vonalakat húzhatunk meg sajtónk fejlődésének rajzában. Különösen megérdemli figyelmünket ez az összefüggés az 1786—1787-ben (valójában 1788 közepéig) megjelent *Merkur von Ungarn*, s az 1790 áprilisában megindított *Ephemerides Politicæ et Litterariæ*, röviden *Ephemerides Budenses* között. — A *Merkur* KOVACHICH Márton György, a nagy forrásközlő jogtörténész havonta megjelenő lapja. Tudományos folyóiratnak indul, s a felvilágosodott eszmék terjesztését tűzi ki legfőbb célul maga elé, de a vállalt színvonalat elérni nem tudja, s iskolatörténeti adattárrá süllyed, elveszítve ezzel kezdetben érdeklődő közönségét. — A hetenként kétszer megjelenő, *Politica* és *Litteraria* rovatból álló, tehát hírlapszerű *Ephemerides Budenses* TERTINA Mihály tanár és költő szerkesztésében indul útjára, melyen a nehézségek 1793 elején fogják megállítani.¹ Az *Ephemerides* nem tekinthető a *Merkur* egyenes folytatásának, az eltérések első pillantásra is lényegesek. Azonos azonban az a kör, melyből a két lap kiindul; sok tekintetben rokon eredeti célkitűzésük; s végül az *Ephemerides Litteraria*-rovata igen sok hasonlóságot mutat fel a *Merkur* számos részletével. Hogy e közös vonások ellenére miért állunk mégis két lényegében teljesen különböző lappal szemben, — ennek közelebbi megvizsgálása lehetővé teszi számunkra, hogy néhány tanulságot vonjunk le 18. századi sajtónk fejlődésére, e fejlődés politikai és társadalmi hátterére vonatkozólag.

¹⁷ MÁLYUSZ Elemér: i. m. 81—86. l.

¹⁸ BALLAGI i. m. 782—790. l.

¹ TERTINA csak 1790 októberéig szerkesztője a lapnak. Közleményünk elsősorban ezekkel az első hónapokkal foglalkozik. Az *Ephemerides* egészének ismertetésére, valamint TERTINA személyére vonatkozólag l.: WALDAPFEL József: *A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez*. Magyar Könyvszemle 1930. 73—88. l.; továbbá ua.: *A pesti Ephemerides megszűnése 1793*. Irodalomtörténeti Közlemények 1937. 64. sk. 1.; DEZSÉNYI Béla: *Legrégibb hírlapjaink életrajzához*. Magyar Könyvszemle 1940. 353—361. l.

1.

A *Merkur* és *Ephemerides* rokonságának első bizonyosságát a két lap beköszöntője szolgáltatja. A *Merkur* szerkesztője »*Entwurf einer Litterarzeitung für das Königreich Ungarn*« c. bevezetésében a következőket igéri: meg fogja ismertetni olvasóit az ország tudományos és hivatali személyzetével; az iskolák tanítási anyagával és tankönyveivel; tudományos intézmények, tudományos, irodalmi és művészeti vállalkozások sorsával és eredményeivel. Rövid dolgozatokat fog közölni »nevetséges, téves vagy káros beszéd- és cselekvésmódok ellen, előítéletek, babonás vélemények és szokások, képmutatás, bigottság, ostobaság, fanatizmus, a tudományos egyeduralom és zsarnokság ellen; s az ebből származó ártalmas álnokságok, csalárdságok, üldözések, a felvilágosodás akadályoztatása, s más bajok ellen.« Helyet kíván adni végül a lap bel- és külföldi politikai híreknek: a belföldi politikai és társadalmi élet minden jelentős eseményét regisztrálni kívánja, a külföldiekből pedig elsősorban azokat, amelyek a magyar és osztrák tartományok életére hatást gyakoroltak.

Az *Ephemerides Nunciuma* a *Merkur* programját megfordítva éppen ezt az utolsó, a gyakorlatban meg nem valósított pontot szélesíti ki, elsősorban kívánva foglalni a politikai, s csak másodsorban a tudományos kérdésekkel. Fő feladatának a közügyek, törvények ismertetését, az egyházi intézmények, a gazdasági és társadalmi élet eseményeinek közlését tekinti, hadügyi s végül vegyes tárgyú cikkeket ígér, melyek kiváló eredményeket, szomorú eseteket s — a primitív újságírással jellemzően — különleges dolgokat fognak tárgyalni. A második helyet foglalja el a tervezetben s majd a lapban is a *Litteraria* rovat. A tervezet szerint e rovatban kultúrintézményekre, iskolákra, könyvtárakra vonatkozó anyagot fognak közölni; azután könyvismertetéseket, új könyvek bejelentését; találmányok, pályatételek felsorolását, az egyetem ügyeinek ismertetését; tudósításokat híres emberek életéről, haláláról, tudományos érdemeikről és műveikről; latin és magyar ünneplő verseket, beszédeket. A tervezetnek ez a része a *Merkur Entwurf*-jával lényegében azonos, s azok az elemei, melyek a *Merkur*-programból hiányoztak, megvalósultak magában a *Merkur*ban kétesztendő fennállása alatt.

Nemcsak a tervezet: a *Litteraria*-rovat megvalósulva is félreérthetetlenül tükrözi a *Merkur* stílusát és jellegét, — mintha csak a *Merkur* számára gyűjtött, de fel nem használt anyag látna itt napvilágot.² A rovatban meglehetősen nagy helyet foglal el az iskolai vonatkozású rendeletek, hírek, adatok közlése; iskolakönyvek jegyzékét is közli, éppúgy, mint a *Merkur*.³ Gyakran jelennek meg nagyobb terjedelmű könyvismertetések, mégpedig főként vallási és természettudományi munkákról, mint a *Merkur*ban is; mindkét lapban szó esik KATONA Istvánról, RÁCZ Sámuelről, KAZINCZYRÓL: az *Ephemerides* tudományos életünknek ugyanazt a körét tekinti át, amit a *Merkur*. Közös szokása a két szerkesztőnek a közelmúltban megjelent vagy általában kapható könyvek jegyzékének közlése; csakhogy míg a *Merkur* legnagyobbreszt német és latin művek megjelenését jelzi, az *Ephemerides* jegyzékeit elsősorban magyar, mégpedig politikai érdekű, azután latin és csak csekély számú német könyv alkotja.⁴ 1790 végén az *Ephemerides Litteraria*-rovata a *Politica* mellett háttérbe szorul: előtérbe kerülnek az országgyűlés, majd a koronázás eseményei, melyek gyakran az egyéb politikai vonatkozású híreket is kiszorítják. SPIELLENBERG Pál szabadkőműves ügyvéd, aki 1790 novemberében veszi át a vidékre távozó és tanári állást kereső TERTINÁTÓL a szerkesztést — az *Ephemerides* jövődelméből természetesen nem lehetett megélni — egy cikkében bírálatot gyakorol elődje felett, s kifogásolja az amúgyis kinyomtatásra kerülő országgyűlési

² *Ephemerides* 1790. 1—60. sz.

³ *Ephemerides* 2., 9., 11., 12., 48., 49. sz.

⁴ *Ephemerides* 29., 30., 31., 32., 44., 45., 51., 56. sz.

tudósítások közlését. »Rövid és tömör értekezések, előadások, szellemes epigrammák, az utókort érdeklő anyag« az, amit egy hírlaptól megkövetel.⁶ SPIELENBERG működése valóban átalakítja némileg az *Ephemerides*t, s bár az országgyűlési hírek közlését ő sem mellőzi teljesen, a lap az ő keze alatt változatosabbá válik, politikai-kulturális mondanivalója is határozottabb megfogalmazást nyer, mint TERTINA idejében.

Az a körülmény, hogy az *Ephemerides Litteraria*-rovata a lap fennállásának első hónapjaiban erősen emlékeztet a *Merkurra*, valamint a két tervezet hasonlósága, mint említettük, a két újság szerkesztőinek szoros kapcsolatában találja magyarázatát. KOVACHICH levelezése⁶ bőven szolgáltat adatokat arra vonatkozólag, hogy TERTINA 1787 eleje óta a *Merkur* aktív munkatársa volt. KOVACHICH 1787 elején megküldi TERTINÁNAK a *Merkurt*. Válaszul TERTINA felajánlja szolgálatait: cikkeket ígér, s befolyásos ismerőseire hivatkozik, akiknek tudását és pártfogását a *Merkur* számára kamatoztatni kellene.⁷ Következő levelében már tanácsokkal áll elő: kívánatos volna, ha a *Merkur* szépirodalmi művek ismertetését hozná, különösen német nyelvűekét.⁸ Verses művet ír a *Merkur* számára a pesti szemináriumról, s egyéb közlésre szánt anyagot is küld. 1787 végén, mikor a *Merkur* folytatásának lehetősége kétségesse válik, KOLLONICS kalocsai érsekhez, s egyéb papismerőseihez küldi KOVACHICHOT, hogy órá való hivatkozással kérje támogatásukat.⁹ 1787 második felében különösen a szerkesztés technikai részleteiben veszi hasznát KOVACHICH TERTINA segítségének: ő továbbítja vidékre a folyóiratot az előfizetőknek, ő végzi — legalábbis részben — a *Merkur*val kapcsolatos levelezéseket — MILLERREL és HANNULIKKAL például rajta keresztül érintkezik KOVACHICH¹⁰ —, ő készíti a név- és tárgymutatót az egyes kötetekhez, s résztvesz a korrigálás munkájában. 1787 végétől kezdve még elhatározóbban szól bele a szerkesztésbe: gyűjti az ismertetésre alkalmas munkákat, iskolákra vonatkozó adatokat gyűjt, cikkeket tesz közzé; az ő javaslatára közli KOVACHICH az 1787-es évfolyam függelékében BATTHYÁNY Ignác egyháztörténeti munkájának és FESSLER: *Anthologia hebraica*-jának ismertetését; s még 1788 közepén is tele van ötletekkel, melyek a *Merkur*ban nem fognak már megvalósulni.¹¹

1790 áprilisában megjelenik azután az *Ephemerides Budenses* első száma. A szerkesztő TERTINA, aki KOVACHICH mellett megismerkedve a folyóiratszerkesztés mesteriségével, az alakulóban levő politikai viszonyoknak s az általánosan növekvő politikai érdeklődésnek megfelelően politikai jellegű lapot indít, átvéve a *Merkur* témaköréből, gyakorlatából annyit, amennyit az adott pillanatban időszerűnek és használhatónak érez. A két újság rokonvonásai a kortársaknak is feltűnnek: POPOVICH Deméter, KOVACHICH lemergi ismerőse nála érdeklődik az új sajtótermék iránt, melyet Lemberg magyar lakossága már csak azért is kíváncsian vár, mert egyébként csak üres rémhírek jutnak el hozzájuk Magyarország eseményeiről.¹² KOVACHICHHOZ intézett további leveleiben TERTINÁNAK szóló üzeneteket s az *Ephemerides* pontatlan szétküldésére vonatkozó panaszokat találunk; később pedig megjegyzi: kezdetben az volt a közvélemény, hogy a lap szerkesztésében KOVACHICHNAK is része van.¹³

KOVACHICH és TERTINA együttműködésére mindenekelőtt az hívhatta fel a figyelmet, hogy kezdetben a lap sűrűn foglalkozott KOVACHICH munkásságával. Több ízben

⁵ *Ephemerides* 75. sz.

⁶ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Quart. Lat. 43. 1—29. k.

⁷ Quart. Lat. 43. 3. k. 247. f. 1787. márc. 14.

⁸ Uo. 272. f. 1787. ápr. 24.

⁹ Uo. 382. f. 1787. nov. 3.

¹⁰ Uo. 4. k. 64. és 316. f.

¹¹ L. minderre TERTINA leveleit passim a levelezés 3. és 4. kötetében.

¹² Quart. Lat. 43. 6. k. 207, 215. f.

¹³ Uo. 205, 206, 208—209. f.

jelennek meg hirdetések, rövid ismertetések 1790-ben kiadott és készülő munkáiról; KOLINOVICH Gábornak az ő gondozásában napvilágot látó műveiről.¹⁴ Egy másik cikk a kamarai levéltár belső ügyeinek pontos ismeretét árulja el; ez megint csak az ott hivatalnokoskodó KOVACHICH közreműködésére utal.¹⁵ Ezt a feltevést azután egészen közelről támasztja alá TERTINÁnak 1790 augusztusában Ungvárról KOVACHICHhoz intézett levele. TERTINA tanári állásra pályázik, s kéri barátját, támogassa távollétében, ne engedje, hogy a »budai jezsuita párt« megfossza a kínálózó állás elnyerésének lehetőségétől. Kéri továbbá KOVACHICHOT, látogassa sűrűn lakását, s ügyeljen fel az *Ephemerides* ott folyó szerkesztési munkálataira; segítsen VUCHETICHnek¹⁶ a külföldi hírek kivonatolásában és a szöveg latinra fordításában; gondoskodjék arról, hogy a következő számban valóban a tervezett anyag jöjjön ki. Figyelmeztesse többi munkatársát is, bátyját és HANCOVSZKYT,¹⁷ rendszeresen és gondosan járjanak el a lap szerkesztésében, nehogy ellenségeinek vádaskodásra nyílják alkalmuk.¹⁸

KOVACHICH tehát nemcsak mint munkatárs, hanem úgyszólván mint helyettes szerkesztő működött közre a TERTINA-féle *Ephemerides* szerkesztésében. Ők ketten jelentették 1787 óta a *Merkur von Ungarn*-t kiadó »Gesellschaft patriotischer Liebhaber der Litteratur«-t is; most csak a vezetést vette át a fiatalabb, mozgékonyabb TERTINA, s a lap gyakori megjelenése, hírlapi jellege újabb segéderők bevonását tette szükségessé.

2.

Az ismertetett személyi és tárgyi összefüggések ellenére a *Merkur* és az *Ephemerides* között alapvető a különbség mind nyelvi, mind tartalmi, mind világnézeti vonatkozásban. A *Merkur* német, az *Ephemerides* latin; a *Merkur* tudományos-iskolai tartalmú folyóirat, az *Ephemerides* nagyobb részét politikai jellegű, a magyar és külföldi eseményeket ismertető hírek alkotják; a *Merkur* a doktrinér felvilágosodás jegyében működik, az *Ephemerides* az 1790—91-es nemzeti mozgalmakkal rokon politikai felfogást vall, s megindulásától kezdve — SPIELBERG idejében még fokozottabban — harcol a magyar nyelv, tudomány, irodalom fejlődéséért. Fel kell vetnünk a kérdést: mi az oka ezeknek a különbségeknek?

A *Merkur* németnyelvűségét KOVACHICH akkori jozefinizmusa, s a lap megjelenésekor uralkodó politikai helyzet magyarázza. KOVACHICH bevezetése szerint amellett, hogy a latin nyelv nem alkalmas az új fogalmak kifejezésére, politikai életünkben máris a német nyelv vált uralkodóvá, s így szükségképpen ez lesz rövidesen tudományunk nyelve is. TERTINA az *Ephemerides* latinnyelvűségének indokolásában utal a fordulatra, mely lehetővé tette, hogy a latin, a magyarok törvényes nyelve kis ideig tartó szünet után ismét feléledjen. Kijelenti, hogy a latin nyelv számára méltósága és általánosan ismert volta előnyt biztosít a nemzetiségi nyelvekkel szemben; s ha tekintetbe vesszük azt, hogy nálunk ősi szokás szerint kivétel nélkül minden közügyet latin nyelven intéznek, könnyű belátni, mennyire fontos, hogy a közügyekre vonatkozó tudósításokat is ezen a nyelven publikálják.

TERTINA indokolása a maga szempontjából kétségtől elfogadható. A kérdés csak az: melyek azok a rétegek, amelyek számára a magyar nyelv, a magyar nemzeti gondolat fellendülése idején a latin nyelvű lap íródik?

A XVIII. század három, magyarországi olvasóknak szánt latin újságjáról — *Nova Posoniensia*, *Ephemerides Vindobonenses*, *Ephemerides Budenses* — az eddigi

¹⁴ *Ephemerides* 1., 7., 35., 36. sz.

¹⁵ *Ephemerides* 13. sz.

¹⁶ Valószínűleg VUCHETICH Mátyás, a későbbi egyetemi tanár, ekkor jogszigorló.

¹⁷ Talán HANCOVSZKY Antal, 1777-ben egri papnövendék.

¹⁸ Quart. Lat. 43. 6. k. 72. f. 1790. aug. 4.

kutatások során az az álláspont alakult ki, hogy ezek »iskolai újságok«, tehát céljuk elsősorban az, hogy a középiskolás tanulóifjúság számára nyújtsanak latin olvasmányanyagot — a Ratio Educationis 1777-ben javasolja is ezeket az újságolvasási órákat, — s létalapjukat az iskolák, a diákság, a tanárok előfizetéseiben remélték megtalálni.¹⁹ Ez az álláspont a két korábbi hírlap esetében nem is látszik vitathatónak, az *Ephemerides Budenses* azonban véleményünk szerint nem illeszkedik be a magyarországi hírlapoknak ebbe az első csoportjába.

Hogy a lap szerkesztői kiket kívántak olvasóik táborában látni, erre vonatkozólag 1791-ben adja meg a választ SPIELENBERG. Lapját azoknak szánja, akik szívesebben vagy könnyebben olvassák el a latin újságot, mint a magyart. Sokan vannak Magyarországon, írja SPIELENBERG, akik német, francia, angol és olasz újságokat olvasnak, azonban »minthogy nálunk minden közügyet még latin nyelven tárgyalnak meg, szükségesnek gondoljuk, hogy ezen a nyelven beszéljünk nyilvánosan a közérdekű eseményekről is, elsősorban azoknak kedvéért, akiket leginkább illet, hogy ezekről tudjanak; illet pedig mindenkit, akinek ezekben az időkben hazánk és nemzetünk gondja, dicsősége és boldogsága szíven fekszik.«²⁰

E szavak értelmében a szerkesztők nem az ifjúság, hanem a politikailag számottevő rétegek számára írják újságjukat. Ezt a feltevésünket néhány egyéb közlemény is megerősíti. Így már a 2. számban felkéri TERTINA a megyéket, városokat és egyéb testületeket, hogy gyűléseikről, tisztújításaikról és egyéb jelentős közügyeikről küldjenek be rövid tudósításokat, hogy ezeket örök emlékezetül lapjába iktathassa. TERTINA tehát arra számít, hogy ezek a testületek járattják az *Ephemeridest*, s hogy számítása bizonyos fokig beválik, erre vall az, hogy valóban kap tudósításokat az ország különböző részeiből: hírek jelennek meg Bihar, Nyitra, Ung s számos egyéb vármegye közgyűléséről, Nógrád vármegye bandériumáról, az esztergomi tisztújításról, KÁROLYI Antal szatmári főispán nagykárolyi, NÁDASDI Ferenc Fejér vármegyei főispán fehérvári fogadtatásáról s más megyék és városok közéletének hasonló eseményeiről; sok az erdélyi és horvát vonatkozású hír is. — Hogy a városok, vármegyék e híreket beküldő vezetőin, tisztviselőin kívül kik olvassák a lapot: erre vonatkozólag bizonyos következtetéseket vonhatunk le abból a közleményből, amely az országgyűlés kezdetén jelenik meg. TERTINA bejelenti, hogy a pesti és budai előfizetők számára nem tudja többé az *Ephemeridest* házhoz szállíttatni, minthogy »nagyreszük az országgyűlésre gyűlekezett vendégek nagy száma miatt lakást változtatni, sőt a belvárosból a külvárosba költözni kényszerült.«²¹ E költözködő előfizetők nyilván Pest és Buda nem háztulajdonos lakosai: nemes vagy nem nemes származású hivatalnokok, tanárok, ügyvédek és más értelmiségiek; s hogy a kereskedőréteg is képviselve lehetett az előfizetők sorában, arra vall majd az 1791-ben tett ígéret, amely szerint a lap a pesti, s ha időben tudomást szerez róluk, a pozsonyi, kassai, debreceni piaci árakat is ismertetni fogja, »hogy a kereskedelmi haszon ezen a módon is előmozdítottassék.« Hogy ezeken a rétegeken kívül, ezek mellett, az *Ephemerides* iskolai olvasóközönségre is számított, az kétségtelen: nekik szöltak az iskolai jellegű hírek, s SPIELENBERG 1791-es felhívása az iskolákat is előfizetésre buzdítja.

E nemesi és honorácior olvasóközönség hírlapja számára valóban a latin nyelv látszott legalkalmasabbnak. Ha a nemesség alsóbb, a paraszti életformához közelítő

¹⁹ DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensis és az újságolvasók a XVIII. században*. Magyar Századok. Bp. 1948. 142—163. l. KORNIS Gyula (*A magyar művelődés eszményei 1777—1848*. Bp. é. n. I. k. 15. l.) az *Ephemerides* egy hírére hivatkozik, mely szerint a tatai piarista gimnázium a diákság kérelmére fizet elő az *Ephemeridesre*, — ez azonban csak arra vall, hogy a lapot egyes iskolákban is olvasták.

²⁰ *Ephemerides* 1791. II. 37. sz.

²¹ *Ephemerides* 1790. 15. sz.

rétegei nem tudnak is latinul,²² a bene possessionatusok, a középbirtokos nemesek, hivatalnokok, értelmiségiek szükségképpen otthonosak ebben a nyelvben. A közigazgatás, törvénykezés nyelve a latin; a hatóságok rendeleteiket latinul adják ki, a tudományos igényű művek ezen a nyelven látnak napvilágot: tehát minden nemesnek, aki megéjje ügyeiben valamennyire is részt kíván venni, minden értelmiséginek, aki foglalkozását szakszerű ismeretek alapján óhajtja űzni, értenie, írnia és beszélnie kell latinul. S hogy egy ilyen nem kiszámú réteg valóban létezik: ezt SZÉCHENYI István, HORVÁT István, MOCSÁRY Lajos s mások élményei, adatai és nyilatkozatai mellett²³ legvilágosabban bizonyítja az, hogy az 1790—91-ben és ez évek körül megjelenő nagyterjedelmű s a legaktuálisabb politikai kérdéseket fejtegető röpiratirodalom számban és súlyban nem jelentéktelen része — gondoljunk például BATTHYÁNY Alajos, HAJNÓCZY, HORÁNYI ELEK műveire — éppen latin nyelven találja meg a maga igen széles olvasóközön-ségét. És hogy a latin nyelv használata milyen mélyen behatolt a magyar társadalom középrétegeibe, arra a kor nagy mértékben latinul folytatott tudományos, gazdasági, családi levelezése mellett jellemző bizonyosság az a levél, amelyet HORVÁT István mint elriasztó példát másol be naplójába: 1800-ban a ráckeresztúri ispán végtelenül hibás latinsággal, de latinul kér vesszőket az ercsi tiszttartótól.²⁴ Ilyen körülmények között egy latin hírlap számíthatott érdeklődésre az iskolák falain kívül is, s a magyar nyelvű hírlapokkal szemben előnyt biztosított számára az a lehetőség, hogy a nemzetiségek vezetőrétegei körében is elterjedhetett. Valószínűnek látszik, hogy az *Ephemerides*nek a horvát nemesség körében is volt közönsége; a horvátok ekkor mérven ragaszkodtak a latin hivatalos nyelvhez, tehát a latin újságot is szívesen fogadhatták; az *Ephemerides* pedig igen sűrűn közöl horvátországi híreket, tudósításokat.

²² DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia*, 150. l.

²³ Jellemző, hogy a vármegyék többsége 1790-ben az 1784-es nyelvrendelet ellen tiltakozva nem a magyar, hanem a latin nyelv mellett nyilatkozik; a megyei nemesség 1790-ben »patria lingua«, hazai nyelv alatt a latint érti, melyet »törvényes és magyar nemzeti« nyelvek is neveznek. (SZEKFI Gyula: *Iratok a magyar államnelyelv kérdésének történetéhez 1790—1848*. Bp. 1926. 32—34. l.) DECSY Sámuel, aki 1790-ben megjelent *Pannóniai Fénikszében* igen előrehaladott nyelvi követelményeket fektet le, s hosszú időre megszabja a magyarsítás programját, érvelése során példákat hoz fel ugyan arra, hogy a latin iskolázottságú nemesség egy része az iskolák befejezte után elfelejt latinul (id. DEZSÉNYI: *A Nova Posoniensia*, 149—150. l.), műve más részében maga is a latin nyelv általános uralmáról panaszkodik: »Hogy ha közönségesen szeretünk magyaroknak neveztetni és magyar szabadsággal élni, szeressük a magyar nyelvet is megtanulni ... neveltséget okoznak azok a magyar lakosok, s kiváltképpen nemesek az idegeneknek, akik igen keveset, vagy teljességgel semmit sem tudnak magyarul beszélni.« (DECSY i. m. 230. l.). A latin oktatás eredménytelenségére vonatkozó megjegyzések csak a 19. század elején, különösen a huszas években válnak általánossá, de még ebből az időből is számos adatunk van a latin nyelv uralmáról. Az 1825. évi országgyűlésen például egy szónok kijelenti, hogy »a gyermekek a deák nyelv tanulása-val sok esztendeig elfoglaltatván, kevés tudományokat tanulnak, úgyhogy az ifjú már hivatalra menendő korában, midőn a deák iskolákból kijön, akár gazda, akár katona, akár más hivatalokra menni kíván, a deák nyelven kívül mást nem tud.« SZÉCHENYI még 1835-ben is, *Hunnia* c. művében a latin nyelvtanítást, a nemesség latin művelődését teszi felelőssé egyrészt a nemesség és a parasztság között emelkedő válaszfalért, másrészt a nemesség műveltségének súlyos hiányaiért. A konzervatív Szűcs Ábrahám a latin hivatalos nyelv fenntartását még 1844-ben is igényli, azzal az indokolással, hogy ez a nemzetiségek összekapcsolásának legfőbb eszköze volt: »Miveltebb része ugyanis mindenik nemzetnek az, amely tanult s ennél fogva később hivatalkba lépett, kormányra jött, még iskolai életében vele nem egynyelvű pajtásaival a mindeniknél közös deáknyelven társalgott, későbbben a megyék- s országgyűlésein ezen közös nyelven tanácskozott.« (Az utolsó idézetek KORNIS, id. m. 427, 448—449, 454, 456. lapjairól.)

²⁴ Irodalomtörténeti Közlemények 1912. 331. l.

Ami a *Merkur* és az *Ephemerides* közötti tartalmi különbségeket illeti: tudni illik, hogy tudományos havi folyóirat helyett hetenként kétszer megjelenő, nagy részében politikai tartalmú hírlappal állunk szemben, — ez szintén arra vall, hogy a szerkesztők más, szélesebb rétegeket kívántak bevonni lapjuk olvasói közé, mint a *Merkur*. Ha az iskolai, tudományos hírekkel, könyvismertetésekkel teleírt *Merkur* nem találhatott közönségre az értelmiség egy körülhatárolható kis csoportján kívül, — arra már nagyobb valószínűséggel számíthattak TERTINA és a lap kitervezésében valószínűleg segítségére levő KOVACHICH, hogy a hazai és külföldi híryanagot, s emellett kulturális érdekű közleményeket is tartalmazó lap mind a politikai, mind a tudományos beállítottságú olvasókat vonzani fogja.

Nyelvi és tartalmi különbségeken túl: lényeges az eltérés a *Merkur* és az *Ephemerides* világnézete, politikai állásfoglalása között is. Míg a *Merkur* jozefinista, s a doktrinér felvilágosodás hirdetője, az *Ephemerides*ben nincsen többé szó a felvilágosodás elméleti megalapozásáról, a fanatizmus elleni küzdelemlről. A lap haladó irányú, de az 1790-es köznemesi megmozdulás szellemében. Nagy teret szentel a II. JÓZSEF halála után újjáéledő megerendszer szervezkedésének; beszámol a magyar nyelv térfoglalásáról, s utóbb a nemzeti célkitűzéseket ápoló országgyűlés alkotja a lap középpontját. SPIELBERG mindebben TERTINA kezdeményezéseit építheti tovább. A magyar nyelvű irodalmat és színészetet ismertető, támogató cikkek mindkét szerkesztő működése idején végighúzódnak a lapban. Mindezek alapján kockáztatjuk meg azt a feltevést, hogy az *Ephemerides* — legalábbis a szerkesztők szándéka szerint — a közepnemesség és az értelmiség haladó, 1790-ben a nemzeti függetlenségért és a polgári átalakulásért harcot indító elemeinek orgánuma volt, mely ha nem foglalt is élesen állást, ha nem vont is le olyan következtetéseket, amilyeneket a kortársak közül nem egy már kimondott, — mégis, korlátok között ugyan, de figyelemmel kísérte, ismertette, pártolta ezeknek az éveknek törekvéseit. A lap cikkeinek részletes elemzése során derülhet fény arra, hogy így volt-e ez, illetőleg mennyiben volt így.

Fel kell vetnünk a kérdést: hogyan illeszthető be az *Ephemerides* a magyarországi hírlapok fejlődésének történetébe. Hírlaptörténetírásunk így foglalta össze a magyar sajtó kialakulásának állomásait: »Iskolai lap, nemzeti nyelvű nemesi-honorácior közönségnek szóló hírlap, végül a nemzet egészét átfogó politikai hírlap — ezek volnának a magyar sajtó fejlődési stádiumai a közönség szemszögéből nézve.«²⁵ Véleményünk szerint az *Ephemerides* már nem iskolai lap: számít ugyan iskolai olvasóközönségre, de lényegében elszakadt tőle, s mint nem nemzeti nyelvű, de már a nemesi-honorácior rétegeknek szóló hírlap, új szakaszt jelent sajtónk fejlődésében.

Hogy az *Ephemerides* három évi fennállás után, 1793 elején abbanmarad, — ennek okát több tényező együttműködésére vezethetjük vissza. A szerkesztő azzal indokolja a lapja iránt megnyilvánuló érdektelenséget, hogy az eltelt évek eseményei feleslegessé tették a latin nyelvű sajtót, mindenki magyar lapokat olvas.²⁶ Ez nagyrészt helytálló magyarázat, mert jóllehet a latin számos vonatkozásban, így a politikai röpiratok terén is még évekig megfért a kétségtelenül állandóan előretörő magyar nyelvvel, a hírlapolvasó rétegek, úgy látszik, szívesebben járatnak magyar nyelvű újságot. Az *Ephemerides* lemaradt a versenyben a *Magyar Kurir* és a *Magyar Hirmondó* mögött. Emellett azonban — azt hisszük — a lap megszűnténél még egy tényezőt figyelembe kell vennünk, s ez az, hogy az 1790-es mozgalom ellanyhulása, a köznemesség megalkuvása folytán az *Ephemerides* elvesztette eredeti jelentőségét, mint e mozgalom vetülete és

²⁵ DEZSÉNYI Béla: *A Nova Posoniensia*, 159—60. l.

²⁶ WALDAPFEL József: *A pesti Ephemerides megszűnése 1793. Irodalomtörténeti Közlemények 1937. közli ezt a részletet a lap ritka legutolsó számából.*

ismertetője. S hogy így az aktuális jelentőségétől megfosztott hírlap nem élhetett tovább : ennek oka a magyarosodás előrehaladásának tényén túl mind a közönség, mind a sajtó részéről fennálló fejlődésbeli kezdetlegességekben rejlett. Jó és maradandó sajtó csak akkor jöhet létre, amikor egy közös célok felé törekvő társadalmi réteg igényli azt, hogy nézeteit állandó jellegű orgánumban objektívalva lássa. A nemesi-honorácior réteg azonban tömegeiben ekkor még nem jutott el sem arra a fejlettségi fokra, hogy az első nyomásra bizonyos fokig szét ne morzsolódjék, szervezettségéből, egységességéből ne veszítsen, nézeteinek heterogeneitása ki ne tűnjék, — sem arra a fokra, amelyen a sajtó szervező és agitativ erejét a maga harcában döntő módon hasznosíthatta volna. Az *Ephemerides* nem volt — ekkor még nem lehetett — általában a köznemesség, honoráciorok, polgárság lapja ; ezeknek csak egy nem nagyon széles, s az adott politikai helyzetben összekovácsolódott rétegéig jutott el ; a nemesség többségének nem volt igénye arra, hogy sajtója legyen. S ha egy hírlap állandó jellegének ez az egyik alapvető feltétele hiányzott, nem volt még a másik sem : az tudniillik, hogy a lap szerkesztői, írói valóban közönségük véleményét fejezzék ki, problémáik azonosak legyenek az olvasók problémáival. Az *Ephemeridest* éppúgy, mint a *Merkurt*, egy kis értelmiségi csoport irányította, amely az adott politikai helyzetben magáévá tehetette a felfelé törekvő elemek legfőbb célkitűzéseit, de a helyzet megváltoztával ki kellett derülnie annak, hogy a lap nem a középrétegek egészének, hanem csak a politizálni kezdő értelmiség egy csoportjának igényeit elégíti ki. Még évtizedeknek kell eltelniök ahhoz, hogy egy közös célokért küzdő társadalmi osztály létrehozza azt az orgánumat, amelyre harcához szüksége van, hogy a közönség igénye és a sajtó egymásra találjanak. E fejlődés egyik szelvény, átmeneti állomása az *Ephemerides Budenses*.

V. WINDISCH ÉVA

Petőfi-vers ismeretlen változata. PETŐFI Sándor *Császár Ferenc űnagyságához* c. versének egy eddig ismeretlen változata található az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának Quart. Hung. 3256. sz. kéziratában, melynek címe : *Petőfi Sándor újabb költeményei*, másolta PÁLL Gyula, Kolozsvár 1870.

A szóbanforgó vers nyomtatásban először 1863-ban látott napvilágot *Egy kritikus-hoz* címen. A későbbi kiadások a verset mind ezen a címen és az ebben a kiadásban található szövegezésben közölték, csupán a VARJAS-féle 1951-ben megjelent kritikai kiadás I. kötetének 322. lapján találjuk a vers teljesebb szövegét, egy 1949-ben előkerült kézirat alapján.

A most előkerült szöveg kilenc négysoros versszakból áll, s így 4 sorral bővebb az 1863-ban először megjelent szövegnél és négy sorral kevesebb, mint a VARJASnál közölt szöveg. A terjedelmen kívül a most előkerült szövegben a két említetthez képest szórendi, kifejezésbeli és ennek megfelelően szótagszámbeli eltérések találhatók. Ebből arra lehet következtetni, hogy a vers már eredetileg többféle változatban terjedhetett el. Mindezek alapján a jelenleg ismert három szöveg sorrendje a következő :

1. *Egy kritikus*hoz. Közölve PETŐFI *Vegyes Műveiben*, Pest 1863. A kiadás alapjául szolgáló kézirat ismeretlen. Terjedelme 8 szakasz.
2. *Császár Ferenc őő nagyságához. (Töredék.)* Az OSZK kéziratárának Quart. Hung. 3256. sz. kötetében. Nyomtatásban nem jelent meg. Terjedelme 9 szakasz. A másolat 1870-ben készült.
3. *Császár Ferenc űnagyságához.* Az OSZK kéziratárának *Petőfi Ereկlyetárában* található kézirat alapján először közli VARJAS, kritikai kiadásának 1951-ben megjelent I. kötetében. Terjedelme 10 szakasz.

CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA

FIGYELŐ

A szakkatalógus szerkesztése. Kétségtelenül nem tartozik a legkönnyebb könyvtári munkák közé. Fejlett, nagymultú könyvtárainkban több évtized kitaposott ösvénye jelzi az utat, amelyen a kezdő osztályozó csekély támogatás mellett botladozás és elődei szorgos munkájának veszélyeztetése nélkül haladni tud.

Más a helyzet azonban fiatalabb könyvtárainkban ott, ahol a dolgozók jórészenek megvannak ugyan a szükséges elméleti alapismeretei, de még gyakorlatlanok a munka valamennyi ágában. Az osztályozást legtöbbször szívesen elvégzik, de a szakkatalógus szerkesztésétől idegenkednek; egyszerű »lerakásnak«, »alsóbbrendű« munkának minősítik, vagy az ismert munkakörök egyikébe sem tudják beilleszteni, s így »senki földjé« ként kezelik, aminek rendszerint az a szomorú következménye, hogy a katalóguscédulák fiókok mélyén vagy szekrények tetején hevernek. Szerencsésebb (?) esetben csekély képzettségű, az ETO ismeretével nem rendelkező dolgozóval készíttetik el, ami kezdetben úgy-ahogy sikerülhet, de az állomány gyarapodása rövidesen odavezet, hogy a tudományos képzettségű, gyakorlott osztályozó is tanácstalanul áll az erősen felduzzadt cédulatömeg előtt, s a szakirodalomhoz fordulna tanácsért, — ha kapna.

Fiatal könyvtárak fiatal könyvtárosainak szeretnénk itt támogatást adni, hogy átsegítsük őket a kezdet nehézségein.

*

A szakkatalógus az ETO jelzeteinek sorrendjében tárja elénk könyvtárunk állományát, logikus tehát, hogy az osztályozó legyen — mint a szakrendszer legjobb ismerője — a szakkatalógus gondozója is. Munkájával, a jelzetalkotással — a katalógus-szerkesztés első lépésével — ő jelöli ki a cédula helyét a katalógusban, s a többi munkamozzanatnak: a szerelésnek, a beosztásnak és a betűrendes tárgymutató készítésének is az ő irányításával, illetve tevékeny közreműködésével kell történnie.

Lehetnek — sőt, szükséges is, hogy legyenek — munkatársai (bibliográfusok, szakemberek, gépiró stb.), de a katalógus felelős gondozója, szerkesztője akkor is az osztályozó lesz.

A felelősség az osztályozót arra készíti, hogy a jelzetalkotást kellő megfontolt-sággal végezze, osztályozási döntését a katalógusra támaszkodva hozza: mintegy *katalógusban gondolkodik*. A szakkatalógus kiépítésének kezdetén erre még nincs lehetősége, ilyenkor csak az előrelátó józan ész segíthet. Meg kell állapítania, hogy milyen szakok erőteljes gyarapodása remélhető, melyeknél kell teljes részletességgel osztályozni, az alosztások nyújtotta lehetőségek széleskörű, de jól megfontolt kihasználásával.

Szerelés

Már a kezdetnél, az első cédulák beosztásánál is szükségünk lesz az egyes tárgykörök — ETO számok — elhatárolására, tehát osztólapokat készíttetünk, s ellátjuk a szükséges feliratokkal. Az osztólapok formája, színe nem közömbös, mert az olvasó az ETO-t nem vagy csak alig ismeri, tájékozódása tehát az osztólapok segítségével történik. A kezdő látogatót az elhanyagolt, felületesen rendezett, helyesebben: rende-

éppen csak jelezze létét. Más szavakkal: az egyszerű jelzetek osztólapjának füle legyen széles, a szám mellett a tárgykör megnevezése se maradjon el; viszont általában az összetett jelzetek kisebb fülszélességű osztólapot kapjanak, amelyen a felirat a fülre írt jelzet alatt, a cédulák által eltakart helyen van. A kezdő olvasó a számokat nem érti, a szöveggel ellátott osztólapokról kapja az első tájékozódását; a már otthonosabb olvasó viszont, aki a tárgymutatót is használja, a számok alapján találja meg a keresett tárgykört.

Az ábrán látható elrendezéshez a hagyományos hármas beosztásúnál (bal—közép—jobb, azonos fülszélességgel) gazdagabb osztólapkészletre van szükségünk. Fenti beosztás csak minta, amelytől azonban néhol — az ETO már ismert korlátainak kiküszöbölése céljából — el kell térnünk. Így pl. nem volna helyes ez a beosztás a történelem területén, ahol egyes, háromjegyű országok (943, 944, 945) középfüles, tehát egy fokkal magasabbrendű osztólapot kapnának, mint a négyjegyűek, köztük Magyarország is. Megoldás: egyöntetűen közép, ill. balfüles osztólapot kapjon minden ország.

Értelemszerűen kell eljárunk néha a fül szélességének elbírálásánál is és — az ábrától eltérően — az egyszerű jelzetek »rangjára« kell emelnünk szükség szerint összetett jelzetteket is.

Egy gazdasági könyvtár pl. a gazdaságtörténeti — 338(091) — irodalomnak nem keskeny, hanem szélesfülű osztólapot biztosít; egy mezőgazdasági könyvtár viszont az agrokémia — 54:63 — irodalmát emeli ki szélesfülű osztólap segítségével.

Az osztólap megfelelő méretének megállapítása mellett — ugyancsak az olvasó érdekében — az osztólap szövegezésére, feliratára is fordítsunk gondot. Az ETO-számon és a tárgykör megnevezésén kívül tüntessük fel a szakcsoport általunk alkalmazott további részletezését, ill. tagolását, továbbá hivatkozzunk a rokon területekre. Szükség esetén a tartalmat illetően magyarázatot is kell adnunk. Mindez a szöveg az osztólapon gyakran nem fér el, helyesebb tehát, ha ide csak a jelzetet és a szakcsoport megnevezését írjuk, a többi szöveg a mögéje helyezett két — a katalóguscédulával méretben megegyező, de színben elütő — »magyarázó« lapra kerül: az elsőre a részletezés, illetve a tagolás, a másodikra a szakhoz fűzött esetleges magyarázat és a hivatkozás.

Beosztás

A katalógusszerkesztés legfontosabb szakasza a cédulák beosztása, amelyet az osztályozó nem bízhat másra. Itt még egyszer ellenőrizheti osztályozási döntését, az elírásból származó hibákat azonnal kiküszöbölheti, hiszen ő ismeri legjobban a szakrendszert, s a közelmúltban osztályozott könyv tartalma még emlékezetében él. A beosztás biztosítja az eleven kapcsolatot a katalógus és az osztályozó között; figyelmezteti, hogy az osztályozás nem öncélú játék, tehát fékezi kezét és kényszeríti, hogy »katalógusban« gondolkozzék.

A munka az előrendezéssel kezdődik: a cédulákat a számok növekvő rendjébe gyűjtjük. Némi könnyebbséget jelentene, ha a jelzetet a cédula felső szegélyén — fején — találnánk, az olvasó azonban könnyen összetéveszti így a raktári számmal. A szakjelzet helye nem is ott, hanem a cédula alján van. Később a katalógus fejlődése gyakran megköveteli a szakjelzet módosítását, helyesbítését, amit a cédula alján kevésbé feltűnően, a katalógus elcsúfítása nélkül végézhethünk el. Ez a megfontolás készítette a könyvtárainkat arra, hogy a szakjelzetet csak a sokszorosítás után, ceruzával vezessék rá a cédulára. Még tovább mennék ott, ahol a jelzetet a cédula hátlapjára írják. Így valóban nincs semmi felesleges, ami zavarná az olvasót. Ez utóbbi eljárás hátránya azonban a fiók és a cédula állandó forgatása.

Ha a szakjelzetet mégis rásokszorosítjuk a cédulára, a főtáblázati számokból összetett jelzetek közül a megfelelőt alá kell húznunk. Egyszerű viszonyítás esetén az aláhúzás mechanikusan történik, azonban igen nehézkes, ha alosztások súlyosbítják a

viszonyítást, s nehézkességén túl a téves aláhúzás értelmetlen eredményre vezethet, és a beosztásnál hiba forrása lehet. A jelzetek ceruzával történő rávezetése itt is előnyt jelent: az osztályozási döntéskor rögzített valamennyi változatában leírt jelzet-kombinációkat egyszerűen csak át kell másolni a megfelelő cédulákra.

Az előrendezés után a beosztás következik, amely nagy figyelmet, körültekintést kíván. Az ETO táblázatát még a gyakorlott osztályozó is tartsa felülve, és kövesse szemmel a munkában levő szakaszt, még egyszer — futólagosan — ellenőrizze a jelzet helyességét. Az osztólap szövegét, magyarázatát, hivatkozását is gyakran vizsgáljuk felül, s a szükséges kiegészítéseket, módosításokat végezzük el.

A beosztás, amíg állományunk csekély, könnyű feladat, ilyenkor az osztályozás nehezebb, mert még nincs a könyvtár jellegére kialakított katalógusunk, amelyre támaszkodni lehetne. Később a helyzet éppen az ellenkezője lesz: most már a beosztás okoz gondot, mert az osztólapok mögötti cédulák szaporódnak, a szakcsoportokat tehát finomítani kell, vagyis felbontani újabbakra. Általában — a szakcsoport fontosságához mérten — ne tűrjünk meg 25–30 cédulánál többet egy-egy osztólap mögött.

Katalógusunk csak akkor jó, ha nem szakad el az általános fejlődéstől. A politikai eseményektől a műszaki fejlődésig állandóan vetődnek a felszínre eddig ismeretlen kérdések, amelyeknek haladéktalanul helyet — osztólapot — kell kapniok. A jó szak-katalógus él, állandó fejlődésben van: dinamikus. Éppen ezért időnként ajánlatos revízió alá venni, szakemberek közreműködésével. Külső munkatársak is szívesen segítségünkre lesznek, mert így áttekinthetik szakterületük irodalmát. Az előttük ismert művek beosztásának helyességét könnyen megítélik, az ismeretlen művek átlapozásáért viszont hálások lesznek a könyvtárnak, katalógusunk pedig útmutatásuk nyomán javul. A cédulán eszközölt, alaposan átgondolt módosításokat természetesen az alapkatalógusban (a kísérőlapon) is ki kell javítanunk.

A cédulák szakon belüli *sorrendje* a katalógus rendeltetésétől függ. Az olvasói katalógus céljaira az öt általánosan ismert (ajánló, betűrendes, kronológikus, mechanikus, rendszertelen) rendezési elv közül az ajánló a legértékesebb.

A szakcsoport elejére helyezzük — s így az olvasó figyelmébe *ajánljuk* — a marxizmus—leninizmus klasszikusainak ide vonatkozó műveit, továbbá a párt- és kormányhatározatokat, — tehát lényegében a szakcsoport 3K/3M-es viszonyításait. A kiemelés még nyomatékosabb, ha itt eltérő, pl. rózsaszínű osztólapot alkalmazunk. — A többi cédula sorrendjét — ajánló katalógusról lévén szó — a művek értéke, nevelőhatása szabja meg. Azzal, hogy a legjobb könyveket helyezzük előre, az olvasó idejével is takarékoskodunk.

A *betűrendes* a hagyományos, még ma is széles körben használt sorrend. A betűrendes katalógusnak a szakkatalógus melletti térhódításával, továbbá a régi, elnagyolt szakcsoportokkal rendelkező szakrendszerek könyvtárainkból történt kikapcsolásával megszűnt a szakon belüli betűrend létjogosultsága. Sokkal indokoltabb a cédulákat a kiadási évek fordított *időrendjébe* sorolni. Így az olvasó mindig a legfrissebb irodalmat látja először. Az azonos évben kiadott művek sorrendjét a rendszó szabhatja meg. A *mechanikus* eljárást követjük, ha az ETO szerint rendezzük céduláinkat. Előnye akkor mutatkozik, ha az osztályozást előrelátóan — megfelelő alapossággal részletezve — végeztük, mert ily módon a finomítást előkészíti, és irányát is megszabja. A szolgálati katalógusban jól használható. Több egyforma jelzetű cédula sorrendjét — tetszés szerint a kiadási év vagy a rendszó döntheti el. A felsorolt eljárásoknál lényegesen rövidebb idő alatt végezzük el munkánkat, ha a rendezési elvek kikapcsolásával — egyszerűen a megfelelő osztólap mögé — helyezzük a cédulákat.

Mint már említettük, az olvasói katalógusban a legtöbb munkát igénylő ajánló sorrend a legalkalmasabb. A szolgálatit rendezzük valamely más elv szerint. Néhány

szakíró szükségesnek véli az olvasói és szolgálati katalógus teljes megegyezését. Szerintünk ez a gyakorlattól távoleső kívánság, nemcsak hogy nem valósítható meg, (a szolgálati bővebb, szükségképpen az olvasóiból hiányzó szakokat is tartalmaz), hanem egyenesen előnyös a két katalógus egymástól eltérő elvek, eltérő szempontok szerinti felépítése mindaddig, amíg a többdimenziós katalógus alkalmazhatósága hétköznapivá nem válik.

Tárgymutató

A szakkatalógus fontos tartozéka a cédulákra írt, katalógusfiókokban elhelyezett betűrendes tárgymutató, amely (az ETO feltűnő helyen kifüggesztett áttekintő táblázatával együtt) az olvasó gyors tájékozódását szolgálja, de a könyvtárosnak is segítségére van.

A mutatónak a katalógussal együtt kell kiépülnie, annak fejlődését, finomítását, az esetleges jelzetmódosításokat híven követve. De vajon hogyan tudjuk az osztólapok gyarapodásával együttjáró változásokat a mutatóban is kijavítani?

A hibátlan, pontos nyilvántartás néha egy kis többletmunkát kíván, ami azonban később bőven megtérül. Itt is az a helyzet. — Az osztólapok feliratát nem közvetlenül az osztólapra írjuk, hanem cédulákra, s jelezzük, hogy a gépiró milyen méretű osztólapot alkalmazzon. A fogalmazványokat ezután nem dobjuk el, hanem katalógust állítunk fel belőlük. Az osztólap-katalógus, azon túl, hogy — ha a szakkatalógus távolabbi helyiségben van, — megkíméli az osztályozót a gyakori járkálástól, (katalógusra támaszkodó osztályozás), nyilvántartja, hogy a mutatóba milyen szavak, fogalmak kerültek. De nézzünk egy példát. Amikor a »331.2 Munkabér. Illetmény« 18—20 cédulányi szak osztólap-fogalmazványát készítjük, egyúttal a mutatóba kerülő szavakat is megállapítjuk a következő sorrendben:

1. kijelöljük — egyszerű aláhúzással — a feliratban szereplő szavakat, itt : Munkabér és Illetmény,
2. megállapítjuk a rokonértelmű szavakat, s feljegyezzük az osztólap-fogalmazványra, pl. : Bérek,
3. átnézzük a szak tartalmát, s megállapítjuk, hogy vannak-e olyan fogalmak (részletezések), amelyek külön osztólapot ugyan nem kaphatnak, elsikkadásuk azonban csorbítaná az olvasók és a könyvtár érdekeit. Pl. itt találunk 331.226 és 331.25 jelzetű, vagyis a családi pótlékra és a nyugdíjra vonatkozó irodalmat, feljegyezzük tehát ezeket a szavakat is.

331.2 Munkabér, Illetmény

Bérek
Családi pótlék
Nyugdíj

Fogalmazványunk (2. ábra) ezután a gépiróhoz kerül, aki az osztólapok elkészítése után a mutató számára szükséges cédulák gépelését is elvégzi. Először elkészíti az aláhúzott

Munkabér 331.2 illetve
Illetmény 331.2

majd a rokonértelmű és a tartalom alapján megállapított szavak céduláit, itt azonban óvatosan kell eljárnia. Ha ugyanis mechanikusan leírja: »Nyugdíj 331.2« az olvasó — megtalálva a 331.2 számot — mellette más feliratot lát, könnyen tévedésre gondol. Hogy az olvasó kételyeinek elejét vegyük, mutassunk a felíratra:

Nyugdíj
lásd
331.2 Munkabér

Ilyen módon mutatónk pontos, megbízható lesz, csak ügyelnünk kell arra, hogy állandó összhangban legyen a szakkatalógussal, s rugalmasan kövesse a későbbi változásokat is, ami most már az osztólap-fogalmazványok alapján könnyen megvalósítható.

WALLESHAUSEN GYULA

Kézíráttárosok szerzői jogi problémái. Közkönyvtárak kézíráttárosai a szerzői jog problémájával legtöbbször abban a formában találkoznak, hogy azt a kérdést kell eldönteniök, vajon elhunyt szerzők reájuk bízott kézíratait harmadik személyeknek rendelkezére bocsáthatják-e vagy nem. Problémák vetődnek fel arra nézve, hogy ki és milyen feltételek mellett jogosult a letett anyagba egyáltalán beletekinteni, mennyiben van megengedve egyes részleteknek a publikáció mértékét el nem érő kiírása és közlése, ki jogosult a letett anyagból kiadásokat sajtó alá rendezni, s hogy állanak mindezek a kérdések a levelezési anyagnál. Mindehhez rendesen valakinek a beleegyezése kell, esetenként derül ki, hogy kié és mihez. Sokszor az elhunyt szerző világos végintézkedést vagy egyéb rendelkezést hagyott hátra arra nézve, hogy mi történjék kézírataival, s esetleg ki is jelölt személyeket vagy intézményeket, akik kézíratai tárgyában rendelkezni jogosultak. Ilyen rendelkezés híján a szerzői jog szerint az örökösöké a rendelkezési jog. Ezek gyakran szintén tesznek bizonyos rendelkezéseket, rendszerint akkor, mikor a kéziratokat a könyvtárban leteszik. Előfordul azonban az is, hogy nem az örökös az, aki a kéziratok birtokosa volt, s azokat az intézetnél letette: valamint az is, hogy a kéziratokat letevő s azok kulturális értékeit ezzel is méltányoló első örökös helyébe később mások lépnek. Több okból is előadódhat tehát olyan helyzet, hogy a kéziratokat őrző intézmény s a kutatók olyan örökössel, rendelkezésre jogosulttal találják magukat szemben, aki akár anyagi érdekeltségből, akár értetlenségből nem képes mérlegelni azokat a személyiségi és kulturális érdekeket, melyek a fenti kérdések eldöntésénél döntőek kellene, hogy legyenek. Előfordulhat ezenfelül még az is, hogy bizonyos belezórási igényekkel lép fel az a kiadó is, aki a szerző összes műveinek vagy bizonyos műveinek a kiadási jogát megszerezte. Azonban a művek kiadása rendszerint aránylag kevésbé kényes kérdés, mert ismertebb íróknál mindaz, amit — a szó legtágabb értelmében — *érdemes* kiadni, előbb-utóbb valami módon csak kiadásra kerül. Nagyobb baj lehet kisebb írásokkal, jegyzetekkel, levelekkel s szétszórt, eldugott, ismeretlen művekkel, egyszerűval mindazzal, amivel a tudományos kutatók foglalkozni szeretnek: a kutatók ugyanis nem nagyon kaphatók arra, hogy pusztá betekintésért vagy adatok kiírásáért szerzői jogi tárgyalásokat folytassanak, s gyakran maga az engedélykérés pusztá szükségessége is elég ahhoz, hogy elvegye a kedvüket.

Ez az állapot és az ebből adódó problémák, még ha az esetek nagyobb részében valamiféle megoldást találnak is, még inkább persze, ha nem, azt az ingerült érzést váltják ki kutatóból és kéziratírósból, hogy a szerzői jog valami olyan találmány, amely arra szolgál, hogy a rejtett kulturális értékek feltárásának folyamata elé mesterségesen közbeékelje nem illetékes, értetlen magánszemélyeknek vagy különösen a jogászoknak a beleszólását és akadékoskodását. Ez az ellenérzés nem egészen alaptalan. Nem azért, mintha a szerzői jog egészben valami kártékony intézmény volna, hanem azért, mert éppen azon a ponton, ahol kéziratíró és kutató a szerzői jogba beleütközik, valóban a jognak valamiféle hézaga, hiányossága áll fenn. Ez indította a könyvtárjogi munkaközösséget is arra, hogy a szerzői jognak ezzel a könyvtári vonatkozású hiányosságával behatóbban foglalkozzék.

A szerzői jog a modern jogfejlődésnek olyan területe, mely a korlátlan magántulajdonon épülő jogrendszer keretén belül, de annak fő fejlődési irányával ellentétben, az alkotó személyiségnek a kizsákmányolás ellen való védelme irányában fejlődött ki. Lényege az, hogy a kizsákmányolás ellen egy olyan rétegnek, íróknak, tudósoknak, művészeknek a jogait próbálja — változó sikerrel — megvédeni, akiknek tevékenysége nem kapitalisztikus, nyereségre és tőkehasznosításra irányuló, hanem elsősorban személyi, alkotó jellegű. Ez alkotások kiemelkedő kulturális jelentősége és szerzőiknek ebből fakadó előnyösebb társadalmi helyzete lehetővé tette, hogy az írók, tudósok és művészek a többi, szélesebb kizsákmányolt rétegeknél eredményesebben, korábban s még a korlátlan magántulajdonon alapuló jogrendszeren belül próbálhassanak s bizonyos mértékben tudjanak is védekezni a kizsákmányolás legdurvább formái ellen. Ennek a harcnak az eredménye a legújabbkori szerzői jog, úgy, ahogyan az a nyugati jogrendszerekben kialakult. Ez a szerzői jog nem tud és nem akar változtatni azon, hogy a szerzői alkotás is árucikk, mely a tőkés gazdaság szabályai szerint adható és vehető. Sőt a védelem módjaul éppen azt választja, hogy az alkotást magát — nemcsak az azt tartalmazó fizikai tárgyat — s ezt a szerző oldaláról is és a szerző javára is árucikké teszi; szemben az azelőtti állapottal, amikor az alkotások, mielőtt a szerző közvetlen fizikai birtokából kikerültek, a szerző számára elvesztek, s minden későbbi értékelkedésükkel együtt teljesen szabad prédát jelentettek az alkotó munkában részt nem vevő megrendelő, értékesítő, kiadó, terjesztő, sokszorosító, reprodukáló stb. számára.

A nyugati szerzői jog tehát egészében megelégszik azzal a védelemmel, melyet a szerzői alkotásoknak árucikk minőségében való védelme biztosít, s ennél mélyebbre általában nem hatol. Ezen az úton is bő területe akadt a jogfejlesztésnek, elsősorban abban az irányban, hogy a szerzői jogukat egy összegért eladott szerzők számára műveiknek utóbb kialakult értékelkedésében való részesedésüket biztosítsa. Ez azonban beleillik a vagyonjog általános fejlődésébe: ott is felmerül az a követelmény, hogy az eladott vagyontárgy utólagos nagyobbmértvű értéknövekedésében a régebbi tulajdonosnak is részesednie kell. Hamarosan kialakult azonban az a felismerés, hogy a szerzői jog bizonyos területein a személyi teljesítmény egyéni jellege oly döntő, hogy tisztán vagyonjogi fogalmakkal nem lehet kielégíteni azokat a méltányos jogfejlődési szükségleteket, melyek itt felmerülnek. A szerzői jog vagyoni, vagyis örökölhető és átruházható elemei mellett vannak olyan szorosan és elidegeníthetetlenül személyi elemei, melyek jogvédelmet igényelnek még akkor is, ha a szerző szerzői jogát mindenestül értékesítette és másra ruházta át. Ilyen az az igénye, hogy szerző voltát ne titkolják el, vagy ne közölgék akaratára ellenére, hogy művét meg ne csonkítsák, el ne torzítsák, meg ne semmisítsék, közlését és kiadását meg ne hiúsítsák stb. Ezeknek az érdekeknek a jogvédelme mind a mai napig meglehetősen hiányos maradt, bár a szerzőnek ez a személyiségi joga (droit moral) ma már általánosan elfogadott fogalma a szakirodalomnak. Tétéles jogi lecsapódása ennek csupán a berni szerzői jogi egyezményt módosító római egyezmény (1931: XXIV.

t. c.) 6/a. §-a (1) bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint »Függetlenül a szerző vagyoni jogaitól, sőt még azoknak átruházása esetében is, a szerző megtartja azt a jogát, hogy annak elismerését követelhesse, hogy ő a mű szerzője, továbbá azt a jogát, hogy ellenezze a mű minden eltorzítását, megcsonkítását vagy más olyan megváltoztatását, mely becsületére vagy hírnevére sérelmes lehetne.« Kétségen kívül fontos rendelkezés ez, mert kifejezésre jut benne, hogy a szerzői jogosultságnak van az árucikként árubabocsátható vagyoni elemén kívül egy elidegeníthetetlen személyes eleme is. Ez a védelem azonban csak kezdet, mely természeténél fogva továbbfejlesztést kíván. Mindenekelőtt a szerzői személyiségi jog keretének és eseteinek további konkretizálása irányában. E tekintetben igen szerény kísérletet tartalmaz a berni szerzői jogi egyezmény további módosítását tárgyaló 1948. évi brüsszeli értekezlet módosító tervezete, mely az idézett 6/a. §. tervezett új (1) bekezdésben kimondja, hogy a szerzői személyiségi jogok a szerzőt egész élete tartamára megilletik, ezenfelül a védelmet kiterjeszti a mű eltorzításán, megcsonkításán és megváltoztatásán kívül a mű »bármilyen más megkárosítására« is, ami a szerző becsületére és jóhírnevére sérelmes lehet. Ezt kiegészítően a magyar küldöttség javaslatára elfogadott az értekezlet még egy óhajt is, mely szerint kívánatos ezt a védelmet a mű megsemmisítésének esetére is kiterjeszteni. Felvethető ezenfelül, hogy meg kellene védeni a szerzőt az ellen a jogsérelem ellen is, amely elidegenített művének szándékos ki nem adása, »eltemetése« által érheti.

Egy másik terület, ahol a szerzői személyiségi jogok védelme hiányos, a szerző halála utáni jogvédelem területe, s itt jutunk ahhoz a kérdéscsoporthoz, amely a könyvtárakat s a kéziratározt elsősorban érdekli. A szerzői jog vagyoni, elemei szabályos öröklés tárgyai, a szerzői személyiségi jogok sorsa azonban a szerző halála után alig van szabályozva. Pedig nyilvánvaló, hogy az alkotó személyiség érdekei a vagyoni jogok birtokába került s ez érdekekkel szemben közönyös vagy ellenséges idegen érdekekkel éppen úgy szembekerülhetnek a szerző halála után, mint életében. Ma a szerző hírnevének, alkotása érintetlenségének védelme, műveire vonatkozó akaratának vagy szándékainak érvényesülése tisztán azon múlik, hogy a vagyoni jogok birtokába került személyek, elsősorban az örökösök maguk tiszteletben tartják-e ezeket a szempontokat és védelmükben mások ellen, ha kell, fellépni hajlandók-e vagy sem. Az örökösök pedig lehetnek a szerzőhöz érzelmileg és szellemileg valóban közelálló személyek, lehetnek azonban, főleg későbbi továbböröklés esetén olyanok is, akik a szerzőtől éppen olyan távol állnak, mint bárki, aki a szerzői vagyoni jogokat a szerzőtől még életében valamilyen nyereszkeskedő szándékkal megszerezte, s míg ez utóbbiakkal szemben ott van személyiségi jogainak védelmére az élő szerző maga, addig a halott szerző érdekeinek védelme teljesen a véletlennek múlik. Nem az a baj tehát, hogy túl sok az akadémikus szerzői jogi szabály, hanem az, hogy kevés: a halott szerző legszemélyesebb alkotói érdekeit, azt, hogy művei kerüljenek-e s milyen állapotban a nyilvánosság elé, s életé művéből mit akar a betekintés, a kutatás, a közzététel számára megnyitni vagy lezárni, — amit életében egyedül maga dönthetett el, — halála után intézményesen nem képviseli senki. Ez az a hiánya a szerzői jognak, amibe a kéziratáros beleütközik, mikor — tipikus esetben — értetlen örökösök és elkedvetlenedett kutatók között igazságot szeretne tenni.

E kérdésben egyes országok bírói gyakorlatában és a szerzői jogi szakirodalomban kialakult az a jogelv, hogy a szerzői személyiségi jogokat sértőktől szemben a szerző halála után általa erre külön kijelölt személy híján mindenekelőtt a legközelebbi hozzátartozók (házastárs, gyermek, szülő, testvér) azok, akik felléphetnek. A következő logikus lépés azonban annak a felismerése, hogy ilyen hozzátartozók nem mindig vannak, s ha vannak, és ugyanakkor a vagyoni jogok jogosultjai is, úgy könnyen lehetnek ők maguk a veszélyeztetettek. Fel kell vetődnie annak a gondolatnak, hogy itt már a közösség az, amelynek részére valamilyen formában, valamilyen kulturális intézmény vagy ön-

kormányzati szerv képében a szerzői személyiségi jogok védelmében fellépési jogot kell adni. Ez egyben természetes és logikus átmenetet is jelent ahhoz a következő fordulathoz, melynek során, a törvényben megszabott védelmi idő elteltével a *vagyoni* jogok is a köz tulajdonába mennek át.

E követelmények felismerése az a pont, ameddig a szerzői jog irodalma eddig eljutott. Ez jut kifejezésre a brüsszeli kongresszuson létrejött s a római egyezmény 6/a §-ára vonatkozó módosító szövegjavaslat (2) bekezdésében, mely szerint: »A szerző javára az előző bekezdésben megállapított jogok« — a szerzői személyiségi jogok — »a szerző halála után is fennmaradnak abban a mértékben, amennyiben az Unió országainak belső törvénye azt engedi, legalább is a vagyoni jogi szerzői jogok elenyészéséig, és az említett törvények által feljogosított személyek vagy intézmények által gyakoroltatnak.« Ez a fogalmazás alig több, mint a probléma merő felvetése s minden további konkretizálásnak az egyes országok jogalkotása és joggyakorlata részére való nyitvahagyása. Mindenesetre kimondja az elvet, hogy a szerzői személyiségi jogok a szerző halála után is fennállanak, és utal arra a lehetőségre, hogy e jogok megvédését nemcsak személyekre — kijelöltekre vagy hozzátartozókra — hanem intézményekre is lehet bízni.

Érdeemes megemlíteni, hogy BALÁS P. Elemérnek, az elhunyt kiváló magyar szerzői jogásznak nem sokkal halála előtt, 1947-ben megjelent szerzői jogi törvényjavaslata ennél már lényegesen tovább megy a szerzői személyiségi jogok védelme terén. Mindenekelőtt a szerzői jog vagyoni elemeivel, »a szerző jogvédte vagyoni érdekei«-vel határozottan szembeállítja a szerzői jog személyiségi elemeit »a szerző jogvédte szellemi érdekei« cím alatt. Tervezetének 11. §-a általában a római egyezmény 6/a. §-át követve, de annál részletesebben fejti ki a szerzőnek azt az érdekét, hogy szerzői mivoltának feltüntetésénél az ő akarata érvényesüljön, továbbá, hogy művét el ne torzíthassák; kimondja azt is, hogy »a szerző szellemi érdekű jogának gyakorlásáról előzetes lemondásnak nincs helye, s az ily jog korlátozása — amennyiben a törvény mást nem rendel — hatálytalan.« Tervezete 20. §-ának (2) (3) és (4)-bekezdései pedig így szólnak: »A szerző szellemi érdekeinek érvényesítésére irányuló jogát halála után ... az általa végrendelettel erre kifejezetten kijelölt személy, ilyennek hiányában házastársa, ivadéka vagy elődje gyakorolhatja.« »Torzítás ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszter által erre a célra kijelölt vagy alkotott szerv is felléphet.« »A (2) bekezdés rendelkezését alkalmazni kell a szerző halála után a szerző vagyoni érdekű jogának átruházása esetében a további átruházásba való beleegyezésre is.« A tervezet e rendelkezései világosan kijelölik a szerzői személyiségi jogok védelmére hivatottakat. Óvatos e tervezet abban, hogy a kijelölendő közintézmény fellépését csupán a torzítás esetére korlátozza, ezzel szemben igen előrehalad abban, hogy a kijelölendő közintézményt nem a hozzátartozók *után*, hanem azok *mellett* jogosítja fel fellépésre, ami egy csomó nehézkes sorrend-kérdést kikapcsol, s a fellépésre hivatottak többes számával a szóbanlevő személyiségi és kulturális érdekek hatékony védelmét biztosítja.

Problémák vetődnek fel ezenfelül a hátrahagyott levelekkel kapcsolatos szerzői személyiségi jogok tekintetében is. Adott esetben jelentékeny alkotóknak a levelei is alkotásoknak minősülhetnek, s ezekre a szerzőt életében s az erre hivatottakat a szerző halála után meg kellene, hogy illessék az egyéb alkotásaira vonatkozó jogok, természetesen a címzett s mások személyiségi jogainak a tiszteletbentartása mellett. Ez azonban e pillanatban érvényes jogszabályként kimondva szintén nincsen.

A bevezetőben felvetett könyvtárosi problémák megoldása ezek után a jogalkotás számára világosan kirajzolódik. Nem kell más, mint a szerzői személyiségi jogok védelmére kijelölendő kulturális önkormányzati szervet arra is feljogosítani, hogy — a szerzői vagyoni jogok érintése és sérelme nélkül — döntsön a közintézményeknél letett kézirati anyag betekintése, felhasználása, kiadása stb. tárgyában is. Természetesen abban

az esetben, ha végrendeletileg erre kijelölt személy nincs, s az örökösök vagy hozzátartozók részéről olyan momentumok lépnek fel, amelyek akadályozzák a szerzői személyiségi jogok és kulturális közérdekek érvényesülését. E két érdek pedig egymással végsőleg nemcsak hogy nem ütközik, de nem is korlátozza egymást érvényesülésében, mert a kulturális közérdek lényegében éppen az, hogy az *történjék, amit minden józan feltevés szerint a halott alkotó is akarna, ha élne.*

BIBÓ ISTVÁN

A magyar élelmiszeripari szakirodalom. A régi Magyarország gazdasági és szociális fejlődésére talán legjellemzőbb ipar, a mai életünkben is változatlanul fontos helyzetet elfoglaló élelmiszeripari szakirodalma mintegy másfélszázados múltra tekinthet vissza. Az egyes iparágaknak kézművesiparból gyáriparrá való differenciálódása csak hosszas és egyenetlen fejlődés során következett be, és így — a borászat, tej- és cukoripar kivételével — a szakirodalom tudatos művelése általában csak a feudális kötöttségek megszűnésével egybeeső ipari forradalom után, a XIX. század második felében indult meg.

Az élelmiszeripar sajátosan egyenetlen profilja következtében ez az irodalom a könyvtári rendezés szokásos elvei számára igen nehezen átfogható terület. A decimális rendszer egész felosztási alapja, amely a mezőgazdasági- és élelmiszeripar közvetlen nyersanyagait (633—637) feldolgozásuktól (663—665) elválasztja, az élvezeti cikkek teljesen elavult kategóriáival (633.7 ill. 663.9) elegyíti, az élelmiszeripart mint fogalmat nem ismeri, egységes nagyiparokat pedig 5—6-féle, különböző rendértékű jelzet alá sorol (pl. édesipar: 633.74, 663.91, 664.146, 664.67/.68, 663.67), hovatovább ezen a téren is feltétlen revízióra szorul.

A nagyjából másfélszáz évet felölelő magyar kiadású élelmiszeripari szakirodalom kb. 35 000 gyűjtőlapra terjedő szakkönyv-, folyóirat- és szabadalomcímanyagát az öt legnagyobb fővárosi könyvtár 1952. XII. 31-ig hozzáférhető állománya alapján 1953-ban egy e sorok írójának irányítása alatt működő tíz tagú brigád gyűjtötte össze és rendezte sajtó alá. Rendezési elve (részletes ismertetését l. *Élelmezési Ipar* 1954. 3. sz. 65—68.) 28 egyenrangú iparágat különböztet meg, amelyek mindegyike az alanti, szigorúan egységes csoportokra tagozódik:

- .0 Az ipar egészére vonatkozó, általános- és történelmi művek.
- .1 Az ipar nyers- és segédanyagai.
- .2 Gyártástechnológia.
- .3 Épület, helyiség.
- .4 Berendezés, felszerelés, energiaelőállítás.
- .5 Késztermékek, csomagolás, raktározás.
- .6 Melléktermékek, hulladékok.
- .7 Üzemellenőrzés, vizsgálati és minősítési módszerek.
- .8 Elmélet, műszaki tervezés és szervezés.
- .9 Gazdasági és szociális kérdések, statisztika.

Az iparág sorszámából és a fenti csoportszámából összetett jelzetekhez katalógus szerinti bibliográfiai helyszám csatlakozik.

A címgyűjtemény kinyomtatása — iparáganként külön-külön — folyamatban van; a teljes cédulaanyagot a Cukoripari Kutatóintézet könyvtára őrzi.

A nem szakirodalom jellegű, élelmiszeripari vonatkozású irodalmi és levéltári anyag legnagyobb része még feldolgozásra vár.

Iparunk jelenére áttérve örömmel állapíthatjuk meg, hogy szakkönyvkiadásunk a felszabadulás óta az ipar minden ágában már tíz év alatt is több művet és sokszorta több kötetet — eredetit és fordítást — adott a dolgozók kezébe, mint az azt megelőző fél század alatt együttvéve. E téren különösen a tartósítóiparok és a növényolajipar szakirodalmának gyarapodása jelentős.

Szakfolyóirataink vonalán a kibontakozásnak még csak kezdetén tartunk: a felszabadulás óta a 9. évfolyamú *Élelmiszeripari Ipar* és a 8. évfolyamú *Cukoripar* a legrégibbek, ezek mellett még 14 havi és negyedévi szaklap alkotja 19 további iparág sajtóját. E téren az élelmiszeripar tudományos egyesülete (MITE) illetve szakosztályai végének példamutató munkát. Ezen felül természetesen az élelmiszeripari tudományos kutatás eredményei még több más helyen (*Akadémiai Osztályközlemények, Acták* stb.) is napvilágot látnak.

Az élelmiszeriparnak központi könyvtára nincs; az üzemi könyvtárakkal és az olvasóirányítással összefüggő kérdések még megoldásra várnak. A belföldi és külföldi dokumentáció csaknem kizárólag az ipar kutatóintézeire szorítkozik, melyek e tárgyú működését az Országos Műszaki Könyvtár kiadásában havonta megjelenő *Élelmiszeripari Műszaki Lapszemle*, illetve ennek idegen nyelvű testvér lapjai tükrözik.

FALVAI ALFRÉD

Nemzetközi könyvkiállítás Londonban. A nemzetközi könyvkiállítás a kulturális együttműködés egyik hasznos, de eléggé még ki nem használt lehetősége. Ilyenre került most sor, a háború után már ötödször, Londonban.

A 23 ország közel nyolcszáz kiállított könyvét nehéz összehasonlítani. Könyvinyenceknek szánt kiadások mellett papírkötésű művek sorakoznak, s a változatos külsők és a címfeliratok más-más színű betűi mozgalmassá teszik a képet. A látogató azt is észreveheti, hogy a kiállított munkák minősége elég változó, de azt is, hogy a legutóbbi kiállítás (1953) óta a könyvek ára általában emelkedett.

A vendéglátó ország fél száz könyve közül 17 oxfordi és cambridgei kiadású. Ugyanennyivel szerepel a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia is; Bulgária 27-tel, a Német Demokratikus Köztársaság 26-tal. Az orosz nyelvűek közül a gyermekkönyveknek van a legnagyobb sikere; az ötven amerikai között csak 21 olcsóbb 5 dollárnál, és sok köztük a korlátozott példányban megjelent mű. A cseh könyvekről szép nyomásuk, kötéseik és sikerült illusztrációik alapján sok jót lehet mondani. A romániaiak közül a regények kiállítása jobb, mint a más műveké; a bolgár kötések szépek, változatosak, a lengyel könyvek viszont éppen ebben maradnak el, de technikai kiállításuk minősége szembetűnő. A német könyvek hibátlan és jól olvasható nyomása olykor jobb papírt is megérdemelt volna.

A francia könyvekre jellemző a kitűnő nyomáson és az újszerű külső megjelenésen kívül a sok igényes illusztráció. Az olaszokra nézve hátrányos, ha franciákkal hasonlítjuk össze: gyengébb papírjuk és nehezebb kötések szembetűnőek. Ugyanígy járnak a spanyolok is, sokszor ódivatúnak tűnő könyveikkel. A skandinávok közül technikailag a svédeké a palma, de változatos kötéseiket tekintve a norvégek az elsők. A svájciak drágák, de hibátlan nyomdai és könyvkötői munka remekei.

Fejezzük be egy kérdéssel a kiállítás bemutatását: a magyar könyv miért nem szerepelt ezen a nemzetközi találkozón?

MALLER SÁNDOR

Színháztörténeti kongresszus. Július végén Londonban huszonegy ország képviselőinek részvételével színháztörténeti kongresszus ülésezett. A kongresszus napirendjén a színháztörténeti kutatás három lényeges kérdése szerepelt: a különböző országok szerepe a színház általános fejlődésében, a résztvevő országok színháztörténeti dokumentumkincse nemzetközi felhasználásának megkönnyítése és a színháztörténeti kutatásoknak az élő színházra gyakorolt hatása.

A második napirendi pont a mai színháztörténeti kutatás legjelentősebb gyakorlati problémája, mellyel az UNESCO illetékes szervei is már két év óta foglalkoznak. Ennek a napirendi pontnak az előadói főleg könyvtárosok voltak, akik ismertették a kongresszus részvevőivel, hogy országukban mely intézményekben milyen természetű színháztörténeti dokumentumanyag található. A vita főleg az amerikai küldöttségnek azzal a javaslatával indult meg, hogy az egyes országok nemzeti dokumentumkincsük mikrofilmeztesére biztosítsanak korlátlan lehetőségeket a külföldi intézmények számára. A kongresszus ezt a javaslatot — főleg az olasz és francia küldöttség tiltakozására — nem szavazta meg, mert ez a gazdagabb országok kutatóit aránytalanul előnyösebb helyzetbe juttatná, mint a legrégibb színházi hagyományokkal és a legtöbb dokumentummal, de kevés pénzzel rendelkező országok szakembereit. Ezért az olasz küldöttség kezdeményezésére a kongresszus úgy határozott, hogy a könyvtárak és levéltárak a kutatók egyéni kéréseit továbbra is teljesítsék, de a teljes nemzeti dokumentumkincs mikrofilmeztesének lehetőségéről az UNESCO döntése után, egy újabb kongresszus tárgyaljon.

A kongresszus fontos eredménye, hogy a nemzetközi színháztörténeti kutatás előmozdítására, a színháztörténeti kutatóintézetek munkájának egyeztetésére nemzetközi színháztörténeti intézet felállításáról döntött.

HORÁNYI MÁTYÁS

Arne J. Moeller. Nemcsak alakja magaslott ki a kortárs könyvtárosok közül: mint szervező és vezető is kitűnt közülük. Munkáját elismerés és megbecsülés kísérte minden téren, s egyre szélesedő körökben.

A dán könyvtári együttműködést előbb skandináv, majd széleskörű nemzetközi könyvtári együttműködéssé fejlesztette. Azzal kezdte, hogy a dán dokumentációs munkákat egyetlen központba fogta össze. Érdeklődési körének szélesedésével nőttek a feladatok is: 1948-ban, egy évig az UNESCO Bibliográfiai Központjának lett a vezetője, majd 1951-től 1955-ig, haláláig a FID elnöke volt. Közel negyedszáz dolgozatában dokumentációs, szakozási és bibliográfiai kérdésekkel, s főleg a technikai és üzemi könyvtárakkal foglalkozott. Utolsó írása az idei brüsszeli kongresszus bevezető előadásai között szerepelt, de a hozzászólásokra a választ a szerző már nem adhatta meg.

MALLER SÁNDOR

SZEMLE

Pecsat' SzSzsZR. 1917—1954. Sztatiszticeszkie Materialü. Moszkva 1955, Izd. Vseszozjuznoj kniznoj palatü, 86 [2] l.

A Szovjetunió Könyvkamarája a Könyvkiadói és Nyomdaipari Dolgozók Országos Kongresszusa alkalmából egy 43 statisztikai táblázathból álló brosrát adott ki. A kiadvány célja, hogy képet adjon a Szovjetunió sajtójának az 1917—1954-ig terjedő 37 év alatt elért fejlődéséről.

A párt és a szovjet kormány gondoskodása folytán a szovjet sajtó igen figyelemreméltó eredményeket ért el az elmúlt 37 év alatt. Az 1917-től 1954-ig terjedő időszak alatt a Szovjetunióban 1 210 000 könyvet adtak ki 17 153,3 millió példányban, 122 különféle nyelven. A rohamos fejlődésre jellemző, hogy amíg az első évtized alatt (1918—1927-ig) csupán 1286 millió példányban, a második évtizedben (1928—1937-ig) pedig 5634 millió példányban adták közre a könyveket, addig az 1948-tól 1954-ig terjedő 7 év leforgása alatt 5.667,3 millió példányt tesz ki a kiadott könyvek száma. Összehasonlításképpen rámutat a brosurra arra, hogy az 1954. évi könyvtermelés 11-szer akkora volt, mint 1913-ban, és több mint kétszerese a háború utáni első év könyvtermelésének. A 2. táblázat képet ad az olvasónak az átlagos ívszám emelkedéséről: 1918-ban az átlagos ívszám 4,1, 1946-ban 6,8, 1954-ben 9,4 volt. Az 5. táblázat kimutatja, hogy hány könyv jelent meg az egyes szövetségi köztársaságokban. Az első helyen természetesen az OSzSzsZK áll 862,7 ezer könyvvel, második az Ukrán SzSzsZK 141,2 ezer könyvvel, a harmadik a Grúz SzSzsZK 37,5 ezer könyvvel. A 6. táblázat arról ad képet, hogy hány könyvet fordítottak a Szovjetunió valamelyik népének nyelvéről a Szovjetunió egy másik népének nyelvére. Így 1946—1953-ig orosz nyelvre mintegy 60 nyelvről, ukrán nyelvre 23 nyelvről, üzbég nyelvre 16 nyelvről fordítottak stb. A 10. táblázat szembeállítja a szövetségi köztársaságok 1928, 1940, 1950 és 1954. évi könyvtermelését az 1913. évi adatokkal. Innen megtudhatjuk, hogy míg Ukrajnában 1913-ban mindössze 0,4 millió példányt tett ki a kiadott könyvek példányszáma, addig 1928-ban már 24,2 millió, 1940-ben 40,3 millió, 1950-ben 62,2 millió és végül 1954-ben 72,5 millió volt a példányok összes száma.

Páratlan felvirágzást mutat a Szovjetunió népeinek nemzetiségi kultúrája. Rohamosan nő egyrészt az eredeti alkotások száma, másrészt a fordításokban közreadott könyvek mennyisége. 1954-ben 869%-kal emelkedett a nemzetiségi nyelveken megjelent könyvek száma az 1913. évihez képest. A Szovjetunióban 122 különféle nyelven adtak ki könyveket az elmúlt 37 év alatt. A 122 nyelv között 40 olyan nyelv van, amelyen csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta jelent meg irodalom.

A *»Tudomány és népgazdaság«* című részben (11. táblázattól kezdve) a marxizmus—leninizmus klasszikusainak kiadásáról kapunk igen szemléltető és áttekinthető képet. 1917-től 1954-ig a marxizmus—leninizmus klasszikusainak művei közül 18 466 könyv jelent meg 1 063 013 ezer példányban. LENIN műveinek 4. kiadását a Szovjetunió népeinek 17 nyelvén, SZTÁLIN műveit pedig 19 nyelven jelentették meg. LENIN könyvei 35 853 ezer, SZTÁLIN könyvei 16 096 ezer példányban láttak napvilágot.

A Szovjetunióban közreadott könyvek számában nagy százalékkal részesednek a társadalmi-politikai és közgazdasági művek. Nagy példányszámban adják közre a dialektikus és történelmi materializmusról szóló műveket, továbbá a filozófiai munkákat, a pártépítésről, a propagandáról, a külpolitikáról stb. szóló könyveket. Igen nagy azoknak a kiadványoknak a száma, amelyek a párt és a kormány határozatait, a párt és a kormány vezetőinek beszédeit stb. közlik.

Nagy figyelmet fordít a Szovjetunió a tudományos irodalom közreadására. BELINSZKIJ, GERSEN, DOBROLJUBOV, CSERNISEVSZKIJ művei az elmúlt 37 év alatt 21 nyelven jelentek meg, 12 056 ezer példányban. 1517 ezer példányban nyomtatták ki ARISZTOTELESZ, BACON, VOLTAIRE, HEGEL, HELVETIUS, HOLBACH, DESCARTES, DEMOKRITOSZ, DIDEROT, SPINOZA, FEUERBACH munkáit. Az orosz természettudósok: LOMONOSZOV, LOBACEVSZKIJ, MENDELEEV, MECSNIKOV, PAVLOV, SZECSENOV, TIMIRJAZEV művei 6762 ezer példányban jelentek meg. Ugyanakkor DARWIN, LEIBNITZ, NEWTON, PASTEUR és EINSTEIN írásait 695 000 példányban adták közre.

Az ipar és a mezőgazdaság fejlődését híven tükrözik a statisztikai adatok: az 1946—1954-ig terjedő időszakban 99,4 ezer műszaki könyv jelent meg 520,8 millió példányban. Igen elterjedtek a szocialista munka élenjáró dolgozóinak tapasztalatairól közreadott könyvek. Míg a forradalom előtti Oroszországban 200 év alatt mindössze 25 000 mezőgazdasági könyv jelent meg 45 000 000 példányban, addig a Szovjetunió fennállásának 37 éve alatt 142 000 mezőgazdasági könyvet adtak közre, több mint másfélmilliárd példányban. Még szembeötlőbb ez a fejlődés a szövetségi köztársaságokban, főleg Ukrajnában, Grúziában.

Hatalmas fejlődést mutat a Szovjetunióban a szépirodalmi művek kiadása (28—35. táblázat). Csupán az 1928-tól 1954-ig terjedő időszakban 102,8 ezer szépirodalmi művet adtak közre több mint 2,5 milliárd példányban. 1953-ban a szépirodalom 11,5 százalékkal részesedett az összes kiadott könyvek számában. A statisztikai adatok az orosz klasszikus írók nagy népszerűségéről beszélnek. Így 1953-ban a klasszikus irodalom mintegy 20%-át tette ki az összes szépirodalmi kiadványoknak. A szépirodalom terén is észrevehető a nemzetiségi irodalom lendületes előretörése. A Szovjetunió népeinek 54 nyelvéről fordítottak orosz nyelvre szépirodalmi alkotásokat, ugyanekkor az orosz nyelvű műveket 58 nemzetiségi nyelvre ültették át.

Nagy népszerűségnek örvend a Szovjetunióban a külföldi irodalom. 1918—1954-ig 1675 külföldi szerző műveit adták ki 295 998 ezer példányban. A magyar írók közül a statisztikai kimutatás 33-at tüntet fel. Kiadott könyvek száma 371, a példányszám pedig 7271 ezer. A magyar írókat összesen 28 különféle nyelven adták ki a Szovjetunióban. A szépirodalmon belül igen népszerű a Szovjetunióban a gyermekirodalom. 1918 és 1954 között 1 315 881 ezer példányban adtak ki gyermekirodalmi műveket.

A kiadvány következő része az időszaki sajtó kiadásának alakulásával foglalkozik. 1946-ban a Szovjetunió területén 393 folyóirat jelent meg 82 934 ezer példányban. 1954-ben a folyóiratok száma elérte a 480-at, a példányszám pedig 223 358 ezer példányra emelkedett. Érdekes az 1954-ben megjelent 480 folyóirat megoszlása is: 89 társadalmi-politikai, 60 természettudományi és matematikai, 66 ipari és műszaki, 45 mezőgazdasági, 11 művészeti, 85 szépirodalmi, 4 vallási, 6 testnevelési stb. folyóirat van.

A forradalom előtti Oroszországban 1913-ban 859 hírlap jelent meg 24 különféle nyelven. A példányok száma 2729 ezer volt. 40 évvel később, 1953-ban a Szovjetunióban 7754 lap jelent meg 55 különféle nyelven. Az egyszeri példányszám 44 224 ezer, az évi példányszám pedig több mint 8 milliárd 860 000 000 volt.

Az elért eredmények mellett rámutat a brosúra a könyvkiadás terén mutatkozó hiányosságokra is. Egyes kiadók olyan könyveket is adnak ki, amelyek iránt a lakosság nem érdeklődik, s ugyanakkor sok igény kielégítetlen marad. Megtörténik, hogy ugyan.

azt a könyvet egy éven belül több kiadó is kiadja. Igen nagy mennyiségű papírt használnak fel a különböző hatósági kiadványok, katalógusok, utasítások stb. nyomtatására, pedig ezt a papírt jobban is fel lehetne használni a széleskörű olvasói érdeklődés kielégítésére. Nem teljesen kielégítő a könyvek nyomdászati kiállítása sem. Egyes könyvek olykor politikai hibákat is tartalmaznak. A kiadói és nyomdaipari dolgozókra vár, hogy a fenti hiányosságokat kiküszöböljék, és még magasabbra emeljék a Szovjetunió könyvkiadásának színvonalát.

PAPP SÁMUEL

Periodiszecskaja peosat' SzSzSzR 1917—1949. Bibliograficeszkij ukazatel'. Zsurnaliu, trudü i bjuleteni po szel'szkomu hozjajsztvu. Moszkva, 1955. Izd. Vseszojuznoj Knizsnoj Palatü. 229, 1 p. 26 cm.

Az Összszövetségi Könyvpalota e kötettel megkezdte az 1917—1949. évi teljes szovjet folyóirat- és periodika-irodalom bibliográfiájának kiadását. A kötet előszava ismerteti az egész — tíz kötetes — sorozat tervét (I : politika és társadalmi tudományok, II : természettudományok és matematika, III : technika és ipar, IV : szállítás, híradás, kereskedelem, V : mezőgazdaság, VI : közoktatás, testnevelés, sport, VII : orvostudomány, VIII : nyelv- és irodalomtudomány, irodalom, művészet, IX : sajtó, könyvkiadás, bibliográfia, X : általános index). Az egész sorozat kiadása gyors egymásutánban 1957-ig esedékes. A kezünkben levő elsőnek megjelent kötet — a sorozatból az ötödik, a mezőgazdasági — teljes képet ad a vállalkozás jelentőségéről, a feldolgozás rendszeréről. Mintegy kétezer folyóiratot és egyéb periodikus kiadványt tartalmaz — újságok és hírlapok kizárásával — jelleg és szűkebb tárgykör szerint csoportosítva. Ilyenformán egymás mellé kerülnek például a »központi« (tehát hivatalos jellegű) kiadványok, az akadémiák és más tudományos intézmények kiadványai egyrészt, a haltenyésztést, a takarmányozást stb. gyakorlati módon tárgyaló kiadványok másrészt. A keresést minden fontos szempont szerint lehetővé teszik a csatolt mutatók : a betűrendes címjegyzék, a nem-orsz címek külön jegyzéke, a megjelenési hely szerint csoportosított címjegyzék, végül a közreadók (intézmények, hivatalok, társulatok) jegyzéke. A feldolgozás az állandó adatok közlésén kívül nemcsak a címváltozásokat tünteti fel (mindkét címnél), hanem részletezi az évenként megjelenő füzetek számának változásait, a rendellenes sorszámozásokat, szüneteléseket. A szerkesztők láthatóan arra törekedtek, hogy mindig *szükség szerinti mértékben* közöljék egy-egy folyóirat — esetleg 20—30 sorra terjedő — adatait. Így érik el, hogy a kötet nemcsak a könyvtáros, hanem a szakember számára is könnyen használhatóvá válik — hiszen minden adatot együtt talál.

Magyar viszonylatban ez a kitűnő szovjet bibliográfia — többek közt — különösen két szempontból kelt gondolatokat és hoz tanulságot. Az egyik a szak szerinti elrendezés. Ha időszaki irodalmunk mennyisége nem is indokolná azt, hogy a Könyvpalota tervéhez hasonlóan készítsük elő nemzeti folyóirat-bibliográfiánkat, bizonyos szakosítástól, vagy — ami ezzel egyenértékű — megfelelő szakmutatótól nem tekinthetünk el. És a másik tanulság : a folyóiratok és egyéb, nem rendszeres időszaki kiadványok szoros együvé tartozása, elválaszthatatlansága.

P. Gy.

Z bratislavských knižníc. Sborník k 30. výročiu Knižnice Slovenskej univerzity. Bratislava, Tatran. É. n. 135 l.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtár, fennállásának harmincadik évfordulójára, érdekes gyűjteményes művet adott ki. Az ízléses külsejű kötet azonban nem csak a pozsonyi egyetemi könyvtáráról szól. Szerkesztője, Ján Čaplovič arra gondolt, mekkora

érték a nemzet szellemi életében egy könyvtár, s ez akkor derül ki leginkább, ha a körülötte levő többi könyvtárral összehasonlítjuk. Azért a könyv sorra veszi az ismertebb pozsonyi könyvtárakat. Pozsony könyvtáiról ilyen összefoglaló mű még nem jelent meg, érdemes hát róla beszámolni, hisz anyagának jelentős része magyar könyvtártörténeti, tehát művelődéstörténeti matéria is. Éppen azért erre az anyagra hívjuk fel itt a figyelmet.

Történeti szempontból a legbiztosabb adatszerű tájékoztató GRUBER Károly tanulmánya a pozsonyi Egyetemi Könyvtárról. Megtudjuk belőle, hogy a mai szlovák egyetemi könyvtár tulajdonképpen négy könyvtárból jött létre az első világháború elején, 1914-ben, amikor a magyar kormány hosszú előjáték után rászánta magát az ország harmadik egyetemének megszervezésére. A négy könyvtár, amelyből az új egyetem könyvtára összeállott, a következő: a régi pozsonyi Városi Könyvtár, a pozsonyi jogakadémia könyvtára, az ódon jezsuita könyvtár és az Erzsébet Egyetem új anyaga. A három régi pozsonyi könyvtár érdekes múltra tekint vissza. A Városi Könyvtárat az a pozsonyi Polgári Kör hozta létre, amely 1848-ban, a szabadságharc idején alakult meg, mint a reformkori Pozsony utolsó haladó hullámverése. A jogakadémia könyvtára 1777-ből való, a nagyszombati egyetem Budára költöztetésekor jött létre, pótlásként, s könyvtárának alapját a nagyszombati egyetemi könyvtár törzanyagának egy leválasztott része alkotta. A jogakadémia 1914-ben szűnt meg, amikor Pozsony egyetemet kapott. A jezsuiták könyvtára a legrégebb, 1639 óta ismert, de nem a jezsuiták teremtették meg, hanem egy KECSKÉS János nevű művelt pozsonyi magyar polgár, aki gyűjteményét végrendeletében a pozsonyi jezsuita rendháznak adományozta. Ebbe a KECSKÉS-féle törzanyagba olvasztották bele a jezsuiták a pozsonyi evangélikus iskola elkobzott könyvtárát. 1783-ban e könyvtár egy részét KOVACHICH Márton, nyilván az egyetemet s a könyvtárat átköltöztető királyi megbízottnak, KEMPELEN Farkasnak sugallatára, átvette a pest-budai Egyetemi Könyvtár számára, amelyet épp akkor szerveztek meg az ország fővárosában. Pozsonyban a jezsuita könyvtár utolsó igazgatója FALUDI Ferenc, az író volt. A jezsuita-könyvtár Pozsonyban maradt állományát ma is azokon a szép barokk stílusú állványokon tartják, amelyek a XVIII. század elején készültek. S a pozsonyi egyetemi könyvtár, minden osztályával egyetemben, ma is az ódon Klarissza-kolostorban van, amelyet a régi kolostor helyén, PÁZMÁNY Péter és LÓSY Imre primások építettek fel, 1630—1640 között. A Klarisszák kolostorát II. JÓZSEF szüntette meg, s azután az épületben gimnázium volt (1908-ig), 1914-ben ott nyílt meg a harmadik magyar egyetem könyvtára.

Ez a magyar egyetemi könyvtár, írja tanulmányában Marie L. ČERNÁ, 1919-ben, amikor Pozsony Csehszlovákiához került, 85 ezer kötetből állott. Magyar, latin, német, francia s angol műveket őrzött, szláv könyve vajmi kevés volt. Az új csehszlovák egyetemnek, mely az Erzsébet Egyetem helyébe lépett, viszont éppen szláv, elsősorban szlovák anyagra volt szüksége. Ezt a szükségletet a könyvtár Jan EMLERnek, a kiváló cseh bibliográfusnak és könyvtári szakembernek vezetésével pótolta. EMLER lett a pozsonyi Egyetemi Könyvtár első csehszlovák igazgatója, aki az Erzsébet Egyetem könyvtárát magyar igazgatójától, KUMLIK Emiltől, a derék pozsonyi történétírótól, 1919 őszén átvette. S egy évtized alatt negyedmillió kötetnyi könyvtárat hozott ott létre. EMLER fáradhatatlan volt a könyvgyűjtésben. Felkutatta az országot a régi könyvekért, eldugott falvakba szekerezett el, megszerezte például LUDOVIT RÍZNERnek, az ismert szlovák bibliográfusnak egész könyvtárát. Nem volt Európában könyvaukció, ahol EMLER ne jelent volna meg. A csehszlovák kormány mindig jelentős összegeket fordított a könyvtárra. A könyv hálával és megbecsüléssel emlékezik meg a kitűnő cseh könyvtárosról — aki azóta már elhunyt, — s a legelején közli Jan EMLER lírai finomságú levelét a könyvtár keletkezéséről s a munkáról, amelyet az 1920-as években EMLER

Pozsonyban elvégzett. 1930-ban EMLER visszatért Prágába, s ott Csehszlovákia legnagyobb könyvtárának, a prágai Egyetemi Könyvtárnak az igazgatója lett.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtár rendkívüli gyarapodását 1945-ben és az utána következő években érte el. Igor HRUŠOVSKÝ beszámolójából megtudjuk, hogy ezekben az esztendőkbén több magyar magánkönyvtár is jutott oda, HRUŠOVSKÝ névszerint említi a galgóci ERDŐDY-féle és a béládi SZENT-IVÁNYI könyvtárat. A második világ-háborúban, Pozsony ostromakor, az Egyetemi Könyvtár állományát károsodás nem érte, csupán a Galgóóra szállított régi szlovák könyvanyag egy kis része veszett oda. Jindra HUŠKOVÁ és Mária ŠTEFANOVIČOVÁ is az Egyetemi Könyvtárról ír, visszaemlékezésükben az EMLER-korszak éveire néhány vonással mindegyik megrajzolja a könyvtár dolgozóinak arcképét s a baráti környezetet, amelyben a munkát végezték. De így is felmerül néhány új adat írásaikban. Érdemes feljegyezni, hogy a két világháború közt ez a pozsonyi könyvtár nem jelentéktelen könyvállományra tett szert a pozsonyi családok adományára révén; ezek közül nem egy magyar polgári család volt. Viszont egyetlen egy írásmű sem említi a könyvtár akkori legjelentősebb gyarapodását, azt, hogy való-gathatott az 1919-ben megszüntetett felvidéki középiskolák tanári könyvtárainak anya-gából. S e könyvtárak közt nem egy száz-kétszáz éves, sőt még ennél is régibb gyűjte-mény volt.

Pozsony legrégibb könyvtáráról, a káptalani könyvtárról, Jozef ŠÁTEK tájékoz-tatja az olvasót. Szerinte valószínű, hogy a XII. században létrejött pozsonyi káp-talannak kezdettől fogva volt saját könyvtára. Ma is őrzik még ott az 1425-ből származó könyvjegyzéket. Ennek a könyvtárnak kivétel nélkül vetustissimái vannak. Ezekben megannyi magyar tulajdonos neve is olvasható. A könyvtár jelentősen akkor gyarapodott, midőn 1610-ben, két magyar pap, MONOSZLÓI Endre és Gábor kanonokok, könyvtá-rukat a káptalannak adományozták. 1697-ben pedig NÁDASDY Tamás prépost könyv-tára olvadt bele hasonló módon. A könyvtár elhanyagolt állapotban van, nincs kata-lógusa, helyiségei rosszak. Kéziratait 1870-ben KNAUZ Nándor írta össze.

Sorban a második régi könyvtár Pozsonyban a ferenceseké; erről Celestin LEPÁČEK értekezik. Ez a nyolcezer kötetes könyvtár a cikkíró szerint kiváltképp alkalmas a fel-vidéki barokk tanulmányozására. A könyvtár a ferencesek kolostorában van elhelyezve, eléggé elhanyagolt állapotban. LEPÁČEK azonban a könyvtár történetéről vajmi keveset tud mondani.

Ján ČAPLOVIČ cikkében elmondja, hogy ismeretlen COMENIUS-iratokat talált a volt pozsonyi evangélikus líceum nagykönyvtárában. E könyvtárban ugyanis sok más ritkaság mellett megvan MOSSÓTZY INSTITORIS Mihály, egykori pozsonyi evangélikus lelkész s felvilágosult egyházi író könyvtára. Ennek anyagában találta meg nemrég a kutató COMENIUS eddigelé ismeretlen hat cseh nyelvű nyomtatott prédikációját, a nagy pedagógus lengyelhoni tartózkodása idejéből, 1649–1655-ből. Az Egyetemi Könyvtár *Comeniánáiról* pedig Marie L. ČERNÁ számol be. Megállapítja, hogy a ritka-ságok egyike COMENIUSnak Sárospatakon írt *Orbis pictusa*, az 1685-i löcsei BREWER-féle kiadás, amely tudvalevőleg négynyelvű: latin, magyar, német és cseh. Ebből a kiadásból mindössze négy példányt tartanak számon a világon, írja ČERNÁ, Bécsben és Athénben egyet-egyet, Pozsonyban kettőt. A cikkíró is megemlíti, hogy SZABÓ Régi magyar könyvtárában három magyarországi példányról tud. ČERNÁ elmondja, hogy a két ritkaságot is EMLER szerezte meg a pozsonyi könyvtárnak. Az egyiket egy vidéki evangélikus lelkésztől vásárolta, a másik példányt a huszas években egy pesti antik-várius adta el s hozta át Pozsonyba. (E sorok írója látta a könyvritkaság harmadik példányát is, mely ma is megvan Lőcsén, a Szepesi Múzeumban.).

Peter RATKOŠ a pozsonyi Szlovák Egyetem történeti szemináriumának huszon-kétezer kötetnyi szakkönyvtáráról számol be. A könyvtárat CHALOUPECKÝ cseh történet-

író, egyetemi tanár alapította a huszas években. RATKOŠ a gyűjtemény egyik nevezetességéről, AVENTINUSnak *Annales Boiorum*-áról ír részletesen a cikkben. Ez a könyv 1554-ben jelent meg Ingolstadtban, s nevezetes kútforrás magyar vonatkozásban. A becses ívrét-könyvet CHALOUPECKÝ 1923-ban Lipcsében fedezte fel s — 210 cseh-szlovák koronáért vásárolta meg könyvtára számára. E könyvtárhoz hasonló szerepet játszik Pozsonyban a város tudományos könyvtára, amely ugyancsak negyedszázada létezik, de elsőrangúan felszerelt könyvtár, FAUST Ovidius egykori városi levéltáros alapította, mint ismeretes, s gyűjtési köre nemcsak Pozsonyra terjedt ki, hanem a régi Magyarország történetére is. Ma már állománya meghaladja a hatvanezer kötetet — írja róla Alojz FIALA. A harmadik új pozsonyi könyvtár, a Szlovák Műegyetem Könyvtára, csupán pár éve létezik, most harmincezer kötetes.

A kötetben Anton DUBAY egy 1942-ben felfedezett latin nyelvű szlovák könyvről számol be, Jeremiás STRENICKI Slovacius-nak *Megistanum metamorphosis* című művéről, amely 1615-ben jelent meg Prágában. Viera BUNČÁKOVÁ kis cikkében felsorolja a pozsonyi Egyetemi Könyvtár régi szláv folyóiratait s kalendáriumait, köztük a budai és újvidéki nyomdák termékeit. BLASKOVICS József pedig ismerteti a pozsonyi könyvtár régi török kézíratait és könyveit, amelyeket 1924-ben vásárolt meg a könyvtár. A török anyag azonban nem magyarországi vonatkozású történeti matéria, régi török vallásos és világi költészet van benne.

Kár, hogy több, fölöttébb értékes régi pozsonyi könyvtárról nincs szó e kis gyűjteményben. Így például az 1856-ban létesült Orvos és Természettudományi Egyesület híres gyűjteményéről, továbbá az 1837-ben alakult Polgári Kaszinó könyvtáráról, aztán az 1874-ben alapított Toldy Kör könyvtáráról s értékes pozsonyi gyűjteményéről, az ev. liceum kiskönyvtáráról s nagykönyvtáráról s néhány számottevő középiskolai tanári könyvtárról. A múlt helyett a jelen munkáját szolgálja a könyv azzal a cikkel, mely az átszervezett pozsonyi Városi Könyvtár szlovák könyvtáráról szól (magyar és német anyagáról nem emlékszik meg). A pozsonyi Városi Könyvtarat egy volt nagy kávéházban helyezték el; modern, szakszerű népkönyvtárként működik a felszabadulás óta. A Városi Könyvtár látja el olvasnivalóval a mai Pozsony dolgozóit. Ezen kívül természetesen ott vannak az azóta létesült üzemi könyvtárak is. A könyv ennek a könyvtár típusnak is szentel egy cikket, a szocializmus bástyáinak nevezi őket. Az egyik ilyen könyvtár, a Nemzeti Biztosító Intézet üzemi könyvtára, hármezer kötetével, vizsgázott könyvtárosával, saját könyvtári helyiségeivel, egységes vászonkötésű könyveivel, tájékoztató szolgálatával a népi művelődés egyik állomása ma Pozsonyban.

A rendkívül érdekes keresztmetszetet Pozsony régi és új könyvtárainról néhány jól sikerült fényképfelvétel egészíti ki, valamint minden egyes cikknek orosz, angol és francia tartalmi ismertetése.

SZALATNAI REZSŐ

A forradalom és szabadságharc levelestára. Összeállította, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta V. WALDAFFEL Eszter. I—II. kötet Közoktatásügyi Kiadó, Budapest 1950—1952. XXXV. 438 és XXXIV. 460 lap. III. kötet »Művelt Nép« Kiadó, Budapest 1955. 512 lap.

Az előttünk fekvő kiadványnak eddig három kötete jelent meg; összeállítója azt a feladatot tűzte maga elé, hogy népünk történetének egyik legdicőségesebb korszakát olyan forráskiadvánnyal világítsa meg, amely kizárólag egykorú »missilisek«, azaz magánlevelek szövegét közli. Feladatát általában sikeresen oldotta meg: ismereteinket igen jelentős mértékben gyarapítják ezek a forráspublikációkkal szemben támasztott magas követelményeknek megfelelő módon közzétett, eddig jobbára ismeretlen levelek.

A forradalmak és honvédő háborúk minden nép fiait jobban érdekelték a történeti múlt más mozzanatainál, és különösen a forradalmak tanulmányozása vonzotta mindenkor a történészeket. Akárminő eredménnyel járjon is a forradalom, akkor is, ha legyűrrik a pusztuló, haldokló régi rendnek még túlerőben levő hatalmi eszközei — amint ez az 1848—49. évi magyar szabadságharc esetében is történt — maga a küzdelem gyors fordulataival, meglepő eseményeivel, az addig rejtve volt összefüggések felszínre bukkanásával, a régi tekintélyek összeomlásával mind a társadalomtudomány területén járattan laikus kortárs, mind a későbbi korok tudományos világnézetű kutatója számára érdekes, elmélyült tanulmányozásra méltó. A mai magyar történetíró amellet a dialektikus és történelmi materializmus fényénél ismerhet fel olyan összefüggéseket, amelyeket nemcsak a történeti perspektívát nélkülöző kortársak, de a szellemtudományi idealizmus talaján álló polgári történészek sem láttak és nem is láthattak meg.

V. WALDAPEL Eszter munkájának éppen az a körülmény ad különös jelentőséget, hogy szorgalommal és hozzáértéssel készült kötetei összeállításánál és sajtó alá készítésénél a dialektikus materializmus elméletét és módszerét alkalmazta. Ez érvényesült a több mint 730 levél kiválasztásánál, feldolgozásánál és a kötetek mindegyikéhez írt előszó megszerkesztésénél. Munkája során mindvégig harcos pártossággal a népi baloldal, KOSSUTH legjobb fegyvertársai, MADARÁSZ László és a radikálisok álláspontjára helyezkedve értékeli az eseményeket, a kör szereplőit. A bevezető tanulmányok magának a forráskiadványnak anyagából, a levelekből építik fel mondanivalójukat úgy, hogy a megfelelő periódus leglényegesebb vonásait jellemzik és plasztikusan ábrázolják.

Az első kötet a reformkor utolsó éveit, az utolsó pozsonyi rendi országgyűlés, a márciusi forradalmi megmozdulások, a BATTHYÁNY-féle első felelős minisztérium időszakát, a délvidéki nemzetiségi háborút és a szeptemberi kormányválság eseményeit ábrázolja (1846. augusztus 16—1848. szeptember 7). A második kötet első darabja néhány nappal megelőzi az első kötetben közölt utolsó levél keltét (1848. szeptember 5. és 7.), ez a kötet lényegében JELLAČIĆ betörésével veszi kezdetét és 1849 januárjáig, a kormány Debrecenbe költözéséig tárgyalja — a közölt leveleken keresztül — az eseményeket. A harmadik kötet a kormány debreceni tartózkodásának féléves korszakát öleli fel: június 14-vel végződik. A kötetek periodizációja nem egyetlen dátummal van lezárva, helyett „ölelkező” korokat találunk — így 1848 szeptemberében és 1849 júniusában — amikor a levelek csoportosításának kronológikus elvét a kötet összeállítója alárendelte a tartalmi összefüggéseknek.

Említettük, hogy a kiadvány kizárólag missilis-leveleket tartalmaz: egyetlen hivatali eredetű iratot sem találunk benne. Történeti forráskiadványainknál eddig erősen dominált az aktapublikáció: a Történeti Társulat több tucat kötetet eredményező *Fontes*-sorozata is csak egy-két kötetben közölt magánleveleket, legtöbb kötetében csak mintegy illusztrációul szolgáltak azok a hivatalos aktákhoz. Tekintettel a felszabadulás után megindult *Kossuth Lajos Összes Művei* évről-évre szaporodó sorozatára, ma már túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a szabadságharc korszakának legfontosabb, hivatali eredetű iratanyaga jórészt hozzáférhetővé vált, vagy legalábbis válik hamarosan. A történetírás számára nem kevésbé fontos magánlevelezési anyag viszont, amelyből a nemzeti közvéleményt tudjuk rekonstruálni, eddig még vajmi kevésbé vált ismeretessé. A szabadságharc korszakának eddigi missilis-publikációi szórványosan, különböző folyóiratokban jelentek meg; egyikük sem lépett fel azzal az igénnyel, hogy a szabadságharc történetének *egészét* világítsa meg, inkább csak a véletlenül előkerült levelek adtak okot kiadójuknak arra, hogy egy-egy szerény vonással hozzájáruljon egy-egy kiemelkedő személyiség portréjához. Ezt a korábbi missilis-publikálási tevékenységet az is jellemezte, hogy művelői — tisztelet a néhány kivételnek — jobbára dilettánsok voltak. Ezeket a munkákat tudományos célból csak nagy óvatossággal lehetett használni.

V. WALDAFFEL Eszter munkája nagyban-egészben, mind az anyaggyűjtés területét és szempontjait, mind a feldolgozás módszereit, elsősorban az anyag értékelését tekintve, előnyösen különbözik említett elődeitől. Az alábbiakban mégis szeretnénk rámutatni néhány olyan, nem lényegbevágó, inkább szépséghibának tekinthető hiányosságára, amelynek kiküszöbölése még értékesebbé tette volna a kiadványt.

Az anyag összeválogatása az alábbi forráslelőhelyekből történt: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára; Országos Levéltár: Kossuth-iratok, 1848/49-es gyűjtemény, Vörös Antal-gyűjtemény, Csányi-iratok, néhány nagybirtokos mágnás-család (Amadé, Esterházy, Festetics, Forgách, Károlyi, Nádasdy, Perényi, Széchényi), valamint egy-két köznemes család (Görgey, Mándy, Bártfai Szabó) levéltára; végül a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára. A döntő többségben Budapesten összegyűjtött anyagot egy-két vidéki lelőhely (Miskolci Múzeum) dokumentumaival is gyarapította. Természetesen kétségtelen tény, hogy egy ilyen természetű, XIX. századi anyagot közlő forrásmű összeállítója nem törekedhetik olyan értelmű »teljességre«, mint például egy mohácsi vész előtti megyei okmánytár vagy egyetlen személy életművét bemutató több kötetes kiadvány szerkesztője: a felhasználható anyag mérhetetlen terjedelme ezt lehetetlenné teszi. Mégis úgy véljük, hogy nem lett volna haszontalan az átnézett források körét más levéltári állagokra is kiterjeszteni. Gondolunk elsősorban az Országos Levéltár nagy regisztratúra-állagaira, mint az 1848—49-es minisztériumok, különféle bizottmányok levéltáaira, amelyek — tapasztalat szerint — szép számmal tartalmaznak az ügyintézés során beiktatott, tehát ügyirattá lett, de eredetét és rendeltetését tekintve magáncélból írt missiliseket. Főleg a kisnemesi és polgári mentalitás szélesebb körű dokumentálását elősegíthette volna, a sok felhasznált mágnási levéltár mellett, több köznemesi levéltár anyagának megvizsgálása. Nem egy vidéki állami levéltár (például a kaposvári, miskolci, szekszárdi levéltárak) őriznek szép számmal középbirtokosi családi levéltárakat, amelyeknek anyaga talán színesebbé tette volna a kiadványt. Igaz, elég szép számmal találunk köznemesi vagy polgári levélíróktól származó leveleket a három kötetben, de ezek a levélírók többnyire nagybirtokosoknak, konzervatív mágnásoknak bizalmi emberei, titkárai, jószágkezelői, házitanítói, akik helyzetükből folyóan sokkal inkább az általuk kiszolgált főrangúak, mint saját osztályuk politikai mentalitását képviselik. Arra is gondolunk, hogy egy-két egyházi levéltár, elsősorban az esztergomi prímási, esetleg néhány nagyobb káptalani levéltár anyaga is gazdagíthatta volna a klérus magatartásáról adott képet.

Feltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy a negyedik kötetben közölje a szerkesztő mindazon könyvtári, levéltári vagy múzeumi lelőhelyeknek pontos és rendszeres jegyzékét, ahonnan anyagot, ha csak egyetlen levelet is, merített. Ugyanitt kellene közölni a kötetben alkalmazott rövidítések feloldását is. Enélkül a laikus olvasó nem értheti, hogy mit jelent a kötetben tucatszámra előforduló rövidítés, mint O. L., OSZK, Quart. Gall. stb. Ez a jegyzék térhetne ki a levelek szövegében található rövidítésekre is, mint pl. »Tettes« (»Tekintetes« helyett) stb. Jó lenne a negyedik kötethez hibajegyzéket mellékelni, amely az első három kötetben itt-ott fellelhető hiányosságokat pótolná.

Ha már az első kötet elejére nem készült archeográfiai bevezetés, helyes lenne a negyedik kötet végéhez csatolni utószó formájában a szerkesztő technikai jellegű megjegyzéseit. Itt szólni kellene arról, hogy milyen elveket követett a közlendő levelek kiválogatásánál, magyarázatánál, a szöveg közlésénél, egyes nyomdai betűtípusok alkalmazásánál. Ennek hiányában is megállapíthatja ugyan az olvasó, hogy a szövegek közlés a teljesség elvére épül — vagyis egy-egy levél teljes szövegét másoltatta le és tette közzé, a szöveg visszaadása az eredeti, sokszor következtetlenné bizonyuló helyesírás szerint történt, a levél bevezető és befejező részeit (megszólítás és aláírás, valamint utóirat) változatlanul közli, a keltezés az eredeti helyen és formában maradt meg, végül,

hogy az idegennyelvű szövegek közlése mellett rövidebbre fogott, de mégsem elnagyolt magyar nyelvű kivonatot is ad. De a közlési elveknek ilyen jellegű kiadványban, a szerkesztő által megfogalmazva, ott a helyük.

A harmadik kötetben a szerkesztő már szakított azzal a helytelen gyakorlattal, hogy a jegyzeteket használta fel a levél-szövegekben említett személyek, illetve levélíró és címzett életrajzának ismertetésére és a személy általános jellemzésére. Erre a célra alkalmasabb a kötet végén közölt névmutató; így elkerülhetők a felesleges ismétlődések is, amelyekre az első két kötetben akad példa.

Helyesebbnek tartottuk volna, ha a jegyzetekben és mutatókban közölte volna a szerkesztő a főrangú szereplők hercegi, grófi vagy bárói címét. Különösen után hat, amikor általánosan főhercegi rangjokkal emlegetett személyeket egyszerűen Albrechtnek, Lajosnak vagy Istvánnak nevez. Népi demokráciánk eltörölte a főrangú címeket, de szerintünk helytelen ezt a múltba visszavetíteni, mert akkor ezeknek a személyeknek egész magatartását, működését, jogállását éppen ez, társadalmi helyzetük határozta meg. A harmadik kötet — úgy látjuk — szakított az első kötetben kizárólagosan alkalmazott elvvel, itt már közli a főrangú címeket, de nem következetesen: névmutatójában pl. SZÉCHENYI István esetében kiírja, de Imre és Lajos esetében nem, TELEKI József esetében kiírja, László nevénél nem. Ugyanitt említjük meg, hogy a névmutatóba egyébként is esúsztak hibák: SZÉCHENYI Lajos fivére és nem fia SZÉCHENYI Istvánnak, a második kötet névmutatójába két külön személynek felvett idősebb és legidősebb Szász Károly egyazon személy. Következtelenséget tapasztalunk egyes családnevek írásmódjában is (nem a levélszövegekben, ahol az ilyen ingadozás természetes, hanem a jegyzetekben és mutatókban). GÖRGEY Artur és PULSZKY Ferenc nevét néha y-nal, néha i-vel írja.

A bőségesen található jegyzetek általában jók. Néha azonban az olvasónak az az érzése, hogy rövidebbre lehetett volna fogni szövegeiket. Közismert és egyértelműen értékelt történeti személyiségekről, mint KOSSUTH Lajos, PETŐFI Sándor, VASVÁRI Pál, MADARÁSZ László, szükséges-e ilyen hosszas és meglehetősen közismert tényeket tartalmazó jegyzetet írni? Némelyik jegyzet valósággal »szájába rágja« az olvasónak, hogy milyen következtetéseket kell a levélből levonnia. Ezek a »Jellemző a levélíró...« típusú jegyzetek — úgy véljük — néha elmaradhattak volna.

Végezetül még egy megjegyzés. A kötetekben »Idegen szavak jegyzéke« is található. Nem tudjuk, szükséges-e olyan általánosan használt, közismert idegen eredetű szavakat megmagyarázni, mint »aktív«, »amnesztia«, »character«, »emigráns«, »energikus«, »informál«, »íronia«, »operatív«, »reform«, »szimbolizál« stb. Néha az a magyar szó, amellyel a fenti és sokszáz hasonló jellegű, általánosan ismert idegen eredetű szó jelentését magyarázza, kevésbé ismert, mint az általa magyarázott idegen.

V. WALDAPFEL Eszter műve igen jelentős munka, minden szempontból gazdag forrásul fog szolgálni a magyar forradalom és szabadságharc kutatói számára. Őszintén szeretnők azt, hogy a forradalom és szabadságharc levelestára után hamarosan olyan missilis-publikációt is kapjunk, amely népünk történetének valamely más korszakát — talán II. JÓZSEF évtizedét, vagy a reformkor valamelyik szakaszát, vagy éppen a történetírásunk által legjobban elhanyagolt abszolútizmus korának közvéleményét és mindennapi életét tárja fel ugyanilyen élményszerű közvetlenséggel.

BÉLAY VILMOS

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki felelős: Szöllősy Károly
A kézirat érkezett: 1955. X. 19. — Példányszám: 1900. — Terjedelem 7-7 (A/5) ív

TARTALOM

<i>Moravek Endre</i> : Kiadványtípusok a katalogizálás szempontjából. — Die Typen der Veröffentlichungen vom Gesichtspunkte der Katalogisierung	253
<i>Veredy Gyula</i> : Osztályozó munkánk 1954-ben és munkaközösségi feladataink. — Klassifikationstätigkeit im Jahre 1954 und Aufgaben der Arbeitsgemeinschaft für klassifikation	263
<i>Esze Tamás</i> : A kolozsvári nyomda II. Rákóczi Ferenc szolgálatában. — The Kolozsvár Press in the Service of Francis Rákóczi II.	281

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez	296
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A könyv karéja	298
<i>Bán Imre</i> : Debreceni könyvjegyzék a Rákóczi-korból	299
<i>Bertók Lajos</i> : »Exemplárok Cathalogusa«	305
<i>Donáth Regina</i> : Adalék a magyarországi cenzúra XVIII. századvégi történetéhez	307
<i>V. Windisch Éva</i> : Adalékok az Ephemerides Budenses keletkezésének kérdéséhez	312
<i>Uzapodiné Gárdonyi Klára</i> : Petőfi-vers ismeretlen változata	319

FIGYELŐ

<i>Walleshausen Gyula</i> : A szakkatalógus szerkesztése	320
<i>Bibó István</i> : Kézirattárosok szerzői jogi problémái	325
<i>Falvai Alfréd</i> : A magyar élelmiszeripari szakirodalom	329
<i>Maller Sándor</i> : Nemzetközi könyvkiállítás Londonban	330
<i>Horányi Mátyás</i> : Színháztörténeti kongresszus	331
<i>Maller Sándor</i> : Arne J. Moeller	321

SZEMLE

Pecsat' SzSzSzR. 1917—1954. (Ism. <i>Papp Sámuel</i>)	332
Periodiceszkaja pecsat' SzSzSzR 1917—1949. (Ism. <i>P. Gy.</i>)	334
Z bratislavských knižnic. (Ism. <i>Szalatnai Rezső</i>)	334
A forradalom és szabadságharc levelestára. (Ism. <i>Bélay Vilmos</i>)	337

Ára: 20.— Ft

Előfizetés egy évre 60.— Ft

Megjelent

»A NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLY KÖZLEMÉNYEI«

című folyóirat VII. évf. 3—4. száma. A kettős szám a következő írásokat tartalmazza :

Az I. Osztály Vezetőségének beszámolója (Az Osztályvezetőség nevében felolvasta *Szabolcsi Bence* osztályelnök)
Hozzászólások : *Bárczi Géza, Tamás Lajos, Iorgu Iordan, Tolnai Gábor, Andrej Mráz, Pais Dezső. Szabolcsi Bence* válasza

Kodály Zoltán: Szentirmaytól Bartókgig
Hozzászólások : *Szabolcsi Bence, Bartha Dénes*

Kniezsa István: A magyar állami és jogi terminológia eredete
Hozzászólások : *Eckhardt Ferenc, Hadrovics László, Harmatta János, Perényi József, Varga Endre, Gáldi László, Pais Dezső. Kniezsa István* válasza, *Pais Dezső* elnöki zárószava,

Turóczi-Trostler József: Petőfi világirodalmi jelentőségéhez
Hozzászólások : *Andrej Mráz, Zöldhelyi Zsuzsa, Sőtér István, Pándi Pál, Szalatnai Rezső, Turóczi-Trostler József* válasza, *Tolnai Gábor* elnöki zárószava

Iorgu Iordan: A román nyelv kialakulása és alkotó elemei
Hozzászólások : *Tamás Lajos, Fodor István, Bakos Ferenc, I. Tóth Zoltán, Pais Dezső, Gáldi László, Iorgu Iordan* válasza, *Bárczi Géza* elnöki zárószava

Sőtér István elnöki megnyitója *Andrej Mráz* előadása előtt

Andrej Mráz: A kritikai realizmus a szlovák irodalom fejlődésében
Hozzászólások : *Sziklay László, Kemény G. Gábor, Angyal Endre. Andrej Mráz* válasza, *Sőtér István* elnöki zárószava,

Klaniczay Tibor: Magyar nyelvű verses kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban

Varga József: Beszámoló romániai tanulmányutamról (Adalékok a XIX. század második fele és a XX. század magyar irodalmának történetéhez : *Arany, Petelei, Mikszáth, Ady, Szép Ernő, Emil Isac, Móricz, Kosztolányi, Babits, Ernő Tamás, Ignó, Oláh Gábor és Szabó Dezső* levelek publikálása)

Az Osztály életéből:

Vita a »Magyar Nyelvőr«-ről

Beszámoló az MTA Nyelvművelő Főbizottságának 1955. május 3-án tartott kibővített vitaüléséről. (Rácz Endre referátuma. A vitát összefoglalta : *Kovalovszky Miklós*)

Szemle:

A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere (*Gáldi László*)

Megjegyzések Deme Lászlónak »A magyar nyelvjárások néhány kérdése« című tanulmányához. (*Benkő Loránd*)

Néhány reflexió Benkő Lorándnak »A magyar nyelvjárások néhány kérdése« című munkájáról írt bírálatára. (*Deme László*)

Kozocsa Sándor : A magyar irodalom bibliográfiája 1953. (*Szentmihályi János*)

*

Az Osztályközleményekre az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályánál (V., Alkotmány utca 21.) lehet előfizetni, kötetenként 40 Ft-ért. Ez a kettős szám 20 Ft-ért fizethető elő vagy vásárolható meg ugyanott.